BERLİN~BAĞDAT
Demiryolu

Sean McMeekin

Berlin-Bağdat Demiryolu

Orijinal Adı: The Berlin-Baghdad Express
Yazarı: Sean McMeekin
Genel Yayın Yönetmeni: Meltem Erkmen
Çeviri: Azize F. Çakır
Editör: Yasin Özdemir
Düzelti: Fahrettin Levent
Düzenleme: Ceyda Çakıcı Baş
Kapak Uygulama: Berna Özbek Keleş

1. Baskı: Mart 2012

ISBN: 978-975-01759-9-2

YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 21466

© Sean McMeekin, 2010

Türkçe Yayım Hakkı: © Onk Ajans aracılığı ile
Picus Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.

Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık
Davutpaşa Cd. No:123 K:1 Topkapı / İstanbul
Sertifika No: 16053
Tel: (0212) 482 99 10
Fx: (0212) 482 99 78

Yayımlayan:
Picus Yayıncılık Hizmetleri Tic. San. Ltd. Şti.
Osmanlı Sk. Osmanlı İş Merkezi No:18 / 4-5 Taksim / İstanbul
Tel: 0212 252 38 21 pbx Faks: 252 63 98
İnternet adresi: www.picus.com.tr
e-mail: editor@picus.com.tr

BERLİN~BAĞDAT
Demiryolu

Nesrin'e…

Tarihin tamamı yazıldığı gün -zengin evraklar ışığında ve ölçülü bir tarihçilik anlayışıyla- zavallı palavracılar, mesleği bırakıp inzivaya çekilecek ve Miss Austen okumaya dalacaklar.

John Buchan, *Greenmantle* (1916)

İçindekiler

Giriş: Haydarpaşa'dan Bakış 15
I VİZYON
1. Kayser, Baron ve Dragoman 23
2. Berlin'den Bağdat'a 50
3. Jön Türkler ve Eskimiş Halifelik 75
II SİLAH KUŞANMA
4. Savaş Tanrısı Mars'tan Hediye: Almanların Kutsal Savaş Heyecanı 113
5. Bâb-ı Âli'yi Kazanma Mücadelesi 131
6. Dünya Çapındaki İlk Cihat:
Tüm Kâfirlere Ölüm (Alman, Avusturyalı, Macar, Amerikan – ve belki de- İtalyan değillerse) 158
III ALMAN CİHADININ SERÜVENLERİ
7. Kızıldeniz'in Yarılışı 179
8. Arabistan'da Bir Avusturyalı 193
9. Süveyş Kanalı'nda Restleşme 209
10. Gelibolu: Felaketten Zafere 226
11. Peygamberin Soyu 239
12. Şiî Stratejisi 251
13. Hindistan Kapılarında 260
IV BUMERANG
14. Bağdat Demiryolu'nda Çıkan Sorunlar 287
15. Gönülsüz Mehdi 318
16. İran'da Yıkım 338
17. Mekke'nin İhaneti 353
18. Kutsal Savaş Kendi Evlatlarını Yiyor 368
19. Teselli İkramiyesi? Bakü Yarışı 389
Sonuç: Alman Siyonizminin Tuhaf Ölümü ve Nazi-Müslüman Bağlantısı 414
Notlar 447
Kaynakça 502
Teşekkür 521
Dizin 524

Haritalar

1 'Mitteleuropa': Hamburg'dan Basra Körfezi'ne, 1912
S.68
2 Kızıldeniz Bölgesi
S.183
3 Yeni usul dünya liderliği yarışının 'oyun sahası'
S.262
4 Kesintileri ve inşa edilmesi planlanan bölümleriyle birlikte
Bağdat Demiryolu'nun 1914 senesindeki görünümü
S.292
5 Sünusî Savaşı,1915-1916
S.335
6 Brest-Litovsk ve Almanların hayal ettiği imparatorluk, 1918
S.397

Kısaltmalar

AVPRI	Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Imperii (Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi), Moskova, Rusya
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Sultanahmet, İstanbul, Türkiye
DBB	Deutsches Bundesarchiv Berlin, Lichhterfelde, Berlin, Almanya
EJP	Ernst Jäckh Papers, Yale Universitesi, New Haven, Connecticut
GPA	Geheimes Preussiches Staatsachiv, Berlin, Almanya
HHSA	Haus-, Hof-und Staatsarchiv, Viyana, Avusturya
KW	Kriegsarchiv Wien, Viyana, Avusturya
MvO	Max von Oppenheim Stiftung, Sal. Oppenheim jr & Cie KGaA, Köln, Almanya
NA	National Archives of the United States (NA), ABD Konsolosluğu, Ankara, Türkiye
PAAA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, Almanya
PRO	National Archives of the United Kingdom (eski ismiyle Public Record Office), Kew Gardens, Londra, U.K.*
QO	Quadi d'Orsay Arşivleri, Paris, Fransa
RGVIA	Rossiiskii Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskii Arkhiv (Rusya Devleti Askeri Tarih Arşivi), Moskova, Rusya

* Public Record Office'in adının National Archives of the United Kingdom olarak değişmesinin üzerinden epey zaman geçmiş olmasına rağmen bu kuruma yeni adıyla referans veren tek bir çalışmaya bile rastlamadım. Geleneğe bağlı kalmak ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmak adına, bu arşivle ilgili referanslarımı PRO olarak vermeye devam ettim.

Giriş: Haydarpaşa'dan Bakış

Boğaziçi ile Marmara Denizi'nin birleştiği yerde, İstanbul'un Asya kıyısındaki minik bir burun üzerinde Haydarpaşa Garı'nın neo-klasik üsluptaki enfes binası yer alır. Bu gösterişli yapı, küçük yarımadaya öyle bir yerleştirilmiştir ki uzaktan bakıldığında adeta suyun üzerinde yüzüyormuş gibi görünür ve bu tesadüfî değildir. Geç Wilhelm Dönemi Alman mimarisinin şaheserlerinden olan Haydarpaşa, aslında kıyının doğal sınırları içinde değil zamanının en iyi teknolojisi olan çelik iskeletli taşıma sistemini destekleyen, her biri zemine şahmerdanla oturtulmuş binden fazla tahta kazık üzerinde durur. Yıllar içerisinde yangın, patlama ve kundaklama yüzünden hasar görmüş olmasına rağmen orijinal yapısını hâlâ koruyan Haydarpaşa, altın çağındaki Alman mühendisliğinin anıtı gibidir. Onun olağanüstü yerleşimi, iki kıtaya yayılan şehrin büyüsünü dâhiyane bir şekilde yakalamıştır. Anadolu'ya ve daha doğuya giden demiryolunun İstanbul'daki çıkış kapısı olan Haydarpaşa, batı yakasına bakmakla İstanbul'un Avrupa kıyısının en güzel seyredildiği yerlerden biridir. Sultanahmet Camisi'nin minareleri, Ayasofya'nın altın kubbesiyle solgun kırmızı tuğlaları ve eski Bizans surlarının hemen üzerindeki Topkapı Sarayı ve Bâb-ı Âli ile beraber Marmara Denizi'nin yukarı kıyıları gözümüzün önündedir. Sağ tarafa baktığımızda Haliç'in girişiyle, daha kuzeyde ise açık havada rahatlıkla görülebilen, Boğaz üzerine kurulu asma köprülerle karşılaşırız.

Dünyadaki muhteşem yapıların çoğu gibi Haydarpaşa da yitik bir zamandan gelmiş gibidir ve ihtişamı şimdiki zamanın kaba ve yavan sıradanlığına bir serzeniştir. Neredeyse bir asır önce inşa edilmiş Haydarpaşa ne nükteden ne de aman dilemekten anlayan on dokuzuncu yüzyıl sonu mücadeleci imparatorluk ruhunu ve o zamanki şaşırtıcı Avrupa özgüvenini akla getirir. Bu istasyon ya da onun ardındaki niyetle ilgili olarak üstü kapalı hiçbir şey yoktur. Kayser II. Wilhelm'in projesi olan ve aziz Berlin şehrin-

den çıkıp Bağdat'a varan demiryolunun vitrin istasyonu olarak tasarlanan Haydarpaşa'da Alman imparatorunun *Weltpolitik*'i ilk defa somut bir şekle girmişti. Kayser kararlı bir şekilde bu dünya politikası vasıtasıyla Doğu ile Batı'yı, Asya ile Avrupa'yı birleştirmenin ve İmparatorluk Almanya'sını bir süper güce dönüştürmenin peşindeydi.

Bu baş döndürücü hayal, tüm zamanların en muazzam hamlelerinden biri olmasına rağmen günümüzde neredeyse unutulmuştur. Kayserin imparatorluk düşü, hem tarihin büyük mağluplarına uygun bellek yitiminin hem de kendisinin üzerine kurulan nihilist Nazi dehşetinin kurbanı olarak çoğunlukla hafızanın derinliklerine itildi. Kayserin düşü korkutucu haleflerinin düşünceleriyle karşılaştırılacak boyutta olmasa da tuhaf bir şekilde çekiciliğini korur. Birçok Osmanlı insanının kalbini kazanmak için kur yapan Wilhelm'in doğu düşkünlüğünde aşk duygusuna benzer bir hal vardı. Muhakkak ki Wilhelm, Ortadoğu'yu 'medenileştirme' yolunda Almanların önderlik etmesini ve dar boğazda olan bölge ekonomisini canlandırıp Avrupa'yla bütünleştirmeyi istemişti. Bu bağlamda Almanya'nın Wilhelmci doğu tutkusu, Rusya'nın Sibirya'da ilerleyişine ya da kaderlerinde tüm Amerika kıtasını yönetmenin yazılı olduğuna inanan Amerikalıların Pasifik'e açılmalarına benzer bir durumdur. Ayrıca onun Doğu'yu ele geçirme çabası, Avrupalıların Afrika için verdiği çılgın yarıştan daha makuldü. Tüm imparatorluk planları arasında en romantik ve tartışmasız en sempatik olan da kayserin tasarısıydı. Onun modernleştirmek istediği halk, ilkel aşiret kabileleri değil aksine ataları semavi bir dini, demokrasi, felsefe, bilim ve yazıyı dünya tarihine armağan etmiş ve eski zamanlarda görkemli günler yaşamış olan insanlardı. Yani Almanya batı medeniyetinin tam da beşiğinde kendi ekonomik imparatorluğunu kuruyorken Amerikalıların düzlüklere; Rusya'nın Sibirya'ya; Fransızların, Belçikalıların ve İngilizlerin ise Afrika'da sıtmanın kol gezdiği muhtelif bölgelere sahip olmalarının hiçbir mahzuru yok gibiydi.

Wilhelm'in motivasyonunun sadece ekonomik nedenlere dayanmadığı aşikârdır. 1914'te savaş patlak verdikten sonra

Londra'da Alman bir aile tarafından tahliye edilen bir apartman dairesinde onlardan geriye kalan eşyaları karıştıran yeni kiracı, bir dünya haritası ile karşılaşmıştı. Bu harita üzerinde Berlin'den çıkıp İstanbul, güney İran, Belucistan ve Bombay üzerinden Madras'a ulaşacak şekilde projelendirilmiş ve sonlandırılmış bir demiryolu sistemi apaçık olarak işaretlenmişti. İşte bu harita, Wilhelm'in modern zamanların Büyük İskender'i misali Anadolu, Mezopotamya ve İran'ı alıp Hindistan'daki İngiliz yönetimini yerle bir etmesiyle bölgedeki imparatorlukları zirveye taşıyacak Alman imparatorluğunun haritasıydı. Almanya'nın çelikle ördüğü yollar bu geniş bölgeyi, uçsuz bucaksız çölleri, dağları ve bataklıkları Avrupa teknolojisini Asya'ya taşımak adına fethederken doğunun ipekleri, baharatları, madenleri ve hammaddelerini Batı pazarlarına getirebilirdi. Hitler, Avrasya bölgesindeki hâkimiyetinin tanınması karşılığında İngilizlerin küresel deniz imparatorluğuna rıza göstermesine rağmen Wilhelm, Büyük Britanya Krallığı'nı ve onun en değerli mücevherleri olan Mısır ile Hindistan'ı da almak istiyordu.

Bu ilk bakışta boş bir hayal gibi görünebilir, ama Wilhelm elindeki koz kartını henüz açmamıştı: İslam. 1907 yılında Üçlü Bağdaşma'nın (ç.n. İtilaf devletleri ismini alacak oluşum) resmiyete dökülmesinden epey zaman önce kayser kendisine karşı koalisyon oluşturan düşmanlarını ölçüp tartmaya başlamıştı. En başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya'nın da sahip olduğu Aşil topuğu ortaktı; her birinin yönetimi altında bulunan ve sayısı milyonları geçen asi Müslümanların, kâfirler tarafından boyunduruk altında tutulmalarına içerlemeleri, muhtemel bir Avrupa savaşını kolaylıkla ateşleyebilirdi. Şimdinin sömürgecilik sonrası döneminde kulağa garip gelse de bir yüzyıl önce, en büyük Müslüman nüfus Afganistan'da, İran'da, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda (hâlbuki tek bağımsız ve itibarlı İslam ülkesiydi) bile değildi. Hint alt kıtasından Körfez ülkelerine, Mısır'a ve İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudan'a kadar yayılmış olan ve yüz milyondan fazla olduğu tahmin edilen en büyük Müslüman topluluğunu yöneten ülke İngiltere'ydi. Hatta Çarlık Rusya'sının on dokuz milyon olarak hesapladığı Müslüman halkı bile gay-

rimüslim ve Müslümanlardan oluşan tüm Osmanlı İmparatorluğu nüfusundan fazlaydı. Rusya'yı az bir fark ile Fransa takip ediyordu. Öte yandan imparatorluk yarışına geç katılmış ve sadece Afrika'daki küçük bölgesinde çok az sayıda Müslüman tebaası olan Almanya ise İslam dünyası için zararsız ve masum olduğunu kolaylıkla iddia edebilirdi.

Dünya Müslümanlarının, Üçlü Bağdaşma'ya kıyasla Almanya'ya kızmak için daha az sebepleri olması, kendilerini bu ülkenin müttefiki gibi gördükleri anlamına gelmiyordu. Bununla birlikte eski bir Çin deyişi olan, "Düşmanımın düşmanı benim dostumdur," ifadesinin Arap dünyasında kazanmış olduğu itibarı başka herhangi bir şeyde görmek mümkün değildi. Hal böyle olunca kayser, Müslümanların kalplerini kazanamasa bile sadece onların bastırılmış öfkelerini doğru hedefe yönelterek Üçlü Bağdaşma devletlerini zayıflatabilir ve Almanya'yı hedef tahtasının dışında tutmayı başarabilirdi. Wilhelm, bu devletlerin koloni topraklarına kargaşa yaymak hususunda hazırlıklı olmalıydı ki, olası bir savaş durumunda düğmeye basabilsin.

Wilhelm bu arada tarihin en büyük diplomatik ayartmalarından birini gerçekleştirmek için uğraşabilecek durumdaydı. Yabancıların Osmanlı üzerine yaptıkları şer planlarına dair paranoyası iyi bilinen Sultan II. Abdülhamid baştan çıkarılmaya çok uygun bir hedefti. Balkanlar'da Rusya, kuzey Afrika'da Fransa ve Mısır ile Arabistan'da İngilizler tarafından tehdit edilen "Avrupa'nın hasta adamı" Üçlü Bağdaşma zorbalarına kafa tutabilecek güçte bir Avrupalı müttefik için her şeyi göze alabilirdi. Alman nüfuzunu Ortadoğu'nun İslami coğrafyasına yaymanın hayalini kuran kayser, kendisine Müslümanlar nezdinde itibar kazandıracak bir kefile ihtiyaç duyuyordu ve Sultan II. Abdülhamid halifelik unvanına; diğer bir deyişle Sünniler arasındaki en yüce dini makama sahip kişiydi. Böyle bakıldığında kayser ile sultan adeta birbiri için yaratılmış gibiydi.

Kayser ile sultan arasındaki ilişki, gelişigüzel başlamış olmasına rağmen yirminci yüzyılın ilk yıllarına kadar tam bir olgunluğa ulaşmıştı. Üçlü Bağdaşma devletlerince kuşatılma tehdidinin yarattığı ortak endişelerle işe koyulan Alman mühendis ekibi

ile Türk işçileri, 1906 Mayıs'ında Haydarpaşa için temel attılar. Uzun zamandır korkulan İngiliz-Rus anlaşmasının Ağustos 1907'de imzalanması işleri biraz hızlandırınca, Anadolu yakasındaki bu muhteşem neo-klasik başyapıt planlananın öncesinde, 1908 yazında tamamlanmış oldu ve çok kısa bir süre sonrasında ise kayser ile sultan, Bağdat Demiryolu'nun üçüncü ve son anlaşmasını imzaladı. Bir yanda Alman demiryolu uzmanları bir zamanlar İskender'in ordusuyla geçtiği Külek Boğazı yakınındaki Toros Dağları'nda ilk tetkik çalışmasını yaparken diğer yanda Alman mühendisleri petrol ve yeraltı zenginlikleri için maden araştırmalarını yapıyor; hatta satıcılar Alman makineleri ve ürünlerinin yanı sıra tıbbi ilaçlar pazarlıyordu. Bu manzara çerçevesinde Alman nüfuzunun Ortadoğu'ya yayılmasının önünde hiçbir engel kalmamış gibi görünüyordu. Yani Berlin'den çıkıp Bağdat ve Basra Körfezi'ne varacak olan Doğu Ekspresi kalkış düdüğünü çaldığı vakit, dünyanın süper gücü olma yarışının galibi Almanya olmuş demekti.

I

Vizyon

Bir İslam ülkesinde vuku bulan her şeyin, tüm İslam âlemine dalgalar yaydığını akıldan çıkarmamamız gerekir.

Baron Max Oppenheim

1

Kayser, Baron ve Dragoman

Pour chasser les démons, il faudrait un prophéte.[1]
Kral Louis Philippe'ten François Guizot'ya

1889 Kasım'ının ilk haftasında *Hohenzollern* gemisi İstanbul'a varmak için Marmara Denizi'ni geçerken güverteye yığılmış tüm güzide konuklar çarpıcı bir manzarayla karşılaştılar. Kıyıdan olayları gözlemleyen bir İngiliz gazeteci, 'Seddülbahir ve Kumkale'den, Nara Burnu'na kadar tüm hisarlara Alman bayrağı asılı. Askeri bandolar, Alman milli marşını çalıyor ve imparatorluk gemisi boğazın en dar bölümündeki kalelerin arasından geçerken iki taraftaki hisarlar, yüz bir pare karşılama topu ile gürlüyor,' şeklinde yazacaktı. Alman kraliyet kafilesi, Haliç'te karaya çıktıktan sonra II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda verdiği şatafatlı merasime katılır ve resmi ziyaretler daha görkemli Dolmabahçe ve Beylerbeyi Saraylarında devam eder. En ilgi çekici olan, her biri on çift kürekle çekilen saltanat kayıkları ile yapılan Boğaz gezintisi idi. Sultanın karşılaması o kadar sıcak ve doğu manzarası o kadar çekiciydi ki, Alman heyeti resmi ziyaretini şatafat ve görkemin hiç eksilmediği dört tam güne uzattı.[2]

Uzun zamandır şansölye olan Prens Otto von Bismarck'ın gölgesinden sıyrılıp şöhretli bir isim yapmak için sabırsızlanan ve Alman tahtına bir önceki yıl çıkmış olan otuz yaşındaki Kayser II. Wilhelm için bu ziyaret çok çarpıcı bir tecrübeydi. Fakat bu İstanbul ziyaretinin Rusları rahatsız edebileceğinden endişelenen Bismarck, boş yere gerginlik yaratmaktan kaçındığı için bu geziye karşı olduğunu açık bir şekilde gösterdi. Bismarck, Almanya'nın Prusya liderliği altında 1871'de birleşmesinden bu yana yeni Alman imparatorluğunun sınırlarını istikrara kavuşturduğu için

memnundu ve gereksiz bir dış maceradan kaçınmak için her şeyi göze alabilirdi. Balkanlar ile ilgili olarak söylediği, 'Tüm bölgenin bir Pomeranya erinin saç teli kadar kıymet taşımadığı,' cümlesi gerçekten yanlış alıntılanmıştı ve onun asıl ifade ettiği şey 'tüm Doğu'nun' –yani Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamının- Alman dış politikasının ilgi alanı dışında kalması gerektiğiydi.[3] Bismarck, Alman nüfuzunun Osmanlı topraklarına yayılmasına karşı olmamış ve Abdülhamid'in 1883'teki isteği üzerine Tümgeneral Otto Kaehler tarafından yönetilen askeri göreve bizzat onay vermişti. Fakat iştahlı gözlerle Boğazlara bakan Rusya ile ülkesi arasındaki hassas ilişkiyi zedelemekten korktuğundan bunu mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde yapmıştı.*[4] Bismarck, 1887 senesinde Rusya'nın endişelerini 'Reasürans Anlaşması' ile gidermeyi denedi. Buna göre, her iki devlet başka ülkelerle (Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere) yapılan bir savaş durumunda tarafsız kalmayı taahhüt etmişti.** Fakat diğer taraftan, kayserin bu beklenmedik İstanbul ziyareti, Almanya'nın Ortadoğu planlarıyla ilgili Rusya'nın duyduğu büyük korkunun asılsız olmadığını da doğruluyordu.

Bismarck için diplomatik bir kâbus olan bu ziyaret, genç Wilhelm için eğlencenin ta kendisiydi. Wilhelm, İstanbul'da gittiği her yerde, hatta onu kendilerinden biriymiş gibi karşılayan (her şeyden önce Kraliçe Victoria'nın torunuydu) yerleşik İngilizler tarafından dahi çok iyi ağırlandı. Kutlamalar ve top atışları bir yana, sadece dört günlük siyasi entrikalar bile bir kitabı doldurmaya yeterdi. Mükemmel Fransızcası olmasına rağmen İslami geleneğe uygun bir şekilde, bir çift çevirmen vasıtasıyla Alman muadiline hitap eden Abdülhamid, kolayca etkilediği genç Wilhelm'e güvendi ve ona saray entrikaları ile elçilik dedikodularından, daha da önemlisi Avrupalı hükümdarların Osmanlı coğrafyası üzerindeki planlarından dert yandı. Almanya'nın benzer

* 1885 yılında Kaehler'in vefatından sonra bu görev, adı genellikle savaşı başlatan teşebbüs ile anılan Yarbay Freiherr von der Goltz tarafından sürdürüldü.

** Anlaşmanın gizli maddesine göre Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına deniz saldırısı yapması durumunda Almanya tarafsız kalacaktı.

bir toprak hırsı henüz olmadığı için Wilhelm komplo iddiaları taşıyan bir tonlama ile sultanın, 'Ziyaretinin, bazı güçleri çok tedirgin etmiş olabileceğini,' söylediğini anımsayacaktı. Dünyaya nam salmak isteyen hırslı genç imparatorun duymak istediği şey işte bu tedirginlikti.[5]

Genç kayserin 1889 senesindeki bu gösterişli resmi ziyaretinde dünyanın hem hoşnut hem de rahatsız olduğu bazı unsurları görebiliriz. Bir taraftan ziyaretin hoş karşılanmasını anlamak kolay görünüyor. Wilhelm'in çocuksu merakı, bitmez tükenmez keşfetme arzusu ve saltanat kayıklarından padişahın haremindeki davetkâr ve kıvrak Kafkas danslarına kadar farklı bakış ve yaşayışlardan haz alması, tüm İstanbul sakinlerinin hoşuna gitmişti. Eski zamanların kervan insanları, nasıl yolcu ağırlayacaklarını iyi biliyorlardı ve Osmanlılar ziyaretçilerin ilgi ve iltifatlarına mazhar olma konusunda çok becerikliydiler. Kayser onları hayal kırıklığına uğratmayarak sultana 'muazzam ev sahipliği' için içtenlikle teşekkür edip, 'Sultan ve tebaası tarafından kendisine sunulan samimiyet ve sempatiyi kalbinde taşıyarak ülkesine döndüğünü,' bildirdi. Akabinde pırlanta bezeli Prusya Kartalı Nişanı'nı sadrazama takdim etti.[6]

Kayserin ziyaretindeki pohpohlamanın diğer tarafında ise kibri, güvensizliği ve onun hayatını kaleme alan neredeyse tüm yazarların da işaret ettiği gibi tüm ilginin merkezinde olma isteği yatıyordu. Validesinin ölümden döndüğü on saatlik cefalı bir doğumla dünyaya ters olarak gelen geleceğin kayseri, sinir zedelenmesine maruz kalmıştı. Bu yüzden sol kolu sakat kalmış ve yetişkinliğinde sağ kolundan on beş santimetre kısa olan bu kolunu aslında kullanamamıştı. Wilhelm bu deformasyon sonucu yiyeceği eti bile yardımsız olarak kesemiyor ve her zaman bir asker gibi kullanmak istediği silahları tutamıyordu. Genç kayser sırtında böyle ağır bir yükle; kendisini sürekli olarak ispat edip beğeni toplama isteğiyle beraber büyüdü. Söylenenlere bakılırsa, Kayser Wilhelm her daim 'avlanan geyik, evlenen gelin, gömülen cenaze' gibi durmak zorunda kalmıştı. Böyle birinin şark hediyeleri ve vaatlerinin cazibesine direnebilmesi pek olası görünmüyordu.[7]

İstanbul ziyareti aynı zamanda onun huzursuz ve dengesiz karakterinden kaynaklanan ihtiyatsız devlet yöneticiliğini açığa çıkardı. Anlık coşkuların heyecanına kapılan Wilhelm, henüz temel mevzulara odaklanmaktan ya da çelişkileri fark etmekten uzaktı. Osmanlı başkentini ilk ziyaretinde, sadece adı kısa zaman sonra 'Kızıl Sultan' olarak anılacak olan II. Abdülhamid ile değil aynı zamanda Siyonizmin kurucusu kabul edilen Viyanalı gazeteci Theodor Herzl ile arkadaş olması örneğinde olduğu gibi bu, geçici tarihsel ilgilerinin ötesinde bir şeydi. Şaşırtıcı bir süratle Herzl tarafından Siyonist davaya çekildikten sonra arkadaşı için hiç zaman kaybetmeden Abdülhamid nezdinde lobi faaliyetlerine girişti. Genç kayser, sultanın Müslüman tebaasının Filistin'e daha çok Yahudinin yerleşmesini pek hayırlı bulmayacağını ya da Devlet-i Aliyye'nin dini işlerine yapacağı resmi müdahalelerin Sünnîlerin halife-sultanınca hoş karşılanmayacağını fark etmemiş gibi görünüyordu. Bu tutumların Alman milli çıkarlarına tam olarak nasıl faydalı olacağını bile pek düşünmüşe benzemiyordu. Bismarck'ın Doğu'yla ilgili aklı başında ve temkinli uzak duruşunun yerine kayser, şimdi amatör ruhlu duygusal doğaçlamalar ortaya koyuyordu. Artık Doğu Sorunu asla eskisi gibi olmayacaktı.[8]

Kayserin ilgisi elbette ki ne sultanla ve ne de Siyonistlerle ilgili başlangıçtaki hevesleriyle sınırlı kaldı; İstanbul ziyaretinden döndükten hemen sonra onun alakası her yere yayıldı. Fakat her şeye rağmen 1889 seyahati sonraki olayların müjdecisiydi. Yaşlı Bismarck görünüşe bakılırsa tepkisel tercihleri o yıl seçilen daha ilerlemeci Reichstag çizgisi ile uyuşmadığı için 1890 Mart'ında görevden alınmıştı. Fakat kayser de benzer şekilde Demir Şansölye'nin dış politikadaki tutumunu değiştirme taraftarıydı. Bismarck'ın görevden uzaklaştırıldığı haftalar içinde Rusya, Reasürans Anlaşması'nı yenilemek için Berlin'de açıkça öneride bulunmasına rağmen süresi dolan anlaşma yenilenmedi. Yeni düzene karşı direnen iki güç arasındaki doğal ittifak, belki de hiç gereksiz yere iki dünya savaşına hükmedecek olan husumetle yer değiştirdi. Süresi dolan anlaşma, sadece Fransa'nın Rusya ile savunma paktı (1894'te imzalandı) yapmasına değil, aynı

zamanda çarın diplomatlarının Boğazlar üzerindeki Rus planlarına Almanya'nın artık göz yummayacağını anlamasını sağladı. Kayser, Bismarck'ın Reasürans Anlaşması'nı yenilemek için çaba göstermiş olsaydı muhtemelen Rusya yönetimi, kayserin Osmanlı padişahı ile yakınlaşmasını görmezden gelir ve kontrolden çıkmış bir Almanya korkusu ile apar topar Fransızların kollarına koşmaktan geri durabilirdi. Bunun yerine, sonrasında Reasürans Anlaşması'nın yenilenmediği Wilhelm'in İstanbul ziyareti, Almanya'nın Bâb-ı Âli üzerindeki niyetleriyle ilgili Rusya'nın en büyük tedirginliğini doğrulamış oldu ki, bunun Avrupa stratejik dengesine önemli bir tesiri olacaktı.

1889'da sultanla yakınlaşmasından dolayı kayserin ödemek zorunda kalmış olabileceği ağır diplomatik bedel göz önüne alındığı zaman, Wilhelm'in arkadaşı Abdülhamid'i tekrar ziyaret etmeyi göze almak için dokuz yıl beklemiş olması ilginçtir. Kayserin doğu arzusu, aniden ortaya çıkmış ve aynı hızla saman alevi gibi sönmüş geçici heveslerinden sadece biri gibi görünebilir. Wilhelm'in dostu olan padişah, Ağustos 1896'daki Ermeni ayaklanmasını bastırdıktan sonra Avrupa'nın hemen her yerinde 'Kızıl Sultan' ya da 'Lanetli Sultan' diye kötüleniyorken Wilhelm'in Abdülhamid'e yaş günü tebriki için kendisinin imzalı resmini gönderdiği doğrudur. Aynı vakitlerde vuku bulmuş ve çok daha az bilinen şey ise, kayserin Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması durumunda Rusya'nın Fransa ile yaptığı ittifaktan vazgeçmesini sağlamak amacıyla İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ile Osmanlı topraklarını paylaşma planı yaptığıdır. Wilhelm'in Abdülhamid ile iyi ilişkisinden dolayı Lord Salisbury bu plandan derhal vazgeçti ve Kayser-Salisbury yakınlaşması basına sızmadı.[9]

Wilhelm, İstanbul'un cazibelerini kesinlikle unutmuş değildi. Sonunda Boğaz'a tekrar geldiği Ekim 1898'de onu tam anlamıyla bir diplomatik hücumdan vazgeçirecek çok az şey kalmıştı. Kayseri daha iddialı bir dış politika sürdürmekten alıkoyan endişeleri, yaşlı Bismarck'ın yaz başında vefat etmesiyle yavaşça ortadan kalkmıştı. Bu büyük devlet adamının, şansölye bürosundaki ya da hariciye idaresindeki haleflerinden hiçbiri –Caprivi, Holstein, Marschall, Hohenlohe veya Bülow- kayserin taşkınlıklarının

nasıl gemleneceğini bilmiyordu. Kayserin palazlanmaya başlayan *Weltpolitik*'i –İngiliz karşıtı isyancı Boerlere 1896'da 'Krüger telgrafı' ile sağladığı açık destekten, 1897'de başlatılan denizlerdeki Alman yayılmacılığı planına kadar- Büyük Britanya'da tehlike çanlarının çalmasına neden oldu. İngiliz kuzenlerinin ona giderek daha çok burun kıvırmaları Wilhelm'in onların ayağını kaydırmak için daha çok çabalamasını kamçıladı. Bu nedenle Wilhelm sadece İstanbul'a resmi ziyarette bulunmakla kalmadı; Rodos, Malta, Kudüs, Lübnan ve Şam'ı da içine alan büyük bir Doğu turuna çıktı.

Kayserin yola çıkış vakti, belki de jeopolitik seyahatinin tarihi önemine vurgu yapmak amacıyla Avrupa Şarkiyatçılığı'nın ilk şaşaalı dönemini başlatan Napolyon'un Mısır istilasının yüzüncü yıl dönümüne denk getirildi. İngiliz müdahalesiyle Fransız birlikleri sonunda geri püskürtülmüş olsa bile Napolyon'un Mısır işgali, Osmanlı İmparatorluğu için bir felakete dönüşmüş ve Avrupa orduları karşısında Müslümanların askeri zafiyeti ortaya çıkmıştı. Wilhelm'in ziyareti bunun aksine bir davet sonucu ve dostane havada olmasına rağmen en az Napolyon'un istilası kadar tehlikeli şeyleri içinde barındırıyordu. Batılı bir muhabir güruhu kayseri gittiği her yerde takip edip onun bıraktığı izlenimleri bildiriyor ve onun muharriklerine dair çılgınca tahminlerde bulunuyordu. Wilhelm sadece gezi yapıp kıyıları dolaşmaya çıkmış olamazdı. Sultanın yönetimine destek olmak suretiyle onun ülkesi üzerindeki Rus, İngiliz ve Fransız planlarına mani mi olmak istiyordu, yoksa Osmanlı'nın mirasçısı olduğunu mu iddia edecekti?

Kayserin coşkulu davranışları bu bahisleri pek yatıştırmadı. Osmanlılara, İstanbul'daki Hipodrom'da hâlâ ayakta olan 'büyük ve şatafatlı bir çeşme' (günümüzde Alman Çeşmesi olarak bilinir) hediye etti. Sultana takdim etmek içinse üzerine Osmanlı arması yerleştirilmiş son moda bir Prusya tüfeği göndermek istedi. O aralar kulağına Ermeni komitacıların saraya gizlice bomba sokup kendisini öldürecekleri dedikodusu gelen Abdülhamid, kayserin hediyesini başta kabul etmeyerek onu hüsrana uğrattı. Bunun üzerine Abdülhamid'e hediyesini, dövülmüş demirden

muhafazası olan bir sanduka içinde bizzat sundu. Sultan hediye kutusunu tırmanmış bir güvensizlik havasında tetkik edince kayser onun huzursuzluğunu gidermek için kendisini saygıyla selamlayıp 'şüpheli kutu'yu yavaşça açtı. Kutunun içinde bomba olmadığına ikna olan Abdülhamid, kayserin verdiği silahı hoşnutlukla inceledi. Akşamın geri kalan kısmındaysa samimiyet ve neşeli kahkahalar ortama hâkim oldu.[10]

İstanbul'daki bu ilginç vaka, kayserin gezisi için pek de hayra alamet sayılmazdı. Şüpheci Abdülhamid kendi sarayında bile Wilhelm'e güvenmediyse kayser, 29 Ekim 1898'de 'kara atının sırtında' ve Prusyalı saha teşrifat üniforması içinde muzaffer bir edayla Kudüs'ün azametli surları üzerinde, padişahın ziyaretçisinden ziyade onun şehrini fetheden biri gibi at sürerek şehre girdiğinde kim bilir neler olacaktı.[11] Kudüs ziyaretinin sözde amacı, Alman Protestanlar tarafından inşa edilen Redeemer Kilisesi'nin hizmete açılmasına katılmaktı. Wilhelm aynı zamanda *Dormitio beatae virgins* ya da Bakire Meryem'in Göğe Kabulü'nün gerçekleştiği kabul edilen sit alanını koruması altına alarak Alman Katoliklerini de hoşnut etti. Kendisini ihtiraslarına o kadar kaptırmıştı ki, sit alanını ziyaret ettiği vakit hemen 'kendisinin, ordusunun ve imparatorluğunun, İsa'nın Annesi Meryem'in hizmetinde bulunduğunu' söyleyiverdi.[12] Sonrasında kutsal topraklardaki Katoliklerin kendi koruması altında olduğuna resmiyet kazandırmak için Papa XIII. Leo'ya telgraf çekti. Sadece bir grubu kayırmıyordu: Sonraki adımında idaresi altında bulunan kuzey bölgelerindeki Protestanları hoşnut etmek için Beytüllahim'deki Alman Protestan kilisesi *Weihnachtskirche*'e kendi hükümranlığının korumasını önerdi. Entrika üstüne entrika çevirdikten sonra Theodor Herzl'i 2 Kasım tarihinde Kudüs'te kabul etti. Herzl kayserden Alman Yahudilerinin Osmanlı Filistin'inde koloni kurmalarını teşvik etmesini ve bu projeyi desteklemesi için sultanı ikna etmesini istedi. O ayın sonunda Basel'de yapılması planlanan ilk uluslararası Siyonist kongre, sultan üzerinde hatırı olduğu düşünülen Kayser Wilhelm'in desteğinden çok fayda görebilirdi. Ağırbaşlı bir tavırla, 'Sizin eylemleriniz... mantıklı ve sağlıklı fikirler üzerine temellenmiştir. Bence orada herkese

yetecek kadar yer var. Kişisel gözlemlerime dayanarak toprağın tarıma elverişli olduğunu söyleyebilirim. Tek eksiği su ve ağaçtır,' diyen Herzl'in söylemleri her zamanki gibi Kayser Wilhelm'i kolayca etkisi altına aldı. Nihayetinde, Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik (kendisi gezideydi) Abdülhamid'in Siyonizme sıcak bakmadığı konusunda kendisini uyarınca derhal bu düşünceden vazgeçti.[13] Kayser samimi olsun ya da olmasın, onun Müslümanların yönetimi altındaki Hıristiyanlığın en kutsal şehrinde Siyonizme açıkça kucak açması yeterince baş döndürücüydü. Bundan daha fazla ne yapabilirdi diye sormaya kalmadan kayseri Şam'da boy gösterirken bulacaktık.

Wilhelm, Beyrut'ta kısa bir konaklamanın ardından başka bir merasim töreniyle bu defa Şam'a girdi. 'Kendine has kapalı avluları ve bu avlulardaki fıskiyeli şadırvanları, büyüleyici çarşıları, Saraken mimarisinin tüm cazibesi ve Arapların yaşam tarzıyla' şimdiye kadar ziyaret ettiği ilk gerçek Arap şehri olan Şam onu büyülemişti. Devlet Bakanı Bernhard von Bülow, Wilhelm'in gittiği her yerde 'insanların onu uzun havalı ve nakarat eden özel bir karşılama tezahüratıyla, 'Lululu, Lululu, Lululu' diye selamladığını ve bu yeknesak uğultunun onu afyon almış gibi sersemlettiğini' anımsıyordu.[14] Kendinden geçmiş olan Wilhelm, büyük Müslüman savaşçı Selahaddin Eyyubi'nin türbesine taç koydurdu ve 'masraflarını kendisi karşılamak üzere en iyi mermerlerden yapılmış bir anıtmezar siparişi vermeden evvel türbeye saf gümüşten bir kandil astı'. Kayserin İslam'ın en büyük kahramanını onurlandırmasıyla harekete geçen şehrin önde gelen din adamı Şeyh Abdullah Efendi 8 Kasım 1898'de Wilhelm onuruna bir ziyafet düzenledi. Kariyerinde birçok meşhur konuşma yer alan Wilhelm, hafızalara yer eden bu söylevinde İslam'ın Ortaçağ kahramanına ateşli övgüler yağdırarak, 'Muhteşem Sultan Selahaddin tüm zamanların en yiğit hükümranlarından biridir... O korkusuz ve kusursuz bir şövalyedir,' dedi. Selahaddin Eyyubi'den şimdiki Sultan Abdülhamid'e bariz bir sıçrama yapan Wilhelm, hemen sonrasında muhteşem Abdülhamid'i selamladı. 'Yüce Sultanı,' diye söze başlayıp etkileyici jestlerle, 've onu halife olarak bağırlarına basan tüm dünyaya yayılmış üç yüz milyon

Müslüman halkını temin ederim ki, Almanya'nın kayseri ilelebet onların dostu olacaktır,' dedi.[15]

Kayser aklını mı kaçırmıştı? III. Napolyon, 1852'de Doğu Akdenizli Hıristiyanlarla yakınlaşmasının Kırım Savaşı'yla sonuçlanan kıvılcımı ateşlediğini fark etmişti.* Aynı şekilde şimdi kayserin kutsal topraklardaki Hıristiyanlara himaye vaat etmesi -ki bu tarz bir manevra bile ciddi sonuçlar doğurabilirdi- ile güçlü bir Hıristiyan hükümdarın Devlet-i Aliyye'nin Arap Vilayetlerindeki neredeyse tüm halkların -en az üç Hıristiyan mezhebin, Filistin'deki Yahudilerin ve tüm Müslümanların- çıkarlarına sahip çıktığını bildirmesi birbirinden oldukça farklı şeylerdi. Bunlarla kalsa yine iyiydi. Sultan vasıtasıyla dünya üzerindeki 'üç yüz milyon Müslüman'a kendi himayesini sunan Wilhelm, Müslüman tebaaları olan –sadece kuzey Afrika'daki Fransızlar değil, Orta Asya'da Ruslar ve tek başına yüz milyondan fazla Müslüman nüfusa sahip olarak Hindistan, Mısır ve Körfez ülkelerine yayılmış olan İngiltere- büyük güçlerin içişlerine müdahale ediyordu. Onlardan sonra sırada Osmanlı padişahını halife olarak asla kabul etmeyen Şiî Müslümanların yaşadığı İran ve güney Mezopotamya geliyordu. Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Bernhard von Bülow'un 'Paris, Londra... Petersburg'da kaygı uyandıracağı' korkusuyla kayserin konuşma metnini basına sunulmadan önce düzeltmek için çaresizce çırpınışı geç kalmış bir hamleydi. İstanbul'daki Almanya Elçisi Baron Marschall metni 'majestelerinin doğrudan talimatıyla' Wolff Haber Ajansı'na vermişti bile.[16]

Kayserin kafasından neler geçiyordu? İlginç bir şekilde, onun tarihi Doğu gezisi esnasındaki düşüncelerinin kayıtları Petersburg'daki 'sevgili dostu Nicky'ye' yazdığı sıradışı mektuplarda mevcuttur. Bu yazışmalardan anladığımız kadarıyla Wilhelm'in stratejik amacı hem sultanı hem de çarı gerçek düşmanlarının İngiltere olduğuna ikna edip Almanya'nın dünyanın başat gücü olma yarışındaki güçlü rakibine bir kıskaç hareke-

* Fransız İmparatorun asıl yapmak istediği elbette ki Rusların aşırı tepkisini tetiklemek olmayabilirdi. III. Napolyon bu hareketiyle istikrarsız Kayser II. Wilhelm'e çok benzemişti. Her ikisi de kriz yaratma konusunda, buhranlardan faydalanmaktan çok daha iyiydiler.

tiyle gözdağı vermekti. Wilhelm bu mücadeledeki koz kartının 1897'de Girit'teki son olaylara Hıristiyanlar adına müdahale eden İngiltere'ye öfke dolu olan İslam dünyası olduğuna inanıyordu. 20 Ekim 1898'de, 'Bu yağmacılığın İslam dünyası üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu,' Rus çarına şöyle yazıyordu: 'Müslümanların genelinin gözündeki saygın Hıristiyan imajına çok vahim bir darbe vurulmuş ve hayal edebileceğinizin çok ötesinde bir nefret yeniden canlanmıştır!' Hain düşmana karşı beraber savaşıyorlarmış gibi 'Nicky'ye sırlarını açan kayser, 'Peterhof Sarayı'nda neler üzerine anlaştığımızı hatırla; her işe burnunu sokan o düşmanımızla sen ya da ben aniden bir savaşa girersek en muazzam kartımızın Müslümanlar olduğunu asla unutmayacaktık,' demişti. Milyonlarca Müslümanın efendisi olan kayser ya da çar, cihat ilan ederek İngiliz yönetimindeki Hindistan'a boyun eğdirebilirdi.[17] Bir Müslüman ayaklanması karşısında çarın da tıpkı İngiltere gibi çaresiz kalacağı kayserin şimdilik dert ettiği bir konu değildi.

İhtiyatı elden bırakan Kayser Wilhelm, Müslümanların çekiciliğe kapılmasının altındaki nedenleri şimdi çara açıklıyordu; İslam'a âşık olmuştu. Camilerin sade süslemeleriyle nahoş bir tezat oluşturan kutsal topraklardaki kiliselerin şatafatını görmüştü. Kudüs'ten II. Nikola'ya 'fetişe tapmayı' yazan kayser, 'Bu olayın Müslümanların Hıristiyanları hor görmesine yol açtığını,' söylemişti ve aslında onlarla hemfikir olmaya meyyaldi. Her şeyden önemlisi, 'Kutsal şehri terk ederken Müslümanlar önünde çok utandığını ve oraya inançsız biri olarak gitmiş olsaydı büyük olasılıkla Müslümanlığa geçmiş olacağını!' bildiriyordu.[18]

Böylelikle sonraki yıllarda dünya sahnesinin epey kafa karıştırıcı bir figürünü şekillendirecek olan Almanya'nın Efsanevi Müslüman İmparatoru *Hacı Wilhelm* doğmuş oldu. Şam ziyaretini takiben ortaya çıkan ve, 'kayserin, Müslümanları kâfirlerin yönetiminden kurtarmak için Allah tarafından gönderildiği'ni söyleyen Kur'an ayetlerinin açığa çıkarılmasıyla birlikte Wilhelm'in Müslümanlığa geçtiği dedikodusu Ortadoğu'nun tüm çarşılarına yayıldı.[19] Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile mukayese edildiğinde Osmanlı coğrafyasında çok daha az tanınması, Alman pro-

pagandacılarının kendilerine dair arzu ettikleri her şeyi temiz bir sayfa üzerine yazabilmelerine yardımcı olurken kayser onlara gerekli senaryoyu iletiyordu. Hacı Wilhelm yönetimindeki Almanya, Avrupa emperyalizmine karşı yüce inançları koruyup kollayan İslam'ın Batılı hamisiydi. Kayserin Müslümanlığa geçmesi gibi bu da tam olarak doğru sayılmazdı: Almanya'nın başta batı Afrika'da olmak üzere Müslüman sömürgeleri vardı; yani ellerinin temiz olduğu iddiası bir yalandı.*[20] Fakat bu çelişkiler hayalperestlerin hiç umurunda değildi.

Aslında çok az Almanın yerleşmek istediği Afrika kıtasındaki verimsiz toprak kırıntıları üzerine İngiltere ile süregiden anlamsız tartışma bir yana, imparatorluk mücadelesi için kayser yönetiminin Pancermenizm davası taraftarlarının coğrafi ilgileri oldukça kısıtlı kalmıştı. Kayserin 1898'deki kapsamlı gezisi harekete geçmek için gerekli olan ilhamı onlara sağladı. Wilhelm'in kendisi bile Osmanlı hamlesinin hedefinden çok emin değildi ve sık sık düşüncesini değiştirdiği oluyordu. Fakat Pancermenizm teorisyenleri bu duruma kolaylıkla bir çare buldular. Kayserin güçlü tasavvurundan ilham alan yeni nesil aydın ve macerapeverestler, Almanya'nın *Drang nach Osten* projesinin ana hatlarını oluşturacaktı.

Bu dava adamları arasında en öne çıkan isim Max von Oppenheim idi. Bankacı Oppenheim sülalesinin bu âsi evladı, aile servetlerinin sayesinde kâşiflik, yazarlık, diplomatlık, arkeologluk ya da maden arayıcılığı gibi canının istediği işleri özgürce yapabilmişti. 1860 doğumlu olan Oppenheim, kahramanı Kayser Wilhelm'le neredeyse yaşıttı. Bu iki adamın tanışması 1879'da benzer aristokratik muhafız alaylarında görev yaparken olmuştu. Wilhelm'in izlemek için Strazburg'a geldiği geçit töreni sonrası Oppenheim'ın 15. Ulan Alayı'ndaki arkadaşı Albano von Jacobi onları tanıştırmıştı. Genç Max'ın, Hohenzollern prensi üzerinde nasıl bir intiba bıraktığı meçhul olmasına rağmen Oppenheim bu karşılaşmayı hiç unutmadı ve o tarihten itibaren 'geleceğin kayserine' saygı besledi.[21]

* 1900 itibarıyla Almanya'nın takriben 2,6 milyon Müslüman tebaası vardı ve bunların büyük çoğunluğu Alman Doğu Afrika'sında bulunuyordu.

Oppenheim kaysere tam olarak neden hürmet duyduğunu belirtmemesine rağmen bunun askeri yeteneklerle çok ilgisi yok gibidir. Geleceğin kayserinin Prusya ordusundaki bilinen ilgi alanları gösterişli madalya ve üniformalara aşırı düşkünlüğünden ibaretti. Oppenheim ise kendisine Strazburg salonlarının ve Baden-Baden'daki derbi yarışlarının kapısını açtığı için prestijli Ulan Muhafız Birliği'nde olmaktan memnundu. Aslında ikisi de askeri hayatın disiplini için uygun insanlar değildi. Oppenheim'a göre geleceğin imparatorunun asıl vasfı bitmez tükenmez merakıyla seyahate düşkünlüğüydü ve ikisi bu konuda ruh ikizi gibiydi. Wilhelm'in Osmanlı dünyasına tutkusu neredeyse on yıl süren resmi ziyaretlerden sonra başlamasına rağmen (ve sonrasında geçici bir heves olacaktı) Oppenheim küçük yaşlardan itibaren alınyazısında Doğu olduğunu biliyordu.

Küçük bir çocukken yeni yıl kutlamalarının birinde Max'a resimli *Binbir Gece Masalları* baskısı hediye geldi.* Haydut hikâyeleri ve egzotik tasvirler Oppenheim'da hiç geçmeyecek güçlü bir Doğu özlemi uyandırdı. Aileye ait banka işinin başına geçmesini isteyen babasının gönlünü almak için Muhafız Alayı'ndan ayrıldıktan sonra Berlin'de hukuk eğitimi aldı ve dava vekili (*Referendar*) olarak devlet hizmetine girdi ama düzenli iş hayatı hiç de ona göre değildi. 1883-84 yazında, yirmi üç yaşın verdiği heyecanla Atina, Smyrna (İzmir) ve şehirdeki Rum kızlarının yarısından fazlasıyla dans ettiğini iddia ettiği İstanbul'u da içine alan ilk Doğu seyahatine çıktı. Şark kadınlarının cazibesini hiç unutmadı ve toplamaya başladığı doğulu kadın giysileri zaman içinde yaklaşık yüz elli takıma ulaştı.[22]

1886 yılında Oppenheim bu defa Mağrip'e başka *Bildungsreise* [ç.n. eğitim turu] düzenledi. Bu ilk geziden bile daha tutkuluydu; yerel kültürün zenginliklerini kendisine zarifçe sunan ve Almanca konuşan Rum kızlara sonsuza dek güvenemezdi. Fas başkentinde

* Max'ın babası Albert dâhil olmak üzere Oppenheim Ailesi Yahudi olmasına rağmen anne Paula Katolikti. Albert mesleki sebeplerden dolayı evlendikten sonra Katolikliğe geçti. Yahudiliğin prensip olarak anneden alındığını da göz önüne alırsak Max iki taraftan da Yahudi olmuyordu ama daha sonra göreceğimiz üzere hiçbir zaman tam olarak Musevi bağlarından sıyrılamayacaktı.

bölge insanıyla kısa cümlelerle anlaşabilecek kadar Arapça öğrendi. Aynı zamanda bir yerel köle pazarından, Berberi güzeli olan ilk cariyesini de satın aldı. Yabancı aksanının tam olarak nereye ait olduğunu çözemeyen ve genellikle kendisini Türk zanneden köle tüccarlarının, çevirmen vasıtasıyla ona, 'Kâfirlerle zina yapan Müslüman kızlarını çok acımasız cezaların beklediğini,' söylemeleri de ilginç bir nottur. Fas'taki İslami cinsel ahlak hem sert hem de günahlar için tuhaf bir şekilde iç gıdıklayıcıydı. Batı tarzı fahişeliğin bilinmediği bu yerde, erkekler geçici süreli seks kölesi kadınlar (*Sklavinnen*) satın alıp cinsel dürtülerini tek eşli evlilikte olduğu gibi belli bir kadınla tatmin edip sonrasında onları 'azat' ediyorlardı. Oppenheim cariyesiyle bir ay kadar zaman geçirdikten sonra benzer şekilde onu salıverdi.*

Köle pazarına dalıvermesinden de anlaşılacağı üzere, Oppenheim çok cüretkârca hareket ediyordu. Yarım yamalak Arapça konuşabilmesine rağmen bu genç maceraperestin Fas'ta girmediği hiçbir cami kalmadı ki, bunu yapmaya cüret eden ilk Avrupalı olarak aslında hayatını riske attığını biliyordu.** Vezzân ve Fas arasındaki Rif Dağları'nda eşkıyalar kervanlarını soymaya kalktığında kendi canını –ve ona eşlik eden iki kişinin- tehlikeye attığı bile oldu. Oppenheim eskiden Wiesbaden'daki amcasının çiftliğine her gidişinde günlük atış talimleri yapmış olduğundan nişancılığa güvenerek silahına davrandı. İyi bir atıştan sonra haydutların taşıdığı su testilerine beş el daha ateş etti ve barut kokusu dağılmadan altılık şarjörünü yeniden dolduruverdi. Kısa bir münakaşadan sonra Oppenheim'ın demesine göre, 'Eşkıyalar hızlıca sıvışıp gözden kayboldular.' Henüz çok iyi Arapça konuşamıyor olabilirdi ama Doğu'nun *lingua franca*'sında uzmanlaşmıştı bile: kaba kuvvet.[23]

Kendisini tamamen Doğu'ya adaması ise ancak 1892'de devlet hizmetinden istifa etmesinden sonra mümkün olacaktı. Bu defa-

---

* Oppenheim'ın yarı Berberi cariyesi daha sonra kendisinin rehberi/tercümanı Ömer Barrade'nin yeğeni ile nişanlandı.

** Zaten fazlasıyla ihtimal dışı olan bu maceraları daha da ilginç yapan husus Oppenheim'ın camileri gezerken kendisine cariyesinin yeni nişanlısı olan kişinin eşlik ettiğini iddia etmesiydi. Bu iki adamın namaz kılarken müşterek arzu nesnelerinden konuşup konuşmadığını bilmiyoruz.

ki seyahati için hiçbir masraftan kaçınmayarak küçük bir arkeolog topluluğunu hizmetine aldı ve kervanı Mısır'a vardıktan kısa bir süre sonraysa tam zamanlı bir Arapça hocası tuttu. Doğu'nun sadece zevklerini tatmaya değil, aynı zamanda gelenek göreneğini ve dinlerini ileri seviyede öğrenmeye kararlı olan Oppenheim, Kahire'nin eski Arap mahallesindeki Timsah Geçidi'nde küçük bir evle birlikte Arapça'dan başka dil bilmeyen hizmetçiler tuttu. Tüm eski işlerini bırakmış özgür Oppenheim artık oranın yerlisi olmaya başlayabilirdi. Kahire'deki evi çok kısa bir kesintiyi saymazsak 1909'a kadar ana ikametgâhı olarak elinde tutan Oppenheim, tüm ömrünü vakfedeceği bilimsel Ortadoğu araştırmasına o zamanlarda başladı.

Oppenheim'ın kervanı Beyrut'ta limana çıktıktan sonra, Mezopotamya çölleri boyunca yapacağı uzun seyahat için gerekli malzemelerle develeri tedarik etmek üzere Şam'a doğru yola koyuldu. Bu keşif grubunun görünürdeki amacı bugünkü Deyr-i Zor yerleşimi yakınında buldukları Palmira antik şehri harabeleri gibi arkeolojik buluntuları topraktan çıkarıp temizlemekti. Onların sürekli dikkatlerini dağıtan şey Bedevî baskınlarının yarattığı tehditti. Oppenheim'ın kafilesi güneye inip Bedevî topraklarına girerken Osmanlı makamları onlara refakat etmesi için silahlı yirmi asker görevlendirdi. Oppenheim göçebelere karşı korkudan ziyade merak duyuyordu. Buralarda bir çeşit yaşayan antropoloji vardı: Yüzyıllardır aynı şekilde yaşayarak hayatta kalmış dirençli bir topluluk seyrek nüfuslu çöl yöresinde serbestçe dolaşıp haraç, koruma parası ve baskınlardan elde ettikleri ganimetlerle geçimlerini sağlıyordu. Gelenekleri ve inançları nelerdi? Düzgün Müslümanlar mıydılar yoksa İslam öncesi aşiret inançlarını hâlâ koruyorlar mıydı? Son olarak Osmanlı makamları ve Arabistan'ın kutsal şehirleriyle nasıl bir bağları vardı?

Oppenheim'ın asıl olarak ilgilendiği Şammar kabilesinin Bedevîleri Orta Arabistan'daydı ama göçebeliklerinden dolayı sık sık Sina, Suriye ve bugünkü Irak'ın bulunduğu bölgedeki çöllere geçtikleri oluyordu. Arap Yarımadası'na hâkim olma konusunda birbiriyle yarışan üç kol Şammarları yöneten Reşid

kabilesi, Necd'de İbn Suud'un Vahabîleri ve Mekke'de bulunan Haşimîler idi. Şammarların Şeyhi Faris Paşa, Oppenheim'ı özel misafiri olarak uzun süreli ağırlamak için Bedevî kampına davet etti. Şammarların yaşayışları onu oldukça büyülemişti; bir sürü siyah-beyaz romantik fotoğraf çekip onların kıyafetlerini büyük bir dikkat ve ilgiyle tasnif ediyordu. Ayrıca, savaşta yiğitlik göstermek, yabancılara sıcak ev sahipliği yapmak gibi kabilenin eski usul erdemleri Oppenheim'ı oldukça etkilemişti. Şammar insanlarının 'kaprisi, tamahkârlığı, hırsızlıktan keyif almaları ve şiddet eğilimli tutumları' gibi kötü özelliklerini aynı derecede çarpıcı bulmuştu. Belki de bu yüzden orada sadece birkaç gün kaldı.[24]

Şammarlar hakkındaki rapor Alman hükümetine gönderildi ve sonrasında bu çalışma onun bir bölge uzmanı olarak ününü başlatan *Akdeniz'den Basra Körfezi'ne* adlı siyasi gezi eserine dönüştü. T.E. Lawrence daha sonra Oppenheim'ın çalışmasına 'bölgeyle ilgili bildiğim en iyi kitap' diye atıfta bulunacaktı.[25] Bu övgüye rağmen genç seyyahın hangi konuda uzman olduğu açık değildir. Oppenheim Bedevîlerin bölgesine yaptığı gezilere arkeolojik kılıflar uydursa bile aslında bugünkü Türkiye sınırı yakınında, kuzeydoğu Suriye'deki Tel Halaf neolitik yerleşimini 1899'da bulana kadar (kazı çalışmalarına 1911'e kadar başlayamayacaktı) pek bir şey yapmamıştı.

Oppenheim'ın hâlâ belirgin bir aksanı olmasına rağmen Kahire'nin Arap mahallesindeki hizmetçileri ve hocası sayesinde Arapçasını epey ilerletmişti. Bu yüzden Bedevîlerle bir Şammarmış gibi kendi dilleri üzerinden anlaşabiliyor ve gerekli durumlarda Müslüman biriymişçesine (seyahatlerinde genellikle Arap kıyafeti giyerdi) hareket edebiliyordu. Buna rağmen, onun ciddi şekilde Arap klasiklerini ya da İslam tarihini okuduğuna dair çok az kanıt vardır. Avrupa'da ve bilhassa Almanya'da altın çağını yaşayan Şarkiyatçılığa –Ignaz Goldziher, Snouck Hurgronge, Theodor Nöldeke ve Carl Heinrich Becker gibi üstatların döneminde- Max von Oppenheim'ın yaptığı katkı çok küçükmüş gibi görünüyor.*

* Mesela Robert Irwin'in *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies* (2006) isimli Alman Şarkiyatçığıyla ilgili incelemesinde Oppenheim'ın adı zikredilmez.

Onun bilimsel çalışmaları akademisyenlerce kabul görmesini sağlamasa da, özellikle Alman dışişlerine (*Auswärtiges Amt*) hitap eden Araplara dair gezi raporları siyasi olarak daha çok ses getirdi. Ordu disiplini ile memuriyet yaşamının monotonluğunu kaldıramayan Oppenheim başka bir şekilde de olsa ülkesine hizmet etmek istiyordu ve şimdi soylu olmayanları ve özellikle de Yahudileri genellikle bünyesinde barındırmayan dışişlerine yararlılık gösterecek biçimde Ortadoğu'daki Arapların içine karışmıştı.*[26]

Yahudi geçmişinden kaynaklanan sorunların üstesinden gelmek için Musevi inançlarından kendi rızasıyla vazgeçip annesi Paula'nın inancını yani Katolikliği tüm yüreğiyle kucakladığını bildirdi. (Araplara sık sık Müslüman olduğunu söylediği göz önüne alındığında bu konuda çok zorluk çekmediği düşünülebilir.) Bu iddiası Bismarck'ın ekibindeki Almanya'nın eski bakanlarından biri olup sonrasında Londra ataşeliğine atanan Paul Graf von Hatzfeldt tarafından desteklendi. Oppenheim'ın bölgesel analist olarak potansiyeline dikkat çeken Hatzfeldt, sonunda bu genç seyyah için Kahire elçiliğinde 1896 yılında maaşlı bir pozisyon ayarladı. Yine de garip bir şekilde ona diplomatik bir makam ya da rütbe verilmedi. Bunun nedeninin onun Yahudi geçmişi mi yoksa başını belaya soktuğu vakit dışişlerinin kendisini temize çıkarma isteği mi olduğu muallâktadır. O her halde bu duruma oldukça sinirlenmişti. Hıristiyanlığa ya da Müslümanlığa geçmeyi denemesine rağmen her defasında Doğu'nun (ve bariz şekilde dışişlerinin) o katı kanunuyla karşılaşıyordu; Yahudi doğmuşsan sonsuza dek Yahudisindir.

Oppenheim fevkalade ihtiraslı biri olmasına rağmen dışişleri asilzadelerinin onu elit zümreye dâhil etmekte isteksiz davranmalarından dolayı hevesi kırılacaktı. Bunun yanında, Kahire'nin geleneksel mahallelerini her zaman Avrupalıların muhitine ter-

* *Auswärtiges Amt* bünyesinde Yahudilerin çalışmasını yasaklayan resmi bir düzenleme olmamasına karşın antisemitizmi hissetmek zor değildi. 1870'lerden beri baş müşavir olan Friedrich von Hostein 1891 senesinde iki 'olumsuz sebep' yüzünden Oppenheim'ın burada çalışmasını uygun görmedi: Oppenheim, 'safkan bir Yahudiydi (yani yanlış bir bilgiyle hem annesinin hem de babasının Musevi olduğu söyleniyordu) ve bankacı bir aileden geliyordu'.

cih ediyordu. Arap pazarlarının tozu dumanı ve hengâmesi ile müezzinlerin okuduğu ezan, yapaylıkla süslenmiş konsolosluklar bölgesinin düzeni ile elçilik ziyafetlerinin başlama zillerine nazaran daha çekiciydi. O kadar hırslıydı ki, önemsiz bir danışmanlık görevi ile yetinmesi mümkün değildi, onun yüreğinde yatan asıl şey adını imparatora duyurabilmekti. Wilhelm'in 1898'deki büyük Ortadoğu gezisine kadar Oppenheim kayserin Şark siyasetinden fayda görebileceği bir konuma gelmiş, neredeyse Kahire'deki en iyi Alman siyaset analisti olmuştu. Wilhelm'in övülmeden ne kadar çok hoşlandığını bilen Oppenheim, çok incelik göstermeye ihtiyaç hissetmeksizin yazdığı konsolosluk raporlarında dalkavukça bir üslupla Arap dünyasındaki muhteşem Wilhelm imajından dem vuruyordu. 1899 senesinde Osmanlı'nın Asya topraklarına gerçekleştirdiği seyahatiyle ilgili olarak bir defasında şunları kaleme almıştı:

Birçok seyahatimde olduğu gibi Şam'da da Majesteleri Kayser'in Suriye bölgesindeki Müslümanlar üzerinde bıraktığı güçlü intiba beni hayranlığa sevk etti ve Almanya isminin şimdiye dek ilk kez ulaştığı bu hoş saygınlığı fark etmemek mümkün değildi... Beyrut, Şam ve Halep'teki Alman iş adamları Kayser'in hayırlı ziyaretinin iş olanaklarında elle tutulur ölçüde bir büyüme sağladığını bana söylediler. Majestelerinin Selahaddin Eyyubi'nin türbesine bıraktığı taç bir kutsal emanet gibi cam muhafazada saklanıyor... Kayser'in ziyareti anısına yapılan kitabe ise Baalbek şehrindeki muazzam Jüpiter tapınağında, korunaklı bir vitrinde sergileniyor.[27]

Oppenheim'ın bunun gibi aşırıya kaçan övgüleriyle kayserin dikkatini çekmesi ve Ortadoğu'da Alman saygınlığını yaymak için uygun kişi olarak düşünülmesi hiç şaşırtıcı değildir. Onun kayserin dış siyasete dair fikirleri üzerinde ne kadar etkili olduğu tam bilinmese bile benzer düşünen bu ikili 1900 senesi yazında Potsdam'da çok mühimmiş gibi görünen bir görüşme yaptılar. Bu buluşma Wilhelm'in Şam ziyaretinden iki sene sonra Kahire Başkonsolosu Paul Graf von Metternich tarafından ayarlandı. Oppenheim'ın Arap siyasetleriyle ilgili birçok raporunu okuyan (ya da en azından göz gezdiren) Wilhelm akranını yemeğe davet

etti. Ziyafetten sonra Wilhelm'e 1899 senesindeki doğu Anadolu, Suriye ve Mezopotamya gezilerinde çektiği yüzlerce fotoğrafı gösterdi. Kayser tahmin edilebileceği üzere bunlardan büyülendikten sonra Oppenheim'ı İslam, çöl Bedevîleri ve onların gelenekleriyle ilgili soru yağmuruna tuttu. Kayserin gönlünde yatan bölgeyle ilgilenen bu işinin ehli danışman, ödül olarak majestelerince resmi baş danışmalık makamına (*Legationsrat*) getirildi.[28]

Böylelikle Oppenheim'ın her yaz Kahire'nin kavurucu sıcaklarından kaçmak ve Şark yaşamı üzerine anlattığı hikâyelerle kayseri eğlendirmek için Berlin'e gittiği yıllık gelenek başlamış oldu. Birçok insanın kayserin kendini tutamayıp söze girdiği uzun söylevlerinden yaptığı çıkarımın aksine imparator her zaman çok sohbet müptelası olan biri değildi ve yemek yerken birilerini dinlemekten daha çok keyif alıyordu.[29] Bu durum kendisini neşelendirmek pahasına sunulan yemeklere genellikle aldırış etmeyen geveze Oppenheim'ı dinlerken daha da geçerliydi. Bir seferinde Oppenheim'ın en sevdiği yemek olan tereyağlı istakoz servis edilmiş fakat zavallı adamcağız onu tatmaya fırsat bulamadan hizmetçiler tabağı kaldırıvermişti. Kayser geveze dostunun talihsizliğine yüksek sesle gülüp geçmiş, hizmetçiden tabağı geri getirmesini istemeyi bile akıl etmemişti. Bu Wilhelm'in her zaman zevk aldığı muzırlıklardan sadece biriydi.[30]

Kayserin İslam dünyasındaki hususi temsil heyetine dâhil olduğuna kanaat getiren Oppenheim'ın Kahire'deki çalışmaları neredeyse hastalıklı bir boyuta vardı. 1896-1909 yılları arasında Arap siyaseti ile alakalı kimisi yüz sayfa ve üzerinde olan en az 467 raporu dışişlerine teslim etti. Bu raporlar Panislâmcılıktan (Kayser Wilhelm'in özel ilgi gösterdiği bir konuydu) Hıristiyan azınlıklara ve Bâbil Vadisi'ndeki sulama sistemini yenileme planlarına; Bağdat Demiryolu için muhtemel güzergâhlardan Mısır'daki hanedanlık politikalarına, İngiliz işgal kuvvetlerinin yağmacılıklarına, İngiliz donanmasının Müslümanların hac ziyaretleri, Mekke şerifi ve Hicaz'daki aşiret siyasetleri üzerindeki etkilerine, halifeliğin tanımı ve Sünnî-Şiî ayrımından kaynaklanan mehdi kültlerine ve son olarak Sudan'daki mehdi taraftarlarına kadar uzanan geniş bir bilgi yelpazesi sunuyordu. Oppenheim belki bu mevzulara yeni bir bakış açısı getirmemiş olabilir ama bunların

hepsini de geniş kapsamlı bir merak ve saplantılı bir tutku ile ele almıştı. Bu saplantısı Almanya'nın İngiliz öcüsüne ya da onun kullanmaktan hoşlandığı tabirle 'İngiliz-Müslüman-Afrika-Asya sömürge İmparatorluğuna' karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaya zorunlu olduğunu düşünmesinden kaynaklanıyordu.*

Oppenheim'ın kendini tekrar eden bir üslupta yazdığı yığınlarca rapor özgünlük olarak çok başarılı olmasa bile bunların önemini küçümsememeliyiz. Günlük gazete yazıları gibi Oppenheim'ın Kahire'den yolladığı raporlar onun bulunduğu yer ve zamanda hâkim olan saplantıları görmemizi sağlar. Yazdıkları sayesinde kayserin *Weltpolitik*'inin teşvik ettiği Pancermen siyaseti taraftarlarında gün geçtikçe artan İngiliz aleyhtarlığı ile şovenizmin yanı sıra bu siyasetle Panislâmcılığın faydacı bir şekilde nasıl birbirleriyle kaynaştıklarına şahit oluruz.** Örneğin 1903 baharında Lübnanlı Hıristiyanların dalga dalga ABD'ye göç etmesini kaleme aldığı raporunda, Beyrut'taki beyin göçünün yarattığı ekonomik zararlardan şikâyet ettikten sonra yerel Fransız, İngiliz, Rus ve Amerikan misyoner okulları aleyhinde ağır ithamlarda bulunuyordu. 'Türk düşmanlığını ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma arzusunu Suriye ve Lübnan'daki yerel Hıristiyanların aklına sokan' ve Oppenheim'ı sinirden küplere bindiren müesseseler işte bu okullardı. Asi olma potansiyeli taşıyan bu halk Almanları 'Sultan'ın dostu ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki herhangi bir ayrılıkçı hareketin muhalifi' olarak bildikleri için Suriye Hıristiyanları 'bize' (yani Almanlara) karşı daima husumet besleyebilirlerdi. Oppenheim bu yüzden vardığı hükmü ülkesine hemen bildirdi: 'Suriye Hıristiyanla-

* Tüm bu raporlar Berlin'deki Alman Dışişleri Arşivi'nde (PAAA) muhafaza edilmektedir. Bir kısmı ise ABD'de bulunmaktadır. Daha sonra bu raporlardan tek tek bahsedeceğiz.

** Pancermenizm düşüncesi ilk olarak ortaya çıktığında temsil ettiği tek şey Avrupa'daki Almanca konuşan halkların bir devlet altında birleşmesiydi. Fakat bu fikir 1890'lara kadar ayırt edici bir emperyal tını kazandı. 1894'ta kurulan Pancermen Birliği (*Alledeutscher Verband*) bariz şekilde genişleme taraftarıydı ve Almanların Afrika ve Yakındoğu'yu sömürgeleştirmesini teşvik ediyordu.

rı Almanya'nın bölgesel planlarının dışında tutulmalıdır. Onlar birçok Doğu halkı arasında en ahlaksız, en güvenilmez... olan unsurdur.'[31]

Ortadoğu'nun muazzam etnik mozaiği Pancermen ideolojisi için Alman yandaşı olarak imparatorluğun nüfuzunu yaygınlaştırmada kullanılabilecek ya da Alman karşıtı olarak bir kenara itilebilecek olanlar şeklinde kabaca sınıflandırılmaya çok müsaitti. Ayırıcı faktörün mutlaka dini inançlar düzleminde ilerlemesi gerekmiyordu; önemli olan kıstas, kayserin dostu Sultan II. Abdülhamid'i destekleyip desteklemedikleriydi. Bu açıdan değerlendirildiğinde Siyonist Yahudiler (şimdilik) problem oluşturmuyordu ama muhtemelen İngiliz piyonu olan Marunîler, Kıptîler ve Ermeniler kara listedeydi.* Müslümanlar iki kategoriye de dâhil edilebilirdi. Sünnîler umumiyetle güvenilirdi ama Mehdi olduğunu iddia eden Sudan'daki kişi ve onun destekçileri gibi halife-sultanın dini otoritesine baş kaldırabilecek olanlar dikkatlice izlenmeliydi.[32] Oppenheim ayrıca İngilizlerin emri altında olduğunu düşündüğü hem İbn Suud'un Vahabîlerinden (İngilizlerle işbirliği yaptıkları gerçekten ortaya çıkacaktı) hem de Mekke şerifinden şüpheleniyordu. Diğer tarafta ise İbn Reşid ile onun Şammar Bedevîleri sultana sadık olduklarından Alman yandaşı sayılırlardı.[33]

Mısır'daki milliyetçiler İngiliz işgaline karşı gelerek sultanın Kahire üzerindeki hükümranlık iddiasına destek olmuş sayılırlardı ve bu yüzden de yandaşlar arasındaydılar. Bundan dolayı Oppenheim, asık suratlı Hıdiv Abbas Hilmi'den *el-Liva* gazetesinin editörü ve Milliyetçi Mısır Partisinin kurucusu Mustafa Kamil'e; *El-Mu'ayyad* yayın yönetmeni Şeyh Ali Yusuf'tan el-Ezher'deki ateşli fakülte üyelerine kadar herkesle arkadaşlık geliştirdi. Bu kişiler tahmin edilebileceği üzere onun duymak istediği şeyleri söylüyorlardı: Hepsi kayserin en büyük hayranlarındandı. Oppenheim daha da ileri giderek 1905 senesinde Mustafa Kamil şerefine Berlin'de bir ziyafet verdi ve bu davetten sonra Kamil'e *Berliner Tageblatt* gazetesinde Almanlar adına İngilizleri fırçalayabileceği ve düzenli olarak yazabileceği bir köşe (*Mısırlı Vatansever-*

* Örnek vermek gerekirse Oppenheim, Kahire'deki çoğu Ermeninin Başkonsolos Lord Cromer'in hesabına çalıştığını düşünüyordu.

den Mektuplar adında) tahsis edildi.[34] Wilhelmstrasse, İngilizleri düşmanca tavırlar içinde gördüğünü inkâr edebilirdi ama Alman basını durumun böyle olmadığı biliyordu. Almanya'nın düşmanının düşmanı Almanların dostu sayılırdı.

Oppenheim kayserin büyük doğu gezilerinde tecrübe ettiği gibi Kahire'nin arka sokaklarında çocukluğundan beri hayalini kurduğu yaşantıyı bulmuştu. Bab el-Luk isimli Arap mahallesinde, Doğu'nun tüm zevklerini bünyesinde barındıran bir evde; 19. yüzyıl başından kalma bir paşa konağında oturuyordu. Konakta Avrupalı misafirlerini ağırladığı bir yemek salonu (selamlığı) vardı ama evin kalbinin attığı yer, cariyelerinin bulunduğu, içerideki harem idi. Her sonbaharda, Berlin'den döndükten sonra baş kâhyası Süleyman'ı yeni bir köle kız (onlara *zeitfrauen* ya da geçici cariyeler diyordu) bulması için görevlendirirdi. Bu cariye, gelecek seneye kadar konakta kalır ve hizmetine iki kadın köle verilirdi. Bir taraftan konsolosluktaki meslektaşları ile bölgeyi ziyarete gelen Alman siyasetçilerini (geleceğin şansölyesi Bethmann Hollweg gibi) selamlığında ağırlarken diğer taraftan kadınlarla dolu haremini gözlerden uzak tutuyor; yani ikili bir hayat yaşıyordu. Hareminin sır perdesi sadece bir keresinde ucundan aralanmıştı. Pazarda peçeli çarşafının ardından gördüğü Zeynep adındaki evli kadının cazibesine kendini kaptıran Oppenheim'ın onunla gizli bir buluşma ayarlamasıyla birlikte olaylar hızla çığırından çıktı. Zeynep kıskanıp üzülmesin diye konağındaki cariyesini bile hemen kapı dışarı etmişti. Ama ne fayda ki Zeynep'in kocasından kaçamayacaklar ve adam onları bulduktan sonra karısını Nil Nehri'ne atacaktı.[35]

Oppenheim'ın Kahire civarında sergilediği külhanbeyi tavırlarıyla konsolosluk raporlarında kullandığı İngiliz karşıtı zehir zemberek ifadeleri göz önüne aldığımız zaman, onun yöredeki İngiliz yetkililerinin dikkatini çekmesi hiç sürpriz değildir. El-Ezher ile *el-Liva* gazetesinin merkezine yakın olan konağı devrimci oluşumların buluşma yeri olarak mimlenmişti. Aşağı yukarı 1880'lerden beri Mısır'ı yönetmekte olan Başkonsolos Lord Cromer, Oppenheim'ın Mısırlı milliyetçilerle İslamcı eylemcileri ayaklandırmak için Kayser tarafından görevlendirilmiş

hain bir Alman ajanı olduğundan uzun süredir şüpheleniyordu. Akabe sınır sorunu diye bilinen olay* 1906'da patlak verince bu şüpheler geniş çaplı bir paranoyaya dönüştü. Kahire'deki İngiliz ve Fransız konsolosluklarının 'Baron Max von Oppenheim'** diye başlayan raporları padişahın Mısır'daki temsilcisi Fevkalade Komiser Muhtar Paşa'yla sürekli iletişim halinde olup şikâyetleri dile getiriyordu. Bu yazışmalar, Oppenheim'ın ortalığı karıştıranlara yataklık yaptığını, Avrupalı sömürgecilere karşı cihat tarzı kıyımlar yapmayı teşvik eden kanlı broşürler dağıttığını ve Fransız karşıtı Cezayirli asilerle beraber İtalyan düşmanı Trablusgarplı direnişçilere kucak açtığını yazıyordu.[36] Alman konsolosluğunca yayınlanan reddiyelerin ikrarının açıkça onaylandığı üzere bunlar az çok gerçekliği olan iddialardı. Oppenheim'ın maaş aldığını ve kendisine diplomatik ayrıcalıklar bahşedildiğini ikircikli bir şekilde kabul eden Alman Başkonsolos Graf Metternich, Sir Charles Hardinge'e esrarengiz baronun 'Kahire'de resmi bir vazifesi bulunmadığını' belirtmekten de geri kalmamıştı.[37]

Alman dışişlerine İngiliz karşıtı daha iğneleyici uzun raporlar göndererek Arapları tehlikeli bir nefret seviyesine çekip, onları İngilizlere karşı kışkırtmakla suçlanan Oppenheim'ın kendisi de bu iddialara yanıt verdi. İngiliz basını Akabe sorunuyla ilgili ona karşı kampanya düzenlerken Oppenheim ise Wilhelm yönetimine İngilizlerin maskelerini çıkarıp sultana karşı açıkça cephe aldıklarını anlatmayı denedi. Sina'daki Akabe hudut sorunu 'İngilizler ve Osmanlıların tüm İslam dünyasının gözünde

* Fiili durum ne olursa olsun, uluslararası hukuka göre Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olması yüzünden Osmanlı-Mısır sınırı tam belirlenmemiş olarak kaldı. 1905'te Heinrich August Meissner 'Paşa' Hicaz Demiryolu'nun Körfez kıyısındaki Akabe'ye genişletilmesi önerisini Bâb-ı Âli'ye sundu. Bu proje güney Sina Çölü'nü stratejik bir alana dönüştürecekti. Hem Osmanlı hem de İngiliz yönetimi bölgeye birlik gönderdi ve bu kriz neredeyse savaş başlatacak hale geldi.

** Oppenheim'ın Baron (Almanca 'Freiherr') unvanının nereden kaynaklandığı tam olarak belli olmamasına rağmen kartvizitlerinde bu sıfatı kullandığını biliyoruz. Uzun zaman alsa dahi bu sıfat nihayetinde kabul gördü. 1906 senesinde isminin manşetlere girmesinden sonra hem Almanya içinde hem de dışında genellikle 'Baron Oppenheim' olarak kendisinden bahsedildi.

itibar kazanmak için giriştikleri bir mücadeleye' dönüşmüştü. Almanya'nın kaygılanmasını gerektirecek hiçbir tarafı olmayan bu olay, aksine Berlin için altın bir fırsat yarattı. Oppenheim'ın tahminine göre 'Tüm Britanya-Osmanlı İmparatorluğu savaşlarında ortaya çıkabilecek bir ayaklanma kıvılcımı, İngilizlerin bütün Müslüman sömürgelerine sıçrayabilir ve onun tüm birlikleriyle beraber donanmasının da büyük bir bölümünü ayaklanmaları bastırmak için seferber edebileceği kadar korkutucu bir safhaya varabilirdi'.[38] Yeşil sarık yüzyıllardır hiç kıpırdamamıştı ama 'gelecekte' Oppenheim'ın öngörüsüne göre, 'İslam çok daha büyük bir rol oynayacak... Gün gelecek, İslam coğrafyasının müsademe gücüyle demografik üstünlüğü Avrupa ülkeleri için çok önemli olacak,' idi. Wilhelm yönetimine, 'Şunu unutmamalıyız,' diye yazmıştı, 'Bir İslam ülkesinde vuku bulan her şey, tüm İslam âlemine dalgalar yayar'. Oppenheim'a göre Almanya bu İngiliz karşıtı Panislâmcı dalgaların boyunu yükselterek dünyanın başat gücü olabilirdi.[39]

Kâhinliğe özenen herkes gibi Oppenheim da kendi zamanının önündeydi. Dışişlerindeki amirleri, Mısır'la ve daha geniş Arap siyasetleriyle ilgili kaleme aldığı aydınlatıcı raporlardan dolayı Oppenheim'a müteşekkir olsalar da, Osmanlı sınır ihtilafları yüzünden İngiltere ile savaş riskini göze almak için kendilerini henüz hazır hissetmiyorlardı. Lord Cromer'in 1907 yılında nihayet emekli edilmesinden sonra tam da Oppenheim'ın Kahire'deki konumu geçici olarak yükseltilmişti ki, başka bir skandal patlayıverdi. Bu nispeten önemsiz vakada Oppenheim'ın radikal *Mısır el-Fatat* gazetesini 1909 senesi sonbaharında devralması, foyasını ortaya çıkardı. İngiliz ve Fransız gazeteleri bir kez daha kayserin casusuyla; yani bu 'esrarengiz Alman ajanıyla' ilgili çok büyük suçlamalarda bulundular.[40] Oppenheim kendisinin Panislâmizm'e verdiği destekten pek hoşnut görünmeyen (bu Oppenheim'ın kendi çıkarımıydı) İngilizlerin yeni atadığı Mısır Başbakanı-Cumhurbaşkanı Boutros Ghali* (Kıptî idi) tarafından yapılan resmi suçlamaya maruz kaldı. Levanten kökenli Kahireli

* Torunu Boutros Boutros-Ghali 1992-1997 yılları arasında Birleşmiş Milletler genel sekreterliği görevini üstlendi.

bir iş adamı olan başka bir Hıristiyan ise Alman Reichstag başkanına yazdığı mektupta 'Oppenheim'ın çevirdiği işlerin Almanların saygınlığına leke sürdüğünü söyleyerek böyle bir adamın Mısır'da bulunmasının barışa yönelik sürekli bir tehlike ve tehdit oluşturduğu' uyarısında bulundu.[41] Bu kadar suçlama Wilhelm yönetimindeki Oppenheim'ın himayecilerinin bile kaldırabileceği bir şey olmadığı için, ona verdikleri desteği sonlandırdılar. Ücretli izne çıkarılıp ardından 1910 Kasım'ında dışişleriyle ilişiği kesildi. Kayser Wilhelm gözde adamlarından birinin düştüğü bu durumu hafifletmek için Oppenheim'a Özel Mukim Elçi unvanını verdi.[42]

Savaştan önce Kahire'de İngiliz kanunlarına uymayan tek Alman Şarkiyatçı, Oppenheim değildi. Baronun gözü kara davranışları kafilesindeki ahbapları ile onun Kahire sevdalılarını tehlikeye atmaya başladığı esnada Oppenheim gelecek vaat eden genç bir Alman öğrenciyi tehlikeli Panislâmizm maceralarına sürükledi. Bu genç adam (1881 doğumlu) 1907 yılında Kahire'deki Alman Konsolosluğu'nda çalışmaya başlamıştı. Tıpkı üstadı (ve onların ortak kahramanları Kayser Wilhelm) gibi Prüfer'in de tatminsizlikleri genel olarak onun sorunlu aile ilişkilerinden kaynaklanmışa benzer. Liberal demokrat görüşlü bir okul öğretmeni olan babası Carl, otoriter eğilimleri artan Wilhelm Almanya'sının oğlunu yozlaştırabileceği uyarısında bulunup Curt'u devlet memuriyetinden vazgeçirmeye çalışmıştı. Ama Curt onlardan biri olmayacağına inanıyordu. Alt-orta sınıftan gelmiş olmanın verdiği sınıf atlama hırsıyla dolu olarak dışişlerinde saygın (ve sosyal olarak kapalı bir zümreye ait olan) bir vazife elde etmek gayesindeydi ve bu amaçla Berlin Üniversitesi'nde Şark dilleri ve hukuk eğitimi aldı. Oppenheim'den çok daha azimli bir öğrenci olan Prüfer 1906 yılında Erlangen Üniversitesi'nin Eski Mısır Bilimleri bölümünde doktorasını tamamladı. O zamana değin Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Arapça öğrenip 'Türkçe, Rusça, İspanyolca ve Portekizceyi anlayabilecek seviyeye' gelmişti. Hayranlık içinde kalan Oryantalist meslektaşı, Prüfer'in 'muhakkak ki olağanüstü bir dil yeteneğine sahip olduğunu' söyledi. Dragoman olmakla harika bir seçim yapıp 1907'de Kahire'deki Alman

Elçiliği'nin çok amaçlı mütercim tercümanı ve kültürel danışmanı olarak işe başladı ve kısa bir süre zarfında Doğu sekreterliğine terfi edildi.[43]

Prüfer, kariyeri kendi mecrasından gitmiş olsaydı Kahire'deki en yetkin Batılı araştırmacı olarak isim yapardı. Almanya ile (İngiliz işgalindeki) Mısır arasında 1904'te yapılan diplomatik anlaşma çerçevesinde bir Alman yurttaşının tüm dünyadaki şarkiyatçılar için en saygın mevkilerden biri olan Kahire'deki Hıdivlik Kütüphanesi'nin müdürlüğüne süresiz olarak atanması kararlaştırıldı. Profesör Bernhard Moritz'in herkesin can attığı bu görevden istifaya hazırlandığı 1911 Eylül'ünde yeni Almanya Başkonsolosu Hermann Graf von Hatzfeld yeni müdür olarak Prüfer'in adını zikrettiğinde kimse şaşırmadı. Prüfer'in yıldızı parlamaya başlamıştı bile ve tartışmasız şehrin en gözde genç Alman Şarkiyatçısı idi.

Curt Prüfer bilimsel bir kariyere uzun süre bağlı kalmayacaktı. Aşırı milliyetçi arkadaşları ve bilhassa yeni vefat eden Mustafa Kamil'in *el-Liva* gazetesindeki görevini devralan Şeyh Abdülaziz Şaviş bu genç dragomanı şehirde geniş bir nüfuzu olan ondan yirmi beş yaş büyük Baron Oppenheim'a takdim etti. 1911'de patlak veren Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında Libya'ya silah temin eden Tunuslu bir Panislâmcı olan Şaviş, İngilizlerin gözünde 'akıl almaz fanatikliği, ezici bencilliği ve fesatlıklarının yanı sıra gerçekleri çarpıtmasından' dolayı 'inanılmaz hain bir muhalif' idi.*[44] Oppenheim, Bedevîlerin bölgesine giderken dragomanlık hizmetinden faydalanmak için Prüfer'i yanına aldı ve bu iki adam 'antik kalıntılar' (ya da İngilizlerin şüphelendiği gibi bazı istihbaratları) toplamak üzere Arap kılığına büründüler. Tüm bunların sonucunda, İngilizler 'eylemleri bir Şark dilleri öğrencisinden ziyade gizli bir casusun işlerine benzediği' gerekçesine dayanarak Hıdivlik Kütüphanesi müdürlüğü için Prüfer'in adaylığını reddettiler.[45]

Kahire'deki İngiliz Konsolosluğu'na vekâleten yeni atanan

* John Alexander bu tanımlamayı *the Truth About Egypt* (1911) kitabında yapmıştı. İlginçtir ki Almanlar daha sonra Alexander'ın bu tarifini Şaviş'i devletleri adına maaşa bağlamak için bir tavsiye mektubu gibi kullanacaklardı.

Hartum fatihi Lord Kitchener'in Prüfer'in siyasi eylemlerinden endişe duymak için geçerli sebepleri vardı. Oppenheim'ın Panislâmcı entrikalarından hazzetmemesinden dolayı onun Kahire'deki görevinden alınmasına ön ayak olan Kıptî Başbakan-Cumhurbaşkanı Boutros Ghali 1911 senesinin başında genç bir Müslüman bağnaz tarafından öldürüldü. Bundan dolayı Kahire'deki Hıristiyan-Müslüman gerginliği tırmanmış ve aynı esnada Osmanlılar ile İtalyanlar arasındaki Trablusgarp Savaşı patlak vermişti. İşte Hıdivlik Kütüphanesi'ndeki atama krizi tam o zamanlara denk geldi. Hıristiyan İtalyanlara karşı cihat yapmak için Libya sınırına geçecek Mısırlı Müslüman gönüllüler topladığı gözlenen Prüfer'in durumu zora girmişti.[46] Hıdivlik Kütüphanesi eski İslam yazmalarına ev sahipliği yaptığı ve bunların öncelikli olarak Müslümanlar tarafından kullanıldığı için Kitchener 'bilhassa Prüfer gibi bir Alman casusu işin içindeyken burasının kolaylıkla Panislâmcı doktrinin ana merkezine dönüşebileceğinden' endişe duyuyordu.[47] Almanları kendi kazdıkları kuyuya düşürmek isteyen Kitchener kütüphanenin İslam âlemindeki öneminden dolayı Müslüman bir müdür tarafından yönetilmesi önerisini Ekim ayında dile getirdi.[48] Prüfer'in atanmasının yapılmamasına ses çıkarmamalarını sağlamak için Almanlara bir müdür yardımcılığı görevi ile beraber Kahire Müzesi'nin yöneticiliğini verebilirdi. Bunun yanında gururu kırılan Curt Prüfer'in gönlü bilimsel bir ödülle kazanılabilirdi.[49]

Almanlar her şeye rağmen adamlarının arkasında durdular. Başkonsolos Hatzfeldt, Prüfer'in bu görev için en uygun kişi olduğuna emindi. Bu konuyla ilgili olarak Hatzfeldt ve Kitchener arasında geçen hararetli yazışmalar gösteriyor ki, Kahire'de vuku bulan anlaşmazlıkların büyük bölümü başta Baron Oppenheim'ın eylemleri olmak üzere Almanya'nın Panislâmizm'e kucak açmasından kaynaklanıyordu. Kitchener Hatzfeldt'e karşı son koz olarak Oppenheim adını masaya koydu ve Prüfer'in kütüphane müdürlüğüne uygun olmamasının en kesin delili olarak onun baronun özel kalemi olduğu ve casusluk işlerine bulaşarak alnına leke sürdüğü iddiasını yineledi. Başka bir sefer, bu iddialara Prüfer 'Baronla alakasının önemsiz bir sosyal ilişkiden ibaret

olduğu' gibi klasik bir karşılık verdi. Çaresiz kalan Hatzfeldt, Oppenheim'ı bizzat (Tel Halaf harabelerinin kataloğunu yapıyordu) çağırıp Prüfer ile hiçbir ilgisi bulunmadığına dair yeminli bir taahhütname yazmasını istedi.[50] Zavallı Oppenheim girmek uğruna çok çaba gösterdiği dışişlerinden şimdi tamamen çıkarılmıştı ve himayesindeki genç Curt Prüfer için daha çok üzülmesi gerekirdi. Çünkü Oppenheim'ın aksine onun tekrar işe alınmak gibi bir şansı olmayacaktı.

Henüz otuzundayken hayalindeki meslekten mahrum edilen Prüfer bu küçük düşürülmeyi ve ona çelme atan kişiyi asla unutmayacaktı. Oppenheim da sayelerinde çok sevdiği Kahire'yi utanç içinde terk etmek zorunda kaldığı ülke temsilcilerinin 'her şeye burnunu sokan o malum devletlerini' kolay kolay affetmeyecekti. Sosyal beceriksizliğinden dolayı tüm hayatı boyunca küstah İngiliz kuzenlerinin alaylarına maruz kalan kahramanları II. Wilhelm gibi Oppenheim ve Prüfer'in de İngilizlerle görülecek bir hesabı vardı. Öyle ki, bu üç mümtaz kişi; çok gezip görmüş olan dünya vatandaşları en görkemli günlerini yaşayan ihtişamlı Avrupa medeniyetinin içinde büyümüşlerdi. Zenginliğini, başarısını ve itibarını hızla arttırıp altın çağına giren genç imparatorluklarına hizmet ederken karşılarına çıkan ve süregelen üstünlüğüyle Almanya'nın dünyaya hükmetme hevesini kursağında bırakan o köklü devletten nefret ediyorlardı. Sadece onlar tarafından aslı bilinen bu şeytan tarafından kovalanan kayser, baron ve dragoman ile onların hizmetindekiler ne kadar yüce olduklarını fark edemeyen dünyaya bunun bedelini ödeteceklerdi.

Berlin'den Bağdat'a

Demiryolunu Haydarpaşa'dan Bağdat'a kadar uzatmak... Doğrudan doğruya Almanya'nın kalbinden çıkan bir yolu izleyerek [Asya'ya] *mal ve insan getirmek amacıyla ve sadece Alman malzemeleri kullanarak bu hattı inşa etmek...* [Bismarck'ın] *tüm Doğu'nun bir Pomeranya erinin saç teli kadar kıymet arz etmediği yönündeki görüşünün ilginç bir tarihsel hatıraya dönüşeceği günler çok yakındır.*

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Bieberstein, 1899[1]

Bugün tren ile İstanbul'dan doğuya giden dikkatli yolcular günümüz Anadolu'su ile uyum içinde görünmeyen mimari aykırılıklara şaşırabilirler. Almanya'nın görkemli imparatorluk şaheserlerinden olan Haydarpaşa Garı ile onun Doğu Akdeniz kapısı Adana İstasyonu en azından bulundukları şehirlerin büyüklüğüyle ahenk içindedirler ama aynı şeyi yol boyunca karşımıza çıkan ufak köylerin tek tip istasyonları için söylemek oldukça güçtür. Mütevazı görünümlü Karaman ve Ereğli istasyonlarından, Durak (nüfusu 148 kişi) gibi tam anlamıyla hayalet kasabalara dek sarı Svabya tarzı sıvalı ve kırmızı kiremit çatılı istasyon binaları buralarda inen az sayıdaki yolcuyu selamlar. Hat boyunca trafik o kadar azdır ki, her gün sadece bir tane yolcu treni gidiş geliş seferi yapar. Orada yalnızca tek hat bulunduğundan, doğuya ve batıya giden trenler birbirlerine yol vermek için istasyonda beklerler. İlk günlerinde olduğu gibi şimdi de Anadolu'yu dolanan ekspres umumiyetle kesintisiz bir yol izleyerek neredeyse hiçbir yerleşimin olmadığı kara kuru ve esintili düzlükler boyunca kıvrılarak ilerler.

Bağdat Demiryolu ile onu tasarlayıp hayata geçiren Almanlar uzun süren zor zamanlar yaşadılar. Günümüzde insanların çoğu bu hattı Almanya'dan ziyade İngiliz yazarlar ve onların roman kahramanları ile hatırlıyor. *Rusya'dan Sevgilerle* kitabında James Bond İstanbul'dan kaçarken Rus şifre makinesini Doğu Ekspresi'nin camından dışarı atar. Graham Greene'in siyasi entrikalar, karanlık işler ve aşk üçgeninde kurguladığı gerilim romanı *İstanbul Treni* içinde geçer. Efsanevi demiryolu hattında geçen Agatha Christie'nin en meşhur cinayet romanlarından birinde, kitabın kahramanı Hercule Poirot, Suriye'den topladığı ipuçları yardımıyla Bulgaristan'da işlenen bir cinayetin esrarını çözer. *Doğu Ekspresinde Cinayet* romanı eski Avrupa konsolosluklarının bulunduğu İstanbul Beyoğlu'ndaki Pera Palas Oteli'nin sahipleri tarafından turistleri çekmek için de malzeme yapılmıştır.

Bu hikâyelerde ve onların popüler kültür içinde edindikleri yerde ilginç şeyler karşımıza çıkar. Gözlerini Doğu'nun cazibesine tam olarak kapamasalar bile James Bond veya *İstanbul Treni* romanının herhangi bir karakteri ya da Agatha Christie'nin çok satanlar listesindeki kitaplarından hiçbiri Oryantalist olmanın yakınından bile geçmez. Onların tek derdi sosyalizm ve sınıf mücadeleleri, Avrupa'daki Yahudi karşıtlığı, Soğuk Savaş ve geride bıraktıkları ülkelerindeki olaylarla bağlantılı olarak Batı'dır. Minareler ve müezzinler zerre kadar önem arz etmez.

Öncelikle hayal gücüne yer vermek ve sonrasında Bağdat Demiryolu üzerine kıyasıya bir 19. yüzyıl sonu mücadelesinin yaşandığı zamana; Doğu'nun Batı için hâlâ gizem ve aşk dolu bir rüya âlemi olduğu, hâlâ tam olarak haritalanmadığı ve Avrupa keşifleri için en son ve potansiyel olarak en uçsuz bucaksız hudutları sunduğu döneme bir zaman yolculuğu yapmak gerekir. Bağdat, Baron Oppenheim küçük bir çocukken onun başucu kitabı olan *Binbir Gece Masalları*'ndaki tasavvurları akla getiren efsanevi ihtişamın adıydı. Mezopotamya, yani iki nehir arasındaki masalsı topraklar Avrupalılar Afrika'nın çevresini denizden dolaşıp karaya dönük ticaret yollarını 1400'lerde mahvettiğinden beri ekonomik durgunluğa gömülmüştü. Düşük kârlı Doğu ticareti çökmeden çok önce, on üçüncü yüzyıldaki Moğol istilaları

Perslerin ve Mezopotamya medeniyetlerinin eski sulama sistemlerini öyle tahrip etmişti ki, dünyanın bu eski buğday ambarları kuruyup kalmıştı. Bir İngiliz sulama mühendisi Fırat ve Dicle Nehirlerinin akışı tekrardan düzenlenip kontrol altına alındığı takdirde olabilecekleri şöyle dile getiriyordu:

Bu iki nehrin deltası tarihte hiç görülmemiş bir berekete kavuşabilir; Batı'dan olduğu kadar Doğu'dan da gelen insanların burayı Mısır topraklarına rakip olacak bir Şamar Ovası'na çevirdiğini görebiliriz. Küskün Serafim meleğinin elinden sel ve kuraklığın kor gibi yanan kılıcı alınabilir ve cennetin bahçesi tekrardan yemyeşil yapılabilir.[2]

Bağdat şüphesiz ki 19. yüzyılın sonunda pek görülmeye değer bir yer değildi. 150.000 nüfuslu şehir, göçebeler ve kervan trafiği için bir ara duraktı ve genel bir mutabakatla Avrupa'nın hasta adamı kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ihmal edilmiş bir parçasıydı. Mezopotamya'nın ekonomisini canlandırmak için insanüstü bir çaba gerekecekti. Onu bataklık bölgeler, çöller ve geçit vermez iki sıradağ geçip yaklaşık 3200 km yol kat edecek olan çelik raylarla İstanbul'a bağlamak bile başlı başına büyük bir işti. Fakat Avrupalıların sivrildiği 19. yüzyıl sonunda bu sadece yarı delice bir imparatorluk teşebbüsü sayılırdı. Afrika'ya musallat olan musibetler sıtma ilacı kinin ile biraz kontrol altına alınarak bu kıtanın Avrupalı sömürgeciler arasında paylaşıldığı ve Asya'yla Amerika'nın buharlı gemiler vasıtasıyla küresel ticaret merkezlerine bağlandığı dönemde, genişleyen dünya ticaret ağının dışında kalan tek kilit bölge Devlet-i Aliyye'nin Asya topraklarıydı. Bağdat belki kendi başına çok değerli olmayabilirdi ama onun sadece 800 km güneydoğusunda bulunan Basra Körfezi ve limanında Hindistan ve Uzakdoğu'ya uzanan deniz trafiği başlıyordu. Avrupa'yı Basra Körfezi'ne bağlayacak bir demiryolu sadece Ümit Burnu'nu dolanan uzun deniz seyahatlerinden değil, Süveyş Kanalı yolundan (eğer demiryolu mühendisleri yanlış hesaplamadıysa, üç gün kazanılacaktı) bile daha kısa süren bir ticaret yolu sağlayacaktı.

O vakitler Basra Körfezi'ndeki en büyük ticari güç olan İngiltere'nin başını çektiği Avrupalı güçler için bu büyüleyici bir hayaldi. Napolyon ve Rus tehdidine karşı Osmanlıların geleneksel koruyucusu olan Büyük Britanya, ilk bakışta Devlet-i Aliyye'deki altyapı faaliyetlerini geliştirmeye en uygun aday gibi görünüyordu. İngilizlerin antik dönemlere dair tasavvurlarını harekete geçiren sadece Babil'in buğday ambarları değildi. Vaktiyle İskender'in ordusunun savaşlar yapmış olduğu yerlere, Perslerin, Eski Yunanlıların, Bizanslıların ve Muhteşem Süleyman zamanında gençliğinin baharını yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun eski görkemli günlerinin solgun harabelerine ev sahipliği yapmış olup şimdi seyrek nüfusu ile fakirlik içinde bulunan Anadolu da onları çağırıyordu. Arabistanlı Lawrence'ın Oxford'daki üstadı D.G. Hogarth, 'Filvaki Anadolu,' demişti, 'ılıman kuşaktaki serinletici bahçelerden biridir ve bir gün Avrupalı sömürgeciler hummalı, sivrisinekli... yerlerden geri dönüp daha meşru olan miraslarından haklarına düşen payı alabilirler'.[3]

İngiltere uzun zamandır Bâb-ı Âli'nin koruyucusu olmasından kaynaklanan konumundan bekleneceği üzere Osmanlı Devleti'nin demiryolu işlerine ilk el atan ülke oldu ve Ege kıyısındaki İzmir'den (Smyrna) Kasaba'ya uzanan hat ile Akdeniz tarafındaki Mersin-Adana hattını 1860'larda inşa etti. 1875'te satın alınan Süveyş Kanal Şirketi'ndeki Fransız hisseleri ile beraber Devlet-i Aliyye'nin Asya'daki kıyıları boyunca ilerleyen demiryolları Yakındoğu ticaretindeki İngiliz hâkimiyetini müjdeliyor gibiydi. Ne var ki Londra ile İstanbul arasındaki özel ilişki bir sonraki sene ağır darbeler alacaktı. 1878 senesinde II. Abdülhamid, askerleri neredeyse Yeşilköy'e kadar varan Rusya ile savaşta olmanın yarattığı acil durum sebebiyle yeni seçilmiş meclisi tatil edip Kanun-i Esasi'yi askıya alınca, Bâb-ı Âli'deki saray paranoyaları dönemi başlamış oldu. Osmanlıların kıyı şeridinin bir savaş durumunda deniz baskını ya da bombardımanına maruz kalabileceğinden korkan Abdülhamid, kıyıya yakın geçen bir demiryolunun inşasına şüpheyle yaklaşıyordu.[4] 1878'de Berlin'de, İngilizlerin muhafazakâr parti üyesi başkanları Benjamin Disraeli ile Bismarck uzlaşmaya vararak Rusları geri çekilmeye ve

aldığı toprakların büyük bölümünü Osmanlı İmparatorluğu'na iade etmeye zorlamışlardı. Buna rağmen azılı bir Osmanlı karşıtı olan liberal William Gladstone'un 1880'de başbakan olması II. Abdülhamid'in güvenini tekrar sarstı. İngilizlerin 1878 senesinde Kıbrıs'ı ilhak etmesi ve Osmanlı yönetimindeki Mısır için 1882'de Gladstone hükümetinin işgal kararı almasıyla birlikte ayrıcalıklı İngiltere-Osmanlı ilişkileri bir daha onarılmayacak şekilde çözülmeye başladı. Diğer Avrupa devletleri arasında İngiltere'nin yerini alması en muhtemel görünen Fransa'ydı ve kendi çıkarları için Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı hamisi rolüne soyunabilirdi. Sonuçta Rus istilacılarına karşı İngiltere ve Fransa'nın beraberce Osmanlıların tarafında yer aldığı Kırım Savaşı'nı ateşleyen bizzat III. Napolyon'un Suriyeli Hıristiyanlara verdiği destekti. Hakikaten de İngiltere Osmanlı İmparatorluğu ile yollarını ayırırken İzmir-Kasaba, Mersin-Adana demiryollarının yönetimini 1880'lerde devralmak için harekete geçen Fransa oldu. İngilizler Kahire'de Mısır yönetiminin maliyesini ele geçirince vakit kaybetmeden İstanbul'daki Düyun-i Umumiye'de üst yönetime gelmeyi uman yine Fransa'dan başkası değildi. Bir ucu Osmanlı İmparatorluğu'na varan romantik tren seferi düşüncesini ilk zikreden de Fransa olmuştu. İlk gerçek 'Orient Express' Paris'teki Gare de l'Est'ten kalkıp İstanbul'un Avrupa yakasındaki Sirkeci İstasyonu'na 1889'da varacaktı.* Fakat, 1894'te imzalanan Fransız-Rus savunma paktı ile Fransa, Osmanlıların gözünde İngilizlerin on yıl sonra Mısır'ı işgal etmelerinin akabinde başına gelenlerden hiç aşağı kalmayacak şekilde itibar kaybetti. Eğer Doğu Sorunu çerçevesinde asla ihlal edilmemesi gereken bir yasa varsa bu kesinlikle hem Osmanlı hem de onun kuzeyli ezeli düşmanı ile aynı anda dost olunamayacağı idi.

Rusya, Fransa'nın yeni müttefiki olarak Osmanlı demiryollarındaki gelişmelere fevri bir düşmanlıkla yaklaştı. Aslında Rus

* Bu tren Münih, Viyana, Budapeşte ve Belgrad üzerinden gidiyordu. Paris'ten Viyana'ya giden İlk 'Express d'Orient' 1883 yılında tasarlandı. Aslında hattın Agatha Christie/James Bond versiyonları olan 'Simplon Orient Express', Sofya, Zagreb, Trieste, Venedik ve Milan'dan geçerek daha güneyden ilerliyordu ve 1919'da İsviçre-İtalya Alpleri üzerinde Simplon Tüneli'nin açılmasından sonra yapılmıştı.

diplomatları Karadeniz kıyısındaki kuzeydoğu Anadolu ile doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki demiryolu gelişmeleri ile yakından alakadar olmuşlardı ama bu ilgileri bahsi geçen iki bölgeye herhangi bir hattın döşenmediğinden emin olmak içindi.* Benzer şekilde, Ruslar ellerine geçen her fırsatta Bağdat Demiryolu'nu engellemenin yollarını aradı ve Rus sınırının biraz yakınındaki herhangi bir hattın bile Osmanlıların Kafkasya'ya asker sevkiyatını hızlandırma ihtimalinden dolayı kendileri için açık bir *casus belli* [ç.n. savaş sebebi] olacağını Bâb-ı Âli'nin net bir şekilde anlamasını sağladılar. 1899 senesinde Bağdat hattının imtiyazı ile ilgili görüşmeler hareketlenirken Rus basını bunun muhtemel 'askeri sonuçları' ile ilgili sert uyarılarda bulunuyordu. Rusya Savaş Bakanı Kuropatkin (yanlış çıkarımda bulunarak) bu tehlikeli Bağdat Demiryolu planının arkasında İngiliz Hükümeti'nin parmağı olduğuna inanıyordu.[5]

Devlet-i Aliyye'nin Kırım Harbi'ndeki her iki müttefikiyle alakalı olarak Osmanlı sarayında dolaşmaya başlayan kuşkuları göz önüne aldığımızda, II. Abdülhamid'in Rus tehlikesine karşı onların yerine Alman imparatorluğunun geçmesi için lobi faaliyetlerine başlaması hiç şaşırtıcı değildir. Osmanlı-Almanya ittifakı için umut vaat edici bir zemin doğmuştu. Almanya'nın eski ve köklü bir imparatorluk geçmişi olmaması hastalıklı boyutta şüpheci olan padişahı rahatlatıyordu. Ayrıca Almanya coğrafi olarak Osmanlı topraklarına oldukça uzakta kalıyordu. Osmanlılar bir taraftan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve şimdi de Mısır'daki İngilizlerle ihtilaflı sınırlar üzerinden komşuydu ve diğer taraftan Suriye'deki Hıristiyanları kışkırtan azımsanmayacak sayıda Fransız yerleşimcisi vardı. Bu devletlerin aksine Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki varlığı belli belirsizdi ve genel olarak Yunan ayaklanmasının bastırılmasında olduğu gibi bu mevcudiyet askeri hizmetle sınırlı kalmıştı. 1897'deki bu harekâtta General von der Goltz 'Paşa' Osmanlıların iyi bir askeri

* 1900'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Karadeniz Anlaşması'na göre Rus Çarı, Kafkasya'nın bitişiğindeki kuzey ve doğu Anadolu'da yapılacak herhangi bir demiryolu projesini veto etme hakkını saklı tuttu.

performans sergilemesine ve Mora'da kayda değer zaferler kazanmasına yaptığı katkılardan dolayı büyük bir itibar kazanmıştı.*

Bir yanda bunlar olurken diğer tarafta 1880'li yıllarda başlayan baş döndürücü Alman endüstrileşme atağı metaller ve yeraltı kaynakları için doymak bilmez bir talep yaratıyordu. Bunun yanında hızla artan Almanya nüfusunu beslemek için gerekli gıda maddelerinin temini mevzusunu söylemeye bile gerek yok. Tam bunlar olurken Avrupalı maden uzmanları Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının kurşun, çinko, bakır, krom ve linyitten, 1871 civarında Musul yakınlarında keşfedilen ve bitmez tükenmez miktarda olduğu tahmin edilen ham petrole kadar modern sanayinin ihtiyaç duyduğu her şey bakımından çok zengin olduğunu bildirmeye başladı. Alman çelik rayları Anadolu steplerini dize getirip Toros Dağları'nı aşmayı başarırsa Ortadoğu'nun bereketli kaynakları iştahlı Alman ekonomisini beslemeye başlar ve sultan da sorunlu bölgelere daha rahat asker sevkiyatı yapabilirdi.

Kayserin II. Abdülhamid ile yakınlaşmaya başladığı dönemde Almanların Osmanlı demiryollarına duyduğu ilgi zaten son noktaya ulaşmıştı. Bağdat Demiryolu'nun 1872 senesinde tamamlanan ilk etabının mimarı, İstanbul'un Asya tarafından çıkıp Marmara Denizi boyunca ilerleyerek İzmit'e ulaşacak yaklaşık 100 km'lik bu hattı çizip inşa edilmesine yardımcı olan Wilhelm von Pressen adındaki Alman mühendisti. Bazen 'Bağdat Demiryolu'nun Babası' olarak anılan Pressen Anadolu'da kaldığı süre boyunca Osmanlılara ve Devlet-i Aliyye'ye karşı derin bir sevgi besledi. Ona göre, yapılması planlanan demiryolu etrafı düşmanlarla kuşatılmış Osmanlı İmparatorluğu'yla bölge halkını tekrar canlandırıp kendi yollarını çizmelerine yardımcı olacaktı. Dikkate değer başka bir husus ise anti-Oryantalist Bismarck'ın Osmanlı davasına sahip çıkan Pressen'e dair, 'Bana ne yapılması gerektiğini söyleme küstahlığında bulunan Svabyalı basit bir mühendis,' diye kişisel notlarına kayıt düşmesidir.[6]

Pressen'in hayalleri Bağdat Demiryolu'nun ortaya çıkmasına

* Von der Goltz on sene sultanın hizmetinde görev yaptıktan sonra Almanya'ya dönerken Osmanlıların saygı ifadesi olarak kendisine 'Paşa' unvanı verildi.

ilham verse de, onu inşa etmek başkalarına nasip olacaktı. Geçit vermez kıraç stepler, dağlar, çöller ve bataklıklar geçerek Basra'ya ulaşması planlanan 3200 km'lik hat epey maliyetli bir girişim olduğu için ciddi bir finansman gerektirirken, 1875 senesinde iflası açıklanan Osmanlı maliyesinin şimdi Avrupa'nın sıkı gözetimi altına girmesi gibi bir aksilik söz konusuydu.* Pressen'in dikbaşlılığı ve idealistliği yüzünden 1880'ler ve 1890'larda İstanbul'a gelmeye başlayan Alman para babaları ile uzlaşmaya varması mümkün görünmüyordu. Bu kişiler arasında, 30 milyon marklık bir acil kredinin 1888'de sultana tahsis edilmesini mümkün kılarak Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanların eline geçmesini sağlayacak olan Deutsche Bank Müdürü Georg von Siemens de bulunuyordu.[7] Oysa ki Pressen, Bağdat projesine imkân dâhilindeki en kapsamlı şekilde uluslararası bir kimlik kazandırmanın peşindeydi. Pressen, böylelikle kendi ülkesinin menfaatlerini ilk sıraya koyan Siemens gibi sadık emperyalistlerin bulunduğu bir ortamda, Almanya'nın (ya da herhangi bir Avrupalı gücün) Osmanlı İmparatorluğu'nun haklarına tecavüz etmesinin önünü kesebileceğini düşünüyordu. 1897'den beri Almanya'nın Bâb-ı Âli Başkonsolosu görevini sürdüren eski Devlet Bakanı Baron Marschall von Bieberstein, Siemens'e destek oldu. 1899 senesinde Marschall, Devlet-i Aliyye ve Yakındoğu üzerindeki İngiliz ve Fransız nüfuzunu zayıflatmak için Bağdat Demiryolu'nun 'doğrudan doğruya Almanya'nın kalbinden çıkan bir yolu izleyerek [Asya'ya] mal ve insan getirmek amacıyla ve sadece Alman malzemeleri kullanarak' inşa edilmesi zorunluluğunu üstüne basa basa dile getirdi.**[8]

* 1881'de imzalanan Muharrem Kararnamesi'nin koşullarına göre Avrupalıların denetimindeki Osmanlı Düyun-u Umumiye İdaresi, imparatorlukta toplanan gümrük gelirleriyle vergilere; tuz, ipek ve tütün tekellerinin harçlarına; alkollü içeceklerin satışına uygulanan vergiden damga puluna kadar tüm devlet gelirlerini kontrol etti. Bu kalemlerden toplanan gelirlerin en az beşte dördü Osmanlı borçlarının faiz ödemesine gitti.

** Hattın Berlin-Bağdat şekli (bunun Kuzey Denizi'nden Basra Körfezi'ne varan ideal şeklinde Hamburg ile Basra baştan sona birleşecekti) Dresden ve Prag üzerinden geçerek Parisli 'Orient Express' ile Viyana'da buluştu.

Bunları dile getirmek hayata geçirmekten çok daha kolaydı. Deutsche Bank'ın sahibi olduğu Anadolu Şimendifer Kumpanyası (Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie) Siemens'in geçen yıl Abdülhamid'e verdiği cömert kredinin hemen akabinde, 1889 senesinde imtiyaz beratını aldı ve kendi imkânları ile hattın İzmit-Ankara uzantısını 1892'de tamamladı. Sadece 400 km uzunluğunda olup güneye doğru inerken dolambaçlı bir yol izleyerek Eskişehir'den geçen (böylelikle demiryolu daha dik olan Bolu'nun zorlu dağ geçitlerini atlamış oluyordu) bu nispeten mütevazı projeyi sürdürmek için bile İngiliz bankerlerinin yatırdığı bir milyon pounda ihtiyaç duyulmuştu (1890 senesine gelindiğinde, yani Londra'daki kredi mevzusu çatırdamaya başladıktan sonra Almanlar, İngilizlerin sahip olduğu hisseleri satın aldı; bu, siyasi bir hamleden ziyade aslında bir acil durum tedbiriydi.)[9] Bağdat ve Basra'ya varacak tren yolunun masrafı yüz milyonları bulacak gibi göründüğü için, yatırımcılara güvence olarak 'kilometre garantisi' (hattın inşa edilen her bölümünün maliyeti tutarında bir çeşit bono ya da tahvil) verilmesi gerekecekti. Böylesine büyük bir geliri güvence olarak göstermek için Fransızların yönetimindeki Düyun-u Umumiye'nin devreye girmesi gerekiyordu; yani Fransızların çıkarları da hesaba katılmak zorundaydı.

Bağdat Demiryolu üzerindeki Alman hegemonyasına karşı çıkan Pressen'in ahlaki kaygıları yanında hattın finansmanın tüm devletlere açılmasını gerektiren bir takım makul sebepler vardı. Almanlar hattın inşasına sadece kendi imkânlarıyla başlayabilecek kadar bütçeyi denkleştirirlerse -ki hiç öyle olacakmış gibi görünmüyordu- bu durum sadece Fransızlar, İngilizler ve Rusların kuşkularının daha da artmasına yol açardı. 'Almanlar' Bağdat Demiryolu'nda ne kadar çok görünürse Paris, Londra ve Petersburg o kadar çok bu işi baltalamaya çalışacak ya da imtiyazları kendileri almak için daha çok teklif vereceklerdi. Öte yandan, Anadolu Şimendifer Kumpanyası'nın Fransız ve İngilizlere daha çok hisse satması durumunda Deutsche Bank'ın karşılaşacağı finansal riskler azalır ve büyük güçlerin Bağdat hattı imtiyazına onay verme ihtimalleri artardı. Temel mevzu bunun iyi şekilde

örtülmesiydi: Almanya stratejik çıkarlarını her durumda korumaya devam ederken, demiryolu işinde asla tek başınaymış gibi görünmemeliydi.

Bir takım siyasi engellere rağmen Almanların elinde Bağdat Demiryolu imtiyazını almak için büyük bir avantaj vardı: Bizzat sultanın desteği. 'Kapitülasyonların' yaygınlaşmasıyla Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun maliyesini, posta servisini ve ulaşım faaliyetlerini yönetmeye başlamış, Abdülhamid adeta kendi evinde misafir gibi olmuştu. Yine de, ismen bile olsa imparatorluğun hükümdarı idi ve Bağdat imtiyazını onaylama yetkisi sadece onun elindeydi. Sonuçta bu 3200 km'lik demiryolunun inşa hakkını satmak ve gümrük gelirlerini yükseltmek için işletim ve madenlerle ilgili olarak verilen imtiyazların devasa boyuttaki inşa maliyetini karşılamak zorunda olması Devlet-i Aliyye'nin gelecekteki vergi gelirlerinin ipotek altına alınması demekti. Kuruntulu padişahın hayatta olduğu müddetçe, imparatorluğun en kıymetli parçalarından Mısır'ı yeni işgal etmiş olan İngilizlere ülkesini rehin vermeye niyeti yoktu. Osmanlı Devleti'nin can düşmanı Rusya ile beraber alenen çevirdiği entrikalar bir tarafa, Mağrip'teki Osmanlı vilayetini (teorik olarak Devleti-i Aliyye'nin idi) yeni işgal eden ve Suriye içlerine ilerleyen Fransa da keza güvenilmezdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik yeni ana yollarını bir Avrupalı inşa edecekse bu ya Almanya olacaktı ya da hiç kimse.

Kayserin 1898 İstanbul ziyareti bu konuyla ilgili tüm restlerin çekilmesine sebep olsa da, hiç kimse temel prensiplerinden ödün vermedi. Almanlar Basra Körfezi'ne kadar tüm hattın sadece kendi çelikleriyle ve vasıflı Alman işçileriyle yapılmasında ısrar etmelerine rağmen tüm finansal riski kendi üstlerine almaya yanaşmıyorlardı. Sultan ise Bağdat-Basra demiryolunun Almanlar tarafından ama kendi talimatları doğrultusunda, yani saldırıya açık Akdeniz kıyılarının mümkün olduğu kadar uzağından geçip herhangi bir Ermeni ayaklanması ya da Rus işgaline karşı daha hızlı asker sevkiyatını mümkün kılacak şekilde; doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı istikrarsız bölgeden geçecek biçimde yapılmasını istiyordu. İngilizlerin arzusu Akdeniz kıyılarını Basra Körfezi'ne bağlayıp ticareti canlandıracak bir demiryolu idi.

Fransızlar ise kendi adlarına, kontrolleri altındaki Smyrna (İzmir) hattının iç bölgelere doğru genişletilmesini ya da Lübnan ve Suriye'ye kadar uzanan daha geniş bir ağ yapılmasını tercih ediyordu. Ruslar ise trenin tamamen yoldan çıkmasını istiyordu ya da daha basit söylemek gerekirse bölgesel bir Fransız hattı hariç tüm projelere karşıydılar.

Tüm bu istekleri bağdaştırmanın imkânsızlığına rağmen Alman müzakereciler ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştılar. Sultanın en büyük isteği Bağdat hattının Ankara'dan Sivas ve Diyarbakır'a varacak şekilde daha doğuya kaydırılmasıydı ama Kafkasya'ya bu kadar yakın inşa edilmesi kaygı uyandırabilirdi. Almanlar, sultanın istediği bu rotayı herkes için daha güvenli hale sokmak için Anadolu Şimendifer Kumpanyası'nın mevcut Eskişehir garından çıkıp Konya (1896'da tamamlandı), Karaman, Ereğli ve Bulgurlu üzerinden güneydoğu istikametinde ilerleyecek şekilde daha batıda yer alan başka bir plan sundular. Dışarıdan bakıldığında bu güzergâh değişikliği Rusya'nın endişelerini gidermek için yapılmış gibi görünmesine rağmen ekonomik anlamda birçok getiri sağlıyordu. Her şeyden önce yeni güzergâh çok daha düz bir zeminden geçerek (böylelikle yapım maliyeti azalacak) nüfus yoğunluğu daha yüksek olan bölgeleri (bu daha yoğun ve daha kârlı seferler yapacak demekti) içine alacaktı. Fakat batı Anadolu topraklarındaki Alman hattı o sıralar Ege kıyılarından iç taraflara doğru demiryolu yapımına devam eden Fransızların Smyrna-Kasaba Kumpanyası tarafından iştahlı gözlerle izleniyordu. Alman planlamacılar bir mayından kaçmak için hep başka bir mayına basmak zorunda kalıyordu. Smyrna-Kasaba Kumpanyası'nın rızasını almak (ve bölgesel tarifeler üzerine bir fiyat rekabetine girmekten kaçınmak) isteyen Almanlar Mayıs 1899'da Fransız bankerlere dolaşımdaki Bağdat Demiryolu tahvillerinin en azından % 40'ını alabileceklerine ve Smyrna-Kasaba Kumpanyası'nın iki temsilcisinin yönetim kurulunda yer alacağına dair söz verdi.[10]

Bir tarafta bunlar olurken diğer tarafta Ernest Rechnitzer adlı Avusturyalı bankerin önderliğindeki İngiliz grup Osmanlıların İskenderun limanından çıkıp doğrudan Basra'ya varacak bir de-

miryolu bağlantısını inşa etmek için teklif veriyordu. Bu hat projesi Anadolu ile Suriye arasındaki Toros ve Amanos Sıradağlarını atlayarak daha düşük maliyet avantajı sağladığı için (teoride), sultanın demiryolu tahvillerini elinde bulunduranlara güvence olarak gelecekteki vergi gelirlerini sunmak zorunda olduğu 'kilometre garantisi' uygulamasını gereksiz kılabilirdi.[11] Akdeniz'den Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nun ötesine kadar mal taşıma hızını arttıracak olan Rechnitzer'in bu hattının olağanüstü bir ekonomik potansiyeli vardı. Dezavantajı ise Rechnitzer'in arkasındakilerin İngiliz olması idi.

Sultan da en az Almanlar kadar hassas bir durumdaydı. Finansal olarak bakıldığında, bahsi geçen demiryolunun tüm masraflarını kendi başlarına karşılamayı vaat eden Rechnitzer konsorsiyumu ile anlaşmaya varabilirdi. Fakat bu hattın İstanbul'la birlikte doğu Anadolu ve Arap vilayetlerine bağlanmıyor olması sultanın stratejik beklentilerini karşılamıyordu.* Hatta Rechnitzer Demiryolu Suriye ve Mezopotamya ekonomilerini canlandıracağı için dolaylı yollarla bile olsa Arapların bağımsızlık mücadelelerini teşvik edebilirdi. Abdülhamid en çok Siemens'in aracı grubundaki Almanlara güveniyordu ama diğer yandan şunu da biliyordu ki, Bağdat Demiryolu'nu onlar inşa ettiği takdirde İngiliz ve Fransız sermayesi ile Fransızların söz sahibi olduğu Düyun-u Umumiye üzerinden yönetiminin yapacağı geri ödeme miktarı büyük olasılıkla artacaktı. Bunların sonucu olarak Avrupalıların kendi hükümranlığı üzerinde daha fazla nüfuz yaratma ihtimali doğacaktı. Hiç kimseye tam olarak güvenmeyen sultan, demiryolunun geçeceği güzergâh ve inşası ile ilgili nihai karar alma yetkisini kendi elinde tutmak istiyordu.

Abdülhamid'i bu hassasiyetinden dolayı kınamak çok zor görünüyor. 1898 senesindeki dostluk ziyaretinde Kayser Wilhelm, Devlet-i Aliyye'ye karşı çıkarcı niyetleri olmadığı hususunda güvence vermişti. Ama 1900'de Çin'de ortaya çıkan Boxer Ayaklan-

* Almanlar açısından bakıldığında ise İstanbul'dan Bağdat'a varacak tüm hat inşa edilmediği takdirde İngilizlerin hâkimiyetindeki Doğu'ya giden ticaret yollarının ya da Fransızların denetimindeki İstanbul'a uzanan turist trafiğinin yerine kendi hâkimiyetlerinde bir ağ kurma fırsatını kaybedebilirlerdi.

masında 'yüzyıllar boyunca... hiçbir Çinli... bir Almanın yüzüne dahi bakmaya cesaret edemeyecek' diye ant içecek kadar 'kafirleri' ağır bir şekilde ezmeyi düşünen yine aynı Wilhelm idi.[12] Alman Elçi Marschall'ın yoğun lobi faaliyetlerinden ve 200.000 liranın (o zamanda yaklaşık 1.000.000$'a, bugünse 100.000.000$'a tekabül eder) depozit olarak Osmanlı hazinesine aktarılmasından hemen sonra Abdülhamid nihayet kararını verdi. 23 Aralık 1899'da Osmanlıların Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa, Deutsche Bank ve Anadolu Şimendifer Kumpanyası'nı temsil eden Siemens ile anlaşmayı imzaladı. Bu mukaveleye göre Alman ekibi Konya'dan başlayıp Bağdat üzerinden Basra'ya varacak demiryolunu 'en geç sekiz yıl içinde' bitirmekle yükümlü kılındı.[13]

Bu anlaşma sultan için adeta bir zafer sayılırdı. Almanlar Abdülhamid için hayati bir önem taşıyan bu stratejik hattı en fazla sekiz yıl içinde planlayıp inşa edeceklerini ve gerekli masrafların tamamını kendilerinin karşılayacağını taahhüt etmişti. Sultanın bireysel gayretiyle son anda anlaşma metnine giren maddeye göre Bâb-ı Âli'nin 'arzu ettiği her zaman hattı kullanma hakkı ile Konya'dan Bağdat ve Basra'ya olan demiryolunu satın alma hakkını saklı tutması' Almanlar tarafından kabul edildi.[14] En azından şunu söyleyebiliriz ki, sultanın maliyesi hâlâ ağır bir iflas durumunda olduğu için Bağdat Demiryolu'nu satın alması pek ihtimal dâhilinde değildi. Yine de satın alma hakkında ısrar ederek aslında kum üzerine bir hudut çiziyordu. Eğer ki Almanlar bir şekilde bu sınırın ötesine geçer ya da onun hükümranlığını çiğnerse padişah da misilleme yapabilirdi. Abdülhamid bu hususu vurgulamak için, finansal kapasitesinin tüm projeyi hayata geçirmek için yeterli olup olmadığı üzerine kuşkular oluşan Bağdat Demiryolu imtiyazını Almanlara verdikten sadece birkaç ay sonra, yani 1900 Şubat'ında Osmanlı madenleriyle ilgili yabancılara verilen imtiyazları yasaklayan fermanı yayınladı.[15] Bu gelişmeler milyonlarca markı demiryoluna yatırmaya niyetlenen kişilere pek güvence vermemişti. Bizzat Siemens bile 'Bağdat Demiryolu imtiyazı denen şey benim uğruna 200.000 lira yatırdığım bir kâğıt parçasından ibaret' diye serzenişte bulunuyordu.[16]

Bağdat Demiryolu'nu inşa etmek için Almanların ödedi-

ği bedel sadece bundan ibaret değildi. Ayrıntıları hiçbir zaman kamuya açıklanmasa dahi (anlaşılır bir şekilde) sultan anlaşma yapmak için çok ciddi siyasi tavizlerde bulunulmasını talep etmişti. Haziran 1898 gibi erken bir tarihte, kendi rejimine karşı devrimci bir muhalefet oluşturanlarla ilgili Almanların istihbaratlarını paylaşmasını ve özellikle ismini bildirdiği 'provakatörlerin' ülkeye iadesini talep ettiği takdirde onların derhal sınır dışı edilmesini Berlin Elçisi vasıtasıyla istedi.[17] 1899'da Berlin Demiryolu imtiyazının verilmesini takip eden yıllar içinde kayserin istihbaratçıları 'Jön Türk' muhaliflerinin bulunduğu yerler ve yaptıkları işlerle ilgili olarak düzenledikleri muntazam raporları Abdülhamid'e ulaştırdılar.*

Alman müzakereciler her şeye rağmen İstanbul'dan elleri tamamen boş olarak dönmüş sayılmazdı. Abdülhamid yabancılara maden işletme hakkı verilmesiyle ilgili kamuoyundaki imajının aksine, Alman maden tetkik ekibine, Bağdat Demiryolu'nun 20 km'lik çapı içindeki yerlerde bakır ve kömür çıkarılmasına ilişkin hibeler ve geniş kazı hakları dâhil olmak üzere, Osmanlı topraklarında cömert keşif hakları vermeyi kolaylıkla kabul etti.[18] 15 Kasım 1899 tarihli -yani Bağdat demiryolu imtiyazından sadece beş hafta önce- gizli padişah iradesine göre Alman madencilerin ve arkeologlarının Osmanlı topraklarında yürüttükleri çalışmalar sırasında bulacağı tarihi eserleri bünyesinde muhafaza etmesi için Berlin Müzesi'ne daha fazla hak tanındı. Berlin'deki Müzeler Adası'nı gezen herkesin şahit olduğu üzere bunun sonuçları çok çarpıcı olmuştur.[19]

Bağdat Demiryolu'nun günahkâr doğmuş bir proje olduğunu söyleyebiliriz. İmtiyazları çevreleyen politik entrikalar ışığında inşa sürecinin çok süratli ilerlememesi sürpriz değildir. Buna ilaveten, imtiyaz anlaşmasının imzalandığı yirminci yüzyılın başında dünya çapında ekonomik bir buhran yaşanıyordu ve bu sebepten dolayı muhtemel yatırımcılar çok temkinliydi. Uygun güzergâhları belirlemek amacıyla Bağdat'a gönderilen bir keşif kolunun yazdığı rapora göre yol yapımı için en az 500 milyon frank gerekiyordu ve şayet daha fazla sürmezse en erken ihti-

* 3. bölüme bakınız.

malle sultanla yapılan imtiyaz anlaşmasında belirtildiği gibi tam sekiz yıllık bir çalışma gerektirecekti. Hattın Konya'dan itibaren doğuya doğru ilerleyeceği Anadolu ovaları, birkaç önemli şehir, verimsiz tarım faaliyetleri ve çok yetersiz maden ve imalat sektörüyle beraber acınacak kadar geri kalmış durumdaydı. Keşif kolunun yöneten Başkonsolos Stemrich, 'Tek bir ekili dikili tarlaya tesadüf etmeden saatlerce at sürebilirsiniz,' diye yazmıştı.* Dışarıdan ciddi bir yatırım desteği almadıkça Orta Anadolu'nun kendi başına sunacağı kârlı bir seyri sefer potansiyeli çok düşüktü.

Kadim nehirlerin oluşturduğu az sayıdaki derin yarıklar olmasa gözün alabildiği mesafe boyunca kesintisiz olarak uzanan geçit vermez Toros Dağları lojistik bir kâbustu. Bir zamanlar İskender'in ordusunun kullandığı Kilikya geçitleri güvenli bir demiryolu taşımacılığı için çok dikti. Bu dağlardan hizmete elverişli bir seferin yapılabilmesi ancak geniş çaplı dinamitleme çalışmaları ve binlerce ton kayanın hafriyatı ile mümkün görünüyordu. Son olarak çoğu birkaç kilometre sürecek üç düzine kadar tünele ihtiyaç vardı.** 1900'de yaklaşık 20 km uzunluğa vardırılan tünellerin zorluk derecesi günümüzün en son teknolojisiyle bile kolay kolay göze alınamayacak bir şeydir. Oysa Alman mühendisler Bağdat Demiryolu'nun Toros bölümündeki tünel yapma işlemlerine başlamadan evvelki planlama ve hazırlık devrelerinde çok az telaşlı görünüyorlardı.

Toros Dağları'nın öte tarafına uzanan Suriye ve Mezopotamya'da çalışmak da çok kolay olmayacaktı. Buralarda demiryolu çapulcu Kürtler ve Bedevîlerle her türlü fırsatçı eşkıyanın dadandığı ve göçebe bir yaşamın sürdüğü yerlerden geçmek zorundaydı. Baron Oppenheim (gizli kapaklı bir sürü işinin arasında Bağdat Demiryolu için maden tetkik çalışmaları yürütüyordu) gibi maceracılar için eğlence olan şeyler demiryolunu inşa edenler için neredeyse işkenceydi.***[20] Alman keşif kolu için

* Üzücü bir şekilde bu durum günümüzde de aynıdır.

** Yazar yakın zamanlarda yaptığı Toroslar'dan geçen tren yolculuğunda 37 tünel saymıştır.

*** Mesela Oppenheim'ın pek sevdiği Tel Halaf harabelerine yaptığı ziyaretlerden bir kısmı, demiryolunu kuzeydoğu Suriye'deki Ras-al-Ayn yakınlarından geçirmeyi planlayan Berlin Şimendifer Kumpanyası

tek sorun aşiret baskınlarının yarattığı güvenlik problemi değildi; aynı zamanda göçebe nüfus da demiryolu işinde çalışmaya uygun görünmüyordu. Göçerler tabiatları itibarıyla sabit bir işte çalışmaya uygun değillerdi. Bölgede ufak çaplı tarımsal üretim adına ne varsa Ermenilerin ve bölgenin yerlisi olan diğer Hıristiyanların kontrolündeydi. Yani demiryolu yapım çalışmaları için daha uygun görünen bu insanları işe aldıkları takdirde tarlaları kim ekip biçecekti? Yabancı işçi getirme seçeneği vardı ama o zaman daha yüksek maaşlar ödemeleri ve güvenlik için daha fazla harcama yapmaları gerekecekti. Bunlar yetmezmiş gibi Bağdat ile Basra arasında sıtmanın kol gezdiği bataklık alanlar yüzünden çalışanları hastalığa karşı korumak için çok miktarda kinin gerekiyordu. Tüm bunları göz önünde bulundurarak kaba bir maliyet hesabı çıkartan Stemrich'in keşif kolu, demiryolunun yakın gelecekte kâr elde etme ihtimalinin çok düşük olduğu sonucuna vardı.[21]

Bağdat Demiryolu girişiminin etrafında dolanan o kadar çok risk varken, onun finansmanıyla ilgili düzenlemelerin yıllar almasına şaşırmamak gerekir. 1903 senesine kadar yapım çalışmaları başlayamadı; o tarihten sonraysa sadece Konya'dan Toros Dağları'nın eteklerine varacak olan vitrin hattın inşası gündeme geldi. 5 Mart 1903'te güncellenen yeni anlaşmaya göre Almanların yönetimindeki yeni Bağdat Şimendifer Kumpanyası'na (BŞK) Osmanlının tüm ormanlarından kereste için sınırsız olarak faydalanmaktan, devlet arazilerini 'yol hakkı' için kullanmaya kadar bedelsiz olarak tanınan birçok haklar oldu. BŞK aynı zamanda demiryolunun mal varlıkları ve gelirleri için vergilendirmeden süresiz olarak muafiyet hakkı elde etti. Demiryolunu mümkün olan en kısa süre içinde hayata geçirmek isteyen sultan da bu ayrıcalıklardan fayda sağlayacaktı. Demiryolu güzergâhı boyunca tüm istasyon ambarları, postahaneler ve karakollar Almanlar tarafından inşa edilecekti. Buna ek olarak, BŞK tüm inşaat planları için Bâb-ı Âli'den onay alacak ve imparatorluğa daha fazla

tarafından finanse edildi. Finansörler, Oppenheim'ın demiryolunun gelecekteki gelir getirme potansiyeline dair coşkulu raporlarına kuşkuyla yaklaşmalarına karşın, onun keşif gezilerinin masraflarını karşıladılar.

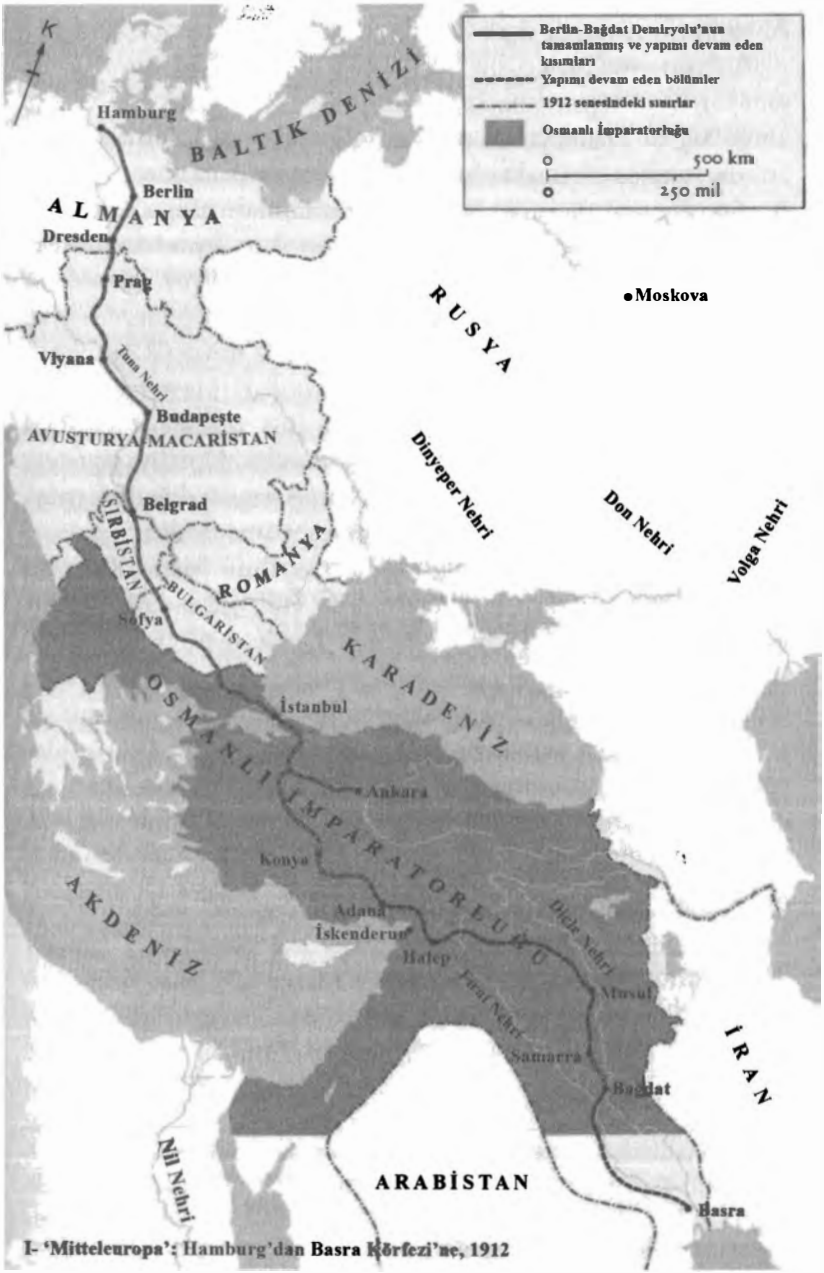
Avrupalının göç etmesinin önünü kesmek için öncelikli olarak Osmanlı uyruklu kimselere iş verecekti. Fakir fukaraya yardım eden İslami yardım kuruluşlarına yıllık olarak 500 Lira (o zaman için 2500$ şimdi ise 2.500.000$) bağışta bulunacaktı. Son olarak demiryolunun gündelik işlerinin yönetimini beş yıl içinde Bâb-ı Âli'ye teslim etmiş olacaktı. Abdülhamid için daha önemli olan şey ise BŞK'nin tüm güzergâh boyunca 65 metre aralıkla telgraf direkleri dikmeyi ve 4.000.000 frank harcayarak hat boyunca askeri tesisler inşa etmeyi kabul etmesidir. Sultan savaş durumunda demiryolu araçlarının kullanılmasına gerek görülmesi halinde ordu, donanma ve kolluk güçlerinin tüm teçhizatları ile birlikte taşınması hakkını da kendisinde saklı tutacaktı.[22]

Sultanın kendi uyrukları üzerindeki otoritesini genişletmek için bu maddeleri tasarlayıp hayata geçirdiğini göz önüne aldığımızda, yabancı basının Bağdat imtiyazıyla ilgili olarak Abdülhamid'in zekice hamlesi yerine Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirmek üzere olduğuna vurgu yapması çok ilginçtir. Petersburg'daki *Novoe Vremya* gazetesi şu uyarıda bulunuyordu: Demiryolu inşaatının bitiş tarihi olarak planlanan 1911 senesine kadar 'Hamburg'dan Basra Körfezi'ne kadar Alman demiryollarında ayrıcalıklı olarak taşınacak Alman tüccarlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu tamamen Almanların ekonomik kontrolü altına girmiş olacak'. Fransız askeri istihbaratınca düzenlenen özel bir rapordaysa yeni Bağdat imtiyazının, Alman haberleşme hattını 'Süveyş Kanalı'ndan geçmeksizin Hamburg'dan başlayıp Berlin üzerinden Uzakdoğu'ya varacak şekilde, yani İngiliz nüfuzundan bağımsız olarak'* düzenlemek niyetinde olan Almanya Genelkurmay Başkanlığı'ndaki Genç Moltke'nin planı olduğu söyleniyordu. Londra'daki Fransa Büyükelçisi Paul Cambon'un da şikâyette bulunduğu üzere İngiliz hükümeti BŞK müzakerelerini yakından takip etmemişti ama

* Almanlar bunun gerçekleşmesini ne kadar canı gönülden arzu etmiş olsalar da Ruslarla Fransızların şikâyetleri can alıcı bir gerçeği atlıyordu. İttifak devletlerinin 1914'te hüsranla hatırlayacakları gibi, teklif edilen Berlin-Bağdat hattının Balkanlar'daki 'Doğu Ekspresi' bölümünün geniş bir kısmı Rus yanlısı Sırbistan topraklarından geçiyordu.

Nisan ayına kadar Downing Street'tekiler bile demiryolundaki Alman hâkimiyetiyle ilgili kaygılarını dile getirmeye başlamıştı.[23]

Anlaşma maddeleri bizzat II. Abdülhamid için hazırlanmış gibi bir hava taşımasına karşın İngilizler, Fransızlar ve Ruslar, 1903 Bağdat Demiryolu imtiyazının genişleteceği Alman nüfuzundan endişe duymakta haklıydı. Alman bankalarının BŞK'nin demiryolu inşasına başlamak için gereksinim duyduğu 3.000.000 franklık kuruluş sermayesinin neredeyse üçte ikisini karşılamalarının ardında çok iyi sebepler olmalıydı.[24] Almanlar sultanı desteklemeye çalışıyor ve gün geçtikçe daha da düşmanca bir hal alan uluslararası arenada onu en vazgeçilmez müttefikleri olarak görüyorlardı. Avrupa büyük güçler arasındaki bir savaşın içine düşerse Avusturya-Macaristan'ın bazı Rus birliklerinin doğu cephesinde önünü kesmek dışında müttefiki Almanya için yapabileceği çok az şey vardı. Almanya'nın Avrupalı diğer tek müttefiki olan İtalya belki bu kadarını bile yapamayacaktı. Bunların aksine Osmanlı İmparatorluğu hem Rusya'nın hassas Kafkasya bölgesini hem de tüm İngiltere'nin en kilit noktası olan Mısır ve Süveyş Kanalı'nı tehdit edebilirdi. Devlet-i Aliyye'nin bunları yapabilmesi için sultanın uzak eyaletlerdeki varla yok arası otoritesinin Yakındoğu'ya giden dev bir demiryolu anahattı ile sağlamlaştırılması gerekiyordu. Yani demiryolunun Osmanlıların güvenlik gereksinimlerini karşılayacak şekilde yapılması sadece Abdülhamid'in değil Almanların da menfaatine olacaktı. Paul Rohrbach, Pancermenizmin klasikleşmiş öncü eserlerinden *Die Bagdadbahn* (Türkçesi: Hatt-ı Saltanat: Bağdat Demiryolu) kitabında, 'Zayıf bir Osmanlı için bir fenik bile harcamaya değmez ama güçlü bir Osmanlı için her şeyimizi verebiliriz!' diye yazıyordu.[25]

I- 'Mitteleuropa': Hamburg'dan Basra Körfezi'ne, 1912

Almanlar, Bağdat Demiryolu'nu inşa ederek padişahın politik geleceği üzerine bahis oynuyordu. İstanbul ile Yakındoğu'yu birbirine bağlayan tren yolu kolaylıkla Hicaz Demiryolu'na (1901'de inşası başladı) ve dolayısıyla kutsal şehirler Mekke ve Medine'ye eklemlenebilirdi. Böylelikle sultanın otoritesi Sünnîlerin halifesi vurgusuyla tekrar canlandırılıp ayak direyen Kürt ve Arap tebaaları tekrardan imparatorluğa kazandırılabilirdi.*[26] Almanların perspektifine göre Abdülhamid'e atfedilen İslam'ın canlandırıcısı imajının İngiliz ve Fransız boyunduruğu altındaki Müslümanları isyana teşvik etmekte çok önemli bir potansiyeli vardı. Bağdat Demiryolu ile Doğu'ya doğru yayılacak olan Panislâmcılık Almanya'ya dünya liderliğinin kapısını açabilirdi.

Padişahın imparatorluk üzerindeki sallantılı denetimi güç kaybederse Almanların tüm çabaları boşa giderdi. Alman diplomatları, ajanları ve demiryolu mühendisleri Abdülhamid'in istibdat yönetimiyle ne kadar sıkı bir kader birliği içine girerse siyasi reformculardan önde gelen ordu mensuplarına, Yahudi ve Hıristiyan azınlıklara kadar imparatorluktaki herkesten o kadar çok uzaklaşacaklardı. Özellikle de Ermeniler hem kendiliğinden gelişen hem de örgütlü olan olaylardan kaynaklı kayıplardan sonra Abdülhamid'e düşmanlık beslemeye başlamışlar ve 1896'da İstanbul'da bir ayaklanma çıkarmışlardı. Bağdat Demiryolu'nun Mezopotamya'ya giderken geçeceği güneydoğu Anadolu vilayetlerinde binlerce Ermeni yaşıyordu ve bu insanlara teknisyen, demirci, maden işçisi ve zanaatkâr olarak son derece ihtiyaç duyulabilirdi. Onlardan sonra sırada Kürtler, Araplar, Rumlar ve Doğu Akdenizli Hıristiyanlar vardı ama bunların hiçbirisi de Almanların sultana fayda sağlamasına iyi gözle bakmıyordu.

Vaatlerini tam olarak yerine getirmedikleri takdirde bizzat sultan da Alman dostlarına iyi gözle bakmayacaktı. Engebeli düz-

* Bağdat Demiryolu'nun aksine Hicaz hattı (Şam'dan Medine'ye gidiyordu) doğrudan doğruya hacıların seyahat etmesine yardımcı olacağından finansmanı tüm dünyadaki Müslümanlarca bağışlanan 75 milyon franklık devasa kaynaktan karşılandı. Yine de Bağdat Demiryolu'nda olduğu üzere buradaki yapım çalışmaları, Baş Mühendis Heinrich August Meissner de dâhil olmak üzere çoğunlukla Almanlar tarafından sürdürüldü.

lükler bittikten sonra demiryolu inşa faaliyetleri kaçınılmaz olarak yavaşlayınca Berlin ve Bâb-ı Âli arasındaki ortaklık güçlü bir güvensizlik girdabına sürüklendi. Aynı esnada Osmanlı memurları, Anadolu'da bulunan Almanlardan Hugo Grothe'ye bir Türk deyişi olan 'yavaş yavaş' ifadesine yeni bir anlam kazandırdıkları için serzenişte bulunuyorlardı.[27] 1905'te inşaat durma noktasına gelene kadar BŞK güç bela 200 km'lik hattı, başka bir deyişle Basra'ya kadar olan yolun onda birini bitirebilmişti. Hattın Bağdat yerine ulaştığı yer, çok küçük bir kasaba olduğu için sonraları Anadolu Ekspresi'nin durmayıp geçeceği Bulgurlu oldu. 'Hiçbir yere varmayan bu demiryolu' için Bâb-ı Âli, BŞK'nin kilometre garantisini karşılayabilmek amacıyla yıllık % 4 faizden ve doksan sekiz yıl vadeli olarak geri ödemek üzere 54.000.000 frank borç almıştı. Bu, finansal olarak tasfiye halinde olan bir imparatorluk için ödenmesi çok zor olan bir yekûn olduğundan Osmanlı vergi yükümlülerinin sırtına yıllarca taşıyacakları ağır bir yük binecekti.

Demiryolunun finansmanı ve inşasıyla ilgili Almanları bekleyen problemler çok daha farklı görünüyordu. Philipp Holzmann İnşaat gibi Alman şirketlerinin desteklediği BŞK, Anadolu'nun kıraç ve tenha yerlerinden sorunsuzca işleyerek geçecek bir demiryolunu Alman çeliği ve mühendisliğiyle ve en gelişmiş teknolojileri kullanarak (raylar 7 numaralı Prusya modeliydi) inşa etti.[28] Yapım çalışmalarının hat Bulgurlu'ya vardıktan sonra yavaşladığı doğruydu ama bunun asıl sebebi padişahın yol yapımının batıdan doğuya doğru sırayla ilerlemesinde ısrar etmesiydi. Abdülhamid böyle yaparak Toros ve Amanos Dağlarının güneydoğusunda yaşayan asî uyruklarından hiçbirinin demiryolunun getireceği kazançlardan gereğinden evvel faydalanmadıklarından emin olmak istiyordu. Ticari olarak daha canlı olan Akdeniz ovaları boyunca hat inşa etmesine şimdilik izin verilmeyen BŞK için Toros Dağları'nda tünel yapma ve dinamitleme çalışmasına başlamak için gerekli olan devasa harcamaları tazmin etmenin bir yolu yoktu. Öte yandan 200 km'lik ilk kısımdan elde edilen hâsılat tam bir hayal kırıklığıydı. Yolun tüm bölümleri baştan sona bitirilmedikçe sadece Konya-Bulgurlu arasında tren kullan-

mak yolcular ve mal nakliyesi için pek avantajlı değildi çünkü devamındaki dağlık bölgeyi geçmek için tekrar kervan yoluna dönmeleri gerekiyordu. Bu yüzden BŞK şirket tahvillerini ödeyebilmek için tamamıyla sultanın kilometre garantisi ödemesine (tamamlanan her km için 11.000 frank ya da inşaatı devam eden bölümlerin her km'si için 4500 frank) bel bağlamak zorunda kaldı. Daha ucuza mal edilen ve planlanandan evvel bitirilen demiryolunun engebesiz arazilerdeki bölümlerinden bile arzu edilen kazanç elde edilemedi. BŞK daha zorlu bir çalışma yürüteceği Toros bölgesindeki yol yapımına başlarken kâr etme hayali ateşli bir fanteziden başka bir şey olamazdı.

Alman ekip bir anlamda başladığı yere geri dönmüştü. Demiryolunu kendi başlarına finanse edemeyecekleri* belli olan Almanlar 1906'da tekrar iflas ile karşı karşıya kalan ve birçok problemle boğuşan Osmanlı yönetiminden BŞK'ye ödenen kilometre garanti ücretini arttırmasını isteyebilirdi. Bunun için Osmanlı vergi ve gümrük gelirlerinin azımsanmayacak miktarda yükseltilmesi gerekiyordu ki, bu yalnızca Düyun-u Umumiye'yi yöneten Fransızların değil Rusya ve İngiltere de dâhil olmak üzere büyük güçlerin onayını gerektirecekti. 1899 ve 1903 tarihli Bağdat imtiyazlarını çevreleyen diplomatik ortamda Almanlar, İngilizlerin üstü kapalı desteğine ya da en azından onların ilgisizliğine bel bağlamıştı. Ama 1904 senesine gelindiğinde tarihi İngiltere-Fransa Dostluk Anlaşması yapılmıştı. Bu arada, 1905'in Aralık ayında liberalizme doğru yöneliş Downing Street'te belirgin bir Rus yanlısı dönemi başlatacaktı. Muhafazakâr Parti üyesi Benjamin Disraeli ve Lord Salisbury gibi devlet adamları herhangi bir Rus tehdidini bertaraf etmek için Osmanlıları destekleme taraftarıydı. Fakat hem liberal yeni Başbakan Herbert Asquith hem de Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, 'barbar' Osmanlılar ve artan

* Fransızların kontrolündeki Banque Impériale Ottomane BŞK tahvillerinin önemli bir kısmını elinde tutmasına rağmen Fransız Hükümeti demiryolu kâğıtlarının 1903'te Paris borsasında dolaşıma girmesine izin vermediği için sermaye tedarik etme çabaları ciddi bir engelle karşılaştı. İngiliz Hükümeti de benzer şekilde Londra şehrinde bonoların işleme sokulmasını reddetti. Bu yüzden BŞK hisseleri çoğunlukla Alman bankalarına satıldı.

Alman tehlikesine karşı Rusya'yı destekleyen liberal gelenekten gelmeleri sonucu, Britanya'nın büyük yarıştaki rakibi [Rusya] ile barış yapmaya isteklilerdi.

Şansa bakın ki, Osmanlı gümrük gelirlerinin arttırılmasıyla ilgili müzakereler 1905 senesi başında, yani Londra'da liberallerin yönetime gelmesi ile diplomatik bir devrimin sinyalinin verilmesinden önce başladı. Abdülhamid akabinde Osmanlı limanlarına giren ithal ürünlere uygulanan gümrük vergisinin %8'den %11'e yükseltilmesini önerdi. Sancılı geçen bir yıllık müzakere döneminden sonra büyük güçler maliyeti yüksek yeni reformlar ve yapılan gümrük vergisi artışının, BŞK'ye kilometre garantisi ödemesinde kullanılmaması gibi maddeleri kapsayan siyasi koşullar ekledikten sonra anlaşmayı kabul ettiler. Dahası, bu artış Temmuz 1907'ye kadar uygulamaya girmeyecekti ve o tarihe kadarki üç yıl boyunca Bağdat hattının yapım çalışmaları durmuş olacaktı.[29] Gümrük anlaşması sultanın zor durumdaki sayısız alacaklılarını bir süreliğine yatıştırmaya yardımcı olmuştu. Ancak Abdülhamid'in imparatorluğu güçlendirmek için çaresizce ihtiyaç duyduğu demiryolunun inşasının yeniden başlamasına pek fayda sağlamadı. Sözleşmeye ilave edilen finansal yaptırımlar açıkça gösteriyordu ki, Bağdaşma güçleri Abdülhamid'in yaptığı şeylere destek vermek için hiç hevesli değillerdi.

İlginç bir şekilde, yeni Bağdat Demiryolu anlaşmasıyla ilgili Almanya'ya ilk dilekçeyi veren daha evvelki Bağdat imtiyazlarından hiçbirini imzalamamış olan Rusya'dır. Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Isvolsky, Ekim 1906'daki Berlin ziyareti sırasında ciddi bir imparatorluk pazarlığı önerir. Almanya Devlet Bakanı Baron von Schoen'e, İran'daki Rus menfaatlerinin tanınması ve o bölgeye Almanlar tarafından asla demiryolu ya da telgraf hattı yapılmamasına söz verilmesi karşılığında Rusların Bağdat Demiryolu inşasına 'izin verebileceğini' söyledi.[30]

Bu ilginç bir teklifti. Osmanlı başkentindeki Alman Büyükelçi Marschall'ın da izah ettiği gibi bu yalnızca Rusya'nın eski numaralarından biriydi. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Rus sanayicilerinin İran'a ve özellikle de Anadolu'ya demiryolları yapmak gibi bir planları yoktu. Marschall, Isvolsky'nin isteğinin yani Alman-

ların İran'daki çok küçük bir demiryolu hattını geliştirmekten vazgeçmesinin 'Rusya'nın doğuya yönelik tüm politikalarındaki genel eğilimle' uyum içerisinde olduğu inancındaydı. Ona göre bu siyaset 'Müslüman ülkelerdeki ekonomik gelişmelerin önüne engeller koymak suretiyle onların siyasi ve askeri zayıflıklarını daha da arttırmak' amacını taşıyordu. Bunun aksine Berlin ise devam eden süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaşım faaliyetlerini güçlendirmek ve sultanın hem siyasi hem dini otoritesine destek vermek istiyordu. Marschall, Şansölye von Bülow'a, Almanya'nın İran'daki demiryolu gelişmeleri ile alakalı olarak Rusya'nın koyduğu vetoyu kabul etmemesini öğütledi. Çünkü bu durum Almanya'nın İslam dünyasının dostu ve hamisi olarak kazandığı itibarın yanı sıra 'tüm özgürlüğümüzü ve eylemlerimizi tamamen yerle bir edebilir' şeklinde özetleniyordu.[31] Rusya'nın İran'daki kendi nüfuz alanının tanınmasıyla ilgili olarak sürdürdüğü kampanyanın sonuçlarını göz önüne aldığımızda -alaycı bir tavırla İran'ı nüfuz bölgelerine ayırıp İngiltere'nin Hindistan'daki ve Rusya'nın Orta Asya'daki konumlarını güvence altına alan İngiltere-Rusya anlaşması sadece dört ay sonra imzalandı- Marschall'ın yaptığı ileriyi gören bir uyarıydı.

1907'de Üçlü Bağdaşma'nın resmiyet kazanmasından sonra Almanların Bağdat Demiryolu'nu kendi başlarına finanse etmeleri daha da zorlaştı. Düşmanları olan Rusların şimdi hem İngiliz hem de Fransız politikaları üzerinde söz söyleme hakkı doğmuş ve yeni demiryolu tahvillerinin Paris ve Londra borsalarına girme şansı çok azalmıştı. Bağdaşma devletlerinin çevirdiği entrikalar karşısında aynı sıkıntıları paylaşan Abdülhamid ve Marschall kendi karşı-Bağdaşma anlaşmaları üzerinde müzakereye başladı. BŞK'ye verilen imtiyazın koşulları 2 Haziran 1908'e kadar kesinleşmemiş olsa da, Marschall ve 'Bağdat demiryolu inşasının devam edebilmesi için gerekli güvenceleri sağlayacağını' söyleyen Abdülhamid aynı senenin kış aylarında sözlü bir mutabakata varmış gibidir.[32] Bağdaşma devletleri için can sıkıntısı yaratan daha yüksek gümrük vergileri Osmanlı yönetiminin finansal durumunu o kadar iyileştirdi ki, sultan gelecekteki her türlü vergi gelirlerini rehin altına alan kendi Bağdat Demiryolu tahvilleri-

ni Düyun-u Umumiye vasıtasıyla hükümetine geri çevirebildi. Sultan bu vergi gelirlerinin yeteri kadar kazanç getirmemesi durumunda aradaki farkı demiryolunun güzergâhında bulunan Konya, Adana ve Halep gibi vilayetlerde hayvan başına alınan ağnam vergisi gibi kazai vergilerle kapatacağına dair söz verdi.[33]

Kilometre garantisi bir şekilde ödenecekti, asıl önemli olan yapım çalışmalarının tekrardan başlamasıydı. BŞK sultanın söz verdiği finansal bağışlara karşılık üç ay içinde işbaşı yapacağına taahhüt verdi. Marschall'ın baskısıyla ve parlak demiryolu uzmanı Ernst Mackensen'in önderliğinde BŞK hiç zaman kaybetmeden hemen işe koyuldu. Haziran sonunda Alman mühendisler Toros Dağları'nın her iki tarafında arazi etütlerine başlarken kuzeydeki ekip Ereğli'de güneydeki meslektaşları ise Adana'da şantiye kurdu. Artık aynı anda farklı bölümleri beraber inşa etmekle ilgili bir sorun kalmamıştı; sultanın Almanlardan özellikle talep ettiği şey mümkün olduğu kadar hızlı çalışmalarıydı.[34]

Kayser Wilhelm ve Abdülhamid arasındaki ortaklığın nihayet meyve vermesiyle birlikte Anadolu'da baş döndürücü bir dönem başladı. İki hükümdarın da diplomatik kuşatma tehdidi altında olmasından dolayı etrafta hissedilen korku verici hava ikilinin ilişkilerinin daha da hızlanmasını sağladı. Şimdi tehditkârca Boğaz'ın Asya kıyısında yükselen Haydarpaşa Garı, Berlin ve Osmanlı başkenti arasındaki ortaklığın yeni kudretini görünür kılıyordu. Almanya ve Devlet-i Aliyye tüm dünyanın hayalini kurduğu şeyi diğer güçlerin yardımı olmaksızın yapacak; Doğu ile Batı'yı, Avrupa ile Şark'ı birbirine bağlayan ve üzerine ölü tozu serpilmiş olan İslam âlemini uyandıran demiryolunu inşa edecekti. Almanlar varlarını yoklarını dünyadaki neredeyse herkesin başarısız olarak gördüğü padişahın üstüne yatırdılar; Abdülhamid ise bu sadakati ödüllendirmeye çok istekliydi. Bu çok göz alıcı ama aynı zamanda riskli bir hareketti. Öyle ki, tarihteki birçok büyük atılım hamlesinde olduğu gibi, Almanya tam kısmetine sıkı sıkı sarılmaya başladığında, talihi onu elinden acımasızca alıverecekti.

3

Jön Türkler ve Eskimiş Halifelik

Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal düşüncelerin zafer kazanmasıyla birlikte İstanbul'un İslam âlemi üzerindeki muazzam manevi tesirinin büyük ölçüde entelektüel bir mahiyet kazanması kaçınılmazdır ve böyle bir tesir Garp ile Şark'ın uzlaşıya varması için güçlü bir aracı olarak hizmet edebilir.

Prens Sabahaddin, Ağustos 1906[1]

13 Nisan'dan [1909, başarısız karşı-devrim] beri [Jön Türkler] daha dikkatli olmaya başladılar. Kadınların özgürleştirilmesi bir kenara atıldı ve şeriat yeniden konuşulmaya başladı. Tüm bunlara rağmen koyu Müslümanlar bütün rejime [İttihat ve Terakki yönetimine] karşı tam bir düşmanlık değilse bile derin bir güvensizlik besliyordu.

Baron Marschall, Ekim 1909[2]

Almanya, Abdülhamid üzerine oynadığı kumarda masaya yatırdıklarını erkenden ve cömert bir şekilde geri almayı büyük çapta sultanın tahtına musallat olan istikrarsızlığa borçludur. Hanedan soyunun devamı için harem gibi alışılmamış bir kuruma bağımlı olan monarşide saray entrikaları yeni bir şey değildi: Eskiden padişahlar yönetime geldiklerinde taht kavgalarını önlemek için düzenli olarak erkek kardeşlerini ölüme gönderirlerdi. Sonraları, yani daha insancıl görünen zamanlarda veliahtlar için onlardan birçoğunun tecrit edilmekten dolayı akli dengesini kaybettiği ve bir nevi altın kafeste esaret anlamına gelen kafes uygulaması başladı. Abdülhamid bu kaderden kaçacak kadar talihli olmasına rağmen onun sıkıntılı saltanatı 1876'da kan gölüne dönen saray içi bir ortamın tam göbeğinde başlar. Uzun süredir padişah olan Abdülaziz o senenin başında tahttan indirildikten sonra

Abdülhamid'in abisi V. Murad'ın haklı nedenlerden dolayı şuuru bozulmuştur: Tahttan indirilen Abdülaziz (denilenlere göre) intihar etmiş* ve hemen bu olayın akabinde katledilen padişaha yakın bir ordu subayı, kabine toplantısına kanlı bir baskın düzenleyip serasker de dâhil olmak üzere birkaç kişiyi öldürmüştü. Seleflerinin kaderini düşününce Abdülhamid'i paranoyası için suçlamak oldukça güçtür. Yine de bu paranoya onu zorla tahttan indirmek için 1878 ve 1896 yıllarında yapılan teşebbüslerin başarılı olmaya oldukça yaklaşmalarını engelleyememiştir.

Abdülhamid yönetimi anlaşılabilir nedenlerden dolayı enerjisinin büyük bir bölümünü hükümdarın fiziksel olarak hayatta kalmasını güvence altına almaya adadı. Abdülaziz'in hunharca öldürülmesiyle ilgili hoş olmayan çağrışımlar barındıran Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamak istemeyen yeni padişah Yıldız'da, Dolmabahçe ve Boğaziçi'ne bakan bir tepe üzerine adeta bir kale inşa ettirdi (Taksim'deki en yüksek tepenin üzerine inşa edilen ve Aralık 1877'de açılacak olan Alman imparatorluğunun yeni elçilik binasından aşikâr bir şekilde aşağıda kalmasına rağmen). Yeni sultanın hemen yerine getirilmesini istediği talimatlar üzerine, Yıldız Sarayı iki kuşatma duvarıyla çevrelendi ve ikinci duvarın hemen bitişiğinde 7.000 kişilik muhafız kışlası yer aldı. Abdülhamid sanki bir kuşatmaya hazırlanır gibi içeri kısma 'çiftlik, yapay bir göl, ahırlar, atölyeler, hayvanat bahçesi ve bir kuşhaneden oluşan' Yıldız kompleksini yerleştirdi.[3]

Sultan makul sebeplerden dolayı bazen kendisinin ve imparatorluğun kaderini bir görmüştür. Etrafta yalnızca onun canına ve tahtına yönelik olarak faaliyet gösteren komplolar dolaşmıyordu; Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak amacıyla tertiplenmekte olan entrikalar da vardı ve bunları Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876 senesine kadar geri götürmek mümkündür. İmparatorluk o uğursuz yılda iflasla birlikte Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan isyanlarıyla ve dahası güney Slavlarının ayaklanmalarından destek bulan Rus istilası tehdidi (Nisan ayında açığa çıktı) ile karşı karşıya kalmıştı. Uzun zamandır güçten düşmüş olan

* Abdülaziz'in iki bileğini birden keserek intihar ettiği söylendi ama zaten kesilmiş olduğu için bıçak kullanamaz hale gelen elini kullanarak diğer bileğini kesebilmesi oldukça güç görünüyor.

Osmanlı İmparatorluğu, Abdülhamid'in tahttaki ilk senesinde ölüm döşeğine girmiş gibi görünüyordu. Abdülhamid ile imparatorluğunun bu buhrandan beraberce sağ salim çıkması, sultanı kendi kaderinin Osmanlı Hanedanı'nın kaderiyle iç içe geçmiş olduğu yönündeki kanaatini güçlendirdi.

Daha siyasi bir çerçeveden bakıldığında, büyük güçler 1876-77 kışında hem Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi, hem de meclisin resmen açılmasından dolayı Balkanlar'daki isyanlar ve Rus tehdidi ile yüz yüze olan imparatorluğun geleceğine karar vermek üzere İstanbul'da toplanmıştı. Abdülhamid bu yüzden batı tarzı siyasi bir reform ile imparatorluğunun küçük düşürülmesini birbiriyle ilişkilendirdi. Nitekim bu konuda tamamen yanlış bir yargıya varmış değildir: Osmanlı liberalizminin daha önceki dönemlerde ön plana çıkışı hep Devlet-i Aliyye'nin zayıf düştüğü zamanlara denk gelmiştir. Yenilik istemeyen Yeniçerilerin 1826'daki ayaklanmalarının bastırılmasından (Yunan bağımsızlık savaşının sancılı son dönemi boyunca vuku bulmuştu) 1839'da Tanzimat reformlarının yürürlüğe girmesine (Mısır Valisi Mehmed Ali'nin Osmanlı ordusunu Nizip'te yenmesinden sonra) ve imparatorluğun Rus saldırısından Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri Fransa ve İngiltere tarafından utanç verici bir şekilde kurtarılmasının akabindeki 1856 Islahat Fermanı'na kadar bu hep böyle olagelmiştir. Abdülhamid ise tam tersine, Şubat 1878'de Rusya ile yıkıcı bir ateşkes ilan edilmesini kullanarak sanki Osmanlı'nın, Avrupa politik vesayetinden çıkıp artık bağımsız olduğunu beyan edercesine yeni meclisi tatil etmişti.*[4]

Avrupa diplomasisindeki daha güçlü akımlar sultanın liberalizmle ilgili kuşkularını daha da arttırmaktan öteye gitmedi. Batıcı Osmanlılar, Tanzimat Dönemi'nin başlangıcı olan 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanından beri ilham almak için Paris ve Londra'ya baktılar. Fakat 1870-1871'deki Fransız-Rus savaşında Fransızların itibarının zedelenmesiyle liberalizm eski cazibesini kaybetti. Fransızların 1881'de Osmanlı yönetimindeki Tunus'u ve tam bir liberalizm timsali olan Gladstone hüküme-

* Abdülhamid, 1876-77'de Kanun-i Esasi'nin çerçevesi oluşturulurken zekice bir hamleyle sultana meclisi tatil etmek için 'gizli bir hak' tanıyan şartı anayasa metnine soktu: Yani onun bu hareketi aslında yasaldı.

ti kararıyla da İngilizlerin 1882 senesinde Mısır'ı işgal etmeleri, Abdülhamid'in kafasındaki liberalizmi tamamen güvenilmez bir şeye dönüştürdü.[5] Onların aksine Almanların saygınlığı istikrarlı bir şekilde artıyordu ve özellikle de II. Wilhelm'in 1888'de tahta çıkmasından sonra, Kaiserreich yönetiminden beklenmeyecek tek şey liberal bir tutum sergilemesiydi. Metternich'in Avrupa'nın doğusundaki muhafazakâr imparatorlarla kurduğu Kutsal İttifak, Kırım Savaşı (yani Avusturya ile Rusya yollarını ayırdığı vakit) ile ortadan kalkmaya kalkmıştı ama ruhu hâlâ Potsdam'da dolaşıyordu.

Kayserin Abdülhamid ile gitgide yakınlaşmasındaki çeşitli merhaleler Osmanlı liberallerine gövde gösterisi yapmak için en uygun zamanlara denk getirilmiş gibi görünse de, ilk ciddi 'Jön Türk' komitesi olan İttihat-ı Osmanî Cemiyeti, Wilhelm'in İstanbul'u gezerken sultana övgüler yağdırdığı 1889 senesinde Gülhane'deki askeri tıp okulu içinde şekillenmeye başlamıştı. Bursa'nın eski Maarif Müdürü Ahmet Rıza Bey aynı yıl içinde sürgündeki Osmanlıları Abdülhamid'in despot yönetimine karşı harekete geçirmek için Paris'e gitti. Ahmet Rıza'nın Paris'te basılan ve yabancı postaneler üzerinden gizlice İstanbul'a sokulan gazetesi *Meşveret* kısa bir süre sonra muhalefet hareketinin adını ilk defa zikredecekti: İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC). Ermeni Devrimci Taşnak Federasyonu'yla birlikte çalışan İttihat ve Terakki'nin İstanbul şubesi, Eylül 1896'daki kısa süreli Ermeni isyanı ile hemen onu takip eden ve Abdülhamid'in 'Kızıl Sultan' olarak anılmasına sebep olan Ermeni kayıplarının akabinde fırsatçı bir darbe hazırladı. Faaliyetlere sızan jurnalcilerin ihanetine uğrayan komplo planı, orduda ve devlet dairelerinde çalışan üç yüz elli İttihat ve Terakki iştirakçisinin gözaltına alınması ve uzak vilayetlere sürgüne gönderilmesiyle birlikte tamamen etkisiz hale getirildi. Osmanlının zayıflığı bir kez daha liberal reformlara ivme kazandırırken, Abdülhamid'in muhalefete hiç göz açtırmayacağı da tekrar ispatlandı. Avrupalıların çoğu Abdülhamid liberal reformları ve benzer şekilde Ermeni olaylarını bastırdığı için keder içindeyken, II. Wilhelm zorlu bir imparatorluk yılını daha geride bıraktığı için sultanı tebrik eden o meşhur doğum

günü kutlamasını yazdı. 'Kızıl Sultan' olsun ya da olmasın, Abdülhamid kayserin desteğinden dolayı çok hoşnuttu.[6]

Kayserin bir önceki sene gerçekleştirdiği büyük doğu turunun hemen sonrasındaki 1899 Bağdat Demiryolu imtiyazı benzer şekilde, İttihat ve Terakki'nin üç yıl önce aldığı darbenin ardından tam da kendini toparlamaya başladığı döneme denk geldi. Deutsche Bank müzakerecileri sultanın ayrılıkçı uyrukları üzerindeki otoritesini arttırmak için tasarlanan iddialı demiryolunun kontratı üzerinde son dokunuşları yapmak için girişim yapıyorken, Abdülhamid'in enişteşi Damat Mahmud Paşa, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah ile birlikte Ahmet Rıza'yla buluşacakları Paris'e kaçtı.* İttihat ve Terakki gelecekte Osmanlı idaresinde iddiada bulunması muhtemel olan adaylardan üçünün kendi bünyesine katılmasıyla birlikte, etrafı kuşatılmış öfkeli bir sürgün kalabalığından uluslararası siyaset zeminindeki önemli bir öğeye dönüşüverdi. Siyasi mücadele veren bu şahıslar, Paris'e varır varmaz İngiliz hükümetine hemen bir pusula göndererek yürüttükleri muhalefet hareketine Londra'nın destek verip vermeyeceğini sordular (cevap gelmedi).[7] Ayrıca Mahmud Paşa, Sabahaddin ve Lütfullah da II. Wilhelm'e bizzat gönderdikleri mektupta kayserden, dostu Abdülhamid'e 1876 Kanun-i Esasi'sini tekrardan yürürlüğe sokması için baskı yapmasını umduklarını yazdılar (tahmin edileceği üzere yanıt olumsuzdu).[8] Kayser bahsini sultandan yana oynamıştı ve bu yüzden ona sadık kalacaktı. Fakat 'Kızıl Sultan'ı devirmenin hayalini kuran Avrupalı ve Osmanlı liberallerinin de ellerinde oyuna sürecekleri kartlar vardı.

'Damat Mahmud Paşa Olayı' yeni yüzyıldaki büyük güçlerin siyasetini gitgide daha çok zehirleyecek olan bir uluslararası propaganda savaşının ilk provası oldu. Bu olayın taraflarından biri, genel olarak İngiliz ve Fransız yönelimli olan ve tahmin edileceği üzere Mahmud Paşa ile oğullarının arkasında saf tuttuğu 'saygın görüş' idi. Abdülhamid'in enişteşi, 1900 senesinin Ocak ayında *Le Matin* gazetesinin sevimli muhabirine verdiği demeç-

* Damat Mahmud Celâleddin Paşa, Abdülhamid'in kızkardeşiyle evliydi. Bu yüzden onun 14 Aralık 1899'da (Bağdat Demiryolu imtiyazı Alman ekibe verilmeden sadece 9 gün önce) ülkeden ayrılması Osmanlı yönetimi için çok ciddi bir sorun teşkil ediyordu.

te, 'Evet ülkemden kaçtığım doğrudur, çünkü tüm imparatorluk [Osmanlı] bir hapishaneye dönüşmüş durumda. Abdülhamid, [tahttan indirilmiş] Sultan V. Murad'dan İstanbul'daki en düşük rütbeli ulema mensubuna kadar hepimizi hapiste tutuyor,' demişti. Mahmud Paşa, Londra gazetesi *Standard*'a daha özgürce bir mülakat vererek, İngiliz sempatizanlarına İstanbul'daki acımasız despotla ilgili olarak 'Onun -Müslüman ve Hıristiyan- binlerce insanı öldürdüğü' bilgisini verecekti. Alman basınıysa bunlara karşılık olarak, kayserin Abdülhamid yanlısı *Orientpolitik*'ini örnek alarak eline geçirdiği her fırsatta Mahmud Paşa'nın adına kara çaldı. *Die Post* gazetesi Osmanlı veliahtlarının Bağdat Demiryolu imtiyazını kaybettikten sonra hırçınlaşan Rechnitzer ekibine sözcülük ettiğini iddia ediyordu.*[9] *Neue Preussiche Zeitung* ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* gazeteleri, Mahmud Paşa'yı su katılmadık bir İngiliz ajanı olarak teşhir ediyordu. Ya da *Der Bund* gazetesinin istihza ile iddia ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu asi çocuğu, ödeneğinin üç milyon İsviçre frangından beş milyona arttırılması için sultana şantaj yapıyordu.[10] Avrupa'nın basın baronları (birçoğu doğrudan kendi hükümetleri tarafından finanse edilen), İngilizler ve Fransızlar arasındaki dostluk anlaşması çerçevesinde Alman düşmanı bir ittifak 1904'te oluşturmadan epey önce, kendilerine ezberletilen replikleri oyun sahnesinde seslendirmeye başlamıştı.

Jön Türkler ile ilgili uluslararası ağız dalaşı, diplomatların ve ajanların da bu siyasi yarışa katılmasıyla daha çirkin bir hal aldı. Alman hükümeti, Mahmud Paşa ve oğulları İstanbul'u terk etmeden önce, Abdülhamid'e karşı Avrupa'da kuluçkaya yatırılan suikast girişimlerine dair söylentiler çıkarmaya başlamıştı. Tıpkı bugün olduğu gibi, iyi bağlantıları olan sürgündeki zengin kimselerin arka bahçesi olan Cenevre, Jön Türklerin Paris'ten sonraki ikinci sığınağı gibiydi. Damat Mahmud Paşa bu şehirde kendisini büyük ölçüde Jön Türk propagandasına adadığı bir büro açtı.

* Bu iddia doğru olabilir. Damat Mahmud Paşa aslında Abdülhamid'in devrilmesine yardım etmeleri karşılığında Osmanlı imtiyazlarını kazanmaları konusunda İngilizlere yardımcı olma sözü vermişti. Öyle görünüyor ki bu anlaşma Bağdat Demiryolu imtiyazını elde etme için Rechnitzer'in yeniden sunduğu teklifi de kapsıyordu.

Cenevre'de basılan o kadar çok İttihat ve Terakki yayını kaçak yolla İstanbul'a giriyordu ki, Almanlar sultana karşı düzenlenecek suikastlar kapsamında Abdülhamid'in başına kötü bir şey gelirse, bundan tamamen İsviçre mercilerini sorumlu tutacaklarını üstü kapalı bir şekilde belirttiler. Berlin'deki İsviçre elçisi, Alman Bakan Bülow'a, hükümetinin 'sultana ya da onun yönetimine karşı Cenevre merkezli herhangi bir komplo düzenlenmesinin önüne geçmek için ellerinden gelen her şeyi yapacağının' teminatını usulcacık verdi.[11]

Almanlar kendilerine has cesaret ve toyluk karışımı bir üslupla, bu sözü İsviçre'deki Jön Türk komplocularına göz açtırmamaları için kendilerine yapılan kapalı bir davet gibi düşündüler. Baron Oppenheim'ın karanlık ahbabı Phillip von Richthofen, 1899-1900 kışında Mahmud Paşa ve oğullarının İstanbul'dan kaçmasından kısa bir süre sonra Cenevre'de ortaya çıktı. Richthofen, Alman adı ve unvanı (Oppenheim gibi o da kendine 'Freiherr' ya da 'Baron' diyordu ama bu unvanının nereden geldiği belli değildi) taşımasına ve İsviçre'de zaten başka bir Osmanlı konsolosu olmasına rağmen ilginç bir şekilde yazışmalarını 'Osmanlı İmparatorluğu'nun İsviçre Başkonsolosu' diye imzalıyordu. Richthofen'in kendisine Jön Türk eylemcilerinin Avrupa'daki faaliyetleriyle ilgili çok detaylı raporlar gönderen Alman istihbaratı için çalıştığı hemen hemen kesin gibidir. Richthofen -Jön Türkleri ve onların Batı basınındaki destekçilerini memnun edecek şekilde, dolandırıcı olduğu için İsviçre polisi tarafından sınır dışı edilene kadar- Cenevre'deki 'Osmanlı Konsolosu' kisvesi altında bu raporları Abdülhamid'in Paris'teki elçisi Münir Bey'e iletmeye devam etti.[12]

Almanları savunmak adına söylemek gerekirse, birçok İttihat ve Terakki lideri takip altına alınmak için adeta davetiye çıkarmıştır. Abdülhamid'i devirme planlarıyla ilgili kaysere açık açık mektup yazanlar, sadece Mahmud Paşa ve oğulları değildi. Kasım 1898'de Wilhelm'e hararetli bir şekilde talebini dile getiren Ahmet Rıza gibi Jön Türk eylemcileri de aynı şeyi yapıyordu. Ahmet Rıza, Wilhelm'e Kudüs ve Şam ziyaretleri sırasında, 'Güzel memleketimizi yeni ziyaret ettiniz,' diye yazmış, ama deva-

mında kendisinden, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun üzücü durumu... Onun haraplığı ve bedbahtlığı,' ile ilgili derinlemesine düşünmesini istemişti. Ahmet Rıza, Wilhelm'e, 'Bir zamanlar Hz. Musa'nın ve Hz. Muhammed'in Allah'ın sesine kulak verdiği bu yerlerdeki insanların dertlerini dinlemeye cesaret etmeniz gerekir,' diyerek ona sorumluluklarını hatırlatmıştı.[13] Ahmet Rıza safça bir hareketle *Meşveret* gazetesinin baskılarını Alman dışişlerine gönderirken, bunların kayserin eline ulaşabileceğini ve böylelikle de despotik sultanın yönetimi altında aslında neler olup bittiğiyle ilgili olarak kendisini aydınlatabileceğini umuyordu. Fakat Wilhelmstrasse böyle yapmak yerine, Ahmet Rıza'nın Abdülhamid karşıtı mektuplarını sultana iletmeyi tercih etti.[14]

Avrupa'daki Jön Türk hareketi hızına hız katarken, Almanların onları bastırma çabaları da daha çaresiz bir hal alıyordu. Sultan için muhbirlik yapma işi kendi kendini çoğaltan bir işe dönüşmüştü: Abdülhamid'in kulağına ne kadar çok İttihat ve Terakki planı istihbaratı gelirse sultan o kadar çok telaşa kapılıyor ve bu durum onun daha da fazla istihbarat istemesine yol açıyordu. Böylelikle, Ağustos 1905'te tek bir devrimci broşür, Wilhelmstrasse'nin normal polis memurlarını da dâhil ettiği çok geniş çaplı bir soruşturmaya neden oldu. Marschall'ın vekili, Tarabya'daki yazlık elçilik konutundan, 'Eğer Münih'teki polis mercileri broşürün... hangi çevreden çıktığını (işçiler, öğrenciler, Jön Türkler, Ermeniler, Makedonyalılar) ve aynı zamanda hangi insanlara ve liderlere ulaştırıldığını... bildirebilirlerse sultan, Alman imparatorluğu yönetimine pek minnettar olacaktır,' diye yazıyordu. Münih'teki yetkililer, Devlet Bakanı Bülow'un sıkıştırması ile gereğini layıkıyla yerine getirdiler.[15]

Osmanlı yönetimine göz dikenler üzerindeki Alman gözetimi daha da artacaktı. Paris'teki İttihat ve Terakki organizasyonu resmi başkanı olarak Ahmet Rıza'nın yerine geçen Prens Sabahaddin destek arayışında bulunmak için Papa X. Pius ile Mart 1906'da bir araya geldi. Görünüşte bu ziyareti resmi Osmanlı veliahtlarından Mehmed Reşad adına sürdüren Sabahaddin, Vatikan ve Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkileri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan azınlıkların konumlarıyla ilgili

olarak reformlardan beklentilerini görüştü. Vatikan protokolle ilgili uzun ve çetrefilli bir müzakereden sonra bu görüşmenin kimse tarafından öğrenilmemesi şartıyla ve devlet bakanı aracığıyla Osmanlı veliahtlarının kişisel olarak Papa ile buluşturulmasına karar verdi. Bunların dışarı sızması Vatikan'ı, Devlet-i Aliyye'nin dini işlerine müdahale ederken göstereceği için çok utanç verici olabilirdi. Daha da kötüsü, Prens Sabahaddin'in Roma'daki yüce rahip ile entrika çevirdiği duyulursa, onun inançlı Müslümanların gözündeki saygınlığı darbe alırdı. Jön Türklerin kendileri bile böyle küstahca bir kötülüğe rıza göstermeyebilirdi. Roma'daki Almanya elçisi, Prens Sabahaddin'in Papa ile yakınlaşmasına dair bildiği her şeyi Abdülhamid'e iletilmek üzere Devlet Bakanı Bülow'a eksiksiz olarak anlatmayı tabiî ki kendine görev edindi.[16] Padişaha gelirsek, Vatikan görüşmesiyle ilgili Almanların verdiği istihbaratı Jön Türk hareketinin içindeki adamlarına (Almanların da böyle yapmasının uygun olduğu yönündeki cesaretlendirmesiyle) sızdırmış gibi görünmektedir. Velhasıl çok zaman geçmeden, Prens Sabahaddin Paris'teki İttihat ve Terakki merkezinde bulunan rakipleri tarafından 'Papa'dan para almakla' itham edildi.*[17]

Almanlar için Prens Sabahaddin tıpkı babası Mahmud Paşa ve rakibi Ahmet Rıza gibi kolay bir hedefti. Osmanlı 'prensi' birçok defa geri çevrilmesine rağmen Papa'yla görüştükten sonra tekrar teşebbüs ettiği üzere Alman imparatorluğundan destek arayışlarını sürdürdü. Roma'daki Almanya elçisi tahmin edileceği üzere, Sabahaddin'in vize başvurusunu Berlin'deki Devlet Bakanı Bülow'un direk talimatıyla (Gerekçe şu idi: Osmanlı yönetimi [yani Abdülhamid] bahsi geçen kişiyi devlet için tehlikeli bir

* Bununla ilgili suçlamayı İttihat ve Terakki'nin Paris şubesindeki Ali Haydar Mithat Bey dile getirdi. Mithat Bey'in haber kaynaklarının neler olduğu belli olmamasına rağmen konuyla ilgili günümüze dek ulaşan raporların yalnızca Alman dışişlerinin arşivinde (ve bunlar geniş boyuttaydı) yer aldığını göz önünde tutarsak, en muhtemel açıklama bunların bizzat Almanlar ya da onlardan bu istihbaratı aldıktan sonra Abdülhamid tarafından sızdırılmış olduğudur. Vatikan ise kendi adına Prens Sabahaddin ile böyle bir görüşme yaptığını hiçbir zaman kabul etmemiştir.

devrimci olduğundan dolayı takip altına aldırmıştı) geri çevirdi.[18] Prens Sabahaddin'in bağlı olduğu İttihat ve Terakki'deki insanların çoğu ve onların işbirliği yaptığı Ermeni komitacılar, Abdülhamid karşıtı yazılı basının muharrirleri olduklarını gizli tutmak için birçok sıkıntı çekiyordu. Prens olma iddiasındaki Sabahaddin ise devrimci niyetlerini Avrupa şansölyelerine açıkça söyleyip onları Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlık haklarının iyileştirilmesi için müdahaleye davet ediyordu; adeta isyan gömleği giyiyordu. [19]

Kuşkusuz ki iktidar kavgaları Avrupa siyasetinde yeni bir şey değildi. Bununla beraber, Abdülhamid'e karşı yapılan komplolarda temel farklılıklar vardır. Prens Sabahaddin sadece yoğun mufalefete maruz kalan bir padişaha karşı hareket etmiyordu; Avrupa kraliyet ailelerinin yöntemini kullanarak kıyasıya bir toprak pazarlığında rakiplerinin önüne geçmeye çalışıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu –ve onunla birlikte tüm İslam dünyasını- ıslahata tâbi tutmak için kendini bir araç gibi programlıyordu. 1906 senesinin Ağustos ayında Prens Sabahaddin'in İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e yazdığı gibi, İstanbul hâlâ (Sünnî) Müslümanlar üzerindeki en yüksek dini otorite olan 'hilafet merkezi' idi. Prens Sabahaddin bu nedenle Grey'e, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal düşüncelerin zafer kazanmasıyla birlikte İstanbul'un İslam âlemi üzerindeki muazzam manevi tesirinin büyük ölçüde entelektüel bir mahiyet kazanması kaçınılmazdır ve böyle bir tesir Garp ile Şark'ın uzlaşıya varması için güçlü bir aracı olarak hizmet edebilir,' yönünde bir taahhütte bulunuyordu. O ve Jön Türk dostları, Abdülhamid'in aksine 'oldukça güncel bir liberal bakış açısına' sahipti: Onlar 'Batı medeniyetinin fikirlerini benimsemeye' hazırdı.[20]

Prens Sabahaddin'in halifeliği batı çizgisinde modernleştirme vizyonu Batı liberallerinin kulağına hoş gelse de, Müslüman dünyada çok az taraftar bulacak gibiydi. Grey'e yazdığı mektup; tırmanmakta olan Akabe sorunu İstanbul'dan, padişahın Sina Yarımadası üzerindeki (İngiliz yönetiminin iddiaları karşısındaki) hak taleplerinin Mısırlı milliyetçileri tarafından destek gördüğü Kahire'ye kadar her yerde İslami hassasiyetleri harekete geçirir-

ken yayınlandı. Süveyş Kanalı'nda, imparatorluğu kontrol eden mevzinin hemen dibinde dolanan bir Panislâmcılık hayaletiyle karşılaşan İngiliz diplomatlar, Hıristiyan azınlıklara verdiği destekten ve Papa ile entrika çevirmekten dolayı adı çoktan kötüye çıkmış olan Osmanlı tahtının talibine neredeyse hiç sahip çıkmadılar. Prens Sabahaddin'in liberalizmine bulaşmak, İngilizlerin altından kalkamayacağı kadar lüks kaçıyordu.

Paradoksal bir şekilde, Abdülhamid'in Panislâmcılığı ya da başka türlü söylemek gerekirse dünya çapındaki ümmetçiliği özendirmesi, sendeleyen imparatorluk içinde onun elinde tutmakta daha çok zorlandığı bölgelerde daha başarılı oldu.[21] Büyük güçlerin düzenli aralıklarla padişahın canını ve tahtını tehdit ettiği kadar, Osmanlı idaresinin zayıf olduğu yerlere de burnunu sokmaya teşebbüs etmeleri, tüm İslam dünyasının Abdülhamid'e sempati beslemesine yol açtı. Gerçek ne olursa olsun, İngilizlerin halife-sultana zorbalık yapıyor gibi görünmesinin Müslümanları galeyana getireceği muhakkaktı. Lord Cromer, Akabe sınır sorununda Sina üzerindeki Mısır iddialarını gerçekten destekliyordu: Yine de Mısırlı milliyetçiler Devlet-i Aliyye'nin tarafında oldu. İngiliz yönetimindeki Hindistan Müslümanları da aynı şeyi yaparak, 1906 senesinin sonuna doğru hac ziyaretlerini tamamlamalarının akabinde Osmanlı halife-sultanının dertleriyle ilgilenme âdeti çıkardılar. Bu hacıların Mekke'ye İngiliz limanları üzerinden gitmeleri, İngilizlerin sahip olduğu gemilerle seyahat etmeleri ve İngiliz donanması tarafından korunmaları gibi şeylerin hiç mi hiç önemi yoktu: Onların adamı Abdülhamid'di ve Lord Cromer hikâyenin kötü kahramanıydı.[22]

Abdülhamid'in İngiliz emperyalizminin mağduru olduğu kanaati, Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmıştı ve Londra'nın bunu ortadan kaldırmak için Mısır'dan tamamen çekilmek dışında elinden pek bir şey gelmiyordu. Muhtemelen halife-sultanın en tehlikeli rakibi olan ve bu yüzden tüm dünya Müslümanlarının gözünde zımnen din düşmanı kabul edilen Jön Türklere kucak açmak her şeyi daha kötü yapabilirdi. Lord Cromer'in aradığı kişi halifeliği bir şekilde Osmanlı tahtından uzaklaştırabilecek yetenekte olmalıydı. 1906 senesinin Mayıs ayında, İngiliz yanlısı

Egyptian Gazette'de, 'Padişah şüphesiz ki kendine el sürüldüğü vakit tüm İslam yara almış gibi yapmayı seviyor. Ustalıkla yaygınlaştırılan bu aldatmacayı düzeltmek zorundayız; aksi halde başımıza gelecekler var,' satırlarını yazan baş muharrir böyle biriydi. Belki de propagandacının maharetle önerdiği gibi, İngilizlerin Müslüman uyruklarına usulünce şu anlatılmalıydı: 'İslamiyetin merkezi Mekke'dir, İstanbul değil. Müslümanlar namaza durmak için başlarını Kâbe'ye doğru çevirirler, Ayasofya'ya değil'.[23] *Gazette* İslam hukukçularınca kaleme alınan ve Abdülhamid'in halifelik iddiasıyla alay eden bir yazı dizisini 1906 ve 1907'de sene boyunca yayında tuttu.[24] Aşikârdır ki İngilizler dünya savaşının ilk kışında Kitchener'in yaptığı o meşhur öneriden bir on yıl kadar önce benzer bir Mekke merkezli yeni halife düşüncesinin temellerini atmaya çoktan başlamışlardı.[25]

Halifelik yani Hz. Muhammed'in ruhani varisliği unvanı köklü bir gelenek çerçevesinde, kutsal toprakları 'koruma' şerefine erişmiş olan İslam âleminin en güçlü hükümranına bahşediliyordu. 1517 senesinde Yavuz Sultan Selim, Arap Yarımadası ile Mısır'ı fethettiğinden beri Osmanlıların halifelik üzerindeki iddiaları için sağlam bir zemin oluştu ve bunu Mekke'de (genellikle) devamlı bir yeniçeri garnizonu bulundurarak desteklediler. Fakat yirminci yüzyılın başında genel olarak hâlâ bir Bedevî memleketi olan Hicaz bölgesindeki Osmanlı otoritesi çok kırılgandı: İşte bu yüzden Abdülhamid oraya bir demiryolu inşa etmek istiyordu. Almanlar, Abdülhamid'in otoritesini Hicaz'da sağlamlaştırmak için ihtiyaç duyduğu demiryolunu inşa edebilirse, Onun kutsal toprakların koruyucusu olduğu iddiası güvencede olacaktı. Ama sultan tahttan indirilmesi durumunda, İngiliz donanmasının –Afrika ve Asya'dan gelen hacılar için geçidi koruyan- himaye ettiği ve hilafet üzerinde hak iddia eden ne kadar Arap varsa hepsi de halife olmak için mücadele etme şansına sahip olacaktı. Halife olarak sultanın yerine geçmesi en muhtemel aday Mekke Şerifi Ali Abdullah Paşa (Geleceğin Kral Hüseyin'i, Lawrence'ın arkadaşı Faysal'ın meşhur babası. Ama 1908'e kadar bu makama gelemeyecekti) idi. Teoride, 'Beni Haşim' ya da

'Haşimî' hanedanından olan Mekke şerifleri, peygamberin torunu Hasan ibn Ali üzerinden Hz. Muhammed'in kabilesi Kureyş ile kan bağları olduğunu iddia edebiliyordu. Birçok fıkıhçıya göre bu durum Mekke'nin yöneticilerine halifelik üzerinde Osmanlılara yasal açıdan daha kuvvetli iddialar sağlasa da, şeriflerin neredeyse her zaman padişahın siyasi otoritesini ya da başka türlü söylemek gerekirse onun güçlü ordusunu tanımış olmaları bu iddiaları tartışmalı yapıyordu.[26]

Şeriflik, İslami gücün merkezi Mekke'den Şam'a (MS 750 senesine dek), Bağdat'a (1258'deki Moğol istilasına kadar), Kahire'ye (1517'ye değin) ve sonrasında İstanbul'a taşınırken, Arabistan'da oluşan otorite boşluğunu doldurmak için geliştirilmiş özel bir kurumdu. Sorunun asıl kaynağı, işinin erbabı hiçbir Müslüman yöneticinin Hicaz'ın kavurucu çöl sıcakları içinde ve etrafı çapulcu Bedevî aşiretleri ile çevrili Mekke'de *yaşamayı* istememiş olmasıydı. Şeriflik aslında adı yüceltilmiş bir koruma şantajı idi: Neredeyse bin yıldır Mekke üzerindeki tekelini kötüye kullanarak, hac ziyaretine silahlı koruma almadan gelecek kadar saf olan hacıları haraca bağlıyordu. Şerif askeri olarak Mısır Memlukluları ya da Osmanlı yeniçerileriyle hiçbir zaman boy ölçüşecek kadar – şerifliğin birlikleri en güçlü oldukları zaman bile genellikle sadece 'birkaç yüz köle, aynı sayıda tüccar ve... birkaç Bedevî kabilesinden' oluşuyordu- kuvvetli olmamıştı. Bu yüzden padişahlar Mekke'de 'halife' sıfatıyla kendileri adına hutbe okunduğu ve böylelikle tüm Müslüman devletler üzerindeki üstünlükleri tanındığı müddetçe, Hicaz'ı kendi haline bırakmayı tercih etmişlerdi.[27]

Osmanlıların halifelik iddiası bu yüzden tehlikeli bir şekilde Arabistan'daki askeri üstünlüğüne dayanıyordu. Şerifliğin Mekke üzerindeki denetimi artık eskisi kadar güçlü değildi: Aslında 1802 yılında Suud kabilesine bağlı Vahabî kuvvetleri, Haşimîleri Mekke'den kovmuştu. 1813'te Mekke'yi Vahabîlerin elinden geri alan şerifler veya Osmanlı ordusu değil, reformcu Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa'ydı. Şerifler 19. yüzyıl boyunca Osmanlı otoritesine açıkça burun kıvırmış olsalar da Osmanlı hükümeti bir gün onları dize getirmenin yolunu bulacaktı: Hak iddiasında

bulunan Haşimîler'e (ve devrik şerife) altın kafes esareti yaşayacakları Boğaziçi sarayları tahsis edildi.*

İngilizlerin Mekke şerifleriyle yakınlaşmalarının sorunlu olması, halifelik üzerindeki Osmanlı denetiminin delinemeyeceği anlamına gelmiyordu; onlar yalnızca Hicaz'da yanlış ata oynamış olabilirlerdi. Şeriflik, hak iddiasındaki birçok Haşimî'nin Kahire ve İstanbul'daki şehir eğlencelerini tatmak için çıktıkları haccın tam zıddı olan ziyaretleriyle birlikte, 20. yüzyılın başına kadar dillere düşmüş bir yozlaşma içine girmişti.[28] Müslüman hükümranların Hicaz yerine kozmopolit başkentleri tercih etmelerinden sonra şeriflere takdim edilmeye başlanan bu dünyevi eğlenceler şimdi şeriflik kurumunun kendisini zayıflatan bir hal almıştı.** Haşimîlerin yolsuzlukları İbn Suud'un eline güçlü bir koz vermişti. Suud'un tasfiyeci Vahabî yandaşları Orta Arabistan'da yine sorun yaratıyor; İbn Reşid'in Şammar Bedevîlerine karşı zafer üstüne zafer kazanmakla kalmayıp, Hicaz'daki Haşimî denetimini de tehdit ediyorlardı. Londra'daki görevlilerin tüm bu olanları anlayıp anlamadığı bir kenara, Kahire'deki vilayet konağında her iki taraf için de uygun bir şeyler vardı. Nisan 1905 gibi erken bir tarihte Oppenheim'ın Berlin'e şikâyet ettiği üzere, kalleş İngilizler kendilerine Osmanlı tahtından uzaklaştırılmış yeni bir halifelik için en az ikişer makul aday gösteren Şerif ile İbn Suud'a destek akçesi dağıtıyorlardı.[29]

Tabii ki Almanların da bu yarışta kendi atları vardı ve Abdülhamid hâlâ onların gözdesiydi. Sultanın hilafet üzerindeki iddialarını zayıflatmayı amaçlayan İngiliz girişimleri bir korku belirtisiydi. 1908'de Baron Oppenheim'ın Bülow'a (artık şansölye olan) Kahire'den yazdığı gibi, 'İngilizlerin *Orientpolitik*'i için hilafeti Osmanlı tahtından ayrıştırmak... ve Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak,' her şeyin üstünde bir amaca dönüşmüştü. Bunun sebebini kavramak kolaydır: Nijerya'dan Mısır'a, Körfez ülkele-

* Örneğin Şerif Ali Abdullah Paşa, 1908'de makamından alındıktan sonra emeklilik günlerini güzelce İstanbul'da geçirdi.

** Bugün bile petrol zengini Suudi kraliyetlerindeki ayyuka çıkmış yozlaşmalar, sofu Usame bin Ladin gibi hak iddiasında bulunan Suudileri destekleyen birçok Vahabî muhalefetinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

rine ve Hint alt kıtasına kadar yayılan stratejik bir yay boyunca neredeyse tüm Sünnîler, yani yaklaşık yüz milyon Müslüman uyruk İngilizlerin yönetimi altındaydı. Genel bir Avrupa savaşı durumunda, bu Sünnîlerin İngiliz sömürgelerinde 'topyekûn bir Müslüman ayaklanması çıkarmasını sağlamak' dışında elinden bir şey gelmeyecek olan manevi lider [İslam'ın] halife-sultanın sancağı altında toplanmaları kaçınılmaz olacaktı. İşte bu yüzden, Almanlar İngilizlerin 'en azılı düşmanı olan Abdülhamid'i tüm güçleriyle desteklemeliydi. Mesela Bağdat Demiryolu inşaatını hızlandırabilirlerdi (ve Deutsche Bank ekibi sanki talimat almış gibi Oppenheim bu mektubu yazdıktan sadece bir hafta sonra Toros Dağları'ndaki dinamitleme çalışmalarına başlamak için anlaşma imzaladı).[30]

Birçok okumuş Müslümanın bile artık çok ciddiye almadığı bu eskimiş halifelik kurumu üzerine iki Hıristiyan devlet arasında devam eden alıştırma müsabakası biraz anlamsızdır. Çoğu Osmanlı hükümdarı, yakın senelerde Abdülhamid'in Panislâmcılığı diriltmeyi denemesine dek, hilafeti ellerinde bulundurma üstünlüğüne sahip olmalarının diğer Müslüman yöneticilerde içerlemeye yol açabileceği endişesiyle, bu unvanı daha çok 'kâfir' devletlerle muhatap olurken kullanmışlar ve böylelikle halifelik makamına verilen önemi azaltmayı tercih etmişlerdi. Avrupalı diplomatlar halifeyi bir çeşit Papa gibi -yani siyasi değil manevi bir lider olarak- görme eğilimindeydi. Onların Osmanlı meslektaşları ise zararsız olduğuna inanılan hilafet mefhumunun bu şekilde yanlış yorumlanmasını izlemekten mutluydu.[31]

Fakat İngiliz ve Alman propaganda aygıtlarınca şişirilen hilafet fikri artık zararsız olmaktan çıkabilirdi. Almanların Akabe sınır sorunu ile yükselen Abdülhamid taraftarı Panislâmcılığı yüzünden endişeye kapılan İngilizler, Vahabîlik hareketi ve Mekke şerifliğine destek verdiler. Buna mukabil Almanlar da Osmanlı halife-sultanının uzak vilayetlerdeki uyrukları üstündeki denetimini daha çok güçlendirmeleri gerektiğine kanaat getirdi. Bu, köktenci İslamın tasfiyeci kanadını şahlandırmak için gericilik zemininde mücadele eden iki 'kâfir' devletten hangisinin galip geleceğini izlemeye benziyordu.

Sultanın çapraz ateş altında kalan Müslüman uyruklarına, kaynağı İstanbul, Mekke ya da sofu Vahabî hareketinin kalbi Necd, hangisi olursa olsun, yeniden canlandırılan bir hilafetin sıkı şeriat kuralları altında yaşamak isteyip istemedikleri elbette danışılmadı. Hatta bazı bölgelerde Müslümanlarla aynı ya da onlardan daha fazla sayıda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimleri bu ateşe daha çok maruz kaldı.* Ortadoğu'da modern zamanlardaki nüfus patlaması sonrasında bugün gözümüzde canlandırmak zor olsa da, padişah 1900'lerde Balkanlar'dan Arabistan'daki kum çöllerine kadar uzanan tüm imparatorlukta yirmi milyona yakın insanı yönetiyordu ve bunların yaklaşık üçte ikisi Müslüman idi.**[32] Ne ilginçtir ki, Avrupa'nın en güçlü iki Hıristiyan devleti, reformlara tâbi tutulmamış ve geri kalmış gibi görünen İslam'a resmi olarak kucak açma yarışında birbirinin önüne geçmeye çalışıyordu. Daha da enteresan olan, Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi çabalarıyla modernleştirmek için can havliyle çalışıp tüm baskı altındaki Hıristiyan azınlıklarla (özellikle Ermenileri) bu ortak davada birleşmeyi istedikleri esnada, Almanlar ve İngilizlerin bu eskimiş halifelik kurumunu canlandırmak için birbiriyle mücadele etmesidir.

Bu iki rakip imparatorluktan Almanya, 1908 senesindeki İttihat ve Terakki komplosuyla ilgili olarak, Osmanlı ordusu ile

---

* 1885 senesinde yapılan resmi sayıma göre İstanbul'un nüfusu 873.565 kişiydi ve bunun % 44'ü yani 384.410 kişi Müslümandı. 20. yüzyıl başında başkentin Müslüman nüfusu bazen % 50'nin yukarısına çıkmıştır. Mesela 1914 senesinde 910.000 kişiden 390.000'ini (yani % 43) Hıristiyan ya da Museviydi. 1911 senesinin sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli topraklarında 6,3 milyon kişi yaşarken bunların 3,11 milyonu yani neredeyse yarısı Yahudiler ile Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlardan oluşuyordu.

** Osmanlı nüfusu oldukça tartışmalı bir konudur ve Balkanlar ve Kafkasya'daki savaşların yarattığı 1877 senesindeki mülteci hareketinden sonra (genel olarak Hıristiyanlar ülkeyi terk ederken Müslümanlar imparatorluğa göç etti) nüfus rakamlarının sürekli değiştiği görülür. Tüm Devlet-i Aliyye çapında 1893'te yapılan savaş öncesi sayımda tüm nüfus 17,4 milyondu ve bunun % 70'i yani 12,5 milyonu Müslümanlardan oluşuyordu. Balkan Savaşlarından sonra 1914'teki Müslüman nüfus, muhtemelen dörtte üçten fazlaydı ve % 80'e yaklaşmıştı.

kökleri 1880'lere dayanan ilişkilerinden dolayı İngiltere'ye nazaran daha fazla bilgi sahibiydi. Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzuyla alakalı olarak umumiyetle abartılı şeyler söylenir ve bu kısmen padişah tarafından 1835 yılında göreve getirilen ilk Prusyalı danışman Büyük Moltke'nin (Osmanlı ordusunun danışmanı olarak görev yaptığı kısa süre içinde bizzat kendisi performansını etkisiz olarak değerlendirmişti. Ününün yayılması, bundan ziyade operasyon beyni olarak görev yaptığı, 1870-71'de Fransızlar karşısında elde edilen Prusya zaferinden kaynaklanır) şöhretinden kaynaklanan bir durumdur.* Liman von Sanders'in liderliğinde yürütülen çalışma için 1913-14 kışında Osmanlı İmparatorluğu'na kırk subay gönderilmesine kadar, sadece birkaç Alman askeri danışman Devlet-i Aliyye'de görev yapmıştı ki Osmanlı donanması için danışmanlık yapan bir bu kadar da İngiliz subay vardı. Buna rağmen gelecekte önemli roller alması beklenen bu ordudaki Alman nüfuzu kendini hissettiriyordu.

Sürgündeki Osmanlılar basının asıl ilgi odağı olurken -Ahmed Rıza ile Prens Sabahaddin, Ermeni Taşnakların da katıldığı Aralık 1907'deki İttihat ve Terakki Kongresi'nde büyük bir uzlaşı sağladı- devrimci 'hücreler' Osmanlı ordusunun her yanında sessiz bir şekilde yayılmaya devam ediyordu ve bu yapılanma eninde sonunda sorun yaratacaktı. 11 Aralık 1907'de Von der Goltz Paşa'nın Kayser Wilhelm'e, 'Türk milliyetçiliği şaşılacak derecede artıyor ve destekçi buluyor... kuşkusuz ki, ordu ülkede birçok köklü ıslahat yapılmasını umuyor,' diye yazmıştı. Önsezileri güçlü olan von der Goltz, Makedonya'da bulunan 3. Ordu'nun Sultan Abdülhamid'e yönelik potansiyel tehlikesine işaret eder.[33] Orduyla ilgili sadece biraz daha fazla istihbarata sahip olan Almanlar da tıpkı herkes gibi 2. ve 3. Ordu içindeki Hamidiye yönetimi karşıtı isyanlara hazırlıksız yakalanmıştı. Başkentte art arda yapılan gösterilerle şiddetlenen bu isyanlar, sonunda otokrat

* Moltke, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadığı deneyimleri kaleme aldığı kitabında şu gözleme yer verir: 'Bir Osmanlı; Avrupalıların bilim, ustalık, zenginlik, gözüpeklik ve kudretlilik mevzularında kendi ülkelerinin önünde olduğunu kabullenmekte tereddüt göstermezken, bir Avrupalının bu gerçeği göz önünde bulundurarak onları değerlendireceğini hiç aklına getirmez'.

padişahı 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe sokmaya ve meclis için seçim ilan etmeye mecbur bıraktı. 'Jön Türk Devrimi' denilen bu olayla ilgili tarihsel çalışmaların ne kadar zayıf ve bulanık kaldığı göz önüne alındığı vakit, Avrupalı şansölyelerin bu olaylar karşısında gafil avlanmış olması şaşırtıcı gelmeyebilir.[34] Almanya'nın güçlü büyükelçisi Baron Marschall, 1908 senesinin Haziran başından Ağustos sonuna dek izinde olduğundan, tüm devrimi kaçırdığı için Almanların olayları doğru yorumlaması da bir işe yaramamıştı. Onun yokluğunda yerine Alfred von Kiderlen-Wächter vekâlet etmişti. Deneyimli fakat hayal gücü gelişmemiş bu diplomat, askeri isyan Makedonya ve Trakya'da genişlemeye başladığı sıralar Şansölye Bülow'a 10 Temmuz 1908'de, 'Mevcutları artsa bile hâlâ yetersiz sayıda olan bu eylemcilerin [Jön Türkler] doğrudan bir tehlike [tahta karşı] oluşturduklarına inanılmasının çok güç olduğunu,' yazacaktı.[35]

İngilizler, Almanlardan daha iyi bir performans sergilememişti. Osmanlı ordusunda olup bitenlerle ilgili sağlam bir İngiliz istihbaratının olmaması, Osmanlı idaresinin Londra ile ilişkilerinin Berlin'e nazaran daha soğuk olması yüzünden anlaşılabilir bir durumdur. Yine de İngilizlerin Jön Türkleri yanlış değerlendirmesiyle öylesine büyük bir fırsat kaçırılmıştır ki, bu modern diplomasi tarihinde ders alınması gereken bir hadisedir. Damat Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin'in İngilizlerden destek bulmak için tekrar tekrar yaptıkları başvuruların yüzyılın başından beri geri çevrilmeye devam etmesiyle, Osmanlı ordusunun reformcuları şimdi en güvendikleri liberal güç tarafından yalnız bırakılıyordu. İttihat ve Terakki mensubu genç bir subay, Abdülhamid'in anayasayı yürürlüğe sokmaya mecbur bırakılmasına iki hafta bile kalmamışken, İstanbul'daki İngiliz sefaretini ziyaret edip Muavin Konsolos W. J. Heathcote'a (belki de bir iki hafta önceden) 'bugün ya da yarın devrimci bir eylem patlayabilir' bilgisini 10 Temmuz gibi vermişti. Bu subay daha sonra, 'Bay Heathcote'a böyle bir eylem karşısında Büyük Britanya'nın nasıl bir tavır sergileyeceğini sordu ve cemiyetin bu ülke ile dostane ilişkiler kurma arzusunda olduğunu belirtti,' şeklinde kayıtlara

geçecekti. Diplomasi ilkelerine sonuna kadar bağlı kalan Heathcote bu konuyu konuşmaya yanaşmamıştı.[36]

Almanlar da Temmuz ayındaki olaylara hazırlıksız yakalanmıştı. Abdülhamid'in küçük düşürülmesi kayserin dostu ve müttefiki için yolun sonuna gelindiğini ilan ederken, Berlin'in ilk tepkisi düşmanca oldu. Başkentteki çoğu kimse padişahın hafiye örgütünün kötü şöhretli şefi İzzet Paşa'nın başına gelenlerle yakından ilişkili olarak onu Almanların maşası olarak gördü. Jön Türkler, İzzet Paşa'nın yaptıklarına karşılık onun kellesini almak isterken kendisinin Alman sefaretinde saklanıyor olduğu yönünde bir söylenti (sonrasında bunun doğru olduğu anlaşılacaktı) çıktı. Kiderlen-Wächter 27 Temmuz 1908'de Bülow'a şu şikâyette bulunuyordu: 'Burada Almanlara karşı aşikâr bir güvensizlik hüküm sürüyor. Bu kısmen padişah ve sarayı ile önceki iyi ilişkilerimizden, kısmen de yabancı bir dili asla konuşamayan ama anlayabilen herhangi bir Türkün sadece Fransızca bilmesi ve... buradaki Fransızca gazetelerinin bize karşı bir [düşmanlık] yaratmak için ellerinden gelen her şeyi yapmasından kaynaklanmaktadır'.[37] Kiderlen-Wächter'ın şansına, İzzet Paşa devrimcilerin eline geçmeden Ağustos ayı başında şehirden ayrıldı. Onun bir İngiliz gemisi ile kaçması, Alman sefareti ile ilgili büyük siyasi gerginliğin rotasını değiştirdi.[38]

Almanların Bâb-ı Âli'deki konumu hâlâ çok hassastı. Baron Marschall nihayet Ağustos ayı sonunda İstanbul'a döndü ve işler yolundaymış gibi bir tablo çizmeye gayret gösterdi. Osmanlı uyruklu demiryolu çalışanları, Abdülhamid'in en yakın Alman sırdaşı olduğu için itibarı zedelenen Baron Marschall'a, 2 Eylül 1908'de başlattıkları ve Bağdat hattına ağır darbe indirecek olan genel grev ile hoş geldin dediler. Grevdekilerin hepsi tam anlamıyla Alman karşıtı olmasa da Alman yöneticilerden özellikle de bahşiş verilmesi (bu Almanların görgüsüne aykırı bir şeydi) ile ilgili Müslüman hassasiyetlerini tatmin etmeye yönelik daha çok çaba harcamaları gibi özel taleplerde bulundular. Deutsche Bank bu sürtüşmeyi çözmesi için yardıma çağrıldı.[39]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Almanya'nın itibarına daha da zarar veren şey, Avusturyalı müttefikin 6 Ekim 1908'de Bosna

Hersek'i ilhak etmesi oldu. Avusturya-Macaristan 1879'dan itibaren pratikte bu eyaleti yönetiyor olmasına rağmen 1878 Berlin Anlaşması, Osmanlıların Rus savaşında incinen gururunu telafi etmek için Bosna'yı kağıt üzerinde Osmanlı yönetimi altında bırakmıştı. Avusturya'nın yaptığı ilhakı daha da uğursuz gösteren şey onlardan bir gün sonra Bulgaristan'ın resmi olarak Devlet-i Aliyye'den bağımsızlığını açıklaması ve sadece birkaç gün sonra da Girit'in Yunanistan ile birleşeceğini bildirmesi oldu. Bir hafta bile dolmadan yeni İttihat ve Terakki rejimi vahim derecede küçük düşürücü üç sorunla karşı karşıya kalmıştı ve bunların her birinin reddi ile ilgili maddeler padişahın vaktiyle müttefiki olan Almanya'nın da teorik olarak imzasının bulunduğu Berlin Anlaşması'nda yer almasına rağmen, Almanlar şimdiye dek olanları durdurmak için hiçbir şey yapmamıştı. Jön Türkler yakın zamanda imzalanan Bağdat Demiryolu anlaşmasını feshedip Büyük Britanya'ya yeni bir imtiyaz vermenin lafını etmeye başlamıştı bile. Deutsche Bank'ın yeni müdürü Karl Helfferich'in Aralık 1908'de Bâb-ı Âli'deki diplomatik devrimle alakalı olarak gözlemlediği gibi diplomat arkadaşlarının uzun zamandır 'Boğaziçi Devi' diye atıfta bulundukları Baron Marschall'ın şimdi kimseyle boy ölçüşebilecek ağırlığı kalmazken Avusturyalılarla dostluğu onu daha da mahvetmişti.[40]

Almanlar aslında her şeyi yitirmiş değildi. Temmuz 1908'deki İttihat ve Terakki hareketinin Binbaşı Ahmet Niyazi Bey ve Enver Bey gibi önde gelen tertipçileri ordu mensubuydu ve subayları kendi eğitimlerine yardımcı olan Almanlara karşı neredeyse içgüdüsel bir saygı duyuyorlardı. Hatta Jön Türkler yaşlı von der Goltz Paşa'yı Osmanlı ordusunun baş modernleştirmecisi sıfatıyla geri dönmeye davet ederken, cemiyetin sivil kökenli birçok siyasetçisinin Bağdaşma taraftarı garip bir eğilim içinde olduğunu bilmeseler de, İngilizlerden bu atamaya rıza göstermesini açıkça talep ettiler.[41]

Almanlar yeni Osmanlı meclisinde kendilerine hayranlık besleyenler olduğunu öğrenmekten memnuniyet dolu bir şaşkınlık duydular. İttihat ve Terakki'nin Paris'teki merkez komitesinin uzun zamandır başkanı olan Ahmet Rıza, Aralık 1908'de seçimle

başa gelen Osmanlı meclisine başkanlık yapmak için sürgünden dönüp zafer alayına katılacaktı. Ahmet Rıza, Paris'ten dönüş yolunda kayserle görüşmek için son bir talepte bulundu ve bu defa Wilhelm'den olumlu cevap aldı. Ahmet Rıza yıllarca Almanlar tarafından geri çevrilmesine ve takibat altına alınmasına rağmen yine de şaşırtıcı bir şekilde Almanlara dönük sempatisini muhafaza etmişti ve kayser gibi şansölye Bülow ve Wilhelmstrasse de bunu öğrendiği vakit afallayıp kalmıştı. Belli ki, Berlin'deki herkesin dikkatinden kaçmıştı ama *Ahmet Rıza'nın annesi Almandı*.[42] Bismarck'in diplomasideki şans faktörüyle ilgili meşhur mütalaasını kullanarak diyebiliriz ki Tanrı; ayyaşlar, ahmaklar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Almanlar için özel ihsanlar bahşetmiştir.

İlginç bir şahsiyet olan Ahmet Rıza'nın Jön Türk Devrimi'ndeki hızlı yükselişi ve düşüşü bize Osmanlı Müslümanları ve onların Hıristiyan Batı'ya karşı çelişkili tutumlarıyla ilgili çok şey anlatır. Kırım Savaşı boyunca imparatorlukta misafir olan İngiliz subaylarla ahbaplık geliştiren Ahmet Rıza'nın babası o dönem için çok istisnai bir şekilde İngiliz lisanına vakıf olduğundan dolayı 'İngiliz Ali' olarak tanınıyordu. Büyük Britanya'nın liberalizmi benimsemiş bir hayranı olan Ali Bey, Abdülhamid tarafından 1878'de tatil edilen ilk Osmanlı meclisinde görev almıştı. 'İngiliz Ali'nin Münihli bir mühtedi (bu hanım Prusya döneminde Berlin'deki Osmanlı konsolosluğuna atandığı 1850'lerin sonunda 'İngiliz Ali' ile tanışmışa benziyor) ile yaptığı evlilikten Ahmet Rıza doğdu. Ahmet Rıza'nın çok dilliliğe yatkınlığının nereden geldiği böylelikle ortaya çıkıyor; güzel İngilizce konuşmasıyla meşhur bir babayla Almanca konuşan bir anneden 1859'da dünyaya geldi ve saygın Galatasay Lisesi'nde Fransızca eğitim gördü.[43]

Birçok İttihat ve Terakki lideri gibi Ahmet Rıza da Avrupa kültürüne karşı beslediği hakiki bir hayranlık ile bir Müslümanın Batı dünyasıyla yüz yüze kaldığı vakit hissettiği geride kalmışlık duygusu arasında gidip geliyordu. Onun entelektüel gelişimi sürgündeki Jön Türklere has bir yol izler: Rağbet gören pozitivizm ile içli dışlı olmasına olanak veren Fransız kültürünün etkisinde kalmıştır. Bu pozitivizm İslam'a ve Osmanlı topraklarına

yönelik Avrupa planlarına dair öfkeli bir acizlikle renklendirilmiş bir çeşit siyasi liberalizm üretmişti. Ahmet Rıza, Osmanlı liberallerinin piri olarak anılan rakibi Prens Sabahaddin'in Abdülhamid aleyhtarı aleni ihanetine karşılık vermek için 20. yüzyıla girdikten sonra daha saldırgan bir Osmanlı milliyetçiliğine (ittihatçılık) kucak açtı. Ahmet Rıza böyle yaparken bile İttihat ve Terakki hareketine özgü davranmış oluyordu.[44] Onun gibi olan Jön Türkler, İslami geleneklere karşı düşmanlıkları olmadığını halka anlatmak için ne kadar çok çabalarsa çabalasınlar, Hıristiyan Avrupa'da uzun süre kalmalarıyla onlara aşılanan kafa yapısını sonsuza dek saklamaları mümkün değildi. İttihat ve Terakkicilerin bazen bunun farkında olmasalar bile artık benimsemiş bulundukları kadınlara karşı Batılı tavırları kendilerinden söküp atmaları özellikle çok güçtü ve bunlar İslami düşünce ile kolay kolay bağdaşacak şeyler değildi. Ahmet Rıza, Paris'ten kız kardeşine yazdığı bir mektubunda şunları dile getiriyordu:

Bir kadın olsaydım ateizmi kucaklardım ve katiyen Müslüman olmazdım. Şöyle bir din tahayyül et; emrettiği buyruklar her zaman için erkekleri kayırıp kadınlara zarar versin. Mesela benim kocam canı isterse ilaveten üç eş ve cariyeler alma hakkına sahip olacak, onu cennette huriler bekleyecek ama ben değirmenci beygiri gibi yüzümü ve başımı örteceğim. Bunların yanında beni her şeyden mahrum edecek kocamı boşamaya hakkım olmayacak ve üstüne üstlük onun dayaklarına boyun eğmem istenecek. Böyle bir din aman benden uzak olsun.[45]

Sağlam bir sekülerlik savunucusu, sınırda bir ateist ve gizli bir feminist olan Ahmet Rıza, Avrupa sürgününden uzun zamandır ertelenen dönüşünde, İstanbul'daki İslamcı cemaat arasında pek rağbet görmeyeceğe benziyordu.

Ahmet Rıza 1908-1909 kışında sıradan Müslümanların İttihat ve Terakki hükümeti ile ilgili olarak nefret ettikleri her şeyin sembolü gibi algılanmasının önüne geçemeyecekti. İttihat ve Terakki programında dini azınlıklara eşit haklar verilmesiyle ilgili açık bir beyan olmasına ve bu sayede şer'i kanuna göre zımmî olan Hıristiyanlar ile Yahudilerin ikinci sınıf vatandaş konumlarının görünürde sona ermesine rağmen, ülke dışındaki genel izlenimin

aksine Jön Türk Devrimi aslında yeni bir sekülerlik çağı açmadı.* Batı basını Abdülhamid'in Temmuz 1908'de devrilmesini farklı etnik kökenlerden ve dinlerden gelen kimselerin oluşturduğu bir kalabalığın coşkuyla kutlamasının haberlerini verirken, Yıldız Sarayı'nın önünde bekleyen göstericilerden çoğunun padişahı alkışladığını not etmeyi genellikle gözden kaçırmıştı. İsyancı ordu subayları Abdülhamid zulmünün sonunu getirmeye ant içerken bile sokaklardaki en yaygın slogan 'Padişahım çok yaşa!' idi. Tüm olan bitenlere rağmen Abdülhamid tahttan indirilmedi: Kuran'a el basarak 1876 anayasasına bağlılık yemini (şeyhülislam huzurunda vermişti) ettikten sonra halife-sultan daha önce hiç olmadığı kadar popülerlik kazanmış gibi görünüyordu.

Bosna Hersek ile Bulgaristan'ın Ekim 1908'de kaybedilmesi ve bu küçük düşmenin mübarek Ramazan ayına denk gelmiş olması, seküler İttihatçıların durumunu daha da zayıflattı. Gelişmelere içerlenmiş olup intikam almak isteyen Hamidiye yönetimi taraftarı tutucu İslam, Temmuz ayındaki (aşikâr) düşüşünden sonra hızlı bir geri dönüş yaptı: Şimdi sokaktaki gösteriler açık bir şekilde İttihat ve Terakki karşıtlığına yönelmişti ve, 'hareketin başını çekenler müezzinler, imamlar, hocalar gibi dini şahsiyetlerdi'. Kış durgunluğundan sonra birçok liberal mebusun Osmanlıcı İttihat ve Terakki hükümetine muhalefet etmek için Abdülhamid taraftarlarına katılmasıyla birlikte protesto hareketi baharda hız kazandı. Liberal görüşlü baş muharrir Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde şoke edici bir şekilde öldürülmesiyle fitili ateşlenen isyan, 12/13 Nisan 1909 gecesi öfkeli bir medrese öğrencileri (softalar) kalabalığı ile onlara eşlik eden ve birçoğu padişahın muhafız alayından gelen yaklaşık üç bin isyancı askerin Sultanahmed'de bulunan meclise hücum etmeleriyle şiddetini arttırdı. İsyancılar

* 'Zımmî' kelimesi Arapça 'zimmet' yani koruma altında olmaktan gelir ve şeriat kurallarına göre dini olarak ikinci sınıf konumda bulunanları ifade eder. Bu statü cizye vergisi ödemesinden askerlik muafiyetine kadar her şeyi kapsar. Zımmîler hukuki olarak Müslümanlardan daha aşağı bir konumda olmalarına rağmen semavi dinlere inanan kimseler olarak resmi bir 'koruma' hizmetinden faydalanmaya devam ederler ve onlara ibadet özgürlüğü tanınır. Zerdüştiler ve çok tanrılı dinlere inanlar ise zımmîlerden bile daha aşağı bir konumda yer alırlar ve onlardan farklı olarak şeriat bu kimselere ibadet özgürlüğü tanımaz.

üç şey talep ediyordu: 'Hz. Muhammed'in şeriat kanunlarına dönmek'; Abdülhamid'in imparatorluk üstündeki eski otoritesinin yeniden tesis edilmesi ve Ahmed Rıza'nın kendilerine teslim edilmesi ki böylelikle onu idam edebileceklerdi.[46] Tıpkı Temmuz devriminde Abdülhamid'in istihbarat şefinin kalabalığın adaletinden kaçmak için apar topar şehri terk etmesi gibi, şimdi de Nisan karşı-devriminde İttihat ve Terakki hâkimiyetindeki meclisin başkanı linç edilmekle tehdit ediliyordu. Bâb-ı Âli'de güçlü konumunu sürdürmeye devam eden Berlin'in bu ironik sınavında, Ahmet Rıza da İzzet Paşa'nın daha evvel yaptığı gibi Almanya'dan koruma talebinde bulundu (Ahmet Rıza olayında elçilik değil Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nın binası kullanıldı).[47] Üst üste gelen bu kadar ani darbeyi kaldırmak kolay değildi: Sadece dokuz ay içinde Hamidiye devri istibdadından İttihat ve Terakki anayasacılığına geçilmiş ve sonrasında tekrar geriye dönülmüştü.

31 Mart Vakası sekülerliği savunan Türkler için pek hayra alamet değildi. Çoğu liberalin muhalefet hareketini desteklemesine rağmen tutucu İslam'ın değil, liberalizmin geçici bir heves olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Hıristiyanlara ve Yahudilere, Müslümanlarla eşit haklar verilmesi gibi devrimin güçlükle elde ettiği kazanımlar toplu bir şekilde bir kenara itildi.* 15 Nisan'da

* Osmanlı İmparatorluğu'na dini eşitlik geldiyse bile bunun tam olarak ne zaman olduğuna dair çok büyük bir kafa karışıklığı vardır. İbadet özgürlüğü açısından bakıldığında üç semavi din her zaman eşit olmuştur. Medeni durum ve vergi mükellefiyetleri açısından değerlendirilirse, eşitlik Tanzimat Dönemi'yle başlar. Gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisi uygulaması devam etmesine rağmen 1856 senesinde bu bedeli askeriyeye dönüştü ve 1909 senesine kadar yürürlükte kaldı. Abdülhamid'in askıya aldığı Kanun-i Esasi genellikle 'liberal' bir anayasa olarak düşünülmesine rağmen aslında şer'i kanunları yeniden düzenlemişti. Bu açıdan bakıldığında Temmuz 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe sokulması basitçe –birçok imam tarafından- şer'i hukuka dönüş olarak yorumlandı. Elbette ki Jön Türklerin Temmuz Devrimi sırasında anayasal özgürlüklerin tekrardan yürürlüğe girmesinden anladıkları şey bu değildir. Müslüman Osmanlılar için 'şer'i hukuk' düşüncesi aslında günümüzdeki Amerikalıların 1787 anayasasına atfettikleri türden bir kutsallık içeriyordu. Jön Türkler gibi siyasetçiler 1909 senesinde bunu keşfedince kendilerini tehlikeye atma pahasına da olsa şer'i hukuku açıkça kötülediler.

Kanun-i Esasi askıya alınıp yerine şer'i hukuk getirildi ve bu tüm vilayet yöneticilerine iletildi. Gerici güruh, adeta tüm gayrimüslimlere zımmi statüsündeki ikinci sınıf konumlarını hatırlatmak istercesine (Kilikya ahalisi Edwin Pears'a, 'Kilikya'daki Hıristiyanların, özgür ve Müslümanlarla eşit olduklarını gereksiz bir saldırganlıkla öne çıkardıklarını' anlatmıştı) saldıracak kâfir aramak için Anadolu şehirlerinde gezinmeye başladı. Söylenenlere göre sadece Adana'da yirmi bin Ermeni öldürüldü.[48] Terör havası İstanbul'a da hâkim oldu; 'Münevver İttihat ve Terakki bakanları suikasta uğradı, makam odaları yağmalandı ve gazetelerinin matbaaları tahrip edildi'.[49]

Jön Türk hareketi için karar anıydı. Her ne kadar 1908'deki mebus seçimlerini İttihat ve Terakki kazanmış olsa da, Nisan 1909 karşı-devrimi gerçek kamuoyunu yansıtıyor gibi görünüyordu. Sokaktakiler başıboş insanlar olsalar bile kalabalığın kimin tarafında olduğuyla ilgili hiçbir şüphe yoktu: Avrupa tarzı 'İttihat ve Terakki'yi değil, Abdülhamid ile şeriatı istiyorlardı. Bir anlamda, Temmuz 1908 aslında hiçbir şeyi değiştirmedi denebilir. Padişahın teslim olması bir fikir birliği olduğu yanılgısı yaratmıştı ve bu mutabakat içinde tüm fraksiyonlar anayasanın tekrar yürürlüğe sokulmasından neler umduklarını gösterdiler: Liberal parlamentolu yönetim, azınlık hakları, İttihat ve Terakki darbesi ve şer'i kanunun tekrar yürürlüğe girmesi. Bu olaylar sırasında, yeni rejime ısınamayanların hasretini çektikleri eski usullerin sembolü olan Abdülhamid sarayından dışarı çıkmadı. Devrimden sonuç alınabilmesi için tüm bu yaşananlardan sonra belki de Abdülhamid'in ordu tarafından devrilmesi gerekecekti.

Bu defa devrim için halkın onayını şart koşma safsatasına gerek kalmayacaktı. Jön Türkler yönetimi yeniden ele geçirmek için başkenti silah zoruyla alacaktı. Alman eğitiminden geçmiş Enver ile Niyazi Beylerin de içinde bulunduğu İttihat ve Terakki'nin önde gelen subayları Selanik'te toplanıp, İstanbul'a ilerlemek üzere kaygı verici bir isim tercihi ile Hareket Ordusu olarak adlandırılan birlikleri Mahmud Şevket Paşa komutası altında oluşturdular.[50] Anayasaya göre bunun için iyi bir sebepleri

rak seçilmiş meclisi alaşağı etmişlerdi. 24 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a varıp 'beş saat süren bir sokak çatışması sonrasında' şehri ele geçirmesi ve hemen akabinde isyancı subaylar ile Hamidiye rejimi taraftarı İslamcıların hazin bir şekilde halk önünde idam edilmesiyle birlikte karşı-devrimin karşı-devrimi başlamış oldu. 27 Nisan'da Abdülhamid'in tahttan indirilip yerine V. Mehmed Reşad'ın getirilmesi kukla padişah döneminin başlaması demekti. 'Kızıl Sultan' Abdülhamid'in yarasına tuz basar gibi onu kendisine karşı ordu isyanının başladığı şehir olan Selanik'e sürgün ettiler. İttihat ve Terakki artık idaredeydi.[51]

İttihat ve Terakki hangi maksatla yönetime gelmişti? Sıkıyönetim kanunu yeni İttihat ve Terakki dönemi için pek iç açıcı bir slogan değildi. Enver Bey siyasi söylentilerle ilgili tartışmaya son noktayı koymak için başkentteki çatışmalarda öldürülen ve kimlikleri saptanamamış elli kişi için bir anma töreni düzenleyerek, onları toplu anıt mezara defnettirdi. Enver Bey eylemleri için ahlaki bir zemin kazanmak istercesine Abdülhamid taraftarı karşı-devrimi takip eden yakın zamandaki dinler arası şiddetten -üstü kapalı bir şekilde- bahsetti ve bunların aksine şimdi burada 'Müslümanlarla Hıristiyanların' yan yana gömüldüğünü duyurdu. Bundan böyle tüm Osmanlı vatandaşlarının 'inanç ve ırk ayrımı nedir bilmeyen kardeş vatanseverler' olacağına dair ant içti.[52]

Enver Bey çok dokunaklı bir konuşma yapmış olsa da, tüm toplumu kapsayacak bir dini eşitliğin muhafazakar Müslümanların nefret ettiği bir şey olduğunu biliyordu. Bu uygulama şeriata (1909'da Hıristiyanlara tanınan askerlikten muafiyetin kaldırılmasına bazı Müslümanlar istekli olmasa da) ters düşüyordu. Buna benzer şekilde, kadın haklarının genişletilmesi yönündeki Jön Türk ideali de ulema için kabul edilemezdi. En kötüsüyse, Enver Bey'in işgal ordusunun halife-sultana yönelik müdahalesi dindar Müslümanlar tarafından kutsal olan bir şeye saygısızlık olarak algılanabilirdi. Bunlardan bazıları Jön Türk komplocularının aslında Müslümandan ziyade dönme yani gizli Yahudi

olduğundan şüphe etmeye başlamıştı.* Baron Marschall'ın 1909 senesinin sonbaharında İstanbul'dan gönderdiği on altı sayfalık güvenilir yazıda (Avrupa'daki tüm Alman konsolosluklarına iletilecekti) not ettiği gibi, Müslüman halk tarafından hâlâ çok sevilen padişahın zorla tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki ince bir buz tabakası üzerinde yürümeye başlamıştı. Kötü şeyler olacağı sezgisiyle yazan Marschall, '[Tahta yeni çıkarılan] halifenin aciz kaldığı ve İslam'a yabancılaşmış kişilerin kuklası olduğu Müslümanlar tarafından öğrenilirse, büyük bir kriz kaçınılmaz olacaktır,' diyordu. Marschall, yeni bir İslamcı halk isyanını önceden davranıp önlemek için yapılanları, '13 Nisan faciasından sonra [Jön Türkler] daha tedbirli oldular. Kadınların özgürleştirilmesi bir kenara itildi ve şeriat tekrar konuşulmaya başladı. Yine de tüm bunlara rağmen koyu Müslümanlar bütün rejime [İttihat ve Terakki yönetimi] karşı tam bir düşmanlık değilse bile derin bir güvensizlik besliyor,' diye açıklıyordu.[53]

Jön Türkler iktidarda kalabilmek uğruna başlangıçta siyasete girmelerine ilham kaynağı olan prensiplerden şimdi feragat etmeye istekli görünüyorlardı. İktidarın yozlaşması çok çok eski bir hikâye olsa da, 1909 olayları tam bir trajedidir. İttihat ve Terakki liderlerinin çoğu, yaptıkları tüm hatalara rağmen aslında şer'i hukuka son verip kadınlara, etnik ve dini azınlıklara medeni kanunda eşitlik sağlayarak Osmanlı toplumunu özgürleştirmek istemiş-

* Dönmeler, Osmanlı Yahudisi olup mesihliğini ilan eden Sabetay Sevi'nin (17. yy) öğretisine inananlardır. Daha aşağı konumdaki zımmîlik statüsünden kaçmak için resmi olarak İslamiyete geçmelerine rağmen eski inançlarını korudukları söylenir. Bu hareket Selanik şehrinden çıktığı için İttihat ve Terakki'yi eleştirenlerin, hem Sabataycıların hem de komitenin gizli örgütler olmasına dayanarak Jön Türkleri dönme olmakla itham etmesi çok doğaldır. O günlerde, gelecekte maliye nazırlığı yapacak olan Cavit Bey'in Yahudi olduğuna dair yaygın bir kanı olmasına rağmen hiç kimse bu iddianın doğruluğunu ispatlayacak bir delil gösteremedi. Jön Türklerin mason olduğu yönündeki iddialara genellikle Yahudi aleyhtarı bir tını eşlik ediyordu. İngiliz dışişleri, İttihat ve Terakki'yle ilgili bu görüşlere son derece inanmıştır. John Buchan'ın çok satan romanı *Greenmantle*'da bunun tezahürünü, 'Enver bey ve muhterem komitesinin Çingeneler ve Yahudiler topluluğu' olarak aşağılanmasında karşımıza çıkar.

ti. Onları harekete geçiren şeyin fedakârlıktan ziyade Avrupa'nın saldırılarına karşı direnebilmesi için imparatorluğu güçlendirme arzusu olduğu doğrudur. Fakat bu amaçla Taşnaklar gibi tartışmalı Ermeni örgütleriyle birlikte çalışmaya, ayrıca Hıristiyan, Yahudi ve diğer azınlıkları meclise sokmaya uğraşırlarken, Osmanlı zımmilerinin durumuna karşı gerçek bir hassasiyet göstermeye başladılar ki bu tutum İslam dünyası içinde gerçek bir devrimci gelişmeydi. Bu yüzden, şer'i hukukun yüzyıllardır devam eden meşruiyetini alaşağı etmeyi başaramamaları -bunu yapmak için dışarıdan ne kadar az teşvik gördükleri de özellikle göz önünde bulundurulursa- şaşırtıcı değildir.

Çoğu Jön Türkün dünyanın lider liberal gücü olarak hayranlık beslediği Büyük Britanya'nın kendi üstüne düşeni yapmaktan bariz bir şekilde kaçınması, bilhassa hayal kırıcı oldu. Jön Türk Devrimi'nin olacağını tahmin edememek ile devrim olduktan sonra onu yanlış değerlendirmek ayrı şeylerdir. Pera'daki İngiliz sefareti, Temmuz 1908'de yaşananları ve daha çok Nisan 1909 sonrası İttihat ve Terakki rejimini adeta kasıtlı olarak yanlış anlama konusunda hâlâ kararlı görünüyordu. İngilizlerin Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi Sir Gerard Lowther (Marschall gibi 1908 Temmuz'unda izinli olduğundan ortalıkta değildi) 'en baştan beri İttihat ve Terakki'den nefret eden' ve azılı bir antisemitist olan en kıdemli dragoman Gerald Fitzmaurice'in tesiri altında kalmıştı. İttihat ve Terakki'nin gizli Yahudilik şeklindeki bir masonluktan geldiğiyle ilgili yaygın dedikodulara inanmaya dünden razı olan Fitzmaurice'in Mayıs 1910'da Lowther için hazırladığı kapsamlı rapor, kısa süre içinde İngiliz dışişlerince mutlak bir doğru olarak kabul edildi. Fitzmaurice ve Lowther'a göre, 'Doğulu Yahudiler esrarengiz güçleri devreye sokma konusunda çok maharetliydi,' ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuzlarını arttırmak için İttihat ve Terakki komplosunu tertiplemişlerdi. Jön Türk enternasyonalistleri, 'Fransız Devrimi ile bu devrimin ateist tutumunu taklit ederek ve metotlarını uyarlayarak,' İngiltere ve yandaşlarının düşmanı olduklarını ispatlamışlardı.[54]

Jön Türkler hakkındaki bu değerlendirme gerçeğe aykırıydı. Görmüş olduğumuz üzere, Temmuz 1908'deki gerçek devrime

önderlik etmiş birçok İttihat ve Terakki subayı İngiltere'ye karşı büyük bir hayranlık besliyordu. Daha sonraları Almanların adamı olarak adı çıkacak olan Enver Bey (Berlin'e askeri ataşe olarak atanması, Nisan 1909 olaylarının hemen akabinde gerçekleşmişti) bile o sıralar İngiliz yanlılığıyla biliniyordu. Enver Bey, 1908'in Ağustos ayı başında, padişahın istihbarat şefi İzzet Paşa'nın bir İngiliz gemisiyle kaçtığını duyduktan sonra Selanik'teki İngiltere Konsolosu Harry Lamb'ı uyarmak için bizzat arayarak, bu kaçağa yardım ve yataklık etmenin, 'Osmanlı toplumunun şu anda İngiltere'ye karşı duyduğu samimi sempatiyi kaybetmesine,' neden olacağını söylemişti.[55] Özellikle de hareketin siyasi kanadı, Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazının feshedilip bunun bir İngiliz firmasına verilmesini isteyecek kadar İngiltere taraftarı idi.[56] Bu olaylar esnasında, en büyük İngiltere yanlısı olan İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit Bey de, 1911 senesinde, 'İngiltere ile daimi müttefik,' olmayı önerecek kadar ileri gitmişti. Oysa ki Fitzmaurice ve Lowther'a göre Cavit Bey, 'Osmanlı Devleti'ndeki masonların en üstünde yer alan gizli bir Yahudi,' idi. İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill müttefiklik fikrini tartarken, Fitzmaurice'in görüşlerinin etkisinde kalan dışişleri bu işe olmaz demişti.[57]

İngilizlerin devrimin neşe dolu günleri sırasında Jön Türkleri 'gizli Yahudiler' diye yanlış değerlendirmesi en azından biraz da olsa kabul edilebilir, ama Nisan 1909 sonrasındaki siyasi değişikliği anlayamamaları hayret vericidir. Halife-sultanın devrilmesinden sonra Alman elçiliği tarafından da dile getirilen İttihat ve Terakki'nin dönme bağlantılarıyla ilgili söylentilerin her yerde dolaştığı doğru olmakla birlikte, Marschall'ın yorumları Fitzmaurice'in düşünceleriyle neredeyse taban tabana zıt yönde olmuştu. Müslüman cephenin İttihat ve Terakki'yi Yahudilerin ya da dış mihrakların hesabına çalışmakla itham ettiği kesinlikle doğruydu. Fakat Marschall'ın düşüncesine göre İttihat ve Terakki keskin bir hamleyle doğru tarafa; yani Müslüman-Osmanlı milliyetçiliğine geçiş yapmak zorunda kalacaktı. Marschall, Nisan 1911'de Berlin'e bu hareketle, 'İslamcı gericilerin başa geldiğini,' yazacaktı. O ay yapılan İttihat ve Terakki kongresinde

Fitzmaurice'in hayali canavarı Cavit Bey'den 'Siyonist çıkarları koruması', Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 'Yahudilerin ayrıcalıklarına' destek vermesi ve daha önemlisi de mason olması ile ilgili kendisine yöneltilen suçlamaları yemin vererek cevaplaması istendi.* Marschall'ın yazısında belirttiği daha önemli nokta, 22 Nisan 1911 tarihinde İttihat ve Terakki teşkilatında delegelikleri onaylanan yüz seksen kişi 'İslami, tutucu bir karaktere' sahipti. Başkentteki İttihatçılar kendi kökenlerine tamamen sırt çevirir gibi Selanik'teki komitenin yerel örgütlenmesine egemen olan 'mason unsurları' müsamaha etmekten vazgeçerek onları ezmeye girişti.[58]

Jön Türklerin tutucu bir tarza geçmeleri ister gerçek ister takiyye olsun, Berlin için umut vericiydi. Baron Marschall, Nisan 1911'deki İttihat ve Terakki kongresiyle ilgili raporunda, neşesini güçlükle saklayarak Panislâmcılığın 1908-9'daki geçici düşüşünden sonra şimdi tekrar iktidara geldiğini sezdiriyor gibiydi. Abdülhamid'in çarpıcı bir şekilde tahttan indirilmesi onu İslam âleminin gözünde beynelmilel bir şehide ve kendisini sürgüne yollayan Jön Türkler için bir ayak bağına dönüştürmüştü. Marschall, '13 Nisan'da isyancıların şeriat isteriz, diye bağırmaları gibi, şimdi de meclisin çoğunluğu bu sloganı kendine mal etti,' diye yazacaktı.[59] Almanların 'Kızıl Sultan' üzerine oynadıkları kumar tamamen kaybedilmiş değildi.

Almanların Abdülhamid'i -ve şimdi de Jön Türkleri- yanlış

* İlginçtir ki, tutkulu bir İngiltere taraftarı olan Cavit Bey'in bu Yahudi aleyhtarı muameleye maruz kalmasının sebebi, *The Times* gazetesinin İstanbul'daki muhabirinin Fitzmaurice'in direktifleri doğrultusunda hareket ederek, İttihat ve Terakki'li mebuslara, 'Cavit Bey görevden [maliye nazırlığından] alındıktan sonra Osmanlı Devleti'ne ciddi miktarlarda İngiliz sermayesi girebilir,' demesi olabilir.

Sonuç itibarıyla, Cavit Bey mevkisini kaybetmemiştir. Nisan 1911'deki kongrede dile getirilen suçlamanın sadece kamuoyunu özellikle de İngiliz elçiliğini -İngilizlerin İttihat ve Terakki hakkındaki bilgilerine nazaran İttihat ve Terakki, elçilikte olup bitenler hakkında çok daha fazla bilgi sahibiymiş gibidir- rahatlatmak için yapılmış olması da muhtemeldir. Cavit Bey antisemitik dedikoduların hedef tahtası olmamak için istifa dilekçesini sunmuş olsa da, İttihat ve Terakki yönetimi bunu sessizce geri çevirmişti.

sebeplerden dolayı desteklediğini söyleyebiliriz. 1908 Temmuz olaylarından sonraki kısa süreli anayasal yönetim ve dini tolerans döneminin Bâb-ı Âli'de Alman nüfuzunun sönmesi ile üst üste geldiğini belirtmek ilginçtir. Yönetimin karşı devrim sonrasında şovenizme yönelmesi; yani milliyetçi İslami tepki Almanları tekrar eski konumuna yükseltti. 1908-9 siyasi krizleri sırasındaki uzun moladan sonra Bağdat Demiryolu'nun inşaatı Mart 1910'da yeniden başladı. Osmanlı yanlısı gazeteci Ernst Jäckh, Bağdat Demiryolu'nu desteklemek için İttihat ve Terakki liderlerine Almanya'da bir protokol gezisi düzenledi ve *Der austeigende Halbmond* adıyla kaleme aldığı tanıtım kitabında Alman yatırımcıları ve demiryolu işçilerini Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeleri için teşvik etti.[60]

Jön Türklerin tam da kendi ideallerini terk ettikleri sırada Almanlar destek vermek için onların etrafındaydı ve böylelikle Jön Türkler de bu yardımı daha çok pragmatik sebeplerden dolayı kabul etti. Tüm başarılı devrim hareketleri gibi İttihat ve Terakki de kendinden önce gelen rejimin karşılaştığı sorunları olduğu gibi devralmıştı, dahası bunlarla baş etmek için elinde daha az siyasi meşruiyet vardı. Maliye şimdi Abdülhamid döneminde olduğundan çok daha kötü bir vaziyetteydi. Temmuz devriminden önce padişah ithalat vergisini % 8'den % 11'e çıkarmıştı ve Jön Türkler, Eylül 1909'da bunu daha da arttırarak %15 yapacaktı. Ekonomik darlık ile birlikte vergi gelirleri hâlâ o kadar vahim durumdaydı ki, Jön Türkler 1910'da masaya yatırılan yeni Bağdat Demiryolu imtiyazında tüm kilometre garantilerini feshetmek zorunda kaldı. Osmanlı maliyesinin ciddi şekilde iflas ettiği her gün biraz daha gün yüzüne çıksa bile şanslı bir şekilde imtiyaz hâlâ Almanların (paravan bir İsveç şirketi aracılığıyla) elindeydi. İngilizlerle Fransızların başarısız denemelerinden sonra, Aralık 1910'da Deutsche Bank 160.000.000 franklık yeni bir kredinin Osmanlı İmparatorluğu'na verilmesine öncülük etti.[61] Diğer tarafta ise, Krupp'un da içinde bulunduğu Alman silah ve teçhizat firmaları Bâb-ı Âli ile yüz milyonlarca mark tutarında ve çok uzun vadede geri ödenecek şekilde dev anlaşmalar imzaladılar.[62]

Üsküp'teki askeri üssün ihtiraslı bir şekilde elden geçirilip ona-

rılması Osmanlılar ve Almanların karşılaştığı sorunları aktarmak için iyi bir örnek olabilir. Temmuz 1912'de işe başlayan Alman firma F. H. Schmidt burasını Devlet-i Aliyye'nin Rumeli'deki en önemli üssü olarak düzenlemek maksadıyla işe girişti. Sırp birlikleri Üsküp'ten ayrılmaya başlayınca Bâb-ı Âli, F. H. Schmidt'e sene sonunda ödeme yapmamaya başladı. Bu tarz bir deneyim birçok açıdan Osmanlı-Alman ilişkilerinin sürdürülmesini zora soktu.[63] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Almanlar şimdi besbelli ki kazanç için değil iyilik etmek için oradaydı.

Jäckh'ın *Der austeigende Halbmond* kitabı gerçekleri yansıtmıyordu: Avrupa'nın hasta adamı aslında paramparça oluyordu. Çürüyen cesetlere üşüşen akbabalar gibi ava gözlerini diken komşular ölmekte olan imparatorluğun topraklarını sağdan soldan koparmaya başladılar. Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi Devlet-i Aliyye'nin hayatta kalmak için canla başla mücadele ettiği yaklaşık on yıllık bir savaş dönemini başlattı. Osmanlılar Trablusgarp'ta cesaretle direnseler de (hem Enver Bey, hem de Mustafa Kemal bu savaşa katıldı) Rumeli'de kalan Osmanlı topraklarının Balkan Birliği (Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ) tarafından Ekim 1912'de işgal edilmesi sonucu Bâb-ı Âli, İtalya ile barış yapmak zorunda kaldı. Ocak ayına kadar Osmanlı idaresindeki neredeyse tüm Arnavutluk, Makedonya ve Trakya (çok pahalı bir şekilde yenilenen Üsküp'teki askeri üs de dâhil olmak üzere) Balkanlar'daki Hıristiyan ordular tarafından işgal edildi. Osmanlı idaresinin Edirne'yi bile teslim etmeye ve sonrasında kuşatma altında olmaya hazırlandığı yönünde dedikodular ortalıkta dolaşmaya başladı. İttihat ve Terakki komploculari, imparatorluğu ölümden kurtarmak istercesine, 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âli'yi basıp Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürerek başka bir saray darbesi daha düzenlediler.

Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazam olarak görevlendirildiği (Haziran ayında kendisi de bir suikasta kurban gidene kadar) yeni hükümet, Balkan Savaşı'nda sonuna dek mücadele edeceğine ant içti ama yolun sonu hemen görünüverdi. 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması'nın hükümlerine göre Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyeti tarihin tozlu sayfalarına kalkarken yeni bü-

yük Bulgaristan'ın sınırları kuşatılmış, başkente doğru baskı yapıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkenti Edirne'nin Enver Paşa'nın komutasında yeniden ele geçirilip sınırın batıya doğru 200 km genişletildiği doğrudur ama bu kısmi geri kazanım bile aslında açgözlü Balkan Devletleri'nin birbirine düşmesinden dolayı gerçekleşebilmişti: 'İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a saldırdığı için yeni doğu sınırı savunmasız kalmıştı. Edirne'nin geri alınması Enver Paşa'nın ününe ün katmıştı ama bu olay 1913 Ağustos'una kadar Osmanlı'nın Rumeli'deki topraklarının beşte dördünü ve oradaki tebaasının üçte ikisini kaybetmiş olduğu gerçeğini değiştirmiyordu.

Osmanlı otoritesinin Avrupa'da son bulmasının *Drang nach Osten*'ı hayata geçirmek için çok emek ve zaman harcamış olan Almanlarda hayal kırıklığı yaratmış olması beklenirdi. 'Zayıf Osmanlı için bir fenik bile harcanmamalı,' diye ant içen Pancermenizm taraftarları Bağdat Demiryolu'nun hasta adam Devlet-i Aliyye'ye yeni bir hayat enerjisi katacağını, İslam'ı uzun zamandır içinde olduğu uykudan uyandırmanın da İngilizleri dizginlemek için kullanılabileceğini ummuştu. İster Abdülhamid'in hükümdarlığını kuvvetlendirme ister modernleşmeci Jön Türkleri destekleme şeklini alsın tüm bunların altındaki temel düşünce Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük güçlere karşı korumaktı, ama şimdi yalnızca birkaç yeni Balkan devleti bile kendi başlarına yıkabiliyordu. Bu, Baron Oppenheim'ın bile hevesini kıracak kadar fazlaydı ki, kendisi adeta sevgilisi Şark'ı terk edercesine 1913 sonbaharında temelli olarak Berlin'e yerleşti.[64]

Tüm bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin içler acısı durumu Almanlar için iyi şeylere vesile olacaktı. 1906'daki Akabe sorununda İngilizlerin Abdülhamid'e zorbalık yapmasının Mısır'dan Hindistan'a kadar her yerdeki Müslümanların öfkesini körüklemesi gibi şimdi de Osmanlı'nın can çekişiyor olması dünyadaki tüm ümmet nezdinde büyük kamuoyu tartışmalarına ve hareketlerine yol açacak aleni bir tahrik sebebi olacaktı. Jön Türklerin padişahlığı zayıflatmak için yaptığı onca şeye rağmen İstanbul hâlâ İslam dünyası için sembolik değerini koruyan halifeliğin merkeziydi. Almanya Başkonsolosu Luxburg'un 16 Ocak 1913'te

Kalkuta'dan bildirdiği raporunda, Balkan orduları Osmanlı başkentini tehdit ederken, 'buradan İstanbul'a çok yardım yağdı ve hilafet emin ellerde tutulmaya devam ederse buralardaki dengeleri ciddi şekilde sarsacak vakalar olabilir,' diye belirtiyordu.[65] Hindistan'daki tüm medreseler Osmanlı halife-sultanını kurtarmak için talebelerden para topluyordu.[66] Temmuz 1913'te Osmanlıların Edirne'yi geri almasını Hindistan Müslümanları adeta bizzat kendileri zorbalıktan kurtulmuşçasına kutladılar. Luxburg'un (Şimdi İngiltere Hindistan'ındaki kavurucu yaz sıcağından kaçmak üzere Himalayalar'daki Simla yaylası dağ istasyonuna geçmişti) raporuna göre, 'tüm camilerde İslam ordularının zafer kazanması için dualar edilmişti'. Lahor'da, 'İngiliz mercileri çok müteessir,' olmuş... 'büyük halk gösterileri' yapılmıştı.[67] Ağustos başında Kanpur'da öfkeli bir Müslüman güruh İngiliz-Hint polisi ile çatıştı, polis kalabalığa ateş açıp on sekiz asiyi öldürdü ve otuzunu da yaraladı. Yerel sorunlar (bir camiyi restore etme çalışmaları sırasında kâfirlerin bu kutsal yere ayakkabılarını çıkarmadan girdiğine dair dedikodular vardı) bu eylemlerde bir dereceye kadar rol oynamış olabilirdi ama Luxburg'a göre isyancıları asıl harekete geçiren şey 'padişahın düştüğü aciz durumla iyice hissedilir olmaya başlayan İslam'a yönelik tehditler' idi. Tüm Hindistan Müslümanları için Kanpur'da canlarını kaybedenler tıpkı Osmanlı halife-sultanı gibi din uğruna şehit düşenler olarak anılıyordu.[68]

İngiliz ve Alman propagandaları halifeliği şişirerek bir canavar yarattılar. Şimdi Jön Türk rejiminin kukla padişahının İslam dünyasını harekete geçirecek efsuna sahip olduğunu görme vaktiydi: Ona acı çektiriliyordu (yani kâfir orduları her yönden ona saldırıyordu) ve tüm dünyadaki Müslümanlar acı içinde gözyaşı döküyordu. Luxburg, 1913 Ağustos'unda Simla'dan, 'Hindistan'daki İngiliz yönetimi şimdi çaresiz durumda; Ramazan ayı boyunca Kanpur'da olan bitene dair rivayetler tüm çarşılarda fişek gibi yayıldı... onların içi acıyor ve birbirlerine kenetleniyorlar... Müslümanların hiçbir şeyi unutmadığını İngilizler de idrak etmeye başladı,'[69] diye yazacaktı.

Londra, İslam dünyasındaki öfkenin görünüşteki kaynağı

olan Balkan Savaşlarındaki gözü dönmüş saldırganlığa çok da bir anlam vermemesine rağmen dalga dalga tüm dünyaya yayılan Müslümanların hıncı 1913 senesinde bizzat Birleşik Krallık'a kadar ulaştı. Almanya Elçisi Prens Lichnowsky o Haziran ayında Londra'da düzenlenen 'Tüm Hindistan Müslümanları' toplantısının coşkulu oturumlarına dair raporunda, 'Yakın tarihteki bu Osmanlı savaşı tüm İslam dünyasındaki birlik ve beraberliği ortaya çıkardı,' diye yazıyordu.[70]

Oppenheim'ın öngördüğü gibi İslam dünyasının herhangi bir yerinde vuku bulan münferit bir tahrik sebebi küreselleşmiş medya sayesinde tüm İslam âlemine tesir ediyordu. Savaş cephesinden gelen haberlerin iyi ya da kötü olmasının, kiminle ya da nerede savaşıldığının hiç önemi yoktu: Reklamın kötüsü olmazdı. Devlet-i Aliyye ile birkaç küçük Balkan devleti arasındaki savaş bile İngiliz yönetimindeki Hindistan'da on milyonlarca Müslüman uyruğu ayağa kaldırabildiyse bizzat İngiltere'nin halife-sultanı tehdit etmesi durumunda daha neler olabileceğini varın siz gözünüzde canlandırın. Almanya böylesi bir savaşı tasavvur ettiğinde İngiliz İmparatorluğu'nun dizüstü çöktüğünü görüyordu. Uzun seneler boyunca dinlenmeye çekilen dünya çapındaki cihadın mimarı Baron Max von Oppenheim işte şimdi sahneye çıkabilirdi.

II

Silah Kuşanma

Devam eden savaşa İslam'ın müdahil olması, özellikle de İngiltere için ağır bir darbe olacaktır. Bunun ölümcül bir darbe olması için elimizden gelen her şeyi yapalım; tüm güçlerimizi bunun için seferber edelim.

Baron Max Oppenheim, 'Düşmanlarımızın Müslüman Bölgelerinde Yürüteceğimiz Faaliyetler Hakkında Bildiri'
Ekim ayı sonu, 1914

4

Savaş Tanrısı Mars'tan Hediye: Almanların Kutsal Savaş Heyecanı

İngiltere'nin barışsever Hıristiyan maskesi herkesin göreceği şekilde düşürülmeli. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Hindistan'daki sefaretlerimiz, temsilcilerimiz vb. tüm İslam âlemini bu iğrenç, yalancı ve vicdansız esnaf takımına karşı isyana kışkırtmalıdır.

Kayser II. Wilhelm, 30 Temmuz 1914[1]

Avrupa diplomatik krizi Temmuz 1914'te hararetlenirken Berlin'de kapalı kapılar ardında neler konuşulduğunu hiçbir zaman öğrenemeyebiliriz. Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg ve Genelkurmay Başkanı Helmut von Moltke gibi en önemli siyaset yapıcıların hepsi de o döneme dair kendi hususi evraklarını yakıp yok ettiler. 5 Temmuz'da Bethmann Hollweg'in (Kayser Wilhelm'in talimatıyla) Viyana'yı Sırbistan'a misilleme yapmaya davet eden bir açık çek yazdığına dair çok sarih kanıtlar olmasına rağmen, olaylar genel bir Avrupa savaşını bilinçli olarak başlatmak için uğraşan Almanya'nın arzu ettiği noktaya kadar varmadı. Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te suikasta kurban gitmesini 'Savaş tanrısı Mars'tan bir hediye' diye meşhur bir şekilde tanımlayan aslında Alman değil Macar bir diplomattı.[2] Temmuz krizi sırasındaki Alman resmi tutumunu yansıtan çok az delil kırıntısı günümüze ulaşırken, şansölyenin özel kalemi Kurt Riezler'in günlükleri ender kaynaklardan birini oluşturur. Riezler'in güncesi, Almanya'nın 'taammüden' savaş suçu işlemesi gibi mevzular üzerine çok kesin şeyler söylemese de, şu izlenimi uyandırır: Rusların güç ka-

zanmasından korkan Berlin, kendini 1914'te önleyici bir savaş başlatmak zorunda hissetti. Ayrıca Rusların orduyu büyütmek ve demiryollarını genişletmek için tasarladıkları 'Büyük Plan'ı devreye girince Rusya yenilmez bir güce dönüşeceğinden bu savaş öyle birkaç yıl ertelenemezdi.[3]

Temmuz olaylarında bir kasıt olup olmadığına dair deliller yetersiz olsa bile Almanya yönetiminin Ağustos ayında olağanüstü bir savaş psikolojisine teslim olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde belgelenmiştir. Dünyayı ele geçirmek için yapılan gözüpek planlar bir zamanlar daha tutucu olan bakanlıklarda açıkça dillendirilmeye başlandı. 'Savaş tanrısı Mars'tan bir hediye' tabiri, Almanya ve İngiltere arasındaki dünya liderliği savaşında eldivenlerin artık çıkarıldığı manasına geliyordu. Kayser Wilhelm, İngilizlerin tarafsızlığını koruyamamasının sonrasında, 30 Temmuz 1914'te şunları haykırdı: 'Almanya'nın düşmanlarca kuşatılmış olduğu o kadar aşikârdır ki, siyasetçilerimizin hepsinin böyle bir şeyi engellemek için verdiği tüm uğraşlara rağmen her şey bir oldubittiye getirildi. Bu ağ birden bizim üstümüze atıldı ve İngiltere... bizi pek müşkül durumda bırakan Alman karşıtı dünya siyasetindeki parlak başarısının meyvelerini alay edercesine topluyor'.[4] Rüzgârın aniden ters yönden esmeye başlamasıyla çaresizlikten zafer sarhoşluğuna geçen Wilhelm, 'tüm İslam âlemini İngiltere'ye karşı kışkırtmaya' ant içti. Kayser öfkeden gözü dönmüş olarak, 'Eğer biz bu yola canımızı koyup ölümü göze alıyorsak İngiltere de en azından Hindistan'ı yitirmeli,' diye karar verdi. Karamsarlığıyla tanınan Moltke bile Temmuz krizinin yarattığı gerginlik içinde sinir krizi geçirip hiddetine yenik düştü. Moltke, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 2 Ağustos'ta imzalanan gizli anlaşma* hakkında kendisine bilgi verildikten üç gün sonra dışişlerine şu talimatı verdi: 'Mısır ve Hindistan'daki ve keza Kafkasya'daki devrim son derece önemlidir. Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşma, dışişlerinin bu düşüncenin önemini kavramasını ve İslami fanatizmi harekete geçirmesini mümkün kılacak'.[5]

* Bu anlaşma 5. bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Fritz Fischer'in tartışmalara neden olan *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland* (Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki Amaçları) adlı kitabında, kayserin cihat stratejisinin merkezi bir yer işgal ettiğinden dolayı yazarı eleştirenler için bu planları Almanya'nın tüm savaş stratejisi içinde kıyıda kenarda kalmış şeyler gibi gözden kaçırmak âdet oldu. Ulrich Trumpener hâlâ değerini koruduğu düşünülen *Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu, 1914-1918* adlı eserde, İngiliz karşıtı kutsal savaş düşüncesinin, 'Kayserin herkesçe bilinen marjinal fikirleri arasında sık sık dile getirdiği bir şey olmasına rağmen I. Dünya Savaşı patlak verdiği zaman Berlin'in elinde buna uygun bir eylem planı olduğuna dair hiç kanıt olmadığını,' yazar. Trumpener'e göre Ağustos 1914'te Bağdaşma güçlerine karşı cihat tarzı ayaklanmaları başlatmak için Almanların hazırlıklar yaptığı yönündeki söylemler, 'apar topar uydurulmuş şeyler gibi kabak tadı veriyordu'.[6] David Fromkin gibi Trumpener'in analizini doğru bulanlar da benzer şekilde cihat kampanyasının önemini gözden kaçırıp Devlet-i Aliyye'nin savaşa girmesiyle ya da devam eden savaşta aslında nasıl muharebe edildiğiyle ilgili olarak onun çok az tesiri olduğunu öne sürerler.[7]

Almanya'nın savaş planları içinde Panislâmcılığa atfedilen önemi gözden kaçırmak aslında tarihten ders almamış olmak demektir. Alman liderler, savaş sonrasında hatıratlarını yazarken olmasa bile, 1914 senesinde İslam'ın savaşın gidişatını değiştirebilecek bir silah olduğunu düşünüyorlardı. Bazı durumlarda sırf kayserin bu fikirle ilgili coşkusuna hürmet göstermek amacıyla böyle hareket etmiş olsalar bile, buna inanıyormuş gibi yaptılar. Mesela Trumpener'in anlatısında Almanya'nın Bâb-ı Âli'deki nüfuzlu büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim, cihat politikasına şüpheci yaklaşan ve bu yüzden de bu davayı desteklemesi için sürüklenmesi, dürtülmesi ve sözle ikna edilmesi gereken biri olarak tasvir edilir.[8] Ama bunların aksini söyleyen birçok delil vardır. Şansölye olma hayali kuran ihtiraslı diplomat Wangenheim, imparatoruna sadakat göstermediği takdirde bir yerlere gelemezdi. Ağustos ayı ortasında İstanbul'dan Bethmann Hollweg'e şunları yazar: 'Majestemizin İslam dünyasında gerçekleştirmek

istediği devrim bir süredir hazırlanmış olarak bekliyor. Konuyla ilgili çalışmalar büyük bir gizlilik içinde yürütüldü'. Osmanlı İmparatorluğu henüz savaşa girmemiş olsa da neredeyse her gün Alman büyükelçiye fikir danışan Harbiye Nazırı Enver Paşa tam olarak kazanılmış sayılırdı. Wangenheim'a göre Enver Paşa şimdiden Afganistan, Kafkasya, Bağdat, Bingazi ve Kahire'ye ufuktaki cihadın haberini vermek için ajanlar yollamıştı bile. Wangenheim, 'Enver'in Panislâmcı hareketin ateşlenmesine olumlu yaklaştığından hiç şüpheniz olmasın,' yönünde şansölyeyi temin etti.[9]

Trumpener'in iddianın aksine, Ağustos silahları ateşlendiği vakit Osmanlı-Alman cihadının eylem planının işlemeye hazır olduğuna dair somut kanıt vardır. Wangenheim'a göre İslamcı Belucistan'ın hazırlığı için güvenilir sekiz Ermeniden oluşan ve Almanların verdiği ödenekle finanse edilen komisyon savaş başlamadan haftalar önce, Temmuz ayı ortasında göreve sevk edilmişti. Osmanlılar da kendi cihat provokatörlerini Sudan'dan Hint alt kıtasına kadar her yere yollarken benzer bir Alman cihat hazırlığı ekibi, İran'a ve Rusya yönetimindeki Dağıstan'a yeni gönderilmişti.[10] 1 Ağustos'ta, yani tam Almanların Rusya'ya savaş ilan ettiği gün, Fransız yönetimindeki kuzey Afrika'da ayaklanmalar çıkarmak amacıyla Trablusgarp'a gönderilen Doktor Otto Mannesmann'ın liderliğindeki bir heyet, balonlar kullanarak cihat broşürleri dağıtmayı tasarlıyordu. İngilizlerin 4 Ağustos'ta savaş ilan etmesinin hemen akabinde Osmanlı harbiye nezareti, genel seferberliği yürürlüğe koyduktan sonra, Almanların ısrarı üzerine Şam'da konuşlanmış 4. Ordu'ya bir Süveyş Kanalı saldırısı için hazırlık yapması talimatını verdi.[11] Harp arifesinde Almanların önde gelen Arap dili ve edebiyatı uzmanlarından biri olan Profesör Bernhard Moritz'in -1911'de Curt Prüfer'in yerine Hıdivlik Kütüphanesi müdürlüğüne getirilmesi düşünülmüştü- Arabistan'da bir keşif gezisi yaptıktan sonra kara yoluyla Sina Çölü'nden geçerek 8 Ağustos 1914'te Şam'a ulaşması tesadüf oldu. Moritz, Osmanlı kumandanlarına İngiliz birliklerinin Süveyş'de en son konumlandığı yerleri, Sina'yı geçmek için en iyi yolları, vahaların ve su kuyularının (çok az sayıdaydılar)

yerlerini, Bedevîlerin genel davranış şekillerini ve develerin nasıl temin edilebileceğini kapsayan geniş çaplı bir brifing verdi.[12] Aceleye getirilmiş bir plan gibi görünmesine rağmen bu durumu kimse dert etmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu resmi olarak savaş içinde hâlâ tarafsız konumda bulunuyordu ama Almanların bakış açısına göre bu tıpkı *Greenmantle* romanında Richard Hannay'ın Amerikalı iş arkadaşlarına 'şimdiye dek işittiğim en iyi tarafsızlık şekli' dediği cinsten bir şeydi.[13]

Osmanlıların Almanya'nın yanında savaşa girme hususunda süregiden kuşkularına rağmen savaşın hem batı hem de doğu cephelerinde devam ettiği 1914 senesinin Ağustos ayındaki gözü kara günlerde kutsal savaş coşkusu en yoğun halini aldı. O günlerde Paris'i altı hafta içinde ele geçirmekten (Schlieffen-Moltke planında öngörüldüğü gibi) Rus ve İngiliz imparatorluklarını yoğun bombardımanla yıkmaya kadar her şey mümkünmüş gibi görünüyordu. Peter Hopkirk'in muazzam kitabı *On Secret Service East of Constantinople*'da yazdığı üzere bu, 'eski büyük oyunun yeni ve daha şeytani şekli' idi.[14] Eğer bu bağlamın klasik şekli sadece İngiltere ile Rusya'nın Orta Asya'da birbirlerini dolaylı olarak pusuya düşürmelerinden ibaret bir nevi 19. yüzyıl soğuk savaşı olarak alınırsa, kayserin cihadı gerçek muharebelerin araya girdiği bir istihbarat ve propaganda mücadelesi çerçevesinde tam olarak bir sıcak savaşa tekabül eder.

Dünya liderliği oyununun yeni şekli son derece baştan çıkarıcıydı. Dünya bu hikâyenin birçok bölümünü Arabistanlı Lawrence'ın maceraları ile John Buchan'ın savaş zamanı en çok satanlar listesinde yer alan kitabı *Greenmantle* vasıtasıyla bilir. İngilizlerin meseleyi idrak etmesi Lawrence'ın 1916 senesinde Arabistan'a ayak basması ve Buchan'ın romanının İngiliz okurların ayağını yerden kesmesine dek epey zaman aldı. Onların aksine Almanlar ise 1914 Ağustos'unun ilk günlerinden itibaren bu oyunu canları pahasına oynuyorlardı. Moltke, 5 Ağustos'ta –İngiltere, Almanya'ya savaş açtıktan bir gün sonra- verdiği talimatta Almanya dışişleri bakanlığının cihat için istihbaratçılar ve ajanlar toplamaya başlamasını söylüyordu. Moltke, Osmanlı harbiye nezaretine 10 Ağustos tarihinde gönderdiği telgrafta

'Enver Paşa'nın, İngiliz ve Rus birliklerini zor duruma düşürmek için... İslami ayaklanmalar tertip etmesini' istiyordu.[15] 7 Ağustos'ta Devlet Bakanı Gottlieb von Jagow, Almanya Stockholm Konsolosluğu'na, İran şahının jandarma birliğine bağlı İsveçli koruma görevlilerinden izin için memleketlerine dönmüş olanlarla irtibat kurması talimatını verdi. Amaç, kuzey İran ve Azerbaycan'da Rusya'yı hedef alan bir Müslüman ayaklanması düzenlemekti.[16]

Jagow'un İsveç'e müdahalesinin de gösterdiği üzere tarafsız ülkelerdeki Alman sefaretleri dünya çapındaki bir cihada katılacak kişileri bulma konusunda başı çeken yerlerdi. Başta İsviçre'dekiler olmak üzere destekçilerin çoğu, Mısır'dan sürgün edilmiş veliahtlar, Arap şeyhleri ve Hint prensleri olup İngiltere'nin başına bir şey gelmesi durumunda Almanların desteğini garantilemek için hareket alanlarını genişletmek isteyen kimselerdi. Stockholm'deki Alman konsolosluğuyla Afganistan ve Hindistan'ın kuzeybatı dağ geçitleri hakkındaki engin bilgisini paylaşan ve İngiltere yönetimindeki Hindistan'da cihat planının içinde yer alan dünyaca meşhur İsveçli kâşif Sven Hedin gibi Avrupalılar da Alman cihadının cazibesine kendilerini kaptırmışlardı.[17]

İsveç ve İsviçre'deki birçok faaliyete rağmen Almanların cihat politikasına yeni insanlar çekmenin temel üssü Berlin'deki Wilhelmstrasse'ydi. 1914 senesinin Ağustos ayında, daha önce Doğu'da yaşamış ya da çalışmış olup şimdi bu eylemin içinde yer almaya can atan tüm Almanlarla birlikte gönüllüler, en az askeriye kadar dışişlerine de hücum etti. Bunların çoğu şimdi şansını savaşta denemek isteyen ve sosyal hayatta pek bir beceri gösterememiş işe yaramaz kişiler gibi görünüyordu. Almanların cihat gönüllüleri arasında bu tarz kimselerin yanı sıra, kutsal savaş coşkusunu teşvik etmek için Fas'a gönderilen Mannesmann Kardeşler gibi çok saygın iş adamları da yer alıyordu. Yakın zamanda Basra Körfezi'nde faaliyet göstermeye başlayan Hamburg-Amerika armatörlük şirketinin sahibi Albert Ballin ve Basra bölgesinde küçük bir gemicilik acentesi olan Robert Wönckhaus da bu grubun içinde yer alıyordu. Öne çıkan gönüllülerden bir

diğeri ise Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yapan Otto Warburg idi. Alman yönetimine finansal destek sağlayan Hamburglu banker bir ailenin oğlu olan Warburg, dünyaca ünlü bir botanist olmanın yanı sıra hiç de tesadüfî olmayan bir şekilde Berlin'deki Dünya Siyonist Örgütü'nün yönetim kurulu başkanıydı.

Mannesmann Kardeşler, Ballin, Warburg ve Wönckhaus, tüm bu şahsiyetler bir sivil toplumun şimdiye dek yaptığı en müstesna siyaset planının içindeydiler. Onların 'İslami-Yahudi Dünyada Gerçekleştireceğimiz Devrimci Eylemlerin Genel Planı' dediği bu çalışma, 16 Ağustos 1914'te -Avrupa'daki çarpışmaların seyrek olarak başladığı esnada- yazıldı. Bu planda, Almanya'nın, kayserin İngiliz karşıtı cihat programı ile Rusya'daki Yahudi-Siyonist ayaklanmaları birleştirmesi önerildi. Dünya çapındaki Siyonist hareketin, Almanların güçlü ordusu tarafından korunup kollandığı bilindikten sonra, Rusya'da özel olarak Yahudi iskanına izin verilmiş bölgede yaşayan Yahudiler, Almanya'nın teşvikiyle hububat ambarlarına ve sevkiyatlara sabotaj düzenleyebilir ve bu suretle Rus ordusunu açlığa mahkûm edebilirlerdi. Rejim bir kere sallantıya girdikten sonra Rusya Yahudileri bu defa tüm dünyadaki Yahudiliğin en amansız düşmanı Rus çarının tahttan indirilmesine önderlik edebilirdi.* Diğer taraftan, Wönckhaus ve hacıların Hicaz'a gidiş gelişini sağlayacak Hamburg-Amerika şirketinin gemileri vasıtasıyla Osmanlı-Alman cihadının propagandası yapılabilir ve 'ayaklanma dalgalarını Mısır'dan başlayıp Mekke üzerinden Hindistan'a kadar tüm İslam âlemine yaymak' mümkün olabilirdi.[18]

Baron Max von Oppenheim tam bu zamanlar için yaratılmıştı. Yirmi seneden fazla bir zaman Doğu'ya seyahat edip bölgeyle ilgili bilgi edindikten sonra henüz Berlin'e yerleşen cihat mimarı, tam doğru zamanda ve doğru yerde bulunuyordu. 2 Ağustos 1914'te, yani gizli Osmanlı-Alman anlaşması imzalandığı gün Kurfürstendamm'daki evinden Wilhelmstrasse'ye davet edilen Oppenheim, bundan sadece dört yıl önce kendisini kaba bir şekilde reddeden dışişlerinde ikinci defa görev yapmayı kabul

* Bu memorandumda ana çerçevesi oluşturulan Almanya'nın Siyonizm stratejisi ile onun dünya çapındaki tarihsel sonuçları kapanış bölümünde daha geniş olarak ele alınacaktır.

ederken hiç tereddüt etmedi. Yahudi kökenleri, şüpheli tavırları ve Kahire'de yarı otantik bir hayat sürmesinden dolayı önceden kendisine yakınlık gösterilmeyen Oppenheim'a şimdi hem mukim elçilik sıfatı veriliyor hem de akla gelebilecek her türlü bütçe kendisine tahsis ediliyordu. 'Sonradan görme' artık sahnedeydi.

Oppenheim, dışişlerinin desteğini en sonunda arkasına aldıktan sonra ihtiraslı bir plan tasarlamaya başladı. Cihadın ana üssü, Oppenheim'ın Panislâmcı bir propaganda oluşturma çalışmalarını sürdürdüğü Berlin olabilirdi. Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça, Felemenkçe dillerinde basılan kitapçık ve broşürlerle bu propaganda, Bağdaşma karşıtlığı tohumlarını her yere saçabilirdi. Bu yazılar aynı zamanda 'Arapça, Türkçe, Hintçe, Farsça, Svahili dili (Alman ve İngiliz idaresindeki doğu Afrika için) ile Rus Müslümanlarının dillerine tercüme edilebilirdi. Oppenheim, Şansölye Bethmann Hollweg'e 18 Ağustos 1918'de gönderdiği yazıda şunlara değinir: Almanya Libya, Sudan ve Yemen'de bulunan Müslümanların dayanışma gruplarını silahlandırmalı; tahta talip olan sürgündeki Araplara (Temmuz krizi esnasında İstanbul'da kapana kıstırılan, görevden alınmış Mısır Hıdivi Abbas Paşa dâhil olmak üzere) maddi destek sağlamalı ve Fransız yönetimindeki kuzey Afrika toprakları ile Rusya'nın kontrolündeki Orta Asya'da sömürgecilik karşıtı ayaklanmaların ölçeğini arttırmalıdır. Hepsinden önemlisi, Afganistan Emiri Habibullah Han'ı Müslüman bir ordunun başı olarak İngiliz yönetimindeki Hindistan'a saldırmak üzere kışkırtmaları gerekiyordu. Oppenheim'ın şansölyeye verdiği bilgiye göre emir şu anda bile '40-50.000 silahlı adamı' konuşlandırabilecek durumdaydı. Wangenheim'a göre Enver Paşa '20-30 kadar Alman subayının' komutası altında olan bir Osmanlı asker heyetini, emirin güçlerine destek olmak için göndermeye razı olmuştu bile. Oppenheim, Berthmann Hollweg'e, 'Majesteleri Kral ve İmparator [Almanya'nın] ile [Osmanlı] Halife-Sultanın Afganistan'da somut bir işbirliği yaptığının bilinmesi Kahire'den Kalkuta'ya kadar tüm Müslümanları İngiltere'nin boyunduruğuna karşı ayaklanmak için harekete geçirebilir,' vaadinde bulunuyordu. Oppenheim şansölyeye, 'İsyancılar bunu

gerçekleştirmede başarısız olsalar bile (ya da savaş çok hızlı biterse) sadece Hindistan Müslümanlarının ayaklanma tehdidi İngiltere'yi Almanya'nın menfaatine olacak bir barış anlaşmasını imzalamaya zorlayabilir,' diye güvence veriyordu.[19]

Almanların İngiltere yönetimindeki Hindistan'ı hedef alan cihat propagandasının altyapısı 1914 senesine kadar en ince detayına varıncaya dek hazırlanmıştı. Bildiğimiz üzere, Jön Türklerin kukla sultanı Mehmed Reşad'ın durumu, Balkan Savaşları boyunca Hindistan Müslümanlarının başlıca endişe kaynağı olmuş, onun tahtına yönelik her türlü tehdit alt kıtada kişisel bir kırgınlığa yol açmıştı. En iyisi tabii ki etrafı düşmanla kuşatılmış sultanın İngiltere'ye karşı cihat ilan etmesiydi: Fakat Alman diplomatlar bu idealin gerçekleşmesinden epey önce Müslümanların öfkesinin tüm Hindistan'da arttığını rapor ediyorlardı. Osmanlı donanmasına katılmak üzere Hindistan Müslümanlarından halifeye hediye olarak gönderilen iki zırhlı gemiye (İng. 'dreadnought') İngiliz donanması tarafından 31 Temmuz'da limanda el konulduğu şeklindeki hikâyeyi* Almanlar zeki bir şekilde dallandırıp budaklandırdı. Bu yüzden savaş gemisi hırsızlığı, savaş başlamadan çok önce Hindistan'daki Müslümanlar ile İngilizlerin arasını bozmuştu.[20] Üç İngiliz görevli Hindistan'daki Müslüman güruh tarafından öldürülmüştü ve bölgedeki Alman konsolosları 'büyük bir huzursuzluğun Müslüman halk arasında hüküm sürdüğünü' rapor ediyordu.[21]

İngiliz yönetimindeki Mısır'ın durumu daha parlak değildi. Profesör Moritz, Osmanlı 4. Ordu'suna Süveyş Kanalı'na silah zoruyla girmenin zor olabileceğini söylemiş olsa da Alman yönetimine Kahire'deki durumla ilgili olarak ulaşan raporlar askeri bir harekâtın bile gerekmeyebileceğini söylüyordu. Almanya Atina Konsolosluğu'na ulaşan bir başka rapora göre, İngilizler cihat tarzı bir ayaklanmadan dehşete kapılmış olarak Mısır'daki Müslümanları ve polis memurlarını silahsızlandırmaya çoktan başlamıştı.[22] Enver Paşa İngilizlerin endişelerini haklı çıkarırcasına 3 Eylül 1914'te Wangenheim'a dört Osmanlı subayının Kahire'de gizlice çalışmaya başlamış bulunduğunu ve isyan ru-

* Bu olay 5. bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

hunu yayarak kırk Mısır subayını genel bir ayaklanma planı için saflarına çektiğini anlatmıştı. Plana göre Kahire'nin her mahallesinde 12-15 kişilik çeteler toplanacak ve bunların her biri Osmanlı ajanları ya da isyancı Mısır subaylarınca yönlendirilecekti. Almanların umduğu üzere, cihat çeteleri İngiliz görevlilerini katledebilir ve demiryolu ambarları ile telgraf istasyonları gibi kilit altyapı noktalarına sabotaj düzenleyebilirdi. Bunlardan alta kalmayacak şekilde Mısır polis teşkilatında Almanların kendi adamları da vardı; İskenderiye'ye gönderilip teğmenliğe yükselmiş olan Alman uyruklu Robert Mors gibi. Mors savaş patlak verdiğinde İstanbul'da izin yapıyordu. Şimdi Osmanlıların kendi ajanları ile birlikte Mısır polisi ve ordusunda genel bir isyan planı geliştirmek için çalışacak ve imkânlar müsait olursa Süveyş Kanalı'na saldıracaktı. Mors aynı zamanda kanala sabotaj yapmanın yollarını da arayacaktı; örneğin geçişi engellemek için kanalın dar bölümlerinde gemi batırmak gibi.[23]

Enver Paşa'nın Mısır'daki tahrik eylemlerinin durumuyla ilgili Eylül ayı başındaki (abartılı) raporunun ortaya koyduğu üzere, Almanların doğu Prusya'daki Tannenberg yakınlarında iki Rus birliği üzerine kazandığı ezici zafer (25-30 Ağustos 1914) İstanbul'da Osmanlı-Alman kutsal savaşı için coşku dalgaları yaratmıştı. Wangenheim, Berlin'e, 'Enver Paşa'nın tek korkusu aylardır hazırlıkları yapılan muhtelif ayaklanmalar [Bağdaşma ülkelerinde] gerçekleşmeden savaşın sona ermesi,' diye bildiriyordu. Enver Paşa, Osmanlı harbiye nezareti bünyesinde özel bir cihat bölümünü henüz oluşturmuştu ve Wangenheim'ın dediğine göre bu birim 'büyük bir hevesle' çalışmaya başlamıştı. Kazanan tarafın safına katılmak için var güçleriyle uğraşan Mekke'deki Hüseyin, İbn Reşid ve İbn Suud'un da içinde bulunduğu önde gelen Arap şeyhleri bile oğullarını Bâb-ı Âli'ye gönderip Enver Paşa'ya hediyeler sunmuş ve kendilerinin 'İngiltere karşısında eyleme geçmek için hazır olduklarını' beyan etmişlerdi. Tannenberg'le ilgili olarak çok iyi bilgilendirildikleri belli olan bu şeyhler, Wangenheim'a iletmesi için Enver Paşa'ya, 'Arabistan'daki tüm camilerde hatta Medine ve Mekke'de bile insanların Alman zaferi için dua ettiğini' söylüyorlardı.[24]

Oppenheim'ın cihat için savaş öncesinde Kahire'de himaye-

sine aldığı Curt Prüfer kusursuz bir zamanlama ile tam da Enver Paşa'nın Arap şeyhleriyle görüştüğü 3 Eylül tarihinde İstanbul'a vardı ve Osmanlıların Kahire'deki cihat hazırlıklarıyla ilgili raporunu Wangenheim'a sundu. Eski dragoman Prüfer, bölge dillerine hâkimiyetinin yanı sıra Şark ve İslam konusundaki genel bilgisiyle hariciye nezaretinde o kadar çok iltifat gördü ki, herkes onun hizmetlerinden faydalanmak için adeta yarışa girdi. Bu durum bir bakıma da işe yarayacak kadar Arapça (ya da bu konuyla ilgili Türkçe) bilgisine sahip olan Almanların çok az sayıda olmasının sonucuydu. Prüfer'in bölgeden yaptığı yazışmalar, raporlarını Wilhelmstrasse'nin Baron Langwerth von Simmern yönetimindeki Ortadoğu Bölümü bünyesinde teşkil edilen Oppenheim'ın Berlin'deki cihat bürosuna* gönderdiğini ortaya koymuştur. Fakat Prüfer Almanya'nın o meşhur savaş zamanı 'düşmanlara karşı kışkırtıcı faaliyetlerle' (*Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unsere Feinde*) ilgili en yetkili kişi olan Dışişleri Müsteşarı Arthur Zimmermann'ın (ç.n. 1916 senesinde dışişleri bakanı olacaktır) sorularına da cevap veriyordu. Müsteşarın başkanlığında yürütülen bu eylemler; cihattan Siyonizmin ve Rus devrimcilerinin desteklenmesine, Meksika'nın Almanların safında savaşa girmesi halinde güney batıdaki topraklarının ABD'den geri alınacağını öneren Zimmermann'ın o meşhur telgrafına değin her şeyi kapsıyordu.[25] Prüfer İstanbul'a vardıktan sonra bu kez Büyükelçi Wangenheim'ın himayesi altına girdi ve bölgede kendi cihat ajanları bulunan Alman Bahriye Ataşesi Yüzbaşı Humann ile kısa sürede dostluk geliştirdi. Prüfer, Eylül ayı sonunda İstanbul'dan ayrıldıktan sonra eski Bahriye Nazırı olup şimdi Şam'daki 4. Ordu'nun komutanlığına getirilen Cemal Paşa'nın vazgeçilmez dragomanı olacaktı.[26]

Berlin'den Prüfer'e gönderilen emirler çok detaylı tanımlanmamış gibi görünmekle birlikte onun asıl hedefinin ne olduğu aşikârdır. Almanlar ne şekilde olursa olsun İngilizleri Mısır'dan

* Bu raporlar İstanbul'daki sefaret aracılığı ile iletildiği için Büyükelçi Wangenheim, Oppenheim'ın ajanlarının neler yaptığını izleyebiliyordu. Berlin, Viyana ve İstanbul'daki elçilikler arasındaki telgraf trafiği 1915 sonbaharında Sırbistan savaş dışı kalıp daha güvenli Belgrad hattı açılana kadar Bulgaristan ve Romanya üzerinden sürdürüldü.

atmak ya da en azından Süveyş Kanalı'nı işlemez duruma getirerek Londra-Hindistan bağlantısını koparmak istiyordu. Batı cephesinde manevra savaşı devam ederken Almanların hedefi şantaja benzer bir şeydi: Hem Fransa hem de Rusya'nın yenilmesine ramak kalmasıyla birlikte kanala yönelik ciddi bir tehdit doğduğunun düşünülmesi İngiltere'yi, kuşatılmış müttefiklerini yüzüstü bırakmaya zorlayabilirdi. Fransa'daki Marne Muharebesi'nde (6-12 Eylül) Alman ordusunun ilerlemesinin önünün kesilmesi yakın gelecekte hiç kolay zafer olmayacağını ortaya koymuştu. Cihat düşüncesinin itibar kaybetmesi söz konusu bile değildi, hatta Almanların Aisne Nehri'ne geri çekilmesi ve bunu takip eden talihsiz savunma siperleri, askeri bir gereklilik olduğunu ortaya çıkarmıştı. Batı cephesinde çıkmaza girilince 'Doğu' stratejisi tek çıkar yolu olmuştu.

Curt Prüfer cevap yazmak zorunda olduğu onca insan yetmezmiş gibi şimdi bir de Alman ordusunun Lüksemburg'daki karargâhında bulunan şansölyenin yolladığı yıldırım telgraftaki talimatlar üzerine Süveyş Kanalı'yla ilgili işlere destek vermek zorunda kalacaktı. Marne'dan gelen kötü haberler hasıraltı edilirken, Berthmann Hollweg 7 Eylül 1914'te Wangenheim'a şöyle yazacaktı: 'İngiliz direnişini kırmak için her türlü fırsatı kullanmak zorundayız'. Almanların yüksek komuta kademesindekiler, Devlet-i Aliyye'nin harbe girmesinin İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na zorla girip başkent İstanbul'a saldırmasına yol açabileceğinden endişelenseler de, İngilizleri Mısır'dan çıkarabilme olasılığı bu riski göze almaya değerdi. Berthmann Hollweg, 'Süveyş Kanalı'na zarar vermek için yapılacak girişimler bizim için paha biçilmez kıymette olabilir,' diye yazmıştı. Wangenheim, '20-30.000 askerin' katılacağı ve Osmanlı harbiye nezareti ile ortaklaşa planlanan Süveyş Kanalı harekâtına hız verdi. Bethmann Hollweg ayrıca Wangenheim'a Enver Paşa'nın istediği tüm silahlarla mühimmatı tedarik etmesi için yetki verdi.[27]

Enver Paşa talepte bulunmak için çok beklemedi. Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek üzere Osmanlı 4. Ordu'sunun sağlam bir şekilde teçhizatlandırılması için 8 Eylül 1914'te, 'en az altı adet ağır makineli tüfek bataryası ile bunların gerekli cephanelerini'

istedi. Enver Paşa, saha bataryaları mermilerinin piyadelerin teçhizatından çok daha önemli olduğunu üstüne basarak belirtiyordu. Almanlar bunun için ideal olan 8000 mermi atma kapasitesindeki 10,5 mm'lik sahra hovitzerleri gönderecekti. Sonrasında ise, Osmanlı Devleti'nin harekât için maddi desteğe de -Liman von Sanders bunu 100.000 lira ya da pound (yaklaşık 500.000$ veya bugünün 50.000.000$'ı) olarak tahmin etmişti- ihtiyacı olacaktı. Enver Paşa'nın talepleri 13 Eylül'de Alman askeri kumanda merkezinde canı gönülden kabul edildi. Bu onay aslında Devlet-i Aliyye'nin Bağdaşma devletlerine karşı savaş ilan etmesi gibi makul bir şarta dayanıyordu. Enver Paşa kendi adına, 'her ne pahasına ve ne vakit olursa olsun savaşa girmeye hazır olduğuna' dair Wangenheim'a bizzat güvence verdi. Berthmann Hollweg, belki de Almanya'nın savaşı kazanması için son şans gibi gördüğü Kanal Harekâtı'nın ardında kişisel histerisi dolaşan Kayser Wilhelm'in ısrarı üzerine fon tahsis etmek üzere 16 Eylül'de harekete geçerken, ortada Devlet-i Aliyye'nin savaş ilanı bile yoktu.[28]

Osmanlıların savaşa girme konusunda ayak sürümesi Almanlarda giderek artan bir kızgınlığa yol açmasına rağmen bu olay aktif işbirliğini engellemedi. Prüfer, Enver Paşa ile ilk kez 7 Eylül'de, yani Bethmann'ın harekâtı hızlandırmak için Lüksemburg'dan yıldırım telgraf çektiği gün bir araya geldi. Enver Paşa herkes gibi bu genç Alman dragomana hayran kalırken Prüfer de paşadan etkilenmişti. Yıldızları otuzlu yaşlarının başındayken parlayan bu iki adam, farklı devletlere hizmet etmiyor olsalardı aslında birbirlerine kolayca düşman olabilirlerdi. Prüfer günlüğünde bu Osmanlı harbiye nazırını 'emsalsiz bir dirençliliğe sahip olan yaman biri' olarak tanımlarken özellikle de Enver Paşa'nın hırslı mizacına dair not düşmüştü. Prüfer adeta kendisinin yerinde duramayan fıtratını tanımlar gibi Enver Paşa için 'sürekli bir şeylerin peşinde ve bunların ne olduğu da aslında çok önemli değil' diye yazmıştı.[29]

Prüfer, Boğaziçi'nde zarif bir beyefendi olarak kabul görmüştü. Fakat Bâb-ı Âli'yi savaş ilan etmeye ikna etmek için çok yoğun bir şekilde çalışmakta olan Wangenheim'ın kalabalık diplomatik ekibinin bulunduğu Osmanlı başkentinde, onun tercümanlık

yeteneği ile Oppenheim'ın en iyi bölge adamı olması vasfından çok da iyi faydalanılmadı. Prüfer, Mısır'ın polis teşkilatında yüzbaşı olan Robert Mors'u dinamit, patlayıcı fünyeler, propaganda bildirileri ve birçok Mısırlı işbirlikçiyle yüklü bir gemiyle 13 Eylül'de İskenderiye'ye gönderdi. Mors, Süveyş Kanalı'nda sabotaj düzenlemede veya Mısır'ın polis ve ordu teşkilatlarındaki Müslümanlar arasında bir isyanı kışkırtmada, en olmadı Kahire'deki İngilizlerin hayatını genel olarak çekilmez kılmada kendisine yardımcı olabilirdi. Mors'un misyonunun muntazam bir şekilde işlemeye başlamasıyla birlikte Prüfer'in İstanbul'da kalması için bir sebep kalmadı. Prüfer, Wagenheim ile bu görevin protokolüne dair son hafta müzakerelerini bitirdikten sonra nihayet 20 Eylül 1914'te bavullarını hazırladı ve hâlâ bitirilmemiş olan Bağdat Demiryolu'yla Şam'a olmasa bile en azından Toros Dağları'na kadar trenle gidebilmek için vapurla Haydarpaşa Garı'na geçti.* Prüfer, Osmanlı 4. Ordu'sunu yakında yapılacak Süveyş Kanalı saldırısına hazırlamak üzere gönderilen Bavyeralı Yarbay Kress von Kressenstein'ın komutasındaki askeri heyete tercüman ve danışman olarak atandı.[30]

Almanların cihat projesi ciddileşiyordu. Süveyş heyeti Haydarpaşa'dan doğuya doğru yol alırken, Afganistan'daki kutsal savaşın yeşil sancağını dalgalandırmak isteyen başka bir grup da batıdan, Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Sirkeci Garı'ndan yola çıktı. Savaştan önce İran'a geniş kapsamlı seyahatler yapmış olan başka bir Bavyeralı subay olan Oskar von Niedermayer, Afganistan heyetinin başındaydı ve yaklaşık otuz Alman askeri ile uzmanlık alanları oldukça farklı gizli ajanlardan oluşan bu grup Kress-Prüfer ekibinden bile kalabalıktı. Tarafsız Romanya'da Bağdaşma-İtilaf devletleri ajanları her yeri sardığı için Niedermayer'in heyeti kendine 'gezici sirk' süsü verdi. Almanlar için talihsiz bir şekilde, bu üçkâğıt Bükreş'teki uyanık bir gümrük memuru tarafından

* Halep ile Şam arasında münferit hat açık olmasına rağmen Bağdat Demiryolu'nun Toros ve Amanos Dağlarındaki tamamlanmamış bölümler yüzünden Kilikya ile Suriye arasında seyahat etmenin tek yolu hem kervan yollarını hem de birçok dekovil hattını (mühimmat ve demiryolu malzemesi için) kullanmaktı. Savaş zamanındaki hat yapım çalışmalarına 14. bölümde daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

ortaya çıkarıldı. Memur, bagaj arabalarından dışarı sarkan kablosuz antenlerden (üzerindeki etikette sirk çadırı direkleri yazıyordu) şüphelenmişti. Stresli bir haftadan (ve büyük miktarda rüşvetler dağıtıldıktan) sonra Niedermayer'in heyetinin yola devam etmesine izin verilmesine verildi ama o zamana kadar bu utanç verici aksilik, rakip devletleri, heyetin gerçek kimliğine dair alarma geçirmiş oldu.[31]

Niedermayer ile Prüfer başkalarıyla mukayese edilemez şekilde, sırasıyla İngiliz Hindistan'ını ve Mısır'ını hedef alan en önemli Alman cihat görevlileriydi. Fakat çevrede onlara yardımcı olan başka birçok insan vardı. Ağustos başında esrarengiz bir görevliyle birlikte kuzey Afrika'daki Fransız yönetimine karşı ayaklanma başlatmak için Trablusgarp'a gönderilen Otto Mannesmann'a sonrasında Libya'daki Sünusî aşiretlerini Mısır'daki İngiliz yönetimine karşı kışkırtma görevi verildi. Bernhard Moritz, Süveyş Kanalı'na en iyi yaklaşma yollarıyla ilgili Osmanlı 4. Ordu'suna Ağustos 1914'te tavsiyelerde bulunduktan sonra Oppenheim'ın Ekim'deki emri üzerine Sünnîliğin en kutsal ikinci şehri olan Medine'deki büroya Alman propagandası düzenlemek için gönderildi. Almanya'nın önde gelen Afrika sömürge kâşifi Leo Frobenius da Habeşistan (Etiyopya) ile İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudan'da İslami cihadı yapılandırmak için Hicaz üzerinden eş zamanlı olarak gönderildi. Yine aynı vakitlerde, Alman bir yüzbaşı olan Fritz Klein, Şiîlerin kutsal yerleri olan Necef ile Kerbela'nın önde gelen dini liderlerinin Osmanlı-Alman cihadıyla ilgili onayını kazanmak ve petrol bakımından zengin olan Basra bölgesinin güvenliğini sağlamak (ya da İngilizlerin kendisini bu konuda geride bırakması durumunda kuyulara saldırı düzenlemek) için güney Mezopotamya'ya gönderildi. Ekim ayı içerisinde becerikli bir Avusturyalı Şarkiyatçı olan Profesör Alois Musil ise (raporlarını Viyana'ya gönderiyor olsa da, onun görevi tamamen Berlin tarafından finanse ediliyordu) önemli aşiret şeyhlerini Osmanlı-Alman cihadına kazandırmak için Orta Arabistan'ın çöl bölgelerine gönderildi.*

Tüm bunlar arasında en iddialı görev, savaştan önce Hollan-

* Bu görevlere tek tek değinilecektir.

da Endonezya'sında yaşayıp orada erken dönem İslam'ın meşhur üstadı Snouck Hurgronje ile çalışmış bir Alman olan Max Roloff-Breslau'ya verildi. Roloff vazifesini Alman askeri istihbaratı haricinde icra ediyor ve Oppenheim'ın bürosu yerine kendisinin hacca gönderilme planı için 200.000 marklık fon sağlayan İstanbul'daki Bahriye Ataşesi Hans Humann ile irtibat içinde bulunuyordu. Roloff için tasarlanan şey, Doğu Hindistan'a varmak üzere Eylül 1914'te Roterdam'dan gemiyle yola çıkması ve Hollanda pasaportu ile seyahatini sürdürmesiydi. Sumatra'da Müslüman kılığına girecek ve tam vaktinde (1914 senesinin ilk hac günü 20 Ekim'e tekabül edecekti) diğer Endonezyalı hacıları taşıyan Hicaz bağlantılı bir gemiye binecekti. Roloff, Mekke'ye ulaşsa da ulaşmasa da (dışişlerinde de onun bunu yapıp yapamayacağına dair ciddi tartışmalar vardı) hacı adaylarının Avrupa savaşına dair fikirlerini sorup kamuoyu yoklaması yapabilir ve Almanya, Hacı Wilhelm ve Osmanlı halife-sultanı tarafından Bağdaşma-İtilaf devletlerine karşı ilan edilecek ufuktaki büyük cihat hakkında olumlu düşünceler yayabilirdi.[32]

1914 senesinin Ekim ayına kadar Boğaziçi'ndeki kutsal savaş ateşi yükseldikçe yükseldi. Başkentteki Sirkeci Garı'na varan trenler her gün Alman altınları, silahları ve mühimmatıyla beraber Orta Avrupa'dan gelen şüpheli görünümlü şahıslarla dolu oluyordu. Pera Palas Oteli, İtilaf devletlerinin ajanlarınca istila edilmişti ve çenesi düşük Alman cihat görevlileri sayesinde işlerini hiç zorlanmadan yapabiliyorlardı. Ekim'de buraya varan Niedermayer ayağının tozuyla hasar tespiti yapmak zorunda kaldı. Sinirden küplere binmiş olarak dışişlerine yazan Bavyeralı albay, 'Ne kadar çabalarsam çabalayayım buradaki adamlardan bazılarının anlattıkları acayip hikâyelerin önünü kesemiyorum,' diyordu. Niedermayer, Oppenheim'ın kendisine seçtiği adamların Afganistan'daki cihat görevi için haddinden fazla heyecanlı olduklarını ve bu konuyla ilgili susmak bilmediklerini anlattı. Bu tiplerden çok fazla vardı ve bunlardan çoğu çift taraflı ajanlık yapıyordu.[33] Wangenheim, Baron'un kutsal savaş için görev verdiği kimselerle ilgili yeteri kadar güvenlik soruşturması yapmamasından dolayı giderek daha çok endişelenmeye başladı. 15

Ekim 1914'te Oppenheim'a, 'Bundan böyle lütfen devrimci tasarılar için ne olduğu belirsiz insanlardan daha fazla gönderme,' diye istirhamda bulunacaktı.[34]

Ne yazık ki, fazla mesai yapan Wangenheim için Oppenheim sorunu yeni başlıyordu. Yıllardır planları soylu dışişleri asilzadelerince hüsrana uğratılan Baron, şimdi kendisini öyle kaptırmıştı ki, hiç durmaya niyeti yok gibi görünüyordu. Oppenhiem'ın küstah İngiltere'ye karşı şimdiye dek frenlemiş olduğu tüm içerleme ve öfke, hiddet dolu siyasi belgeler şeklinde tezahür edecekti ki, bunlar belki de 1914 yılına ait en sıradışı evraklardır. Onun savaş öncesi Kahire raporları gibi bu 'Düşmanlarımızın Müslüman Bölgelerinde Yürüteceğimiz Faaliyetler Hakkında Bildiri' belgesi de yüz sayfadan fazlaydı ve zehir zemberek ifadelerle donatılmıştı. Kutsal savaş propagandasından petrol kuyularının yakılmasına ve İngiliz yönetimindeki Hindistan ve Mısır'ın işgali için topyekûn savaş kararlarına kadar her şeye değinen Oppenheim, yüz milyonlarca insanı içine alacak dünya çapındaki bir cihat planının tasarısını yaptı. Oppenheim zalimce bir saplantı ile tüm Asya'nın İslami bölgelerindeki azınlıkları tarihin tozlu sayfalarına kaldırıyordu. Mesela Ermeniler ve Marunî Hıristiyanları hakkında yazarken 'Bağdaşma-İtilaf devletlerinin yola getirilmesi güç sempatizanları ve Almanya için hizmet görmeye uygun değiller (*nicht viel nützen können*)' diye not düştü. Baron tamamen de insafsız değildi. Wilhelm yönetimini şu konuda temin etti: Onun Hindistan'daki Müslüman ajanları cihat oraya ulaştığı zaman 'yaşlı erkekler, kadınlar ve çocukların' hayatını bağışlayacaklarına (bu ifadeden sağlıklı erkek kâfirlerin hayatının bağışlanmayacağını çıkabiliriz) söz verdiler. Hindistan'daki cihadın nihai hedefi muhakkak ki İngiliz yönetimi idi. Oppenheim, 'Devam eden savaşa İslami bir müdahale özellikle de İngiltere için ağır bir darbe olacaktır. Bunun ölümcül bir darbe olması için elimizden gelen her şeyi yapalım, tüm güçlerimizi bunun için seferber edelim!' diye abartılı bir ifadeyle yazısını sonlandırıyordu.[35]

Tıpkı İsaac Deutscher'in Troçki'si gibi dünya çapındaki cihadın yaratıcısı, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar İmparatorluk Almanya'sının tüm gücünü arkasına alarak silahlandı. Op-

penheim, İngiliz işgali altındaki yüz milyon Müslümanla birlikte Fransa ve Rusya yönetimindeki kırk milyon kardar Müslümanın Almanya tarafında olacağına inanıyordu. Kayser tüm dünyadaki üç yüz milyon Müslümanın dostu olduğunu ilan etmemiş miydi? Oppenheim, bölgeden yazdığı raporlarla dışişlerine, 'Sadece Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'da değil, İngiliz Hindistan'ında ve hatta İran'da bile tüm dünya Müslümanlarının Alman kuvvetlerinin zaferi için camilerde dua ettiğine,' dair bilgi veriyordu. Baron, Almanya'nın İslami bir güç olmadığını kabul ediyordu. İşte bu yüzden Bağdaşma-İtilaf devletlerine karşı bir savaşın halife-sultanın mührü ile desteklenmesi gerekiyordu. Oppenheim, 'Dünyanın şimdiye dek gördüğü bu en büyük savaşta tüm İslam âleminin İttifak devletlerinin yanında olacağına, Almanlarla Müslümanların omuz omuza ve canları pahasına çarpışacağına,' dair söz veriyordu.[36]

Ortada baş döndürücü bir tasavvur olmasına rağmen hâlâ bazı ciddi sorunlar devam ediyordu. Berlin'i Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumakla mükellef kılan gizli bir anlaşmanın 2 Ağustos'ta imzalanmasına; İngiliz yönetimindeki Mısır ve Hindistan'ı hedef alan gizli operasyonlar ve askeri planlamalarla ilgili Osmanlı-Almanya işbirliğinin filizlenmesine; Alman heyetlerinin Osmanlının dört bir yanına gönderilmiş olmasına; Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Osmanlı-Alman cihadı için dillendirdiği coşkusuna ve Bâb-ı Âli'nin eyleme geçmelerinin an meselesi olduğuna dair haftalardır söz vermesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ savaşa girmemişti.

5

Bâb-ı Âli'yi Kazanma Mücadelesi

'Doğu Sorunu' ile ilgili nihai çözüm muhtemelen önümüzdeki birkaç yıl içinde belli olacaktır.

I. K. Grigoreviç, Rus Bahriye Bakanı, 7 Ekim 1913[1]

Dünya tarihinde çok az karar Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katılma kararı kadar önemli neticeler doğurmuştur. Osmanlıların 1914'te savaşmaya karar vermesi, Boğazların yıllarca Rus ticaretine kapatılmasından -Rus devrimine yol açan ekonomik çalkantının temel nedeni- savaşta yenilen Devlet-i Aliyye'nin küllerinden modern Ortadoğu'nun ortaya çıkmasına kadar, yirminci yüzyılın en iflah olmaz jeopolitik sorunlarının altında yatan nedendir ve bu sorunların çoğu da halen güncelliğini korumaktadır. İmparatorluğu savaşa sokan Osmanlı yöneticileri, resmi olarak Alman müttefikleri gibi çatışmayı körüklemekten dolayı savaş suçuyla asla itham edilmemiş olmalarına rağmen azımsanmayacak derecede büyük sorumluluklar almışlardır. Çünkü onlar nihai bir savaş kararı alırken arkalarında muharip Batı devletlerinde olduğu türden bir halk desteğine benzeyen hiçbir şey yoktu.

Geriye dönüp baktığımızda, Bâb-ı Âli'nin de tıpkı bölgedeki diğer tarafsız devletler İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi filizlenen çatışmaların içine eninde sonunda çekilmesi kaçınılmaz görünür. Yine de bu olayın neden sonuç ilişkisini yanlış değerlendirmemek gerekir: Son kertede diğer devletleri savaşa sürükleyen şey Devlet-i Aliyye'nin 1914'te harbe girmesi ve böylelikle imparatorluğun bir savaş ganimeti olarak görülmesiydi. Tarafsız

devletler tüm yaz ve ilkbahar ayları boyunca Osmanlıların kararını endişeyle beklemişlerdi. Kimi Osmanlı Devleti'nden daha çok toprak koparmayı (Yunanistan), kimi Osmanlıların savaşta olmasını bölgesel hesaplaşmalar için bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı (Bulgaristan) düşünerek, kimisi de sömürgelerinde Osmanlıların yaptığı cihat tarzı karışıklıklar olacağı endişesiyle (İtalya) bu kararı beklemişti. Büyük Güçler de benzer şekilde Bâb-ı Âli'nin hangi yöne gideceğini kestirememekten dolayı çaresizdi. Almanya ile Avusturya-Macaristan, Osmanlıları Rusya'nın önüne çıkararak doğu cephesindeki baskıyı gevşetmek istiyordu. Ruslar şunu çok iyi biliyorlardı ki, Osmanlılar harbe katılırsa (İstanbul'u uzun zamandan sonra artık fethedebilme olasılığının cazibesine de çok fena kapılmışlardı) İngiltere ve Fransa, Rus müttefiklerinin deniz yoluyla kuşatılması halinde korkuya kapılabilir ve Osmanlıların Bağdaşma-İtilaf devletlerine savaş ilan etmesinin akabinde sömürge topraklarında isyanlar çıkabilirdi.

Bâb-ı Âli, 1914 öncesinde de uzun zamandır Alman nüfuzu altında olmasına rağmen aslında bizzat Osmanlı nazırları da dâhil olmak üzere hiç kimse imparatorluğun savaşa kimin yanında gireceğini bilemiyordu. Savaş krizine dair gitgide yayılan haberler ilk olarak Temmuz ayında Bâb-ı Âli'ye ulaştığı vakit her muhtemel karar tehlikeye açık olsa bile diplomatik ihtimaller sonsuz gibi görünmüştü. Osmanlı hükümdarları ile onların danışmanları, Doğu Sorunu'nun bir asır önce Avrupa diplomasisinin ön saflarına girmesinden beri hiçbir güce tam olarak güvenmeden, onları birbirlerine karşı kullanarak bir denge siyaseti gütmenin yollarını aramışlardı. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesinden sonra İngiltere, Bâb-ı Âli'nin (resmi olmayan) baş koruyucusu olarak farz edilmesine rağmen 1820'lerdeki Yunan isyanında (Yunanlıların başarısı İngilizlerin 1827'de Navarin'de yapılan deniz harbindeki zaferiyle mümkün oldu) olduğu üzere, talihi elverdiği sürece başka yollara da sapma hakkını kendinde saklı tuttu.

Osmanlıların koruyuculuğu rolünü onların ezeli düşmanı Rusya'nın üstlendiği zamanlar da oldu. Mesela Osmanlı padişahının reformcu Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa'nın ordusu ta-

rafından tahttan indirilmesini engellemek için 1833'te İstanbul'a birlikler gönderdi. Fransa da elini taşın altına koyanlardandı: Devlet-i Aliyye'yi Rus saldırısına karşı savunmak için İngilizlerle birlikte Kırım Savaşı'nda çarpıştı. Almanlar ise bildiğimiz üzere II. Wilhelm'in yönetimiyle beraber bu nöbeti devralmışlardı ama bu ilişkinin de arada bir gerildiği oluyordu. Almanya, Avusturya-Macaristan'ın 1908'de Bosna Hersek'i ilhak etmesine ve Balkan Savaşları esnasında Yunanlıların Ege adalarına el koymasına zımnen diplomatik destek verince, Bâb-ı Âli ile ilişkileri kopma noktasının eşiğine getirecek kadar büyük bir güven kaybı yaşanmıştı. Osmanlı-Alman ilişkileri 1908 öncesinde kayser ile sultanın kişisel dostluğu ile desteklenirken Enver Paşa hariç olmak üzere İttihat ve Terakki liderlerinin hiçbiri Almanya'ya karşı özel bir dostluk beslemediler. Abdülhamid (şimdi Beylerbeyi Sarayı'nda ev hapsinde tutuluyordu) için üzüntü duyan Wilhelm de Jön Türklere pek düşkün sayılmazdı.* Kayser I. Balkan Savaşı boyunca etrafı düşmanla çevrilmiş Osmanlı ordusunun yanında olmayı reddederken siyasetini bir nevi 'serbest dövüş ve iltimassızlık' olarak tanımladı. Kayser, Panislam için duyduğu tüm coşkuya karşın 1913 senesinin Mart ayı itibarıyla Yunanistan kraliçesi olan kız kardeşi Prenses Sophie'yi de seviyordu. Hacı Wilhelm, Asya'daki İngiliz İmparatorluğu'na karşı İslam ordularını savaşa sürmenin hayalini kuruyordu fakat konu Osmanlının Rumeli toprakları olduğu vakit kafası tamamen farklı çalışıyordu.[2]

Bâb-ı Âli, 1914'te savaşın patlak vermesinden önce dahi hararetli diplomatik entrikalara, özellikle de yüksek alarm durumuna geçmiş Rusların oyunlarına sahne oluyordu. Osmanlılar, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarındaki kayıplarından dolayı sersemlediğinde tüm sorunlar askıda kalmıştı. Bunlar, Osmanlı otoritesinin imparatorluğun Balkanlar'daki eski vilayetlerinde ve Ege adalarında (ya da daha da azaltılması) yeniden tesis edilmesinden, Ermenilerin yoğunlukta olduğu doğu Anadolu'nun kısmi özerkliğine (1914 senesi başında büyük devletlerle müzakere edilmişti), Boğazların ve hatta İstanbul'un kontrolüne kadar çe-

* Abdülhamid ilk olarak Selanik'e sürgün edilmiş, bu şehrin 1912'de I. Balkan Savaşı sırasında Yunanlıların eline geçmesi üzerine İstanbul'a geri getirilmiştir.

şitleniyordu. 1911-1912 yıllarındaki Trablusgarp Savaşı esnasında Boğazların kapatılması Rus deniz taşımacılığını ve tahıl ticaretini perişan etmişti. Bunun yanında, Rus sanayisinin son derece ihtiyaç duyduğu kalemlerin ithal edilmesinde yaşanan sorunları söylemeye bile gerek yok. Bulgar ordusu, Kasım 1912'de ve tekrardan Mart 1913'te İstanbul'a 1877 senesindeki Ruslar kadar yakındı. Tam anlamıyla, 1878'de Rus ordusunun gücü ile oluşturulmuş bir devlet olan Bulgaristan, Rus Ortodokslarının düşü olan 'İkinci Roma'yı fethetmekle tehdit ederken artık Rusya'nın yardımına ihtiyaç duymuyordu. Petersburg tıpkı 1833'te yaptığı gibi İstanbul'u 'korumak' için usulca manevralara başladı. Bahriye Bakanı İvan K. Grigoreviç (baba adı Konstantinoviç'e yaraşır bir şekilde) planının başında Çar II. Nikola'ya 25 Kasım'ı bir sonraki güne bağlayan gece saat 01.30'da telgraf çekip Rusya'nın Bâb-ı Âli Elçisi M. N. Girs komutasındaki tüm Karadeniz filosunu mevzilendirmek için talepte bulundu. Böylelikle Bulgarların çok fazla yaklaşması durumunda Girs'in gemilerle askeri birliklere İstanbul'daki 'anarşiyi' bastırmak için görev emri verebileceği düşünülmüştü (çar, uyandırılmaktan pek hoşlanmamakla birlikte bu fikri kabul etti.[3]) Bulgarların daha sonra geri çekilmesine ve Osmanlıların Temmuz ayında Edirne'yi geri almasına rağmen İstanbul'u ele geçirme planı hâlâ yürürlükteymiş gibi görünüyordu. Aynı sene Rus ordusunun genişletilmesi ve demiryoluyla asker sevkiyatının hızlandırılmasını öngören 'Büyük Program'ın başlatılmasına paralel olarak, Rus donanması Karadeniz filosunu Boğazları ele geçirebilecek kadar güçlendirmeyi amaçlayan beş yıllık bir planın üzerinde çalışmaya başladı. İyimser Grigoreviç, 'Doğu Sorunu ile ilgili nihai çözüm muhtemelen önümüzdeki birkaç yıl içinde belli olacak' öngörüsünde bulunuyordu. Rusya buna hazır olmalıydı. Her şey yolunda giderse 1917 ya da 1918 senesine kadar tüm hazırlıklarını bitirmiş olabilirdi.[4]

İlginçtir ki, Ruslar yıllardır hayalini kurdukları İstanbul'u almaya ne kadar yaklaştıysa Petersburg ile Bâb-ı Âli arasındaki ilişki de o denli dostane olmaya -en azından görünüşte- başladı. Rus donanması gözünü İstanbul ile Boğazlara dikmiş olarak Mart 1914'te genişleme planında son taşları yerine koyarken (nihai

taslak 5 Nisan'da çar tarafından onaylandı)[5] Osmanlı-Rus dostluk komitesi İstanbul'da gösterişli bir alay geçidi düzenliyordu. Bunun için ilk girişim Ruslardan gelmiş gibi görünse de, masrafları aslında İttihat ve Terakki'nin Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in talimatıyla Osmanlı tarafı ödemişti.[6] Sadrazam Said Halim Paşa'nın destek verdiği Talat Paşa, Rus Dışişleri Bakanı Sazonov ve bizzat Çar II. Nikola ile görüşmek üzere 1914 senesinin Mayıs ayı başında sultanın yatıyla çarın Kırım Livadia'da bulunan yazlık sarayına gönderildi. Talat Paşa'nın teklifi, Rusların Boğazlar üzerindeki planları devreye girmeden evvel onları boşa çıkarmak için tasarlanmış gibi görünüyordu. Bâb-ı Âli bu cazip önerisinde, topyekûn bir Osmanlı-Rus müttefikliğinin yapılandırılması karşılığında Boğazları bir daha asla Rus gemilerine kapamama sözü veriyordu. Ruslar, Talat Paşa'nın bu teklifine soğuk bakmalarına rağmen onu ellerinin tersiyle itivermediler.[7]

Bu pazarlığı samimiyetsiz bularak geri çevirmek iki taraf için de kolaydı. Rus tarafı için İstanbul ile yakınlaşmanın kesinlikle kuşku dolu bir eşiği vardı. Alman ajanlarına göre, Ruslar sultanı devirip yerine kukla diktatör olarak Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı getirmek için Talat Paşa'nın arkasından iş çeviriyordu.[8] Yine de Balkan Savaşlarından sonra Rusya ile Devlet-i Aliyye'nin çıkarlarının bir süreliğine bile olsa bir araya geleceği gerçek bir zemin oluşmuştu. Petersburg, Balkan Slavları arasında Osmanlı karşıtı bir irredantizm canavarını yaratma konusunda asıl sorumlu olmasına rağmen kendisine bağımlı ülkelere karşı sabrını kaybediyordu. Saldırgan Bulgarlar kendilerine biçilen elbisenin çok dışına çıkarken Sırpları denetlemenin de zor olacağı ortaya çıkmaya başlamıştı. Rusya'nın en son isteyeceği şeylerden biri ihtiraslı bir Balkan devletinin İstanbul ve Boğazları ele geçirmesiydi. Çünkü böyle bir durum ekonomisini nankör Sırplar ile Bulgarların insafına bırakabilirdi. Sırbistan'ın Arnavutluk'un yönetimini ele geçirmesi ona Adriyatik Denizi'nde kıyı bölgesi sağlamanın yanı sıra büyük devlet olduğu iddiasında bulunmasına da fırsat vereceği için Rusya böyle bir şeyi engellemek adına gün geçtikçe daha kararlı olmaya başladı. Sazonov, Arnavutluk'ta Osmanlı otoritesini tekrar tesis etmek için 1914 senesinin Ocak ayında

çalışmalarına başladı. Ruslar bu hamleyle birlikte, Arnavutluk'ta Yunan yönetimini destekleyen ve bu konuda geri adım atmaya niyeti olmayan sözde Türk dostu Almanlara nazaran Bâb-ı Âli'ye daha yakın oldu. Bu yakınlaşma yüzünden 1914 senesi baharında Avusturyalılar ile Almanları Devlet-i Aliyye'yi Üçlü Bağdaşma devletlerine kaptırma endişesi sardı. Osmanlı başkentinde herkesten daha uzun süredir görev yaptığı için genellikle 'hariciyecilerin duayeni' diye anılan Avusturya'nın Bâb-ı Âli Büyükelçisi Johann Markgraf von Pallavicini, Mayıs 1914'teki raporunda Jön Türklerin artık Üçlü Bağdaşma devletleri ile kader birliğine girdiğini yazdı. Viyana'ya önerisi şuydu: Rusya'ya Balkan Slavlarıyla müttefikliği bırakması karşılığında İstanbul'u vermeyi teklif ederlerse tüm Doğu Sorunu kapanmış olurdu.[9]

Osmanlılar Almanların yanında savaşa katılmakla ilgili hayati kararı alırken İstanbul'daki Alman nüfuzunun tıpkı 1908-1909 yılları arasında olduğu gibi yine tam bir sönüklük içinde olması I. Dünya Savaşı'nın en ilginç ironilerinden biridir. Kayserin 1913-1914 yılları arasındaki Arnavutluk sorununda Yunanlılara verdiği duygusal desteğin yanı sıra Balkan Savaşları sırasında Osmanlılara sırt çevirmesi, Marschall'ın Bâb-ı Âli'de itinayla tesis ettiği Alman nüfuzuna zarar vermekten başka bir işe yaramadı. Marschall'ın halefi Baron Hans von Wangenheim -talihsiz bir zamanlama ile I. Balkan Savaşı'nın Bâb-ı Âli'yi her türlü yabancı diplomata şüpheyle yaklaşan bir paranoya merkezine dönüştürmesinin arifesinde- Kasım 1912'de göreve geldikten sonra kendini çetin bir mücadelenin içinde buldu. Wangenheim, Devlet-i Aliyye ile Almanya arasında dostane duyguların hâkim olduğu Abdülhamid döneminde Boğaziçi'ne varmış olsaydı bu 'iri kıyım Thüringenli'nin, asıl Boğaziçi Devi Marschall gibi büyüleyici bir başarı yakalaması çok muhtemeldi. 1.85'lik boyu ile birçok Türke yukarıdan bakıyor, cüsseli vücudu ve geniş omuzlarıyla vakur ve yenilmez biri izlenimi veriyordu. Buna rağmen Wangenheim'ın heybetli görüntüsü, 1912-1914 yılları arasındaki gerilimli ortamda, imparatorluklarının büyük devletlerin göz yummasıyla parçalanmasından dolayı endişe içinde olan Osmanlıların güvende hissetmesine pek fayda sağlamamıştı. Dönemsel öfke nö-

betlerinden muzdarip olmasına rağmen inanılmaz bir enerjisi olan Wangenheim'ın duygusal durumu, hizmetinde bulunduğu imparatorun inişli çıkışlı ruh halinden farklı değildi. (Kayser Wilhelm'in Korfu'daki yazlık konutuna sık sık davet edilen büyükelçinin imparatorla kişisel bir samimiyeti de vardı.)[10] Pek muhterem imparatoru gibi coşku seline kapılmaya ve dönemsel depresyonlara girmeye yatkın olan Wangenheim, diplomasi mesleği ve özellikle de İstanbul'daki gibi hassas bir hariciye görevi için uygun biri değildi.

Üçlü Bağdaşma devletlerinin diplomatları, Wangenheim'ın Bâb-ı Âli tarafından kendisine bahşedilen ayrıcalıklardan istifade ettiğini düşünüyorlardı ama bunun aksine hükümetteki en ateşli Alman yanlısı olan Enver Paşa bile kendisine güven duymuyordu. Wangenheim emri altında çalışanlarla da çok iyi geçinemiyordu. Alman Bahriye Ataşesi Hans Humann, Wangenheim'ın arkasından kötü niyetli işler çevirmeye başlamış ve bir defasında onu 'mesleki olarak yetersiz olmak' ile itham edecek kadar ileri gitmişti.[11] 1913'te İstanbul'a gönderilen kırk kişilik Alman askeri heyetinin kumandanı olan Liman von Sanders, en baştan beri büyükelçiden hazzetmezken bunun için anlaşılır bir gerekçesi vardı: Sanders, Sirkeci Garı'na vardığında Wangenheim kendisiyle görüşmeyi dâhi reddetmişti. Padişahın 4 Aralık 1913'te Sanders'i Osmanlı 1. Ordu birliklerinin başına getirmesi ile hem İstanbul'un (ve oradaki elçiliklerin) hem de Boğazların savunulması görevi resmi olarak bir Alman vatandaşına verilmiş oldu. Petersburg için İstanbul'un stratejik önemi göz önüne alındığında, Rusya'nın bu atamayı şiddetle protesto etmesi hiç şaşırtıcı değildir. Bunun yanında, kendisi de Alman komutanı şehirde iyi karşılamamış olan Sazonov'un bu bedbaht Liman von Sanders olayında Wangenheim'ı ayıplaması tuhaftır. Wangenheim'ın Ocak ayı içerisinde kişisel olarak düzenlediği uzlaşma, basit bir ordu birliğini kumanda etmek için fazla donanımlı olan Sanders'in generalliğe terfi etmesini -böylelikle harekât kumandasının sorumluluğundan çıkarak şimdi Osmanlı 1. Ordu'sunun genel müfettişi olacaktı- öneriyordu.[12]

İngilizlerin tam da Osmanlı kabinesindeki en koyu İngiliz

yanlısı olan Cavit Bey'e husumet göstererek kendi kuyusunu kazdığı esnada, Rusya dışişleri bakanlığı, Wangenheim'ın Rusya'nın isteklerine karşı Humann ve Sanders'e nazaran daha ılımlı yaklaştığını gözden kaçırarak onun görevden alınmasında ısrar ediyordu.* Pallavicini gibi Wangenheim da Rusların kaderinde İstanbul'u denetlemenin yazılı olduğuna ikna olmuştu. Onun düşüncesine göre Almanlar, Rusların Anadolu ve Arap vilayetlerinde Devlet-i Aliyye'nin otoritesini tanımasına karşılık Boğazları onlara bırakmalıydı. Wangenheim'ım Enver Paşa ile ilişkisinin zayıf olması Rusların elini güçlendiren bir diğer husus idi. İlginçtir ki Alman yanlısı harbiye nazırı, General Liman Sanders'e karşı duyduğu kişisel antipatiden ya da onun düşük rütbeli Osmanlı askerleri arasında hürmet görmesine içerlemesinden olsa gerek, kendisiyle iyi anlaşamıyordu. (Buna karşın Enver Paşa çocukluk arkadaşı olan ve bahriye toplantısında ordu bağlılığına düşman olmadığını belli eden Humann ile çok daha iyi ilişkiler kurmuştu.) Wangenheim'ın daha da güç kaybedişi kayserin Arnavutluk'ta Yunan davasına verdiği içten destek yüzünden oldu. Alman büyükelçi bu olayın Bâb-ı Âli'de yarattığı tesiri tersine çevirmek için elinden geleni yapmış ama Korfu'daki zirvede Kayser Wilhelm tarafından bu işe burnunu soktuğu için azarlanmak dışında eline bir şey geçmemişti. Tüm taraflarca güvenilmez biri olarak addedilen Wangenheim, savaş arifesindeki İstanbul'da tehlikeli bir şekilde tecrit edilmişti. Pallavicini Alman büyükelçiyi Haziran 1914'te Korfu'dan döndükten kısa bir süre sonra gördüğünde onun bitap düşmüş olduğunu gözlemlemişti.[13]

Saraybosna'daki suikastla ilgili diplomatik gelişmeler Temmuz ayında Bâb-ı Âliye ulaştığı vakit Doğu Sorunu'ndaki her şey tersine dönmüş gibiydi. Rusya şimdi kaybedilmiş eyaletlerde Osmanlı otoritesini yeniden tesis etmek için uğraşırken, Almanlar açgözlü zalim bir imparatorluk gibi görünüyordu. Fransa tıpkı Rusya gibi Osmanlıların lehine dönmüştü. İttihat ve Terakki'nin Bahriye Nazırı Cemal Bey, 1912-1913 Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'ya kaybedilen Rodos ile diğer Ege adalarının geri alınması

* Ruslar bu konuyla ilgili olarak, Wangenheim'dan hiddetle nefret eden ve onun görevden alınması için uğraşan St. Petersburg'daki Almanya Elçisi Friedrich Pourtàles tarafından yanlış bilgilendirilmiş olabilirler.

için lobi faaliyetlerinde bulunmak üzere Temmuz 1914'te Paris'e gitti.[14] İngiliz Sefareti, Fitzmaurice'in tesiri altında kalmamış olsaydı yalnızca Osmanlı topraklarını korumak için şartlı teminat vermesine karşılık bile Bâb-ı Âli'den geniş imtiyazlar alacağı neredeyse kesindi. Osmanlılar I. Dünya Savaşı arifesinde o kadar çaresiz durumdaydı ki, müttefiklik arayışı ile tüm devletlere yanaşmışlar ancak sırasıyla bunların *hepsi* tarafından reddedilmekten başka bir şey alamamışlardı.[15]

Bu müzikli sandalye kapma yarışının diplomatik şekli gibiydi. Tek fark her müzik sustuğunda boşta kalan sandalyeye oturmak yerine Osmanlıların masasından kalmak ve mümkün olduğunca uzun süre uzakta durmak idi. Ruslarla İngilizlerin gücünü bir başka yöne çevirmek için Osmanlıları savaşa sokmakta her türlü kazancı olan Almanlar bile ayak diredi. Wangenheim, Enver Paşa'nın Osmanlı-Alman müttefikliği teklifini 22 Temmuz 1914'te reddetti. Kayser Wilhelm tarihi sonuçlar doğuracak hamlesinde, İslam için duyduğu heyecanı ve bunun İngiltere ile yapılacak bir dünya savaşındaki muhtemel önemini birden hatırlayarak elçisi Wangenheim'ın kararını iki gün sonra iptal etti ve ittifak müzakerelerini tekrar başlatması için emir verdi. Osmanlıların ittifak taslağı usulüne uygun olarak 28 Temmuz'da Berlin'e gönderildiğinde Almanlar tekrar tereddüte düştüler. Çünkü onlar şimdiden iki cephede birden çarpışırken daha fazla stratejik yükümlülük almaları aptalca görünüyordu. Almanya Rusya'ya savaş ilan etmeden bir gün önce, 31 Temmuz'da Şansölye Bethmann Hollweg, Berlin'den Wangenheim'a telgraf çekip sadece 'Türklerin Rusya'ya karşı bahse değer bir eyleme girişmeleri ya da girişebilecekleri' bir durumda Osmanlılar ile ittifak anlaşması imzalaması için kendisine yetki verdi.[16]

İlk olarak David Fromkin tarafından arka planı aydınlatılan olağanüstü hadise şimdi sahneye konuyordu. Almanya diplomatik arşivinde Ulrich Trumpener'in çalışmasına dâhil edilen ve burada karşısına çıkan bilgileri İngiliz Devlet Arşivi kayıtlarıyla bizzat karşılaştıran Fromkin, Enver Paşa'nın Wangenheim'a zekice bir hile yaptığını öne sürer. Bu hadise Almanya, Rusya ve Ortadoğu'nun daha sonraki tarihleri üzerinde çok derin etkiler

yapmamış olsaydı, kolaylıkla sulu bir güldürü olarak izleyiciye sunulabilirdi. Enver Paşa görünüşe bakılırsa, dünya savaşının başladığı 1 Ağustos 1914 gibi erken bir tarihte Winston Churchill'in Osmanlı donanması için İngiliz tersanelerinde inşa edilen ve en gelişmiş teknolojiye sahip iki savaş gemisine kraliyet donanmasında kullanılmak üzere limanda el koyduğundan haberdardı. (*Reşadiye* 1913'te tamamlanmıştı ve ondan daha güçlü özelliklere sahip olan *Sultan I. Osman* tamamlanmak üzereydi.) Muhtemelen, İngiliz birlikleri 31 Temmuz'da gemilere çıktıktan sonra bu gasp olayını protesto etmek için Whitehall'u ziyaret eden Bâb-ı Âli'nin Londra elçisi tarafından bu konuyla ilgili bilgilendirilen Enver Paşa, 1 Ağustos 1914'teki Osmanlı kabine toplantısında Churchill'in bu hareketini tartıştı. Enver Paşa tam o gün Wangenheim ile görüşüp 'Rusya'ya karşı eyleme geçme' koşulunu yerine getirmek için dünyadaki en güçlü savaş gemisini Almanya'ya devretmeyi önerdi: *Sultan Osman*. Gemiye İngilizler tarafından el konulduğundan, geminin artık Osmanlılara ait olmadığından bihaber olan Wangenheim, Enver Paşa'nın teklifini kabul etti. Wangenheim, bu tarihi karardan sonra, 'Almanya, Osmanlı topraklarına yönelik bir tehdit olduğu ve gerektiği takdirde silahlı güçleri ile birlikte Devlet-i Aliyye'yi korumakla kendini mükellef kılmıştır,' ibaresinin yer aldığı anlaşmaya 2 Ağustos 1914'te imzasını koydu.[17]

Wangenheim ev ödevini iyi yapmamıştı. Enver Paşa'nın oyununa gelerek Osmanlı hariciyecilerinin yıllardır en büyük gayesi olan Devlet-i Aliyye topraklarının bir koşula bağlı olmadan korunmasının teminatını vermekle kalmamış, aynı zamanda Almanya'ya karşı Osmanlıların kendi yükümlülüklerine dair anlaşmanın satır aralarını da okumamış gibiydi. Wangenheim, Osmanlı sınırlarının '[Almanya'nın] silahlı güçleriyle' korunmasına karşılık Bâb-ı Âli'den Rusya'ya karşı savaşa girme -Bethmann Hollweg'in sözleriyle 'Rusya'ya karşı bahse değer eylemlere girişmesine'- taahhüdü aldığını düşünmüş olmalıydı. Oysa ki anlaşma taslağı Türkler tarafından o kadar zekice kaleme alınmıştı ki, yalnızca Berlin'in Avusturya ile bağdaşıklığının gereklerine uygun şekilde savaşa girmesi durumunda Osmanlılar savaş ilan

edecekti. Kesin olan şudur ki, Almanya önceden hareket ederek 1 Ağustos günü Rusya'ya savaş ilan etmiş ve günler sonra Avusturya ona katılmış olduğundan 2 Ağustos tarihli anlaşma Osmanlılara bir savaş yükümlülüğü getirmemiştir.[18]

Bu sinsi bir plan olsa bile hem Osmanlı diplomasisi hem de Enver Paşa için muazzam bir zaferdi. Genç yaştaki Osmanlı harbiye nazırının, imparatorluğun siyasal hayatının zirvesine kısa zamanda yükselmesi tüm gözleri ona çevirmişti. İttihat ve Terakki'nin kabineye ilk defa tam anlamıyla hâkim olmasını sağlayan Ocak 1913'teki saray darbesinin direktifini veren kişi Enver Paşa'ydı. Stratejik öneminin yanı sıra sembolik değeri de çok yüksek olan Edirne şehrini 1913 Temmuz'unda geri alan Osmanlı birliklerinin kumandanı da Enver Paşa idi. (Edirne şehri, 1453'te Konstantinopolis'in fethedildiği vakitler Osmanlıların başkentiydi. Bu yüzden onu geri almakla 'gazi' olma şerefine nail olan Enver Paşa, 4 Ocak 1914'te, otuz iki yaşındayken harbiye nazırı olacaktı.) O yazın ilerleyen günlerinde Enver Paşa'nın Osmanlı siyasetinin zirvesinde daha da sağlam bir yer edinmesinin anlaşılmayacak bir tarafı yoktur: Sultanın yeğeni ile evlendikten sonra paşa sarayına yerleşti ve 'dört ya da beş kurmay subay ve yaver eşliğinde' başkent sokaklarında kendini göstermeye başladı.[19] Genç paşa, kendisini nasıl konumlandırdığıyla ilgili olarak hiç kimse tereddüte düşmesin diye çalışma masasının üzerindeki duvara Napolyon ile Büyük Frederick'in portrelerini astı.[20] Özenle parlatılmış bıyıkları dikkat çekecek kadar Kayser II. Wilhelm'in tarzına benziyordu. (Pera cemiyet hayatından bir hanım bu durumun 'yerleşik Avrupalılar arasında epey eğlenceye sebep olduğunu hatırlıyordu.)[21]

Enver Paşa savaş öncesi İstanbul'unda kendini göstermeye çalışmasıyla kolaylıkla eğlence konusu olurken harbiye nazırı olarak 1914 yazındaki diplomatik fırtınayı bertaraf ettiği vakit çok az insan ona gülmeye devam edecekti. 2 Ağustos tarihli Almanya ittifak anlaşması şüphesiz ki İtilaf devletleri için bir sır olarak kalırken Osmanlı kabinesindekiler Enver Paşa'nın zaferini yüksek sesle kutluyordu. Enver Paşa'yı sevenler ya da ondan nefret edenler olabilir ama hakkını teslim etmemiz gereken husus, Os-

manlı tecridini çarpıcı bir şekilde sona erdirmiş olmasıdır. Bâb-ı Âli'nin çatışmaya girmesi durumunda harbiye nazırı olarak Enver Paşa'nın gücü sınırsız olabilirdi. Osmanlılar savaş dışı kalırsa, Enver Paşa imparatorluğun toprak bütünlüğünün dünyanın en güçlü ordusuna sahip olduğu düşünülen ülke tarafından -ve karşılığında hiçbir şey verilmeksizin- korunmasını zaten güvenceye almıştı.

Enver Paşa'nın büyüyen nüfuzu iki Alman savaş gemisinin 11 Ağustos 1914'te Marmara Denizi'ne heyecan verici şekilde varmasıyla daha da artacaktı. Alman Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki *Goeben* ve *Breslau* gemilerine dair efsaneler şimdiye dek pek çok kez anlatılmış olup bunlardan en ünlüsü Barbara Tuchman'ın 1962 tarihli çok satan eseri *The Guns of August*'tur (Ağustos Silahları). Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun torunu olan Tunchman, savaşın ilk Alman-İngiliz deniz muharebesine şahit olmuştu. Dedesini ziyaret etmek üzere buharlı bir İtalyan yolcu gemisiyle Venedik-İstanbul yolculuğunu yaparken 7 Ağustos 1914'te *Gloucester*'ın Alman savaş gemileri ile Yunanistan kıyılarında sıcak temasa girmesine şahit olmuştu. 'İsabet eden top atışlarının pek kimse tarafından sayılamamasına rağmen' her üç gemi de alevler içinde kalmıştı. O zamanlar sadece altı yaşında olan Tuchman bu heyecanlı hikâyeyi Wangenheim'a anlatması için Amerikan elçiliğine davet edildi. Tuchman'ın hatırladığına göre 'Wangenheim nezaketi elden bırakmadığı bir üslup içerisinde kendisini oldukça derin bir çapraz sorguya tutmuştu'.[22] Alman büyükelçinin endişelenmek için çok büyük bir sebebi vardı: *Goeben* ve *Breslau* zırhlıları *Gloucester*'in silahlarından kaçmadan önce İngilizlerin Akdeniz devriyesinden üç kere kıl payı kurtulmuştu ve İngiliz donanması onları aramaya devam ederken Mora Yarımadası'nın çevresinde bir yerlerde gizleniyorlardı. Bu olayın üstünden daha iki gün bile geçmemişti ki, Osmanlı kıyı muhafızlarının giriş çıkışı koruduğu Boğazlarda, Souchon'un gemilerinin bacalarından tüten duman görünmeye başladı. Acaba onun ilerlemesine izin verilecek miydi?

Bâb-ı Âli şimdi hayati bir kararla yüz yüzeydi. Osmanlı hükümeti *Goeben* ile *Breslau*'nun girişine izin vermezse Enver

Paşa'nın yakın vakitte geniş kapsamlı bir (gizli olmasına rağmen) ittifak anlaşması imzaladığı Almanya yönetimini kendisinden uzaklaştırma riskini alacaktı. Diğer yandan, Çanakkale'nin açılması durumunda Devlet-i Aliyye tarafsızlık hukukunu ihlal etmiş olacak ve böylelikle İtilaf devletleri ile savaşma riski altına girecekti. Bu sancılı bir açmazdı; karar ne olursa olsun Avrupa savaşındaki taraflardan birini kendine düşman edecekti. Fakat bu aynı zamanda bir fırsat da doğurmuştu. Osmanlı *Goeben* ile *Breslau*'nun Boğazlardan geçişine izin vermezse İngiliz donanması er ya da geç onları sulara gömecekti. Yani Osmanlılar geçiş için bir bedel talep edebilirdi. Devlet-i Aliyye'yi savaşa sokmaya hevesli olan Enver Paşa, Alman savaş gemilerine ücretsiz geçiş izni verilmesini istiyordu, fakat Osmanlı diplomasisi için hayırlı olacak bir şekilde onun bu düşüncesi sadrazam tarafından reddedildi. Said Halim Paşa fahiş bir fiyat teklif etti: Almanya ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupalılara imtiyazlı bir hukuki statü sağlayan yürürlükteki tüm kapitülasyonları daimi olarak feshedecekti. Bunun yanında, Bulgaristan ile Romanya'nın savaşa girmesi durumunda Osmanlıların lehine bir anlaşma temin edecekti. Yunanistan, İtilaf devletleri yanında savaşa girer ve Almanya savaşın galibi olursa kaybedilmiş Ege adalarını Osmanlı'ya geri kazandırmaya söz verecekti. İmparatorluğun doğu Anadolu sınırlarını 'Osmanlıların Rusya'daki Müslümanlar ile doğrudan temasını sağlayacak' şekilde düzenlemeyi taahhüt edecek ve son olarak 'Osmanlıların uygun bir savaş tazminatı almasını' garantileyecekti. Tahmin edileceği üzere Almanya kendisine böylesine külfetli bir teklif sunulmasına içerlemiş olsa da, Wangenheim kendisi ile Souchon'un iki güçlü savaş gemisini Devlet-i Aliyye'ye devretmekten başka bir seçenekleri olmadığını idrak etti. 6 Ağustos 1914'te akşama doğru anlaşmayı imzaladı.[23]

Sadrazam Said Halim Paşa art arda yaptığı bu iki muazzam hamleyle birlikte Enver Paşa'nın başladığı işi, yani İmparatorluk Almanya'sının gücünü kayıtsız şartsız olarak Osmanlı çıkarlarını desteklemek üzere kullanmayı tamama erdirmişti. Daha ilginç olan ise, Enver Paşa ile sadrazamın, Wangenheim ile bu anlaşmayı yaptıktan sonra Boğazlara giriş izni veren telgrafı çekene kadar

Souchon'u dört gün daha bekletmeye cüret etmeleriydi. Souchon kazanları günlerdir buhar kaçıran gemileri zorlukla yüzdürüyordu. 8 ve 9 Ağustos günlerinde kendisine Çanakkale Boğazı'na giriş izni veren anlaşmanın Bâb-ı Âli'de zaten imzalanmış olduğundan habersiz olarak Souchon, Ege'de küçük bir ada olan Denusa'da (Hacılar Adası) telsizi kapalı olarak saklanıyordu. *Goeben* ile *Breslau* fahiş bir fiyattan kömür alırken 'İngilizleri izlemek için tepeye bir gözleme kulesi yapıldı'. Souchon telsizini açarsa İtilaf devletleri onun yerini tespit edebileceğinden İstanbul'daki Alman elçiliği ile iletişim kuramıyordu. Souchon'un aceleci fıtratı ile ve yılmaz kişiliğinin daha sonraki olaylarda nasıl bir rol oynadığına şahit olacağız.

Souchon'un durumuyla ilgili İstanbul'a ulaşan ilk talimatlar, Bâb-ı Âli'deki siyasi pürüzler sebebiyle Alman amiralliği tarafından 5 Ağustos'ta iptal edilmesine rağmen o kendi rotasını tayin etme hususunda özgür bırakıldı. Sonradan inatçı bir kumandan olarak hatırlanacak olan Souchon, tamamen kendi iradesi doğrultusunda riskli bir hamle yapmayı tercih etti: Osmanlılar buna razı olmasalar bile onları kadim düşmanları Rusya'ya karşı Karadeniz'de savaş açmaya zorlamak için İngilizleri atlatarak İstanbul'a varacaktı. Çanakkale'ye giriş izni için Ege adalarında beklemekten usanan ve Osmanlıların kaçamak cevaplarına karşı sabrı tükenen Souchon mevzuyu zorlamaya karar verdi. *Commander* adlı Alman destek gemisini Bahriye Ataşesi Humann'a telgraf çekmesi için 8 Ağustos günü İzmir'e gönderdi. Telgrafında 'askeri sebeplerden dolayı' bir an evvel Boğazlardan geçmesi lazım geldiğini ve gerektiği takdirde uygun bir izin olmadan da bunu yapabileceğini Osmanlılara söylemesini Humann'dan istedi. Telsizini kapalı tutmaya devam ettiği için *Commander* kendisine Osmanlıların cevabını iletene kadar mesajının iletilip iletilmediğini bilmesine imkân yoktu. 9 Ağustos'ta tüm gün boyunca haber beklemesine rağmen gelen giden olmadı. 10 Ağustos günü tam şafak sökmeden önce küçük İngiliz filosu sıcak takip için Ege'ye girdiği vakit telsiz konuşmalarını yakaladı. Ya şimdi harekete geçecekti ya da hiçbir hareket fırsatı olmayacaktı. *Commander* çarpıcı denebilecek bir zamanlamayla bundan sadece birkaç

dakika sonra Boğazlara giriş için Bâb-ı Âli'nin kendisine izin verdiğini Souchon'a bildirdi.[24]

Hem Almanlar hem de Osmanlılar *Goeben* ile *Breslau*'nun kazara gelişini başlarına konan bir talih kuşu gibi görmüştü. Bu gemiler üzerindeki kullanım hakları sadece Bâb-ı Âliye savaşta iki taraf üzerinde de kullanabileceği bir pazarlık kozu vermemiş, aynı zamanda Almanya'ya da Churchill tarafından el konmuş olan iki zırhlı geminin yerine bunları koyma şansı sunmuştu.* Tuchman'ın yalnızca biraz mübalağa ile dile getirdiği gibi 'iki Alman savaş gemisinin aniden ortaya çıkışı sanki soyguna uğramış iki gemiyi yerine koymak, halkı iyi hissettirmek ve Almanlara bir sevgi halesi sunmak isteyen bir peri kızının marifetiydi'. İngilizler ise tam aksine şimdi İstanbul'da yerin dibine geçiyordu. Osmanlılar *Goeben* ile *Breslau*'nun gelişiyle birlikte paraları tamamen ödenmiş ve bu durum tüm dünyaya haykırılmış olan *Sultan Osman I* ile *Reşadiye* Londra tarafından 3 Ağustos günü 'çalınınca' bu aşağılama karşısında geçen hafta hissettikleri öfkeyi hatırlamışlardı.** [25] İngilizlerin *Reşadiye*'ye el koyması, yapım için 'para bağışında bulunan milyonlarca Müslüman bu geminin başına gelenlere kişisel bir alaka gösterdiği' için bilhassa derin bir üzüntüye neden olmuştu.[26] Şimdi Osmanlıların karşısında duran bu iki savaş gemisi, sanki vefasız İngilizlerin yaptığı hatanın sihirle düzeltilmesi gibiydi.

Souchon'un gelişi büyük bir heyecan yaratmakla birlikte, aslında Osmanlıları hassas bir duruma sokmuştu. Enver Paşa bile *Goeben* ile *Breslau* için vereceği iznin tarafsızlık hukukunu ihlal edeceğini ve İtilaf devletlerinin savaş ilanına sebep olabileceğini bildiği için son ana kadar tereddütte kalmıştı. Gemileri elinde

* Harekat yetenekleri bakımından değerlendirildiği zaman, yalnızca *Goeben* zırhlısının İngiliz gemilerinden birinin yerini aldığı söylenebilir; *Breslau* onun dörtte biri ağırlığında olan bir hafif kruvazördü. Yine de propaganda malzemesi açısından bakıldığında, İngilizler tarafından 'çalınan' iki gemi yüzünden yaşanılan haksızlığı gidermek için Alman gemilerinin ortaya çıkıvermesi İttifak devletleri adına oldukça parlak bir hamleydi.

** Bu en azından *Reşadiye* için doğru değildir. Bu gemi için Bâb-ı Âli'nin, iki yıl boyunca üç ayda bir ödeyeceği taksitlere bağlanmış 846.400£'lik borcu bulunuyordu ve son taksit 14 Haziran 1916 tarihinde bitecekti.

tutmaktan mutlu olan Bâb-ı Âli, Souchon'un yola çıkışını mümkün mertebe geciktirmeyi tercih edecekti. Sadrazam o vakitler savaşa girme ihtimali üzerine Bulgaristan ile müzakere koşullarını tartışırken bir taraftan da Romanya elçisini önerilen tarafsızlık paktı için askıda bekletiyordu. 1865 senesinde Kahire'de doğan ve Mehmed Ali Paşa'nın torunu olan Prens Said Halim Paşa zeki ve deneyimli bir diplomasi kurduydu. Souchon'un vaktinden erken gelişi Sofya'da karara bağlanan harp hali koşullarının uygulanmasını gerektirdiği için Said Halim Paşa gemileri görünce havalara uçmamıştı. Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilintili olarak Osmanlıların tarafsızlık hükmünü ihlal etmeleri sonucu İngiltere, Fransa ya da Rusya kendilerine savaş ilan ederse kendisinin 10 Ağustos'ta Wangenheim'a şikâyet ettiği gibi Bulgarlar sözleşmeyi bir şekilde suistimal edip hem 1912 hem de 1913 yılında yaptıkları gibi İstanbul'a ilerleyebilirlerdi.

Said Halim Paşa, İtilaf devletlerinin savaş ilan kararını ilk elden engellemek için Alman gemilerinin sahiplik hakkının 'düzmece bir satışla' Osmanlılara devredilmesi önerdi. Berlin'den bir cevap gelmesini bile beklemeden 11 Ağustos 1914'te 'Bâb-ı Âli tek taraflı bir kamuoyu açıklaması yaparak iki Alman kruvazörünü seksen milyon mark karşılığında -hiç para ödenmemesine rağmen- satın aldığını duyurdu'. *Goeben* ile *Breslau* gemilerinin adları *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* olarak değiştirildi ve (hâlâ Alman olan) gemi mürettebatına Osmanlı fesleri giydirilip gemiye Osmanlı bayrağı çekildi.[27] İtilaf devletlerinin elçilerinden hiçbiri 'satış' zırvasına inanmadı: Hatta Alman gemilerinin satın alınmasının Londra'nın '*Sultan Osman I* gemisini alıkoymasına' karşılık doğrudan bir misilleme olarak düşünüldüğü İngilizlere açıkça anlatıldı.[28] Osmanlıların İttifak devletleri yanında hemen savaşa girmesi Rusya'nın doğu Avrupa cephesinde devam eden asker sevkiyatını son derece zora sokabileceği için böyle bir durumdan kaçınmak isteyen İtilaf devletleri adına protesto notası çekmek dışında yapılabilecek bir şey yoktu. Almanlar ise arzu ettikleri konumu sağlamlaştırmadan gemilerinin sahte 'satışını' tartışacak durumda değildi.

Osmanlı diplomasisi Almanları bir kere daha köşeye sıkıştırmıştı. Sadece on gün içerisinde Bâb-ı Âli, Berlin'den kayıtsız şartsız olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunma taahhüdünü, yürürlükteki tüm kapitülasyonların kaldırılmasına dair anlaşmayı, 1870'lere kadar giden savaşlarda kaybedilmiş Ege adaları ile Balkan ve Anadolu topraklarını geri kazanmada yardım sözünü ve savaş sona erdiği vakit maddi tazminatı koparmıştı. Bir de en son teknolojiye sahip olan -on adet 28 cm'lik topuyla 26 knot hız yapan *Goeben* zırhlısı, Rusya'nın Karadeniz filosunu etkisiz hale getirme tehdidiydi- zırhlı gemi vardı. Bâb-ı Âli'nin tüm bunlara karşılık Almanya'ya verdiği muğlâk teminat ise Osmanlıların bir ihtimal Rusya'ya savaş ilan etmeyi düşünebileceğiydi.

Sadrazamın zekice davranışı tarafsızlığın taşıdığı güçlü avantajı göstermişti. Savaşa katılmayı reddettiği müddetçe diğer devletler Osmanlı'nın niyetlerini anlamaya uğraşacak ve savaşa girmesi ya da dışında kalması durumunda bunun için uygun gördüğü bedeli söyleyebilecekti. Osmanlılar için en ideal olan müdahale, tehdidinin gerçek düşmanlıklara dönüşmeksizin Almanları memnun edip İtilaf devletlerini ürkütecek kadar gerçek görünmesiydi. İşinin ehli ihtiyar Prens Said Halim Paşa'ya göre Enver Paşa, Almanya ile münasebetlerde çok fayda sağlıyordu. Onun çok yakında gerçekleşecek bir müdahale için Wangenheim'a verdiği sözler ve vücuda getirdiği coşkulu 'cihat' komiteleri (4. bölüme bakınız) ile Osmanlıların savaşa girme ihtimali yüksekmiş gibi gösteriliyordu. Bu sayede sadrazam ve kabinenin daha az savaş taraftarı olan üyeleri ise aklın sesi gibi davranıp aslında Osmanlı Devleti'nin savaşmak gibi bir niyeti olmadığına İtilaf devletlerini ikna edebilirdi. Maliye Nazırı Cavit Bey, Osmanlı'nın tarafsızlığını garanti altına alacak şartları müzakere etmek üzere Ağustos 1914'te her üç İtilaf devletinin de Tarabya'daki yazlık sefaretlerini ziyaret etti. Yakınlarda Paris'te temaslarda bulunmuş olan Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise 20 Ağustos'ta Tarabya'da görüştüğü İngiltere Büyükelçisi Louis Mallet'i herhangi bir konuda beraber karara varmamalarına rağmen kendisine tamamen hayran bırakmıştı.[29]

İtilaf yanlısı bu temasların samimi duygularla icra edilip edilmediğini bilmiyoruz. Özellikle de Cavit Bey, Enver Paşa'nın kabinedeki nüfuzunu azaltmaya hevesliydi ve İtilaf devletlerinden kapitülasyonların kaldırılması ile birlikte Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü tümden koruma garantisi alabilirse bunu başarabileceğini düşünüyordu.[30] Teorik olarak sadrazamın Wangenheim ile yaptığı *Goeben* ile *Breslau*'nun Boğazlara girişine izin veren görüşmesi, İttifak devletlerinin (en azından Almanya'nın) kapitülasyonları kaldırmaya şimdiden razı olduğu anlamına geliyordu. İtilaf devletlerinden de bunu kabul etmeleri istenebilirdi. Cemal Paşa, Cavit Bey ve sadrazam, diğer devletleri Bâb-ı Âli'nin gerçek niyetlerini anlamaya çalışmakla ne kadar uzun süre oyalar ise tarafsızlık –ya da savaşa girme- karşılığında istedikleri meblağ da o kadar artacaktı.

Bu teklif verme savaşında İtilaf devletleri güç bir mücadele ile karşılaştı. Cavit Bey'in 19 Ağustos 1914'te Rusya elçisine açıkça izah ettiği gibi, İtilaf devletleri tarafsızlığı garantilemek için Almanya'nın teklif ettiğinden daha fazlasını sunmalıydı.[31] Aşağı yukarı aynı zamanlarda bizzat Enver Paşa da Ruslara yakınlaşarak sıkı bir pazarlık sundu: Devlet-i Aliyye'nin sınırlarına saldırmamayı taahhüt ederlerse, karşılığında Osmanlılar birliklerini Kafkasya'dan geri çekip Ruslara batı cephesini güçlendirme şansı verecekti.[32] Fakat bu teklifin Rusya'nın niyetlerini açığa çıkarmak için planlandığı ve aslında bir anlaşmaya varma amacı taşımadığı kesin gibidir. İtilaf tarafına hâkim olan şüpheciliğin vardığı boyutu belki de en iyi ifade eden yakın zamanda Fransa başbakanlığından alınmış olan Gaston Doumergue'dir. Rusya ile Fransa *Goeben* ile *Breslau*'nun gelişine karşı bir tepki göstermek için hazırlanırken, Doumergue 11 Ağustos 1914'te Rusya Büyükelçisi İzvolski'ye herhangi bir İtilaf devleti Osmanlılara toprak bütünlüğü garantisi verse bile bunun savaş sonunda Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hak iddialarına zarar vermeyeceği' sözünü veriyordu.[33] İngilizler de Cavit Bey'i 'savaşta Almanya'yı yenmeleri durumunda Alman demiryolu imtiyazlarını Osmanlılara devretmeye hazırlandıkları' hususunda bilgilendirmeyi kendilerince faydalı buldular.[34] Osmanlılar bu şüphe uyandırıcı vaatlerden şunu doğru bir şekilde

anladılar ki, İtilaf devletleri bedelini *Almanya*'ya ödetecekleri şeyler dışında Devlet-i Aliyye'nin kayıplarını telafi etmek için hiçbir şey sunmayacaklardı. Bunun aksine, İtilaf devletlerinin çıkarlarını doğrudan ilgilendiren kapitülasyonlar; Fransa, İngiltere ve Rusya için müzakere edilemez bir husus olarak kalmıştı.

Ortaya çıkan durum gösterdi ki, Bâb-ı Âli kapitülasyonları kaldırmak için büyük güçlerin onayını alma ihtiyacı bile duymayacaktı. İtilaf devletleri Osmanlı'nın savaş dışı kalması için girişilen rüşvet yarışında birbirinin önüne geçmeye çalışırken ve keza Almanlar Osmanlıların savaşa girmeyi reddetmesi üzerine hüsranla karışık bir öfkeye tutulmuşken -Liman von Sanders, 'Enver ve Cemal Paşaların ikisini de düelloya davet etmek'ten söz ediyordu- her iki tarafın çaresizliği de gün geçtikçe daha gözle görülür şekilde artıyordu.[35] Osmanlı İmparatorluğu bir asırdır büyük güçlerin elinde kötü muameleye maruz kaldıktan sonra oldukça keyif verici bir meydan okuma edası ile yürürlükteki tüm kapitülasyonları 8 Eylül 1914'te tek taraflı olarak feshetti. Hükümet sanki elçilikleri kızdırmaya niyetlenmiş gibi tüm yabancı postaneleri kapatıp diplomatik yazışmalara ve birçok bilgi ihtiva ettiği açığa çıkarılan Fransız elçiliğinin evrak çantalarına el koydu.[36] Avrupalı güçler Devlet-i Aliyye'deki ayrıcalıklı hukuki pozisyonlarına o kadar alışmışlardı ki, savaştaki beş devletin hepsi de (ve İtalya) farklı saflarda olmalarını bir kenara koyup Bâb-ı Âli'nin bu tavrını ayıplamak için müşterek bir olağanüstü bildiri yayınladılar. Fakat herkes bu bildirinin bir yaptırım gücü olmadığının farkındaydı. Osmanlı yönetimi savaşa girip girmeme konusunda hâlâ karar alma aşamasındayken hiçbir devlet onunla ilişkilerini kesme riskini göze almaya istekli değildi.[37]

Osmanlılar çok uzun süredir işlerine müdahale eden elçiliklerdeki tehlike çanlarını bir kez daha çaldırmıştı. Kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmek Bâb-ı Âli için mücadele eden iki taraf adına da bir koz kartı olabilirdi ama şimdi bunun için çok geç kalınmıştı: Osmanlılar bu kozu kendileri oynayıp hiçbir koalisyona kazanma şansı bırakmamışlardı. Almanya bile bu oldubittiyi protesto ederken kaybeden taraf olmuştu: Wangenheim'ın sadrazamın şartlarını daha önce kabul ettiği teşhir edildi. Fakat

Sanders'in askeri heyeti ve *Goeben* ile *Breslau* vardı. Kapitülasyonlar masadan kaldırıldıktan sonra İtilaf güçlerinin elinde ise oyuna sürecek hiçbir kart kalmamış olacaktı.

Almanların konumu Ağustos'tan Eylül'e geçerken daha güçlü görünmeye başladı. Bu kısmen Tannenberg'deki muazzam zaferden kaynaklanıyordu. Daha önceden gördüğümüz gibi bu zafer kayserin kutsal savaş fikri için İstanbul'da heyecan dalgaları yaratmış ve en azından Osmanlılar savaşa girmeden evvel çatışmanın sona erme ihtimalini ilk elden engellemişti. Fakat Alman nüfuzunun sınırı aşması sadece bir algı mevzusu değildi. Berlin, Doğu Ekspresi vasıtasıyla İstanbul'a birlikler, mühimmat, telsiz tesisatı, tıbbi malzeme ve hatta altın göndermişti. Ağustos ayının son haftasında en az yedi yüz Alman denizci ile kıyı savunma uzmanları -ve muhtemelen Çanakkale'yi korumak için bataryalar- taşıyan özel bir trenin Bükreş ve Sofya üzerinden Sirkeci Garı'na doğru yol aldığı gözlendi. Sanders'in ilk heyetinde Devlet-i Aliyye'de askeri danışman olarak hizmet veren 40 kişi bulunurken bu sayı giderek artarak şimdi yaklaşık 2.000 Almana ulaşmıştı. Bâb-ı Âli bu durumu yalanlayarak gelenlerin Boğazların savunmasının onarılması için Almanya'dan istenen ekip olduğunu söylese de, tahmin edileceği üzere İtilaf devletleri bu açıklamayla ikna olmadılar. İngiliz Elçi Louis Mallet 29 Ağustos 1914'te endişe içinde kaleme aldığı raporunda, başkentteki sivil Almanların Osmanlı ordusuna gönüllü olarak yazılma hazırlığında olduklarından 'eşlerini uzağa göndermeye' başladıklarını yazdı. 10 Eylül'deki raporunda ise Devlet-i Aliyye'yi terk edemeyen yedekteki tüm Alman askerlerinin Osmanlı birliklerine alınmaları için talimat gönderildiğini yazdı. İskenderun, Halep ve Şam'dan her geçen gün daha yoğun olarak gönderilen ve Osmanlıların hummalı askeri hazırlıklarını bildiren raporlar Mallet'in kaygısını daha da arttırdı. İngiltere, İstanbul'dan Şam'a varmak için 20 Eylül'de yola çıkan Kress ve Prüfer heyetlerinden henüz haberdar olmasa da, Osmanlı 4. Ordu'sunun atları, arabaları ve -çok şey çağrıştıran- develeri topladığını biliyordu ve bunların ilk akla getirdiği şey Sina Çölü üzerinden Süveyş Kanalı'na yönelik bir saldırı hazırlığı yapıldığıydı.[38]

İngilizler Enver Paşa ile *Goeben* ve *Breslau* gemilerini komuta eden Alman Amiral Souchon'un Rusları savaş açmaya kışkırtmak için dolaplar çevirmeye başladığını bilselerdi daha da çok korkarlardı. Çanakkale hisarlarının yeni Alman karargâhlarıyla güçlendirilmesi ile birlikte Enver Paşa kendini Ruslarla savaş riskini göze alacak kadar güvende hissetti. Paşa, 14 Eylül'de Souchon'a Karadeniz'e girip Rus filolarıyla çarpışma yetkisi verdi. Fakat sadrazam, Souchon şansını denemeden evvel müdahale ederek harbiye nazırını verdiği kararı geri almaya zorladı.[39] Böylelikle İtilaf devletleri bu macerayı da ucuz atlatmış oldu.

Gerçekten ucuz mu atlattılar? 1914 yılının son zamanlarının, hâlâ gizemini koruyan sırlarından biri İtilaf devletlerinin Osmanlı müdahalesi ihtimali karşısındaki gerçek tutumlarıdır. Rusya'nın Bâb-ı Âli Nezdindeki Elçisi Girs, 27 Temmuz 1914 gibi erken bir tarihte Sazonov'a 'Bosna krizinin Osmanlılara savaş açmak için Rusya'ya kendi başına inisiyatif alma şansı sağlayabileceğini' önermişti.[40] Karadeniz filosu kumandasının teslim edildiği birinin söylediği bu sözler yersiz değildi. Girs, Osmanlıların Karadeniz'deki bir deniz bombardımanı için yaptıkları hazırlıkların detaylarını 27 Ağustos'ta Petersburg'a rapor etti. Bu haberler üzerine Petersburg'daki bakanlar konseyinin en nüfuzlu üyelerinden biri olan A.V. Krivoshein, İngiltere Elçisi Buchanan'a şunları anlattı: 'Eğer Osmanlılar, Rusya'ya savaş açarsa kişisel olarak çok memnun olacağım çünkü bu Osmanlı sorununu nihayet halledebilir'.[41] Girs, Ekim ayına kadar Türklerin 'hesabını görme' konusunda açık açık konuşmaktan çekinmemişti.[42]

İngilizlerin tarafında ise en azından Churchill savaş için can atıyordu. Başbakan Asquith, 17 Ağustos'ta 'Churchill'in Çanakkale'ye torpido gemileri göndermek için son derece savaşçı bir ruh hali içinde bulunduğunu' belirtiyordu.[43] Fakat Churchill kabinede güçlü bir konumda değildi: Birçok kabine üyesi zırhlı gemilere el koyarak Osmanlıları kışkırtmasından dolayı onu suçluyordu. Boğazlardan çıkan Osmanlı gemilerini araştırmak için İngiliz donanmasına 25 Eylül'de yetki vermesi, Bâb-ı Âli'nin buna misilleme olarak Boğazları kapatması ve iki gün sonra mayın döşemesinden sonra Churchill daha da zor bir durumda kal-

dı. Churchill'in aklı başında meslektaşları Osmanlıların tarafsızlığını korumaya istekli olmasalardı, Boğazların 27 Eylül 1914'te kapatılması kolaylıkla bir savaş nedeni sayılabilirdi.[44]

Osmanlılar, İttifak devletleri bundan rahatsız olsa da, hâlâ savaş ilan etmemişti. Almanlar Bâb-ı Âli'nin müdahalesi için hemen hemen her şeyi seferber etmiş olduğu için onların Osmanlıların tavrı karşısında neden bu kadar hüsrana uğradığını anlamak zor değildir. Çanakkale Boğazı'nda sıkışıp kalan Souchon uygun manevraları yapmak için yeterli kıdeme sahip değildi. Emir-komuta zinciri muğlâk kalmıştı: Alman subayı mıydı, yoksa Osmanlı subayı mı? Souchon'un sinirlerini yatıştırmak için Bâb-ı Âli onu 23 Eylül 1914'te Osmanlı donanmasının koramiralliğine atadı. Bahriye Nazırı Cemal Bey'e doğrudan bağlı olarak onun altında yer alacağından dolayı diğer Osmanlı subaylarının Souchon'un emirlerini iptal edememeleri de böylelikle temin edilmiş oldu. Souchon bunun neticesinde Karadeniz'de manevra yapma iradesini elde etti. Aynı vakitlerde, Souchon'un yeni kıdemini aldığı gün Liman von Sanders ile ilgili kriz son raddesine vardı. Sanders bir süredir İstanbul'u terk etmek ve danışmanlarını da kendisiyle beraber götürmek tehdidinde bulunuyordu. Liman von Sanders, Enver Paşa'yı (Osmanlı'yı savaşa sokma hususunda istekli olduğunu ispatlamıştı) düelloya davet etmeyi bırakmış olmasına rağmen aslında Osmanlı kabinesindeki hemen herkesten usanmıştı. Alman askeri heyetinin liderleri bu kritik safhada görevi bırakmış olsaydı, bu Bâb-ı Âli'deki tüm hesapları değiştirip, Cavit Bey ile sadrazamın elini savaşa girmeme hususunda verdikleri mücadelede Enver Paşa'ya karşı güçlendirebilirdi. Bu kritik zamanda Sanders'i 24 Eylül'de azarlayarak İstanbul'da kalma emri veren kişi yine Kayser II. Wilhelm oldu.[45]

Avusturyalılar, Osmanlıların kaçamak cevaplarından Almanlardan daha fazla usanmıştı. Viyana'nın hüsranı genel olarak güçsüzlüğünü yansıtıyordu: Ekim 1914'e dek Habsburg orduları Rusların ilerlemesi karşısında Krakov ve Karpatlar'a geri çekilmekle kalmamış, Arşidük Franz Ferdinand'ın suikastına karışarak savaşın görünürdeki sebebini oluşturan küçük Sırbistan'a bile boyun eğdirememişti. Berlin, Bâb-ı Âli'nin savaşa girmesini İngiliz kar-

şıtı dünya çapında bir cihatla ilişkili jeopolitik nedenlerden dolayı isterken Viyana, Rusya'nın gücünü başka yöne çevirmek gibi acil askeri gerekliliklerden dolayı ve bilakis de Rusya'nın Galiçya'daki konumunu zayıflatabilecek bir kara ve deniz harekâtında kullanmak için Osmanlılara ihtiyaç duyuyordu. Bosna'da Müslüman tebaası olan Avusturya, İtalya'nın Libya'daki sömürgeci çıkarları İslami ayaklanmalarla tehlikeye düşerse onun İtilaf devletleri yanında savaşa katılabileceğinden endişelendiği için kayserin cihat fikrini potansiyel bir tehlike olarak görüyordu. Bu yüzden Avusturya Elçisi Pallavicini çok hassas bir konumda kalmıştı. Bir taraftan Souchon'un Rusya'ya saldırmasından endişelenirken bir taraftan da Almanların böylesi bir saldırıyı başlatmaktaki asıl amacı olan Osmanlı cihadını zayıflatmaya çalışıyordu.[46]

Almanlar ve Avusturyalıların, Ruslara karşı Souchon'un savaş gemilerini ortaya sürme kararı vermesiyle birlikte savaş için geri sayım başlamış oldu. Karar verilmesi gereken tek husus savaşa giriş koşullarının nasıl olacağıydı. Enver Paşa kabineyi ikna edip tamamen kendi tarafına çekmesine rağmen sadrazam, Bâb-ı Âli'nin hâlâ tarafsız olduğuna İtilaf devletlerini ikna etmek için düzenli olarak onların konsolosluklarıyla görüşüyordu. Fakat Petrograd (Almancaya daha yakın olduğu düşünülen "St. Petersburg" isminin 31 Ağustos tarihinde değiştirilmiş hali) savaş ilan etmek için kışkırtılabilirse bu tarafsızlığın bir önemi kalmayabilirdi. Enver Paşa, 14 Eylül'de Souchon'a Rus filolarıyla çatışma için yetki verdiği zaman kafasındaki düşünce buydu ama o zaman sadrazam tarafından engellenmişti. Enver Paşa, Said Halim Paşa ile arasını alenen bozmaya hâlâ gönülsüz olsa da, gün geçtikçe daha da çok destekçi bulmaya başlamıştı. Harbiye nazırı, 8 Ekim'de Wangenheim'a sadrazamın İtilaf devletlerine gönderdiği uzlaşmacı mesajları ciddiye almamasını çünkü Said Halim Paşa'nın artık 'bu mevzuyla ilgili bir salahiyet taşımadığı'nı açıkça anlattı.[47] Barış taraftarlarını zayıflatmak amacıyla İstanbul'a varan her bir Alman savaş sevkiyatının reklamı yapılıyordu. 17 Ekim 1914'te Mallet'in Londra'ya yolladığı rapora göre Almanya'dan '6900 kasa mavzer cephanesi, 540 kasa mavzer ve 13 vagon savaş malzemesi' gelmişti.* Bir denizaltı ve iki savaş uçağı ile birlikte

* İstanbul'a varan Avrupa ana hattının Sırbistan kısmı kesintiye uğradığı

her biri bir milyon lira değerinde (ikisi birlikte bugünkü bir milyon dolara eşit) olan iki parti Alman altınının da yakında gelmesi bekleniyordu.[48] Said Halim Paşa, İtilaf elçiliklerine Osmanlı'yı savaş dışında tutacağının teminatını kaç kere vermiş olursa olsun, ufuktaki savaş durumunun bariz kanıtlarını görmezden gelmek oldukça zordu.

Enver Paşa savaş meselesiyle ilgili olarak sadrazama karşı komplo kurdu. Cemal Paşa'nın hatıratının 1921 senesinde yayınlanmasıyla herkes 11 Ekim 1914'te yapılan gizli görüşmeden haberdar oldu. Bu toplantıda Enver, Talat ve Cemal Paşalar meclis başkanı Halil Bey ile birlikte, Said Halim Paşa ikna olsun ya da olmasın, savaşa müdahil olma kararı almışlardı.[49*] Bu girişimin bedeli iki milyon lira olabilirdi ve Almanya bu meblağı göndermeye –Osmanlılar Souchon'u Karadeniz'e gönderme riskini göze alana kadar bu altınlar ortaya çıkarılmayacaktı- zaten razı olmuştu. Bunun yanında, Devlet-i Aliyye savaşa girer girmez beş milyon liralık bir kredi dağıtımı ile birlikte Osmanlıların savaş seferberliğine karşılık her ay beş yüz bin liralık bir 'teminat desteği' verilecekti.[50] Dahası Almanya, Avusturya'ya Sırpları savaş dışı bırakmak için yardım edeceğine söz vermişti, böylelikle Bâb-ı Âli'ye savaş malzemesi göndermek için kesintisiz bir demiryolu hattı oluşturulabilecekti.[51] Enver Paşa, Osmanlıların yer alacağı cephelerle ilgili olarak Wangenheim ve Pallavicini ile istişare ederek 25 Ekim 1914'te şu konularda uzlaşmaya vardı: Souchon'u

için Almanlar tedarik yollarını geliştirmek istiyordu. O zamanlar (1914 sonbaharı) silahlar hâlâ Tuna üzerinden filikalarla Bulgaristan'daki Rusçuk'a gönderiliyor, oradan trene yükleniyordu (bu, *Greenmantle* kitabında anlatılan yoldur). Fakat aradan çok geçmeden Sırbistan'ın bombardımanları bu yolu da güvenilmez yaptı. Tarafsız (1916'ya kadar) Romanya üzerinden dolanan daha uzun ve kısmen kesintili alternatif bir demiryolu hattı olmasına rağmen Başbakan Ion Bratianu, Romanya demiryollarını silah sevkiyatına -teoride- kapattı (Almanların teklif ettiği büyük rüşvetlere dayanamayacağı ortaya çıkmasına rağmen). Bulgaristan'la sonunda anlaşma yoluna gidilebilmiş olsa da (Almanların Osmanlı'ya taşıdığı şeyler hakkında Ruslara bilgi satmaktan da geri kalmayacaktı) başta sorun çıkmıştı.

* Ruslar, gerçekleşmesinden iki gün sonra bu toplantıdan haberdar oldular.

Rusların Karadeniz filosu üzerine, özellikle de Avusturyalıların arzu ettiği gibi Odessa'ya gönderecek; Ruslar ve İngilizlere karşı sırasıyla Kafkasya ve Mısır'da operasyonlar tertipleyecek ve daha da önemlisi Almanya, Avusturya ve Macaristan hariç olmak üzere tüm Avrupa ülkelerine karşı cihat ilan edecekti.[52]

Enver Paşa bu eylem planı için ne sadrazamdan ne de Osmanlı kabinesinden onay alırken belki de bir emrivaki yapma şansını kullanma arzusundaydı. Mareşal de Saxe'nin bir defasında yazdığı üzere 'savaşla ilgili tüm mevzuların başlangıç noktası insanın kalbinden geçenlerdir'.[53] Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa ve -genel kanının aksine- Bahriye Nazırı Cemal Paşa bile kabine desteği olsun ya da olmasın savaşa çoktan karar vermişlerdi ve bu şimdi Osmanlı'nın içinde olduğu savaştı.* 27 Ekim 1914'te -ikinci Alman altın sevkiyatından altı gün sonra- Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı filosu, Boğaziçi'nden çıkıp Karadeniz'e doğru yol almaya başladı. Enver Paşa, Souchon'a yoruma açık emirler vererek 'uygun fırsatlarla' karşılaşması durumunda Rus filosuyla çarpışma yetkisi verdi.[54](Souchon, Enver Paşa'nın emirlerini fesatça yorumlayarak Rus filosu ile tesadüfen karşılaşması durumunda tabiri caizse topların kendi kendilerini atmasını engelleyemeyecekti.[55]) Emirler öyle bilinçli bir şekilde muğlâk bırakılmıştı ki, Osmanlı kabinesindeki kararsızlara, Souchon'un emirleri aştığını iddia edebilecek bir esneklik sağlamıştı. Ama gerçekte Enver Paşa, Cemal Paşa ve Souchon, Rusya'nın sadece deniz bataryalarını değil aynı zamanda petrol ve hububat depolarını da kapsayan kıyı hedeflerinin geniş bir listesi üzerinde gizlice anlaşmıştı.[56] Enver Paşa ve Cemal Paşa bu olayda, filo Karadeniz'e girdikten sonra hiçbir suretle radyo talimatı göndermeyerek harekât kararlarını tamamen Almanların eline bırakmıştı.[57] Souchon aldığı görevden mutlu bir şekilde Boğaz'ın yakınlarına mayınlar döşüyor, bir Rus mayın gemisi batırıyor ve sonrasında muazzam bir fütursuzlukla Rusya'nın Odessa, No-

* Cemal Paşa, 2 Kasım 1914'te şöyle yazar: 'Türklerin en önemli yükümlülüğü ya onurlu bir devlet gibi yaşamak ya da tarih sahnesinden şerefli bir şekilde çekilmektir'. İlginçtir ki Ruslar, Cemal Paşa'nın savaş taraftarlarının yanına geçtiğini, onun Enver Paşa ile birlik olduğu 11 Ekim'deki tarihi kabine toplantısından bir hafta önce öğrenmişti.

vorossik ve Feodosya limanlarını bombardımana tutuyordu. Odessa'da Souchon'un attığı torpidolar tam isabetle Rusların beş savaş gemisini vurup *Donetz*'i batırmış, diğer gemide ağır hasar oluşturmuş ve beş yakıt tankını ateşe vermişti. Souchon'un gemileri Novorossik'te on dört tahıl gemisini batırıp elli petrol tankını havaya uçurmuştu.[58]

Souchon'un, Rus provokasyonuna dair ortada herhangi bir emare olmadan Osmanlı bayrağı taşıyan gemilerle yaptığı saldırılar tahmin edileceği üzere Osmanlı Devleti'nde bir kabine krizine yol açtı. Özellikle de sadrazam ile Maliye Nazırı Cavit Bey çok öfkeliydi ama karşı çıktıkları husus genel olarak konuyla ilgili değildi. Enver Paşa, Said Halim Paşa'nın 1 Kasım 1914'te Rusya yönetimine bir özür notu gönderilmesi talebine bile onay verdi. Neredeyse kabul edilecekmiş gibi görünen bu özür genel hatlarıyla Pearl Harbor'a 1941'de sinsi bir saldırı düzenleyen Japonların özrüne benzetilebilir.* [59] Enver Paşa tuhaf bir şekilde, özür metnine Souchon'un çok yönlü deniz saldırılarını kışkırttığı için Rusya'yı ayıplayan kısa bir bölüm koyarak Rusları öfkelendirmeyi başarmıştı. Sazonov isteğinin gerçekleşmesinin imkânsız olmasını bilmesine rağmen Bâb-ı Âli'nin tüm Alman askeri personelini Osmanlı İmparatorluğu'ndan hemen kovması durumunda kendisinin bu çirkin ve yarım ağızlı özrü kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Petrograd, 2 Kasım 1914'te Bâb-ı Âli'ye resmi olarak savaş ilan ederek hem Romanov hem de Osmanlı imparatorluklarını ortadan kaldıracak olayları başlatmış oldu.[60]

* Yine de tarihe mal olan bu iki sinsi saldırı arasında önemli bir fark vardır. Yaygın komplo teorilerine rağmen ABD'nin Pearl Harbor saldırısı öncesinde güvenilir bir erken uyarı almış olduğuna dair kanıt yoktur. Bunun aksine Ruslar, Souchon'un saldırısına habersiz yakalanmamıştır ama yine de onu karşılamak için yeteri kadar iyi hazırlık yaptıkları da söylenemez. Girs o kadar iyi bilgilendirilmişti ki, -Osmanlı kabine toplantısına katılan muhbirlerinin yanı sıra, Pallavicini'nin Viyana'ya çektiği telgrafları düzenli şekilde ele geçiren adamları da vardı- 20 Ekim'de Rusların Karadeniz deniz komutanlığını, Almanların ikinci altın sevkiyatından hemen sonra Souchon'un ani saldırısına hazırlıklı olmaları yönünde uyardı. Ruslar tabii ki Souchon'un tam olarak ne zaman ve nereye saldıracağını bilmemekle birlikte bunun yakında gerçekleşeceğinden haberdarlardı.

Daha güneyde ise Karadeniz'deki oyunun pek önemli finali vardı. Enver Paşa ile Souchon tarafından tezgâhlanan deniz saldırısı, tahmin edileceği üzere insanların ilgisinin çoğunu üzerine çekerken Osmanlı ordusunun savaşa girmeyle ilgili hayati kararda oynadığı rol azımsanmayacak boyuttadır. David Fromkin, *A Peace to End All Peace* (Türkçesi: *Barışa Son Veren Barış*) eserinde şaşkınlığını şöyle ifade eder: İngiltere 29 Ekim'de Ege'deki Türk gemilerine çıkıp Enver Paşa'nın fırkasına başka bir savaş bahanesi daha vererek Bâb-ı Âli ile ismi konmamış bir düşmanlık içine düşüncesizce girmiş oldu.[61] Fakat müşterek Osmanlı-Alman ordusunun Süveyş Kanalı'na saldırı düzenlemek için yaptığı hazırlıklar, Souchon'un Karadeniz'deki hücumlarından çok önce oldukça ileri bir aşamaya ulaşmıştı. Curt Prüfer'in Süveyş saldırısı ile aynı zamana denk düşecek bir cihat ayaklanmasını hazırlamak için Mısır'a gönderdiği sabotajcı Robert Mors, Ekim ayının ortalarında İngilizlerin eline düşmüş ve kısa zamanda gizli bilgileri açıklamıştı. Mors, Kahire'deki yetkililere nerelere bakılması gerektiği anlatmış ve bu bilgilerle yola çıkan ajanlar 28 Ekim 1914'te -Souchon'un Odessa bombardımanına başladığı gün- Mısır sınırının 32 km içinden geçen silahlı Bedevî taburlarını tespit etmişlerdi.[62] Mallet resmi bir protesto gönderdi ama cevap olarak kendisine oldukça alaycı bir üslupla söylenen tek şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır ile olan sınırı tanımadığıydı.[63] Resmi savaş ilanı düşmanlıkların daha görünür olmasına kadar bekleyedursun, cephedeki cihat çoktan başlamıştı bile. Kayser sonunda sevgili kutsal savaşına kavuşuyordu.

6

Dünya Çapındaki İlk Cihat: Tüm Kâfirlere Ölüm! (Alman, Avusturyalı, Macar, Amerikan -ve belki de- İtalyan değillerse)

Yüce Kuran'ın 'Nerede karşılaşırsanız karşılaşın onları ele geçirin ve öldürün' mealinde buyurduğu üzere İslami toprakları yöneten kâfirlerin açıkça ya da gizlice öldürülmesi kutsal bir vazife olmuştur.

Almanların Arapça olarak hazırladığı cihat broşürünün çevirisi, yaklaşık 1914-1915 kışı, Birleşik Devletler Ulusal Arşivi'nden[1]

Fatih Sultan Mehmed Camii, eski Roma şehrinin dördüncü tepesi üzerinde yükselerek, Pera'dan gelen Galata Köprüsü'nün karşısında İstanbul semalarına erişir. Turistlerce tercih edilen Sultanahmed Camii kadar güzel olmamasına ve Müslümanlar için Haliç'in daha yukarısında yer alan ve daha eski tarihli Eyüp Camii kadar kutsal olmamasına rağmen Fatih Camii bir zamanlar bir kütüphaneye, on altı medreseye, şifahane ve hamama ev sahipliği yapmış olan külliyeye bağlandığı için şehir yaşamında daha önemli bir role sahiptir. Caminin orijinal yapısı bir dizi depremle zarar görmüş olmasına rağmen Fatih Meydanı halkın toplanma yeri olarak önemini korumaya devam etmiştir. 1453'te şehri fetheden ve bu sebeple 'Fatih' unvanını alan Sultan II. Mehmed, Aya Sofya'nın ihtişamını aşma niyetiyle Havariyyun adlı Bizans kilisesinin yıkıntısı üzerine Fatih Camii'nin inşasını

emretti. Söylenceye göre, sultan kendi adına yaptırdığı caminin boyu Justinianus'un muazzam kilisesinin boyuna erişmeyi başaramayınca mimarının ellerini kestirmişti. II. Mehmed'in mezarı, sanki bu fatihin şanlı kahramanlıklarını devam ettirmeyi başaramamış sonraki sultanları azarlayan tehditkâr bir ifadeyle Fatih Camii'nin bitişiğindeki türbede uzanır.

Peygamberin kılıcını kuşanmış olan Halife Sultan V. Mehmed Reşad'ın İngiltere, Fransa ve Rusya'ya açtığı savaşın Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Bey tarafından 14 Ekim 1914'te mübarek kılındığı yer tarihsel sembolizmi zengin olan işte bu camidir. İlerleyen haftalarda yayınlanan beş cihat fetvasının hemen akabinde Fatih Camii'nde yapılan törenle dünyanın her yerindeki Müslümanları kâfirlere (İtilaf devletleri) karşı savaş açmakla yükümlü kılacak olan dünya çapındaki ilk cihat resmen başlatıldı.[2]

Osmanlıların 1914'teki kutsal savaş fetvası tarihsel bir önemi haiz olmakla birlikte daha önce eşine rastlanmamış bir şey değildir. 1770'lerde ve 1820'lerde Ruslarla yapılan savaşlarda ve Yunanlılarla 1897'de yapılan harpte (1877-78 Rus Savaşı ile yakın zamandaki Balkan Savaşlarında uygulanmamış olsa da) belirli bir devleti hedef alan cihatlar ilan edilmişti. 1914'teki cihat fetvasında, ondan evvelki kutsal savaş ilanlarına benzer şekilde, Osmanlıların İtilaf devletlerine karşı açtığı savaşın 'farz-ı kifâye'den yani sadece bazı kimselerin tüm vazifeleri üstlendiği saldırı yönlü cihattan farklı olarak savunma amaçlı bir 'farz-ı ayn' yani 'tüm Müslümanların acilen yerine getirmesi gereken bir farz' olduğu bildirildi.[3] 1914 tarihli cihat fetvasını farklı kılan, ilan ediliş şartları değil, hedeflerin seçilişinde kullanılan ucu açık ifadeler -askerlerle birlikte tüm İtilaf devletleri sivillerini de kapsayan- ve daha önce hiç eşine rastlanmamış olan kesin şekilde belirtilmiş muafiyetler -Almanlar ile Avusturya-Macaristan uyrukları- idi.[4]

Bu cihadın büyük bölümü dini olarak geçersizdir. Oldukça katı olan Osmanlı öncesi şeriat yorumlarına göre cihat, genel olarak 'Dâr'ül İslam' ile 'Dâr'ül Harp' arasında devam eden savaş durumudur. Geleneksel olarak, bir anlamda 'Müslümanların ulu kumandanı' olan halife görevi itibarıyla bu savaşı sürdürmekle ya da sonraki çarpışmalar için güç toplamak amacıyla bu harbe geçi-

ci olarak ara vermekle mükelleftir. Modern Osmanlı dünyasında Osmanlı savaşlarından birini cihat olarak nitelemek için sultanın özel bir buyruğuna ihtiyaç duyulması, İslam dünyasının güçten düşmesinin belirtisiydi. Çünkü Bâb-ı Âli bir kere tehlikeli güçlerin eline düştükten sonra artık hilafeti devam ettiremeyebilirdi. Bu şekildeki cihat ilanına çok fazla itirazlar oluyordu.[5]

Kasım 1914 tarihli cihadın arkasındaki gücün Osmanlı dini otoritelerinden ziyade fetvaların dağıtımına ve ona eşlik eden Müslüman âlimlerin yorumlarının çoğuna mali destek sağlayan Alman yönetimi olduğunu göz önüne aldığımızda, onun hukuki olarak sorunlu olan yapısı hiç şaşırtıcı gelmeyecektir.[6] Enver Paşa kendisinin kutsal savaş açacağına dair Kayser Wilhelm'e verdiği sözlere rağmen Ekim ayında tam bir küresel cihat ilanında bulunmaktan çekiniyordu, çünkü insanlar bu cihadı gerçek manasıyla uygularlarsa Almanlar da kapana kısılabilirdi.[7] 'Almanlar, Avusturyalılar ve Macarlar hariç olmak üzere tüm Avrupa devletlerine kutsal savaş ilan etmenin' sonuçları biraz karışık olmuştu; ne Almanlar için yeteri kadar ödün veriyordu ne de İslami olarak Müslüman din adamlarını tatmin edecek kadar düzgündü.[8] Dahası, kelimesi kelimesine okunduğu zaman tüm tarafsız ülkelerin vatandaşları da hedef gösterilmiş oluyordu. Öyle ki, Osmanlı cihat fermanında adları özellikle belirtilen Belçikalılar ile Sırplar da buna dâhil oluyordu.[9] Bunların aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden ABD vatandaşları ile birlikte Amerikan misyoner okullarının çalışanlarının hariç tutulduğu özel olarak belirtilmişti.[10]

Avusturya Elçisi Pallavicini, Osmanlı-Almanya cihadının, Pandora'nın kutusundan çıkaracağı sorunlara karşı çok keskin bir duyarlılık içerisindeydi. İtalya şeklen İttifak devletlerinin müttefiki olmasına rağmen Afrika sömürgelerinde vuku bulacak cihat karışıklıkları Roma'yı kolaylıkla İtilaf devletleri yanında savaşa sürükleyebilirdi. Wangenheim da bu kaygıyı paylaşırken Pallavicini ile gizliden gizliye şu hususta mutabık idi: 'Dünya çapında bir cihada, ahlaki boyutları yanında tatbikin sonuçları itibarıyla da pek iltifat edilmemelidir.' Bunun ötesinde Pallavicini, Müslümanların Hıristiyanlara yönelik artık mazide kalmış iştiyaklarının

tekrar ortaya çıkarılmasının çok vahim bir hata olduğu ikazında bulunuyordu. Osmanlı azınlıklarının adları -Ermeniler, Rumlar ve Levantenler- cihat fetvasında zikredilmemesine rağmen uzun zamandır vuku bulan emsallerin gösterdiği ve Enver Paşa'nın, arkadaşı Alman Bahriye Ataşesi Humann'a bizzat itiraf ettiği üzere Müslümanların öfkesi onlara da yönelebilirdi. Bu tür cana kıymalar meydana gelirse, hemen akabinde ahlaki olarak en fazla zan altında kalacak olan merci, bu işlerin 'azmettiricisi sıfatıyla Almanya' olacaktı. Bu durum İttifak güçlerinin tarafsız ülkelerdeki imajıyla ilgili kaçınılmaz sorunlar doğurabilir, kamuoyunda 'özellikle İtalya ve Amerika'da' hiç arzu edilmeyen izlenimler yaratabilirdi. Tüm bunların ötesinde, herhangi bir cihadın kaçınılmaz olarak Hıristiyanları hedef alacağı gerçeği vardı. Fakat hangi kâfirlerin İslam'ın düşmanı olarak öldürülmesinin 'tüm inançlı Müslümanlara farz olduğunu', hangilerinin olmadığını ayıran listeye rağmen İttifak güçlerinin kendi tebaalarının çoğu da Hıristiyandı. Pallavicini kaygı içinde Viyana'yı uyarmıştı: 'Bu durum öyle bir tersine dönebilir ki bugün Ruslar, Fransızlar ve İngilizlere yöneltilen öfke yarın bir gün Almanlar, Avusturyalılar ve Macarlara tatbik edilebilir. O yüzden bu ihtimali ciddi olarak göz önünde bulundurmalıyız'.[11]

Alman ve Avusturya elçilerinin (kişisel) fikir ayrılıklarının gösterdiği üzere kayserin sevgili cihadına İstanbul zemininden bakıldığı vakit Berlin'de görünenden oldukça farklı bir manzara ortaya çıkıyordu. Yüzyıllardır birçok kıyım görmüş geçirmiş olan bu şehirde bir güruh, Kasım ayı başında 'büyük yeşil bayraklar sallayarak' ilerlerken ve bir tarafta da 'dervişler ellerinde kana bulanmış elbise parçaları sallayıp feryat ederken' elçilik personeline bile tam bir koruma sağlanamamıştı.[12] Müslümanların öfkesini uygun hedeflerle sınırlamanın yolunu arayan Osmanlı hükümeti, 14 Kasım'da harbiye nezaretinin önünde bir kutsal savaş mitingi düzenledi ve bunun akabinde Alman elçiliğine doğru düzen içerisinde hareket edildi. Wangenheim, kısa süreli bir tereddüt yaşadıktan sonra halife-sultanı ve onun kutsal savaşını selamlamak üzere elçilik balkonuna çıktı. Bu renkli siyasi tiyatro temsilinde Wangenheim birçoğu Fransız yönetimindeki

kuzey Afrika'da Osmanlı cihadını sürdürme yemini eden (bozuk bir Türkçe ile) Faslı, Tunuslu ve Cezayirli on dört Müslümanın arasında duruyordu. Pera'daki dedikodularda istihza ile söylendiği gibi işte bu *'alafranga kutsal savaş'* idi.[13]

Tiyatro yeteneği ile bir miktar hokus-pokusun bir araya geldiği, Alman elçiliğinde gerçekleşen tuhaf mizansen, tam Oppenheim tarzı bir faaliyetti. Frankofon Müslümanların Fransa karşıtı cihada kutsal bir hava vermek için meydanlara çıkması kendiliğinden vuku bulmuş gibi görünmesine rağmen aslında bu olay Osmanlıların savaşa girmesinden haftalar önceden planlanmıştı. Daha önce Kazablanka, Fas ve Tanca'da görev yapmış olup şimdi Alman dışişlerinde dragoman olarak hizmet veren Karl Emil Schabinger von Schowingen, Fransa'nın Müslüman sömürgelerinden ele geçirilen kaçak askerler için Almanya'nın yaygınlaştırmaya başladığı savaş kamplarına çeki düzen vermek için Ekim ayında Oppenheim'ın cihat bürosuna gönderilmişti. Batı cephesindeki terörden yeni kaçmış olan bu askerlerin tekrar cepheye dönmek (ya da Fransa'ya karşı vatan hainliği yapmak) için çok hevesli olmayacaklarından haklı olarak korkan Schabinger, topladığı neferlerine ne nereye gideceklerini ne de hangi amaçla onları seçtiğini söyledi. Bunun yerine, sadece kayserin İslam'ın dostu olduğunu ve onları diğer Müslüman kardeşlerine kavuşturmayı istediğini anlattı. Schabinger kolay kandırılır gibi görünen bu on dört kuzey Afrikalıyı toplar toplamaz Romanya üzerinden İstanbul'a varacağı trene binmek için Berlin'e döndü. Schabinger'in Müslüman savaş esirleri sanki Niedermayer'in Afganistan yolculuğunun parodisini yaparcasına 'gezgin sirk' akrobatları olarak kayda geçirildiler.[14]

Bizzat Schabinger bile heyetini sağlıklı bir şüphecilik çerçevesinde değerlendirmiş gibi görünüyor. Tam bir asilzade olan Schabinger, hoş bir seyahat yapmakta ısrarlı olarak Doğu Ekspresi'nin birinci sınıf bir kompartımanını tamamen kendine tahsis ettirirken onun Müslüman görevlileri üçüncü sınıf vagonlara tıkıştırılmıştı. Sirkeci Garı'na varır varmaz onun on dört mücahit adayı Osmanlı kolluk güçlerince gözaltında tutulacak ve Alman elçiliğindeki büyük günde tekrar ortaya çıkana kadar hiç ortalıkta görünmeyeceklerdi. Schabinger'in, adamlarının büyük bir aldırışsızlıkla okudukları satırları onlara ezberletmek için gerçekten çok kısıtlı

bir süresi vardı. Elçilik balkonundan cihat ilan edilmesinin hemen ardından Schabingen'in başını çektiği -kendisi bir tahtırevanla taşınıyordu- kutsal savaş alayı Pera sokaklarına doğru ilerleyip Fransızlar ve İngilizlerin işlettikleri dükkân ve işyerlerini yağmalayıp ateşe verdi. Schabingen bu cihat alayının yol açtığı tahribatla daha da ilişkilendirilmeden Tokatlıyan Oteli'nin önünde tahtırevanını indirtti. İsminden de anlaşılacağı üzere zengin bir Ermeni tarafından işletilen Tokatlıyan Oteli, şehrin en güzide ve en pahalı oteliydi. Schabinger'in Osmanlı koruma muhafızı yapmacık bir çalımla Ermeni oteline dalıp lobinin sonunda bulunan dede yadigârı duvar saatine bir el ateş etti. Alman cihadı yolunda gidiyordu.[15]

Bâb-ı Âli'nin savaşa girmesinden sonra İstanbul'un kalabalık Hıristiyan nüfusunun katledilmesinin an meselesi olduğuna dair söylentiler başını alıp gitmişti. Avrupa'ya hâlâ tarafsız olan Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya üzerinden çıkış* sağlayan Sirkeci Garı 'endişeli ve korkmuş bir insan kalabalığıyla' dolup taşmıştı. ABD Büyükelçisi Morgenthau yola çıkmaya çalışan bu ilk mülteci grubunu daha sonra şöyle tarif edecekti: 'İnsanlar bir o tarafa bir bu tarafa koşturup duruyor, bagajlarını kontrol ediyor, biletlerini satın alıyor, yetkililerle tartışıyor ve endişelenmiş kadınlarla korkmuş çocukları teskin etmeye çalışıyordu.'[16] Pera'daki Avrupalılardan herkesin yardımına koşan Morgenthau, kâh önde gelen bir kilisenin ya da Hıristiyanlar tarafından işletilen işyerlerinin önüne güvenlik çitleri koydurtuyor, kâh Osmanlı yetkilileriyle koşulları müzakere ediyor ve Galata Köprüsü'nden Sirkeci Garı'na geçen İtilaf devletleri diplomatlarına refakat ediyordu. Avrupalı sakinlerin kaderi hâlâ belirsizdi: Güvenli bir şekilde ülkeyi terk etmelerine izin verilecek miydi yoksa düşman devletlerin vatandaşı olarak topluca bir yerde mi tutulacaklardı?

---

* Mülteci' trenlerinin çoğunun istikameti Bulgaristan sınırının hemen yakınındaki Dedeağaç (günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalmış olup Alexandroupoli adını almıştır) idi. Dedeağaç, savaş esnasında diplomatlar, ajanlar ve sınırın her iki tarafında faaliyet gösteren kaçakçılar için önemi gittikçe artan bir geçiş noktası olmuştur. Ruslar Romanya üzerinden memleketlerine dönerken, İngilizler ve Fransızlar ise genellikle Yunanistan limanlarından İtilaf devletleri gemilerine binmek için burayı kullanmışlardır.

Savaştaki diğer ülkelere benzer şekilde Osmanlıların da İtilaf devletlerinde (ve İngiliz denetimindeki Mısır'da) yakalanan vatandaşlarının geleceğine dair haklı endişeleri olduğu göz önüne alındığında bu hassas bir meseleydi. Morgenthau, tüm elçiler ve elçilik çalışanları da dâhil olmak üzere İtilaf devletleri vatandaşlarının ülkeden çıkmasına müsaade edilmesi sözünü Osmanlı Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Polis Şefi Bedri Bey'den alabilmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Hırslı bir İttihat ve Terakki memuru olan Bedri Bey, Osmanlı idaresinde daha seçkin bir yere tırmanma arzusunda olduğu için herhangi bir iltimas göstermek istemiyordu. Onun aksine Talat Bey ise şimdiye dek zaten güvenli bir mevkiye gelmiş olduğu için ılımlı bir tavır sergilemekten kaçınmadı. Talat Bey yabancılara ve Hıristiyanlara nasıl muamele edileceğine dair Bâb-ı Âli'nin tavrı üzerine yapılan bir sürü tartışmadan ilkinde, Bedri Bey'in kararlarını bozarak ona diplomatik trenlerin gidişine müsaade etmesini emretti. Morgenthau, Talat Bey'in verdiği emirleri Bedri Bey'in yerine getirdiğinden emin olmak için olaylara Sirkeci'de bizzat müdahale etme zorunluluğu hissetti ve oraya gidip yola çıkan diplomatlarla elçilik çalışanlarının kimliklerini teyit etti.

Diplomatik heyetlerin çoğu, Kasım ayının ortasına kadar ülkeyi güvenli bir şekilde terk etmiş olmasına rağmen binlerce İtilaf devleti vatandaşı başkentte riskli bir durumda idi. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte batı medeni hukukunun korumasından artık mahrum kalmışlar ve elçilerinin gidişiyle beraber müracaat edebilecekleri diplomatik gücü de yitirmişlerdi. Morgenthau az bir mübalağa ile 'arada Amerikan bayrağı olmasa burada ikamet eden yabancıların yok olması neredeyse an meselesi' diyecekti. Osmanlılara göreyse, Talat Bey gibi görevliler kendilerinin cihat ilanıyla -Alman ordu komutanlığı bir şey yapmamıştı- ortaya çıkan toplumsal şiddet hareketlerini bastırmak için çaba sarf ediyorlardı.*[17] Yine de Talat Bey bile 1878'de Rusların Yeşilköy'e

* Morgenthau'ya göre Talat Bey diplomatları taşıyan trenleri alıkoyduğu için Liman von Sanders'i suçluyordu: 'İngilizler ile Fransızlara fazla kolaylık gösterildiğini, onların gitmelerine izin verilmemesi gerektiği söylemiş ve sorun çıkarmıştı'. Talat Bey'i yalan söylemeye itecek bir sürü şey olmasına karşın İtilaf devletleri uyruklarına daha sert müdahale edilmesi için Almanların baskı yaptığının kanıtları vardır.

kadar ilerlemelerinin anısına yaptırdıkları Ayastefanos Ortodoks Kilisesi'nin Müslümanlarca yağmalanmasını engelleyememişti.[18] İtilaf devletlerinin İstanbul'daki mülklerine tedricen el konulması süreci bile başıboş kalabalıkların daha beter ölçüsüzlüklerinden sakınmak amacıyla düzenlenmişti. 18 Kasım'da Osmanlı kolluk güçleri Pera bölgesini kapatıp 'İngiliz, Fransız ve Ruslara ait tüm dini ya da laik eğitim kurumları ile hastanelere' el koydu. Genel uygulamaya göre bir zabit kapıda beklerken diğerleri bir taraftan ülke dışı etmek üzere İtilaf devletleri vatandaşlarını arıyor, diğer yandan kâfirlerin beraberinde götüremedikleri her türlü eşyadan paylarına düşeni alıyorlardı. Binaları işgal edilmeden önce eşyalarını da yanlarına alıp Amerikan elçiliğine kaçabilecek kadar şanslı olanların oluşturduğu kalabalık dev bir sığınmacı kampına benzemeye başlamıştı. Morgenthau ile eşi, Amerikan himayesi sağlamak amacıyla ellerinden geldiği kadar çok kilise ile okulu ziyaret etti. Fransız elçilik dragomanı, 'Bayan Morgenthau'nun varlığı şüphesiz ki bizim dini kurumlarımıza karşı yapılan zulmü hafifletti,' diye yazacaktı.[19]

Şiddeti azaltmak için verilen bu çabalara rağmen kaygı verici Alman cihadı yeni başlıyordu. Pallavicini'nin uyardığı gibi çok dikkatlice sınırlandırılmış bir İslami kutsal savaş bile kimsenin nerede ne zaman duracağını kestirememesi gibi bir sorun doğuracaktı. Morgenthau ile birlikte tarafsızların fikirlerinden endişe eden Talat Bey gibi İttihat ve Terakki liderlerinin varlığı sayesinde, Avrupalılar birçoğu mal varlığından hâlâ mahrum olsa bile en azından sokak kalabalıkların saldırılarına karşı belirli bir koruma altına alındı. Taşrada bulunan İtilaf devletleri vatandaşları kendi başlarının çaresine bakarken kaderleri genel olarak Osmanlı yerel yöneticileri ile Alman subaylarının insafına kalmıştı. Talat Bey, Morgenthau'ya 'toplama kampı' olmayacağına, düşman olan yabancıların toplanmayacağına dair söz vermiş olmasına rağmen Şam'da böyle uygulamalar olduğu kesin olarak ortaya çıktı.[20] Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 8 Kasım 1914'te 4. Ordu Komutanlığı görevini Zeki Bey'den devralmak için Şam'a gönderildi ve İngiliz donanmasının Suriye kıyılarına yapacağı muhtemel saldırılara karşılık olarak tüm İngiliz ve Fransız uyruklarının rehine

olarak tutulacağını resmi olarak açıkladı. Cemal Paşa tutsaklarla ilgili mesajının ciddiye alınması için Suriye kıyılarına yapılacak bir İngiliz deniz saldırısında kanı dökülecek her bir Müslüman için 'üç İngiliz ya da Fransız' vuracağına dair yemin etti.[21]

Cemal Paşa böyle bir tehdidi yayınlamak için Talat Bey'den izin almamış gibi görünse de, onun kararı Süveyş Kanalı'na yapılacak saldırıyı düzenlemekle görevlendirilen Alman irtibat subayı Albay Kress von Kressenstein tarafından yürekten desteklendi. Kress, kayserin kutsal savaşını oldukça ciddiye alıyor ve Osmanlı-Alman cihadını yüceltmek için Cemal Paşa ile uyum içinde çalışıyordu. 'Alman ve Avusturya-Macaristan bayrakları yanında Osmanlı bayrağı ile peygamberin yeşil sancağını' taşıyan kutsal savaş alayı, 15 Kasım 1914'te Şam sokaklarını dolaşıyordu.[22] Kress, silahsız İtilaf sivillerinin canlı kalkan gibi kullanılmasının Almanların itibarını zedeleyebileceğine dair Pallavicini'nin dile getirdiği endişelerle ilgili sorumluluktan kurtulmak istercesine, Şam'daki Fransa konsolosuna, 'Suriye limanlarına yapılacak bir takım bombardımanlar Müslümanları, Hıristiyanları katletmeye teşvik ederse biz hiçbir mesuliyet kabul etmeyiz,' diyecekti.[23]

Aralık ayına kadar dragoman ve müsteşar seviyesindekilere kadar elçilik personeli de dâhil olmak üzere binlerce İngiliz, Fransız ve Rus uyruğu Şam'da gözaltına alındı. Şehirdeki tüm İtilaf konsolosluklarının arşivleri ile belgelerine el kondu. Taraf-sızları bir kez daha öfkelendirmek ve özellikle de Amerikalıların sert protestolarına sebebiyet vermek gibi bir bedeli olsa da el konan bu evraklar Osmanlı-Alman savaş girişimleri için faydalı istihbaratlar sağladı.[24] Birçoğu gönüllü din görevlisi, öğretmen ve hemşire olan bu silahsız sivillerin toplanması, Batılı hassasiyetlerini rencide etmesine rağmen uluslararası hukukun sınırları içinde kalan bir uygulamaydı: Avrupa devletleri de (ve savaşa girmesinden sonra ABD) aynı şekilde savaştaki düşmanlarına karşı sempati beslemesi muhtemel olan ve güvenlik tehdidi oluşturabileceğinden şüphe duyulan düşman devletlerin uyruklarını bir yere toplayacaktı. İngilizler de Kahire'de ikamet eden Almanlara aynı şeyi yapmıştı.[25]

Fakat sivil esirleri canlı kalkan ve rehine olarak kullanmak

tamamen farklı bir olaydır. Bu uygulama, savaşta çarpışan tüm devletler tarafından imzalanmış olan Cenevre ve Lahey Sözleşmelerine göre açık bir şekilde yasaklanmış olmasına rağmen Almanların cihat anlayışında hâlâ merkezi bir yere sahipti. Kutsal savaş broşürlerindeki Kuran ayetleri, Müslümanlara kafirleri katletmelerini salık veriyordu: '(...) Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin (...)' (Tevbe Suresi, 5. Ayet).[26] 1914'ün Aralık ortasında İngiliz donanması sonunda İskenderiye ve Beyrut limanlarını taciz ettiği zaman Cemal Paşa bu yapılanlara mukabil olarak Şam'daki İngiliz rehineleri öldürme tehdidinde bulunurken kendini tamamen haklı görüyordu. Cemal Paşa'nın tehdidinde bir nevi zarif bir simetri vardı: İngiliz kraliyet gemisi *Doris*'in kaptanı Frank Larken, İskenderun'u bombardımana tutmadan evvel kendi ültimatomunu gönderip orada tutulan İtilaf uyruklarının iadesini talep etmişti.[27] Larken besbelli ki Batı'nın savaş hukukuna riayet eden, yani ya üstün güce boyun eğecek ya da savaş kurallarına uygun şekilde muharebe edecek bir hasımla muhatap olduğunu zannediyordu. Fakat Alman cihadının ucu açık kuralları üçüncü bir seçenek sunuyordu: İnsan hayatı üzerinden şantaj yapmak.

Cemal Paşa yaptıklarının haklılığına o kadar inanıyordu ki, şantajının şartlarını o zamanlar İtilaf devletlerinin Devlet-i Aliyye'deki çıkarlarının temsilcisi konumunda olan ABD Büyükelçisi Morgenthau aracılığıyla İngilizlere açıkça iletti. Morgenthau, 'Suriye'deki tüm İngilizlerin hapsedilmiş olduğunu' ve Cemal Paşa'nın 'savunmasız İskenderiye şehrine ateş açılması ve herhangi bir Osmanlı uyruğunun ölmesi durumunda kaç İngiliz öldüreceğine kendisinin karar vereceği' uyarısında bulunduğunu Larken'e iletti.[28] Cemal Paşa, Larken'in gönderdiği ültimatomu aldıktan sonra tehdidini daha belirgin bir seviyeye çıkardı: 'Suriye'nin başkomutanı [yani Cemal Paşa] kanı dökülen her Osmanlı uyruğuna karşılık aynı sayıda İngiliz vatandaşını vuracaktır,' diye İngiliz kaptanı uyardı.[29] Cemal Paşa ve Kress'in evvelki tehditlerinde öldürülen her Müslüman için üç Avrupalı Hıristiyan vuracaklarını söyledikleri hatırlanırsa, bu bir çeşit geri adım sayılırdı ama bahsi geçen ilk tehdit bildirildiğinde çok az

düşman uyruğu ele geçirilmişti. Aralık ortasına gelindiğinde ise Cemal Paşa, Şam'da beş yüzden fazla İtilaf uyruğunun gözaltında tutulduğunu kaptan Larken'e bildirdi. Bunların yanında, üç İngiliz rehineye 'İngiliz donanmasının savunmasız şehre karşı hiçbir saldırı düzenlememesi ve hayatlarını tehlikeye atmaması' için yürek parçalayıcı bir şekilde yalvardıkları fidye pusulasına benzer bir mektup yazdırdı.[30]

Aralık 1914'te İskenderun civarında yapılan muharebeden bir sonuç çıkmadı. Orada depolanan Osmanlı mühimmatı çoktan iç taraflara, İngiliz donanma silahlarının menzili dışına taşınmış, uygun askeri hedefler olarak sadece çürüğe çıkmış birkaç lokomotif motoru kalmıştı. Ne birlikleri ne de karaya çıkma girişimi için Londra'dan gönderilen bir yetkisi olan Larken'in yapabileceği tek şey fazla bir stratejik önemi olmayan tali demiryoluna çok tesirli olmayan toplar atmaktı. Bu yaylım ateşleri sivillerin can kaybına neden olmadığı için rehineler güvencedeydi ama henüz kurtarılmış değillerdi.[31]

İskenderun çıkmazında Osmanlı-Alman cihadının İtilaf devletleri için yarattığı tehlikeyle beraber onun stratejik kısıtlamalarını da görebiliriz. Şantaj doğası itibarıyla bir savunma silahıydı. Cihat, İtilaf devletlerindeki Müslüman uyrukları harekete geçirmediği müddetçe bir harekât zorluğu yaratmanın çok ötesine geçemezdi. Yine de Cemal-Kress şantajının teşkil ettiği emsal, açıkta bekleyen kraliyet gemisi *Doris*'in kaptanına paşanın mesajını ileten Şam'daki ABD Konsolosu J.B. Jackson'ı huzursuz etmişti. Jackson, Kaptan Larken'e 'muhatap olduğu insanların uluslararası hukuka aşina olmadıkları' gibi tuhaf bir gerekçe göstererek Osmanlıların rehineleri öldürme tehdidini çok ciddiye almamaya ikna etmeye çalıştı.[32] Kendi konumu itibarıyla (teorik olarak) Osmanlı-Alman cihadının yaratacağı şiddetten Amerikalılara bahşedilen muafiyet sayesinde korunan Jackson, Larken'in yüz yüze kaldığı ikilemi anlayamamış olabilir. Jackson, Cemal Paşa'nın İtilaf uyruklarının hayatları üzerinden yaptığı takas siyasetinin Almanlarca yürekten desteklendiğini ve paşanın uluslararası hukuka hiçbir şekilde yabancı olmadığı halde -Jön Türklerin çoğu gibi iyi bir eğitim almış ve birçok yere seyahat etmişti- Hı-

ristiyanlarca tanınmayan yüksek İslam hukukuna riayet ettiğinin farkında değilmiş gibiydi.

Kutsal savaşı sürdürmekle görevli Osmanlı ordu kumandanları için bile uygun davranışları belirlemek zorken, kâfirlere saldırı eylemlerinin hükümetleri tarafından takdir edildiğini bilen asi Müslümanları kontrol etmek çok daha çetrefilli olacaktı. Osmanlı Devleti'nin harbe girmesini takip eden aylarda halk kitlelerince Hıristiyanlara yönelik yapılan ve talihsiz İtilaf vatandaşlarıyla birlikte Ermeniler ve Rumların da hedef alındığı birçok şiddet olayı yaşandı. İzmir yakınlarındaki Develiköy'de 1915 senesi Ocak ayının sonlarında, altı Rum erkeği öldürülmüş ve sonrasında başları kesilmişti. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda dönem dönem vuku bulan dini gruplar arasındaki korkunç şiddet olayları tarzındaydı ve Kasım ayında yayınlanan cihat fetvası burada bir rol oynamamış olabilir. Yine de, bölgede eş zamanlı gelişen ve daha önce hiç bu tarz muamelelere maruz kalmamış İngiliz uyruklarının hedef alındığı olaylar kutsal savaş fetvasının da bir şekilde etkili olduğunu akla getirir. İzmir'deki ABD Konsolosu George Horton, cihat çetelerinin taşra bölgelerinde dolaşıp saldıracak 'İngiliz' aradıklarını rapor etti. Bu tarz bir çete yerel maden işletmecisi Bay Abraham'ın evine ateş açmış, çocuklarını yaralayıp hizmetçi kızı öldürmüştü. Horton, 4 Şubat 1915'te 'iç kesimlerden gelen Amerikalıların, Müslümanların İngilizlere karşı büyük bir husumet beslediğini rapor ettiklerini' bildirdi. Horton bu tarz bir düşmanlık bölgede alışılmadık bir durum olduğu için 'özellikle ordunun sergilediği tavırların kesinlikle karargâhlar tarafından yapay bir şekilde kışkırtılmış olduğu' çıkarımında bulundu. Ona rapor gönderen Amerikalılar bile dış görünüşleri ve İngilizce konuşmaları yüzünden 'İngiliz zannedilip' orada burada dolaşan cihat çetelerinin sık sık tacizine uğramışlardı.[33] John Buchan'ın *Greenmantle* romanında, Albay Stumm'ın tarafsız ABD'nin vatandaşı olan Blenkiron'ı uyardığı gibi, savaş devam ederken İngilizce konuşan biri dikkatli olmalıydı çünkü halk İngilizce konuşanların hangi devletten olduklarını ayırt edemiyorlardı.[34]

Tıpkı Pallavicini'nin uyarısında öngördüğü üzere seçici cihat

sonsuza dek böyle kalmayacaktı. Avrupa'nın dillerine ve siyasetinin inceliklerine yabancı olan çoğu Müslüman, yetkili tüm yabancıları kâfir statüsüne yani cihadın meşru hedefi olarak aynı kefeye koyuyordu. Kutsal savaş boyunca imamların verdiği cuma namazı vaazları da 'Dâr'ül Harp'te bulunan uyruklar arasında Müslümanların öfkelerini yönlendirmeleri gereken kişileri ayırt etmelerine çok yardımcı olmuyordu.[35] Cihat fermanında Habsburg uyruklarını kapsayan muafiyet açık bir şekilde bildirilmiş olmasına rağmen Halep'te ikamet eden Avusturyalılar, geçmişin intikam hesaplarının zafer havasında olduğu 1915 senesinin Kasım ve Aralık aylarında Fransız ve İngilizlerle birlikte mallarına el konularak sınır dışı edildiler.[36] Almanların ise henüz bu tarz bir hakarete uğradığı görülmemişti; kim bilir belki de Kress gibi amansız memurların varlığı bir çeşit koruma sağlamıştı. Yine de Almanlar kâfirlere karşı hissedilen kızgınlığın sonsuza dek dışında kalamayacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafındaki Avrupalı uyruklar benzer taciz olaylarını rapor ediyordu. 1915 senesinde Ermenilerin kayıpları vakasında olduğu üzere yaşananların büyük kısmını vilayetlerdeki Amerikan konsoloslarının raporları vasıtasıyla biliyoruz. Bu yazışmalar tabii ki her zaman güvenilir değildir. Amerikalı diplomatlar, tüm İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarını korumakla görevli oldukları için kaleme aldıkları raporların yansıttığı özel bir hassasiyet vardır. Avrupalılar her yerde Amerikalı yetkililerden yardım umuyor ve çoğu durumda bu talepleri karşılanıyordu. Osmanlı yetkililerine İtilaf uyruklarına dahi iyi muamele edilmesi için başvuran tek kişi Morgenthau değildi: İzmir, Halep, Şam, Beyrut ve Bağdat'ta bulunan tüm Amerikan konsolosları da aynı şeyi yapıyordu. Önde gelen vilayetlerde Avrupalılara ait okul, işyeri ve konsolosluk binalarına koruma sağlama maksadıyla onların önünde dalgalanması için Amerikan bayrağı gönderme fikri Morgenthau'dan çıkmıştı.[37]

Osmanlı yetkililerinin çoğu, sokak kalabalıklarının şiddet olaylarını engellemek için Amerikan konsoloslarıyla işbirliği yaptı. Örneğin İzmir Valisi, Avrupalılara ait mallara savaş yüzünden ihtiyati tedbir koyulmasına onay vermesine karşın masum Hı-

ristiyanları korumak için elinden gelen her şeyi yapacağına dair Horton'a söz verdi.[38] Diğer yetkililer Amerikalıların müdahalesine son derece içerledi. Beyrut'taki Amerikan konsolosu, Cemal Paşa'nın İtilaf tutsaklarını rehine olarak kullanmasını protesto edince paşa gücenmiş bir şekilde 'size işlerime burnunuzu sokma yetkisi vermedim' dedi. Morgenthau bu öfkeli sözleri Bâb-ı Âli'ye ilettiği vakit Talat Paşa, Cemal Paşa'ya 'aksi şekilde hareket etmek için önemli askeri nedenleriniz yok ise tüm İngiliz ve Fransız vatandaşlarını salın' emrini verdi. Talat Paşa ile Bedri Bey arasında diplomatik trenlerin çıkışına dair daha evvel yaşanan münakaşadan hemen sonra vuku bulan Cemal Paşa'nın bu çıkışı, Morgenthau'yu tatmin etmekten çok uzak olmakla birlikte Osmanlı hükümetinin 'bir gün verilen sözlerin öbür gün rafa kaldırıldığı bir nevi kargaşa ortamına doğru sürüklendiğine' işaret ediyor gibiydi.[39]

Bu kargaşa ortamı cihat tarzı bir kıyımdan kurtulmaya çalışan Hıristiyanlar için hiç de iyiye alamet değildi. Talat Paşa ve Enver Paşa, kutsal savaşın masum Osmanlı uyruklarını ya da İtilaf sivillerini hedef almayacağı hususunda Morgenthau'ya İstanbul'da defalarca teminat vermiş olmaları, Osmanlı yönetiminin yazılı emirlerinin hemen hemen hiç ciddiye alınmadığı uzak vilayetlerde pek bir anlam taşımayacaktı. Osmanlı memurlarının cihatla bağlantılı şiddet olaylarını bastırmada yaşadığı zorluklara eşlik eden bir başka sorun ise Almanların -sadece Oppenheim'ın adamları değil Alman sivilleri de dâhil olmak üzere- kendi başlarına buyruk olarak kaleme alıp etrafa dağıttıkları ve Müslümanları kâfirleri katletmeye teşvik eden el ilanlarıydı. Nisan 1915'te J.B. Jackson'ın Halep'ten rapor ettiği gibi, Bayan C.G. Koch, kocası ile suç ortaklığı yaparak ya da kendi başına (Jackson kocanın tamamen masum olabileceğine yürekten inanıyordu) Arapça yazılmış ve 'sivil halk arasında kan dökülmesini sağlayacak kararlı adım' ifadesine yer veren provokatif broşürleri dağıtırken görülmüştü. Jackson, Hıristiyan Araplar ile Yahudilerin hahambaşının endişe verici şikâyetlerini dinledikten sonra Morgenthau'yu 'Almanların burada bir kıyım yapılmasını kışkırtmakla ilgili olarak doğrudan bir sorumluluğu var' diye uyarıyordu.[40]

Bayan Koch'un kendiliğinden gelişen yerel bir cihadın baş kişisi tehlikeli Hilda von Einem* karakteri olduğuyla ilgili Jackson'ın sarih kanaatinin aksine, ortaya çıkardığı broşür Baron Oppenheim'ın direktifi ile Berlin'de basılıp tüm Osmanlı İmparatorluğu'na özellikle de henüz yapım çalışmaları tamamıyla bitmemiş olan Bağdat Demiryolu'nun ana hattı boyunca dağıtılan binlerce broşürden sadece biriydi. Oppenheim 'Düşmanlarımızın Müslüman Bölgelerinde Yürüteceğimiz Faaliyetler Hakkında Bildiri' programı dâhilinde cihat propagandasını finanse etmek için Alman yönetiminden yüz milyon mark (25 milyon dolar ya da bugünün parasıyla kabaca 2,5 milyar dolar) istedi. Hiçbir zaman bu kadar büyük miktarda bir para alamamasına rağmen, 1914 senesinin Kasım sonuna kadar cihat fetvaları Fransızca, Arapça, Farsça ve Urducaya çevrilmişti bile ve Orta Asya'daki çoğu Türk dillerine çevrilmesi de hazırlık aşamasındaydı.[41]

Bayan Koch tarafından dağıtılan Oppenheim broşürleri emsalsiz olmamakla beraber yine de Alman cihadının kötü niyetlerini idrak etmek için önemlidir. Kuran'dan yapılan alıntılarla başlayıp tüyler ürpertici ifadelerle otuz sayfaya ulaşan bu sıradışı evrak, Morgenthau'nun deyimiyle 'Kayserin yaklaşık üç yüz milyon Müslümanı Aziz Bartholomeo Kıyımı tarzı devasa boyutta bir Hıristiyan kıyımına sürme arzusunu' detaylı bir şekilde tasvir ediyordu.[42] 'İslam âleminin içine düştüğü kötü durum' için ağıtlar yakan broşür, gelinen bu nokta için tamamen Avrupalı Hıristiyanları suçluyordu. Hindistan, Mısır ve Sudan'da 'yüz milyonlarca Müslüman, Allah düşmanlarının yani İngiliz kâfirlerinin' pençesine düşmüştü. Mağrip ülkeleri Allah'ın ve onun elçisinin düşmanları olan Fransız yönetiminin zulmünden muzdaripti. Kırım'dan Kafkasya'ya kadar uzanan Orta Asya'da Müslümanlar Rus postalı altında eziliyordu. Savaşta tarafsız kalan Hollanda bile on dört milyon Müslümanın ayağına esaret prangası vurmakla suçlanıyordu. Sadece o değil, İtalyanlar da genel bir cihat

* John Buchan'ın *Greenmantle* romanındaki Hilda von Einem karakteri, Büyük Britanya'ya karşı kutsal savaş yapmak için İslam dünyasını kışkırtmak üzere bir resul ortaya çıkarılmasını öngören Alman tasarısının mimarıdır.

içinde olmamakla beraber yine de 'küçük çaplı cihat' ya da 'yerel cihat' içinde, Trablusgarp'taki çöl mücahitleri Sünusîler ile çarpışıyordu.[43]

Avrupalı kâfirler İslamiyet'e karşı işledikleri suçlardan dolayı şimdi ölüm cezasına çarptırılacaktı. Oppenheim'ın broşüründe şu ilan ediliyordu: 'Her yerdeki Müslümanlar bilmeli ki, bugünden tezi yok kutsal savaş herkese farz olmuştur ve Müslümanların yaşadığı bölgelerdeki kâfirlerin (Müslümanları korumayı kendine vazife edinenler, güvenliği temin edilenler ve Müslümanlarla müttefik olanlar hariç tutulmak üzere) kanı hiçbir cezadan korkmadan akıtılabilir.' Dahası, 'bu bölgeleri yöneten kâfirleri -bunlar İngilizler, Fransızlar ve muhtemelen Hollanda ve İtalya uyruklarıydı- öldürmek' sadece meşru kılınmamış ayrıca farz olmuştu. İster gizlice ister ulu orta yapılsın, yüce Kuran'da aynen yazıldığı gibi: '(...) Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin (...)' diye buyruluyordu.[44]

Oppenheim, Müslümanlar için bu eylemin doğru olmasının ya da farz kılınmasının kâfirleri kılıçtan geçirmelerine yetecek kadar ikna edici olmaması ihtimaline karşı onlara cennet vaatleri de sundu. Cihat metni, 'Her kim ki İslami toprakları yöneten kâfirlerden sadece birini bile öldürse onun için dünya meyvelerine benzer bir ödül vardır,' diye ciddiyetle söz veriyordu.* Buna rağmen, sadece bir kâfiri öldürmek gerçek mücahitler için yeterli değildi. Oppenheim, Cemal Paşa ile Kress'ten daha ileri giderek her inançlı Müslümandan şunu istedi: Allah'ın ve İslamiyet'in düşmanları olan yönetimdeki kâfirlerden en az üç ya da dördünü öldürmeye yemin edeceklerdi. Dahası, bu eylemi İslam kardeşlerinin öldürülmesine mukabil olarak değil sadece olağan bir iş olarak gerçekleştireceklerdi. Uzun sözün kısası, burada kadim cihat doktrinine Almanların yaptığı katkı ortaya çıkıyordu: Müslümanlar kâfirlere karşı açılan savaşların gidişatı içinde askerleri öldürmek yerine asker ya da sivil olması fark etmez, belirli isim

* Oppenheim'ın adamları kötü şöhretli yetmiş iki bakireyi kastediyor olabilir. Fakat, muhtemelen kutsal davayı günahkâr unsurlarla farklı bir noktaya getirmek istemediklerinden, broşürde vaat edilen ödülün ne olduğu insanların hayal gücüne bırakılmıştır.

altındaki tüm Hıristiyanları -en az üç dördünü- ne zaman ve nerede olursa olsun kılıçtan geçireceklerdi.

Oppenheim'ın broşürde açıklanan talimatları halife tarafından yapılan geleneksel 'cihat seferlerinden' farklı bir kutsal savaşa aitti. Bu tarz bir cihat, Osmanlı orduları düşmanla muharebe alanında çarpışırken sürdürülebilirdi. Fakat Müslümanlar şimdi bir de Oppenheim'a göre anlamı İtilaf devletlerine mensup memurların öldürücü aletlerle (kılıçlar ve bıçaklarla) kesilmesi olan 'bireysel cihat' yapmakla görevlendirilmişlerdi. Belki daha da önemli olan husus 'cihat çeteleri' idi. Oppenheim'ın bununla kastettiği şey Mısır, Hindistan ve Orta Asya gibi yerlerde düşman hattının arkasında konuşlanan 'gizli örgütlenmeler' ya da cihat-terör hücreleriydi. Aynı şekilde, bu çeteler de öldürmek için devlet memurlarını hedef alabilir ve diğer yandan 'düşmanların ticaretini tamamen ortadan kaldırmak' için savaşabilirlerdi.[45]

Cinayet için herkesi kapsıyor gibi görünen bu ahlaki yaptırımlar varken mücahitliğe yeltenenler hangi kâfirin dost hangisinin düşman olduğunu nasıl ayırt edebilirlerdi ki? Oppenheim'ın el ilanı Hollanda ve İtalya gibi tarafsız Hıristiyan güçlerin de hedef olabileceğini üstü örtük bir şekilde ima ederken Almanlar, Avusturyalılar ve Macarlar hiçbir yerde ismen zikredilmemişti. Muaf tutulanların mümkün olduğunca açık bir şekilde belirtilmiş olması bekleneceği için bu durum ilk bakışta biraz garip görünebilir. Fakat İttifak devletleri üzerine hiç dikkat çekmemek, ister iyi ister kötü şekilde olsun onların adını hiç zikretmemek daha iyi olabilirdi. Dini açıdan bakıldığında, Hıristiyan devletler tümü yerine onların bir kısmına savaş açmak her halükarda sorunluydu ve çok teferruata girmemek daha iyiydi. Tüm bunların yanında, bir cihat Kuran tarafından sıkıca desteklenmedikçe cihat olamazdı ve işte bunun için Oppenheim dünya çapındaki cihadın hudutlarını belirlemek için kutsal kitaba başvurarak ölüm saçan metnini sonlandırıyordu. Nisa Suresi'nin 89. ve 90. ayetleri Müslümanlara kafirleri öldürmeyi buyurmakla birlikte dokunulmaması gereken kafirler ayrımını da oldukça açık bir şekilde yapıyordu. Bu ayetlerde şöyle deniliyordu: 'Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız da beraber olasınız.

Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin, ne de bir yardımcı. Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir'. Münafıklar bu koşulları sağladığı müddetçe müminlerin onları 'dost ya da yardımcı' edinmesinde bir mahsur olmadığı belirtiliyordu. İslam'ın diğer olası müttefikleri 'ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler' münafıklar olabilirdi. Almanlar, Avusturyalılar ve Macarlar ilk koşula uyuyordu, tarafsızlar ise ikinci durum gereği korunmaya mahzar olacaklardı. Fakat her iki grup da çok dikkatli olmalıydı, çünkü Müslümanlarla yapılan geçici ittifak hasımlığa dönerse Müslümanlar onları 'buldukları yerde' öldürmekle mükelleftiler.[46]

Saldırıya geçmek için zar gibi incecik dokunulmazlık zırhını giymiş olan Oppenheim'ın Alman mücahitleri, şimdi kutsal savaş ateşini İslamiyet'in Ortadoğu'daki ana merkezine yaymaya başlayacaklardı.

III

Alman Cihadının Serüvenleri

Her yerdeki ajanlardan -güney Rusya'daki sokak satıcıları, Afgan at satıcıları, Türkmen tüccarlar, Mekke yolundaki hacılar, kuzey Afrika'daki şeyhler, Karadeniz kıyılarındaki denizciler, Moğollar, Hindu fakirleri, Körfezdeki Yunan tüccarlar ve keza şifreli mesajlar gönderen saygın konsoloslar. Hepsi aynı şeyi anlattı. Şark bir vahiy bekliyor. Bu vaat edilmiş bir vahiy... Almanlar bunu biliyorlar ve işte bu kartla oynayıp tüm dünyayı şaşkına çevirecekler.

Walter Bullivant, John Buchan'ın *Greenmantle* romanındaki
(1916) İngiliz istihbarat şefi karakteri.

7

Kızıldeniz'in Yarılışı

[Sudan'daki] Arap aşiretleri benim taşıdığım ve gümrükten kaçak olarak, göze batmadan geçirdiğim yeşil sancağın varmasını bekliyorlar.

Leo Frobenius, İtalya yönetimindeki Eritre,
Massava'dan gönderdiği rapor, 19 Şubat 1915[1]

Osmanlı-Alman cihadının Ortadoğu'daki stratejik amaçları bilinmeyen bir şey değildi. Süveyş Kanalı'na yapılacak başarılı bir saldırı, askeri gemiler ve ticari gemi konvoyları için İngiliz yönetimindeki Hindistan'a varan en kısa tedarik yolunu kesebilir ve Doğu'daki İngiliz imajına da ciddi zarar verebilirdi. İngiliz istihbaratı Bâb-ı Âli'nin henüz savaş ilan etmediği Ekim 1914 gibi erken bir tarihte, Şam'da askerler, atlar ve develer toplandığını şans eseri fark etmişti. Bunun yanında, Sina Çölü'nün sınıra yakın bölgesinde keşif kolları arasında küçük çaplı çatışmalar zaten başlamış bulunuyordu. Londra'daki savaş bakanlığının, Süveyş Kanalı'nı hedef alan bir Osmanlı-Alman saldırısı için çalışmaların başlamış olduğundan şüphesi yoktu, bilmediği tek şey bunun ne zaman ve kanalın hangi noktasında yapılacağıydı.

Cemal Paşa ile Albay Kress, Süveyş'le ilgili planlarını icra ederken işleri pek fazla sürprizlerden faydalanmaya ve şansa bırakmadılar. Osmanlı 4. Ordu'su ise, İngilizler karşısında silah gücü olarak eşite yakın bir durumda olmaktan başka bir beklenti içinde değildi. Çünkü Bağdat Demiryolu'nun Toros ve Amonos dağ geçitlerindeki büyük kesintileri, İstanbul'dan yola çıkan mühimmatların o bölgeden sonra ilkel katır kervanlarıyla taşınacağı

anlamına geliyordu ve bu durumun yanı sıra, Sina'da iyi yollar ya da hatlardan da (ve içme suyu kuyularından) mahrum haldeydiler. Silahlar ve Kahire yakınındaki toplarla iyi bir şekilde donatılmış olan İngiliz seferi kuvvetleri ile içecek su olmaksızın yapılan uzun bir yolculuk sonrası yorulmuş olan hafif silahlı Osmanlı-Alman birliklerinin cidden karşılaşması durumunda kimin o günün galibi olacağına dair pek şüphe yoktu.

Almanlar cephedeki bu vaziyete rağmen halifenin Kasım ayında yaptığı kutsal savaş çağrısıyla birlikte ellerinde gizli bir silah olduğuna inandılar. Mısırlı Müslüman askerler, işgalcilerinin yargılanma gününün çok yaklaştığını duydukları zaman, Kahire'deki düşman hattının gerisinde ayaklanan sivil kardeşleri ile birlikte isyan etmez miydi? Bu tarz ayaklanmaları teşvik etmek, İngiliz yetkililerce Ekim ayında yakalanana kadar Robert Mors'un vazifesi olmuştu. Yine de Osmanlıların Kahire'de çalışmalarına devam eden kendi gizli ajanları Süveyş isabet aldığı zaman başkentte kargaşa çıkarmak için hazır olacaktı. Öte yandan, Otto Mannesmann'ın Ağustos ayında geri gönderildiği komşu Libya'daki Sünusî aşiretinin mensupları ya da onların İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudanlı kardeşlerinin de bir şeyler yapması bekleniyordu. Osmanlı-Alman mücahitleri Mısır'ın arka bahçesinde yeteri kadar sorun yaratırsa, İngiliz birliklerinin oraya yönlendirilmesi gerekebilir ve böylelikle Süveyş başıboş bir şekilde Osmanlı 4. Ordu'suna kalırdı.

İngilizlerin dünya imparatorluğunu devirmek isteyen herkesin bu hedef saptırma taktiğini uygularken boğuşmak zorunda olduğu sorun aynıydı: İmparatorluk donanması denizleri kontrol ediyordu. Aslında Mannesmann'ın Bingazi'ye ulaşmayı başarmış olması, gemi yolculuğuna 1914 senesi Ağustos'unun ilk haftasında, yani İngiliz donanmasının tarama faaliyetleri Doğu Akdeniz kıyılarına tam olarak inmeden evvel çıkmış olmasından kaynaklanıyordu. Mannesmann, Sünusî tarikatının dini lideri olan ve aşireti İtalyan yönetimindeki Libya ve İngiliz kontrolündeki Mısır'ın kuzeyi ile Sudan'ın çöl hinterlandında gezeleyen Şeyh Ahmed el-Şerif ile irtibata geçebildi. Fakat el-Şerif akla yatkın bir şekilde, cihada girerse hem Londra hem de Roma ile düşman ola-

cağı için Almanlar onun bu husumetini tanzim etmeye yetecek kadar maddi destek sağlamazsa kutsal savaşa destek vermeyeceğini söyledi. İskenderiye'den Trablusgarp'a dek kuzey Afrika, İngilizler tarafından dikkatli bir şekilde takip altında tutulduğu için böyle bir taahhüdü yerine getirmek olanaksız görünüyordu.*

Mısır'ın batı sınırındaki Libya'dan yapılacak hamlenin riskli görünmesiyle birlikte, İngiliz birliklerini Süveyş Kanalı'ndan başka yöne çekmek için en iyi seçenek güneydeki bir yere saldırmak oldu. General Gordon'un 1885'te Mehdi tarafından öldürülmesinden beri Mısır'daki İngiliz işgal güçleri gözlerini Sudan'dan ayırmamıştı. Kitchener, Hartum'u fethederek şöhret kazanmıştı ama bölgedeki İngiliz denetimi hâlâ yetersizdi. Kraliyet donanması, tıpkı Doğu Akdeniz'de olduğu gibi Kızıldeniz'de de devriye gezmesine rağmen burası Afrika ile Arabistan kıyıları arasındaki dar bir kanaldan ibaretti ve 32 km'den daha kısa bir yol izleyerek Aden yakınındaki bir burna dökülüyordu. Osmanlı-Alman cihadı için daha önemli olan konu, Kızıldeniz'in İslamiyet'in kalbi olan Hicaz'la birleşmesiydi: Bizzat Mekke'nin kıyıya uzaklığı 80 km bile değildi. Eğer Almanlar Osmanlıların da yardımıyla bazı cihat ajanlarını Arabistan'ın kutsal toprakları üzerinden Kızıldeniz'in karşısına geçirirlerse, Afrika Boynuzu'nda kutsal savaşın kıvılcımları tutuşturulabilirdi. Somali ile Habeşistan'daki acımasız savaşçı aşiretler doğru talimatlarla yönlendirilerek kuzeye doğru sürülürse İngilizleri Hartum'dan hatta muhtemelen Mısır'dan kovabilirlerdi.

Bu ihtiraslı bir teşebbüstü.**[2] Yemen'e ulaşmak için Oppenheim'ın adamlarının Maan tren garının ötesinde kalan Hicaz'a varmak için karadan neredeyse 1600 km yol kat etmeleri ya da daha güneydeki İslam'ın en kutsal ikinci şehri Medine'de karaya çıkma riskini göze almaları gerekiyordu. Diğer bir seçe-

* 15. bölüme bakınız.

** En azından, Habeşistan'daki aşiretlerin çoğunun, bilhassa da Sudan sınırına komşu olan kuzey bölgedeki kabilelerin Hıristiyan olduğu ve İslam'a karşı gayet düşmanca duygular beslediği Almanların dikkatinden kaçmışa benziyor. Oppenheim heyetinin başı, bu belirsizliğin ortaya çıkmasıyla birlikte 'Habeşistanlıların maceracı ruhlarını (*Abenteuerlust*) dize getireceğine söz verdi.

nek ise Yenbu ya da Cidde'den denize açılmaktı, ama buralar Kızıldeniz'den gelen Mekke hacıları için temel karaya çıkış yerleri olduğu için sıkı bir İngiliz gözetimi altındaydı. Hicaz'da seyahat etmek Müslüman olmayanlar için tehlikeli bir durumdu: Hıristiyanlar ve Yahudilerin Mekke ile Medine'yi ziyaret etmelerine izin verilmiyordu ve bu kural günümüzde de geçerlidir. Habeşistan ya da Sudan'a gönderilen bir Alman savaş heyeti, yağmacı Bedevîlerden şüpheli şeyhlere kadar çoğunun İngilizler hesabına çalıştığı söylenen pek çok tehlikeli kimseyle karşılaşabilirlerdi.

Bu tarz bir operasyonu gerçekleştirmek cesaret, bölgeye dair uzmanlık ve derin sezgiler gerektiriyordu. Leo Frobenius (1873-1938) ilk bakışta bu iş için en uygun kişi gibi görünüyordu. Prusyalı bir subayın oğlu olan Frobenius, katı bir disiplin ile klasik Alman tarzı bir entelektüel merakı bir araya toplamıştı. Almanların Afrika İçi Araştırma Gezisi'nin (DIAFE) kurucusu olan Frobenius, sömürgeci serüvencilik ile akademik dünyaya aynı derecede aitti. Arkeoloji, etnografya ve kültürel antropoloji disiplinlerinin unsurları ile sağlıklı bir hayal gücünü harmanlayan Frobenius, insanoğlunun kökenlerine dair dört kitap basarken mitolojik kayıp şehir Afrika Atlantis'ine dair oldukça ilginç teoriler oluşturmuştu. Bu kuram -sonradan popüler olan ve 'barbar siyahîlerin' asla medeniyet kuramadıklarını savunan sömürgeci bakışın aksine- daha evvelki beyaz insanlara ait medeniyetlerin kalıntılarının Avrupa fetihlerine dek nasıl var olduğunu açıklamayı amaçlıyordu. Frobenius'un fikirleri de onun Oppenheim tarzı bir Alman yayılmacılığı taraftarı olduğunu gösteriyordu: Yerel kültürlere karşı tutkulu bir lütufkârlık ile bunun zıddı gibi görünen bir nosyonu, yani diğer Avrupalı sömürgecilerin bu kültürleri takdir etme için fazla ırkçı oldukları düşüncesini bir araya getiriyordu.[3]

2. Kızıldeniz Bölgesi

Oppenheim tarafından Habeşistan ve Sudan'daki cihat görevinin başına getirilen Frobenius, mizacına uygun bir şekilde kendini vazifesine adadı. Almanya'nın önde gelen sömürgecisi, gündüzleri -en azından diğerleri onun teçhizatlarını taşırken- seyahat etmedi. Kasım 1914'te kimliğini gizleyerek Doğu Ekspresi'yle İstanbul'a vardığı zaman yolculuğu için gerekli malzemeleri Berlin'den sipariş etmeye başladı. Tabancalar, mühimmat ve elli kilo patlayıcıyla beraber rüşvet olarak kullanmak üzere 40.000 adet Avusturya gümüş parası ('Maria Teressa Taleri' ilk olarak 1780'de basılmıştı ve Arap dünyasında halen en iyi bilinen ve güvenilen paraydı) istedi. Frobenius Arap şeyhlerine hediye etmek üzere Alman imparatorluk madalyaları ile daha önemsiz aşiret reislerine dağıtmak üzere 'çok sayıda küçük onur nişanı' ve tabii ki Arap ve Habeşistan soyluları üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için de kendi payesinin yükseltilmesini (*Kaiserlicher Geheimer Regierungsrat,* İmparatorluk Özel Danışmanlığı) talep etti. Frobenius, Alman İndiana Jones kılığına bürünürken, Berlin'deki karısından en sevdiği kâşif kıyafetlerini göndermesini özellikle istedi: Haki pantolonla fitilli kadife takımı, fötr şapkası, kahverengi ayakkabıları, deri kemeri, mahmuzları ve kasketi. Oppenheim, kendisiyle benzer bir ruh taşıdığını fark ettiği Frobenius'un -eylem adamı ve çizme giymeyi seven biri- isteğini memnuniyetle yerine getirdi.[4]

Frobenius'un daha sonraki isteği kişiseldi. Konuştuğu Arapça zayıf olduğundan Hicaz'dan rahat geçmesine yardımcı olmaları için mümkün olduğu kadar çok yerel Arabı kafilesine katmak istedi. Afrika Boynuzu'ndan geçecekleri son etap içinse Somalili aşiretlerden üç kişi talep etti. Planlanan yolculuk Habeşistan'dan geçmeyi gerektirebileceği için oradaki İtalyan yetkililerle işleri hızlandıracak birine de ihtiyacı vardı. Frobenius, İstanbul'daki durumlarda bir değişiklik olmayınca, gerekli kimseleri bulmakla geçen yorucu bir aydan sonra Araplar yerine Cezayirli bir asilzade olan Muhammed Said (19. yüzyılda Fransız işgaline karşı direnişin kahramanı Emir Abdülkadir'in yeğeniydi) ve Almanya'nın Kudüs konsolosluğu dragomanı yarı Suriyeli Solomon Hall, korkusuz Somalili savaşçılar yerine esmer tenli on bir Faslı savaş

esiri ve son olarak Habeşistan için uzman rehber yerine Mario Passarge adlı yarı İtalyan felsefe profesörüyle yetinmek zorunda kaldı. Heyetin güvenliğini temin etmekle görevlendirilen bir Türk ve dört Alman subayının eşliğinde Frobenius'un uyumsuz heyeti 2 Aralık 1914'te İstanbul'dan ayrıldı.[5]

Frobenius, Bağdat Demiryolu'nun dağ geçitlerindeki kesintiler yüzünden trenden inip kervanla devam etmek zorunda olmalarına rağmen gayet hızlı bir şekilde yol aldı. O ve adamları yeniden takviye yapmak için 12 Aralık'ta Şam'da mola verdikten sonra zaman kaybetmeden Hicaz trenine binip 15 Aralık gecesi Medine'ye vardılar. Boğaziçi'nden Hicaz'a iki hafta içinde varmak Almanların Bağdat Demiryolu düşleri için pek büyük bir olay sayılmazdı, fakat yine de dağlardaki kervan yollarını hesaba kattığımızda bu büyük bir başarı sayılırdı ve bunda Frobenius'un güçlü iradesinin önemli bir rolü vardı. Oppenheim doğru adamı seçmişe benziyordu.

Heyeti Hicaz'a varır varmaz Frobenius'un şansı kötü gitmeye başladı. Habeşistan ve Sudan'daki aşiret reisleri için kayserden pohpohlayıcı bir yığın mektup getirmesine rağmen Kızıldeniz'e ulaşma telaşı içinde Osmanlı memurlarını ve Alman diplomatları hoşnut etmek için yeteri kadar özen göstermedi. Onun kaba saba tarzı İstanbul'daki Enver Paşa ile Wangenheim'ın ikisini de telaşlandırdı ve adamlarının sadece birkaç saat kaldığı Şam'da Cemal Paşa'yı görmeyi de pek dert etmedi. Beş Alman ile Mario Passarge, Şam'dan güneye varmak için trenle yola çıkmadan evvel Osmanlı Müslümanlarının geleneksel elbiselerini giydiler: En gösterişli kıyafeti giyen Frobenius kendisine Abdülkerim Paşa kisvesini uygun gördü. Heyet, kutsal topraklara giriş için Cemal Paşa'dan alınmış bir izinleri olmadığı için Hicaz Demiryolu'nun son istasyonuna vardığı andan itibaren kendini korunmasız bir zeminde buldu. Frobenius ile mahiyetindekiler İstanbul'dan ayrılmadan önce resmi olarak Müslümanlığa geçmiş olmalarına rağmen 'Abdülkerim Paşa', onların kâfirlerin girmesinin yasak olduğu Medine'den Müslümanlar gibi geçebileceğinden emin değildi. Frobenius Hicaz'daki son tren istasyonuna vardıktan sonra Medine'de bir gece bile kalmayı reddederek adamlarına

hemen çöle doğru yürümelerini emretti. Çok zaman geçmeden saldırgan Bedevîler ve karnı aç hacı kalabalıklarıyla karşılaştılar. Frobenius kafilesini tam takım silahlandırmamış olsaydı, burası onlar için yolun sonu olabilirdi.[6]

Frobenius, heyeti en sonunda Kızıldeniz kıyısındaki Yenbu'ya ulaştığında beklenmedik bir sorunla karşılaştı. Bu görev için haddinden fazla adamın işe bulaştığı bir ortamda başka bir Alman cihat ajanı onunla orada kavgaya tutuştu. Prüfer'in Kahire'deki Hıdivlik Kütüphanesi'nin müdürlüğüne gelmesini umduğu şarkiyatçı Profesör Bernhard Moritz, Ekim ayında Medine'de bir Alman propaganda bürosu kurmak üzere vazifelendirilmişti (Oppenheim bu iş için kendisine bir film projeksiyonu bile sağlamıştı).[7] Kişisel olarak fotoğraflara düşkün olan Baron, katı İslam doktrininin sinema filmi bir yana insan ve hayvan suretlerindeki görsel anlatımları bile yasakladığını muhtemelen bilmiyordu. Oppenheim'a nazaran İslamiyet'e dair bilgisi çok daha geniş olan Moritz, Medine görevinin anlamsız bir iş olduğuna kanaat getirdi ve bu yüzden Wangenheim'dan yetki alarak büroyu Sudan'a kaydırdı.[8] Frobenius profesörün çalışmalarını bilip takdir etmesine rağmen Sudan görevini başkasıyla paylaşma fikrine fena halde bozuldu. Moritz yetenekli bir dil bilimci olmasına rağmen Frobenius onun zayıf bir bölge uzmanı olduğunu düşünüyordu. Frobenius'un fikrine göre 'bu meşhur şarkiyatçı kalbinin derinliklerinde Şark insanlarına karşı bir nefret (*ein Orientalverächter*) taşıyan ve onların sürekli olarak komplimanlarla yüceltilmesi gerektiğine dair hiçbir sezgisi olmayan' biriydi. Moritz'in Hicaz ve bilhassa da Yenbu seyahatleri Frobenius'un şikâyet ettiği üzere ardında hoş olmayan izlenimler bırakmış, *Deutschtum* davasına ne tanınırlık ne de itibar kazandırmıştı. Bizzat Frobenius da Osmanlı yetkilileri pohpohlama konusunda çok iyi olmamakla birlikte Arap şeyhlerini madalyalara boğmuştu ve Moritz'in de aynı şeyi yapmış olmasını içtenlikle arzu ediyordu.[9]

Frobenius bu hayal kırıklıklarına rağmen Hicaz'da işe yarar istihbaratlar topluyordu. Savaş yerel ekonomiyi kargaşaya sürüklemişti. Osmanlı ordusunun taleplerini karşılamak üzere zorla el konulan tahıllar imparatorluğun her yerinde tepkilere neden

olsa da, ithal gıda maddelerine bağımlı halde bulunan ve neredeyse açlık sınırına dayanmış olan Arap çöllerinde bu uygulamanın etkisi daha şiddetli hissediliyordu. Osmanlı-Alman cihat propagandasının bu yiyecek kıtlığı için İngiliz kıyı ablukasını sebep göstermesi elbette mümkündü ama böyle bir iddia sadece Arabistan'ın hassas ekonomik sistem içerisinde İngiliz donanmasının önemini vurgulamaya yarardı. Hacılar Mekke'ye gitmek için eski Osmanlı kervan yollarına artık güvenmiyordu: Hacıların çoğunluğu şimdi Cidde'ye kadar İngiliz gemilerini kullanarak deniz yoluyla seyahat ediyordu. Bedevîler geçimlerini taşımacılık ve hacıların ödediği koruma parasından sağladıkları için onlar da şimdi İngilizlerin insafına muhtaçtı. Mekke Şerifi Hüseyin (Osmanlıların atadığı Mekke valisini aşağılayıcı bir şekilde yeni kovmuştu) gibi aşiret reislerine cömertçe dağıtılan İngiliz altınları 'her yerde zayıf olan' Osmanlı otoritesini ve itibarını sarsmaya başlamıştı bile. Eli kulağında olan kıtlığı bastırmak için İngilizlerin göze batacak şekilde krallık bayraklarını taşıyan gemilerle Cidde'ye gönderdiği hububat bölgedeki Osmanlı otoritesini tamamen sonlandırabilirdi.[10]

Mısır'ın gerisinde bir Osmanlı-Alman cihadı tertipleme umutları böylelikle suya düşmüş görünüyordu, ama Frobenius kolay kolay pes edecek biri değildi. Onun adamları ufak bir Arap yelkenlisi ile Kızıldeniz kıyılarını dolaşıp gittikleri her yerde İngilizlerin kalleşliklerine dair kötü söylentiler yaydılar. Frobenius, İngilizlerin 'gıda propagandasına' karşılık Hicaz kıyılarında Almanlar adına hayır yapmak için Maria Teressa talerleriyle dolu kesenin ağzını açıp İtalyan kontrolündeki Eritre'nin en yakın limanı olan Massava'dan pirinç çuvalları satın aldı. Bu görev özellikle de Kızıldeniz'de seyri sefer yapan İtilaf devletlerinin savaş ve ticaret gemilerinin düşman tespitinden kaçmayı gerektirdiği için zor bir işti. *Dessaix* adlı Fransız vapuru 13 Şubat'ta Frobenius'un yelkenlisine yanaştı ve kontrol için gemiye mürettebat çıkardı. Tahmin edileceği gibi Avrupalıların giydiği yerel kıyafetlerin zor durumda kalındığı vakit bir işe yaramadığı görüldü: Almanlar ve Passarge geminin karinasındaki minik bir bölme içinde hayvan postlarıyla hurma yığınlarının altına saklanmak zorunda kalır-

ken Cezayir asilzadesi de seyyar tüccar taklidi (pirinç çuvalları bu senaryo için kullanışlı bir malzeme olmuştu) yapmıştı. Faslılarımız ise hac ziyaretinden evlerine dönen hacılar olduklarını söylediler. Tüm geminin aranması bir saatten fazla sürmüş ve bu esnada Frobenius gerildikçe gerilmişti: Fransız kaptan bir keresinde çaptığı şeyin ne olduğunu bilmeden onun dizine dokunmuştu. Velhasıl, kuzey Afrikalılar yine üstlerine düşeni cesaretle yerine getirmiş ve soğukkanlılıklarını koruyarak Almanları esir düşmekten kurtarmışlardı.[11]

Fransızlardan kıl payı kurtulmuş olmak Frobenius'u yıldırmamıştı. Kafilesinde Osmanlı irtibat subayları önderliğindeki bir grubu Port Sudan demiryoluna Suakin'de sabotaj düzenlemek için gönderdikten sonra Hamburg-Amerika şirketine ait bir ticaret gemisini limana çağırdı ve Osmanlı-Alman cihadı adına askeri hizmette kullanmak üzere bu gemiye hemen el koydu. Geminin sivil kaptanı Julius Tutt gizli bir savaş işi için göreve çağrılmanın verdiği heyecanla neredeyse kendinden geçmiş bir halde Frobenius'u hoşnut etmek için elinden geleni yaptı. Tutt, şirketin Hamburg'daki genel merkeziyle irtibata geçip perişan haldeki Arapları *Deutschtum* davasına kazandırmak için gerekli olan gıda malzemelerini temin etmek için 20.000 marklık acil bir ödenek talebinde bulundu. Frobenius bu parayı darı, pirinç (2000 ton), bakla (75 ton) şeker (1000 ton) ve çay (20 ton) almak için harcadı. Bu şevkle yapılan bir tedarikti. Frobenius, Sudan'a varmak şöyle dursun henüz Habeşistan yakınlarındaki kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdeydi ama sadece güçlü kişiliğiyle bile Kızıldeniz'i fethediyor gibi görünüyordu.[12]

Açıkçası, cesaretinden dolayı kimse Frobenius'u ayıplayamazdı. O kadar bilgili olmalarına rağmen ne Prüfer ne de Moritz şimdiye dek benzer bir girişimde bulunmuştu. Yine de Frobenius'un kahramanlık maceraları onun asıl görevini yerine getirmesine pek fayda sağlamadı. Frobenius 1915 senesinin Şubat ayı ortasında birçok Alman ticaret gemisine mürettebatlarıyla birlikte Massava limanında el koyduktan sonra iç bölgelere doğru, İtalyanların yönetimindeki Eritre'den Adisababa'ya dek uzanacak adamakıllı bir çöl seyahatine çıkmak için konumunu yeteri kadar güçlen-

miş hissetti. Frobenius, arkasını iyice emniyete alması, saldırı ekibinin Port Sudan'a varmak üzere kuzeye doğru yola çıkması ve güvenli bir haberleşme hattı (Kaptan Tutt'un gemisi vasıtasıyla) tesis etmesiyle birlikte 'Mısır'ın korunaksız bölgelerine karşı Afrika'daki cihadı başlatmaya hazır olduğunu' iftiharla rapor etti. 19 Şubat 1915'te Massava'dan şöyle bildirecekti: '[Sudan'daki] Arap aşiretleri benim taşıdığım ve gümrükten kaçak olarak, göze batmadan geçirdiğim yeşil sancağın varmasını bekliyorlar'.[13]

Bu çarpıcı bir haberdi; daha doğrusu, Frobenius hedef saptırma cihadına haftalar önce başlasaydı çarpıcı bir haber olabilirdi. Süveyş Kanalı için verilen mücadele Şubat başı gibi geç bir tarihte başlamıştı ve bunla ilgili yapılması gereken daha bir sürü iş vardı. İngiliz gıda propagandasına karşı Kızıldeniz havzası boyunca hayırsever Alman gemileriyle bir şeyler yapma fikri kendi çapında anlamlı olmasına olmuştu ama bu iş Frobenius'a çok değerli haftalar kaybettirmişti. Onun cihat saldırı timi sonunda şevkle işlere girişmişti ama Kress ve Cemal Paşa'nın fikirlerini değiştirmek için artık çok geç kalınmıştı.

Frobenius kutsal savaşını vakitlice başlatmayı başaramasa da, birçok kimsenin dikkatini üzerine çekmekten geri kalmadı. Fransız *Dessaix* gemisinin onun yelkenlisine yanaşması tesadüfen olmamıştı: Kızıldeniz'deki her bir İtilaf ve İtalyan gemisi onun peşindeydi. Frobenius'un saha raporları Berlin'deki Oppenheim'a ulaşmadan evvel onun heyetinin Massava'ya gösterişli bir şekilde varması Roma'daki hararetli tartışmalara çoktan konu olmuştu. Osmanlı kutsal savaşının sadece İngilizlerle Fransızları hedef aldığı yönünde sıklıkla tekrarlanan Alman iddialarına rağmen sıkı bir şekilde silahlanmış Alman-Arap mücahitlerinin Eritre çöllerinde kol gezip sorun çıkarmasından İtalyanların endişe etmelerini ayıplamak zor görünüyordu. Kamuoyunun keskin bir şekilde İttifak devletleri aleyhine döndüğü tarafsız İtalya'da Frobenius'un timi Mart başına kadar manşetlere düşmüştü bile.[14]

Frobenius'un tedirginlik uyandırdığı kimseler sadece İtalyanlar değildi. Roma'nın aktif bir savaşa daha yakın durması ve Avusturyalıların panik halinde olması üzerine Berlin, Adisababa'daki görevi sonlandırdı. Kafilesi, bu endişe verici haberler ışığında

Frobenius'un yanına geri döndü. Almanların hayatını kurtaran Cezayirli asilzade Muhammed Said emniyetli bir şekilde Şam'a vardıktan sonra 'patronunun doğulular ve Müslümanlarla iyi ilişkiler kurma meziyetinden mahrum olduğunu' rapor etti. Frobenius 'herkese aşağılık bir hizmetçi gibi davranan' çok kötü bir despot olmuş, onların yemeklerini cimrice kısmış ve Faslılara sigara için izin vermemişti.[15] On bir Faslı savaş esirinin Kudüs'e götürülmesine refakat eden Solomon Hall heyetin başarısızlığından tamamen Frobenius'un zayıf liderlik yeteneğini sorumlu gösteriyordu.[16]

Daha da kötüsü olacaktı. Oppenheim'ın cihat bürosu yerine sömürge bakanlığına raporlarını ileten Alman Albay Rochus Schmidt, Frobenius'un ardında bıraktığı sorunları temizlemek üzere küçük bir komando timiyle birlikte 1915 senesinin Şubat ayı başında Berlin'den Sudan'a gönderildi. Schmidt, 10 Mart'ta İstanbul'a vardıktan sonra Frobenius'un heyeti için yıkım olacak kararı Berlin'e yolladı: Wangenheim'ın Afrika kâşifi için duyduğu kişisel nefretle süslenmiş bu metinde, Frobenius şimdi 'şarlatan' olmakla suçlanıyordu. Frobenius'un kazanılmasını elzem gördüğü en güçlü Arap yönetici Asir'deki Seyyid el-İdrisi kendisinden pek etkilenmemişti. El-İdrisi Almanların geçen seneki Tannenberg zaferinin sarhoşluğu içinde İstanbul'a gidip İngilizlere karşı yakında yapılacak olan Osmanlı cihadı için bağışlarda bulunmuş olan Arap şeyhlerinden biriydi ama Frobenius'la görüştükten sonra ağız değiştirmişti. Şeyh şimdi alenen 'topraklarına ayak basan her bir Alman ya da Türkün boğazını keseceğini' beyan ediyordu.[17] Bu açıklama elbetteki el-İdrisi'nin yakın zamanda İngilizlerden maaş almaya başladığı anlamına da gelebilirdi. Bu sırt çevirme neden kaynaklanırsa kaynaklansın, Frobenius'un diplomatik meziyetlerine dair iyi şeyler söylemiyordu.

Bununla birlikte, en azından Habeşistan heyetinin bazı üyeleri kumandanlarının 'kararlılığını' takdir etmişti. Almanlar ve onların Osmanlı müttefikleri arasındaki bir takım kültürel yakınlıkları gösteren bu örnekte Frobenius'tan iyi bahseden tek kişi, Suakin'de Port Sudan tren yolunu bombalamaya gönderdiği Osmanlı subayı olmuştu. Trablus doğumlu Osmanlı teğ-

meni Abdülcelil, İtalyanlarca ele geçirilmeden önce Eritre'nin İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudan sınırında ağır patlayıcılar taşıyan küçük bir ekibe liderlik ediyordu. Berlin'in görevi iptal ettiğinden habersiz olan Abdülcelil, sözde Osmanlı paşası sivil yaşamına sadece Leo Frobenius olarak döndükten çok uzun zaman sonra, 1915 senesinin Nisan ayında bile saygıdeğer 'Abdülkerim Paşa hazretlerine' raporlarını göndermeye devam etti. Abdülcelil, ekibi Port Sudan tren yoluna (İngilizler 'develi seyyar süvariler'i demiryolu güzergâhını korumakla görevlendirmiş ve Suakin'deki Hindistan askerlerinin yeni müfrezelerini hızlandırmışlardı) hiçbir zaman ulaşamamış olmasına rağmen Sudan'ın kıyı bölgelerinde dolaşıp yaklaşan cihadın haberlerini yaymıştı. İlginç bir şekilde, Sudan'ın kıyı köylerinde Osmanlı cihat fetvasının (Abdülcelil'in de belirttiği gibi çoğu köylünün okuma yazma bilmemesine rağmen) tüm meydanlara ve camilere hâlihazırda asılmış olduğunu gözlemlemişti. Port Sudan'dan Hartum'a uzanan iç kesimdeki ana yol üzerinde bulunan büyük ticaret şehri Kassala'da İngiliz karşıtı ciddi bir ayaklanma olmuş ve İngilizlerin oranın şeyhine rüşvet vermesi ve onun da 'insanlara beklemeleri için her gün telkinde bulunması' üzerine ortalık ancak sakinleşmişti. Abdülcelil'in ayrıntılı olarak iftiharla rapor ettiği üzere 'oradaki tüm Müslümanlar, Almanlardan ve Osmanlılardan oldukça hoşnuttu'.[18] Belki de Frobenius'un heyeti tümüyle verimsiz olmuş sayılmazdı.

Massava'daki bir sürü pazarlığın akabinde, bizzat Frobenius da 1915 Mart ayı sonunda İtalyan denetimindeki Eritre'den nihayet sınır dışı edildi. 2 Nisan'da Roma'ya vardı ve altı gün sonra gece treniyle Berlin'e geri gönderildi. Büyükelçi Bülow, Frobenius'un kendi heyetinin başarısızlığından ve Alman dışişlerinin onu tanımıyormuş gibi davranışlar sergilemesinden dolayı alındığını ve hırçınlaştığını rapor etti. Bülow ve *Wilhelmstrasse*'yi bu kaba davranıştan dolayı pişman edecek bir şey olacaktı: Frobenius için intikam vakti gelip çatmıştı. Alman kâşif Roma'da konakladığı süre boyunca gazetecileri oteline davet edip kendisinin Kızıldeniz'deki kahramanlık öyküleriyle onlara hoş vakitler yaşattı. Alman karşıtı hikâyeler şimdi tüm İtalyan basınında

yankılanırken, Bülow 'bu işin arkasında muhtemelen birilerinin [Frobenius'un] parmağı olduğuna' dikkat çekti.[19] Oppenheim'ın tek kişilik Alman cihat takımı, sadece Kızıldeniz'in doğu ve batı kıyıları boyunca kutsal savaşı körüklemekle kalmamıştı: Frobenius, İtalyanların İtilaf devletleri yanında savaşa girmesinde de etkili olmuştu.*

Frobenius hem cesareti hem de sakarlığıyla tam olarak Oppenheim'ın kopyasıydı. Tarafsız devletlerin sinirlendirilmiş olması, kayserin dünya çapındaki cihadının belki kaçınılmaz bir sonucuydu ama yine de bu kadar çabuk vuku bulmayabilirdi. Tıpkı Almanya'nın siyasetinde olduğu gibi Frobenius'ta da diplomatik zaaf onun askeri meziyetleriyle tam bir zıtlık teşkil ediyordu: Stratejik amaçlara tam olarak bağlı kalınmadığı bir ortamda, cüretkârlık, doğaçlama yeteneği ve hızlı hareket etmek beklenmedik tehlikeler yaratmıştı. Frobenius'un İtalyanların Afrika topraklarında cihat ayaklanmaları tertiplemesi, tıpkı Schlieffen Planı üzerinden Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesine benzer şekilde Alman davasına zarar vermişti. Özel bir amaç uğruna dünya daha büyük problemlerin içine sürüklenmiş ve bu sorunlar baştaki amacı ulaşılamaz kılmıştı. Almanya'nın zorlu adamı şansını denemişti. Belki de kıvrak zekâlı bir Avusturyalı akademisyen ondan daha iyi iş çıkarabilecekti.

* İtalya'nın 23 Mayıs 1915'te İttifak devletlerine karşı savaş ilan etmesinde, Avusturya topraklarını alma isteği ve Almanların Sünusileri silahlandırmak amacıyla o ay Libya'ya kaçak yollarla silah sokması (15. bölüme bakınız) gibi faktörlerin de önemli olduğu muhakkaktır. Bunların yanında Frobenius'un yaptıkları da kendi çapında etkili olmuştur.

8

Arabistan'da bir Avusturyalı

Bir Bedevî sabah akşam demeden tüm gün ganimet özlemiyle yanıp tutuşur. Bu sayede zengin olacağından değil, ele geçirme heyecanından dolayı bu kadar arzular ve tehlike ne kadar büyük olursa macerasının albenisi de o kadar artar. Ganimet sağ salim ele geçirilir geçirilmez onun için tüm cazibesini kaybetmeye başlar: Yağmaladığı şeyi birilerine verir ve bu çiçeği burnunda yağmadan sonra nereye gideceğini planlar. Bedevîler savaşmayı bir nevi spormuş gibi düşünürler.

Alois Musil, *Arabia Deserta*[1]

Leo Frobenius, Kızıldeniz kıyıları boyunca sergilediği tüm pervasızlığa karşın bırakın ötedeki geniş çölleri, İslamiyet'in kalbi Hicaz'da bile doğru dürüst bir sorunla karşılaşmamıştı. Ne kadar az Avrupalının Arabistan'ın iç bölgelerine kadar ilerlemiş olduğunu göz önüne aldığımız vakit, bu durum pek şaşırtıcıdır. Oppenheim'ın kıymetli kitabı *Binbir Gece Masalları*'nı ilk defa Avrupa dillerine tercüme eden efsanevi İngiliz ajanı Richard Francis Burton, bir defasında İranlı kılığına bürünüp, göze batmadan Mekke'den (hafız olduğu iddiası ona yardımcı olmuştu) kazasız belasız geçebilmişti, ama İslam'ın bu en kutsal şehrinin Kızıldeniz sahiline uzaklığı 80 km bile değildir. Burton'ın yakın bir çağdaşı olan Charles Doughty, 1876-1878 yılları arasında yapmış olduğu *Travels in Arabia Deserta* (Arabistan Çöllerinde Yolculuklar) ile ilgili 1200 sayfalık bir hatırat kaleme almıştı fakat onun gezi notları da kuzeybatı kıyılarıyla sınırlı kalmıştır. En korkusuz 'çöl sevdalısı İngiliz', Necd Çölü ortasındaki Vahabî Suudi kabilesi nezdinde İngilizlerin irtibat

subayı olan ve Kuveyt'ten Süveyş'e kadar Arabistan yarımadasını boydan boya geçen ilk batılı olma unvanını da taşıyan William Shakespear olabilir. Yine de Burton, Doughty ve Oppenheim'a benzer seyyah âlimleri biraz geriden takip etmenin ötesine geçmemiş, Vahabî mihmandarların rehberliğinde ana kervan yoluna saplanıp kalmıştı.

I. Dünya Savaşı arifesinde, Orta Arabistan çölleri Avrupalılar için hâlâ büyük ölçüde *terra incognita* olarak kalmıştı. Süveyş Kanalı'na düzenlenecek büyük taarruz için Arabistan'ın aşiret şeyhleri, Bedevî savaşçıları ve deve tüccarlarının vakitlice Osmanlı-Alman cihadının hizmetine alınabilmeleri için Oppenheim İslam'ın içteki kutsal yerlerine kadar ilerleyebilecek birisine ihtiyaç duyuyordu.[2] İttifak devletlerinin şansına, 1914 senesinde hayattaki Arap dünyası uzmanı seyyah âlimlerin en iyisi olarak düşünülen kişi, Habsburg Monarşisi'nin tebaasından Alois Musil (1868-1944) idi. Musil kısmen de, bir takım Arap şeyhleriyle geliştirdiği dostluklar sayesinde savaştan önce yaptığı çöl seyahatinde yaklaşık 15.000 km yol kat etmişti. Musil Avusturya-Macaristan tebaasından olmasına rağmen, İngiliz yönetimi 1906'daki Akabe sorunu esnasında Filistin ile Mısır arasındaki sınır tayinine yardımcı olması amacıyla onun kuzey Afrika'yla ilgili uzmanlığına başvurmuştu. Kimseyi kayırmadığı belli olan Musil, beş yıl sonraysa Hicaz Demiryolu için Alman mühendislerin etüt işlerini üstlenecekti.

Roman yazarı Robert Musil ile dedeleri kardeş olan Alois Musil, ilk bakışta pek Arap uzmanına benzemiyordu. Moravya kırsalındaki çiftçi bir ailenin beş çocuğundan en büyüğüydü, ilk dili Çekçe ve ilk göz ağrısı İncil idi. Bir şekilde alışılmışın dışında da olsa dini bütün bir Katolik olan Musil, Olmütz'te (Olomouc) kayıt olduğu ilahiyat fakültesinde ciddi Arap dünyası uzmanları için neredeyse olmazsa olmaz gibi görünen Eski Ahit tutkusuna kapıldı. Musil, Olmütz başpiskoposunun himayesiyle, Kitabı Mukaddes çalışmalarını Kudüs'te bulunan Fransız Dominiken kurumu École Biblique'te (1895-1897) ve oradan sonra Beyrut'taki Fransız Cizvit kurumu Saint Joseph Üniversitesi'nde sürdürdü.

Musil'in Mısır, Sina ve Gazze'ye yaptığı ilk bölgesel geziler onun kutsal kitap çalışmalarının bir parçası gibi başlamış olmasına rağmen kendisi kısa zamanda çöl aşkıyla yanıp tutuşmaya başlayacaktı. Onun ilgisine mazhar olan asıl yerler Kitabı Mukaddes'te ismi geçen ve Madaba yani bugünkü kuzey Ürdün yakınında bulunan Moab ve Edom antik şehirleriydi. Bu bölge aşiretler arası çatışmalara sahne olduğu için Ruvalâ Bedevîleriyle kavgalı olan Beni Sahr aşiretinin reisi Talal ibn el-Fayez'den himaye talep etti. Musil 1897-1902 yılları arasında Kusayr Amra'daki eski Emevi kalesi kalıntıları üzerinde ilk ciddi arkeolojik kazılarını Talat'ın himayesi altındayken yapmıştı. Musil sadakatini göstermek için Beni Sahr'in Ruvalâ aşiretine yaptığı baskınlardan birine bile katıldı. Fakat 1908-1909'da gerçekleştirdiği sonraki gezileri esnasında Talat'ın düşman aşiretleri olan Huveytâtların başı Avda İbn Tayi (kendisi *Lawrence of Arabia* filminde de belirgin bir karakter olarak canlandırılmıştır) ve Ruvalâ Bedevîlerinin şefi en-Nuri İbn Şaalan ile yakınlaştı. Musil, en-Nuri'nin kampını 1909'da ziyaret ettiği zaman Avda'nın yaralı kolunun iyileşmesine yardım etmek suretiyle Huveytâtlar arasında büyük bir itibar kazandı. Avusturyalı benzer kerametleri en-Nuri'nin yarı bağımsız oğlu Nevvaf için de gösterdi: 1909'da ona bir sürü orjinal Mavzer tüfeğiyle birlikte 'azımsanmayacak miktarda tüfek saçması' verdi. Nevvaf kendine ait yüz kölenin yardımıyla kuzey Arabistan'daki el-Caf'ı çevreleyen vahaları yönetiyordu. Tüm bu şeyhler arasında Musil'in Arabistan'daki en yakın arkadaşı en-Nuri oldu.[3]

En-Nuri İbn Şaalan'ın kayserin Osmanlı-Alman cihadı için ihtiyaç duyduğu kişi tarifine tamı tamına uyması İttifak devletleri için büyük bir şanstı. En-Nuri'nin Ruvalâ aşiretinin üyeleri Bağdat, Şam ve Hicaz trenyolu ile sınırlanan engebeli bir üçgen içindeki Mezopotamya ve Suriye ile kuzey Arabistan çöllerinde dolaşıyordu. Bedevîler eskiden beri deve besleyip satan insanlar olarak bilindikleri için Cemal Paşa ve Kress, Osmanlı 4. Ordu'sunu Sina Çölü boyunca ilerletebilmek için onların yardımına son derece muhtaçtı. En-Nuri, 'en az yüz yirmi kişiyi kendi elleriyle öldürmekten iftihar eden' kana susamış ve her

daim savaşa hazır biri olarak nam salmıştı. Kardeşlerinden ikisini soğukkanlılıkla öldürdüğüne dair muteber söylentiler de etrafta dolaşıyordu. En-Nuri, güvenini aşikâr bir şekilde gösterdiği ve hatta kendi adına düşman aşiretlerin şefleriyle müzakere etmekle görevlendirdiği ve Bedevîlerin yerel üslubunca yerlere kadar uzanan (ondan sonra Lawrence'ın da giydiği) beyaz kaftanlarından giyen Musil'e sevgiyle 'Şeyh Musi' diye sesleniyordu.[4] Hal böyleyken, 1914 senesindeki Musil'in görevinde yakındaki Süveyş Kanalı saldırısında kullanmak üzere en-Nuri'nin acımasız Bedevîlerini ve belki daha da önemlisi develerini hizmete almaya muvaffak olacağı tahmininde bulunmak mantıksız değildi.

Fakat Musil bundan çok emin değildi. Bu âlimi bir istihbarat ajanı olarak İttifak devletleri için değerli kılan şey aynı zamanda onun sahadaki bir cihat adamı olarak zayıflığına tekabül ediyordu: Musil, Bedevîleri muazzam bir savaş müttefiki olarak görmeyecek kadar iyi tanıyordu. 'Şeyh Musi' uzun yıllara dayanan tecrübeleri sonucu Arabistan'ın aşiret baskınları, ateşkesler ve ihanetlerle kaynayan bir kazan olduğunu biliyordu. En-Nuri'nin Bedevîleri sadece Beni Sahr ile değil aynı zamanda İbn Reşid liderliğindeki Şammar Bedevîleriyle de kavgalıydı. Oppenheim için muhterem olan Şammarlar, Osmanlılar tarafından güçlü bir şekilde desteklendiği için (Enver Paşa sadece 1913 senesi içinde Reşid'e 15.000 tüfek, 50.000 lira ve lüks bir araba göndermişti) Osmanlı taraftarı olarak görülüyordu.[5] Bunlara karşılık olarak İbn Reşid yıllardır İbn Suud ile çarpışıyordu. Necd'de bulunan Suud'un Vahabîleri tüm Arabistan yarımadasındaki en sofu (aşırı dinci değillerse) Müslümanlardı ve bu bağlamda Osmanlı-Alman cihadına karşı herkes içinde en umut vaat eden rakipler onlardı. Hal böyleyken, Osmanlılar İbn Suud'a güvenmiyor, onun İngilizler hesabına çalıştığını (doğru bir tahminle) düşünüyorlardı. Alışılagelmiş böl ve yönet modeli içinde, Enver Paşa Suudilerin baş düşmanı İbn Reşid'den sadece biraz daha iyi silahlanmış olmasına rağmen İbn Suud'a emsalsiz bir unvan olan 'Sahib ed-Devle'yi (İç Arabistan valiliğini) 1914 öncesinde önermişti. Tahmin edileceği üzere İbn Suud yeni unvanıyla birlikte İstanbul'dan döner dönmez Reşid'in

Şammar Bedevîleri ona karşı büyük bir saldırı düzenlediler ve aslında Arabistan'ın o zamana dek görülmüş ilk Osmanlı valisine karşı Osmanlı silahlarını kullandılar. Mekke Şerifi Hüseyin gitgide büyüyen Suudi karşıtlığı üzerine çoğunluğun düşüncesine uydu ve sonrasında tüm Vahabî aşiretlerinin Hicaz'a girmesine yasak getirdi. 'Vali' İbn Suud ile onun savaşçıları şimdi Suriye, Hicaz ve Mısır'dan çıkarılmışlar ve yiyecek, altın ve mühimmat tedariki için sadece İngiliz yönetimindeki doğu Arabistan kıyıları onlara açık kalmıştı. Vahabîler önceden Londra'ya gerçekten sadık mıydı değil miydi bilinmez ama 1914 yazında savaş patlak verdiği vakit zorunluluktan dolayı İngiliz taraftarı olacaklardı.[6]

En-Nuri ve İbn Suud ortak bir düşmana (İbn Reşid) sahip oldukları için Musil'in en-Nuri ile arkadaşlığı en azından İbn Suud ile uzlaşıya varma şansı -eğer ona ulaşabilirse- sağlamıştı. Fakat Orta Arabistan'ın Vahabîleri, Süveyş saldırısına katılmak için coğrafi olarak çok uzakta kalmışlardı; özellikle de Hicaz üzerinden özgürce seyahat edemedikleri o günlerde. Şam'ın güney girişlerine hâkim olan en-Nuri'nin Ruvalâ Bedevîleri ise tam aksine –eğer isterlerse- Süveyş'te olayların seyrini değiştirecek kadar yakınlaşmışlardı ama mücahit olarak Vahabîler kadar bile umut vaat etmiyorlardı. Ruvalâ aşireti gibi ümmi Bedevîlerin geçimlerinin çoğunu Mekke hacılarını soyarak kazanmaları bağlamında düşünüldüğünde onları İslam'ın dostlarından ziyade düşmanları olarak görmek mümkündür. Onların zihniyetini belirleyen şey din değil aşiretti. Musil daha sonra *Arabia Deserta*'yı yazarken en-Nuri'yi göz önünde bulundurarak, Bedevîleri aslında her daim 'yeni ganimet' arayışında olan maceraperestler olarak betimledi.[7] Bunlar Alman askeri disiplinine kolaylıkla riayet edebilecek insanlar değildi.

Kayserin cihattan beklediği şeylerle alakalı olarak Musil'in endişeleri Bedevîleri kontrol etmenin güçlükleriyle sınırlı değildi. 'Şeyh Musi' biliyordu ki, Arap aşiretlerinde Türk sevgisi muhtemelen paralı asker İbn Reşid hariç olmak üzere çok büyük değildi ve Osmanlı nüfuzu çöl üzerinde neredeyse yok gibiydi. Kızıldeniz'in Sina çıkışlarına gözcülük eden Akabe gibi önemli

liman kentlerinde bile otorite çok zayıf ve donanımsızdı. Musil 1910'da Akabe'yi ziyaret ettiği vakit, şehirdeki 150 Osmanlı askerinden 130'unun sıtma ve yüksek ateşe tutulduğunu görmüştü. Mısır'dan gelen yol boyunca konaklama yapan hacılar genellikle peşlerinden sıtmayı da getiriyorlardı. Frengi de etrafta kol geziyordu. Demiryolu hattı olmadığı için ciddi hastalık geçiren askerlerin Maan istasyonuna kadar deve kervanlarıyla taşınması gerekiyor ve oradan da Şam'a sevk ediliyorlardı. Çoğu yolda hayatını kaybediyordu.[8]

Halife-sultan İttifak devletleri adına Kasım 1914'te cihadını ilan ettiğinde, Alois Musil kendini Osmanlı kutsal savaşına Arap Bedevîleri arasında taraftar toplamak için en güçlü aday olmaya özgü bir durum içinde buldu ama bir taraftan da bu görevin aslında boşa bir uğraş olduğu kanaatindeydi. Musil, Ağustos 1914'te bir kalemde yazdığı *Turkey and the European War* adlı kitabında Bâb-ı Âli'nin çatışmaya girmesi durumunda Osmanlı davasını umutsuz gördüğünü belirtmişti. Onun öngörülerine göre İngiliz altınları ve propagandasınca desteklenen Arap milliyetçiliği, imparatorluğu bölebilirdi. Bâb-ı Âli Arabistan'da yanlış adama oynuyordu: Musil'e göre İbn Reşid üç savaşçı aşiret reisi içinde açık arayla en zayıf olandı. Bâb-ı Âli onun yerine en-Nuri ya da İbn Suud'u desteklemeliydi. Musil, Arap milliyetçiliğiyle uzaktan yakından alakası olmamasına rağmen Suriye'nin bağımsızlığının kaçınılmaz olduğunu ve iyi karşılanması gerektiğini düşünüyordu.[9]

Musil'in sırf bu düşüncelerine dayanarak onun Osmanlı-Alman cihadını kalben destekleyip desteklemediğini saptamak aldatıcı olabilir. O, Oppenheim'ın Berlin'deki bürosunun amaçlarından habersiz değildi: Bu iki adam uzun zamandır arkadaştılar ve sıklıkla haberleşiyorlardı. Buna rağmen Musil'e kayserin kutsal savaşında yer veren aslında Oppenheim değil, Musil'in Arabistan'daki arkadaşları olmuştu. 1914 senesinin Ekim ayı başında hem en-Nuri hem de Avda 'Şeyh Musi'ye mektup yazıp fikir danıştı. İngilizler Arabistan'da altın dağıtmaya çoktan başlamış ve Ruvalâ ile Huveytât aşiretlerine tarafsız kalmaları ya

da Osmanlılara gösterecekleri muhtemel düşmanlık için rüşvet vermeyi denemişlerdi. Şam'daki Osmanlı valisi de onların düşmanı olan İbn Reşid'e tahsis edilen büyük devlet yardımlarının geride bıraktığı kötü izlenimi düzeltmeyi umarak bu iki aşiret reisine hediyeler sunmuştu. Bu 'İnklizler' ne istiyordu ve neden Avusturya ile savaşıyordu? Bedevîler hangi tarafa gitmeliydi? Musil'in sonradan Viyana Üniversitesi'nde hocalık yapması ve 14 Ekim 1914'te Almanya'nın Avusturya Büyükelçisi Kont Heinrich von Tschirschky ile yakınlaşıp savaş hazırlıklarına yardım için Ortadoğu'ya seyahat etme ihtimalini dillendirmesi onun bu sorulara verdiği cevaplarla ilgilidir.[10]

Musil böylelikle Arabistan görevini kendi özgür iradesiyle üstlenmiş oldu. Almanlar ona gelmedi, aksine bu göreve destek vermeleri için onlara yaklaşan kendisi oldu. Tschirschky'ye verdiği ön raporda İbn Reşid ile İbn Suud'u Osmanlı davasına kazandırmak için ikisinin arasındaki kavgayı bitirme teşebbüsünde bulunmayı önerdi. Dostu en-Nuri'nin ona sadakatini de hesaba kattığı düşünülürse, bunlar Musil'in yaklaşık olarak 'Arabistan'ın üçte ikisini Osmanlı yönetimine coşkulu bir destek verme siyaseti içine kazandırabileceği' anlamına geliyordu.[11] Bu durum, Osmanlı 4. Ordu'suna Süveyş saldırısı için aktif destek sağlayacak bir şeydi ve dahası, bu yardım Avusturyalıların değil Almanların öncelikli konusuydu. Tschirschky, Oppenheim'ın bürosunun Avusturyalıya ihtiyacı olan desteği vereceğinden emin olmak için Musil'in teklifine çarpıcı bir ilave yaparak Berlin'e şu taahhütte bulundu: Musil nüfuzunu kullanarak kuzey Arabistan aşiretlerinin develi Bedevî savaşçılarının 'Süveyş kanalına karşı... girişimlere' iştirak etmelerini temin edebilir.[12]

Musil'in vazifesine ilk günden son güne dek musallat olacak bir yanlış anlama böylelikle doğmuş oldu. Musil kendi adına 'Arabistan'da sınırsız bir hareket özgürlüğü' düşünmüş, ne Alman ne de Osmanlı Orduları emri altında olmayı istediğinden, bir operasyon komutasının da kendisine bahşedilmesini talep etmişti. Almanların tarafında ise Kress'in Süveyş saldırısı için Musil'in Bedevîler ve develeri hizmete alacağını taahhüt ettiği

düşünülüyordu. Avusturyalılar Arabistan'da tertip edilecek bir cihadın İtalyanları endişelendirebileceği (Almanların düşüncesi de buydu) ve onların da Viyana'ya savaş ilan edebileceği korkusuyla Musil'in masraflarını karşılamayı reddetmesi üzerine Berlin'in tüm ödemeleri yapmak zorunda kaldığı göz önüne alındığında, bu mantıksız bir varsayım değildir. Henüz savaşa girmemiş olan Bâb-ı Âli'ye başlangıçta Musil'in sadece 'akademik bir görev' yaptığı söylendi. Oppenheim, Musil'in görevine dair aklına takılan soruları gidermek için bizzat kendisiyle görüşmek istediyse de, Avusturyalı Berlin'e gitmekle vakit kaybetmek istemediğinden böyle bir buluşma hiç gerçekleşmedi. Musil, 2 Kasım 1914'te trenle Viyana'dan ayrıldıktan iki gün sonra Sirkeci Garı'na vardı.[13]

Musil, İstanbul'da göreviyle ilgili olarak ne Enver Paşa'nın ne de Liman von Sanders'in bilgilendirildiğini fark ettiği zaman oldukça şaşırdı. Liman'ın dostça ve cesaret verici tavırlarla karşıladığı Avusturyalıyı harbiye nezaretinde oldukça soğuk bir tutum bekliyordu. Enver Paşa kendi adamı olan İbn Reşid'in düşmanlarıyla Musil'in dostluk yaptığını biliyordu ve ona zerre kadar güveni yoktu. Musil'in Enver Paşa'nın Arabistan siyaseti ve İbn Reşid hakkında açıkça dile getirdiği küçümsemeler işleri daha da kötüleştirdi. Bunlar üzerine kısasa kısas yapan Enver Paşa, onun Arabistan'da bir Arap gibi gezebileceği iddialarıyla alay edip, Bedevîlerin onun bir kâfir olduğunu gayet iyi bildiklerini söyledi. Sultan cihat fetvasını imzalamak üzereyken (bu söz dalaşı 1914 senesinin 4-8 Kasım tarihleri arasında yani Osmanlıların savaşa girmesinin hemen ertesinde vuku bulmuştu) Arabistan'ın kutsal savaşa kazandırılması konusunda Enver Paşa'nın Musil'in yeteneklerine itimadı çok azdı. Enver Paşa, Musil'e sataşmayla karışık soruyordu: Sünnî İslam'ın halifesinin bağnaz Arap aşiretlerine temsilci olarak bir Katolik rahibi göndermesi nasıl görünecekti?[14]

Enver Paşa kuşkularına rağmen Almanların gönlünü rahatlatmak adına Musil'e kendini ispatlaması için bir şans vermeye razı oldu. Şammarlar ile Vahabîler arasında savaşla birlikte Os-

manlı hükümeti ile İbn Reşid arasında açık olan hiç iletişim hattı kalmamıştı: Belki de Musil kerametlerini sergileyip Vahabîleri kutsal savaşa kazandırabilirdi. Enver Paşa bu düşünceyle Avusturyalı için geçiş izinleri yazdı ve İbn Reşid ile İbn Suud'a takdim edilmek üzere kaleme alıp iki lidere de Büyük Britanya'ya karşı cihada katılmaları karşılığında çok büyük maddi destek sözü verdiği kişisel mektuplarını onunla gönderdi.[15]

Musil 11 Kasım 1914'te Şam'a vardığı zaman, Sina'dan Süveyş'e geçmekte kullanacakları Bedevîlerle onların develerini toplamak için kendisinin yardımına son derece muhtaç olan Osmanlı 4. Ordu'sunun komutanlarınca kahraman gibi karşılandı. Fakat Musil bu harekât yardımının tam olarak söz veremeyeceği bir şey olduğunu hissediyordu. Musil, Sina'yı geçmek için Bedevîlerin desteğinin gerekli olduğu hususunda Almanlarla hem fikir olmasına rağmen 'aşiretleri kazanmak için Arabistan'a seyahat etmesi' gerektiği için kendilerine katılamayacağını 1 Aralık 1914'te dile getirdi. Destek gezisi için silahlara, cephaneye ve rüşvet parasına ihtiyacı olacaktı. Kress bugünün parasıyla 5.000.000$'a tekabül eden 10.000 lira için zaten söz vermişti ama acilen daha fazlası gerekiyordu. Musil Almanlara yeterli fonlar olmadan gerekli Bedevî taburları hazırlayamayacağını söyledi. Ona yeteri kadar altın tahsis edilse bile başarı için kesin söz veremeyeceğini, çünkü zamanının çok kısıtlı ve kat edeceği mesafenin çok uzun olduğunu vurguladı. Almanlar onlara ödeme yapmak ve savaş ekipmanlarını sağlamak zorundaydılar ama aslında yapmaları gereken diğer şey, göçebe Arap aşiretlerinin herhangi bir savaşa katılacağını ummamaktan vazgeçmekti. Musil 'Mısır'a ilerlemek ve Suriye ile Kızıldeniz boyunca harekâtları yürütmek için hükümetin [Osmanlı] hiçbir suretle Bedevîlerden gelecek yardıma bel bağlamamaları gerektiğini' yazdı.[16] Kendisi haklı olabilirdi ama burada sergilediği garip dürüstlük, daha görev başlamadan ondan vazgeçiverdiğini gösteriyordu.

Almanlar, Musil'in onların arkasından Viyana'ya neler yazdığını fark ettikleri zaman daha da rahatsız olacaktı. Avusturyalı sözde mücahit, Almanların kendisine ödedikleri paraya değecek

biri olduğuna Oppenheim ve kayseri temin etmek istercesine 1 Aralık'ta, 'Allah'ın izniyle Arabistan'da çok başarılı olacağım,' diye yazdı. Fakat aynı zamanda Pallavicini'ye, 'Bedevîlerin her yerde Osmanlı ordusunun isteklerini yerine getirmekten kaçtığını, bu yüzden neredeyse hükümet düşmanlarına dönüştüklerini,' telgrafla bildiriyordu. Daha da kötüsü, Şam'daki yüksek rütbeli Osmanlı subayları arasında (isimlerini telaffuz etmemesine rağmen) 'güçlü bir İngiliz taraftarlığı havası' sezdiğini söylüyordu. Musil, 'Kress'in verdiği emirlerin Türk subayları tarafından neredeyse hiç uygulanmadığını ve genelde itaatsizlikler olduğunu,' ilave ediyordu.[17]

Musil ile Kress, en kibar söyleyişle pek anlaşamamış gibi görünüyordu. Musil'in sonradan anımsadığı gibi Şam'da on altı gün birlikte çalışmışlar ve bu süre zarfında, Sina boyunca İngiliz gözetiminden kaçmak için (Birüsseba'dan uzak durup onun yerine el-Avga vahasını kullanmışlardı) en uygun güzergâhları, çölde kuyu kazılacak en ideal yerleri, Sina Bedevîlerini, onları nerede bulacaklarını ve tabii ki Musil'in arkadaşı olan en-Nuri'nin deve yetiştiricisi Ruvalâ aşiretini konuşmuşlardı. Musil 'uzun tartışmalardan sonra kendi önerilerinin kabul edildiğini' mağrur bir havayla 1 Aralık 1914'te rapor etti.[18] Avusturyalı, Kress'in hazırlıklarına gönülsüzce de olsa yardım ediyordu ama Süveyş saldırısının başarılı olacağına dair çok az umudu vardı. Her şeyden önce, bu işin Bavyeralı albayın boyunu aştığını düşünüyordu. Kress'in nispeten düşük rütbesi Osmanlı subaylarınca ciddiye alınmaması demekti, üstüne üstlük Türkçe bilmemesi onun tamamen tecrit ediyordu. Musil 'yol yordam, insan ve lisan bilmeden... Suriye gibi bir arı kovanına gönderilmiş' bu Alman albaya adeta acıyordu. Onun hatırladığına göre, Şam'daki Türkler ve Araplar yakında yapılacak Süveyş saldırısı için kesinlikle 'heyecan doluydular' ama askeri amaçlara da hiç alaka göstermiyor değillerdi. Aksine, yerellerin tüm ilgisi bu saldırıyı 'başarmak için gönderilmiş olan Alman altınlarında' idi. Musil, 'şehirdeki herkes kutsal savaş için Suriye'ye gönderilmiş olan muazzam miktardaki Alman altınlarını biliyor ve onların lafını ediyor,' diye yazmıştı. İşte bu yüzden Şam'daki karargâh Osmanlı-Alman cihadı için gönüllülerin isti-

lasına uğradı: Oradakiler Osmanlı Devleti, Almanya ya da kutsal savaş fetvasına zerre kadar değer vermelerinden değil 'Alman altınlarının yarattığı para tutkusuna' kapıldıkları için bu uzun kuyruktaydılar.[19]

1. Kress, Musil ile olan toplantılarını tabii ki daha farklı hatırlıyordu. Bavyeralı albay, bu avare âlimden farklı olarak muharebe için bir ordu hazırlıyordu ve doğrudan cevaplar duymak istiyordu. Musil Şam'dayken Kress'e tam olarak ne sözler verdiğiyle ilgili daha sonraları bir şekilde suskunluğunu sürdürse de, 29 Aralık 1914'te şunları yazmıştı: Çöldeki Ruvalâ Bedevîleriyle bir irtibata geçebilse, en-Nuri deve üstündeki 3.000 savaşçıyı Mısır sınırına gönderirdi. Musil açıkça belirtmemesine rağmen bu savaşçılar muhtemelen Süveyş saldırısına katılmak için gönderilecekti. Emir Nevvaf ise ayrıca 2.000 kişi gönderme sözü vermişti. Bunların anlamı, Musil'in 'hükümete [Osmanlı] destek için toplamda yaklaşık olarak 5.000 develi savaşçı' sözünü Kress'e vermiş olduğuydu.[20] Bedevîlerin Osmanlılara tam olarak ne şekilde destek olacağı söylenmemiş olmakla birlikte bunların Süveyş saldırısına katılacağı fikrine inanan Kress'i ayıplamak zor görünüyordu. Yıllar sonra Musil'in Arabistan görevinin* sonuçlarıyla ilgili değerlendirmesi sorulduğu zaman, Kress Avusturyalının 'Sina'ya göndereceği develer ve develi savaşçılarla ilgili verdiği sözlerden hiçbirini yerine getirmediğini' söylemiştir. Musil, Aralık 1914'te Şam'dan çıkıp çöle sızdıktan sonra bu iki adam bir daha hiç karşılaşmadı.[21]

Musil, Osmanlı ordusunun Sina'dan Süveyş'e geçmesi için Kress'e adam ve deve bulmada yardım etmiyorsa aslında tam olarak ne için orada bulunuyordu? Musil görevinin gizli amacını sadece Almanlardan değil Avusturyalılardan bile çarpıcı bir şekilde saklamıştı. Bu gezgin âlim, 1 Aralık 1914'te, yani tam Kress'ten daha fazla para talep edip onun için adam ve deve toplayacağına söz verdiği gün Şam'dan kız kardeşine yazdığı mektupta Almanları satmaya karar vermiş olduğunu ve artık 'akademik çalışmalar'

* Almanlar yenilgiye uğramış müttefiklerine bir nevi diplomatik jest yapmak amacıyla Musil'i demir haç nişanı almaya aday kimselerin listesine aldılar. Tahmin edileceği üzere, Kress kendisi için olumlu bir referans vermedi.

yapacağını itiraf etmişti. Musil kırk altı yaşına basmıştı ve saha çalışmalarını yürütebilmek için sağlığının ve gücünün daha ne kadar yeteceğini bilmiyordu. Olağanüstü bir bencillikle ve Osmanlı 4. Ordu'sunda bulunan kimselerin canlarını tehlikeye atma pahasına, Berlin'in gönderdiği fonları şimdi Arabistan ve Mezopotamya'da büyük ilim turları yapmak için kullanmaya karar vermişti.[22]

Musil maaşını hak ettiğini göstermek için Almanlara hâlâ bir şeyler sunmak zorundaydı. Bu nedenle Aralık başındaki çöl yolculuğu akabinde yazdığı saha raporlarını bir çeşit siyasi söylentiyle çeşnilendirdi. Bu yazılar uygulanabilir siyasi öneriler namına bir şeyler barındırmasa bile kullanışlıymış gibi bir havaya sahipti. El-Hicm ve el-Barak arasındaki bölgeden 29 Aralık 1914 tarihinde gönderdiği raporda, Enver Paşa ile Oppenheim'ın sevgisini kazanmış olan İbn Reşid'in Şammar Bedevîlerinin, İbn Suud'un Vahabîlerini yağmalamakla uğraşmadıkları zamanlarda Huveytât ve Ruvalâ aşiretlerini sıkıştırdıklarını yazdı. Musil bir şekilde İbn Reşid'i sakinleştirebilirse, belki sonrasında Araplar birbirleriyle uğraşmayı bırakıp İngilizleri öldürmekle ilgilenmeye başlayabilirdi. Onun gerçekten umduğu şey Arabistan'daki askeri üstünlüğün peşinde koşan İbn Suud ile İbn Reşid'in yakındaki Süveyş Kanalı saldırısı için asker yardımında bulunması değildi. Aksine onun fikrine göre bunlar birbirleriyle savaşmayı bırakmazlarsa Osmanlı ordusuna kesinlikle yardım edemezlerdi ve aynı şekilde diğer aşiretlerden de hiç yardıma giden olmazdı. En-Nuri ve Nevvaf en azından Sina'ya adam ve deve gönderecek kadar yakındılar ama bunun için arkasına Enver Paşa'nın desteğini almış görünen İbn Reşid'in onların kervanlarını yağmalamayı bırakması gerekiyordu. Musil her zamanki muğlâklığıyla, 'eğer ki Şammar, Ruvalâ ve Huveytât aşiretleri arasında ateşkes yapabilirse çok büyük birliklerin hükümetin [Osmanlı] emrine amade olabileceğini' yazdı. Bu gerçekleşmesi zor bir 'eğer ki' idi. Bir tarafta İngiliz ajanları şeyhlerle yakınlaşmak için çoktandır yoğun mesaiye başlamış ve altın keselerinin ağzını açmışken diğer yanda Osmanlı ordunun devasa boyutlardaki talepleri yerli

Arapları Osmanlı davasının aleyhine döndürmüştü. Musil her zaman kullandığı ve başarısızlıklarını ilk elden temize çıkaran bir tonlamayla 'Eğer ki iki ay önce buraya gelmiş olabilseydim' diye raporunu sonlandıracaktı.[23]

Frobenius gibi Musil de İngiliz rüşvetleriyle örülmüş nüfuz bariyerine sertçe çarpmıştı. Onun daha çok altın ve hediye için yaptığı ardı arkası gelmez talepler Almanların kulağını tırmalamaya başlamıştı. Aralık 1914'e dek Almanlar ona 50.000 kron, 10.000 lira ve büyük miktarlarda silah ve cephane vermişlerdi bile ve bu masraflar karşılığında ellerine tam olarak ne geçtiğinden de çok emin değillerdi.[24] Bedevîlerin tarafında tam olarak neler dönüyordu? Musil'in şimdi kuzey Afrika çöllerinden rapor ettiği gibi orada neden İslam için hiçbir gayret yoktu?[25] Musil neden Kress'e rüşvet parası sorup duruyordu? Cihadın tüm stratejik kerameti, İngilizlere karşı Alman birliklerini kullanmaya nazaran daha az maliyetli bir savaşma yolu sağlaması değil miydi? Müslüman Araplara savaşmaları için para verilirse onlara 'mücahit' değil paralı asker demek gerekirdi.

Musil'e göre hepsi arasındaki en büyük paralı asker İbn Reşid idi. Enver Paşa tüm Arap siyasetini aslında İbn Reşid'e verdiği maddi destek üzerine kurmuş olmasına rağmen (bir taraftan İbn Suud'u destekliyor gibi yaparken) Şammar reisi ne Osmanlı davasının yiğit bir savaşçısıydı ne de ona sadık biri. Musil, 1 Aralık 1914'te yazdığı raporda, Şam'daki Fransız konsolosluğunda açığa çıkarılan evrakların İbn Reşid'in Suriye'nin hamiliğiyle ilgili olarak Fransız ajanlarıyla pazarlıklar yaptığını kanıtladığını Almanlara bildirdi. Anlaşılan 5.000 tüfek, bir defaya mahsus olmak üzere 15.000 lira (bugünün parasıyla yaklaşık 20.000.000$) değerinde rüşvet, lüks bir araba ve 220 liralık aylık maaş İbn Reşid'in Bâb-ı Âli'ye sadakatini satın almak için yeterli olmamıştı.[26] İbn Reşid'in Vahabîlere karşı tekrardan saldırıya geçmesinin arifesinde bunlarla satın alınan şey ondan en az yirmi kat güçlü olan İslam'ın gerçek mücahidi İbn Suud'un düşmanlığı olmuştu. Reşid kavminin sadece on sekiz ya da on dokuz yaşındaki bu yeni reisinin fiziksel gücü yerinde olmasına rağmen zekası kıttı ve tabiri

caizse 'neredeyse tam bir geri zekalı' idi. Reşid sülalesi gücünün zirvesindeyken Şammarların kontrol ettiği yaklaşık on dokuz vaha şehri şimdi 'neredeyse tamamen yerle bir edilmişti'. Reşid aşiretinin toplam olarak neredeyse 250 mensubu şimdiden İbn Suud'un birliklerine katılmak için firar etmişti.[27]

Musil'in saha raporları ilginç bir metin olma yolunda ilerler. Osmanlılar ile Almanların bölgesel hedeflerine çok az itibar ettiği için velinimetlerine duymak istedikleri şeyleri anlatmak için neredeyse hiç çaba göstermemiştir. Bu durum Kress gibi diğer Almanları da mutlaka ki çileden çıkarmıştı ama Musil'in anlattıklarına kulak verseler onlar için çok daha iyi olurdu. Mesela İbn Suud çoktandır Londra hesabına çalışsa da, bu onun bir İngiliz maşası olduğu anlamına gelmezdi. İngilizlerden altın, cephane ve gıda maddeleri alması onları çok sevdiğinden değil, sadece bunlara ihtiyacı olduğu içindi. Hakikatte İbn Suud 'tüm yabancılardan -İngilizler dâhil- nefret eden tam bir Bedevî idi. Almanlar için daha önemli olan husus ise, Suud'un 'tüm kâfirlerden nefret eden inançlı bir Müslüman' olmasıydı. Bu nedenle, Bâb-ı Âli İbn Suud'un gereksinim duyduğu erzakları temin ettiği takdirde, kendisi halife-sultanın buyruklarını Arabistan'da seve seve yerine getirebilirdi. Ama Osmanlılar İslama aldırış etmediği kadar askeri olarak da yetersiz olan İbn Reşid'e arka çıkmayı tercih ediyorlardı.[28]

Musil'in bakış açısına göre İbn Suud dışındaki Arap aşiret şeyhlerinin hiçbiri cihat için uygun kumaş değildi. Hasene Bedevîlerinin reisi Suud İbn Melhem, Humus'ta bir sürü mülk edinecek kadar zengin olduğu için büyük savaşa katılarak dünyevi birikimini riske atmak istemiyordu. Bunun yanında, Fedan ve Sebaa gibi diğer birçok aşiretle kavgalıydı ve öncelikle genel bir barış tesis edilmedikçe Osmanlılara pek yardım sağlayamazdı. Sebaa ile çatışan Kamûsa için de aynı şey geçerliydi. Musil bu kavgaları yatıştırmak için elinden geleni yapmıştı ama en-Nuri'nin dostu sıfatıyla Reşid karşıtı olarak bilindiği için Osmanlı yandaşı aşiretler kendisine güvenmiyordu. Musil bu moral bozucu dönemde, 'Türklerin dostları benim düşmanım, hısımları ise benim arkadaşlarım ve kardeşlerim oldu,' diye yazmıştı.

Musil, Bedevîlerin bitmez tükenmez kavgaları bir tarafa, onların 'ahlaki seviyelerini de çok yüksek' bulmamıştı. Bu ifadeyle sadece on iki yaşındaki kızların eş ya da cariye olarak alınmasını değil aynı zamanda Afrikalı kölelerle ilişkiye girmenin yaygın oluşunu da kastediyordu ki, bu durumun sonuçları en sarih şekilde 'iyi [ailelerin] oğullarının çoğunun siyahî olmasında' kendini gösteriyordu. Kuzey Arabistan'daki Bedevîler, enerjilerinin büyük bölümünü kendi aralarındaki kavgalara ve cariyelerini hoşnut etmeye ayırdıkları için Osmanlı-Alman cihadı için pek takatleri kalmıyordu.*[29]

Musil hem aşiret hayatına dair romantik olmayan yaklaşımında hem de Arapların güç siyaseti ile ilgili soğukkanlı analizlerinde tamamen doğru tespitlerde bulunmuştu. Kendisi nadir bulunur bir şahsiyet olmanın yanı sıra üzerinde çalıştığı insan topluluklarının bir parçası olmadan onların gelenek ve göreneklerini takdir edebilen gerçek bir âlimdi. Bedevîleri küçümsemeksizin oldukları gibi tarif etti: Çölün ötesinde neler olup bittiğini pek fazla bilmeyen ve bunları öğrenmeye de çok iştahlı olmayan ilkel aşiret insanları. Daha sonra sırasıyla Almanların ve İngilizlerin de öğreneceği üzere, Bedevîler cihat için uygun insanlar değildi. Bu kuralın tek istisnası tam bir kararlılıkla hareket eden ve muharebe meydanında birliklerinin disiplinini sağlayabilecek olan İbn Suud idi. Fakat Osmanlılar onunla mukayese bile edilemeyecek olan ve aşireti Vahabîlerin üstünlüğü karşısında hızlı bir şekilde yok olmaya yüz tutan İbn Reşid'e arka çıkmalarının bedeli olarak İbn Suud'u ellerinden kaçırdılar.

Asıl mesleği akademisyenlik olan Musil'in istihbarat toplama alanında savaş yapmaktan çok daha başarılı olması hiç şaşırtıcı gelmemelidir. Almanlar ve İngilizler, Musil'in saha raporlarından yeterince istifade etselerdi, Arap Yarımadası'nda savaşçı bul-

* Kress ile Musil en azından cinsel ahlak mevzusunda aynı şekilde düşünmüşlerdir. Kress de bu kızların on üç, on dört yaşında evlendirildiğine tanık olmuştu. Daha sonra ürpertiyle kaleme aldığı notlarında, kadınların eşya gibi alınıp satıldığını, babaların 'el değmemiş genç kızlarını' genellikle uygun binek develeri ya da meyve vermeye başlamış hurma ağacı karşılığında sattığını yazar. Bu kızların aksine, dul kalmış ya da boşanmış kadınlar ise genellikle sadece bir yük hayvanı kadar para ediyordu.

mak için verdikleri emeklerin ne kadar boşuna olduğunu bilip altınlarını yok yere savurmaz ve boşuna acı çekmezlerdi. Musil'in saha raporları halen gelmeye devam ederken Şam'daki zavallı Kress'in, Arapların yaşayışlarına dair geniş etnografik bilgiler yerine sadece develerle ilgilenmesi, belki bir noktaya kadar anlaşılabilir. Nihayetinde, Süveyş Kanalı için verilen mücadelenin sonucunu rüşvetler ve Arap siyasetindeki ihtilaflar değil gerçek modern ordular ile muharebe düzeni belirleyecekti.

9

Süveyş Kanalı'nda Restleşme

Oradaki tüm kargaşadan azade bir şekilde tamamen derli toplu görüntüsü ve muazzam güzelliği ile yavaş yavaş belirmeye başlayan kafile, dik tepeleri inip çıktı ve eski şehrin hurma ağaçlarıyla bezeli dar sokaklarından, bayraklar ve eski kilimlerle donatılmış evlerin arasından Şam kapısına doğru süzüldü. Neredeyse her Arap evinin önünde hane reisi duruyor ve antika gümüş ibriklerden üstümüze gül suyu döküyorlardı.

Yarbay Kress von Kressenstein, Osmanlı 4. Ordu'sunun Süveyş Kanalı'na giderken Kudüs'ten geçişi[1]

Frobenius ve Musil gibi kutsal savaşın saha adamlarının serüvenleri tüm renkliliklerine rağmen, askeri olayların gidişatı yanında çok kenarda kalır. Şüphesiz ki Sudan'daki genel cihat ayaklanmaları, Arabistan'da Bedevî aşiretlerinden adamların ve develerin toplanması Süveyş Kanalı'na karşı uzun zamandır planlanan Osmanlı taarruzunun hayata geçirilmesine bazı küçük katkılar sağlayabilirdi. Aynı şekilde Almanların sabotaj için sarf ettiği çabalar, geçişi tıkamak için Ağustos ayı ortasında bir Alman gemisinin sığ sularda batırılması teşebbüsü ve Ekim'de Prüfer tarafından gönderilen Robert Mors'un çok yönlü sabotaj heyeti de dâhil olmak üzere fayda getirebilirdi. Prüfer ayrıca Aralık ayında Sünusî tarikatına bağlı birçok şeyhi bir Macar eşliğinde, guletlerle Kızıldeniz'e açılıp Frobenius tarzı bir operasyonla petrol tanklarını ateşe verip Yukarı Mısır'daki demiryolu köprülerini dinamitlemeye göndermişti. Tahmin edileceği üzere, bu üç harekâtın hepsi de savaş başladığından beri Süveyş Kanalı'na

çıkışları tutmuş olan İngiliz donanması tarafından engellenmişti. Bu karşılaşmalarla birlikte Mısır-Osmanlı sınırına yakın çöl bölgelerinde şimdiden çatışmaların başlamış olması Kahire'nin ufuktaki Süveyş saldırısı için tüm kış boyunca yüksek alarm durumunda olmasına yol açtı.

Osmanlı-Alman tarafındaki bu istihbarat sorunları ciddi boyutta olmakla beraber tam anlamıyla vahim bir duruma işaret etmiyordu. Mısır'daki İngiliz birliklerinin komutanı Sir John Maxwell, Mors yakalanmış olsa da olmasa da Kress ile Cemal'in Sina tarafından Süveyş'e geleceklerini biliyor olabilirdi. Fakat bu onların ne zaman geleceğini ya da kanalın tam olarak hangi noktasında olacaklarını bilmesi demek değildi. Kanal kabaca 160 km uzunluğundaydı ve hiçbir yerinde genişlik birkaç yüz metreyi geçmiyordu. Yani Osmanlı-Alman kuvvetleri çölden kanalın nispeten daha savunmasız olan kıyılarına çıkmayı başarsalar bile İngiliz takviye güçleri oraya varmadan evvel bir köprübaşı mevzisini tutmaları imkânsız gibi görünüyordu. Maxwell, aşağı yukarı 70.000 kişilik bir askeri güçle bu alanı baskı altında tutabilirken (kışa kadar) Osmanlı 4. Ordu'sunun Sina'yı geçmesi elbette ki pek muhtemel değildi. Yine de Süveyş'teki küçük çaplı taktiksel yarmalar Kahire'de panik çıkarmaya yeterli olabilir ya da daha iyi ihtimalle Maxwell'in komutası altındaki Mısırlı ve Hintli Müslüman askerler arasında bir isyana sebebiyet verebilirdi.

Şam'daki karargâhta konuşulan düşünce aşağı yukarı böyle bir şeydi.[2] Kress seyyar savaş topları kullanan tam donanımlı bir ordu ve Arabistan'dan gelen deve üstündeki binlerce Bedevî savaşçının toplandığı kanat taarruzlarıyla birlikte güçlü bir şekilde saldırmayı elbette ki çok istemiş olabilirdi. Fakat Şam'daki hazırlık ve planlama haftaları açıkça gösterdi ki, ufukta böyle bir ihtimal görünmüyordu. Belirtildiği gibi Musil, kuzey Arabistanlı kabileleri saldırıya kazandırmaya ya da onların develerini almaya bile yanaşmamıştı. Osmanlıların tek mühimmat fabrikası geride, İstanbul'da kalmıştı ve orada üretilen yetersiz malzemenin çoğu da Boğazların savunmasının güçlendirilmesine ayrılmıştı. Yani bu demekti ki, Süveyş için gerekli olan her türlü sahra topu, bomba, tüfek ve topların tedariki uzun bir yol izleye-

rek Almanya'dan sağlanacaktı. Romanya'nın müdahaleleri ve Sırbistan cephesinde devam eden muharebe nedeniyle Doğu Ekspresi'nin uzun Balkan bölümlerinde hâlâ kopukluk olması ve Bağdat Demiryolu'nun Kilikya yakınlarındaki onlarca kilometrelik kısmının henüz bitirilmemiş olması yüzünden silahları Suriye'ye getirmek onları aya göndermek gibi bir şeydi. Süveyş'te birliklerinin ateş gücünden çaresizce mahrum kalmalarına sebep olan korkunç Toros ve Amanos dağ geçitleri için Kress'in yaktığı bu ağıtlar son olmayacaktı.[3]

Kress, sahra toplarıyla Arapların desteğinden mahrum olsa bile Şam'da gizli bir silaha sahipti: Curt Prüfer. Daha önce değindiğimiz gibi Oppenheim'ın himaye ettiği bu yetenekli şahsiyet Eylül ayında İstanbul'a vardığı zaman herkes onu hizmetine almak için yarışmıştı. Oppenheim, Wangenheim ve Enver Paşa, Süveyş saldırısı için hayati önemdeki seçimde tüm farklı düşünceleri bir tarafa bırakarak Prüfer'i Osmanlı 4. Ordu'sunun irtibat subayı olarak atayacak kadar hem fikir kalmışlar ve sonuçta doğru bir karar vermişlerdi. Kress'le birlikte 1914 senesinin Eylül ayı sonlarına doğru Suriye'ye vardıktan sonra bu eski Kahire dragomanının kıymeti hemen ortaya çıktı. Osmanlı 4. Ordu'su komutanlığını Zeki Paşa'dan devralmak üzere 8 Aralık 1914'te oraya varan Cemal Paşa'nın Fransızcası iyiydi ama Almanca ve Arapça bilmiyordu. Cemal Paşa'nın komutası altında kalan Zeki Paşa iyi Türkçe konuşmasına rağmen aslında Kürt idi. Kress az buçuk Fransızcası ile Cemal Paşa'yla çat pat konuşabiliyordu ama Arapça ve Türkçesi (ve tabii ki Kürtçesi) yoktu. Kress ile birlikte İstanbul'dan gelmiş olan Osmanlı Binbaşı Ekrem Bey biraz Almanca biliyordu fakat Fransızcası ve Arapçası yoktu. Birkaç Arap subayın az çok Fransızcası vardı ama onlardan hiç Almanca bilen yoktu ve çoğu Türkçe de bilmiyordu. Aynı zamanda gerçekten Arapça bilen hiçbir Türk subayı da yoktu. Kress'in sonradan hatırladığına göre bu lisan karmaşasına 'doğulu nezaketi' ile örülü yanlış anlamalar eşlik ediyordu ve bu nezaket gereği Türklerle Araplar üstlerinin dediği şeyleri anlamadıkları zaman bunu karşı tarafa itiraf etmekten çekiniyorlardı.[4]

Prüfer bu Babil Kulesi içinde kendisine en çok başvurulan

kişi oldu. Bir taraftan Kress'in talim emirlerini Osmanlı askerlerine iletiyor, diğer yandan Türk ve Arap subaylar arasındaki yanlış anlamaları gideriyor ve gerektiğinde yüksek komutadaki gergin sinirleri yumuşatıyordu. Prüfer birbirini anlamayan dünyalar arasında gidip gelerek sırasıyla iki taraf için de elzem birine dönüşen eski tip Osmanlı dragomanları gibiydi. Her koalisyon ordusunda en çetrefilli mevzu emir komuta zinciri olagelmiştir. Kress ile Cemal Paşa'nın birbirlerinin yetkilerini kıskanmak için bin türlü sebepleri vardı. Prüfer bu iki adamın da güvenini kazandığı için onlar arasında genel hatlarıyla bir iş ilişkisi tesis etme imkânına sahip oldu. Buna göre Kress talimler, lojistik ve harekât planlamaları ile ilgilenirken Cemal Paşa geniş kapsamlı stratejik komutadan sorumlu olacaktı.

Cemal Paşa, Kress ve Prüfer'in yüklendikleri vazife göz korkutucuydu. Sina'nın kurak çöl arazileri boyunca adam ve erzak bulmakla ilgili lojistik sorunları halletmeden evvel karşılarında başarılı bir harekâta bile gölge düşürebilecek siyasi engeller duruyordu. İlk olarak Mısır kimin adına alınacaktı? Osmanlı 4. Ordu'su (8. Kolordu vasıtasıyla) saldırı için askerlerin çoğunu karşılamasına ve fonlar, talimler, silahlar ve erzakların neredeyse tamamının Almanlar tarafından tedarik edilmesine karşın dile getirilen diplomatik amaç Mısır'ın İngiliz (kötü) yönetiminden bağımsız kılınmasıyla ilgiliydi. Amaçlanan şey gerçekten bu muydu? Hazırlıkları devam eden Süveyş saldırısından endişe duyan Londra, 18 Aralık 1914'te Mısır'ın İngiliz himayesi altında olduğunu ilan edene dek burası teorik olarak Bâb-ı Âli'nin egemenliği altındaydı. Türkler Mısır'ı resmi olarak 1517'den beri yöneten Osmanlı halife-sultanı adına mı geri istiyorlardı? Eğer öyleyse orayı doğrudan mı, yoksa yeni devrilmiş meşru hükümdar Hıdiv II. Abbas Hilmi vasıtasıyla mı yöneteceklerdi? Ya da Alman himayesi altında bir hıdivlik mi olacaktı? Ernst Jäckh'ın alaycı sloganı, Süveyş harekâtına dair kafa karışıklığını çok iyi yansıtır: 'Osmanlı, bir Almanya Mısır'ı.'[5]

İngiliz yönetimi devrilince Mısır; Osmanlılar, Almanlar ya da Mısırlılar hangisine ait olursa olsun, onun kukla yöneticisi olarak seçilecek kişi kesinlikle II. Abbas Hilmi olmalıydı. Fakat onu yola

getirmek çok kolay olmayacaktı. Abbas, Mısırlı milliyetçilerle ve Oppenheim gibi Alman yayılmacılığı taraftarlarıyla birlikte uzun yıllar boyunca entrikalar düzenlemiş olmasına rağmen 1914 senesine kadar İngilizlerin adamı oldu. Diğer bir ifadeyle, en azından İngilizler ona Mısır'ın yöneticisi unvanını taşıma izni verdiğine göre bir alışverişleri olduğu çıkarımını yapabiliriz. İngilizler kısmen de Abbas'ın Osmanlı yandaşlığına geçtiğinden şüphelendikleri için Bâb-ı Âli'nin savaşa girmesinden sonra Mısır'ı resmi olarak imparatorluklarının bünyesine dâhil ettiler. Diğer yandan, Osmanlılar da Abbas'a güvenmiyordu ve bu hisleri karşılıklıydı. Temmuz krizi patlak verdiği zaman hıdiv kendini tesadüfen Boğaziçi'nde yazını geçirirken bulmuş ve böylelikle Avrupa savaşı başlarken Enver Paşa'nın avcunun içine düşüvermişti. Bu iki adam hiçbir zaman iyi anlaşamamışlardı ama Temmuz'da Abbas Hilmi'ye yönelik bir suikast girişiminden sonra aralarındaki gerilim iyice tırmandıktan sonra kendisi bu olay için Bâb-ı Âli'yi ayıplarken çok haksız sayılmazdı.* Enver Paşa kendi hesabınca, Abbas'ı sadece İngilizlerden değil 1911-1912'deki Trablusgarp Savaşı esnasında İtalyanlardan da rüşvet almakla suçluyordu.[6] Abbas Hilmi 4 Eylül'de Wangenheim'la Alman sefaretinde görüşüyorken Enver Paşa oraya beklenmedik bir ziyaret düzenledi ve 'şaşırıp kalan Abbas'ın yüzüne onun vatan haini olduğunu haykırdıktan sonra, Süveyş Kanalı'nın başına Osmanlı birlikleri koyarak sultana bağlılığını göstermesi için ona meydan okudu'. Ahlaki bir şantaj gibi görünen bu mevzudan sıyrılmak zordu. Frank Weber'in yazdığı gibi, Abbas Hilmi suikast girişiminden kaynaklanan yaralarını yeni yeni sarmasına ve askeri olarak hiçbir tecrübesi olmamasına rağmen onurunu kurtarmak uğruna 'Enver'in acımasız restini' kabul etmek zorunda kalmıştı.[7]

Hıdivi kuşatan sorunları daha da karmaşık hale getiren Avusturya oldu. Viyana, Galiçya'da Ruslara karşı bir rahatlama kazanmayı umarak, Osmanlıları savaşa sokmak için hem Almanlar hem Bâb-ı Âli ile şeytani pazarlıklar yapmasına rağmen bu

* Suikastçı sorgulanmadan orada bulunan Osmanlı zabiti tarafından öldürüldü. Abbas Hilmi Paşa, bu teşebbüsle alakalı olarak, Mısır tahtı için rakibi ve aynı zamanda kuzeni olan Sadrazam Said Halim Paşa'dan şüpheleniyordu.

görüşmelerden istediği gibi bir sonuç alamamıştı. Abbas Hilmi Paşa sözünü tutmak için Osmanlı-Alman kutsal savaşının nezareti altında özgürlük getiren bir ordunun Mısır'a girmesine yol verseydi bu durum endişeye kapılmış bir İtalya'yı İtilaf devletleri yanında savaşa girmeye kolaylıkla sürükleyebilirdi. Pallavicini, Osmanlılar henüz savaşa girmeden çok önce, Eylül gibi erken bir tarihte Süveyş saldırısının hazırlıklarıyla ilgili alarm sirenlerini çalmaya başlamış ve Enver Paşa'yı bu harekâtın iyi bir fikir olmadığına ikna etmesi için ona askeri ataşesi Joseph Pomiankowski'yi gönderecek kadar ileri gitmişti.[8] Pallavicini belki uyarılarıyla Osmanlı 4. Ordu'sunun Suriye'deki asker sevkiyatını durduramamıştı ama en azından hıdivin Kasım 1914'te İstanbul'dan ayrılmasıyla ilgili -cephe hattına değil Viyana'daki yazlığına gitmek üzere- bir takım teminatlar almayı başardı. Görünüşe göre Abbas Hilmi'nin Enver Paşa'ya verdiği söz unutuldu ve kendisi en iyi bildiği yere döndü: Avrupalı şansölyelerin sunduğu konfor içinde geleceğin Mısır hıdivliğinin pazarlık edildiği yüksek diplomasiye. Viyana'nın ihtişamlı saraylarının yanında Sina Çölü'nün lafı mı olurdu?

Mısır'ı alma beklentileriyle daha da şiddetlenen Abbas Hilmi vakası, İttifak devletlerinin birbiriyle çatışan stratejik amaçlarını acı bir şekilde gözler önüne sermişti. Berlin, Viyana ve İstanbul'un üçü de öyle ya da böyle kötü niyetlerle hareket ediyordu. Almanlar eskiden Osmanlı yönetiminde olan Mısır'ın kontrolünü tekrar ele geçirmesi için görünüşte Bâb-ı Âli'ye yardım etmek istiyordu, ama Wangenheim'ın bir defasında ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya itiraf ettiği gibi bunun anlamı İstanbul'un gerçekten orayı kontrol etmesini istemeleri değildi.[9] Avusturyalılar Mısır'ın yönetimi konusunda ne Almanlardan ne de Türklerden yana bir tavır sergilemekle beraber hıdivi hoş tutmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlardı. Süveyş saldırısına hıdiv adına katılmaları beklenen Avusturyalılar, kendisine devlet başkanı gibi muamele ediyorlardı: Uzun zamandır tahtta olan Habsburg İmparatoru Franz Josef ile birlikte Abbas Hilmi Paşa kişisel bir destek buldu.[10] Mısır'ın kimin olacağı sorunuyla ilgili Enver ve Talat Paşaların yaklaşımıysa aksine çok daha Makyavelciydi. Mı-

sır doğumlu Sadrazam Said Halim Paşa'ya güvenmeyen Enver Paşa ile Talat Paşa, II. Abbas Hilmi'nin hıdivlik iddialarına karşı onu Kahire hıdivliğine terfi ettirerek kendisinden kurtulacakları bir ayak oyununu keyifle icra ettiler.[11]

Hıdiv daha şeffaf davranıyor ve bu sebeple daha az etkili oluyordu. Abbas Hilmi, Jön Türklerin kendisi hakkında ne düşündüklerini gayet iyi bildiği için onlara karşı Almanlar üzerinden oynadı. Abbas Hilmi, Kahire günlerinden eski bir dostu olan Baron Oppenheim'ı 1915 senesinin Ocak ayı başında Viyana'ya davet ederek, İngilizlerin devrilmesi durumunda Mısır'ın egemenliğini tanıma sözü vermesi için Bâb-ı Âli'yi sıkıştırmalarını istedi. Daha önemlisi, İngilizlerin Mısır'dan kovulması halinde kendi tahtı için Almanların garantörlüğünü -ve Said Halim Paşa'nın hıdivlik iddiasını geri çekmesini- istedi. Wangenheim ile istişare eden kurnaz ve deneyimli sadrazam anlaşmaya vardı ama kimilerinin düşündüğü gibi kuzenini koruma için değil, bu beyanıyla Abbas Hilmi'nin Süveyş girişimindeki başarı şansını geri dönülmez bir şekilde ortadan kaldıracağını idrak ettiği için böyle hareket etti.[12]

Hıdiv, Viyana'da kendi entrikalarını sürdürürken Suriye'deki Almanlar ve Osmanlılar onu tahtına geri döndürmek için -en azından teoride- yoğun olarak çalışıyordu. Aslında Osmanlı ordu kumandaları arasında Abbas Hilmi sempatisi çok azdı. Hıdivin Süveyş harekâtına destek için yolladığı Mısırlı subayların Şam'a vardıktan kısa bir süre sonra İstanbul'a geri gönderilmiş olmaları Cemal Paşa'nın Mısır tahtına Abbas Hilmi'yi yeniden çıkarmak gibi bir niyetinin olmadığına işaret eder.[13] Osmanlılar genel olarak ne Mısırlılara ne de Araplara güveniyorlardı. Kress'in sonradan hatırladığı gibi 'siyasi sebeplerden dolayı her Arap birliğinde [komuta kademelerinin] çoğu Osmanlılara verilmişti'.[14]

Bedevîlere duyulan itimat daha da azdı. Musil'in haber vermeden ortalıktan kaybolmasıyla birlikte Arap şeyhlerinin savaşta saf tutma ihtimali çok azalmıştı. Prüfer her şeye koşan bir dragoman olarak sanki işleri başından aşkın değilmiş gibi şimdi bir de Suriye ve Sina'daki Bedevîleri kazanma ve develeri toplama işiyle ilgilenecekti. Prüfer bir takım konularda kendini yeteri

kadar başarılı bulmasa da -her zamanki gibi alçak İngilizler develer için daha iyi fiyat teklif ettiği için pazarlık yapmak zordu- Musil'den daha iyi bir performans sergilediği ortadadır. Prüfer bitmeyecekmiş gibi görünen pazarlılardan sonra Şamlı bir satıcı olan Bâssam'dan (develeri Mezopotamya'dan getirmekle övünüyordu) hayvan başına 10 lira (50$, bugünün parasıyla 5.000$) ödeyerek 2.000 civarında deve aldı. Bu alımla birlikte Osmanlı 8. Kolordu'sunun kullanımındaki toplam deve sayısı 10.000'e ulaşmış oldu.

Süveyş saldırısı için Bedevîleri hizmete almak daha da zor oldu. Prüfer çoğu savaşçının saldırıya katılmak için talep ettiği büyük miktarlardaki rüşveti cömertçe ödedi. Yerel şeflerden Mümtaz Bey, Osmanlı ordu kumandanına ' Osmanlı bayrağını Kahire Kalesi'nde dalgalandırmak için kendisinin ve adamlarının canları pahasına savaşacağına' söz verecek kadar coşkulu bir konuşma yaptı ve çok yüklü miktarda altını aldıktan sonra çöle döndü. Mümtaz Bey, Kahire şöyle dursun, henüz Süveyş'e bile varmadan Sina'da bir yerlerde İngilizlerin Hint keşif koluyla karşılaştığında birliklerini hemen durdurdu ve tekrar yola çıkma cesaretini asla göstermedi. Prüfer, 31 Aralık 1914'te, 'şunu gördük ki Bedevî savaşçılar özünde ödlek ve itaatsizler' diye yazıyordu.[15]

Süveyş saldırısı için Bedevîlere nazaran çok daha fazla gönüllü çıkaran Suriye'nin şehirli Müslümanları daha fazla umut vaat ediyordu. En azından şehirlerde Osmanlı cihat fetvasına değer verecek bazı okumuş Araplar vardı. Gazete manşetlerinin Beyrut ve Kudüs'teki muharebelerle ilgili yansıttığı havaya bakılırsa, Hıristiyanlar ve Yahudilerin bile belki de kendilerini korumak ve Müslümanların gazabından sakınmak için olsa gerek Osmanlı-Alman davasına destek verdikleri anlaşılmaktadır.[16]

Osmanlı-Alman kutsal savaşı, 8. Kolordu Sina'ya daha yakın bir yerde toplanmaya başlamak amacıyla Şam'dan Kudüs'e doğru Aralık ayında hareket ettikten sonra ciddiyet kazanmaya başladı. Mekke'den yola çıkan kutsal sancak-ı şerifin şehre varmak üzere olduğuna dair söylentiler 20 Aralık'taki coşkulu gösterileri tetiklerken, 'çok sayıdaki Müslüman din adamı, şehrin önde gelenleri, mektepler ve dernekler -kimisi yaya, kimisi arabada ya

da at sırtında olan mahşeri bir kalabalık- Nablus Kapısı yanında toplandı'. Kress atların çektiği arabayla taşınan sancak-ı şerif kapıya yanaştığında tarifsiz bir izdiham olduğunu ve her inançlı Müslüman sancak-ı şerifi öpmek istediği için bu hareketlenmenin ölüm riski yaratmaya başladığını hatırlıyordu. Sancağı taşıyan kişi, sağlık sıhhati çok yerinde olmayan altmış beş yaşındaki yaşlı bir şeyh olduğu için bu izdiham özellikle onun için daha da tehlikeli görünüyordu. Cemal Paşa cihat için yapılan duaları bozmamaya son derece dikkat ederek Mekkeli mübarek adamı kurtarmak için müdahalede bulundu.[17]

Sancağın gelmesini büyüleyici bir geçit töreni takip etti. 'Derli toplu görünümlü ve muazzam güzellikteki kafile' eski şehirden Şam kapısına doğru ilerlerken Doğu'nun 'canlı ve renkli' kıyafetleri içinde kadınlar ve çocuklar balkonlara çıkmış ona bakıyor, erkekler ise orduyu gül suyuyla kutsuyordu. Nereye bakarsak bakalım 'tarifsiz bir bayram havası ve şaşaalı bir coşku' tüm halkı ele geçirmiş gibi görünüyordu. Kayserin İslam ile coşkusunu kamçılamış olan bu Kudüs şehri şimdi onun cihadını kutsuyordu.[18]

Kudüs'teki kutsal savaş geçit törenine sürüklenmiş olduğu için Kress'i ayıplamak zor görünmektedir. Şam'daki tüm hayal kırıklıklarından ve gecikmelerden sonra Süveyş için mücadele nihayet başlamış gibi görünüyordu. Keşif kolları Osmanlı ordusunun kullanımı için Bedevîlerin su kaynaklarına bakmak, erzak yığmak ve karakollar oluşturmak üzere Sina Çölü'ne sızmaya başladı. Alman istihkâm erleri ve askeri mühendisler vahalar arasındaki uzunlamasına kurak araziler için planlanan yürüyüş yolu boyunca uygun aralıklarla kuyular kazdılar. Osmanlı ajanları Mısır'daki düşman hattının gerisinde cihat propagandaları dağıtıp, Müslüman ahaliyi ayaklanmaya hazırlamak için ufuktaki saldırının haberlerini yaydılar. Kress ve Cemal Paşa hazır olsun ya da olmasın, büyük gün hızla yaklaşıyordu.

Tüm bu kutsal savaş tantanasıyla birlikte Almanlar ve Osmanlılar aslında kendilerini blöf kartlarını açmaya zorluyorlardı. Hıdivle alakalı çözümlenmeyi bekleyen siyasi pürüzlerden tutun da Musil'in ortadan kaybolması ve akabinde yeteri kadar Bedevî savaşçı ve deve temin edilememesine, havan topu, hafif makineli

silahlar ve mühimmat dâhil hiçbir şeyin yeteri kadar tedarik edilememiş olmasına kadar Süveyş saldırısını ertelemek için sayısız sebep vardı. Büyük ihtimalle sancak-ı şerifi insanların birbiri üstüne çıktığı bir izdihamın ortasından geçirme stresiyle fenalaşarak kalbine yenik düşen Mekkeli yaşlı sancaktarın Noelden bir gün önce vefat etmesi de kutsal savaş için hayra alamet değildi.[19] Bu vaka kötü bir kehanet olsun ya da olmasın, uzun süreli bir gecikme öldürücü olabilirdi. Prüfer'in 31 Aralık 1914'te Kudüs'ten yazdığı üzere, Süveyş saldırısı için tam olarak yeterli bir mühimmata sahip olmak sadece Toros tünellerinin tamamlanmasını değil Maan'dan çıkıp Sina'dan geçerek kanala dek varacak ve yapımı en az üç yıl sürebilecek olan tamamen yeni bir demiryolu hattının inşasını da gerektiriyordu. Cemal Paşa ve Kress'in niyeti saldırıyı 1915'te düzenlemekse, bunları en geç Mart ayına kadar bitirmeliydiler, aksi halde bahardaki kum fırtınaları ve tabii ki onu takip eden kavurucu yaz sıcakları onları bekliyor olacaktı. Prüfer Şam ve Kudüs'teki gösterişli hazırlıklardan sonra Osmanlı ordusunun Süveyş'e saldırmayı başaramaması durumunda zaten korkan Mısırlıların tümden cesareti kırılacağı için bir an evvel hazırlıkların tamamlanması gerektiğini yazacaktı.[20]

Kayserin İngilizleri Mısır'dan atma hayali gerçekleşecekse bu ya şimdi olacaktı ya da hiçbir zaman. 8. Kolordu, Mekke'den gelen sancak-ı şerif eşliğinde -fakat onun mübarek bayraktarı olmadan- Kudüs'ten güneye doğru yola çıkıp Sina Çölü'ne varmak için 10 Ocak 1915'te hareket etti. Ulaşım koşullarının ne kadar zor olduğu düşünüldüğünde, sancağı taşımak bile başlı başına bir dertti. En ağır yükler, hastalananlar ve devam edemeyecek kadar zayıf düşenlerle birlikte Birüsseba'da bırakıldı. İnsanların ve aynı zamanda hayvanların yükünü hafifletmek için subayların en fazla on beş kiloluk teçhizat taşımasına izin verilirken kamp yatakları bile yasaklandı. Bu tasarruf tedbirleri ve genel mahrumiyet halinin göze batan bir istisnası vardı: Osmanlı 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa. Prüfer'in günlüğünde, 'O ihtişamlı çadırları, portmantoları, seyyar tuvaletleri, yatakları vs. çöle taşırken biz açık havada uyuyoruz,' diye dert yanacaktı.[21] Ama Cemal Paşa bile kıt karavana (genelde peksimet, birkaç hurma ve zeytin) ile 'acı

bir tadı olup zar zor içilen' sudan muzdarip olacaktı. Aceleyle açılan çöl kuyularından çekilen su genellikle tuzlu ve çamurluydu, üstüne üstlük diğer vahalarda sadece pis petrol bidonlarına doldurulmuş yağmur suyu vardı. Prüfer'in saha raporunda 'özellikle de Alman sıhhiyecilerinin 'müthiş çabaları' sonucu Süveyş Kanalı'na doğru yapılan bu eziyetli yürüyüş boyunca sadece on iki kişinin ciddi şekilde hastalandığını' bildirir.[22]

Kress bir dilbilimci olmayabilirdi ama konu birlikleri ve silahları taşımaya gelince ne yapılması gerektiğini kesinlikle çok iyi biliyordu. Osmanlı-Alman birliklerinin Sina Çölü'nü kazasız belasız olarak geçmesini, I. Dünya Savaşı vakaları arasındaki en büyük başarılardan biri saymak gerekir. *Arabistanlı Lawrence* kitabında canlandırılan, Nefud Çölü'nden Akabe'ye yapılan 1917 senesindeki meşhur geçişte, kılıçlarla birlikte biraz silah taşıyan sadece 500 kişilik düzensiz Bedevî birliği söz konusuydu. 1915'teki Sina Çölü'nü geçişte ise sahra topları, gülleler, ağır makineli silahlar, cephanelik, sıhhi malzeme ve kanala köprü kurmak için Alman çelik dubaları taşıyan 20.000 kişilik bir düzenli ordu, binlerce deve ve yük hayvanlarının tümü neredeyse hiç suyu olmayan çölün 260 kilometresi boyunca nakledilmişti. Osmanlı-Alman birliklerinin Sina'yı Ocak ayında, yani bariz şekilde hayatı tehdit eden sıcaklar yerine kolaylıkla tahammül edilebilir hava koşullarında geçtikleri doğrudur. Böyle olmasına rağmen askerler su muhafaza etmek ve İngiliz gözetlemesinden kaçmak için sadece geceleri yürümüştü. Osmanlı askerlerinin çoğu kumun üstünde çıplak ayaktı. Cemal Paşa'nın ordusu, geceleri yedi saat ya da daha fazla yürüyüşle geçen neredeyse üç haftadan sonra Süveyş Kanalı'nın Tosum ve Serapyum arasında kalan bölümünün kuzey doğusuna çıkmayı iyi kötü gerçekleştirdi. Kress bu sahneyi daha sonra şöyle anımsayacaktı: 'Yakındaki bir kum tepesi üzerinden ilk defa Süveyş Kanalı'nı gördük. Gümüş bir kordon gibi kendini beyaz kum tepelerinin üstüne sermişti. Yer yer engin denize doğru genişleyerek görüş alanımızın dışına çıkıyordu'. Süveyş için restleşme başlamıştı.[23]

Ordudakiler yorgunluktan neredeyse tamamen tükenmiş olmalarına karşın çoğu asker muazzam bir şevk içinde, Osmanlı-

Alman cihadını başlatmak için hazır bekliyordu. Osmanlı birliklerine tamamıyla İslami bir ordu görüntüsü kazandırmak maksadıyla Hıristiyan ve Yahudi askerler gerideki Birüsseba'da bırakıldı (elbette ki Almanlar bu uygulamanın dışında kaldı).[24] Ordunun İslami birlik ve berâberlik duygusunu arttıran unsurlar, Trablusgarp Savaşı'nda çarpışmış Libyalı mücahitler, Kürt ve Çerkez atlı süvarileri ve tüm askerleri onurlandırmak için geleneksel uzun külahları içinde onlara refakat eden Mevlevi dervişleri (bu fikir Enver Paşa'dan çıkmıştı) oldu.[25] Cemal Paşa, Hafir el-Uca vahasında çadırına çekilmeden önce etrafı dolaşmış ve Mekke'den gelen kutsal sancağı göğe çekmişti. Kress'in hatırladığına göre her Müslüman asker sancak-ı şerif üzerine yemin etme törenine katılmıştı. Şaşaalı paşa kıyafeti içindeki Cemal Paşa, sancak-ı şerifi tutarken 'bir takım ateşli söylevler veren' at üstündeki çok sayıdaki ordu imamı onu çevrelemişti. Kress, 'söylenenlerden tek kelime anlamayan Almanların bile bundan etkilenmiş olduğunu' yazar. O esnada Müslümanlar bu anın büyüsüne öyle kapılmışlardı ki 'bazıları histeriye tutulmuş ve şiddetli nöbetler geçirmişti.'[26]

Kayserin kutsal savaşı artık ete kemiğe bürünmüştü. Şüphesiz ki Kress ve Cemal Paşa, kendilerinden en az üç kat daha güçlü ve son derece iyi donanmış olan Mısır'ın tüm işgal ordusuna karşı (kanala sadece 35.000 kişilik bir asker gücünün yerleştirilmiş olduğu sonradan ortaya çıkacaktı) kötü beslenmiş ve bitap haldeki yaklaşık 20.000 askeri kumanda ediyordu. Diğer yandan, İngiliz saflarında Hintli, Mısırlı ve Sudanlı Müslümanlar vardı ve bunlar Mekke'nin kutsal sancak-ı şerifini taşıyan kurtarıcılarını gördükleri vakit kolaylıkla isyan edebilirlerdi. İngilizlerin Kanal savunmasında görevli Hintli Müslümanları silahsızlandırdıklarına dair Kress ve Prüfer'e ulaşan istihbarat raporları bu kanıyı güçlendiriyordu.[27] İngilizlerin, Panislam sempatisinin ordunun maneviyatını bozduğuna dair endişeleri tamamen yersiz değildi: Aslında muhabere başlamadan kısa bir süre önce, 1 Şubat'ta Pencaplı beş Müslüman firar etmiş ve saldırı başladığında İsmailiye'deki hattı tutan bunlar olmuştu.[28] Ocak ayı sonunda çölde yakalanan bir İngiliz keşif subayının Prüfer'e, İngilizlerin

Mısır'da sadece Avusturyalı, Yeni Zelandalı ve Hintli birliklerle beraber biraz da kendi vatandaşları olduğunu ve Kanal boyunca 'ağır silahlar' bulunmadığını anlatması Osmanlı-Alman kampındaki iyimser havayı arttırdı.[29] Subayın anlattıkları doğruysa, belki bir yarma harekâtı mümkün olabilir ve Mısır'daki cihadın fitili ateşlenebilirdi.

Osmanlı-Alman kampındaki kutsal savaş coşkusunu, Süveyş'te onları bekleyen muharebe düzeninin gerçeklerinden tamamen bihaber şekilde 'ahmakça bir iyimserlik' olarak düşünmek kolaydır. Tarihçilerin çoğu da böyle yapmıştır.[30] Göz önünde bulundurulması gereken husus, orduların sadece fiziksel donanımlarının değil aynı zamanda maneviyatlarının da savaşta belirleyici bir unsur olduğudur. Sultanın cihat fetvası, Mekke'den gelen sancak-ı şerifinin sergilenmesi, dervişler ve Cemal Paşa'nın Allah yolunda ölmekle ilgili sürekli dile getirdiği telkinleri, uzun Süveyş yolunda Osmanlı ordusunu bir arada tutmuş ve Müslüman askerlerin -en azından Türklerin- silahlar ateşe başladığında hayatlarını feda etmeye hazır olmalarını sağlamıştı ki, bu ritüellerin başka bir faydası olmasa bile ordunun maneviyatını yükseltmek bile kendi başına önemli bir başarı sayılmalıdır.

Süveyş Kanalı 2 Şubat 1915 gecesine girerken Cemal Paşa ve Kress, Tosum'un hemen güneyindeki batı kıyısını alma emri verdi. Alman istihkâm erleri karanlıktan istifade ederek kanal boyunca duba köprüler kurmayı başarırlarsa, Osmanlı-Alman ordusu sabaha kadar korunaklı bir köprübaşı mevzisi tutabilirdi. Fakat görüşü engelleyen ve Kress'in köprü kurmak için topladığı sekiz birliğin düzenini bozan hırçın kum fırtınası çok değerli saatlere mal oldu. 22.30 için planlanan saldırı, 3 Şubat günü 03.30'da başlayabilmiş ve ilk çelik dubalar ancak o saatte suya indirilebilmişti. Köprü timlerinden üçünün kanalın diğer tarafına yakalanmadan geçmesine rağmen sabahın ilk ışıkları harekâtı sona erdirmiş görünüyordu. İngilizler düşman istihkâm erlerini fark eder fark etmez ölüm saçan makineli tüfeklerini onlara doğrulttular.[31]

Bu adilane bir savaş değildi. Sir John Maxwell, Osmanlı-Alman birliklerinin gücüyle ilgili olarak Cemal Paşa ve Kress'in İngilizlerin tertibatına dair bildiği şeylere nazaran çok daha fazla

bilgiye sahipti. Süveyş saldırısından kısa bir süre önce, 2 Şubat'ta dosyalanan bir hava keşif raporu 'toplam olarak 19.000 kişilik bir düşman birliğinin on altı top... ile birlikte Kantara'dan Süveyş'e doğru 6,5 ile 19 km mesafedeki bir hat boyunca yayıldığını ve ilerleyen takviye kuvvetlerinin olduğunu' tespit etmişti. Almanlar güneşin doğuşunun ihanetine uğradıklarını zannederken, saldırıları aslında karşı tarafın hazırlıksız olduğu bir şey değildi. Maxwell, ilk taarruz geri püskürtüldükten sonra, 3 Şubat'ta Kitchener'e şunları rapor etti: 'Osmanlılar gece boyunca kanalın karşısındaki Tosum'un güneyine çıkmaya teşebbüs ettiler. Yanaşmalarına ve köprü malzemelerini kanalın üstüne getirmelerine izin verildi. Köprü kurma harekâtına başladıkları gözlenince onlara karşı tamamen başarılı bir saldırı düzenlendi. Herhangi bir şaşkınlığa düşülmeksizin, istihkâm erleri bir bir kurşun yağmuru altında öldürüldü ve bir İngiliz subayın zalimce yaptığı benzetmeyle, yaylım ateşi 'keklik avı' gibi oldu'.[32]

Süveyş için yapılan muharebenin başlamasıyla bitmesi neredeyse bir oldu. İngilizler hızla takviye güçlerini kara yoluyla İsmailiye ve Tosum'a ilerletirken, ilave tedbir olarak tüm donanma filosunu kanal yakınına getirdiler. Osmanlılar ve Almanlar 3 Şubat'ta tüm gün boyunca düşman mevkilerine ateş etmeye devam ederek ve aynı gece duba köprülerini kurmak için donkişotvari ikinci bir deneme yaparak mücadele içinde kalsalar da Bedevîler ve onların ardından Arap nizami askerleri vakit kaybetmeden sıvışıvermişti. Prüfer onların bu uygunsuz davranışlarıyla bedeni sekiz kurşunla delik deşik vaziyette yere yığılan Alman Binbaşı von Hagen'in kahramanlığı arasındaki tezadı dile getirmişti.[33]

Müslümanların dayanışması, şevk verici cihat söylemlerine rağmen ciddi bir muharebede ortadan kayboluveriyordu. Prüfer sonraki çarpışmadan sonra Oppenheim'a yazdığı raporda, 'Tüm ajitasyonlarımıza ve dağıttığımız binlerce broşüre rağmen karşı taraftan firar eden hiç [Müslüman] kimse olmadı,' diyordu. Osmanlı tarafındaki mücahit adayları arasında sadece Türkler gayret göstermişti: Diğer herkes 'ilk makineli tüfek sesiyle birlikte kaçmaya başlıyordu'. Beraberlerinde kutsal sancağı taşımalarına

rağmen muharebe öncesinde arkalarına bakmadan gizlice kaçan Medineli Arap 'kutsal savaşçıların' davranışları bilhassa utanç vericiydi. Prüfer, 'Bedevîlerin çarpışma başladığında hemen dağıldıklarını ya da düşmanın eline geçtiklerini,' rapor ediyordu. Onların yegâne katkısı Cemal Paşa'nın pozisyonunu İngilizlere belli edecek kadar yüksek bir sesle 'Allahu ekber!' diye bağırmaları gibi görünüyordu.[34] Kürtler ve Dürzîler dâhil olmak üzere diğer kutsal savaş gönüllüleri ve kendinden menkul mücahitler 'hiçbir suretle ortalığa çıkmamış, onun yerine geride, Filistin'de kalmışlardı'. Türk subaylar bile muharebede yiğitlik sergilemelerine rağmen Almanların ilerle emrine ara sıra 'pasif direniş' göstermişti. Prüfer meşakkatli çöl yürüyüşü ve kanaldaki kurşun yağmuru boyunca maneviyatın muhafaza edilmesinin 'ekseriyetle Herr von Kress'in takdire şayan soğukkanlılığı ve kendine güveni sayesinde' olduğunu yazmıştı.[35]

Süveyş'teki Osmanlı-Alman bozgunu, en azından savaş planlaması için Almanlara değerli bir geri bildirim sağladı. Kress'in önderliğinde çölü geçen derme çatma ordunun, İngilizlerin Mısır'daki konumunu tehdit edecek kadar büyük olmadığı çok aşikârdı. Bunun yanında, sahra topları acınacak kadar yetersizdi. Kress'in çöl boyunca sürüklemeyi başardığı az sayıdaki havan topunun atış menzili sadece 6 km olduğu için İngiliz hattının gerisindeki demiryolları ve onlar vasıtasıyla takviye birliklerinin taşındığı Tosum bu topların erişimi dışında kalmıştı. İngiliz birlikleri içindeki Müslüman askerlerin isyan etmesine dair beklentiler de keza suya düşmüştü. Süveyş saldırısının akabinde Kahire'de, Oppenheim'ın tasavvur ettiği gibi bir cihat ayaklanması filan çıkmamıştı. İngiliz gözetim uçakları kanal muhafızlarını gafil avlamak için Kress'e hiçbir şans bırakmazken, Bedevîlerin düşman mevzilerinde olup bitenlere dair raporlarının abartılı ya da gerçek dışı olduğu da anlaşılmıştı. Müsademe gücünde, bilhassa da ağır toplarda düşmanla aşağı yukarı aynı durumda olmak için Bağdat Demiryolu'ndaki boşlukların bir an evvel doldurulması ve Maan'dan başlayıp Kudüs ve Birüsseba üzerinden 'en azından Şabra I'e kadar' uzanıp, kanala kolay yürüme mesafesindeki bir vahaya varacak yeni bir hattın inşası gerekliydi. Ayrıca,

Prüfer ve Kress emirlerinin uygulandığından emin olmak için Alman subayların sınırsız komuta yetkisine sahip olmalarının şart olduğuna karar verdi.[36]

Prüfer'in 9 Şubat 1915 tarihinde biri Wangenheim'a diğeri de akıl hocası Baron Oppenheim'a hitaben iki ayrı görev sonu raporu göndermesi dikkat çekicidir. Wangenheim'a hitap eden yazısında, muharebenin aklıselim ve çok ayrıntılı bir anlatısını yaptıktan sonra Kress'in para, savaş malzemesi ve yeniden gözden geçirilen bir kanal saldırısı için altyapı yatırım taleplerini iletti. Prüfer bozgunun akabinde Almanlar ile Türkler arasındaki tatsızlığa karşın Kudüs'e geri çekilmenin gayet muntazam bir şekilde (bu daha büyük bir başarıydı) idare edildiğini ve yaklaşık 20.000 kişiden sadece 800 civarında ölü ya da kayıp olduğunu belirtti. Sadece askeri açıdan değerlendirildiğinde, bunu bir 'felaket' saymak çok zordu.[37]

Prüfer'in Oppenheim'a yazdığı rapor, diğer yazışmasının aksine yolun sonunun geldiğini ima eden hüzünlü bir hava taşır. Prüfer, Oppenheim'la ilgili fikirlerini çok açık bir şekilde dile getirmemekle birlikte, onun Panislâmcılığın potansiyelini son derece abarttığını ve Mısırlıların zihniyetini tamamen yanlış okuduğunu düşündüğünü ima eder. Osmanlı ordusunda Türk-Arap gerginliği yaygındı ve bu durum omuz omuza çarpışan Müslüman din kardeşleri mefhumunu boşa çıkarıyordu. Prüfer melankolik bir tınıyla 'kutsal savaş trajikomik bir şey' diye yazısını bitiriyordu. Süveyş saldırısında hafifçe yaralanmış olan Prüfer, tıbbi müdahale için Kudüs'e dönebileceği, yani bir süreliğine rapor yazamayabileceği konusunda Oppenheim'ı bilgilendirdi.[38] Bu aslında Prüfer'in Oppenheim'a doğrudan yazdığı son rapor oldu.

Kayserin İngiliz karşıtı cihadı, Süveyş Kanalı'ndaki yenilgiyle birlikte ciddi bir darbe aldı. Yiğit Prüfer'in takdirine şayan olan Kress ve Cemal Paşa ikilisinin pes etmeye niyeti yoktu ama Osmanlı 4. Ordu'su kanala karşı tekrar taarruz tertip edene dek en az bir sene geçecekti. Aynı esnada, Enver Paşa'nın Kafkasya'nın karakışında Rusya'ya karşı bir intihar saldırısına sürüklediği 3. Ordu'yla ilgili kötü haberler geliyordu. Havadislere göre, 3.

Ordu'nun Şubat ayında yaşadığı felaket, 4. Ordu'nun bir ay önceki Süveyş yenilgisinden çok daha ciddi boyuttaydı. Sarıkamış'ın kar yığınları arasında henüz soğuktan donmamış ya da açlıktan ölmemiş olan Osmanlı askerleri, Ruslar tarafından bozguna uğratılmış, neredeyse 100.000 kişilik ordudan karahummaya tutulmuş olarak geride kalan 50.000 asker ise apar topar Erzurum'daki savunma hatlarına geri çekilmişti.[39] İngilizlerin Boğazlara deniz saldırısı düzenlemek için hazırlıklar yaptığına dair söylentiler daha korkutucu bir haberdi. Osmanlılar Süveyş ve Sarıkamış'ta kaybettikleri itibarlarını güç bela topladıktan sonra, bir de İstanbul'u kaybetme tehlikesiyle yüz yüze kaldılar.

10

Gelibolu: Felaketten Zafere

Boğazın Gelibolu tarafındaki Kilitbahir'de Türk topçularını izlemiş olanlar, onların müthiş bir duyguyla savaştıklarını ve bir imam ruhları şad olsun diye dualar ederken, onların silahlarını yeniden doldurmaya devam ettiklerini söylüyor. Bu muharebelerin genel heyecanının ötesinde bir şeydi; Onlar... iman gücüyle, hücum halindeki kafirlere karşı bir nevi hınçla kendilerinden geçmişlerdi.

Alan Moorehead, *Gelibolu*[1]

Çanakkale Boğazı'nın kuzey ucunda küçük bir kasaba olan Gelibolu, hiçbir zaman dikkat çeken bir yer olmamıştır. Gelibolu'yu bugün ziyaret edenler, onu Doğu Akdeniz civarındaki, yarım yamalak inşa edilmiş yazlık beton evlerle dolu ve son derece harap haldeki binlerce yerleşim yerinden farksız bulabilir. Kasaba, atalarının anısına her nisanda oraya giden Anzak ziyaretçilerinin önemli bir yer tuttuğu turizm sektörü ve balıkçılık sayesinde refah seviyesini nispeten arttırmıştır.

Osmanlı genelkurmayının, Türklerin tarihindeki en hayati muharebelerden birini icra ettiği ve Türkiye Cumhuriyeti'ni şekillendiren tutkuların ortaya çıktığı yer işte burasıdır. Bugün Gelibolu'nun adı beceriksizlik, anlamsızca dökülmüş onca kan (en azından İtilaf devletleri safında) ve askeri yetersizlik ile anılır. Fakat bu yarımadada onca askerin ölmesi ve buradaki muharebeye katılmış olan Türklerin, İngilizlerin, İskoçların, Avusturyalıların ve Anzakların hafızasında, yaşananların derin bir yer

etmesi sebepsiz değildir.* I. Dünya Savaşı'nın ilk altı ayı boyunca Avrupa'daki ana muharebe alanlarında neredeyse hiçbir şey olmamıştı. Almanlar, Belçika'ya ve Fransa'ya kadar ilerlemişlerdi, ama İsviçre'den Manş Denizi'ne kadar kazılan geçit vermez siperlerle birlikte derin bir çıkmaza saplanıp kalmaları dışında ortada bir şey yoktu. Doğu Avrupa'daysa Almanlar, Rusları (genellikle) ve onlar da Avusturyalıları yenilgiye uğratmıştı. Burada farklı bir denge hüküm sürüyordu; Rusların durmadan yenilenebilen insan gücü kaynakları nihai bir Alman zaferini imkânsız kılarken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun zayıflığı Ruslara savaşa devam etmeleri için haklı bir sebep sağlıyordu. İngilizlerin Boğazlara baskı yapma kararı Alman cihat planının aynadaki aksi gibiydi: Batıda yenişememe durumu hüküm sürerken doğuda farklı bir sonuç yaratmak için yön değiştirme. Tıpkı İngilizlerin askeri birliklerini ikiye bölmeyi amaçlayan Süveyş Kanalı'ndaki Osmanlı-Alman hamlesi gibi, İtilaf devletlerine Boğazlarda cephe açmak, savaşın en muazzam ganimetini, bizzat İstanbul'u oyuna sürebilir ve Almanların *Drang nach Osten* planına öldürücü darbeyi indirebilirdi. Kayser, Kuzey Denizi'nden Bağdat'a ve Basra Körfezi'ne uzanan imparatorluk hayalinin suya düşmesi ve bunun yerine Rus çarının İkinci Roma ile Boğazlara talip olmasıyla birlikte barış yapmak zorunda kalabilirdi ki, İngilizlerin ümit ettiği şey de tam buydu.

Osmanlılar ile Almanların elbette ki başka düşünceleri vardı. Tıpkı Osmanlı 4. Ordu'sunun Süveyş Kanalı'ndaki planlarının bir sır olmaması gibi, İngilizlerin Boğazlara saldıracağı da İstanbul'daki herkes tarafından tahmin edilen bir şeydi. Kayser yirmi beş yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'na tarihi ziyaretini gerçekleştirdiğinde, yatı Çanakkale Boğazı'ndan geçmişti. Ağustos 1914'te Almanlara, Bâb-ı Âli'de öncelikli bir konum kazandıran *Goeben* ve *Breslau*'nun gerilimli ve heyecanlı geçişleri yine aynı Boğazlar üzerinden olmuştu. Enver Paşa, Eylül ayında Bo-

* Gelibolu'daki muharebeye katılmış olan Fransızların adını burada saymamış olmamız, onları unuttuğumuzdan değildir. I. Dünya Savaşı'ndaki çatışmaların çok büyük bir kısmı Fransız topraklarında gerçekleştiği için, Gelibolu modern Fransa'nın milli anlatısı içinde hiçbir zaman ayrıcalıklı bir yere sahip olmamıştır.

ğazları kapatarak Rusya'nın en hayati çıkarlarına doğrudan darbe vurunca, Osmanlıların savaşa girmesi kaçınılmaz olmuştu. Neredeyse Rusya'nın tüm ihracatı, –en önemli kalem hububat iken şimdi petrol olmuştu- 'Avrasya'nın nefes borusu' olan Boğazlar üzerinden geçiyordu ve buraların denetimi için verilen mücadele bin yıldan daha uzun zamandır devam ediyordu. Flemenk bölgesine giden biri, uğruna binlerce insanın öldüğü, çamur içindeki, dikenli tellerle çevrili askeri kampların önemini pek hissedemeyebilir. Ama aynı şeyi Pers Kralı Kserkses'in üstüne kendi köprüsünü inşa ettiği Boğaz ya da Avrupa tarafında Gelibolu Muharebesi'nin yapıldığı, Boğaza hâkim olan tepeler için söyleyemeyiz. Bu topraklarda muazzam bir tarih yatar: Avrupa ile Asya'nın ilk defa Yunan-Pers savaşında karşı karşıya geldiği bu yerde, şimdi Avrupalı Hıristiyanlar, Müslüman Osmanlılarla -fahri olarak kâfirlerden saymadıkları Avrupalı müttefiklerince desteklenen- savaşıyordu.

Liman von Sanders, Osmanlı 1. Ordu'sunun genel kumandanı* sıfatıyla başkentin güvenliğinden de sorumlu olduğundan, Boğazların savunmasını güçlendirmek için tüm sonbahar ve kış dönemi boyunca yoğun mesai harcadı. General Liman, İtilaf devletlerinin bir deniz saldırısındaki en muhtemel hedefi olan Çanakkale Boğazı'na -Kilitbahir ve Çanakkale'deki hisarlar sırasıyla Avrupa ve Asya kıyılarındaydı- bataryalar yerleştirdi. Bu hazırlıkların yanı sıra, İngiliz donanmasının Çanakkale'den geçmeyi başarması ihtimaline karşı tedbir olarak, Marmara Denizi'nin Yeşilköy ve Sarayburnu arasında kalan batı kıyısı boyunca muhtelif yerlere ve keza Adalar'a da kıyı bataryaları yerleştirdi. Odessa'da toplandığı söylenen hem karadan hem denizden çıkarma yapacak Rus birliklerine karşı daha kuzeyde, Boğaziçi'nden Karadeniz çıkışına kadar uzanan hisarlara silahlar yerleştirilip bunlar hareketli

* O zamanlarda feldmareşallik rütbesine sahip olan Von der Goltz Paşa, Liman'dan çok daha kıdemliydi. Goltz Paşa işgal edilen Belçika'da kısa bir süreliğine askeri vali olarak görev yaptıktan sonra, 1914 senesinin Aralık ayında İstanbul'a varmıştı. Von der Goltz ile Liman arasında komuta hiyerarşisine dair bir sürtüşme yaşanmasın diye kendisine sultanın yaver-i ekremi olmak gibi genel itibarıyla sembolik olan bir görev verildi.

taburlarla güçlendirildi. Yine de bu hisarların yeteri kadar mühimmat deposuna ve top güllesine sahip olmadığı malumdur. Bu mahrumiyetin başlıca sebebi, Romanya'nın kendi toprakları boyunca her türlü silah nakliyatını yasaklama kararıydı ki, bu yüzden Berlin, Osmanlı Devleti'ne silah göndermek için rüşvet, hile ve entrikaya başvurmak zorunda kalıyordu. (Avusturya-Macaristan, savaşın açılış muharebesinde keşmekeşle dolu bir başarısızlık sergileyerek Sırbistan'ı işgal edememişti. Bunun sonucunda, Sırpların o sıralar devam eden bombardımanı yüzünden Tuna Nehri ile Rusçuk arasında nehir botlarıyla nakliyat yapmanın da uygun olmadığı anlaşılmıştı.) İngilizlerin Boğazlara saldırma girişimiyle yüz yüze gelindikten sonra, yolunda gitmeyen diplomatik temaslar, Alman yüksek komutasını panik havasının eşiğine getirdi: Balkanlar üzerinden sevkiyatla ilgili olarak, Osmanlıların savaşa girmesini takip eden haftalarda yürütülen bu diplomatik faaliyetlerden sonuç alınamamıştı. Viyana'yla olan diplomatik sorunlarla enine boyuna ilgilenmek neredeyse bir yıldan fazla zaman alırken, Romanya probleminde çok daha hızlı hareket edildi. Moltke'nin ardından Alman genelkurmay başkanlığı vazifesini devralan Erich von Falkenhayn, 14 Kasım 1914'te, yani Bâb-ı Âli'nin savaşa girmesinin üzerinden yalnızca on gün geçmişken, Osmanlı ile bağlantı yolunu açmak için Romanya'yı savaş dışı bırakacak bir saldırı planı üzerinde çalışıyordu.[2] Boğazlardaki tabyaların çoğunu bizzat teftiş eden Liman, bir İngiliz deniz bombardımanının oluşturacağı tehditten en az endişe duyan kişiydi. 7 Aralık 1914'te tüm gerekli tedbirlerin alınmış olduğuna dair kendinden emin bir şekilde Falkenhayn'a güvence verdi: Savunma sistemleri dayanacaktı.[3]

Liman von Sanders, Gelibolu tarihindeki anlaşılması güç şahsiyetlerden biridir. Muhtasar ve donuk bir kişiliğe sahip olmasına rağmen rakiplerinin çoğunda kendisine karşı hiddetli bir tahammülsüzlük yaratmış olması ironiktir. Kısmi sağırlığı olan Liman'ın duyma güçlüğü, onun asosyalliğe eğilimli fıtratını büyük ölçüde perçinlemiş gibi görünmektedir. Liman'ı müdafaa eden kimseler bile, onun diplomaside pek yetenekli olmadığını ve Pera'daki cemiyet hayatında önemli bir rol oynamadığını kabul

etmek zorunda kalmışlardı. Enver Paşa ona tahammül edemiyor ve bu durumu diğer insanlardan saklamıyordu. Liman'ın kendi yaveri olan Fritz Bronsart von Schellendorf bile, onun yaptığı şeyleri Büyükelçi Wangenheim'a ispiyonluyordu. Wangenheim, Liman'a karşı öyle yoğun bir tahammülsüzlük hissediyordu ki, kendisini görevden almak için yaptığı nice başarısız girişimden sonra, 1914 senesinin Aralık ayında, onun akıl sağlığının yerinde olmadığıyla ilgili söylentiler yaymaya başladı. Hatta daha ileri giderek, Alman genelkurmay başkanlığından onu muayene etmesi için bir uzman psikiyatrist göndermesini istedi. Wangenheim'ın Liman'la ilgili olumsuz değerlendirmeleri; Wangenheim'ın kötü muameleleri karşısında 'kendini zavallı hissettiğinden ve paranoyasından' şikâyet eden ve 'kafasını yaslayıp rahat rahat ağlayacağı bir omuz' ihtiyacını karşılayan Pallavicini ve Pomiankowski ile daha iyi ilişkiler tesis etmiş bir Liman tasviri yapan Alman diplomatik tarihçileri tarafından da benimsenmiştir.[4]

Avusturyalılar, ister samimi bir iyi niyetle (Wangenheim'ın inandığı gibi) ister Osmanlı-Alman diplomasisiyle ilgili olarak içerideki birinden bilgi alma arzusuyla hareket etmiş olsunlar, esas itibarıyla Liman'a kendilerinden biriymiş gibi davrandılar. Bu sessiz sakin feldmareşale düşkün olanlar Pallavicini ile Pomiankowski'den ibaret değildi. Alois Musil de Liman'dan kesinlikle etkilenmişti; Mareşali, Enver ile Bronsart'tan hem daha zeki hem de daha 'güçlü' buluyor ve onun dostluğunu Wangenheim'ınkine kat be kat yeğ tutuyordu.[5] Liman'ın dalgın vaziyeti, düşünceler içinde kaybolmuş gibi görünümü, bir taraftan Almanların çoğunu (ve Enver Paşa gibi dediğim dedik Osmanlıları) çılgına çevirirken, diğer taraftan kıvrak Avusturyalı zekâsına çekici gelen şeyler barındırıyordu. Liman sistematik bir düşünce adamı olmak dışında bir şey yapmıyordu ve ara ara farklı ruh halleri arasında gidip gelmeye yatkın olmasına karşın, kendi komutanlık tarzı içinde temel olarak ihtiyatlı davranıyordu. Kayser ve Baron Oppenheim'ın icadı kutsal savaş planlarını pek ciddiye almıyordu. Ona göre bu planlar, Osmanlıların dikkatini asıl yapmaları gereken şeyden, yani topraklarını savunmak gibi en öncelikli gereksinimlerinden başka bir tarafa kaydıran 'kar-

maşık fanteziler' idi. Liman, Musil ve Prüfer ile iyi geçinmesine rağmen Frobenius, Niedermayer ya da Oppenheim'ın diğer cihat saha ajanlarının görevlerini engellemek için elinden gelen her şeyi yapıyordu.[6] Enver Paşa'nın Kafkasya'ya kış saldırısı yapma düşüncesinin saçma olduğuna inanan Liman, Erzurum'daki Osmanlı 3. Ordu'sunda görev yapması için paşanın defalarca dile getirdiği istekleri geri çevirdi. Harbiye nazırının daha büyük hedefi olan İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a asker gönderme fikrini 'son derece fantastik' bulmuştu. Liman'ın tüm bu olaylarda sergilediği ihtiyatlılık, Osmanlı-Alman davası için kayser, Oppenheim ve Enver Paşa'nın coşkulu planlarından daha faydalı olabilirdi.[7]

Enver Paşa bizzat sorumlu olduğu Sarıkamış faciasından sonra, Liman'ın hazırlık planlarını pek eleştirebilecek bir konumda değildi. Yine de, bunu yapmaktan kendini alamadı. Çanakkale Boğazı'ndaki hisarlarda uzun zamandır beklenen İngiliz bombardımanı 19 Şubat 1915'te başladıktan sonra, Liman o zamana dek yapılmış hazırlıkların dışında acil durum tedbirleri almayı reddetti. Enver Paşa'nın özel ricasını yerine getirmemesi bir tarafa, Edirne'deki iki piyade tümenini bile geri çağırmadı ve bu işi yapmayı deneyen Bronsart'ı emre itaatsizlikle suçladı. Bu hakaret Enver Paşa'nın izzeti nefsini öyle kırdı ki, doğrudan Kayser Wilhelm'e yazarak, Liman'ın ordudan ihraç edilmesini istedi. Hatta bir rivayete göre Enver Paşa, Alman mareşali yolunun üstünden kaldırmak için, tam o zamanlarda zehirletmeyi denemiş ama başarısız olmuştu. Çanakkale Boğazı'nı koruyan Osmanlı-Alman kuvvetlerinin şansına, Kayser Wilhelm onu görevden çekmeyi reddedince Liman, hem İtilaf devletlerinin deniz saldırılarına hem de Enver Paşa'nın onun aleyhinde düzenlediği entrikalara karşı 'nadir bulunur bir soğukkanlılığı' muhafaza etti.[8]

Çanakkale Savaşı boyunca Bâb-ı Âli'deki siyasi ve askeri karar mercilerinin tutumlarına ne kadar yakından bakılırsa, Liman'ın ölçülü davranışları da o kadar olağanüstü görünür. Liman'ın fevkalade ihtiyatlılığı ve sakinliği, başta Bronsart ve Enver Paşa olmak üzere onun çevresindeki kimseleri çileden çıkarmıştı. Wangenheim, Liman'a yönelik küçümseyici tavrını daha nazik-

çe fakat muharebe alanında ona güvenmekle pek bağdaşmayan bir üslup içinde ifade ediyordu: Kraliyet donanması, Çanakkale Boğazı'ndaki bataryaları dövmeye devam ederken Osmanlı Bankası'nın İngiliz müdürü vasıtasıyla, barış görüşmeleri için Londra'nın nabzını yoklama girişiminde bulunmuştu. Wangenheim, 8 Mart 1915'te Berlin'e şöyle yazdı: 'Almanların ve Avusturyalıların mühimmat tedarikiyle ilgili verdikleri tüm o sözleri yerine getirmemeleri yüzünden, İtilaf donanması savunmayı yarıp geçerse, bunun Osmanlıların tutumları üzerindeki etkisi tahmin edilemeyecek boyutlara varabilir'.[9] Şimdiden etrafı düşmanla çevrilmiş olan büyükelçi, 'Osmanlıların % 90'ının Almanlardan bariz bir şekilde nefret ettiğine' inanıyordu.[10] Wangenheim, Osmanlı topraklarında ikamet eden Almanları, muhtemel bir İtilaf zaferinin Osmanlılarda ortaya çıkaracağı öfkeden korumak için, Boğazları ilk elden teslim etmek istedi. Wangenheim, Ocak 1915 gibi yakın bir zamana kadar Boğazların düşeceğinden o kadar emindi ki, ABD Büyükelçisi Morgenthau'dan kendisinin kıymetli eşyalarına sahip çıkmasını rica etti.

Wangenheim'deki çaresizlik hissi, Pera cemiyetindeki herkesi değilse bile çoğunluğu ele geçirmişti. Pallavicini bile İtilaf devletlerinin cepheyi yarıp geçmesi durumunda iç kesimlere doğru gidecek bir acil durum treniyle kendisinin ve hizmetindekilerin yurt dışına çıkışını ayarlayarak, kendi güvenliğini garantiye alıyordu.[11] 19 ve 25 Şubat tarihlerindeki bombardımanların ardından İngiliz bahriyeliler hem Asya kıyısından hem de Gelibolu Yarımadası'nın ucundan karaya çıkarak, 'terk edilmiş silahları havaya uçurdular, projektörleri kırdılar ve düşman tabyalarını tahrip ettiler'.[12] İngiliz donanması ilerlemeye devam ederse, buharlı gemilerle İstanbul'a varmaları en fazla on gün alırdı. Tahmin edileceği üzere ve Pomiankowski'nin anılarında yazdığı gibi, şimdi şehre 'daimi bir panik havası' çökmüştü. Haydarpaşa Garı iç kesimlere doğru kaçmak isteyen Osmanlıların ve benzer şekilde yabancıların akınına uğramıştı. Yayılmakta olan çarpıcı bir dedikoduya göre Osmanlı Hanedanı, eski başkentini, Hz. Muhammed'in nazarında 'kızıl elma' olan bu kutsal yeri şimdi terk etmeye hazırlanıyordu. Daha ilginci, bu söylentilerin tama-

men gerçek olmasıydı. İttihat ve Terakki hükümeti, padişah ve saray halkı; tüm mobilyaları, altın ve nakit para rezervlerini, hatta Topkapı Sarayı'ndaki kutsal emanetleri güvenli bir yerde tutmak için paketleyip Anadolu'ya göndermişti: Hükümete ait olanlar Eskişehir'e, İslam eserleri Ankara'ya yollanmıştı. Morgenthau'ya göre, Jön Türklerin İtilaf devletleriyle müzakere yapmak için kendisini rehine olarak tutacaklarından korkan Wangenheim, onların peşinden Anadolu'ya gitmeye çekiniyordu.[13]

Liman ise aksine, düşman bombardımanı Çanakkale Boğazı'nın dış kesimindeki hisarları yerle bir ettikten ve boğaza hakim olan Çanakkale'yi blokaj altında tuttuktan sonra bile herhangi bir endişe belirtisi göstermedi. Avusturya Askeri Ataşesi Pomiankowski ve Alman Bahriye Ataşesi Humann gibi, Liman da İtilaf devletlerinin yakın zamanda cepheyi yaracakları düşüncesini akıl almaz buluyordu.[14] Boğazın her iki tarafında konuşlanmış bin tane top, hücum yapan gemilere nişan almıyor muydu? Çanakkale Boğazı'nın aşağı kısımları, tüm geçişi önleyecek şekilde boydan boya mayınla döşenmemiş miydi? İttifak devletlerinin Osmanlı'yı savaşa sokmalarının bir nedeni de Boğazların mayınlandıktan sonra Rusya ile onun batılı müttefikleri arasındaki bağlantıyı kesecek kadar geçilmez olması değil miydi? Liman kıyı savunmasının dayanıklı olduğu hususunda Falkenhayn'a Aralık ayında güvence vermemiş miydi?

Şubat ve Mart ayları boyunca birbiri ardına gerçekleşen saldırılar, kıyıdaki bataryalar tarafından sonunda geri püskürtülürken Liman sükûnetini koruyordu. İngiliz ve Fransız donanma silahlarının ciddi tahribatlar yarattığı ve Mart ortasına kadar cephanenin bitmeye yüz tuttuğu doğrudur. Fakat Osmanlılar her zamanki gibi azimli davranan Alman subayların yardımıyla mevzilerini korudular. İngiliz donanması 18 Mart 1915 sabahı sonuncu şiddetli saldırısına başladığında, Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafındaki hisarlar patlamalarla sarsıldı. Çarpışma tüm gün devam etti. İngilizler ellerindeki donanma silahlarının menzil üstünlüğünden ötürü muharebenin büyük kısmında daha iyi savaşsa da, bunun sonuca pek faydası olmadı. İlk olarak *Bouvet*, akabinde *Irresistable* ve sonra *Ocean,* 8 Mart'ta döşenen yirmi mayınlık yeni

hatta çarptı. Üç savaş gemisinin kaybı, kıdemli bir komutan olan Oramiral John de Robeck'i son derece üzdü. Mayın temizleme çalışmalarından sorumlu olan Tuğamiral Roger Keyes'in, Bahriye Nazırı Winston Churchill gibi saldırıya devam etmekten yana olması ve John de Robeck'in yüksek rütbesi, kabinenin gözünü korkuttu. Kitchener ve Başbakan Asquith, Churchill'in ömrünün sonuna dek dizlerini döveceği hayati kararda, John de Robeck'ten yana oldular ve kara kuvvetleri kıyıdaki Gelibolu Hisarı'nı tahrip edene kadar deniz saldırısını durdurma kararı aldılar.[15]

İtilaf donanması mayın temizleme çalışmalarına sonuna kadar devam etseydi, olayların seyrinde nasıl bir değişiklik olacağını tam olarak kestirmek mümkün değildir. İngilizler ağır kayıplara rağmen bir ihtimal Çanakkale'yi geçebilirlerdi, fakat bunu başarsalar bile Liman von Sanders, Marmara kıyı şeridinin her iki tarafındaki başkente giriş noktalarına tahkimat yaptırmıştı. Almanya Büyükelçisi Wangenheim'ın endişelendiği gibi, İngiliz zırhlı gemilerindeki uzun menzilli silahların Osmanlı sarayına atış yapabileceği doğruydu. Yine de, İtilaf devletlerinin şehri alma çabaları muhakkak ciddi bir dirençle karşılaşırdı. Panik yaşansın ya da yaşanmasın 1877, 1912 ve 1913 yıllarında Çatalca hattı elde tutulmuştu. Kızıl Elma'yı ele geçirmek; genişlemeci Araplar, Türkler ve Slavların tümünün ağır bedeller ödeyerek öğrendikleri gibi kolay değildi. Osmanlı 5. Ordu'sunun, 25 Nisan'da Gelibolu Yarımadası'na çıkan İngilizler ve Anzaklara karşı sergilediği sağlam direnişten pay çıkaran birinin, Osmanlıların başkentlerini savaşmadan verecekleri fikrine iltifat etmesi çok güçtür.

Süveyş ve Sarıkamış taarruzlarının maksatları, çoğu gönüllü asker için muğlâk kalırken Gelibolu'da hiç gizem yoktu. Süveyş'teki gibi yine Müslümanların maneviyatını güçlendirmeyi amaçlayan dervişlerin yoldaşlığı, bu defa çok daha başarılı olmuştu.[16] 'Müthiş bir duyguyla' dolu olan Osmanlıların savaşma azmi, ister basit bir vatanseverlikten, ister işgalci kâfirlere karşı muharebe etmenin verdiği dini duygulardan kaynaklansın, bu azmi takdir etme hususunda İtilaf devletlerinin askerleri ve komutanları neredeyse hem fikirdi.[17]

Gelibolu'da gerçek bir cihat; kayserin düşlerini süsleyen

o kutsal savaş nihayet ortaya çıkmıştı. Fakat ne kayserin ne Oppenheim'ın ne de Almanya'nın her yere yayılmış olan kutsal savaş ajanlarından herhangi birinin bununla alakası vardı. 25 Nisan 1915 gibi tarihe geçen bir günde, Arı Burnu'ndan karaya çıkan Anzak birliklerine karşı Osmanlı muhafızlarını Sarıbayır tepelerinde mükemmel bir şekilde toplayan Mustafa Kemal, askerlerini mevzilerini bırakmamaları için ikna ederken Osmanlı cihat fetvasına ihtiyaç duymamıştı. Mustafa Kemal, başarılı kariyerinin hafızalara kazınan en bilindik olaylarından birinde, (anlatılanlara göre) askerlerine, 'Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum,' demişti.* Harekât açısından daha önemli olan bir olayda, Anzakların ilerlemesi karşısında doğu yönüne çekilen ve silahlarının tutukluk yaptığını iddia eden 9. Tümen askerleriyle karşılaşınca, onlara 'süngü takıp, yere yatmalarını emretti. Bunu yaparlarsa düşman da aynı şeyi yapardı ve böylelikle zaman kazanmış olurlardı'. Mustafa Kemal, cesaret, ataklık ve keskin bir stratejik düşünüşü harmanlayarak, Conk Bayırı tepelerini almıştır ve günümüz Türkiye'sinde burası 'Kemalyeri' olarak bilinir.[18]

Mustafa Kemal'in Conk Bayırı'ndaki efsanevi mevzi tutuşuyla birlikte, o zamanlar kimse bunu bilmiyor olsa da, Gelibolu muharebesinin başlamasıyla bitmesi bir olacaktı. Conk Bayırı ve Sarıbayır tepeleri, yarımadanın tüm güney kısmı için kilit noktalardı. Bugün 'Kemalyeri' mıntıkasını ziyaret edenler bunun sebebini kolaylıkla görebilirler: Osmanlılar bu tepeler üstünde, yarımadanın batı kıyısındaki Anzak Koyu üzerine ateş açmak için açık bir alana sahip olmuştu. Conk Bayırı sadece 260 metre yükseklikte olmasına rağmen, Boğaz'a da yukarıdan hâkim bir ko-

* Emrin, Mustafa Kemal tarafından farklı şekilde ifade edilmiş olma ihtimali vardır. Şöyle ki, aslında bu emri verdiği 57. Alay'ın 'neredeyse tümü' bu ve devamındaki çarpışmalarda hayatını kaybetmiş olduğu için, olacakları öngörme noktasının altı çizilmek istenmiş olabilir. Mustafa Kemal'in 57. Alay'a verdiği emir, muharebe meydanında canını yitiren bir erin üstünde daha sonra bulunan notta şu şekilde yazılıdır: 'Hiçbirimizin Balkan Savaşlarındaki utancı tekrarlamak yerine, ölmeyi tercih etmekte tereddüt edeceğini sanmıyorum. Fakat aramızda böyle insanlar varsa, onları hemen ortaya çıkarıp kurşuna dizmeliyiz!'

numdadır. Tüm Akdeniz'deki en muazzam manzaralardan biri buradadır; Çanakkale Boğazı'nın bir tarafında Avrupa diğer tarafındaysa davetkârca uzanan Asya. Havanın açık olduğu bir gün doğuya, batıya ve güneydeki Seddülbahir'in sarp kayalıklarının ötesinde seyreden en heybetli gemilerin 'süs havuzundaki oyuncaklar' gibi durduğu güneye uzanan denizi görmek mümkündür. Anzak birlikleri bu tepeleri Nisan ayında ele geçirmiş olsaydı, İngiliz kuvvetleri Boğaz'a hâkim olabilirdi. Gelibolu ile ilgili son değerlendirme raporunda bizzat Osmanlı genelkurmayının itiraf ettiği gibi, 'Anzakların ilerleyişi, Boğaz'a yukarıdan bakan tepeleri alacak kadar genişleseydi, Osmanlı savunmasının kalbine ciddi ve belki de öldürücü bir darbe indirilmiş olabilirdi.'[19]

O gün Sarıbayır tepelerinde Mustafa Kemal yetkinliğinde bir kumandanın bulunuyor olması, Osmanlıların ve Almanların başına konmuş bir talih kuşudur. Sonrasında Osmanlı 5. Ordu'sundaki 19. Tümen'i komuta eden Mustafa Kemal, aslında Anzak Koyu'na yaklaşık 8 km uzaklıkta, Boğaz'ın en dar yerinin yukarısında batı kıyısında yer alan Maydos yakınlarındaki Bigali'deki redif birliği karargâhındaydı. Yarımadanın Saros Körfezi'ne bakan kuzey tarafında karaya çıkma olduğuna dair aldığı duyumlar üzerine Bolayır'a doğru apar topar yola çıkan Liman von Sanders, bir İngiliz yanıltma harekâtının oyununa gelmişti. Liman, İtilaf güçlerinin karaya çıkışını yanlış değerlendirmişti, ama Mustafa Kemal'in Conk Bayırı'nda aldığı inisiyatifin önemini hemen idrak edip, onu demir haç nişanıyla ödüllendirdi. Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te albaylık rütbesine yükseltildi. Enver Paşa'nın kıskançlığı Osmanlı basınının Mustafa Kemal'in kahramanlıklarına yer vermesini engellese de, Atatürk efsanesinin tohumları Gelibolu'da sağlam bir şekilde atılmış oldu.

Gelibolu'daki başarılı Osmanlı savunması için övgüyü hak eden diğer bir kişi ise Liman von Sanders'tir. Deniz harbinin ilk günlerindeki gibi, Liman'ın ağırbaşlılığı onun altında görev yapan Osmanlı ve Alman subaylarını rahatlatmaya yardımcı olmuştu. Onun yanılgıya düşerek Bolayır'ı takviye ettikten sonra bile paniğe kapılmaması takdire şayandır. Osmanlı ve Alman su-

baylar arasında bir hayli sürtüşme olsa da, baskıcı askeri emirler çoğunlukla disiplinin hâkim olmasını sağlıyordu.

Liman von Sanders ile Mustafa Kemal arasındaki ilişki bu askeri zorunluluklar içinde usulen sürüyordu. İki adam da birbirinden pek hoşlanmıyordu. Liman, Mustafa Kemal'in savaş öncesinde Fransız sempatisi beslediğini ve Enver Paşa gibi Alman hayranlarından hazzetmediğini gayet iyi biliyordu. Alman mareşal, Bulgarların neden İttifak devletleri yanında hâlâ savaşa katılmadığıyla ilgili Mustafa Kemal'e fikrini sorduğu vakit, 'Çünkü onlar savaşı Almanların kazanacağına ikna olmadılar,' cevabını almıştı. Konuyla ilgili kendi fikrini söylemesini rica edince Mustafa Kemal sakin bir üslupla, 'Ben de Bulgarlarla aynı kanaatteyim,' demişti.[20] Liman'ın tarafından bakarsak, verdiği emirleri Mustafa Kemal'in inatla yerine getirmemesinden rahatsızdı. Mesela, Ağustos ayındaki Suvla çıkarmasının ardından Anafarta'da yeni bir yer almak için Arı Burnu'nu bırakması için verdiği emre riayet etmemişti. Yine de, Mustafa Kemal'in inatçılığı ödüllendirilecekti: Liman tam altı tümeni onun emrine vermeye sonunda razı oldu. Giderek yükselen şanına yeni bir sayfa ekleyen Mustafa Kemal, ilk defa Nisan ayında ele geçirdiği Conk Bayırı'nı tekrar geri aldığı 9 Ağustos tarihli bir karşı saldırıyı bizzat yönetti. Liman von Sanders, Mustafa Kemal'in sınırları zorlayan itaatsiz tavırlarına içerlemesine rağmen, Osmanlı ordusunun bu yükselen yıldızının 'aralıksız devam eden şiddetli saldırılara karşı yılgınlığa düşmeden sebatla gösterdiği direnişin, enerjisine tam olarak itimat edebileceği boyutta olduğunu' dile getirecekti.[21] Tıpkı Süveyş'teki gibi Gelibolu'da da askeri disipline kıyasla, İslami dayanışmanın kıymeti harbiyesi pek az olmuştu. Osmanlı safındaki tek panik emaresi İngiliz çıkarmasından sonraki ilk kritik günlerde, Mustafa Kemal komutası altındaki 77. Alay'da ortaya çıktı. Bu alay ağırlıklı olarak 26 Nisan'da muharebe alanından kaçan -birkaç saat içinde yerleri Türk takviye birliklerince doldurulacaktı- Arap askerlerinden oluşuyordu. Dua eden imamlar ve cennet inancı, bazı Müslüman askerlere İngilizlerin ve Anzakların açtığı yoğun ateş altında savaşmak için manevi kuvvet veriyordu. Buna rağmen ekseriyetle günü kurtaran, ihtiyaç duydukları tak-

viye ve cephaneyle ilgili düzenlemelerde Liman'ın organizasyon yeteneğiyle desteklenen Türklerin yiğitliği ve Mustafa Kemal'in muharebe şevki olmuştu.

Osmanlı-Alman cihadının mimarları Gelibolu zaferini özenle değerlendirmiş olsalardı, gerekli çıkarımları yapmaları mümkün olurdu. Bu zaferi ortaya koyan başlıca iki kişi kayserin kutsal savaşına pek bir kıymet atfetmemişti. Liman von Sanders etkin bir şekilde, ne zaman fırsatını yakalasa Oppenheim'ın çalışmalarını baltalamıştı. Mustafa Kemal ise kendi adına Panislâmcılığa o kadar soğuk bakıyordu ki, gün gelecek hilafeti; adına kayserin kutsal savaşının yapıldığı makamı tamamen ortadan kaldıracaktı. 'Hasta adam' Osmanlı, Panislâmcılık değil, askeri disiplin sayesinde bir kez daha vakitsiz bir ölümden kurtarılmıştı. I. Dünya Savaşı'nın başka bir sürü muharebesinde olduğu üzere burada da savunma, saldırıya galip gelmişti. Bu durum, Osmanlı Devleti için çalışmaya koyulma ve sınırları korumanın, kısıtlı gücünü cihadın uzak maceralarında tüketmekten daha hayırlı olduğunu gösteriyordu. Elbette ki kayser ve onun kutsal savaş timi böyle bir sonuca varmış değildi.

11

Peygamberin Soyu

[Mesih] *Tüm İslam âlemini büyüleyebilmek için çok özel bir fıtrata sahip olmalı... Özel bir kan taşımalı... Tüm İslam'ı ele geçirmek için... Peygamberin kabilesi olan Kureyş'ten gelmeli.*[1]

Sandy Arbuthnot, John Buchan'ın *Greenmantle* kitabından,

Türklerin Gelibolu'daki zafer dolu direnişleri, Osmanlı İmparatorluğu için İstanbul'u kurtarmaktan çok daha fazlasını yapmıştır. Keskin zekâlı askeri gözlemciler bu zaferi, Liman'ın ordu reformuna, Nisan'da bataryaların kurulmasına ve Mustafa Kemal'in taktik dehasına bağlayabilir. Fakat kader inancıyla ilgili 'kısmet' ve 'inşallah' kavramlarının önemine binaen Müslümanlara göre takdiri ilahi de göz önünde bulundurulmalıdır. Nihai Osmanlı zaferi İngiliz tahliyesine kadar beklemek zorunda olsa da, Gelibolu'daki stratejik değişiklik İslami cihat propagandası için geniş imkânlar yaratmıştı.

Dünya çapındaki cihadın mimarı Oppenheim, muazzam bir zamanlamayla, tam da Gelibolu'daki temsili en ön sıradan izleyebileceği Nisan 1915 tarihinde İstanbul'a vardı. Baron, Sarıkamış ve Süveyş'teki felaketlerin akabinde İngilizler Çanakkale Boğazı'ndaki tabyaları topa tutarken, yani Osmanlıların talihinin kapalı olduğu Şubat sonu ve Mart başında, propaganda görevi üzerine çalışıyordu. Oppenheim kendi üslubunca, yenilgileri zayıf komutanlık ya da silahların yetersizliğine değil, kötü propagandaya bağlamıştı. Tökezleyen kutsal savaşı yeniden canlandırmak ve Müslümanlar arasında Hacı Wilhelm ve Alman davasına

dair olumlu izlenimler yaymak için İstanbul, Konya, Halep, Şam, Beyrut ve Kudüs'te propaganda büroları açmak üzere Osmanlı Devleti'nin Asya'da kalan bölgelerinde dolaşmayı tasarladı.[2]

Oppenheim'ın Osmanlı kutsal savaşını yeniden canlandırma planlarının merkezinde, rolü hâlâ net olarak belirlenmemiş Mekke Şerifi Hüseyin vardı. Daha evvel gördüğümüz üzere, şeriflik 1905-1906 Akabe krizi sırasında, Londra ile Berlin arasındaki dünya liderliği yarışı içinde siyasi bir futbol müsabakasına dönüşmüştü; İngilizler Abdülhamid'in elindeki halifeliği Mekke şerifinin lehine zayıflatmaya çalışırken, Almanlar buna mukabil sultanın hak iddialarını mümkün olduğunca sesli bir şekilde dile getiriyorlardı. İki rakip Hıristiyan devlet arasındaki Panislâmcı propaganda savaşı yarı seküler Jön Türk Devrimi arifesinde geçici olarak sönükleşmişse de, Kasım 1914'te Osmanlı cihat fetvasının ilan edilmesinin akabinde daha da büyük bir tazyikle yeniden kızışacaktı. İngiliz ve Alman siyaset adamlarının çoğu, halifelik üzerine yapılan daha önceki ısınma müsabakasını unutmuşken, Oppenheim bunu asla aklından çıkarmadı. O, Osmanlıların savaşa gireceği bile kesinleşmeden evvel, Eylül 1914 gibi erken bir tarihte İngilizlerin Osmanlı-Alman nüfuzundan bağımsız, Mekke merkezli yeni bir halifelik kurma çabalarının yarattığı tehlikeye parmak basmıştı.[3] Onun bu ikazı geleceği iyi okumaktan geliyordu. Osmanlıların Süveyş Kanalı tehdidinin, 1915 senesi Ocak ayı ortasında görünür olmaya başlamasıyla birlikte Kitchener, Kahire'deki adamı Gilbert Clayton'a bir mektup yazdı. Derhal Arapçaya çevrilip Şerif Hüseyin'e iletilen bu mektupta, 'Düzgün şecereye sahip bir Arap, Mekke ya da Medine'de halifeliği üstlenebilir ve şu anda vuku bulan musibetler, Tanrı'nın izniyle defedilebilir,' ifadesi yer alıyordu.[4] Şerif Hüseyin'in kabilesi Haşimîlerin, aslında doğru kavim –Hz. Muhammed'in torunu Hasan ibn Ali üzerinden peygamberin kabilesi olan Kureyşliler ile kan bağı taşıyorlardı- olduğuna dair yaygın bir kanı vardı. Yani İngilizler Şerif Hüseyin'i kazanabilirlerse, bu durum dini meşruiyeti zaten zayıf olan sultanın kutsal savaş fetvasına ciddi bir darbe indirebilirdi.

Oppenheim ve Osmanlı-Alman cihadının şansına, Şerif

Hüseyin'in oğullarından biri Haşimî ailesi ile Jön Türk rejimi arasındaki sorunları gidermek için Mayıs 1915'te İstanbul'a gelmeyi kabul etti. Bu kişi, Suriye ile Irak'ın gelecekteki kralı Faysal'dı. Fakat henüz o vakitler, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ilk Mekke mebusu olup gelecekte Mavera-i Ürdün Emirliği'nin kralı olarak göreceğimiz abisi Abdullah'ın gölgesinde kalıyordu. Faysal'ın Lawrence'ın en gözde Arabı olarak sonradan kazandığı ün çerçevesinden bakılınca ironik görünebilir ama babasının iyi niyet elçisi olarak İstanbul'a onun atanmasının nedeni, abisi Abdullah'ın Kitchener ile 1914 senesi başında Kahire'de beraber vakit geçirdikten sonra daha çok İngiliz yanlısı olmasıydı. Henüz otuz yaşındaki enerji dolu Faysal, çöl savaşçısı bir aşiret reisi tarifine tam olarak uyuyordu. Faysal, ikisi de ince düşünceli ve başkalarına karşı nazik olan babası ve abisinden farklı olarak, Kureyş soyundan gelen emir konumu için biçilmiş kaftan gibiydi. Lawrence onu 'uzun boylu, endamlı, kuvvetli, neredeyse kral gibi görünen' biri olarak tarif edecekti.[5] Büyük Britanya'ya karşı yapılan savaşta yeşil bayrağı taşıyacak olan kişi işte bu kişiydi.

Faysal ile babasını Osmanlı cihadına çekmek çetrefilli bir iş olacaktı. Hüseyin'in İngilizler hesabına çalıştığını duymayan kalmazken, Abdullah'ın Kahire'de Kitchener'le görüştüğü Osmanlı-Alman tarafının bilmediği bir sır değildi. Hac ziyaretinin dünya çapına yayılmasıyla birlikte çoğu hacı Mekke'ye güvenli bir şekilde ulaşmak için şimdi İngiliz gemilerine bel bağlamıştı. Bu durum yüzünden şerifliğin diplomatik konumu savaş öncesinde bile son derece karmaşık bir hale gelmişti. Yıllık hac ziyaretine dayanan Hicaz ekonomisi savaş yüzünden bozulmuştu. Osmanlıların tahıla el koyması ve 1915 senesindeki çekirge salgını, batı Arabistan'daki vahim durumu daha da kötüleştirdiği için, bölge şimdi İngilizlerin gıda ithalatına bağımlı olmuştu. Bedevîler etrafta yağmalayacakları çok az hacı kalmasıyla birlikte, artık İngilizlerin dağıttığı rüşvete bel bağlamaya başladı. Bazen Osmanlılar ile Almanlardan da para alarak iki taraflı oynadıkları da oluyordu. Şerif ailesinin sadece ekonomik durumu çerçevesinde düşünüldüğünde bile, İngilizler ile bağlarını kesmeleri durumunda mahrum kalacakları maddi kaynakları İstanbul tedarik

etmedikçe, ailenin böyle bir şeyi göze alması çok zordu. Bağdat Demiryolu'nun dağlık bölgelerde kalan kısımları tamamlanıncaya kadar (Hicaz Demiryolu'nun Medine'ye giden kısmı orada ayrılmaya başlıyordu) bunun olması pek muhtemel görünmüyordu.

Jön Türk Devrimi'nin bir takım uygulamaları Mekke ile diplomatik ilişkilerin daha da zora girmesine sebep oldu. Hüseyin eski kafalı bir Müslüman emirdi ve İttihat ve Terakki'nin Nisan 1909'da Abdülhamid'i zorla tahttan indirmesini, kutsal bir şeye hakaret gibi düşünmüştü. Hamidiye döneminde Panislâmcılığa yapılan vurgu, bir taraftan hac trafiğini arttırırken, diğer yandan sultanın imparatorluk idaresindeki yüksek mevkilere Arapları getirmesinin önünü açtığı için şerifliğe fevkalade faydalar sağlamıştı. Jön Türklerin siyasi otoriteyi merkezileştirmesi ve Mekke ile Medine'ye kâfir Avrupalıların dillerinin öğretildiği seküler okullar getirme çabası, şerifi idareye daha da yabancılaştırmıştı.[6] Hüseyin'in Trablusgarp Savaşı sırasında Osmanlı davasına destek vermekte bariz bir şekilde akim kalmasıyla birlikte ilişkiler daha da beter bir çıkmaza girdi. I. Dünya Savaşı başlarken Mekke ile Bâb-ı Âli arasındaki karşılıklı güvensizlik, Türklerin şerifi defedip onun yerine İttihat ve Terakki'nin sevdiği kimselerden biri olan, Haşimîlerin malı mülkü elinden alınmış Zaid kolunun lideri Ali Haydar Paşa'yı getireceğine dair etrafta dolaşan söylentilerle birlikte son raddeye varmıştı.*

Abdullah, Kahire bağlantıları yüzünden Türkler ve Almanların gözünden düştükten sonra, Bâb-ı Âli'de aile işlerini korumak için Faysal'ın adı daha fazla ön plana çıktı. Babası ile Jön Türkler arasında hemen hemen hiç güven kalmadığı için, onun vazifesini yerine getirmesi güç görünüyordu. Ama Faysal'ın yedekte tuttuğu gizli bir diplomatik silah vardı: Baron Max von Oppenheim. Baron tıpkı Abbas Hilmi'nin Mısır tahtı davasının Alman yönetimince desteklenmesinde kullanıldığı gibi, bu defa da Hüseyin için potansiyeli yüksek bir diplomatik cevherdi. Geleceğin şerifi,

* Hüseyin'in Haziran 1916'da isyan etmesinin akabinde, Jön Türklerin yeni şerif olarak gerçekten Ali Haydar'ın ismini zikretmeleri ve onu Medine'ye yerleştirmeleriyle birlikte bu söylentilerin aslı olduğu anlaşıldı.

Hamid döneminin o eski güzel günlerinde cemiyet hayatına girmeye çalışan bu etkileyici Alman delikanlıyla Boğaz'daki sarayında şarap içip yemek yemiş, aralarında tahmin edileceği üzere güzel bir elektrik olmuştu. Ne Baron Mekke'nin büyüleyici Haşimî emirini unutmuş ne de Hüseyin, Oppenheim'ın kayser adına kendisini iltifat yağmuruna tutmasını aklından çıkarmıştı.[7]

Baron Oppenheim, Araplarla ilgili her şeye sempatiyle yaklaşan ve onlara son derece düşkün bir mizaca sahip olduğundan dolayı, şerif için kuşkucu Jön Türklerle müzakereleri sürdürebilecek en ideal arabulucuydu. Faysal, barona dalkavukluk etmek için Pera Palas'taki odasında ona yakınlık göstermiş ve böylelikle onun diplomatik bir göreve getirilmiş olma gururunu okşamıştı. Otelde Faysal'a eşlik eden ve Hüseyin'in kardeşlerinden biri olan Nasır, hırslı yeğeninin neler yaptığını kontrol etmek için gönderilmişe benziyordu. Görüşme 24 Nisan 1915 Pazar günü, yani herkesçe beklenen İngilizlerin karaya çıkışı gerçekleşmeden bir gün evvel gerçekleşmişti. Bu zamanlama, Faysal'ın İstanbul'daki destek toplama turuna dair neden çok az şey bilindiğini açıklayabilir: Gelibolu'daki talihsiz gelişme, Bâb-ı Âli ile şerif arasında bir uzlaşı sağlanmış olmasının kamuoyunda yaratacağı sevinci boğmuştu.

Faysal ile Oppenheim'ın yüz yüze yaptıkları görüşme, yakın cepheden gelen haberlere rağmen hâlâ tarihi bir fırsattı. Dünya çapındaki cihadın mimarı, kayserin muhterem İslam âlemine gönderdiği hususi temsilcisi Oppenheim, Osmanlı-Alman cihadında kişisel bir sorumluluk almak için nihayet İstanbul'a vardı ve ilk iş olarak düzgün şeceresi olan bir emiri kazanıverdi. Faysal da görüşmenin muhtemel önemine aynı şekilde ayak uydurmuştu; babası Hüseyin'in şeriflik iddiaları için Oppenheim'ın büroları vasıtasıyla Almanya'nın desteğini kazanmak suretiyle İttihat ve Terakki'nin babası yerine başkasını atamasını engellemeye çalışıyordu.

Görüşme çok dostane bir hava içinde geçti. Faysal ve Oppenheim yarı Arapça, yarı Fransızca konuşarak adet olduğu üzere birbirlerinin hal ve hatırlarını sorarken Faysal, babasının Oppenheim'a verdiği kıymeti vurgulamaya bilhassa dikkat etti.

Ağdalı kişisel iltifatlar az çok tahmin edilir bir durumken, siyasi övgüler daha da ilginç boyutlara varmıştı. Faysal, Oppenheim'a 'İslamiyet'in çıkarları ile Almanya'nın menfaatleri bire bir örtüştüğü için Allah'a şükrediyorum,' diyordu.* Haşimî emir, 'Müslüman ülkeler ile Almanya'nın dini farklıdır. Fakat bu farklı dinlerle ilgili maddi çıkarlar, asla karşılıklı menfaatlerin önüne geçmemelidir,' diye doğru bir noktaya işaret ederek itirafta bulunuyordu. Şerif Hüseyin dışarıda İngiltere'ye dostluk göstermesine rağmen Faysal, babasının 'duacı olduğu şeylerden birinin, şu anki Osmanlı-Almanya ittifakı olduğu'nu barona anlatmıştı. Faysal'ın iddiasına göre Osmanlı-Alman davası babası için o kadar kutsaldı ki, Hüseyin bunun Osmanlı cihat fetvası şeklinde ete kemiğe büründüğünü gördükten sonra, 'Artık ölsem de gözüm arkada kalmaz,' demişti.[8]

Bu hoş bir konuşmaydı, ama Oppenheim kutsal savaş için manevi destek güvencesinden daha fazla şey bekliyordu. Faysal'a tekrar tekrar söylediği üzere, asıl ihtiyacı olan şey İslam âlemindeki insanların doğru birlik beraberliği oluşturmasıydı. Her şeyden önemlisi, Mekke'deki şerifliğin ruhani gücünün konumunun değişmesiyle ilgili tek bir laf bile edilmemeliydi. Oppenheim 'tüm Müslümanların gözünün içine baktığı yegâne ve merkezi otoritenin daimi suretle Osmanlı halifesi olarak kalması gerektiğinde' ısrar etti. Osmanlı halifesi kutsal yerler üzerindeki otoritesini kaybederse 'İngilizlerin elinin Mekke ve Medine'nin ve ondan sonra da tüm Müslüman devletlerin yakasında olacağı' hususunda Faysal'ı uyardı. Oppenheim, 'Eğer imansız İngilizler Hicaz'ın kontrolünü ele geçirirlerse, Mekke'de yapılan hac ziyaretini yönlendirebilecek ya da onu ezecek bir konum kazanırlar,' dedikten sonra felaket haberi verir gibi kasvetli bir tonla, 've dini vecibelerinizi serbest bir şekilde yerine getirmenizi engelleyebilirler,' diye belirtti. Baron bundan dolayı, 'İngiliz entrikalarına karşı savaşmanın ve Osmanlı halifesinin buyruklarına riayet

* İlginç ve çarpıcı bir paralellikle, Berlin ile Bolşevikler arasında arabuluculuk yapan Parvus-Helphand, bundan sadece birkaç ay önce Pera'daki Alman elçiliğinde yaptığı tarihi görüşmesinde, Wangenheim'a, 'Alman yönetiminin menfaatleriyle Rus devrimcilerin çıkarlarının tamamen aynı olduğunu,' dile getirmişti.

etmenin başta şerif ve onun Haşimî kabilesi olmak üzere tüm Müslümanların vazifesi olması gerektiğini; bu yolla İslamiyet'in gücünün ve itibarının korunabileceğini,' bildirdi.[9]

Faysal, İngiliz nüfuzunun hac ve genel olarak İslamiyet üzerindeki zararlı etkileri konusunda Oppenheim ile aynı fikirde değildi. Buna rağmen, bu iki adam temelde müşterek bir İngiliz antipatisi hissiyatında birleştikten sonra Faysal, Osmanlı hilafetinin yüceliğine saygı gösterilmesi hususunda Oppenheim'la aynı fikirde olmasa da olurdu; bilhassa da bu kurum o sıralar Jön Türk hükümetinin güçten yoksun bir maşasına dönüşmüşken. Faysal'ın ajanları, Jön Türklerin Hüseyin'i devirmeyi planladıklarına dair kanıtlar bulmuşlardı ve muhtemelen Faysal'ın gezisinin amacı Enver ve Talat Paşaların niyetlerini değiştirmekti.

Mekke ile Bâb-ı Âli arasında, her iki tarafın da muazzam bir ihtiyat içinde sürdürdüğü hassas bir karşılaşma oynanıyordu. Hüseyin muhtemelen İngilizlerin Hicaz'ı abluka altına almalarıyla sonuçlanacak bir adım atıp halkını aç bırakmaktan korktuğu için, İstanbul'dan gelen telgraf ve özel temsilci bombardımanına rağmen Osmanlı-Alman kutsal savaşını görünür şekilde tasdik etmekten mümkün mertebe kaçınıyordu. Şerifin eylemsizliği Enver Paşa ile Cemal Paşa'yı öfkeden deliye çevirmişti, ama bu davranışına karşılık onu defetmeleri, kutsal savaşın dini meşruiyetine zarar verebilirdi. Bu yüzden beklemekle yetiniyorlardı. Şerif kendince bir yararlılık göstererek, yeşil sancağın Cemal Paşa'nın Kudüs'teki ordusuna gönderilmesine göz yummuştu. Fakat bu hayati önemdeki Süveyş Kanalı operasyonuna birlik göndermeden destek vermenin ucuz bir yoluydu. Bu kadar küçük bir şeyle Cemal Paşa'yı avutması pek muhtemel değildi.

Faysal'ın, Oppenheim'ın desteğini kazanmak için yaptığı girişimler, şeriflik cephesinden gelen bir diğer zekice savaş hamlesiydi. Hüseyin tüm bu kutsal savaş fikrinin baron ve kayserden çıktığını ve Almanya'nın gücünü Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının hizmetine sokmak için Jön Türklerin de onlarla uyum içinde hareket ettiğini gayet iyi biliyordu. Faysal, Oppenheim ile yaptığı konuşmada bunu dolaylı bir şekilde itiraf etmiş, Almanya ile kaysere tonlarca övgü yağdırırken İslamiyet içinde Osmanlıların

üstünlüğü iddiaları mevzusunu konuşmaktan kibar bir şekilde kaçınmıştı. Oldukça zeki bir manevrayla, Trablusgarp Savaşı sırasında Mekke'nin Bâb-ı Âli'yi destekten yoksun bırakması gibi sancılı bir konuyu makul göstermek için, şerifliğin pasifliğini 'çaresizliğe' bağlamıştı. Babası, İtalyan işgalinin ardından 'çaresiz' hissetmişti çünkü Üçlü İttifakın bu sabık üyesinin işlediği ağır suçlardan sonra, İslam âlemi ile Almanya arasındaki bir ittifak hayali suya düşmüş gibi görünmüştü. Oppenheim şerifliğin ihanetinin hasıraltı edilişini gözden kaçırmış, kendi hükümetini İtalyanları kınama mevzusunda başarısız olduğu için eleştirerek ona cevap vermişti. Sonrasındaki konuşma, Faysal'ın başını muhtemelen ağrıtmayacak bir mecraya; İtilaf devletlerinin İslam'a karşı yaptıkları gaddarlıklar mevzusuna kaymıştı.[10]

Haşimî Emiri Faysal'ın, Oppenheim'ı hoşnut etmesi kolay olmuştu, ama Enver ve Talat Paşaların güvenini kazanmak için daha fazla şey yapması gerekecekti. Bu yüzden baronla yaptığı konuşma boyunca şerifin yepyeni bir sayfa açabileceğini çıtlattı. Hüseyin kutsal savaşa katılmaya isteksiz değildi, aksine Osmanlıların kendisinin kutsal savaşa daha ciddi yaklaşması gerekiyordu ki, o da buna dâhil olabilsin. Suçlamalara girişen Faysal, İttihat ve Terakki'nin Mekke ve Medine'ye Avrupa tarzı okullar kurarak kutsal yerlerin saflığını bozduğunu Oppenheim'a hatırlattı. Osmanlılar, Araplara kâfirlerin dilini öğreteceğine hacıları ziyaret edip Mekke'nin kozmopolit halkı arasında İslamiyet'i yayarak onları kutsal savaşa dâhil etmeliydi.[11]

Faysal'ın dile getirdiği şeyler, Osmanlıların yaptığı sadakatsizlik suçlamalarına yönelik zekice bir karşı söylem olsa da, Jön Türkleri kazanmak için belagat ustalıklarından daha fazla şey sunması gerekiyordu. Şerif masaya ne koyabilirdi? Faysal babasını zor duruma düşürecek kadar kesin çizgilerle belirlenmiş yükümlülük altına girmekten sakınarak, Oppenheim'a Hüseyin'in '[gelecekteki] Süveyş Kanalı saldırısına katılmak üzere Arap atlılarından oluşan bir ordu ile Bedevîleri göndermeye' hazır olduğunu söyledi. Ama taarruz gücünün sayısını ve bu işin ne kadar zaman içinde düzenleneceğini belirtmedi. Faysal'ın Somali, Sudan (oradaki Şeyh Mergani'nin Müslüman taraftarlarının

babasının manevi otoritesine tam bir sadakat gösterebileceğini' müphem bir iddiayla dile getirdi) ve daha uzakta bulunan, İngiliz hakimiyeti altındaki Hindistan'da cihadı teşvik etmek için özel görevliler gönderme sözü de hâlâ muallâktaydı.[12]

Oppenheim yakında başlayacak olan cihada dair verilen bu sözlerden bir kez daha kuşkuya düşerek, Faysal'dan cihat görevlilerinin İngiliz donanmasının dikkatini çekmeden Hint Okyanusu'na varmaları bir tarafa, evvela Kızıldeniz'den tam olarak nasıl geçeceklerini anlatmasını istedi. Faysal bu noktada yine kaçamak cevaplar verdi. Fark edilemeyecek kadar minik olan Arap yelkenlileri ile Kızıldeniz'in her zaman kolaylıkla geçilebileceğini söyledi. Bu yolla, 'Mısır yönetimindeki Sudan'la kolaylıkla iletişim kurabilirim,' diye açıkladı. Faysal daha zorlu olan Hindistan yolcuğu için babasının kutsal savaş görevlilerinin 'çeşitli yenilikçi grup yandaşları' gibi görünerek, Cidde'den İngiliz gemilerine kolayca binebileceğini savundu. Bu cihat ajanları, suçlanmalarına sebep olacak evraklar taşımamaya dikkat etmeli ve bunun yerine şerifin kutsal savaş buyruklarını Müslümanlara sözlü olarak anlatmalıydılar. Oppenheim, İngiliz yönetimindeki Hindistan'da bir ayaklanmanın yeşil sancağı dalgalandırmak için böylesi bir harekâtın potansiyelini değerlendirmesini istediğinde, Faysal bilindik kaçamak tarzıyla, 'Biz vazifemizi yerine getirdikten sonra başarılı olup olmayacağımıza karar verecek olan Allah'tır,' dedi.[13]

Faysal'ın Pera Palas'taki performansını, yalnızca babasının mevkisini elinde tutma mücadelesinde zaman kazanmak amacıyla yapılmış bir oyalama taktiği olarak değerlendirmek kolaydır. Oppenheim'ın zeki Arap kabile şeflerinin cazibesine karşı kötü şöhretli bir zaafı vardı ve Faysal'dan oldukça etkilendiği ortadadır. Yine de, baron aptal biri değildi. Faysal'a verdiği sözleri çok daha kuşkucu olan Enver Paşa'nın önünde ve daha resmi bir şekilde tekrar etmesi için ısrar etti. Oppenheim için, şerifin oğluna Osmanlı harbiye nezaretinde kolayca dinleyici kitlesi bulmak övgüyü hak eden azımsanmayacak bir başarıydı. 1915 yılındaki Nisan ayının son haftasında Faysal ve Enver Paşa, Mekke ile Bâb-ı Âli arasında mevcut sorunları gidermek için iki kere bir

araya geldi. Faysal, şeriflik adına harbiye nazırından para ve silahın yanı sıra, Arap Yarımadası'nda İbn Reşid'i kayırmayı bırakmasını bilhassa istedi. Enver Paşa görüştüğü kişinin iyi niyetine güvenmediği için Hüseyin'den talep ettiği şeyleri kâğıda dökmesi zaman aldı. Paşa, şerifin sadakatini göstermesi için oğullarından birini Osmanlı 4. Ordu'sunun hizmetine vermesini talep ederken, şerif ailesinin bir üyesinin sonraki Süveyş saldırısına bizzat katılması gerektiğini düşünerek hareket etmişti. Benzer şekilde, Hüseyin'e Hicaz ve Suriye Bedevîlerini harekâta göndermesini tembih ederken, İngilizlere karşı Osmanlı cihadına katılmanın kutsal bir görev olduğunu vurguluyordu. Paşa, Faysal'ın Somali, Sudan ve Hindistan'a cihat görevlileri gönderme sözüyle ilgili olarak ise, Bâb-ı Âli'ye gelişmeleri hafta hafta bildiren raporlar göndermesini istedi.[14]

Bu noktada, şerifin gerçek niyeti bir süre bulanık kaldı. Faysal'ın İstanbul'a varmak için Şam'dan geçerken orada milliyetçi Arap subaylarla görüştüğü doğrudur. Bu durum sonradan vuku bulacak Arap ayaklanmalarının oluşumunun, Mart 1915 gibi erken bir tarihte başlamış olduğunu akla getirir. Yine de, Faysal'ın İstanbul ziyareti sırasında gerçekten Bâb-ı Âli'nin şerifle ilgili niyetlerini değiştirmekle uğraşmadığına ve Enver Paşa'nın görevden alma kararına çoktan varmış olduğuna inanmamak için bir sebep yoktur. Oppenheim, Enver Paşa ve sadrazamla görüşmesi Faysal'a başka bir fayda sağlamamış olsa bile, şerifliğin Osmanlı kutsal savaşına destek vermesinin ne anlama geldiğini ciddi şekilde düşünmeye itmişti. Faysal'ın 30 Nisan 1915'te Büyükdere'de Oppenheim'a anlattığı gibi, Mekke sadece muhtemel mücahit adaylarını hizmete almanın en doğru adresi değil, aynı zamanda müminler için taşıdığı kutsal önemden dolayı casusluk faaliyetleri için harika bir paravandı. Oppenheim'a Hicaz'da ikamet eden Sudan uyruklarının sayısının sırf son beş sene içinde beş kat artarak, neredeyse 30.000 kişiye ulaştığını ve bunların sadece bir bölümünün cihadı kışkırtmak için memleketlerine geri gönderilmesinin bile Hartum ve Kahire'deki İngiliz otoriteleri için ciddi sorunlar yaratabileceğini anlattı. Konu İngiliz yönetimindeki Hindistan'a gelince, Faysal sorunlarla ne

kadar çok kafa yorduysa, Oppenheim da orada ciddi bir cihat ayaklanması için Mekke'nin en ideal fırlatma rampası olduğuna o kadar çok ikna oldu. İngiliz tebaasından yıllık hac ziyareti için Hicaz'a gelenler dışında, bir şekilde sürekli orada ikamet eden ve hepsi askeri hizmete alınabilecek binlerce kişi vardı. Faysal ustalıklı bir propaganda taktiği önerdi: Bu Hint Müslümanları kutsal şehirlerde kıtlık ve açlık olduğu haberini yaymak için alt kıtaya geri gönderilirse, İngiliz ambargosu elbette ki ayıplanacaktı. Faysal'ın itiraf ettiği gibi, İngilizlerin 1914'te savaşın patlak vermesinden bu yana dört tahıl gemisini kıyıya yanaştırıp neredeyse tüm Hicaz nüfusunu beslemeye yardım ettiği doğruydu, ama Hindistan'daki Müslümanların bundan haberi yoktu. Mekke hacıları ve göçmenleri herhangi bir kötü niyetleri yokmuş gibi masumca İngiliz ticaret gemilerine binip memleketlerine ulaşana dek sessiz kalırlarsa, ondan sonra artık İngiliz karşıtı kutsal savaşın ateşini fitillemek için Mekke'de kasten yapılmış kıtlığın ve açlığın dehşet verici hikâyesini herkese yayabilirlerdi. Faysal eğer ki Bâb-ı Âli gerekli ödenekleri sağlarsa, tüm bunları gerçekleştireceğine dair Oppenheim'a söz verdi.[15]

Bu büyük bir 'eğer ki' idi. Babasının Osmanlı kutsal savaşına halk desteği sağlama konusunda süregelen gönülsüzlüğü hesaba katıldığında Faysal, Enver Paşa'nın harbiye nezaretinin cihat propagandası için ciddi bir maddi destek ya da yeniden planlanan bir kanal harekâtında babasının Bedevî taburlarını donatmak için kullanacağı silahları göndermesini ummuyordu. Kayserin kutsal savaşıyla ilgili her mevzuda iyimserliğe yatkın olan Oppenheim bile, şerifin ciddi bir şekilde oyuna dâhil edileceğine tam olarak ikna olmamıştı. Faysal ile yaptığı görüşmeden sonra yazdığı durum değerlendirme raporunda, savaş esnasında halife ile şeriflik arasında felakete yol açacak bir ayrı düşmenin engellenmesi gibi 'yadsınamaz bir müspet sonuca' erişildiğini öne sürdü. Baron, Hüseyin'in Osmanlı-Alman kutsal savaşını desteklemesini elbette canı gönülden istiyordu. Çünkü sırf bu hareket bile cihada o zamana dek mahrum olduğu, kutsal bir otorite tarafından tasdik edilmiş olma gücünü kazandırabilirdi. Şerifin cihat fetvasına görünür şekilde arka çıkması, 'tüm Müslümanların halife-sultan

hazretlerinin kutsal sancağı altında birleşmesine yardımcı olabilir, bilhassa da kutsal savaş ilanında Avrupalı bir devlete –yani Almanya- tanınan ayrıcalığın kötü çağrışımlarını ortadan kaldırabilirdi. Peygamberin kabilesinin mübarek kanını taşıyan insanlar kutsal savaşa destek verirse, cihat, kâfirlerle ilgili bu lekeden arınıp temizlenmiş olurdu.[16]

Kayserin cihadı, kutsal Mekke şehrinin yöneticisinin en sonunda katılım sözü vermesiyle birlikte, artık İngiliz yönetimindeki Hindistan'a girmeye hazırdı. Yine de ortada ciddi bir sorun vardı. Neredeyse tüm Hint Müslümanları, Osmanlı padişahı ve Mekke şerifi gibi Sünniyken, Anadolu ile Hindistan arasındaki en kısa yol Şiîliğin hâkim olduğu güney Mezopotamya ve İran bölgesinin arasından geçiyordu. Oralarda halife-sultan hazretlerinin, Osmanlı şeyhülislamının ve şerifin cihadı meşrulaştıran hükümleri pek dikkate alınmıyordu. Hindistan yolunu güvenli hale getirmek için Osmanlı kutsal savaş fetvasının ayrıca Şiî din görevlileri tarafından da tasdik edilmesi gerekecekti.

12

Şiî Stratejisi

Burada, aşağı Mezopotamya düzlüğündeki bir çölün ortasında, eski Babil şehri yakınında, İslamiyet'in en kutsal türbelerinden biri, Şiîlerin Mekke'si, Hz. Muhammed'in yeğeni Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in mezarları yer alır.

Hans Lührs, Alman arkeolog ve gizli ajan[1]

İngilizler, halife-sultanın cihat ilan etmesiyle birlikte 1914'te başlayan yeni usûl dünya liderliği yarışını epey geç idrak etti. Kitchener'in Aralık gibi erken bir tarihte İslam'ın önemini kavradığı doğrudur, ama sonrasında Mekke yöneticisi Hüseyin'e son derece beceriksiz müdahalesi, İngilizlerin dünyeviciliğinin ve kabiliyetlerinin yalan olduğunu gösterdi. Kitchener'in şerife halifelik unvanını önermesi, İslam âlemindeki bir siyasi iktidar konumunu sadece ruhani bir mevki gibi görerek, yanlış anlamış olduğunu gösterdi. Kitchener'in daha önemli dikkatsizlikleri arasında, İslam dünyasındaki Sünnî-Şiî ayrımını fark edememek de yer alıyordu. Bu bölünme şerif olduğunu iddia eden biri bir tarafa, en meşru Osmanlı halife-sultanının bile Şiîlerce dini otorite olarak asla kabul göremeyeceğini kesinleştirmişti.[2]

Hz. Muhammed'in yeğeni ve damadı olan Hz. Ali'nin 661 yılında bir camide namaz kılarken şehit edilmesinden beri, taraftarları gerçek halifenin sadece onun soyundan gelebileceğine inanıyordu. Bu durum, Sünnîlerce tanınan Emevi, Abbasi ve Osmanlı halifelerinin Şiîler tarafından asla aynı şekilde kabul görmeyeceğini gösteriyordu. İslam dünyasının büyük bölümünde Şiîliğin

küçük bir azınlık mezhebi olarak kalmış olması, onların neden Batılı siyaset adamları tarafından çoğunlukla gözden kaçırıldığını anlamaya yardımcı olur. Bunlardan biri olan Kitchener'in, İslam ile ilgili deneyimleri Sünnîlerin ağırlıkta olduğu İngiliz yönetimindeki Hindistan ve Mısır ile sınırlıydı.

Ne var ki, 680 senesindeki Kerbela Savaşı'nda Hz. Ali'nin oğlu ve veliahdı olan Hüseyin'in korkunç bir şekilde katledilip başının kesildiği güney Mezopotamya'daki Şiîler, gözden kaçacak kadar küçük bir topluluk değildi. Bugünkü genel kanının aksine, İran hiçbir zaman Şiîliğin kutsal merkezi olmamış, günümüzdeki İran'ı oluşturan yerlerin çoğunun Şiîlerin eline geçmesi 16. yüzyılda Safevî Hanedanlığı zamanında gerçekleşmişti. Şiîlerin ikinci Mekke'si; İran'daki Tahran, Kum ya da Meşhed şehirleri değil, Irak'taki Kerbela idi. Tıpkı maddi durumu ve sağlığı yerinde olan Sünnîlere ölmeden evvel bir kere Mekke'ye hacca gitmenin farz kılınmış olması gibi, inançlı Şiîlerin de benzer şekilde Hüseyin'in aşağı Mezopotamya'daki türbesini ziyaret etmeleri gerekiyordu. Kerbela, Mekke ile oldukça benzer şekilde hac ticareti sayesinde büyük ölçüde canlılık (ve zenginlik) kazanmasına rağmen 20. yüzyıla dek önemsiz bir yer olarak kalmıştı. Birçoğu, hac ziyaretine gelecek din kardeşlerine kalacak yer sağlamak için zengin Hindistan Şiîleri tarafından inşa ettirilen Kerbela'daki zarif konaklar, İslam dünyası içinde Kerbela ziyaretinin önemini güçlü bir şekilde ifade eder. İngiliz gemilerinin modern çağda Hindistan hac trafiğine egemen olmasına kadar, alt kıtadaki Şiîlerin Mezopotamya'ya hacca gitmesi, Sünnîlerin daha uzakta kalan Hicaz'a varmalarından çok daha kolay olmuştu. Kerbela ile Hindistan arasına İran'ın yerleşmesiyle birlikte, Osmanlıların Anadolu ve Arap vilayetleri ile Hindistan arasındaki en kestirme kara yoluna Şiîlik hâkim olmuş oldu.

Oppenheim'ın cihat bürosu bu durum karşısında tahmin edileceği üzere, Kerbela'daki din adamlarını kazanmak için 1914'te gizli bir savaş heyeti oluşturdu. Londra'daki devlet adamlarının çoğu İslam dünyasının ikiye bölünmüşlüğüne ilgisiz kalırken, Berlin'in bu alandaki çalışmaları günden güne yoğunlaşıyordu. Savaş öncesi Mezopotamya deneyimi olan tek Alman kâşif el-

bette ki Baron değildi. Konu bugünkü Irak ve İran toprakları olduğu zaman, Oppenheim'ın elinde Afganistan ve Hindistan'ı yakından tanıyan Niedermayer heyetindeki başı beladan kurtulmayan Almanlardan çok daha iyi adamlar vardı. Hans Lührs, Conrad Preusser, Paul Maresch ve Walter Bachmann'ın dâhil olduğu bir Alman arkeolog grubu, 1914'te Temmuz krizi patlak verdiği esnada Mezopotamya'daki büyük bir kazıyı yeni bitirmiş bulunuyordu. Esasen, iyi Arapça konuşması sayesinde aşiret reisleriyle muazzam ilişkiler kurmuş olan Hans Lührs, saha ajanı olmak için özellikle kıymetli bir cevherdi. Ayrıca kendisi iyi bir yazardır. Onun Mezopotamya harekâtıyla ilgili anlatısı sadece edebi zarafetinden ötürü değil, aynı zamanda ele aldığı konunun ihtişamından dolayı da, I. Dünya Savaşı hatıratları içinde çok büyük bir şöhreti hak eder.* Lührs yıllar sonra şunları nakledecekti: 'Bizim vazifemiz, Şiîler ile Sünnîleri arasında kadimden gelen hararetli ihtilafı yatıştırmaya gayret etmek ve Sünnîlerin şeyhülislamı tarafından ilan edilen 'kutsal savaşa' Şiîleri kazandırmak gibi yabana atılmayacak kadar zor şeyleri amaçlıyordu.[3]

Kerbela'ya gönderilen, Lührs'ün de içinde bulunduğu heyete Yüzbaşı Fritz Klein başkanlık ediyordu. Klein tıpkı Lührs gibi çok isabetli bir tercihti. Savaş öncesinde hem Kahire'de hem de Tahran'da askeri ataşelik yaptığı için, Ortadoğu'yu geniş ölçüde gezmiş, hatta 1913'te güney İran'daki Kaşkay ayaklanmasına karşı düzenlenen askeri harekâta bile katılmıştı. Klein, Kress gibi bitmez tükenmez bir çalışma ruhu taşıyan iyi bir Alman subayı olmasının yanı sıra, meslektaşından farklı olarak diplomatik becerileri de haizdi. Bu yetenekler sadece aşağı Mezopotamya'daki aşiret liderleriyle muhatap olurken değil, Kerbela'nın (Şiî) baş

* Hans Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence* (1934) Lührs'ün hatıratı Hitler iktidara geldikten kısa bir süre sonra yayınlandığı için, İngiliz dilinde eser basan yayınevleri, ona Nazi yaftası vurmuş olabilir: Eser hiçbir zaman İngilizceye çevrilmedi. Lührs'ün savaş zamanı kahramanlıklarıyla ilgili olarak kaleme aldığı derlemeler, Nazilik davasına belki dolaylı olarak hizmet etmiş olabilir, ama hatıratı propagandacı bir yayın olarak düşünülmedi. Dönemin siyasi anlayışı, Dagobert von Mikusch tarafında kaleme alınan giriş bölümü hariç olmak üzere, eserin anlatısına sızmamıştır.

müftüsünden (Sünnî) Osmanlı cihat fetvası için hayır duası almayı garantilemek için de gerekliydi. Şiîlerin, İran'ın büyük kısmını 1907'de fütursuzca 'nüfuz bölgelerine' ayıran İngilizler ile Rusları yok etmeye sıcak bakacaklarını düşünmek için bir sürü sebep olmasına rağmen bu, onların Almanya'ya daha büyük bir muhabbet besliyor oldukları anlamına gelmezdi. Şiîler, İran'la yüzyıllarca savaşmış Osmanlılar ve onların padişahını hâlâ pek sevmiyordu. İran-Osmanlı çatışması geçmiş yıllar içinde sakinleşmiş olmasına rağmen Sünnîler ile Şiîler arasındaki kadim mezhep kavgası hiçbir zaman tam olarak durulmamıştı.

Klein'ın görevi 1914-15 kışında bambaşka bir mecraya doğru sürüklendi. Oppenheim'ın cihat bürosu bu göreve başlangıcından bitişine dek göz kulak olmasına rağmen, Klein'a başlangıçta verilen iş, kültürel diplomasiden ziyade sabotaj doğrultusundaydı. Kutsal savaş girişiminin, dışişlerinin Ağustos 1914 tarihli 'İslami-Yahudi Dünyada Gerçekleştireceğimiz Eylemlerin Genel Planı' raporunda ve Oppenheim'ın Ekim ayındaki daha detaylı 'Düşmanlarımızın Müslüman Bölgelerinde Yürüteceğimiz Faaliyetler Hakkında Bildiri' çalışmasında özetlenen uzun vadeli hedefleri arasında, Basra Körfezi'nin başında yer alan Karun bölgesindeki Abadan yakıt tankları ve petrol rafinerisinin ele geçirilmesi vardı. Churchill'in ileri görüşlü komutası altındaki İngiliz donanması, kömürlü sistemden yakıtlı motorlara geçmeye yeni başlamıştı ve Berlin güvenilir bir akaryakıt kaynağı bulabilirse, Alman donanması da onların yolunu takip etmek istiyordu. Son yıllarda Basra Körfezi'ne geniş bir ilgi göstermeye başlayan Hamburg-Amerika Gemicilik Şirketi'nin sahibi Albert Ballin, 1914 senesinin Ekim ayı başında Wilhelm yönetimine, Şattü'l-Arap'ta suyolu boyunca uzanan Karun bölgesini ele geçirmenin Almanya'ya 'Reich donanma idaresi için muazzam bir kıymet taşıyan... sınırsız petrol kaynakları zenginliği' getireceğini yazıyordu. Oppenheim her zamanki üslubuyla, Abadan petrol depolama tesislerinin ve rafinerisinin kullanılabilir potansiyelinden ziyade İngilizlerin onlardan faydalanmasını engellemekle ilgileniyordu. Başlangıçta Ballin'in petrol sahalarına el sürülmesine karşı yaptığı itiraz, Alman genelkurmay başkanlığında kabul görmüştü. Fakat bir İngiliz-Hint

keşif kolunun Kasım ayında Körfez Bölgesi'ne gönderilmesi, Almanların Karun'u ele geçirme ihtimallerinin tümünü suya düşürdü. Klein, Abadan'ı ele geçirmek yerine, Oppenheim'ın ilk planı doğrultusunda yerel boyutta bir cihat vücuda getirerek petrol sahalarını ateşe vermek için uğraşacaktı.[4]

Klein'ın Osmanlı kutsal savaşının kıvılcımlarını Basra Körfezi'ne yayması için güney Mezopotamya'daki Şiîliğin merkezinden geçmesi gerekecekti. Aynı şekilde Niedermayer'in Afganistan heyetinin de Şiîliğin hâkimiyetindeki İran'dan geçmesi icap ediyordu. Bu yüzden Almanya'nın kutsal savaş saha ajanları, Demoklesin kılıcı gibi Oppenheim'ın dünya çapındaki cihadının üzerinde sallanıp duran mezhep ayrılığı ile er ya da geç yüz yüze gelmek zorundaydı. Bağdat ile Karun arasındaki en kestirme yol, neredeyse tamamen doğrusal bir düzlemle Kerbela üzerinden geçtiği için, Şiîlerden destek bulmak amacıyla Niedermayer yerine Klein'a güvenmek daha anlamlıydı. Çünkü Niedermayer İngiliz gözetiminden kaçmak için Basra Körfezi'nin mümkün olduğunca kuzeyinde kalmayı deneyecekti.

Böylelikle, Klein'ın Kerbela'daki diplomatik görevi sonradan icat edilen bir şey gibi oldu. İngiliz takviye güçleri Körfez'e akın ederken -1914 senesi sonuna kadar yaklaşık 12.000 kişilik Hint birlikleri hafif toplarla birlikte karaya çıkmıştı- Şiîleri kazanma stratejisine, gerçekleşme ihtimali gittikçe azalan petrol sahaları saldırısından daha fazla önem verilmesi gerektiği ortaya çıktı. Oppenheim bu yüzden Klein'ı Lührs, Preusser, Maresch ve Bachmann gibi tecrübeli Ortadoğu uzmanlarıyla destekledi. Bu arkeologlar yeni dünya liderliği oyununun klasik üslubu içinde, Klein'ın Mezopotamya heyetine katılmak için, tıpkı *Greenmantle* kitabının kahramanı Richard Hannay gibi siperlerden dışarı çıktılar. Hans Lührs 'askerlik mesleğinde' mutlu olduğundan başlangıçta dış dünyaya gitmek için gönülsüz olan Hannay'dan farklı olarak, siperler yerine iki nehir arasındaki mistik topraklarda bir şeyler yapacağı için sevinç doluydu. Lührs tıpkı Oppenheim gibi Doğu'ya gönlünü kaptırmış ve savaş öncesinde mutlu anılar yaşadığı yere geri gönderilme teklifine dünden razı olmuştu.

Şiî stratejisinin manevi önemine karşın, Klein'ın heyeti yal-

nızca altı Alman, bir İranlı çevirmen, şahın uzaktan akrabası olan İranlı bir asilzade ve birkaç Arap hizmetliden oluşan küçük bir gruptu. Klein'ın Körfez'de İngilizlere güçlü bir şekilde saldırmaya ihtiyacı olsaydı elindeki adamlar sayı olarak yetersiz kalırdı. Ama onun cihat takımının mütevazı boyutu, kıvraklık gerektiren mevcut vazife için mükemmeldi. Afgan emirini Almanya'nın gücüyle etkilemek için Niedermayer'in mümkün olduğunca silahlı adama ihtiyacı varken, Klein'ın hedefi kaba kuvvetten ziyade, daha çok diplomatik ustalık gerektiriyordu. Kerbela'ya bir Alman ordusu gönderilmesi Mekke'nin kâfirler tarafından işgal edilmesi kadar ağır bir hakaret olabilirdi. Kerbela Baş Müftüsü Şeyh Ali el-Irakeyn, bir cihat fetvasını silah zoruyla kesinlikle imzalamazdı. İmzalasa bile, o fetva artık Şiîler için pek meşruiyet taşımazdı.

Klein'ın kafilesi Ocak 1915'te Bağdat'tan güneye doğru yola çıktığında, Lührs etrafındaki toprakların tarihte yaşadığı refah dolu günler ile şimdi gördüğü çorak hali arasındaki tezattan çok etkilendi. Buralar ölümün yaşamdan daha gerçek göründüğü hayalet topraklardı. Her tarafa yayılmış 'ıssızlık ve kasvet' havası, bazen oradan geçen tek tük kervanlar tarafından kesintiye uğrasa da, bu durum 'orada bir yaşam olduğu izlenimi' vermeye yetmiyordu. Kervanlar bile sırtlarında ölüm havası taşıyordu; neredeyse tüm kervanlarda güney Mezopotamya'nın kutsal topraklarına gömülmek üzere Hindistan ya da Çin kadar uzak yerlerden taşınan en az bir ya da iki Şiînin tabutu bulunuyordu. Lührs, Şiî dünyasının her yere nüfuz etmiş olan şehitlik ve azap çekme kültlerinin yanı sıra, oradaki acımasız, iç karartıcı havayı solumuştu. Bir zamanlar Asur, Pers ve Abbasi İmparatorluklarının en canlı yeri olan bu bölgenin tamamında, şimdi ürkütücü bir durgunluk hüküm sürüyordu. Lührs burasıyla ilgili olarak, 'Yük hayvanlarının boyunlarındaki zillerin çınlaması ile araba gıcırtılarının, etraftaki sessizliğe karşı boşluğun namesini oluşturduğunu,' yazacaktı.[5]

Bağdat'ın güneyindeki manzaranın sevimsizliğinden sonra, kutsal şehrin ilk görünümü derin bir rahatlama hissi vermişti. Lührs 'burada, aşağı Mezopotamya düzlüğündeki bir çölün ortasında, eski Babil şehri yakınında' Almanların, 'gizemli Kerbela

şehrinin' düz damlarıyla ve birkaç hurma ağacı ile çevrelenmiş olan dünyanın en kutsal Şiî camisinin mavi tuğlalı kubbesini nihayet ufuk çizgisinin ötesinde ilk defa gördüklerini yazıyordu. Kutsal şehrin sakinleri için 'yarı Alman yarı Osmanlı üniforma parçalarından oluşan' alaca bulaca kıyafetler içindeki tuhaf Alman seyyah kafilesiyle karşılaşmak da aynı derecede çarpıcı olmalıydı. Klein'ın heyeti şehrin hududuna zar zor varmıştı ki, 'arı sürüsü misali bir Doğulu güruhu, Araplar, İranlılar, Afganlar, Hintliler ve yarı çıplak çocukların hepsi birden, gelenleri az çok hayranlıkla karışık bir heyecanla selamladı'.[6]

Mekke'de olduğu gibi, Kerbela'da da farklı dünyalar her gün bir araya gelmesine rağmen, hiçbir zaman bu defaki gibi bir renklilik yaşanmamıştı. İranlı ve Arap tercümanlar vasıtasıyla Türk halife-sultanı (teoride) temsil eden Alman askerler ve arkeologlar kafilesi, Şiîlerin baş müftüsünden Osmanlı cihat fermanını sahiplenmesini istirham etmeye gelmişti. Şeyh Ali esrarengiz hediyeler ve vaatler getiren bu grubun gelişini duyduğu vakit, bazı hesaplar yapmaya başlamış olmasına rağmen herhangi bir karara varmak için elbette acele etmedi. Kafir ziyaretçilerle görüşmek üzere düşük rütbeli bir sürü görevliyi art arda gönderdikten sonra, nihayet kardeşini yollayıp onları evine davet etti. Almanlar baş müftünün sıradan bir yaşam tarzı olduğunu fark ettiklerinde şaşırdılar. Ali'nin kişiliği de yaşamı gibi mütevaziydı; giydiği Arap kıyafetleri ve başına sardığı beyaz sarığın bir zarafeti olsa bile, bunlar 'diğer imamlar ve müftülerin giydiklerinden farklı şeyler değildi'. Şeyh hazretleri Alman misafirlerini çok nazikçe ağırlamış, bol kepçeden İran pilavı ikram edip, etin en iyi kısmının onlara servis edilmesini buyurmuştu. Yemekten sonra Almanlara kahveyle sigara ikram edilmiş ve Arap-İran tarzına uygun bir şekilde hal hatır sorulup iltifatlar edilirken, Almanların Kerbela'ya geliş sebepleri gibi işe dair mevzular konuşmak ayıp kaçarmış gibi görünmüştü.

Bu karşılaşma, Klein ve Almanlar için müftü ile yapacakları bir sürü ümitsiz görüşmeden sadece ilkiydi. Doğu'da birinin ne dediği, nasıl dediğinden daha önemsiz bir meseleydi. Lührs'ün izah ettiği gibi, müftü 'birinin nasıl konuştuğu, nasıl mimikler

yaptığı, ikram edilen sigarayı nasıl içtiği, kahve içerken ağzını şapırdatıp şapırdatmadığı' gibi küçük şeyleri nazarı dikkate alıyordu. Şeyh Ali, Klein ile adamlarının güvenebileceği kimseler olup olmadığını anlamaya çalışıyordu. Şeyh zarifçe hazırlanan yemek öğünlerinin arasında, misafirlerine Kerbela'nın kutsal mekânlarını, camiyi, Hasan ve Hüseyin'in türbelerini, varlıklı Hint hacılarının yaptırdıkları mezar taşlarını gösterdi. Lührs'ün kervanlardan yükselen ölüm çığlıklarından tahmin ettiği üzere, cenaze işleri Kerbela'daki başlıca geçim kaynağıydı. Hacı mezarları için en değerli yer, caminin etrafında bulunan ve Hasan ile Hüseyin'in türbelerine yakın olan alandı. Şiîler için buraya gömülmek öyle büyük bir onur nişanı ve ayrıcalıktı ki, sadece zenginlerin ve bilhassa da Hindistan'dan gelen varlıklı kimselerin buna gücü yetiyordu. En varlıklı Hint hacılarının çoğu belki de vicdanlarını rahatlatma gayesiyle, daha talihsiz olan hacılar Hasan ve Hüseyin'e saygılarını sunarken burada kalabilsin diye büyük misafirhaneler vakfetmişlerdi.[7]

Kerbela'nın en önde gelen Hint Müslümanları, Alman cihat propagandası için umut vaat ediyor gibiydi, ama ortada bir de sorun vardı. Tıpkı imparatorluk donanmasının Hicaz kıyılarını kontrol etmesi sebebiyle Mekke'deki hac ziyaretini etkin bir şekilde elinde tutması gibi, Kerbela'da da İngiliz nüfuzunun ağırlığı gün geçtikçe daha hissedilir oluyordu. Klein sonunda dünya savaşına dair hassas mevzuyu müftüye açınca, Şeyh Ali tıpkı Hüseyin'in Enver Paşa'ya ve Faysal'ın Oppenheim'a yaptığı gibi kaçamak ifadeler kullandı. Müftü, İran'ı ve dünyanın her yerindeki Şiîleri küçük düşüren 1907'deki İngiliz-Rus anlaşmasına tabii ki gücenmişti. Ama yine de, Klein'a Kerbela'daki tüm din görevlilerinin maaşlarının Hint Şiîlerinin yaptığı yardımlarla ödendiğini ve bu paraların Bağdat'taki İngiliz konsolosluğu aracılığıyla aktarıldığını anlattı. Kerbela'nın baş müftüsü İngiltere'ye karşı cihat fetvasını onaylarsa, bunun bedeli olarak tüm gelirinden mahrum kalabilirdi. Bu yüzden Osmanlı kutsal savaşını desteklemek için 50.000 mark istedi.

Klein'ın adamları haftalardır bir sonuca ulaşamamış olmalarına rağmen, faaliyetlerine devam ediyordu. Ödeme şartlarıyla ilgili

sıkı pazarlıklardan sonra, -müftü, pey akçesi olarak 50.000 mark verilmesi ve aynı miktar paranın yıllık haraç gibi daimi olarak ödenmesinde ısrar etti- anlaşmaya varıldı. Şeyh Ali el-Irakeyn'in kalın parşömen üzerine yazıp, Kerbela'nın kabartmalı mührünü bastığı cihat fetvasına göre, dünyanın her yerindeki Şiîler İngiltere ile Rusya'ya karşı açılacak kutsal savaşa katılacaktı. Müftü ayrıca İran şahına yazdığı ve onu İtilaf devletlerine karşı cihada katılmaya davet eden resmi bir mektubu da Alman subaylara verdi.[8]

Berlin'deki kutsal savaş planlamacıları için bu baş döndürücü bir zaferdi. Kitchener, Enver Paşa ve Oppenheim'dan hiçbiri Mekke Şerifi Hüseyin'i ikna etmeyi henüz başaramamışken Klein, dünyanın en önde gelen Şiî din adamından Osmanlı-Alman kutsal savaşı için koşulsuz bir destek kazanmıştı. Kerbela'daki baş müftüyü ikna etmek ucuz olmamıştı, ama Almanlar için ödenen bu para getireceği şeyler yanında devede kulak kalırdı. Berlin 1915 senesi kuruna göre yaklaşık 12.000$'lık yıllık haraç ödemesine karşılık, İran'daki İngiliz gücünü yok etmek ve Hindistan yolunu açmak için Şiîliğin gücünü hizmetine aldı. Yeni usûl dünya liderliği yarışı, Afganistan yolundaki Niedermayer heyetiyle devam edecekti.

13

Hindistan Kapılarında

Doğu'da esen kavurucu bir rüzgâr var ve kuruyan otlar yeşillenmeyi bekliyor. Ve rüzgâr Hindistan sınırına doğru esiyor.

Sir Walter Bullivant, *Greenmantle* kitabındaki İngiliz istihbarat şefi karakteri[1]

Almanların Şiî stratejisinin başarısı ne kadar baş döndürücü olursa olsun, aynı zamanda daha ihtiraslı cihat planları yürüyor olmasaydı, bu başarı pek hatırlanmazdı. Klein aslında Bağdat'a kadar Oskar von Niedermayer'in daha büyük ölçekteki Afgan heyetine bağlı olarak görev yapmıştı. Abadan'daki petrol rafinerisi ile Kerbela'daki türbeler kendi çaplarında önemli hedefler olmasına rağmen güney Mezopotamya, İngiliz yönetimindeki Hindistan'a potansiyel bir kara geçişi sağladığından ötürü, Alman çıkarları için daha öncelikliydi. İngiliz imparatorluk donanması baştan sona tüm Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'na hâkim olduğu için, Almanların Afgan mücahit adaylarıyla Hint devrimcilere deniz yoluyla savaş malzemesi göndermesine olanak yoktu. Oppenheim ile Berlin'deki cihat planlamacılarının şanssızlığına, Berlin ile Hindistan arasında demiryolu da yoktu. Bu yüzden Niedermayer ve adamlarının İran çöllerini eski usul at ve katır kervanları ile geçmeleri gerekecek, ilerleme hızları kervandaki hayvan gücü ve insanların dayanıklılığına bağlı olacaktı.

Hindistan seyahatinin fiziksel güçlüğü, Niedermayer'in uğraşacağı sorunların sadece başlangıcıydı. Afganistan görevi ta-

sarlanır tasarlanmaz, diplomatik sorunlar ona musallat olmuştu. 4. bölümde yer verildiği gibi, Romanya'da dikkatli bir gümrük memuru Niedermayer'i sahadaki haberleşme faaliyetlerini yürütmek için ihtiyacı olan kablosuz seyyar telsiz ekipmanlarından (antenler sirk çadırı direği gibi gösterilmişti) neredeyse mahrum bırakıyordu. Niedermayer'in adamlarının Pera'da gevezelik ederek böbürlenmeleri, onun dağ geçitleri üzerinden gizlice Hindistan'a sızarak bir saldırıya liderlik ederken yaşayabileceği keyfi ortadan kaldırmıştı: İngiliz ajanları Kasım 1914 gibi erken bir tarihte, Almanların Afganistan girişiminin faaliyette olduğuyla ilgili alarma geçirmişti.

3. Yeni usul dünya liderliği yarışının 'oyun sahası'

K
ARAL GÖLÜ
HAZAR DENİZİ
Amuderya Nehri
Karakum Çölü
Kuzey-batı Cephesi
Aşkabat
Merv
Astarabad
Meşhed
Tahran
Kum
Çehar Deh
Tabas
Tazdan
Bircand
İ R A N
İsfahan
Yezd
Lut Çölü
Hamun Gölü
Kerman
Şiraz
Herat
A F G A N İ S T A N
Kabil
Peşaver
Kandahar
Helmand Nehri
Quetta
H İ N D İ S T A N
Belucistan
Bender Abbas
BASRA KÖRFEZİ
UMMAN KÖRFEZİ
Karaçi
Muskat
UMMAN DENİZİ

Vazifenin kendi iç diplomasisinin karmaşıklığı daha fazla sorun teşkil ediyordu. Enver Paşa, Oppenheim'ın Hindistan'a karşı bir Afgan cihadı ortaya koyma fikrini umumiyetle desteklemiş olmasına rağmen, bu pantürkist harbiye nazırının Asya'da kendi emelleri vardı ve bu emellerinin Almanların kontrolü altına girmesine gönlü razı değildi. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa girme lütfünü göstermesinden neredeyse üç ay evvel, yani 14 Ağustos 1914 gibi erken bir tarihte, Almanya ile Afganistan'daki Habibullah Han ya da Hindistan'daki Müslümanlar arasındaki herhangi bir anlaşmanın 'sadece Türk subayları aracılığıyla' yapılması konusunda Wangenheim'a ısrar etmişti.[2] Paşa bu doğrultuda Afgan emirine, halife sultanın selamlarını taşıyan kendi görevlilerini hem karayoluyla hem de Süveyş Kanalı üzerinden tarafsız gemilerle çoktan yola çıkarmıştı.[3]

Kâbil üzerinde hak talebinde bulunan tek kişi Enver Paşa değildi. Oppenheim Ağustos sonuna kadar Oskar von Niedermayer ile birlikte toplar, patlayıcılar ve köprü yapımı dâhil olmak üzere farklı alanlarda uzmanlaşmış on beş subay arkadaşını, askeri doktorları ve İran doğumlu bir çevirmeni kayserin Afganistan'da temaslarda bulunacak resmi mahiyeti olarak seçti.[4] Onlar Emir Habibullah için imparatorluk madalyaları ve atiyye olarak hazırlanmış son teknoloji Alman tüfekleriyle birlikte kayserin mühürlü mektubunu taşıyacaktı.[5] Aynı esnada Stockholm'deki Alman konsolos, İran şahının izin yapmak için memleketlerine dönmüş olan İsveçli jandarmalarını, Afganistan görevine dâhil etme ümidiyle hizmete alıyordu. İsveç'in önde gelen kâşifi Sven Hedin, Hindistan'ın dağlık kuzeybatı sınırı için coğrafi danışmanlık yapmak üzere gönüllü oldu.[6] Diğer taraftaysa Oppenheim, sürgündeki Hindu, Sih ve Müslümanlardan oluşan bir 'devrimci Hindistan komitesini' Berlin'de Wielandstrasse'de bulunan üç katlı bir binada toplamaya başlamıştı. Bu kişilerin görevi, Hindistan'daki İngiliz ordusuna sızmak ve bir Osmanlı-Alman-Afgan saldırısı vuku bulsun ya da bulmasın, ülke çapında bir isyan çıkarmaktı.[7]

Bu görev, haddinden fazla insanın bulunduğu bir işte yaşanılan kaçınılmaz karmaşaların tipik bir örneğini oluşturur. Hindistan için planlanan Osmanlı-Alman görevi o kadar çekiciydi, Büyük

İskender'in ordusunun ayak izlerini takip etmenin romantizmi kulağa o kadar hoş geliyordu ki, herkes bu işin bir parçası olmak istiyordu. Osmanlılar, Almanlar, İsveçliler, İranlılar, Sihler, Hindular ve Hint Müslümanlarının hepsi, Hindistan'daki İngiliz idaresini devirme şerefine nail olmak için heves ediyordu. Farklı bir açıdan bakarsak, cihat için gereğinden fazla sayıda seçeneğe sahip olmak, Oppenheim'ın karşılaşabileceği en tatlı sorunlardan biri olabilir. Yine de, bu çok uluslu saldırı harekâtında muğlâk olmayan bir emir-komuta düzeni işletmek neredeyse imkânsız görünüyordu. Formalite işlerden kurtulmak, rakiplere ve hak iddiasında bulunanlara boyun eğdirmek için sağlam iradeli, kararlı biri gerekecekti. Almanların şansına böyle bir kişi mevcuttu ve kendisi bu iş için istekliydi.

Hindistan'da kutsal savaş kıvılcımlarını yaymakla görevli bir cihat saha ajanı için mükemmel bir özgeçmiş kurgulamak amacıyla kalemi eline alan birisi, Oskar von Niedermayer'in (1885-1948) geçmişinden daha iyisini yazamazdı. Tipik bir Alman olan Niedermayer, amansızlık ve bir Alman topçu subayının keskin matematiksel disiplini ile -aynı zamanda dağcılık, avcılık ve yüzmede çok yetenekliydi- hayranlık uyandıracak kadar geniş bir edebi eğitimi bir araya getirmişti. 1907 senesinde Erlangen'da garnizonda kalırken bir zamanlar Fichte ve Feuerbach'ın ders verdiği meşhur üniversiteye devam etmişti. Tesadüfe bakın ki, Curt Prüfer bir yıl önce eski Mısır bilimi üzerine doktorasını yine bu üniversitede tamamlamıştı. Şarkiyatçılıktan cihat ajanlığına geçiş yapan Prüfer gibi Niedermayer'i de bu işlere bulaştıran kişi, aynı zamanda modern Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri de veren Sami dilleri uzmanı Georg Jacob oldu. Niedermayer, Prüfer çapında bir dilbilimci olmamasına rağmen lisan çalışmalarına çok emek harcayıp, oldukça akıcı seviyede konuşacak kadar İngilizce, Rusça ve anlaşılacak kadar Arapça ve Türkçenin yanı sıra Farsça öğrendi.

Jacob'un asıl entelektüel tutkusunu oluşturan İslam, aynı şekilde Niedermayer'i de etkileyecekti. Jacob'un akademik çalışmaları, Niedermayer'in Erlangen'deki üniversiteye devam ettiği yıllarda Bektaşilik üzerine yoğunlaşmıştı. Yeniçeri ocağının ku-

ruluş ve örgütlenmesinde etkin olan Bektaşilik, 1826 senesinde ocakla birlikte lağvedilene dek Osmanlı tarihinde önemli bir rol oynamıştı. Günahını itiraf etme gibi bazı Bektaşi pratikleri Hıristiyanlığı anımsatır. Şiîliğin bin yıllık geleneklerini bünyesine dâhil eden Bektaşiliği tanımlamak için, Hıristiyanlıkta bulunan noksanlığı tamamlama düşüncesinden ziyade İslami mutasavvıflık daha uygun düşer. Çünkü şehit edilen Hz. Ali'ye karşı duyulan yoğun saygı ve On İki İmam'ın sonuncusu olan Muhammed el-Mehdi'nin pek yakında geleceğine inanış gibi Şiî geleneğinin kıyametle ilgili unsurlarını benimsemişlerdir.

Bavyeralı genç topçu subayı için bunlar tamamen baş döndürücü şeylerdi. Alman Şarkiyatçılığının bu altın çağında İslam araştırmaları eğitimi alan daha nice parlak gençler vardı. (Kral II. Ludwig bile bu modaya kapılmış, beceriksiz bir doğu taklitçiliğiyle Bavyera Alpleri'ndeki Linderhof Şatosu'nu çiçek desenleriyle donatmıştı.) Bu genç teğmeni özel bir talebe yapan şey, onun muazzam enerjisi, hırsı ve gezip görmeye olan düşkünlüğüydü. Savaş bulutlarının Balkanlar'ın üstüne çöktüğü Eylül 1912'de Niedermayer bağlı bulunduğu 10. Topçu Alayı'ndan iki yıllık araştırma izni istedi ve başvurusu kabul edildi. Niedermayer'in beyan ettiği amaç, İran'da kazılar yapmak ve İslami pratikleri çalışmak olmasına rağmen ordunun ona iki yıllık ücretsiz izin verirken askeri istihbarat fikrini düşünmediğine inanmak hayli zordur. Bu İran yolculuğu, arkasındaki maksat her ne olursa olsun, yetişmekte olan genç asker-bilgine boş zamanlarında ve tam maaşı cebinde olarak Doğu tutkusunun peşinden gitmek gibi eşsiz bir fırsat sunmuştu.[8]

Niedermayer'in seyahat programı, İngiltere'ye karşı oynanacak yeni dünya liderliği oyununun hazırlığı için biçilmiş bir kaftan gibiydi. Avusturyalı bilgin Ernst Diez'in refakat ettiği Niedermayer, 8 Eylül 1912'de Ukrayna ve güney Rusya üzerinden Kafkasya'ya varmak üzere Viyana'dan yola çıktı. Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te verdikleri kısa moladan sonra kuzey İran'a varmak üzere Bakü'den, Hazar Denizi'nde çalışan bir buharlı gemiye bindiler. Ardından atlı arabalarla üç gün süren romantik bir yolculuktan sonra Tahran'a vardılar ve yakındaki harabeleri tetkik

etmek için buradan harita ve erzak temin ettiler. Oppenheim'ın Suriye'de ve Musil'in Arabistan'da tecrübe ettiği gibi, Niedermayer de İran'da çöl manzarasının ihtişamına âşık oldu. Bavyeralı maceraperest teğmen tırmanma tutkusuna da özel bir yer ayırarak, Kasım 1912'de İran'ın dağlık bölgelerini takip edeceği iki aylık manevi yolculuğuna sadece erzaklarını taşıyan yük hayvanlarını yanına alarak, yalnız başına çıktı. Burada Tahran ile Hazar Denizi arasındaki seyrek nüfuslu bölgenin ilk ciddi kabartma haritasını çizerek, tam anlamıyla bir istihbarat subayı olma yolunda ilerledi.

Harabeler ve dağlar ne kadar büyüleyici olursa olsun, Niedermayer'in araştırma izni almasının sebebi bunlar değildi. 1913 ilkbaharında, İran'daki Bektaşiliğin ve 19. yüzyılda kurulan Bektaşilik tarzı bir uhuvvet olan Bahâîliğin merkezi Astarabad'a nihayet vardı. Bektaşilik gibi Bahâîlik de, Hıristiyanlık ve İslamiyet düşüncelerini bağdaştıran ve içinde kadın ile çocuk haklarına saygıyla beraber, 'Şiîliğin kıyametle ilgili ruhunun' temel alındığı bir sentezi benimsemişti. Eğer İran'daki Şiî uhuvvetinin Mesih düşüncesinden gelen enerjisi, İngilizler ve Ruslara karşı tahrik edilecekse Almanlar için Şiîliğin bu kıyamet beklentisiyle dolu ruhu faydalı olabilirdi. Niedermayer aynı zamanda Kerbela ve onun kardeş şehri Necef'in hemen ardından gelen, Şiîliğin üçüncü kutsal şehri Meşhed'de bulunan İmam Rıza'nın türbesine de saygı ziyaretinde bulundu. O yaz orada neredeyse beş ay geçirip, Alman istihbaratı için Şiî pratikleriyle ilgili geniş bir dosya derledi.[9] Mayıs 1913'te Niedermayer'le Meşhed'de görüşen, İngilizlerin savaş öncesi İran'daki muhteşem ajanı Sir Percy Sykes'a göre Bavyeralı subay, İranlı kılığına girerek yabancıların girmesinin yasak olduğu, Jaghark civarındaki Şiî mabedine girdiğini iddia ediyordu. Niedermayer'in arazi ölçüm araçları çalındıktan sonra, Eylül 1913'te ziyaret etmek zorunda kaldığı Sykes'ın asistanı, onun göstermelik hikâyesine -jeoloji ve antropoloji çalışmaları için İran'da bulunuyormuş- hiç inanmadı.[10]

Sykes, Niedermayer'in Almanya'nın dünya liderliği mücadelesi kapsamında, Asya'daki İslam bölgelerinde faaliyetleri yönettiğinden kuşkulanıyordu. Niedermayer'in gezisi bu şüp-

heyi desteklercesine İngiliz denetimindeki güneyin en kutsal Şiî şehri İsfahan ve Basra Körfezi'ndeki Buşehr'le devam etti. Şubat 1914'te burada Bavyeralı teğmenden bilgi alan Almanya Konsolosu Wilhelm Wassmuss, kendisinden o kadar etkilenmişti ki, altı ay sonra Oppenheim'a Afganistan heyetinin başına Niedermayer'in getirilmesini önerecekti. Niedermayer, Wassmuss'la işler hakkında konuştuktan sonra, Hindistan'a varmak üzere denize açıldı. Artık seyahatinin gerçek maksadını pek gizleme kaygısı taşımadan Bombay, Kalküta, Darjeeling, Madras ve Seylan'ı dolaşıp tüm gezi boyunca halk, arazi ve özellikle de demiryollarıyla ilgili özenli notlar almaya ihtimam gösterdi. Hayran kaldığı Hindistan'daki İngiliz gücünü bitirmenin zor olabileceği kanaatine vardı. Niedermayer büyük turunu tamamlamak için Süveyş Kanalı üzerinden Kahire'ye geçti ve sonra Kudüs'te mola verip Şam'dan Bağdat tren yoluna geçti. Konya'da semazenlere hürmette bulunduktan sonra İstanbul'dan bindiği Doğu Ekspresi ile Mayıs 1914'te nihayet Avrupa'ya döndü.[11]

Oppenheim, Kâbil'deki kutsal savaş görevi için Niedermayer'den daha iyisini bulamazdı. Klein, Lührs, Musil ve Prüfer de parlak şahsiyetlerdir, ama özellikle de Niedermayer, Almanların Lawrence çapında bir saha adamı çıkaramadığı iddialarına en iyi cevaptır. (Kaldı ki Lawrence bir dilbilimci ve bilgin olarak oldukça ilgisizdi.) Wassmuss'un 4 Eylül 1914'te Oppenheim'a yazdığı gibi, Bavyeralı asker-bilginin yakın zamandaki İran seyahatinden sonra, şimdi her şehirde hatta Hindistan'da bile ahbapları vardı ve bunlar haliyle varlıklı, nüfuzlu kimselerdi. Kendisi aynı zamanda Farsça ve Rusça da konuşabiliyor ve Afganistan yakınındaki sınır bölgesini yakından tanıyordu. Bunlar bir tarafa, Niedermayer yakın zamanda Bavyera Kralı II. Ludwig'in iki adet özel yapım ve imzalı portresini gönderdiği Sir Percy Sykes gibi İngiliz arkadaşlar bile edinmişti.[12]

Niedermayer, Oppenheim'dan Osmanlı-Alman cihadına katılması için çağrı aldığında, onun Bavyera veliahtı Rupprecht kumandasındaki Alman 6. Ordusu'na bağlı olan saha topçu bölüğü, Nancy yakınındaki Fransa hattını topa tutuyordu. Niedermayer, Hans Lührs'ten çok daha iyi bir asker olmasına rağmen savaş-

ta kendisinin özel yeteneklerinden istifade edileceğini duyduğu zaman tıpkı Lührs kadar sevindi. Oppenheim onu hizmete alması için çok etkileyici bir temsilci gönderdi: Bir asilzade olan imparatorluk dragomanı Schabinger von Schowingen (kendisi Pera'daki kutsal savaş geçit alayında kısa bir müddet tahterevan üzerinde taşınmış olan şahıstı). Niedermayer'in dile getirdiği tek istek, bu uzun yolculuk boyunca güvenebileceği kimseleri yanına almasına izin verilmesiydi. Bahşettiği kimseler, yakın zamanda güney İran'ın yanındaki Belucistan bölgesine, Afganistan'a ve Hindistan'a seyahat etmiş olan Bavyeralı zoolog Erich Zugmayer, kendi yaveri Hans Jacob ve doktor olan kardeşi Fritz idi. Oppenheim bu ve diğer talepleri seve seve kabul ettikten sonra, Niedermayer İstanbul'a varmak için 1914 senesinin Eylül ayı sonunda Doğu Ekspresi ile yola koyuldu.[13]

Niedermayer'in kafilesi Ekim ayı başında Boğaziçi'ne varır varmaz sıkıntılar baş gösterdi. Heyetin etrafında dolanan en çetrefilli konu, tahmin edileceği üzere emir-komuta düzeniyle ilgiliydi. Enver Paşa, Osmanlılar henüz savaşa girmemiş olmasına rağmen, tüm askeri kontrolü elinde bulundurma konusunda ısrarcı oldu. Bunun için öne sürdüğü gerekçe, Devlet-i Aliyye'nin savaşa girmesi durumunda, azımsanmayacak sayıda silahlandırılmış Osmanlı müfrezesinin İran boyunca, Niedermayer ve diğer Almanlara eşlik edebileceğiydi. Bu ihtimal gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, Enver Paşa heyetin seyahat planının detaylarının Osmanlı genelkurmayının onayından geçmesi hususunda kararlı bir tutum takındı. Oppenheim'ın Sirkeci Garı'na vardıktan kısa bir süre sonra Niedermayer'e yakındığı gibi, 'Osmanlılar onlara güvenmiyor,' idi.

Pera'daki Almanlarla yaşananlar daha iç açıcı değildi. Niedermayer'e göre Wangenheim Afganistan görevine hiç alaka göstermemiş ve herhangi bir sorumluluk almaktan kaçınmıştı. Alman büyükelçi, Niedermayer'e ekipmanlarını Romanya gümrüğünden geri alması için iltimas sağlamış olmasına rağmen, görev için pek gayret göstermedi.[14] Niedermayer'i Kâbil'e yapılacak keşif gezisinin askeri lideri olarak öneren Wassmuss, Eylül ayı başında İstanbul'a varmıştı ve Afganistan görevinin siyasi lide-

rinin kendisi olması gerektiği konusunda diretiyordu. Bavyeralı teğmen, diplomatik mevzuları dışişlerine bırakma mevzusunu sorun olarak görmemişti, ama Wassmuss'un heyetteki en yüksek rütbeye sahip olma ısrarı, Niedermayer'in adamlarından çoğunu rahatsız etti. Seyahat tecrübesi ve dile yatkınlığı -Fransızca, İngilizce, Rusça, Yidiş, Moğolca ve Svahili dili biliyordu- yüzünden Niedermayer'in ekibine dâhil edilen sivil personel Hermann Consten, Wassmuss'un her yerde patronluk tasladığından ve Enver Paşa'yla birlikte Niedermayer'in arkasından iş çevirdiğinden şikâyetçiydi.[15] Wassmuss emir-komuta zincirindeki ihtilaf ihtimallerini ilk elden boşa çıkarmak istercesine, Niedermayer'in varışından sadece birkaç gün önce, yani 28 Eylül'de Halep'in yolunu tutmak üzere güvenilir bazı adamlarıyla birlikte sessizce şehirden kaçmıştı. Wassmuss'un kendisini tavsiye etmesiyle, Veliaht Prens Rupprecht'in Bavyeralıların ağırlıkta olduğu 6. Ordu'sunun konforlu mıntıkasından alınan Niedermayer, şimdi onun yaptığı kalleşlikten dolayı Oppenheim'a dert yanarken, '*Wir sind doch Deutsche*!' (Ama biz Almanız!) diye hatırlatıyordu.[16]

Niedermayer için bu pek iyi bir başlangıç olmadı. Yine de, Wassmuss'un inatçı bir şekilde kendi başına işe girişmesi Almanların yararına oldu. Wassmuss, Toros Dağları'nı geçtikten sonra, Ekim ayının başında Tarsus'dan yazdığı raporda olayları kendi tarafından anlattı. Yazışmasında Wangenheim'ın izinden giderek Şansölye Berthmann Hollweg'e hitap ediyordu (anlaşılan, Wangenheim'ın güvenini kazanmıştı ve bu durum, Alman büyükelçinin neden Niedermayer'i o kadar soğuk bir şekilde karşıladığını açıklamaya yardımcı olabilir.) Wassmuss'un anlattığı gibi, kendisinin anlaşmazlığı aslında Niedermayer'le değil, Baron Oppenheim'la idi. Baron'u, Berlin'de düzenlediği bitmek bilmez komite toplantıları yüzünden, heyetin ihtiyaçlarını İstanbul'a göndermekte geciktiği için suçladı. Oppenheim'ın, Niedermayer heyetinin baş saha danışmanı sıfatı verdiği Hermann Consten'in haritalar, cephane ve kayserin Emir Habibullah'a yazdığı mektupla beraber, Eylül ayının ortasında Pera'da olması gerekirken, o ayın yirmi beşinde gelmişti ve 'İstanbul'da kendisine gerekli malzemelerin temin edilmesini buyuran sözlü emir'

dışında beraberinde getirdiği bir şey yoktu. Wassmuss bu yüzden Oppenheim'ın aksak işleyen harekâtını bırakmaya karar vermiş ve kendini haklı göstermek için, 'Ortada bahsini etmeye değecek bir harekât yoktu ve görevin yerine getirilmesi için girişimde bulunan tek kişi ben oldum,' diye yazmıştı. Tıpkı Frobenius ve Musil gibi, Wassmuss da elindeki malzemeyle bölgede kendi cihadını yaratacaktı.[17]

Niedermayer ise Wassmuss'un aksine düzen insanıydı. En az Wassmuss ya da Frobenius kadar cesaretli olmasına rağmen her yönden tam bir askerdi: Aldığı emirler vardı ve bunlara riayet edecekti. Daha sonra göreceğimiz üzere*, Wassmuss'un doğaçlama marifeti övgüyü hak ediyordu, ama İran çöllerini geçmeden önce iyi bir şekilde organize olmak için yapılması gereken şeyler vardı. Niedermayer neredeyse iki ay harcayarak Afganistan'a ilerlemek için gerekli olan ekipmanları bir bir toplamayı başardı. O ve adamları 5 Aralık 1914 sabahının erken saatlerinde Bağdat trenine binmek için Galata'dan vapurla Haydarpaşa Garı'na geçtiler. Toros Dağları'nı kervanlarla geçtikten sonra sekizinci gün İskenderun'a vardılar ve bir baktılar ki, Wassmuss'un kafilesiyle bir araya gelmişler. İskenderun'daki Osmanlı valisinden pek bir yardım göremeyen Almanlar, Bağdat'a varmak üzere 21 Aralık'ta yola çıktıktan yaklaşık üç hafta sonra bu efsanevi şehre batı kapısından girdiler. Niedermayer'i usandırdığını gören Wassmuss, sonunda bir kötü niyeti olmadan Afganistan görevinin tüm kontrolünü ona devretti ve 18 Ocak 1915'te Bağdat'ın güneyinden çıkıp Basra Körfezi'ne giden bir nehir gemisine tek başına bindi.[18]

Niedermayer'in görevin liderliğini devralması, ne kadar şeref verici gibi görünse de aslında onun birçok sorunla boğuşması gerekecekti. Bağdat, İstanbul'dan daha büyük bir sorun yumağı oldu. Bavyeralıdan daha kurnaz bir siyasetçi olan Konsolos Wassmuss, Almanların İttihat ve Terakki'nin iktidar mücadelesinin tam ortasına doğru çekildiğini hemen idrak etti. Emir Habibullah, Enver Paşa'nın askeri ittifak teklifine Aralık ayında olumlu cevap verirken, Almanlara dair (mesajının kafa karıştırıcı bir şekilde Alman telgraf ve radyo istasyonları üzerinden İstanbul'a ulaştırılmış olmasına rağmen) bir referans yapmamıştı. Habibul-

* 16. bölümde.

lah yanıtında, Enver Paşa'ya Ruslara mı yoksa İngilizlere mi doğrudan ateş açması gerektiğini soruyordu.[19] Enver Paşa'nın İngiliz yönetimindeki Hindistan'a karşı yapılacak savaşta Habibullah'ın ordularını askeri hizmete alacağına dair Almanlara açıkça söz verdiği göz önüne alınırsa, emirin sorusu İngilizlerin düşmanlığına maruz kalmadan önceki kararsızlığını yansıtıyor olabilir. Bunu kabul etmesinin bedeli olarak, İngiltere'den aldığı 400.000£ değerindeki yıllık ödeneği kaybedebilirdi ki, bu rakam Almanların rüşvetine mukabil 1915 yılında 25.000£ daha arttırılacaktı.[20] Habibullah bunun yanı sıra, Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki'deki rakiplerinden biri olan Albay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in de ricalarını kabul ediyormuş gibidir. Rauf Bey, Afganistan'ın nerede olduğunu bile bilmeyen* bir bahriye subayı olmasına karşın Enver Paşa umulmadık bir şekilde, Ekim ayında onu Kâbil'e gönderilen Osmanlı heyetinin başkanlığına atadı. Enver Paşa'nın bu atamayla Rauf Bey gibi güçlü bir rakibi; Karadeniz, Ege ve Adriyatik Denizi kıyılarına sayısız baskın düzenleyerek yeteneklerini gösteren Balkan Savaşlarının deniz kahramanını, başından atmaya niyetlenmiş olması muhtemeldir. Enver Paşa, Rauf Bey'e 'Güney İran'ın Başkomutanı' unvanını vermesine vermişti, ama bu bölge Osmanlıların değil İngilizlerin idaresi altında olduğundan bu mantık dışı bir rütbelendirmeydi.[21] Tutkulu bir İngiliz taraftarı olan Rauf Bey, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kariyerini Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra büyükelçisi olarak sonlandıracaktı ve İngilizleri Hindistan şöyle dursun, Basra Körfezi'nden bile kovmaya niyeti yoktu. İngilizlere, yani yakın geçmişe kadar Osmanlıları çara karşı koruyanlara karşı değil, baş düşman Rusya'ya karşı düşmanlık göstermesini Emir Habibullah'a öğütleyen muhtemelen Rauf Bey'in kendi temsilcileriydi. Rauf Bey, Enver Paşa'nın anlamsız işini takip etmekle ilgilenmeyip, kendisine Bağdat'ta büro açtı. Niedermayer'in heyeti Ocak 1915'te oraya vardığında, Rauf Bey sadece yardım etmeyi reddetmekle

* Söylenenlere göre, Enver Paşa kendisinden Kâbil görevinin başına gelmesini istediği vakit, Rauf Bey bu isteği reddetmiş ve, 'Afganistan ile alakalı bildiğim tek şey onun ismidir. Oraya nasıl gidilir? Amerika yoluyla mı?' demiştir.

kalmamış, Almanların silahlarıyla birlikte tüm kişisel eşyalarına da el koymuştu.[22]

Niedermayer'in durumunu daha da karmaşık hale getiren şey, Ocak ayında 10.000 kişilik Osmanlı birliğinin Musul üzerinden İran Azerbaycan'ına geçtiğini bildiren raporlardı. Osmanlılar yerel mücahitlerin en büyük Rus bankasını kundaklayıp, Acem Kozaklarını komuta eden Rus subayları geçici olarak kaçırdıkları 'Rus bölgesindeki' Tebriz'i bir müddet ellerinde bile tuttular.* Bu harekâtın Türk komutanı Ömer Fevzi Bey'in, Ruslar ve İngilizler birliklerini İran'dan çekmediği takdirde Tahran'a kadar olan yolun sonuna dek ilerleme tehdidinde bulunduğu söyleniyordu.[23] Enver Paşa, 11 Şubat 1915'te Bâb-ı Âli'de yapılan harp şurasında, İran elçisine savaş bittiğinde İran Azerbaycan'ının onların kontrolüne geri verileceğine söz vermesine rağmen, birliklerinin gerçekten sınırı geçip Tebriz'e girdiğini de itiraf etti. Bu haberler ne İran elçisine ne de Niedermayer'e güven vermişti. Niedermayer'in İran'da İngiliz ve Rus denetimiyle karşılaşmayı sabırsızlıkla beklemesi yetmezmiş gibi, şimdi ayrıca İranlılar ile Osmanlıların birbirine girme ihtimalini hesaba katması gerekecekti.[24]

Niedermayer alıngan biri olsaydı, kendisini Osmanlılarla muhatap olurken yalnız bıraktığı için Wassmuss'u kesinlikle suçlardı. Niedermayer, Konsolos Wassmuss olmayınca heyetin tüm eşyalarına el koyan, dediğim dedik Rauf Bey ile müzakere edecek kadar yüksek rütbeli veya Afgan emiri ile anlaşma yapacak kadar tecrübeli bir diplomattan mahrum kalmıştı. Yine de o kolay pes edecek biri değildi. Wangenheim silahlı Osmanlı muhafızlarının yakında gelemeyeceklerine kanaat getirdikten sonra kendisiyle adamlarının eşyaları geri alır almaz, tek başına İran'a gidebileceğini yazdı. Büyükelçi başından beri Afgan heyetine kuşkuyla yaklaşsa da, zorda kaldıklarını görünce Niedermayer'e destek verdi ve Rauf Bey'i yumuşatması için Enver Paşa'ya ısrar etti. Enver Paşa bu içinden çıkılmaz durum için Niedermayer'in diplomatik

* Osmanlılar Tebriz'i savaş yapmaksızın ele geçirdikten sonra, Rusların 30 Ocak 1915'te şehri yeniden işgal etmesine kadar burayı yaklaşık üç hafta ellerinde tuttular.

yetersizliğini (belki de Rauf Bey'in sadakatsizliğini bilmiyordu) ayıplamasına karşın, Almanlara eşyaları geri verildi. Niedermayer, 28 Mart 1915'te nihayet Bağdat'tan ayrılırken, artık Rauf Bey'den paçasını kurtardığı için çok mesuttu.[25]

Niedermayer'in Bağdat'ta geçirdiği günler, Rauf Bey ile olan can sıkıcı sürtüşmeye rağmen tamamen heba olmuş değildi. Frobenius ve Wassmuss'a benzer şekilde, zorda kalınca geçici çareler yaratmaktan korkmuyordu. Niedermayer, İran'da İngiliz ve Rus istihbaratlarının yanında, Rauf Bey'in casuslarının da takibi altında olacağını bildiği için, adamlarını göze daha az çarpacak küçük gruplara ayırdı. Wassmuss ise Buşehr'deki körfez limanının hemen kuzeyinde yer alan Şiraz'da Almanlar için bir haberleşme ve saldırı üssü kurmak amacıyla, aynı şekilde tek başına yola koyulmayı tercih etti. Fritz Niedermayer, topçu subayı Walter Griesinger ve dragoman Eduard Seiler'in refakat ettiği Profesör Zugmayer, orta güney İran'a, İsfahan'a gönderildi. Şiraz'daki Alman konsolosluğunun eski bir çalışanı olup, yakın zamana kadar Acem halısı tüccarlığı yapan Max Otto Schünemann, Bağdat'tan İran sınırına uzanan ana yol üzerindeki Kermanşah'ta bir Alman üssü kurmakla görevlendirildi. Peter Paschen liderliğindeki başka bir grup, Rus bölgesindeki Türkistan'ın kuzeydoğusuna gönderilirken, orada tutulan Alman ve Avusturya-Macaristan uyruklu savaş esirleriyle iletişim kurmaları düşünülmüştü. Niedermayer ise bilinmeyen topraklardan geçerek Tahran'a gidecek küçük bir gruba liderlik edecekti.[26]

Küçük gruplara ayrılma fikri, kısa zamanda ortaya çıkacağı üzere, tamamen gerekli bir tedbirdi. Niedermayer, İran'ın başkentine varmak için yol alırken, Kermanşah'ta 'geniş bir İngiliz istihbarat ağının operasyona başladığını' gözlemledi.[27] Rauf Bey, Nisan ayı başında İran Azerbeycan'ının ihtilaflı topraklarını birlikleriyle çevirmiş ve Bağdat ile Kermanşah arasındaki Kasr-ı Şirin'i ele geçirmişti. Rusların tüm kuzey İran'da askeri birlikleri ve casusları bulunuyordu. Osmanlıların Ocak ayındaki kısa süreli Tebriz baskınından sonra Ruslar şehri sıkı denetim altına alıp, oradaki garnizonlarını doğrudan Tiflis'e varan bir demiryoluyla desteklemişlerdi. Diğer bir tehlike ise, Kafkasya'nın bi-

tişiğindeki İran'ın kuzeybatı bölgelerinde Kürtlerle birlikte epey kalabalık bir nüfus oluşturan Ermenilerden geliyordu. Niedermayer, 25 Nisan 1915'te Tahran'a vardıktan kısa süre sonra, 'çok sayıda Ermeni, Ruslar tarafından silahlandırılmış ve Almanlara karşı eyleme geçmek için neredeyse hazır gibi görünüyorlar' diye raporunda belirtiyordu.[28] Wassmuss düşman gözetiminden kaçınmanın zorluğuna ilaveten, Şuştar yakınındaki çöldeyken, İngiliz yandaşı bir aşiret tarafından 5 Mart tarihinde ele geçirildi. Şanslı Alman kendini yakalayanların elinden kurtulmayı başarmasına rağmen, yüklü miktarda gizli yazışma ve daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu ile Alman konsolosluğu arasındaki haberleşmede kullanılan 3500 numaralı şifreyi İngilizlerin çözmesine olanak sağlayacak olan diplomatik kod çizelgesini ardında bıraktı. Niedermayer de bu şifreyi kullandığı için, onun şimdi Tahran'dan yaptığı telegraf haberleşmeleri İngiliz istihbaratınca düzenli olarak yakalanıp okunuyordu.*[29] Almanların, İsveçlilerin ağırlıkta olduğu İran jandarmasını harekete geçirme girişimlerini engellemede çok fayda sağlayacak olan İsveç kodu da, aynı yolla İngilizlerin eline geçmişti.[30]

* İngiliz deniz istihbaratı biriminden Amiral Hall'un, Wassmuss hadisesiyle ilgili olarak genellikle yanlış anlaşılmış olan enteresan bir notta sonradan ortaya koyduğu iddiaya göre: Bu kod çizelgesinin ele geçirilmesi, Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasında çok önemli bir rolü olan 1917 tarihli meşhur Zimmermann telgrafını, adamlarının deşifre etmesine yardımcı olmuştu. Bu hikâye, Barbara Tuchman'ın çok satan kitabı *Zimmermann Telegram*'dan (1958) Peter Hall'un 1994 tarihli *On Secret Service East of Constantinople* isimli popüler romanına kadar, dönem edebiyatları içinde kendine geniş bir yer edinmiştir. Hadise, Hall'dan Hopkirk'e varana kadar Wassmuss'un 'kitapçığının ele geçirilmesi üzerine sinir krizine girdiğini' fakat kod çizelgesini çaldırdığını Alman yönetimine rapor etmeyi bir şekilde başaramadığı şeklini alacak kadar abartılmıştır. Hopkirk, 'Wassmuss'un kaybını Berlin'e bildirmeyi bu kadar şüphe uyandıracak bir boyutta beceremediği olmasını anlamak güçtür...' diye yazar. Aslında Wassmuss, Şiraz'a varır varmaz, kod çizelgesini kaybettiğini Berlin'e bildirmişti. Hall'un adamlarının, Wassmuss'un kod çizelgesinden bazı durumlarda oldukça istifade etmiş olmaları mümkündür, ama tamamen farklı bir şifre olan, 0075 numaralı kodlamayla yazılan Zimmermann telgrafını bununla deşifre etmelerine imkân yoktur.

İran'daki yeni tarz dünya liderliği yarışı ciddileşmeye başlıyordu. Almanlara hiç kimsenin güvenmemesi ve tecrit edilmiş olmalarının yanı sıra Ermeniler, Osmanlılar, Ruslar ve İngilizler tarafında da takip ediliyor olmaları, Niedermayer'in adamları için İranlılarla görüşürken meşru bir hareket alanı yaratmış gibidir. Bunun yanında, Almanların etrafa dağıtmaya başladığı büyük miktarlardaki rüşvetler, özellikle Mayıs 1915'te Amsterdam'daki bir bankadan Tahran'daki Alman büyükelçiliği vasıtasıyla transfer edilen 100.000£, İranlıların güvenini kazanmalarında önemli bir rol oynamıştır.[31] Alman Büyükelçi Prens Heinrich Reuss, Mayıs ayı başında İran'ın başkentine döndükten sonra, Niedermayer hiç olmazsa bazı diplomatik himayelerden faydalanabilecekti. İran, toprakları Almanya ile İtilaf devletleri arasındaki casusluk savaşlarının merkezinde kalmasına rağmen, görünürde hâlâ tarafsız bir ülkeydi. Buna rağmen, belaları başından savuşturmak için diplomatik dokunulmazlığı kullanmak, Niedermayer'in hiç tarzı değildi. Bavyeralı, bunun yerine rakiplerinden birinin sonradan yakındığı gibi Tahran'ın etrafında 'takma isimler altında çeşitli kılıklara girerek' dolaştı. Zaman ilerledikçe hayalperest Kâbil görevinden vazgeçen Niedermayer, bunun yerine İran'a Almanların cihat propagandasını, altınlarını ve silahlarını yığmaya karar verip, bu amaçla (geneli Alman eczacılardan oluşan) gizli bir kaçakçılık ağı kurdu. Ayrıca İsfahan ve Kermanşah'taki adamlarından, İngilizlerin ve Rusların şehir dışına naklettikleri altın ve gümüşlerle ilgili istihbaratlarını paylaşmasını isterken, kafasındaki şey bu paraları dost aşiretlerin eline geçirebilmekti. 1915 senesinin Mayıs ayı ortasında İsfahan'daki Banque d'Escompte'nin Rus müdürüne suikast düzenlenmesiyle birlikte, bankalara saldırı eylemleri başlatılmış gibidir. Bu cinayetin ya da ondan bir ay sonra İsfahan'daki İngiliz konsolosu öldürme girişiminin (hizmetçilerinden biri ölmüştü) arkasında Almanlar olsun ya da olmasın, İtilaf devletleri tarafı şuna neredeyse emindi ki; o yaz tüm İran'ı etkisi altına alan ve İngilizlerle Rusların finans sektörüne her türlü sorunu musallat eden banka soygunları ve para sevkiyat araçlarının yolunun kesilmesi olaylarında Niedermayer ve

Wassmuss'un parmağı vardı. Her türlü eylemi yapmaya müsait sabotajcı rolüne ısınmaya başlayan ve bundan kesinlikle keyif aldığı belli olan Niedermayer, 18 Haziran 1915'te Berlin'e çektiği telgrafta, Rusların İran'daki birliklerinin iaşesi için kullandıkları Orta Asya bağlantısını sağlayan yol ve köprüleri havaya uçurmak amacıyla patlayıcılara ihtiyacı olduğunu söylüyordu.[32]

Kendi planlarından vazgeçen Niedermayer, ülkelerini iktidar mücadelelerinin oyun bahçesine çeviren Ruslara, İngilizlere ve yakın zamanda da Osmanlı birliklerine öfkeli olan İranlılar için elinden her iş gelen Robin Hood rolünü bu şekilde güzelce devam ettirebilirdi. Niedermayer'in sabotaj hamleleri yüzünden Kermanşah, Şiraz ve İsfahan'daki İngiliz konsolosları 1915 yazına kadar bu şehirleri terk etmek zorunda kalırken, Tahran'daki (fakat Hindistan'la haberleşme hatları için daha hayati bir öneme sahip olan güney İran'daki İngiliz bölgesi henüz tehlikede değildi) Alman nüfuzunun en üst düzeye eriştiği söyleniyordu. Bu haberler neredeyse her gün İngiliz, Fransız ve Rus meslektaşlarının karşısına ağırbaşlı bir tavır takınarak çıkıp, son terör olaylarının arkasında Almanya'nın olmadığını iddia eden Reuss için çok sevinçle karşılanmıyordu. Reuss, Niedermayer'in görevinin İran'da tek kişilik bir cihada başlamak değil, İngiliz yönetimindeki Hindistan'a karşı düzenlenecek Osmanlı-Alman kutsal savaşı için Afganistan'dan adam toplamak olduğunu kesin bir ifadeyle Berlin'e hatırlattı. Reuss, Niedermayer'in İsfahan (Zugmayer) ve Şiraz (Wassmuss) gibi şehirlere yerleştirdiği rakip konsolosların onun kendi elçilik otoritesine karşı itaatsizlik yaratıp, resmi olarak tarafsız konumdaki İran hükümetiyle bire bir ilişkilerini 'tehlikeye attığından' şikâyet etti. Enver Paşa'nın Rauf Bey'den kurtulmak için onu Afganistan'a yollamasına oldukça benzer bir şekilde, Reuss da dışişlerinden Niedermayer için derhal Kâbil'e gitme emri çıkarmalarını istedi. Wangenheim'ın Reuss'in isteğini ilettiği Pera'daki Bahriye Ataşesi Humann, 14 Temmuz 1915 tarihinde istenilen emri yayınladı ve bunun yerine getirileceğinden emin olmak için kopyasını Berthmann Hollweg'e gönderdi. Niedermayer şansölyeye bir protesto notası göndermekten kendini

alamamış olmasına rağmen, Afganistan'a varmak için yapacakları çöl yürüyüşü için adamlarını usülüne uygun bir şekilde hazırlamaya başladı. Kâbil için yarış başlamıştı.*[33]

Niedermayer İran'da kalmış olsaydı, belki İtilaf devletlerinin konumuna ciddi hasarlar verebilirdi, ama Afganistan'daki diplomatik taarruz için bu zamanlama çok hayırlı oldu. Gelibolu'da sergilenen dayanıklılık, Osmanlıların güç kaybetmesini durdurduğundan beri, dünya savaşındaki İttifak devletleri çok daha iyimser şeyler düşünmeye başlamıştı. İtalyanların 23 Mayıs 1915'te İtilaf devletleri yanında savaşa girmiş olması, Avusturya-Macaristan'ın etrafı zaten kuşatılmış durumdaki birliklerini tehdit etmiş gibi görünse de, Mayıs ayında Gorlice-Tarnow'da Almanların cephe yarma harekâtından serseme dönen ülke Rusya oldu. Haziran ayında Lemberg ve Przemysl düşerken, Ruslar Karpatlar'dan geri çekildi. Almanlar Ağustos ayında kuzeye yöneldikten sonra, Varşova ve Brest-Litovsk'u aldılar. Rusya'nın çöküşünün ufukta görünmeye başlaması İran, Afganistan ve Hindistan'daki İtilaf devletleri karşıtı kutsal savaş propagandaları için bulunmaz bir fırsat yarattı. Küçük bir Alman cihat heyeti Rusya'nın eli kulağında olan çöküşüyle ilgili güvenilir haberlerle birlikte Kâbil'e ulaşabilirse, emir gerçekten İtilaf devletlerine karşı savaşa katılabilirdi. Niedermayer için en nihai hedef artık elde sayılırdı.

Kâbil macerası içindeki şan ve şöhretten tek nasiplenecek kişi Niedermayer olmayacaktı. Tahran'daki elçiliğin eski kalemi Werner Otto von Hentig, sınır dışı edilen Wassmuss'un Afganistan diplomatik heyetindeki yerini almak için emirlerle birlikte İsfahan'a vardı. Kafilenin protokol sırasına dair başlangıçta bazı sürtüşmeler olmasına rağmen, Wangenheim'ın müdahalesiy-

* İlginçtir ki, Almanların askeri kumanda merkezi, Nie-dermayer'in başarılı bir şekilde yürüttüğü istikrarsızlaştırma ve sabotaj düzenleme eylemlerini, onun şansölyeye gönderdiği protesto notu sayesinde öğrendikten sonra, 25 Temmuz 1915'te Wilhelmstrasse'ye gizli bir talimat gönderildi. Dışişlerine gönderilen bu yazıda, askeriyenin '[Niedermayer'in] İran'daki operasyonlara hiçbir suretle müdahale edilmemesini' istediği belirtiliyordu. Fakat bu yazı gönderilene kadar, Niedermayer İsfahan ve Afgan sınırına varmak üzere Tahran'ı terk etmiş bulunuyordu.

le uzlaşma sağlandı. Buna göre, Kâbil'e kadar harekât kontrolü Niedermayer'e verilirken, Hentig'e emir ile anlaşma müzakere ederken 'siyasi özerklik' bile tanındı.[34] Hentig'e Enver Paşa'nın görevlendirdiği Osmanlı Teğmen Kasım Bey ile Hindistan'ın önde gelen iki muhalif siyasetçisi eşlik ediyordu. Bu kişiler, Nehru ve Gandi ile dost olan Hindu Prens Mahendra Pratap ile Emir Habibullah'ın koyu bir İngiliz karşıtı (ve Alman dostu) kardeşi ve Afganistan tahtının muhtemel veliahtı Nasrullah Han ile yakın olduğunu söyleyen (ve Almanlar için daha fazla önemi haiz olan) Muhammed Bereketullah'tı.* 1914'te savaş başladığı esnada San Francisco'da saklanıyor olan Bereketullah, tarafsız İsviçre'deki Cenevre şehrine geçmişti ve Hindistan İngiliz yönetimini devirme planlarının Almanların ilgisini çekmesini umuyordu. Oppenheim'ın cihat bürosunun kanıksanan ataklığıyla hemen keşfedilen Bereketullah, şimdi kendini Hentig'in maiyetiyle birlikte Tahran üzerinden Afganistan'a giderken bulmuştu ve oradan da Hindistan'a geçmeyi umuyordu.[35]

Hentig'in Niedermayer'e getirdiği şeyler, Hindistan devrimcilerinden ibaret değildi. Özellikle de ilk cihat heyetinin 1914 senesi sonunda aceleyle toplanması yüzünden, Niedermayer'e ne emire takdim edilmek üzere Kayser Wilhelm tarafından yazılmış uygun bir tavsiye mektubu, ne de doğulu otoriteler üzerinde iyi bir izlenim bırakmak için ihtiyaç duyduğu hediye takımları verilmişti. Hentig şimdi tüm bunları ve dahası emir için Alman imparatoru ile Osmanlı sultanının resmi selamlarını ileten gösterişli mektupları getiriyordu. Bunların yanında, Hindistan'daki İngiliz yönetiminden ayrı düştükleri söylenen Hindistan prenslerine hitap eden Berthmann Hollweg imzalı ve 'alıcının kendi dilinde yazılıp gösterişli bir şekilde deri ciltlere konmuş' yirmi yedi mektup daha vardı. Tüm bunlar arasında en göz alıcı olan hediyeler, Habibullah ve maiyeti için hazırlanan 'mücevherli altın saatler, altın dolmakalemler, altın başlı bastonlar, el işlemeli tüfekler, tabancalar, dürbünler, pusulalar, fotoğraf makineleri,

* Bereketullah, 1912 senesinde şunları yazar: 'Bir Avrupa savaşı durumunda, Müslümanların görevi, birlik olmak, halifeye destek olmak ve Almanların yanında saf tutmaktır'.

bir sinema projektörü ve Alman mucitliğinin en yeni örneği olan bir sürü radyolu çalar saatten' oluşuyordu.[36]

Hentig ve Niedermayer, aralarında yeni yeni başlamakta olan rekabeti tasdik edercesine, İsfahan'da birbirlerinden ayrılıp, önderlik ettikleri yaklaşık 90-100 kişilik farklı uluslardan mürekkep kafileleriyle birlikte doğu İran Çölü'nü geçip Afgan sınırına doğru ilerlediler. Küçük gruplara ayrılmak harekât için anlamlı bir adım olmuştu. İngilizler ve Ruslar, Niedermayer'in Afganistan sınırından geçmesini engellemek için 'Doğu İran Kordonu' düzenliyordu. Yüzlerce kilometre uzunluğundaki sınır bölgesi dağınık bir araziden oluştuğu için, Almanları takip etmek, rüşvet verilen mahalli aşiretler ve göçebelerin topladığı istihbarat yardımıyla yapılan tahmini çalışmalara dayanacaktı. Niedermayer ve Hentig yanıltma ve oyalama taktiklerine başvurarak ve kullanmaya niyetlendikleri yolları yanıltıcı söylentilerle gizleyerek, Rusların ve İngilizlerin nöbetçilerini atlatmayı umuyordu.

Niedermayer ve Hentig, bir önceki kış Kress yönetiminde Sina'yı geçme yürüyüşüne kıyasla, binlerce kişi az olmalarına ve çok daha az savaş malzemesi taşımalarına rağmen seferlerini yaz ortasında, sıcaklığın umumiyetle 50 dereceye tırmandığı 'İran güneşinin kavurucu ateşi' altında gerçekleştirdiler. Kafiledekiler genellikle gece seyahat ederek, günde iyi kötü, 40-50 km yol kat etti. Sefere katılanlar sıcak ve yorucu susuzluk haricinde zehirli yılanların, 'dev akreplerin' ve 'her çeşit böcek ordularının' yarattığı tehlikeye maruz kaldı. Niedermayer sınıra yaklaşık 300 km uzaklıktaki Çehar Deh'te Hentig'in grubuyla birleştikten sonra iki küçük yanıltma birliği gönderdi. Niedermayer ana grubuyla birlikte en son ciddi engeli, Meşhed'den Bircand'a uzanan kuzey-güney kervan yolunu geçmeden evvel, sınırda büyük bir saldırıya maruz kalma ihtimalini azaltmak için emirin önüne bir yığın cihat propagandasıyla birlikte değerli hediyeler yığdı. Niedermayer ve Hentig 20 Ağustos 1915 gününü sonraki güne bağlayan gece, yani İsfahan'dan ayrıldıktan yedi hafta sonra, Afgan topraklarına girdi. İngiliz kordonu onları yakalamayı başaramamıştı. [37]

Seyahatin tehlikelerle dolu olması, kafiledekilerin birbirine kenetlenmelerine ve Niedermayer'in otoritesini güçlendirme-

ye yaradı. Hentig, kendisinin de hiçbir şekilde cesaretten ya da sıhhatten yana eksiği olmamasına karşın, adamların Afganistan'a varabilmesini, sadece Bavyeralının kati kararlılığı ve liderlik yeteneğine bağlamıştı. Heyetin diplomatı sonradan şöyle yazacaktı: 'Fiziksel performans ve doğrudan askeri sonuçlar açısından düşünüldüğünde, Sayın Niedermayer'in başarısını tüm savaş içindeki en unutulmaz muvaffakiyetlerden biri olarak anmak gerekir.' Niedermayer de Afgan sınırını geçtikten sonra yaptığı ilk yazışmada, Hentig'e 'kendisini en iyi şekilde desteklediği, ikisi arasında muazzam bir uyum hâkim olduğu' için şahsı adına teşekkür etti.[38] Tüm kafile çölde neredeyse hiç arkası kesilmeyen onca zorluğa sebat gösterdikten sonra, hükümetin resmi delegasyonu eşliğinde sulak ve bereketli Herat Ovası'na varınca derin bir rahatlama hissetti. Burası geride bıraktıkları acımasız cehennem sıcağındaki dünyayla tam bir tezat teşkil eden, doğulu masal kitaplarından fırlamış bir vaha idi. Herat'ta onur konuğu gibi karşılanan bitkin haldeki adamlar, götürüldükleri hükümet sarayının avlusunda şadırvanların soğuk suyuyla serinleyip, egzotik meyveler yiyerek kendilerine geldiler. Niedermayer daha sonradan, 'Bahçenin mest edici kokularıyla birlikte her şey masal gibiydi,' diye yazacaktı.[39]

Niedermayer ve Hentig, Herat'ta keyifli iki hafta geçirdikten sonra Kâbil'e varmak üzere dağları geçecekleri bir başka zorlu yolculuk için yeniden adamlarını topladı. Etrafta artık atlatılması gereken İngiliz ve Rus devriyeleri kalmamıştı belki, ama doğudaki Afgan başkentine dek yaklaşık 650 km vardı; bu mesafe neredeyse İsfahan ile İran sınırı arasında gidilen yol kadardı. Kâbil yolunun geçit vermez sıra dağlarla çevrili olması, başlı başına bir zorluk yaratıyordu. Niedermayer, düşmanla haince anlaşma yaptığı için vurduğu birkaç mahalli rehberi saymazsak, İran bozkırını şaşırtıcı bir şekilde hiç kayıp vermeden geçmişti. Bunun aksine, Orta Afganistan dağları boyunca dört hafta süren yolculuk, Niedermayer'in güvenilir yaveri Hans Jakob'un hayatına mal oldu ve kendisi Kâbil'in yukarısındaki yamaca gömüldü. Herat'taki bayram havasındaki karşılamadan sonra Jacob'un ölümü cesaret kırıcı bir uğursuzluktu.

Almanlar, 2 Ekim 1915'te yada diğer bir deyişle, Niedermayer'in Berlin'den İstanbul'a vardığı günün neredeyse tam yıldönümünde, nihayet Afganistan'ın başkentine vardı. İttifak devletleri için savaşın baş döndürücü bir zamanıydı. Rusya 'büyük geri çekilmeyi' gerçekleştirip Polonya'yı Almanlara bırakmıştı. Balkanlar ile İstanbul arasında kesintiye uğramış demiryolu hattını nihayet açabilecek olan Sırbistan'a yönelik bir Avusturya-Almanya-Bulgaristan müşterek saldırısı başlamak üzereydi. *Drang nach Osten* en faal dönemindeydi ve onun en öndeki birlikleri şimdi Kâbil'de; Hayber Geçiti ile kuzeybatı sınırının 200 km uzağındaydı. Oppenheim'ın tahmininden çok daha fazla sürmüştü, ama tüm gecikmeler ve musibetlerden sonra Alman cihadı Hindistan kapılarına dayanmıştı.

I. Dünya Savaşı'nın en dramatik çatışmalarından biri burada vuku bulacak ve Emir'in oyalama taktikleri işleri daha da kötü yapacaktı. Almanlar yerli bir tüccarın konağında bir nevi ev hapsinde tutulurken, koca yirmi dört gün hiçbir şey yapılmadan boşa geçti gitti. Nihayet, 26 Ekim 1915'te Niedermayer ve Hentig, Habibullah'ın Rolls-Royce marka arabasına –Afganistan'daki tek araba buydu- bindirildi ve şoför arabayı nazikçe kullanarak emirin sarayına giden asfalt yolu (aynı şekilde, ülkedeki bu tarz tek yoldu) kat etti. Niedermayer, Habibullah'ın ilk sözleriyle birlikte, onun lafı dolandırıp durmak şeklindeki diplomasisine dair bir izlenim edindi. Emir herhangi üzüntü ifadesi göstermeden 'siz zaten altı aydır yolda olduğunuz için [seyahatlerini tamamlamak için] bu birkaç haftalık gecikme' çok dert edilmemeli diyerek, Almanları ikna etmeye çalıştı.[40]

Emirin gamsız karşılama konuşmasını dinleyen Hentig, tıpkı Niedermayer gibi hüsrana uğradı. Hentig, Habibullah'ın zarif üslubu ile keskin zekâsından etkilenirken, emirin Almanlara haddini bildirmesini sağlayan şeyin de işte tam bu özellikleri olacağını bilmiyordu. Almanların öneri ve taleplerini dinlerken çok az şey söyleyen Habibullah, ne düşündüğünü dile getirmek istemedi. 1915 senesinin Kasım ve Aralık ayları boyunca, neredeyse her gün yapılan görüşmelere Niedermayer, Hentig ve sonra Hintli temsilcileri kabul eden emir, herhangi bir şey yapmak için par-

mağını bile oynatmadı. Heyetin sadece bir üyesine sert tepki gösterdi: Devrimciliğe yeltenen Hindu Prens Pratap, kısa zamanda emirin hoşnutsuzluğunu kazandı.[41] Hentig ve Niedermayer'in yüzüne karşı herhangi bir hoşnutsuzluk belirtisi göstermeyen Habibullah, Almanlara sanki 'kendisi ve onlar, farklı malları [satmak için] olan ticaret adamlarıymış gibi davranıp, karşı tarafın sattığı şeylerden hangisinin iyi ya da kullanışlı olduğunu tartmak isteyen' biri gibi bir tavır sergiledi. Niedermayer sonraları emiri bıkkınlıkla hatırlayarak, 'Ona her şey sadece ticaret gibi göründü. Bu durum, ısrarla kutsal savaş üzerine konuşmalar yapan Müslümanlarımızın yüzlerinin asılmasına neden oldu,' diye yazacaktı.[42]

Habibullah'ın ihtiyatlılığı, tamamen onun kişiliğinin bir parçasıydı. İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında kalan memleketinde on dört yıl hükümdarlık etmesi, devletleri birbirine karşı kullanmayı öğrenmeden mümkün olamazdı. Almanların tahmin ettiği gibi bir taşralı Müslüman aşiret yöneticisi olmakla uzaktan yakından ilgisi olmayan emir, hem davranış tarzı hem de kılık kıyafetiyle bir Avrupalıydı ve belli ki dünya savaşında neler olduğuyla ilgili oldukça bilgisi vardı. Habibullah'ın Ekim ayındaki bekleme taktiği, muhtemelen sadece Almanlara azap çektirmek için değil, aynı zamanda da Sırbistan için yapılan çarpışmanın nasıl gittiğine bakmak amacıyla tertiplenmişti. Benzer şekilde, Almanların taleplerine karşı Ocak 1916'da aniden ve beklenmedik bir şekilde direnmeyi bırakması, onun kesinlikle İngilizlerin Gelibolu'dan ayrıldıklarını (son birlikler 9 Ocak'ta ayrılmıştı) haber aldığını gösterir.

24 Ocak 1916'da Kâbil'de imzalanan anlaşma Niedermayer ve Hentig için muazzam bir başarıydı. Afgan emiri, İngiliz ödeneğine Mekke şerifi kadar bağımlı olmasına rağmen –aslında onun 400.000£ tutarındaki yıllık ödeneği yanında, şerifin aldığı para devede kulak gibi kalıyordu- Hüseyin'in aksine, bu anlaşmada kendi hamisine karşı yapılan kutsal savaşta İttifak devletlerini canı gönülden destekleyen bir müttefikmiş gibi, adını anlaşma metnine yazdı. Habibullah'ın bunu sadece katı koşullar altında ve büyük miktarda bir para karşılığında yaptığı malumdur: Emir,

birlikleri Hindistan'ı işgal ettiğinde ortadan kalkacak olan İngiliz ödeneğini telafi etmek için Berlin'den 10 milyon £ -bugünkü para olarak karşılığı 5 milyar $- gibi yüklü bir meblağ talep etti. Almanlar ayrıca Afganistan'ın bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü ve tabii ki emirin kuzey-batı cephesinde İngiliz hattını yarmak için gerekli gördüğü silahları ve danışmanları mümkün mertebe göndermeyi garantilemekle yükümlü kılındı.[43] Bu koşullar bağlamında, hâlâ gerçeğe dönüşemezmiş gibi görünmesine rağmen Habibullah bu ittifak anlaşmasını bir şekilde imzalayarak, Alman silahlarının üstünlüğünü dolaylı olarak tanımış ve Osmanlı-Alman kutsal savaşına rıza vermiş oldu.

Emir gerçekten bunlara olur vermiş miydi? Almanların Kâbil'deki nazik konumuna yakından baktığımızda, Emir Habibullah'ın onlarla oyun oynadığı daha net anlaşılır. Anlaşma şartları, aslında Niedermayer'in blöfüydü. Almanların 10 milyon £ tutarında ödenek sağlamaya ve önemli miktardaki silahları Afganistan'a göndermeye gerçekten gücünün yetmesi –bunları Kâbil'e kadar güvenli bir şekilde nakliye edebileceklerini ima ediyordu- demek, Bağdat Demiryolu'nu tamamladıkları ya da denizlerin hâkimiyetini bir şekilde İngiliz donanmasının elinden aldıkları anlamına gelirdi ki, bu ancak İngilizlerin hâlihazırda savaşı kaybetmiş olmasıyla mümkün olabilirdi. Almanların Toros ve Amanos Dağlarındaki iletişim kopukluğu, tıpkı Süveyş çıkmazında olduğu gibi Hindistan kapısında da İngiltere'ye güvenlik sağlıyordu. Peki dağları dize getirmek neden bu kadar zaman almıştı? Bunu anlamak için Bağdat Demiryolu'na daha yakından bakmamız gerekir.

IV

Bumerang

[Osmanlı İmparatorluğu'nun] *Müslümanları, dini fanatizmleri baskı yapmadığı müddetçe Hıristiyanlara nazik ve dostça davranırlar.*

Wilhelm von Pressel, 'Bağdat Demiryolu'nun kurucusu'
1876 yılı dolayları.

14

Bağdat Demiryolu'nda Çıkan Sorunlar

Sultan muazzam Bağdat Demiryolu'nun inşa edileceğine dair Kuran üzerine yemin ederek [elçi] *Marschall von Biberstein'e söz verdi.*

Alman dışişlerinin, Berlin'den İstanbul'a gönderdiği yazışmadan, 15 Kasım 1915[1]

Almanlar, Kerbela ve Mekke'de olduğu gibi Kâbil'de de İslami kutsal savaşın bedelinin Oppenheim'ın vaat ettiğinden çok daha masraflı olduğunu fark etmişti. Dünya çapındaki bir cihat, sonradan anlaşıldığı üzere, sihirli değnekle ortaya çıkartılıverecek bir şey değildi. Bunun için ilk olarak teoride pek masraflı olmayacağı zannedilen fetvalara ihtiyaç vardı, ama gerçek hayattaki gelişmelerin bu teoriyle hiç uyuşmadığı hemen ortaya çıktı. Bâb-ı Âli'nin savaşa girmek için öne sürdüğü diplomatik koşullara baktığımızda; sadece şeyhülislamın kutsal savaş ilanı için ön ödeme olarak yaklaşık 2.000.000£ değerinde altın, kredi olarak ilaveten 5.000.000£ ve parası sonradan ödenecek şekilde verilecek yüklü miktarda savaş teçhizatı tedariki gerektirdiği görülür.[2] Cihat fetvası için yapılan bunca harcamaya rağmen, onun Suriye ve Arabistan'daki Müslümanları koyu bir Alman taraftarı yapmaya yetmediği belli olunca, Kress ve Prüfer'in Şam'da dağ kadar altın dağıtması ve Baron'un Pera'da müsrifçe paralar harcayarak Faysal'ı kazanmaya uğraşması kaçınılmaz oldu. İran çölünün diğer ucundaki Afgan emirinin ne kadar paraya mal olduğu hatırlanınca, Klein ve Lührs'ün Hindistan yolu üzerindeki pürüzleri azaltmak amacıyla önde gelen Şiî din adamlarının desteğini ka-

zanmak üzere yıllık olarak verdikleri 50.000 mark hiçbir şey sayılmazdı. Habibullah'ın dudak uçuklatıcı rakamlar istemesi onun bağlılığını kazanmak için İngiltere ile fiyat yarışına girilmesinden kaynaklanıyordu ve aslında onun niyetlendiği şey Jön Türklerin, Haşimîlerin, Bedevîlerin ve Suriye ile Mezopotamya'daki Arapların kendi adlarına istediklerinden çok farklı değildi.

Neler oluyordu? Mücahitler sadece Allah adına dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere savaşmıyor muydu? Kaleler ve şehir surlarına var güçleriyle saldıran, kâfirlerin yüreğine muazzam bir korku salan efsanevi gaziler neredeydi? İslamiyet her zaman için savaşçı bir inanç olmuş ve peygamberin zamanından İstanbul ile Balkanlar'ın fethine değin kılıç gücüyle yayılmıştı. Cihat ateşi, Osmanlı İmparatorluğu'nun modern çağda gerilemesiyle birlikte etrafta sadece savaşmak için tutulan paralı askerler kalacak kadar mı sönmeye yüz tutmuştu?

Almanların, İtilaf imparatorluklarını dize getirmek amacıyla eski İslami gaza ruhunu canlandırmak üzere ne çok hayat, silah ve hazine gözden çıkardığını düşünürsek, Oppenheim'ın cihadını körüklemek için birbiri ardına yapılan her başarısız denemeden sonra ortaya çıkan kahredici moral bozukluğu daha iyi anlaşılabilir. Ama İslam'ın gerçek bir âlimi bu cihattan ne beklemek gerektiğini Almanlara anlatabilirdi. Almanlar Müslüman olmadıkları için bir kutsal savaşı kendi başlarına düzenlemeleri zordu. İslam hukuku çerçevesinde düşünüldüğünde, tüm kâfirlere değil, onların bazılarına karşı olup bazılarına muafiyet tanıyan bir cihat mefhumu altıncı bölümde gördüğümüz üzere tutarlı değildi. Diğer taraftan, kâfirlerin korunma karşılığında para ödemesi uygulaması İslam hukukunda kesin bir şekilde tanınmıştır. (Müslümanların diğer Hıristiyanlara saldırdığı her sefer Almanların kendileri için muafiyet istemeleri gibi.) Cizye ya da diğer bir deyişle gayrimüslimlerin ödemekle mükellef olduğu verginin teolojik dayanakları Kuran'ın 9. suresinin 29. ayetinde net bir şekilde açıklanmıştır: 'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam'ı din edinmeyen kim-

selerle, *küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın*.' (italikle vurgu sonradan eklenmiştir).[3] Berlin, İtilaf devletleri aleyhinde fetva yayınlanmasını ve cihat tarzı ayaklanmalar çıkarılmasını isterken bunu cizye teklifi gibi düşünmemiş olabilir, ama birçok Türk, Arap ve İranlı din adamı ve imam için tam da bu şekilde yorumlanmış olabilir. Dar-ül İslam'daki kâfirler için böyle bir hizmet ücretten muaf olamazdı.

Durmadan artan cihat cizyesi ödemesi adaletsiz görünse de, Oppenheim'ın kutsal savaşı Süveyş'te ya da Hindistan'da bir kere tutuşmaya başladıktan sonra bu harcamalara değerdi. Almanların 1914-1918 arasındaki harp için toplam harcamalarının iki yüz milyar marktan fazla, yani yaklaşık kırk yedi milyar dolar, bugünün parasıylaysa beş trilyon dolar olduğu tahmin ediliyor. Onların Avrupa'daki muharebe alanlarında harcadıkları parayla mukayese edildiğinde, Hindistan'a karşı düzenlenecek Afgan cihadı için emirin istediği büyük para bile nispeten cüzi bir rakamdı.[4] Buna ilaveten, kuzey-batı cephesinde İngiliz hatlarını yenilgiye uğratmak için gerekli olan askeri teçhizat, batı cephesinde normal koşullardaki günlük bombardımanlarda kullanılanlardan fazla değildi. Oppenheim'ın şimdi Berlin'de uğraştığı sorun emir için on milyon sterlini (yaklaşık iki yüz milyon mark ya da başka bir hesapla savaşın ana muharebe alanlarında bir ya da iki günlük çatışma bedelinden birazcık fazla) ya da Afgan ordusu için silahları temin etmek değildi. Asıl problem tüm bunların güvenli bir şekilde Kâbil'e nasıl götürüleceğiydi.

Kızıldeniz kıyılarındaki Frobenius, Arabistan'daki Musil, Süveyş'teki Kress, aşağı Mezopotamya'daki Klein ya da İran ve Afganistan'daki Niedermayer'in hepsi de aynı şeyden dert yanıyordu; bir an evvel daha çok adam, daha çok para ve savaş malzemesine ihtiyaçları vardı. Tedarik sorunlarının temel sebebi bilinmeyen bir şey değildir. Çok uluslu muazzam bir iş gücüyle desteklenen Alman mühendislerinin ve finansörlerinin tüm gayretli çalışmalarına ve 1899 tarihli meşhur demiryolu imtiyazının üstünden on beş sene geçmiş olmasına rağmen Ortadoğu'ya varacak olan ana demiryolu hattının tamamlanması pek yakın gö-

rünmüyordu. 1915 senesinin büyük bölümünde, sadece Toros ve Amanos Dağlarındaki zorlu kısımlarda değil Balkanlar'dan geçen kısımlarda da sorunlar çözülememişti. Tarafsız Romanya, Mayıs 1915'te patlayıcı taşınmasına karşı yeni kısıtlamalar getirerek Almanların yoluna engeller koymaya devam ediyordu.[5] Doğu Ekspresi'nin Avrupa'dan geçen kısmı, Sırbistan Kasım ayında savaş dışı bırakılana kadar tam olarak hizmet veremeyecekti.[6]

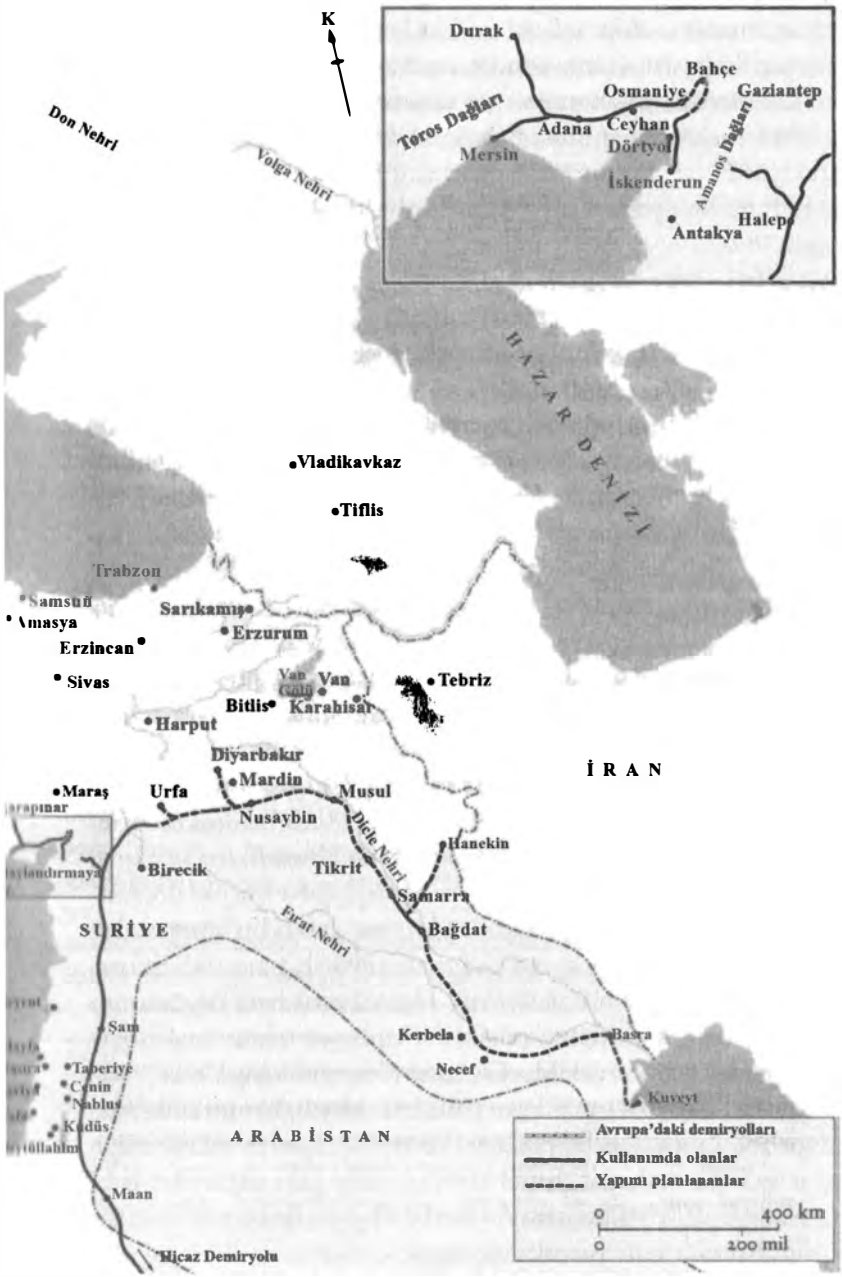
İstanbul'un doğusundaki ürkütücü dağ geçitlerinin yanı sıra, savaştan önce sadece 1/10'u tamamlanmış olan Amanos Dağları'nın eteğinden Bağdat'a kadar uzanan 623 km'lik hattın neredeyse tamamı bitirilmeyi bekliyordu. Mezopotamya düzlüğünde ise gerçek boyutları gösterilmeyerek genel olarak 'asayiş' başlığı altında toplanan problemlerle karşılaşıldı. Buna eşlik eden diğer sorun ise, Irak'ın tıpkı bugün olduğu gibi yabancıları çok dostane karşılamamasıydı. Fırat Nehri'nin doğu tarafı o kadar tehlikeliydi ki, demiryolu şirketi çalışanlarını yağmacı göçebelerden koruma için büyük masraflara girerek onları duvarlarla çevrili istasyon binalarına yerleştirdi. Karl Figdor, Mayıs 1914'te *Vossische Zeitung* gazetesinde şöyle yazacaktı: 'Tamamen dikenli tellerle çevrili çitler binaları kuşatıyordu... sadece güvenli iç avluya bakan kısımdaki kapı ve pencereler açılabiliyordu... en tehlikeli yerde bulunan istasyonların hiç penceresi yoktu, sadece Bedevî kurşunlarına karşı istasyonu korumak için duvarlara açılmış köşeli yarıklar vardı.' Mezopotamya'da yaşamları risk altında olanlar sadece Avrupalı Hıristiyanlar değildi: Türk ve Kürt işçiler bile istasyon binalarına yerleştirilmişti ve 'her gün [çalışma] bölgelerine gidene kadar onlara silahlı muhafızlar eşlik ediyordu.'[7]

Irak'taki istikrarsız güvenlik koşulları can sıkıcı olmasına rağmen, demiryolu inşasının önündeki en ciddi engeli hâlâ geçit vermez sıra dağlar oluşturuyordu. Amanos Dağları'nda; Adana ile Antep arasında kalan Bahçe kasabasındaki bir tünel tek başına tüm Bağdat Demiryolu'nu riske sokmuştu. Hat burada neredeyse tamamen 'parçalanması zor' saf kuvarstan oluşan Gâvur Dağı'na yöneliyordu. Figdor, Nisan 1914'te Gâvur Dağı'nın günde iki bin delgi yapan sondaj makinelerini mahvedip ke-

limenin tam manasıyla yere serdiğini rapor etti. Bu dağ birçok kere yaptığı gibi çalışanları deli etme konusunda çok başarılıydı. Figdor'a göre çalışma alanında 'hırsızlıklar, cinayetler, patlamalar ve ölümcül kazaların da dâhil olduğu felaketler birbirinin ardı sıra geliyordu.'[8]

4. Kesintileri ve inşa edilmesi planlanan bölümleriyle birlikte Bağdat Demiryolu'nun 1914 senesindeki görünümü

K
Durak
Bahçe
Osmaniye
Gaziantep
Toros Dağları
Adana
Ceyhan
Dörtyol
Mersin
İskenderun
Amanos Dağları
Antakya
Halep
Don Nehri
Volga Nehri
HAZAR DENİZİ
Vladikavkaz
Tiflis
Trabzon
Samsun
Amasya
Sarıkamış
Erzurum
Erzincan
Sivas
Van Gölü
Van
Tebriz
Bitlis
Karahisar
Harput
Diyarbakır
Mardin
İRAN
Maraş
Urfa
Musul
Nusaybin
Dicle Nehri
Hanekin
Birecik
Tikrit
Samarra
SURİYE
Fırat Nehri
Bağdat
Şam
Kerbela
Basra
Taberiye
Necef
Cenin
Nablus
Kuveyt
Kudüs
ARABİSTAN
Maan
Hicaz Demiryolu
Avrupa'daki demiryolları
Kullanımda olanlar
Yapımı planlananlar
0
400 km
0
200 mil

Her tünel Gâvur Dağı'ndaki kadar inatçı olmasa da, dağları geçme sürecinin Almanların neden bu kadar zamanını aldığını anlamak kolaydır. Tüm sondaj matkaplarının ve patlatıcıların, taşların nasıl parçalanacağını ve tünellerin nasıl sondalanacağını bilen maharetli mühendislerle birlikte dışarıdan getirilmesi gerekiyordu ve bu sorun sadece dağ geçitleriyle sınırlı değildi. Kereste ve (çoğu vasıfsız) işçiler hariç olmak üzere, Bağdat Demiryolu'nun yapımı için gerekli olan hemen her şeyin yüksek maliyetlerle yurt dışından getirilmesi gerekiyordu. Çelik raylar, kirişler ve saçlar Düsseldorf'tan, cıvatalar Hagen'dan, çelik levhalar Osnabrück'ten, kelepçeler Bruckhausen'den ithal ediliyordu. Her yıl yaklaşık elli bin ton Alman kireci ve çimentosu gemilerle Osmanlı İmparatorluğu'na getirildi. Daha çorak yerlerde işçileri beslemek için gıda maddeleri bile ithal edildiği oldu. Özellikle 1910 ve 1911 senelerinde demiryolu hattına isabet eden ciddi kolera salgınlarından sonra Alman ilaçlarına da ihtiyaç duyuldu. Etrafta bahse değer çok az düzgün yol olduğundan bu hacimli malzemelerin çoğunun en yakındaki limanlardan (İstanbul, Mersin, İskenderun ya da Beyrut) çalışma sahalarına kadar katır kervanlarıyla ya da en başta kendilerinin ihtiyaçlarının karşılanıp sıfırdan inşa edilmesi gereken dekovil hattıyla taşınması gerekiyordu.[9]

Almanlar yenilenmiş 1911 Bağdat Demiryolu imtiyazından sonra karşılarına çıkan binlerce zorluğa karşın iyi bir gelişme kaydettiler. 1911 ve 1912 senelerinde inşaat, Abdülhamid'in siyasi vehimlerinin batıdan doğuya doğru bir hat bitirildikten sonra sıradaki diğer hattın yapılmasını gerektirdiği daha önceki dönemden farklı olarak, Bulgurlu ile Bağdat (hat şimdi bu istasyondan 'geriye', yani doğudan batıya doğru ilerliyordu) arasında iki taraftan da eş zamanlı olarak ilerledi. Hem Toros hem de Amonos Dağlarındaki dinamitleme çalışmaları nihayet tekrar başlamıştı. Almanya ve benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işçi alım yerleri başvuru yapanların istilasına uğradı. Demircilik, marangozluk, mühendislik, patlayıcı uzmanlığı, payro teknikerliği, duvar işçiliği, makinist, tünel sondaj ustası gibi uzmanlık isteyen pozisyonlara hâkim olan Almanlar, Avusturyalılar, İtalyanlar, Slavlar, Rumlar ve Ermenilerin yanı sıra, vasıfsız işçiliğin çoğunu

yapan mahalli Türkler, Araplar, Kürtler ve Arnavutlarla operasyon tam olarak uluslararası bir şekle büründü. Nisan 1912'ye kadar 16.000'den fazla işçi Anadolu, Suriye ve Mezopotamya boyunca geniş bir alanda faaliyet gösterip o vakitler Osmanlı iktisadi hayatına egemen olan Bağdat Şimendifer Kumpanyası'ndan maaş bordrosu almış bulunuyordu.[10]

İlk küreselleşme devrinin son büyük çiçeklenmelerinden biri olan Almanların önderliğindeki bu hummalı çalışmanın kozmopolit yapısında heyecan verici bir takım şeyler vardı. Fakat o zamanın çok uluslu diğer teşebbüsleri gibi Bağdat Demiryolu da uluslararası nazik denge korunduğu müddetçe hayatta kalabilecekti. Demiryolu hattı 19. yüzyıl sonu dünyasının en istikrarsız arazilerinin bazıları üzerinden geçiyorken, Doğu Ekspresi'nin büyüsü aynı zamanda onun muhtemel felaketi olacaktı. 1911-1913 yılları arasındaki Trablusgarp ve Balkan Savaşları tahmin edileceği gibi sevkiyatı engellemek ve önemli ticari mallarla nakliyat ücretlerini arttırmak suretiyle Bağdat hattında ciddi aksamalara neden oldu. Yapım faaliyetleri tam olarak durmamıştı ama zamanla ilerleme hızı, bilhassa da yoğun sermaye gerektiren dağlık bölümlerde çok yavaşladı. Amanos bölümündeki tünel açma faaliyetleri 1911 senesinin yazında başladığı zaman mühendisler dağın diğer tarafındaki düzlüklere ulaşmanın iki yıl sürebileceğini tahmin etmişti. Düzensiz aralıklarla kesilip devam eden üç yıllık çalışma süresinden sonra aynı mühendisler Aralık 1914'te Amanos kısmının iki yıl daha alabileceğini söylüyordu.[11]

Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Almanların dünya savaşı boyunca Bağdat hattını yaparken karşılaşacakları sorunların uğursuz bir habercisiydi. 1911'deki Trablus Savaşı, yerlerinin zor doldurulacağı en maharetli taş ustaları olan İtalyan işçilerin zorunlu göçünü beraberinde getirdi. Müslümanlar, askerlik muafiyetleri 1909'daki karşı-karşı devrim akabinde kaldırılan Hıristiyanlarla birlikte Osmanlı ordusunda hizmete çağrıldığında yerel emek gücü darlığı da başladı.[12] Bunlar gelecekte baş gösterecek sorunların minik provalarıydı.

1914 senesinde büyük devletler arasında patlak veren savaş işleri daha beter aksattı. Hattın kritik Toros ve Amanos Dağla-

rı kısmının inşası devam ettiği esnada Osmanlıların seferberlik ilan etmesiyle Ağustos ayında neredeyse 12.000 kişiyi bulan çalışanların sayısı Eylül'e kadar 1.650 kişiye düşmüştü. (Bunlar Osmanlılar Kasım ayında savaşa girmeden ve İngilizler Osmanlı kıyılarını abluka altına almadan evvel olmuştu.) Hattaki boşlukların Süveyş'te farklı sonuçlar yaratacak şekilde zamanında doldurulamayacağına dair pek şüphe kalmamıştı. Kress ile Prüfer'in Berlin'e yakındığı gibi, demiryolu bağlantısı en azından Halep'e ya da en arzu edilen şekilde tüm yolunu tamamlayıp Sina Yarımadası'na dek kesintisiz olarak varmadan Süveyş'te güçlü bir şekilde İngilizlerin karşısına çıkmanın hiç yolu yoktu.[13] Artık padişahın kıdemli yaveri gibi hizmet gören Von der Goltz Paşa, Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasının Hindistan'ın fethini mümkün kılarak 'dünya savaşını arzu edilen ve belirleyici bir sona getirebileceğini' söyleyerek Kress'e arka çıkıyordu.[14] Avrupa'da ve Boğazlarda çatışmalar hiddetlenirken insan gücü, para ve savaş malzemesi bulmanın zorluğuna karşın Berlin bu uyarıları ciddiye aldı. Alman üst komutası hattaki yapım çalışmalarını hızlandırmak için Şubat 1915'ten itibaren, bizzat Falkenhayn'ın yanı sıra dışişlerinden Zimmermann'ın ve Türk dostu muharrir Erns Jäckh ile Deutsche Bank'tan Karl Helferrich'in de (ödenek sağlaması umuluyordu) iştirak ettiği bir dizi üst düzey toplantı düzenledi.[15]

Sahadan gelen ilk raporlar pek umut verici değildi. Kasım ve Aralık ayında bir dizi sel baskını hattın alçak kıyı bölgelerindeki tüm bölümlerini enkaza çevirmişti. Osmanlı ordusu ile şimendifer kumpanyası arasındaki irtibat subayı Yarbay Böttrich, Mart 1915'te Falkenhayn'a gönderdiği raporda, aynı anda iki yerden birden tam gün boyunca sondaj yapmaya yetecek kadar adam ve malzeme mevcut olmadığından, Toros ya da Amanos tünellerinden sadece birine odaklanmanın en uygun şey olacağını söyledi. Kervanların nispeten daha az gelişmiş Amanos yerine eski Kilikya geçitleri üzerinden Toros Dağları'na ulaşması daha kolay olduğundan Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nın sadece Amanos'taki tünel çalışmalarına yoğunlaşmasını önerirken, oradaki inşaatın 1916'nın başına kadar bitmesini umuyordu. Böttrich, Toros için

en az üç yıl daha gerekebileceğini üzüntüyle belirterek raporunu sonlandırmıştı.[16]

Almanlar her türlü aksiliğe karşın kayserin düşlediği demiryolunu bırakmaya niyetli değildi. İş gücü ve malzeme sıkıntısına rağmen sahadan umut verici haberler geliyordu. Dünya savaşındaki Osmanlı cephelerinde çatışmalar yoğunlaşırken çalışma motivasyonu bulmak çok zor olmuyordu. Bağdat Demiryolu, 1914 senesinin sonuna kadar yarı yol işaretini geride bırakmış; Konya ile Basra arasındaki toplam 2.190 km'lik yolun 1.104 km'lik kısmı hizmete girmişti.[17] Ocak 1915'te Sarıkamış'tan kötü haberler geldiği esnada bile işler devam etti ve neredeyse 2 km uzunluğundaki bir Toros tüneli Bilmedik'te tamamlandı. Fırat Nehri üzerindeki ilk çelik köprü Nisan ayında açıldı. Özellikle de Mezopotamya'daki istikrarsız güvenlik koşulları çerçevesinde düşünüldüğünde, bu köprü Almanlar adına iyi kotarılmış bir işti. Nisan ayındaki bir diğer gelişmeyse, Devlet Bakanı Jagow'un destek verdiği Falkenhayn'ın, maliyeti ne olursa olsun –en az kırk milyon mark tutuyordu- hem Toros hem de Amanos Dağlarında tünel açma çalışmalarının yoğun bir şekilde ve derhal başlamasını emrederek çalışmalara müdahale etmesi oldu.[18] Teorik olarak bu paranın Berlin'in Deutsche Bank aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne vereceği kredi miktarı olması gerekirken, önceki emsaller bağlamında bu ödeme daha çok ön sermaye ödemesine tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Osmanlıların yokuşa sürmeleri, Berlin'den bir kez daha para koparmıştı: Kırk milyon marklık 'kredi' yakın bir zamanda üç yüz altmış milyona çıkacak ve Deutsche Bank bu paraları bir daha göremeyecekti.[19]

Doğu Ekspresi'ne yapılan yeni yatırımlar az bir yekûn tutmamıştı ama stratejik terimler çerçevesinde düşünüldüğünde bu harcamalar diyet borcunu cömertçe geri ödemiştir. Bağdat Şimendifer Kumpanyası neredeyse sınırsız bir bütçeyle bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nda istediği herkese istihdam sağlayacak diğer taraftan da Almanya'daki ciddi yetenekleri kendisine çekecekti. (Bunun bir başka sebebi de, projenin Avrupa'daki cephe hatlarındaki dehşetten kaçış yolu sağlamasıydı.) Haziran ayında Bahçe kasabasındaki mühendisler kuartzla girdikleri mü-

cadeleyi kazanıp tüm Gâvur Dağı boyunca tünel açma işlemini tamamladılar.[20] Hem Toros hem de Amanos'ta önemli boşluklar kalmasına rağmen bahardan yaza geçilirken tünel açma işlerinin savaşın akışını değiştirmeye yetecek şekilde, 1916 senesi başına kadar tamamlanmasının mümkün olabileceği ortaya çıktı.

Bağdat Demiryolu tünellerinin ucundaki ışık tam görünmeye başlarken o zamana dek yaşanan en büyük kriz hatta darbe vurdu. Savaşın getirdiği düşmanca hava içinde Anadolu'da etnik gruplar arasındaki gerilimler tehlikeli bir seviyeye tırmanmıştı. Olayların nasıl meydana geldiğine ve ne kadar can kaybı olduğuna dair bitmek bilmeyen tartışmalara rağmen geniş bir şekilde mutabakata varılan husus şudur: Ermenilerin 1915'te tehcir-sürgün edilmesi* esnasında yapılan hatalar, 1894-1896 ve 1909'da görülen şiddetin çok ötesine geçen ve daha önce bir benzeri yaşanmamış hadiselerdi. Türk tarihçiler tehcir sırasında binlerce masum insanın öldüğünü kabul ederken Ermenilerin Sarıkamış, Van, Kilikya ya da başka yerlerde yaptıkları iddia edilen ihanetlerini -ki bunlar yüzünden İttihat ve Terakki bu halkın ülke içindeki beşinci kol olduğuna kanaat getirmişti- ön plana çıkarırlar. Bunların aksine Ermeni yazarlar ise soydaşlarından bazılarının çetecilik faaliyetlerine katıldıklarını doğrularken bunların önceden tasarlanmış ve niyet edilmiş bir soykırım için Osmanlı hükümetine sadece uygun bir bahane sağladığını öne sürerler.[21]

Osmanlıların Kasım 1914'te Avrupa çatışmasına girmesinden çok önceleri bile tüm bölge bir bakıma savaş durumuna geçmişti. Osmanlılar, İranlılar ve Ruslar; doğu Anadolu'nun Transkafkasya, kuzey Mezopotamya ve İran'la birleştiği itilaflı sınır bölgesinin kontrolünü ele geçirmek için asırlardır mücadele ediyorlardı. Ermeni sorunu o zamanın yüksek düzey diplomasisine hâkim olmasına rağmen birçok bakımdan bölgedeki asıl muharrik göçebe Kürt aşiretleriydi. Kürtler yerleşik Ermeni, Nasturi ve Süryanî halklarının yanı sıra toprakla uğraşan ya da İran ve Osmanlı dev-

* Hukuki açıdan değerlendirildiğinde, bahsi geçen Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 'başka bir yere göç etmeye' zorlanmış, ülke dışına sürülmemişlerdir. 'Başka yere yerleştirme' tabiri dolaylı bir anlatım olduğu için bunun yerine zaman zaman 'tehcir-sürgün edilme' ifadesini de kullandım.

letleri için memurluk yapan Müslümanları da taciz ediyorlardı. 1915 trajedisinde çok önemli bir rolü olan Rus sınırı yakınındaki gölbaşı yerleşimi Van'da 1913 senesine kadar Kürtlerin yaptığı tahribat o kadar ciddi boyutlara varmıştı ki, Rus Konsolos Olferiev, Nisan'da şehrin silahlı kampa döndüğünü rapor etmişti. Taşnaklar, İran üzerinden kaçak silah temin ediyor ve 'tüm Ermeni tüccarlar dükkânlarına silah stokluyordu'.[22] Kürt aşiretleri, Mart 1914 tarihinde Bitlis yakınında Osmanlı birliklerini kovaladığı için yerli Ermeniler (çoğu silahsızdı) kan dökücülüğüyle bilinen Kürt aşiret reisi Molla Selim'in insafına kalmıştı. Selim, Hıristiyanlara zarar vermeyeceğine dair bizzat yemin vermiş olsa da Ermenilerden çok azı onun lafına inanmış ve bu halk güvende olabilmek için Rus konsolosluğunun binasına sığınmıştı. Onları ayıplamak pek mümkün değildir: Molla Selim, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasının nedeninin şeriatı yeniden tesis etmek olduğunu açıkça bildirmiş olmasına karşın bu beyan Hıristiyanlara güven telkin etmemişti, çünkü onlar hâlâ İttihat ve Terakki'nin 1908 yılında kendilerine söz verdiği ve bir türlü yerine getirilmeyen eşitlikten faydalanmayı umuyorlardı.[23]

Bölgeyi uzun zamandır tecrübe etmiş olanlar için bile bu çatışmalardaki farklı etnik aktörlerin sadakatlerini ve niyetlerini tahlil etmek zordu. 1913 baharında vuku bulan Van ayaklanmasında, Osmanlı hükümetinin Ermenilerin silahlarına Nisan ayı içinde el koyması yaklaşık beş yüz Taşnak mensubunun Osmanlı birliklerinin yanında şehrin başına musallat olan Kürt çetelerinin peşine düşmesini engelleyememişti.[24] 1914 senesinin Mart ve Nisan aylarındaki Bitlis çatışmasında Osmanlı kuvvetleri Kürtleri ezmek için takviye birlikler isterken, Ermeniler daha çok çapraz ateş altında kalmış masum seyircilere benziyordu. Bitlisli Ermeniler şehirlerini tehdit eden asilere karşı kendilerini korumak için Osmanlı valisinden silah istediler. (Makul bir söylem kullanarak şeriat çığırtkanlığı yapan Kürt mollaya karşı 'anayasayı savunmak' için yardım edebileceklerini söylemişlerdi.) Fakat tahmin edileceği üzere bu talepleri geri çevrildi.[25] Osmanlı yönetimi şehrin kontrolünü tekrar ele geçirir geçirmez Molla Selim, Bitlis çatışmasının kafa karıştırıcı finaline uygun bir şekilde, ayaklanmanın

başını çeken adamlarından ikisiyle birlikte Rus konsolosluğuna sığındı. (Onlardan kaçmak için daha önce buraya sığınmış olan Ermeniler bu duruma çok şaşırmıştı.) Osmanlılar, büyük savaşa girdikten aylar sonra bile Kürt molla hayret verici bir biçimde hâlâ Rus konsolosluğunda saklanmaya devam ediyordu.*[26]

Bitlis'te yaşananların gösterdiği gibi 1913, 1914 ve hatta 1915'te doğu Anadolu'daki etnik şiddetin tüm kafa karıştırıcı vakalarında Rusların rolü vardı. Aslında bölgedeki aktörler İmparatorluk Rusya'sının her olaya müdahale etmesini gizliden gizliye tasdik ediyordu. Osmanlılar ile İranlıların süratli bir şekilde güç kaybetmesiyle birlikte aşağı yukarı bölgedeki herkes Rusların gücü ele geçirmesini bekliyordu. Kürt aşiret reislerinin Rusya'dan silah aldığı esnada bile onların hedefindeki Ermeniler, Nasturiler ve Süryaniler yine Rus himayesine bel bağlıyordu. O vakitler doğu Anadolu'yu sarmış olan Protestan misyonerleri arasında sayıları gittikçe artan *Amerikalı* Hıristiyanlar da aynı yola başvurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner heyetinin başkanı Dr. G. C. Reynolds, 1913 baharında Kürt eşkıyalar Van'ı tehdit ettiği zaman Woodrow Wilson yönetiminin onayıyla (öyle olduğunu iddia ediyordu) 'doğu Anadolu'daki Amerikan çıkarlarının genel hamisi olarak Rus hükümetini tanıdığını belirterek kendisiyle uzlaşmaya vardı'.[27] Rus konsolos, Amerikan misyonerlere himaye sunduğu esnada Taşnaklar gibi devrimci Ermeni örgütlerinden gelen temsilcileri de kabul ediyordu. Bu örgütler bir vakitler gelecek vaat eden İttihat ve Terakki'den umutlarını kesmişler ve bir Taşnak mensubunun, Konsolos Olferiev'e söylediği gibi 'emperyalist Çarlık idaresinden nefret etmelerine' karşın Ruslarla kader birliği yapmaya karar vermişlerdi. Olferiev, 1913 baharında Kürtlerin yarattığı karışıklık sırasında Büyükelçi

* Bitlis'teki Ermenilerin bazıları Rus Konsolosluğu'nu Molla Selim ile adamlarının geldiği 5 Nisan 1914 tarihine kadar terk etmiş olsa da, bazıları hâlâ binada kalmaya devam ediyordu. Bu vaka Rus Konsolos Ermenileri koruduğu için değil, Bitlis isyanının elebaşısı olan Kürtlere sığınacak yer sağladığı için büyük bir diplomatik krize yol açıyordu. Konsolos ne yazık ki, Kürtler ile Ermenilerin aynı odada uyuyup uyumadıkları ya da bir araya geldilerse bir şeyler konuşup konuşmadıkları hakkında bilgi vermemiştir.

Girs'e yazdığı raporda, 'Van vilayetindeki Ermeniler en Russever hissiyatlardan birini taşıyor... Taşnaklar tamamen bizim safımızda,' diyordu.[28] Gitgide her yeri kuşatmaya başlayan Rus nüfuzu, Avrupa diplomasisinin doğu Anadolu'yu 'reforma tâbi tutma' ve oraya özerklik getirme seferberliğinin Şubat 1914'te –tam Bitlis'teki Kürt krizi baş verirken- ivme kazanmasına yol açtı. Bu yüzden Osmanlı idaresinin tüm bu reform kampanyasını Rus emperyalizmine karşı tasarlanan ve gerçek niyetleri gizlemekten aciz bir kılıf içinde sunulan bir program olarak algılaması pek şaşırtıcı değildir.

Osmanlı birlikleri Temmuz krizi öncesinde bile, Rus yandaşı Kürt çeteleri takip etmek için İran sınır bölgesini kuşatma altına almıştı. Bâb-ı Âli savaşa girmeden epey evvel, Tiflis'teki Kafkasyalı Rus komutan, Ağustos 1914 gibi erken bir tarihte Kürtler ile Ermenileri Osmanlılarla çatışmaları için silahlandırmanın yolunu arıyordu. Osmanlıların harbe katılmasının kaçınılmaz olduğunu gören Dışişleri Bakanı Sazonov, Tiflis'teki komutana Osmanlılarla yakında yapılacak çatışma için 'Ermeniler, Kürtler ve Süryanîleri silah altına alma' emrini vermekle bizzat ilgilendi. Üç gün sonra komutan Korgeneral Nikola Yudeniç 'Osmanlı Ermenilerinin Silahlandırılması' (*O snabzhenii oruzhiem' turetskikh' armyan'*) ile ilgili detaylı bir memorandum sundu. Yudeniç'in raporu tipik bir kendi kendini gerçekleştiren kehanet mantığı çerçevesinde, Osmanlıların savaşa katılması durumunda hükümetin 'Ermenileri sadakatsiz uyruklar olarak baskı altında tutmasının ve onlara merhametsizce davranmasının' kaçınılmaz olabileceğini söylüyordu. Yudeniç, Osmanlı tebaası Ermenilerin beşinci kol olarak 'ülkeden ihraç edilmelerini ve/veya ortadan kaldırılmalarını' engellemek için onlara 'en azından 20.000 tüfek' ve iki milyon mermi gönderilmesini teklif etti ki, böylelik onlar beşinci kol olarak Rusya'ya hizmet edebilsin.*[29]

Sazonov'un çarpıcı müdahalesi ile Yudeniç'in gerçeğe dönüşen raporunun satır aralarını okursak, 1914-1915 arasında doğu Anadolu'da gelişen ve aynı zamana rastladığı Gelibolu destanıy-

* 1919 senesinde Petrograd'a karşı düzenlenen Beyazların saldırısına liderlik edecek ve Troçki'nin Kızıl birlikleri tarafından Tsarskoe Selo yakınlarında geri püskürtülecek olan kişi, bu teklifi yapan Yudeniç'tir.

la ürkütücü benzerlikleri olan kaçınılmaz trajedinin özünü idrak etmeye başlarız. İttifak devletlerinin iki felaketinin de temel nedeni Rusya'nın dış politika hedefleri ile bunları gerçekleştirmek için elinde bulunan imkânlar arasındaki dev uçurumdu. Osmanlı hattının arkasında zamanından evvel ortaya çıkacak etnik ayaklanmaların potansiyel tehlikesini sezen Sazonov, isyancı Ermenilere 'kendilerinden talimat gelmedikçe herhangi bir şey yapmamalarını' (*nichego ne predprinimat' bez' nashego ukazaniya*) salık vermesini Yudeniç'ten istedi. Benzer şekilde Yudeniç, Ağustos 1914 tarihli memorandumunu insani kaygılar kisvesi altında sunarak 'Ermenilerin hem Osmanlı birlikleri hem de Kürt eşkıyalara karşı kendilerini koruyabilmeleri için' onlara silah ulaştırılması gerektiğini ısrarla dile getiriyordu. Yudeniç daha ihtiyatsız bir anında Ermenilerin aslında neden silahlanmaları gerektiğini şöyle açıkladı: Neredeyse tüm askeri gücünü Almanlara karşı batı cephesine yönlendirmiş olan Rusya onları korumakta çok zayıf kalıyordu.[30] Petrograd'ın deniz ve kara gücü kapasitesi stratejik hayallerini gerçekleştirmekte yetersiz kaldığı için Gelibolu'da (Rus filosu *Goeben* zırhlısının silahlarından korktuğu için burada pek yararlılık gösterememişti) birçok Anzak, Fransız ve İngiliz genci canından olmuştu. Buna benzer şekilde, şimdi de Anadolu'da kuşatma altında bulunan Ermeniler onları 'özgürleştirmeye' muktedir olmayan Rus ordusundan medet uman bir halk olarak Rusya'nın emperyalist hırslarının kurbanı olacaktı.

Günümüzde bile hararetli tartışmalara konu olan Van'daki Nisan 1915 tarihli Ermeni ayaklanması, Ermeni trajedisinin minik ölçekteki noksansız bir emsalini teşkil eder. Daha önce değindiğimiz gibi Ermeni tüccarlar çok makul bir sebep yüzünden 1914 senesinin epey öncesinde bile silah stoklamaya başlamıştı. Avrupa savaşının ilk ayları boyunca Tiflis'teki Rus karargâhı, sınırdaki Osmanlı nöbetçileri nasıl atlatacağını hesaba katmadan Van'daki Ermenilere silah gönderebilme yollarını düşünüp durdu. Tiflis komutanlığı Eylül 1914'ten itibaren silah göndermek yerine Kafkasyalı Ermeni gönüllülerden ve kendilerini Rus hatlarının diğer tarafına atan Osmanlı ordusunun asker kaçaklarından oluşan çeteler örgütleyip, onları silahlandırma yoluna gitti.[31]

Van'daki Taşnaklarla sıkıntılı (diğer bir deyişle şifresiz) bir telgraf iletişimi kuruldu: Bu o kadar sorunlu bir haberleşmeydi ki, Taşnakların Ruslardan silah istemesi Osmanlı askeri istihbaratınca tespit edildi.[32]

Nisan ayındaki ayaklanma ister Ermeni tarihçilerin uzun zaman savunduğu gibi Osmanlıların eli kulağındaki kanlı kitlesel yok etme planlarına karşı önleyici 'Varşova İsyanı' tarzında bir meşru müdafaa, ister (Türklerin iddia ettiği gibi) kendisinden sonra gelen tehcirin bizzat sebebi olsun, ortalığın tam bir kan gölüne döndüğü muhakkaktır. Ermeni çeteciler, 13 Nisan 1915'te ya da ona yakın bir tarihte hükümet güçlerini kovmayı ve Van'ın etrafındaki barikatları yıkmayı başardı. Ermenilerin, Osmanlıların üç tabur jandarmasına, 1. Keşif Birliği'ne ve Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları'na karşı şehri neredeyse dört hafta ellerinde tutabildikleri dikkate alındığında, onların gerçekten çok iyi silahlanmış olduğunu tartışmasız gibidir. Ermenilerin isyan süresince Tiflis'teki Rus komutanlığı ile iletişim kurduğuna şüphe olmasa da, bu telgraf aracılığıyla olmamıştı: Bunun yerine üç Ermeni çeteci Osmanlı hatlarını geçip 6 Mayıs 1915'te Azerbaycan üzerinden Ruslarla irtibata geçmişti.[33] Altı gün sonra dördüncü Ermeni ulak, Van'daki direnişin liderinin gönderdiği ve Yudeniç'e Vanlı Ermenilerin her gün 'Ruslardan gelecek yardımı gözlediğini' (*Ezhedevno zhdem' Russkoi pomoshchi*) anlatan mektubu kıyafetinin astarı içine saklayarak ulaştırmıştı.*[34]

Kozaklar yollar için kendilerine bir nevi rehberlik hizmeti de veren asker kaçağı yaklaşık 10.000 Ermeni ile birlikte sadece dört gün içinde Van'a ulaştı. (Yine de şehir barikatlarının dışında kalan bazı sivil Ermeniler için geç kalınmıştı.) Osmanlı piyadeleriyle Kürt alayları, Ermenilerin şehir içinde Müslümanlara karşı zulüm yaptığını duymuşlar ve söylenenlere göre buna mukabil olarak bölgedeki 'yirmi yaş ve üstü tüm Ermeni erkeklerini öl-

* Rus dışişleri, bu mektuptan infiale yol açabilecek bir kelimeyi çıkardıktan sonra onu diğer İtilaf devletleri yönetimleri tarafından da okunması için iftiharla Paris ve Londra'ya iletti. Mektubun Fransızlar ve İngilizlerin okuduğu versiyonunda Van'daki Ermenilerin 'her gün gelecek yardımı beklediği' ifadesi yer alırken bunun *Rus* yardımı olduğu belirtilmemişti.

dürme emrine uygun olarak davranmışlardı'. Diğer yandan Ermeniler de Van'ın içinde daha insaflı davranmış değildi. Buna ilişkin olarak, Van'da 120.000 Müslümanın katledildiğini söyleyen Osmanlı iddiaları çok abartılı olmasına rağmen her iki tarafın da korkunç zulümler yaptığı inkâr edilemez. Bölge güvenli hale getirildikten sonra bir Kozakın gözlemlediği gibi 'Türklerin ve Kürtlerin tevkif ettiği hiç Ermeni olmamış, aynı şekilde Ermeniler de onlardan kimseyi hapse koymamıştı.'[35]

Van isyanıyla aynı zamanda yazılmış olan kaynakları okuyanlar çatışmanın önlenemez olduğu hissine kapılırlar. Bir taraftan Rusların kışkırtması, diğer yandan toplu direniş ve çoğu kimsenin askerden firar etmesiyle sonuçlanan Osmanlıların yöredeki Ermenileri saldırgan (ve alay eder gibi) bir tutumla askere alma çabaları yüzünden gerginlik aylardır tırmanıyordu.[36] Bugün arada bir karşımıza çıkan beşinci kol ve sadakat mevzuları hakkındaki eskimiş olan akademik görüşlerin tersine, doğu Anadolu'daki Ermeniler arasında geniş çaplı sadakatsizlik, askere alınmaya direnç gösterme ve firar etme o zamanlarda bilinmeyen şeyler değildi. Aynı şekilde Osmanlı idaresinin bu Ermenilere karşı son derece kötü niyetler dışında bir şey beslemediği de malumdu. Bunların yanında Van'ın isyancı Ermeniler tarafından Ruslara teslim edildiği görüşü en az tartışmalı olan husustur: Kafkasya'daki Ermeni gazeteleri, 1915 senesi boyunca bu durumla açık açık iftihar etti. (Bu doğru olmakla birlikte olayların, Osmanlı Ermenilerinin Rus himayesi altında kalarak kendi devletlerini kurmaya layık bir topluluk olduğuna dair Rusları ikna etme çabası doğrultusunda kaleme alındığını gözden kaçırmamamız gerekir).[37] Ermenilerin korunmak için silahlanmaya ve Ruslardan yardım ve silah istemeye her türlü hakları vardı: Fakat bunu yaparken kaçınılmaz bir şekilde tam da korktukları baskıcı uygulamalara davetiye çıkarıyorlardı.[38]

Osmanlıların doğu Anadolu üzerindeki hâkimiyetlerinin ne kadar kırılgan olduğu göz önüne alınınca –2. bölümde gördüğümüz üzere bunun en önemli sebebi Abdülhamid'in o bölgeye bir demiryolu inşa etme hayalinin Rusların diplomatik baskısı sonucu suya düşmesiydi- onların algıladıkları bu tehdide karşı

verdiği aşırı tepki şaşırtıcı değildir. Bağdat hattının son noktası Kafkasya'dan uzakta kaldığından dolayı erzakların 3. Ordu'ya ulaştırılması için en yakındaki istasyon olan Ankara'dan sonra 900 km'den fazla –yani kabaca Niedermayer'in İsfahan'dan Afgan sınırına geçerken aldığı mesafe kadar- taşınması gerekiyordu. Biri Sivas-Erzurum diğeri daha güneyde, Diyarbakır-Van arasında olmak üzere iki tane 'her havada kullanılabilen şose yol' vardı fakat bunlar yirminci yüzyıl lojistiği için pek uygun şeyler değildi. 3. Ordu'nun lojistik yükleri eldeki az sayıda motorlu araç ile hayvanların çektiği çok daha yavaş giden vagonlara bel bağlamıştı.* Fazla mesai yapan bu yollar ayrıca her çatışmada ve sonrasında tıbbi yardım için batıdan ya da doğudan seyahat eden yaralı kimselere hizmet verirken yolun diğer istikametinde takviye güçler ve savaş malzemesi sevkiyatı tüm hızıyla devam ediyordu.

Kısacası, doğu Anadolu'daki ikmal hatları çok hassas bir durumdaydı. 3. Ordu'nun görevini yerine getirebilmesi için en azından yiyecek stokunun, hayvan yeminin ve cephanenin 'devamlı yenilenmesi' gerekiyordu. Tüm bu malzemeleri taşıyan ve her havada kullanılabilen sadece iki yol vardı ve bunların ikisi de kolaylıkla saldırılara açık durumdaydı.[39] Ordunun kendisi de dağılmış vaziyetteydi; Sarıkamış'tan sonra kuzeydeki Erzurum hattı zayıflarken daha güneydeki Bitlis-Van bölgesinin Ruslardan geri alınması Ağustos 1915'i bulmuş ve ağır zayiatlar verilmişti. Vanlı Ermeniler arasında bu kadar can kaybı olmasının bir sebebi de, onlardan biri olan Vanakh Dadrian'ın iddiasına göre şehrin Mayıs ayında Ruslara teslim edilmesinde (güya) kendilerinin üstlendikleri işlere karşı intikam almak için onlardan 50.000 kişinin sorgusuz sualsiz kıyıma uğramasıydı.[40] Bazı Ermeni tarihçiler soydaşlarının doğu Anadolu'daki direnişiyle makul görülebilir şekilde iftihar eder. İçlerinden biri, en az 'beş Türk bölüğü ile on binlerce Kürtün buradaki olaylara sevk edildikleri için Ruslarla savaşmak üzere Kafkasya cephesine gidemediğini' iddia eder.[41] Yerel ayaklanmalar ister beş bölüğü, ister Osmanlı askeri dostlarının belirttiği gibi sadece üç bölüğü alıkoymuş olsun, ke-

* John Buchan'ın *Greenmantle* kitabındaki Richard Hannay ve arkadaşları, Ankara'dan Erzurum'a seyahat ederken arabaları arıza yaptığı zaman bu vagonların ne kadar ağır gittiğini tecrübe etmişlerdi.

sin olan şuydu ki 3. Ordu, Ermeni tehdidini son derece ciddiye almıştı.[42]

Kilikya'da, Cemal Paşa'nın Suriye'deki 4. Ordu'sunun zayıf durumdaki muharebe hatları ve Ermenilerin sadakati mevzusu sancılı bir şekilde iç içe geçmişti. Haritaya şöyle bir göz gezdirmek bölgeden Ermenilerin tehcir edilmesinin sebepleri ile onların neden o kadar ters bir yoldan gönderildiklerini açıklamaya yardımcı olur. Adana ve civarı, Akdeniz kıyısındaki İskenderun'un kuzeyinde kalan Dörtyol gibi 1915'teki tehcir sırasında en kötü olayların yaşandığı bölgelerin çoğu ya doğrudan Bağdat Demiryolu güzergâhında ya da onun tehlikelere karşı korunmasız olan dar geçitleri yakınlarında yer alıyordu. Demiryolunun kendisine biraz daha uzakta kalan Maraş ile Osmaniye'nin yukarısındaki dağlık arazideki Zeytun gibi şiddet ve baskının alevlendiği diğer kötü şöhretli yerler ise Osmanlı 3. Ordu'sunun ikmal hattı çatalında bulunuyordu. Ermeniler bir tehdit gibi algılanmamış olsaydı, coğrafi bir tesadüfle onların yerleşim yerlerinin bu hatlara çok yakın düşmesi Osmanlı hükümeti ve ordusu için bir endişe kaynağı olmazdı: Aslında bu durum genel olarak vasıflı işgücünü Ermenilerden tedarik eden şimendifer kumpanyası için büyük bir avantaj bile sayılırdı.

Fakat Kilikya bölgesindeki Ermeni nüfusunun güvenlik sorunları yaratabileceğine dair kanıtlar savaşın ilk yılında artmaya başladı. Van'daki Taşnakların Ruslardan silah bulmaya çabalamasına benzer şekilde Kilikyalı Ermeniler de Tiflis'teki karargâhla iletişime geçtiler. (Sadece 'meşru müdafaa' için değil açıkça beyan ettikleri gayeleri; yani İttifak devletlerine yardım etmek üzere Osmanlı ordusunun muhaberat şebekesine zarar vermek için silah talep etmişlerdi.) Uzun zamandır Kafkasya valisi olarak görev yapan Vorontsov-Dashkov'un 20 Şubat 1915 tarihli raporuna göre, 'Zeytun'daki Ermenilerin temsilcisi kendisini ziyaret ederek '15.000 Ermeni'nin Osmanlıların muhaberat hattına saldırmak için hazır olduğunu fakat silah ve cephaneleri olmadığını,' bildirmişti. Yudeniç gibi Vorontsov-Dashkov da 'Zeytun'un Erzurum'daki Osmanlı ordusunun iletişim hatlarının bitişiğindeki konumunu göz önüne alarak' hareket etme arzusunda ol-

masına karşın, hem yeteri kadar silahı hem de onları kaçak olarak göndermek için güvenli bir güzergâhı olmadığı için herhangi bir vaatte bulunamıyordu. Bunun yerine Sazonov'a şunu önerdi: Petrograd, Zeytunlu asileri silahlandırmak için İngilizlerle Fransızlardan destek alabilir, onların İskenderun'a karadan ve denizden çıkarma yapması ya da bir takım gizli silahların kıyıya bırakılması suretiyle bu iş halledilebilirdi.[43]

İngilizlerin Aralık 1914'te Suriye kıyılarını topa tutması, İtilaf devletlerinin Akdeniz kıyılarında bir yere çıkarma yapmasına dair endişeleri arttırdı. Böyle bir harekât Osmanlı 4. Ordu'sunun neredeyse tüm tedarikini sağladığı Bağdat hattının yanı sıra 3. Ordu'nun bel bağladığı dağ yollarına da ağır hasar verebilirdi. Abdülhamid'in eski kâbusu yeniden ortalıkta boy göstermeye başlamıştı: O muazzam ana hattın denizden ve böylelikle de İngiliz silahlarından mümkün olduğunca uzaktan geçmesi konusunda başka hiçbir mevzuda olmadığı kadar ısrarcı olmuştu. Sultanın itirazlarına rağmen son güzergâh aslında bir noktada Akdeniz'den sadece 10 km içeride kalan ve Dörtyol'un hemen kuzeyindeki Ceyhan'dan geçiyordu.

Tıpkı Vanlı ve Zeytunlu Ermenilerin Tiflis'e temsilci göndermeleri gibi sürgündeki Ermeni örgütleri de açıkça dillendirdikleri Bağdat Demiryolunu tahrip etme önerisiyle birlikte İngilizlere başvurdular. Mesela Sofya'daki Taşnaklar, Mart 1915'te 'yarısı Balkanlar'dan yarısı Amerika'dan gelecek 20.000 Ermeni gönüllüyü Kilikya'ya çıkarmayı' teklif etti. Çok daha yakında bulunan Kahire'deki Ermeni Ulusal Müdafaa Komitesi ise, '10.000 ila 12.000 kişilik bir savaşçı birliğinin İskenderun, Mersin ve Adana'yı işgal etmesi' planıyla birlikte Temmuz 1915'te Sir John Maxwell'e yanaştı. 'Kilikya'dan 25.000 Ermeni direnişçi' ile 'çevre vilayetlerden' daha fazla adam Kahire komitesinin söz verdiği kimselere katılıp 'neredeyse 50.000 kişilik güçlü bir birlik' oluşturabilirdi.[44] Diğer devrimci Ermeni örgütü olan Hınçaklar Maraş, Zeytun ve hatta Halep'te -Tiflis'teki komutanlık ya da o olmazsa Mısır'daki İngiliz karargâhı kendilerine silah temin ettiği takdirde- Rusların emri altına gireceklerine söz veren bir takım çeteler oluşturmuştu.[45]

Aslında İngilizler, Ermenilerin bu önerilerinin çoğunu geri çevirmiş ve Ruslar, Van'daki Taşnaklara gönderdiği silahlardan sonra –denemeye devam etmelerine rağmen- Maraş ve Zeytun'daki Ermenilere daha fazla silah yardımı yapamamıştı.*[46] Bu gizlice silah gönderme ağlarının bir çatı altında organize olmayı başaramaması, Osmanlı Ermenileri ile İtilaf devletleri arasında geniş çaplı bir işbirliği olduğu yönündeki Türk iddialarını yalanlıyordu. Fakat bununla beraber, daha küçük sabotaj timleri bile önemli köprüleri ya da tekrardan inşa edilmesi maliyet ve zaman gerektirecek olan tünelli kısımları havaya uçurarak Bağdat Demiryolu'nu zora sokabilirdi. 1915 Mart'ının başında İngiliz savaş gemilerince taşınan (muhtemelen Mısır'dan) ve büyük ihtimalle bir direniş hareketi örgütleme gayesinde olan Ermeni eylemcilerin Osmanlı ordusunun en büyük endişelerini teyit edercesine Dörtyol yakınında kıyıya çıktıkları gözlendi. Bir Osmanlı birliğinin 17 Nisan'da Ceyhan'daki Bağdat Demiryolu köprüsünün bitişiğinde bulunan Ermenilere ait bir eve yaptığı baskında '50 kilo dinamit' bulduğunu ilgili mercilere iletmesi daha kaygı verici bir gelişmeydi. Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Cemal Paşa'nın kurmay subaylarından birinin anlattığına göre 'tüfekler ve bombalar kullanan Ermeniler 4. Ordu'nun geri bölgelerinde silahlı saldırılara başlamıştı'.[47] Zeytun'daki Ermeni çeteciler, Rus silahları olsun ya da olmasın, tam da Van'daki isyanın ciddi bir hal almaya başladığı Nisan ayında bir şekilde meydana çıkmışlardı. Rus askeri istihbaratının keyifli bir şekilde (belki fazla iyimser olarak) rapor ettiği üzere o ay Ermeni çeteciler ile Osmanlı kuvvetleri arasında Muş, Bitlis ve Erzurum'da patlak veren daha kanlı çatışmaların (*krovavaya stolknoveniya*) yanı sıra 'Kilikya'da da genel bir isyan' (*votzstanie v Kilikii)* çıkmıştı.[48]

Ermenilerin bu başkaldırı eylemlerinin, Kafkasya ve Ortadoğu cephelerindeki Osmanlı askeri harekâtlarının toplam hacmiyle karşılaştırıldığında nispeten münferit kalan vakalar olduğu

* İngilizler ve Fransızlar belki de Boğazları açmak için Gelibolu'da ölümüne bir mücadeleye hazırlandıkları esnada kendilerini bir de Ruslar için tehlikeye atmamak adına Zeytun'daki Ermenilere kaçak yollarla silah temin etmeye yanaşmazken, bu durum Ruslarda derin bir hayal kırıklığı yarattı.

doğrudur. Olaylardan sonra ortaya çıkan manzara ve yıllarca bu sorunun tüm yönlerini araştıran çalışmalar ışığında Osmanlılar, doğu Anadolu ve Kilikya'daki gerçek güvenlik tehdidini fazla büyütmüş gibi görünmektedir. Fakat olayların zamanlamasını düşündüğümüzde bu reaksiyon çok şaşırtıcı olmayabilir. Enver Paşa'nın sorunlu bölgelerdeki Ermeni nüfusunun % 10'un altına düşürülmesini öngören 24 Nisan 1915 tarihli emirnamesiyle başlayıp, onların Vilayet-i Sitte'den 'tehcir edilmelerini' buyuran 30 Mayıs 1915 tarihli Talat Paşa'nın emriyle zirve noktasına ulaşan zorunlu göç ettirme kararlarının takvimine göz attığımızda şunu görürüz: Bu olaylar İtilaf devletlerinin Gelibolu çıkarması ve Rusların Kafkasya'dan Erzurum ve Van istikametine doğru eşgüdümlü bir çatala alma saldırısıyla neredeyse aynı zamana denk gelmiştir.[49]

Rum nüfusun da İtilaf devletleri Gelibolu'ya çıkarma yapmadan evvel, Nisan 1915'te oradan sürülmüş olduğu bazen unutulur. Bu müdahalenin sebebi Rus ilerlemesi karşısında Ermenilerin doğu Anadolu'dan 'göç ettirilmesine' gerekçe oluşturan şeylerle neredeyse birebir aynıdır. (Aslında 1915'teki Osmanlı basınına hakim olan havada, bilhassa da Gelibolu'da gelişen olaylar yüzünden Rum aleyhtarlığı Ermeni aleyhtarlığından çok daha fazla hissediliyordu.)[50] Bu iki vakadaki güvenlik tehdidi, kolektif suç prensibi dâhilinde suçluların yanında masum insanları da ayrım yapmaksızın kapsayacak şekilde kullanılmış ve şişirilmiş olsa da, gerçekti. Mesela Kilikya örneğinde asıl tehlike muhtemelen Cemal Paşa'nın düşündüğü kadar büyük olmasa bile, bu 4. Ordu komutanını ikmal hatlarıyla ilgili paranoya yaptığı için eleştirmek zordur. Çünkü bu hatların bağlı olduğu narin demiryolu hem bitirilmemişti hem de küçük gerilla çeteleri onun birçok noktasında huzursuzluk yaratmıştı. Bu çerçevede düşünüldüğünde Talat Paşa'nın 30 Mayıs 1915 tarihli emrinde 'savaş bölgesi yakınında yaşayan Ermenilerin Bağdat Demiryolu'yla onun hatlarından en az 25 km uzakta kalan köy ve şehirlere yerleştirilmesinin' belirtilmesi tesadüf değildir.[51] Kilikya'daki tehcirlerle ilgili uygulamalar, tıpkı doğu Anadolu örneğinde olduğu gibi can kayıplarına neden olsa da, başlangıçtaki karar lojistik güvenliğiyle ilgili sebeplerden dolayı alınmıştı.

Klasik şiddet sarmalı içinde, Kilikya'daki sıkı önlemler Ermeni çeteci gruplarını harekete geçirdi ve bu kıpırdanma daha acımasız karşı tedbirler alınmasını tahrik etti. Antep, Hatay, Karahisar, Maraş, Urfa ve Zeytun'daki büyük vakalarla birlikte Temmuz'da yeni bir Ermeni isyanları dalgası bölgeyi etkisi altına aldı. Bunun üzerine yerel kolluk güçlerinin yanı sıra tam üç Osmanlı bölüğü ayaklanmaları bastırmak için bölgede görevlendirildi. Ne kadar can kaybı olduğunu söylemek zor görünüyor ama 'binlerce isyancının öldürüldüğü' ve onların yanı sıra daha masum olan binlerce Ermeninin ise çapraz ateş altında kaldığı muhakkaktır.[52] Temmuz ayındaki gerginlik zorunlu göçün kapsama alanının cephe hatlarının çok gerisinde kalan Mersin, Samsun, Sivas, Trabzon ve Urfa gibi şehirlere kadar genişletilmesine de sebep oluşturdu. Yine de Ermenileri tehcir etme politikası hiçbir zaman tüm Anadolu'yu kapsamadı. Ankara, İstanbul ve İzmir'deki çoğu Ermeninin (ama hepsi değil) memleketlerinde kalmalarına izin verildi. Ayrıca Talat Paşa kadınlara, çocuklara, yaşlı erkeklere, askerler ve onların ailelerine, yerleri doldurulamayacak bazı meslek sahipleriyle birlikte Katolik ve Protestan Ermenilere –teoride- vergi muafiyeti tanıdı.[53]

Bu vergi muafiyetleri genellikle uygulanmadı ve Temmuz'da tehcir kapsamının cephe hatlarının ötesine genişletilmesiyle birlikte göç ettirme politikası şüpheli bir beşinci kolu tedbiri olarak başka yere yerleştirmekten çıkıp genel bir kısas uygulaması ve arındırma halini almaya başladı.[54] Pomiankowski, Ermenilerin toplu kıyımlara maruz kaldığı söylentilerini görüşmek için Ağustos'ta Sadrazam Said Halim Paşa'yı ziyaret ettiği zaman, o bunun 'bir kıyım mevzusu değil' Balkanlar ve Trablusgarp'tan ardı ardına gelen Müslüman muhacirlere yer açmak için yapılan bir 'tahliye' (*übersiedlung*) olduğunu söyledi.[55] Doğu Anadolu'daki Ermenilerin 1915'teki toplu tahliyesi ister önceden planlanmış, ister savaşın getirdiği fırsatçılık atmosferi içinde icra edilmiş bir uygulama olsun, bu Bâb-ı Âli açısından önemli stratejik boyutlara sahipti. Ermenilerin varlığı 1877, 1894-1896 ve tekrardan 1912-1915 yıllarında Osmanlılara hatırlatıldığı üzere, büyük devletlerin müdahalesine bahane ediliyordu. Hükümetin göç

ettirmeler için mazereti ne olursa olsun, bunların insani sonuçları korkunç oldu. 1915 ve 1916 yıllarında tehcir görevlilerinin elindeyken aldıkları yaralardan ya da açlık ve susuzluktan dolayı hayatlarını kaybeden Ermenilerin tam sayısı bilinmemekle birlikte, tahminler 500.000 kişiden 2.000.000 gibi yüksek bir rakama kadar çeşitleniyor. Nihai sonuç Ermenilerin Anadolu'nun büyük kısmından sökülüp atılmış olmasıdır.

Tehcir siyasetinin gitgide artan kapsama alanı, ordunun ikmal hatlarının güvenliğiyle ilgili stratejik zorlukları yenmek şöyle dursun, aksine Bağdat hattının sırtına yeni bir yük bindirdi. Bunun başlıca sebebi Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'a sürgün edilenlerin çoğunun bizzat Bağdat Demiryolu'yla taşınmasıydı. Bunlar tabii ki şanslı olan Ermenilerdi: Yük hayvanları ve savaş malzemeleriyle tıka basa dolu olan 'hayvan vagonlarında' seyahat etme ayrıcalığı için para ödemişlerdi. Tren yoluyla seyahat etmeye maddi gücü yetmeyenler ise ıssız ve susuz araziler boyunca yüzlerce kilometre yol yürümeye mecbur edildi. Toros Dağları'nın eteğindeki Pozantı'daki vaziyet bilhassa kötüydü. Buradaki Ermenilerden tren bileti alabilecek kadar şanslı olanlar bile neredeyse 75 km'lik bir kavşağı dolanarak yürümeye zorlanmıştı. (Ana kervan yolu temel askeri malzemeler ve personeli taşıyan vagon ve dekovillere ayrılmıştı.) Amerikalı bir iş adamı orada şahit olduklarını şöyle dile getirmişti: 'Sıradağlardan akıp gelen kervanların ardı kesilmeyecekmiş gibi görünüyor... Bu yol güneşin doğuşundan batışına kadar tüm gün boyunca gözün alabildiği yere kadar sürgünlerle dolu.'[56] Toros geçitlerinden sonra zar zor hayatta kalmış olanlar Amanos Dağları ile onun ardındaki çölü hesaba katmak zorundaydı. Suriye hattını kullanan bir yolcu 'seyahatinin gündüz saatleri boyunca geçtikleri bir takım yerlerde demiryolunun yanında yere serilmiş vaziyette olan Ermenilere ait 1.000 kadar ceset' görmüştü. 1915 yazına kadar her tarafına 'çürüyen cesetler' yığılmış olan yan taraftaki kervan yollarının manzarası daha da korkunçtu.[57] Kesin rakam vermenin zorluğuna rağmen, detaylıca belgelenmiş şekilde ölen on binlerce kişinin yanı sıra Suriye çölleri boyunca –çoğu kimsenin demiryolunun gördüğü alan içinde kalan ve genellikle daha acımasız olan çöl

arazisinde seyahat etmeye gücü yetmemişti- bu 'korku tünelinde' daha binlerce Ermeni açlık, susuzluk ve hastalıktan can verdi.[58]

Ermenileri sürgün etme politikası, Cemal Paşa'nın ikmal hatlarına güvenlik getirmediği gibi onları tamamen tıkama tehlikesi yarattı. Çamur içinde kalmış ölü ya da diri tüm Ermeniler şimdi yollarla istasyonları kaplamış ve muhaberatı tıkamıştı. Sadece lojistik açıdan değerlendirildiğinde, bu felaket aynı zamanda hattın yapımı için de tahmin edilemeyen kötü sonuçlar doğurmuştur. Mayıs ayındaki tehcir kararnamesinde, Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nda çalışan Ermenilere başlangıçta herhangi bir muafiyet tanınmamış ve çoğu genel tahliye dalgalarının içine sürüklenmişti. 29 Ağustos 1915'te, yani tam Talat Paşa'nın tehciri (teorik olarak) sona erdiren emrinin yayınlandığı gün tüm Osmanlı ordu komutanlarına '[Demiryolunun] Ermeni çalışanları ve onların ailelerini koruma altına almaları' talimatı veren bir emirname gönderildi. Talat Paşa'nın haksız uygulamayı durdurma emrine genellikle riayet edilmezken, demiryolu çalışanlarına verilen yeni muafiyet sadece kötü muamelelere davetiye çıkarmaya yaramış gibiydi. Genel Müdür Yardımcısı Franz Günther, 1 Eylül 1915'te Berlin'deki genel merkeze 'en başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere adamlarının ölüm korkusunun pençesinde olduğunu' yazdı. Günther adamların çoğunda 'acımasızca tartaklandıklarını' gösteren darp izleri olduğunu gözlemlemişti, ama bu kişiler daha kötü muamelelere maruz kalma korkusuyla kimin ve hangi sebeple onlara bunu yaptığını söylemekten çekiniyorlardı.[60] 16 Eylül 1915'te Gâvur Dağı yakınındaki Bahçe'de bulunan Baş Mühendis Dr. Winkler yöre kaymakamının 'tüm Ermeni personelini ve ailelerini' sürmeye çalıştığından şikâyetçi oldu. Oradaki Ermenilerin çoğu zanaatkârlık, demircilik, çilingirlik, makinistlik ve kömür kazancılığı gibi demiryolunun vasıflı işgücü gerektiren birimlerinde görev yaptığı için, Winkler sürgünler devam ederse 'hattaki tüm çalışmayı hemen sonlandırmak zorunda kalacakları' uyarısında bulunuyordu.[61]

Adana'daki durum daha berbattı. Çeteci grupların İtilaf devletlerinin çıkarma harekâtına hazırlık yapmak amacıyla yörede faaliyette bulunduğu söylentileri üzerine, sayıları yaklaşık 1.800

kişiyi bulan Mersin limanı yakınındaki tüm Ermenilerin 1915 Ağustos'u başında Adana'ya sürülmesiyle sorunlar başladı. Akdeniz kıyısından içeride kaldığı için Mersin'den daha 'emniyetli' görünen Adana bu yüzden başlangıçta tehcir kararnamesinden muaf tutulmuştu. Fakat Adana aynı zamanda hem Bağdat Demiryolu'nun bölge merkezi, hem de Anadolu'daki çeşitli yerlerden gelen sürgünler için yol üstündeki ana istasyonlardan biriydi. Mayıs ayında yüzlerce Ermeni sıkı gözetim altında tekrar geri dönmelerine izin verilene dek kısa süreliğine Adana'dan sürüldü. Mersin'den göç ettirilenlerin gelişinden sonra, Bağdat Demiryolu'nun Adana'daki vitrin istasyonu dev bir mülteci kampını andırmaya başladı. Talat Paşa'nın haksız uygulamayı durdurma emrinin 29 Ağustos 1915'te buraya ulaşmasıyla birlikte gerginlikler tırmanmaya başladı. Dâhiliye nazırının tehciri durdurma emri her yerde olduğu gibi, Adana'da da arzu edilenin tam aksi bir netice doğurdu. Amerikan konsolosuna göre, 30 Ağustos-11 Eylül 1915 tarihleri arasında (29 Ağustos tarihli emrinin vilayette uygulanmaması üzerine Talat Paşa'nın harekete geçip tehciri durdurmak için yeni bir emir gönderdiği vakit) toplamda 6.000 Ermeni 'Protestanlara ya da Katoliklere tanınan muafiyetlere herhangi bir saygı gösterilmeksizin' Adana'dan tehcir edilmişti. Alman konsolos 2 Eylül'de 'Adana valisinin nezaret emirlerinin kendisi için bir anlam taşımadığını ve yörenin Ermenilerine ne yapacağına tek başına karar vereceğini söylediğini' rapor etti.[62]

Valinin bu tehdidi Almanlar için hiç güven verici olmamıştı. Winkler'in 16 Eylül 1915'te Berlin'e yazdığı gibi 'merkezden gönderilen emirlere dudak bükmek hiç bu kadar ciddi boyutlara varmamıştı'. Talat Paşa'nın Ermenileri sürgün etme kararını iptal etme çabaları Adana'daki gerginlikleri azaltmaktan ziyade oradaki Türk subaylar için bir tahrik unsuru gibi oldu. Winkler, Eylül ortasına kadar 'Adana ve Mersin'in Ermeniler yani nüfusunun yarısı tarafından tamamen terk edilmiş olduğunu' rapor etti. Vasıflı çalışanların toplu göçüyle mağdur olan sadece demiryolu hattı değildi; 'İnşaatçı, marangoz, sıhhi tesisatçı ve ayakkabıcı' ustalarından mahrum kalan Adana şimdi 'tümüyle ıssız, donuk ve

[sokakları] ışıksız kalmıştı'. Vaziyet o kadar kötüydü ki, kısa süre sonra Türkler de Adana'dan kaçmaya başlayınca şehir tam manasıyla insansız kaldı. Kendi Ermeni halkını kovan Adana valisi 'kötülük döner dolaşır sahibini bulur' söyleyişine uygun düşecek şekilde, şimdi herkes gibi muhacir konumuna düşmüştü ve kendi ailesine sığınacak bir yer vermeleri için Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nın Alman memurlarına ricada bulunuyordu.[63]

Almanlar, kendileri için çalışan ve yerlerinin başkaları tarafından doldurulması zor olan tecrübeli demiryolu işçilerinin de içinde bulunduğu muhacir kafileleri Bağdat hattının henüz tamamlanmamış dağlık bölgeleri etrafında dolaşıp oralardaki hattı tıkadığı zaman nihayet harekete geçtiler. Adana valisinin kendi ailesi adına taşıdığı endişeleri bir koz gibi kullanan Winkler, en azından iki yıl boyunca tehcirden korumak istediği vasıflı 848 demiryolu işçisinin adının bulunduğu listeyi kendisiyle pazarlık etmeyi denedi. Başlangıçta katı bir tutum sergileyen vali, söz konusu Ermeni çalışanlar için sadece dört haftalık bir muafiyet önerdi.[64] Fakat Winkler bununla yetinmeyecekti. Ekim 1915'te üst düzey siyasetçileri devreye sokmayı deneyen bu saha mühendisi; Genel Müdür Yardımcısı Franz Günther, Büyükelçi Wangenheim, Deutsche Bank'tan Arthur Gwinner ve son olarak Falkenhayn'ın kendisinden destek istedi. Alman birliklerinin genel komutanı ve genelkurmay başkanının 3 Ekim 1915'te Osmanlı harbiye nazırına çektikleri telgraf, he ne kadar nazik bir üslupla yazılmış olsa da, Ermenilerin tehcir edilme politikasına yönelik sert ama üstü kapalı bir eleştiri getiriyordu. Falkenhayn, Enver Paşa'ya 'Ermenilerin [demiryolu personeli] tehciri yüzünden savaş süresince çok büyük tehditlerle karşılaşabilecek olan [Bağdat Şimendifer Kumpanyası'nın] vasıflı personelini alıkoymasına kolaylık sağlanması hususunda kendisinin desteğini beklediğini' tembih ediyordu.[65]

Falkenhayn'ın müdahalesi, Almanların Ermeni tehcirini durdurmak için hiçbir şey yapmadığı yönündeki sıkça tekrarlanan iddiayı açıkça yalanlar. Bununla birlikte, Alman dış politikasından övgüyle bahsetmek pek mümkün değildir. Çünkü bu azarlama Ekim 1915'e kadar beklemişti ve o vakte kadar tehcir

uygulamaları altıncı ayına varmış ve bu süre içinde yüz binlerce Ermeni çoktan evini ve canını kaybetmişti. Almanları övgüyle takdir etmek de zor görünüyor, çünkü bu müdahale sürgün edilen Ermenilerin kaderini düşünen insani bir kaygıdan dolayı değil, tehcirin Bağdat Demiryolu üzerindeki stratejik etkileri sebebiyle yapılmıştı. Olanlar zaten olmuştu, şimdi sıra hasar kontrolündeydi. Falkenhayn'ın telgrafının zamanlaması Alman Bağdat Demiryolu irtibat subayı Yarbay Böttrich'le ilgili ortaya çıkan skandalla yakından ilişkiliymiş gibi görünüyor. Böttrich, 3 Kasım 1915'te Ermeni tehcirlerine onay verdiğini ima eden bir tebliğin altına düşüncesizce imzasını koymuştu. Tahmin edileceği üzere Almanlar bu sevimsiz evrakın tüm kopyalarını yok etmeyi denediler (ama başaramadılar).* Falkenhayn subayı Böttrich'in imzaladığı belgenin Almanya ordusunun adına leke süreceğinden endişe etmesine rağmen savaş sırasında onu ordudan ihraç etmeyi reddetti. Falkenhayn kendisinden beklenmeyecek bir toylukla, İtilaf devletlerinin Ermenilere yapılanlarda Almanları ayıplamaları durumunda Enver Paşa'ya yolladığı telgrafın Alman ordusunun herhangi bir ahlaki mesuliyetini ortadan kaldırmış olduğu hususunda ısrar etti.[66]

Tehcirler ve Almanların bu konudaki sorumluluğu tartışmaları körelmeye yüz tutmak bir tarafa daha yeni başlıyordu. İtilaf devletleri tarafından konuyla ilgili dile getirilen yorumların çoğu elbette ki basit ve inandırıcılıktan uzaktı. Henry Morgenthau'nun bazı kısımları çok güvenilir olmayan hatıratında Wangenheim'ın 'Siyonistlere yardım edeceğim ama Ermeniler için elimden hiçbir şey gelmeyebilir' ifadesine yer verilmiştir.[67] Alman büyükelçinin bu tarz bir şey söylemediği neredeyse kesindir. Morgenthau, Wangenheim'ın 4 Temmuz 1915'te sadrazama tehcir aleyhinde

* Dadrian *History of Armenian Genocide* adlı eserinde Böttrich'i 'Ermenilerin tehcir emrini çıkaran ve bunun altına imzasını atan yüksek rütbeli bir Alman subayı' olarak tanımlar. Bu yanıltıcı bir bilgidir. Bahsi geçen evrakla ilgili olarak, Böttrich sadece tehcir uygulamalarının 'aşamalı ve düzenli bir şekilde' yürütülmesi talimatını veren bir Osmanlı emirnamesini, yorumsuz olarak iletmiştir. Tarihin cilvesine bakın ki, Ermeni tarihçilerin çok sevdiği bu evrak, onu Almanlara karşı şantaj yapmak için kullanan Türkler tarafından muhafaza edilmiştir.

resmi bir protesto sunduğunu bizzat kabul eder. Morgenthau burada bam teline dokunmaktadır. Sebep ister Gelibolu seferinin gerginliği ister Ermeni tehcirleri etrafında dolanan diplomatik kâbus olsun Wangenheim, Haziran 1915'te bir sinir buhranı yaşamış ve bu yüzden yaz aylarının büyük kısmını İstanbul'dan uzakta geçirmiştir. Morgenthau onu aylardan sonra ilk kez Ekim ayı başında yani tam Böttrich'in imzaladığı evrakla ilgili skandal patlak vermeye başladığı zaman gördüğünde Wangenheim mükemmel bir şekilde '[Wagner'in] Wotan'ını andırıyordu: Bir gözünde siyah bant, yüzü sürekli seğiriyor ve 'inanılmaz gergin ve bunalımlı' görünüyordu. Haftalar sonra, 24 Ekim 1915'te Wangenheim inmeden dolayı vefat etti. Onun ölümü tam olarak beklenmedik bir şey olmamasına rağmen Pera'daki diplomat çevresini hüzne boğdu.[68]

Morgenthau'nun Alman büyükelçinin vurdumduymazlığıyla ilgili dokundurmalarının İtilaf devletlerinin savaş propagandasından kaynaklandığı hemen akla gelebilir.* Fakat Wangenheim'ın sinir krizi onun Bâb-ı Âli'deki hariciyeci dostları tarafından da yeteri kadar tasdik edilmiştir. Pallavicini, Alman meslektaşıyla sık sık fikir ayrılıkları yaşamasına rağmen onu bir dostu olarak görmüş ve 1915'te onun başına gelenlerden dolayı üzüntü duymuştu. Avusturya elçisi, 24 Haziran 1915'te Viyana'ya gönderdiği raporunda Wangenheim'ın 'sinir bozukluğunun' Gelibolu çıkarmalarının stresi ve doğu Anadolu'da vuku bulan insani felaketler yüzünden iyice şiddetlendiğini yazıyordu. Pallavicini'nin yorumuna göre bu durum ani devinimler yapan şiddetli ruh hali çalkantılarıyla birlikte bir nevi 'manik depresyon' yaratmıştı. Onun kanaatine göre, bu sorunun temelinde yatan şey, Osmanlıların savaşa girmesine neden olmaları yüzünden Wangenheim'ın içini kemiren suçluluk hissiydi. Pallavicini, büyükelçinin asap bozukluğunun büyük ihtimalle 'muazzam bir sorumluluk his-

* Morgenthau'nun hatıratının yayınlandığı 1918 senesi itibarıyla ABD, İtilaf devletleri yanında savaşa girmiş bulunuyordu. Bu yüzden kitabın ele aldığı dönemin büyük kısmında ABD henüz tarafsız devlet statüsünde olmasına rağmen, hatırat haklı olarak bir savaş propagandası gibi okunmuştur.

sinin onun sırtında oluşturduğu ağır yükten' kaynaklandığını söylüyordu.[69]

Wangenheim'ın vefatının üzerinden haftalar geçtikten sonra Pallavicini bu mevzunun üzerine daha çok gitti. Avusturyalı elçi tıpkı Morgenthau'nun daha sonra yapacağı gibi, Ermeni trajedisini Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kutsal savaş düzenlenmesiyle ilişkilendirerek Oppenheim'ın cihat stratejisine yıkıcı bir eleştiri getirdi. Pallavicini, Osmanlı cihat fetvasının sadece 'inançlı Müslümanların eskiden halifeye duydukları saygıyı artık kaybetmiş olduklarını bütün dünyaya duyurmak suretiyle bizzat Osmanlı İmparatorluğu ile onun halife-sultanının saygınlığına muhtemelen öldürücü bir darbe vurduğunu' özetledi. Sultanın İslam orduları vücuda getirmek yerine cihat ilan etmesi yalnızca Enver ve Talat Paşalar gibi taassup yanlılarının içinde olan 'yabancı düşmanı Müslüman-milliyetçiliğine' daha çok sarılmalarını teşvik etmişti. Pallavicini savaşın uzaması durumunda 'şimdiden genel bir Hıristiyan karşıtlığı kampanyasına dönüşmeye başlamış olan Ermenilere yönelik tahkikatın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm yabancıların hayat şartlarını eninde sonunda etkileyeceği' uyarısında bulundu. Sebep ister Wangenheim'ın vefatı ister Bağdat Demiryolu etrafında dolanan karabasan olsun, 'Almanların kendi elleriyle lambadan çıkardıkları cini artık zapt edememekten korkmaya başladıkları...' aşikârdı.[70]

Almanlar İslami öfke ve küskünlüğü uzun bir yol boyunca –Kızıldeniz'den Eritre ve Somali'ye, Arabistan çöllerindeki en kutsal yerlere ve sonrasında Mezopotamya, İran ve Afganistan üzerinden kuzeybatı cephesine değin- kendi hizmetlerine koşmuşlardı. Fakat şimdi bu hisler her tarafa çılgınca saldıran bir şeye dönüşüyor ve Almanlar bunlar üzerindeki son denetimlerini kaybediyorlardı.

15

Gönülsüz Mehdi

Afrika'daki Sünusîlerin günümüzde aldığı şekil, mehdicilikle sıkıca iç içe geçmiştir: Sünusîlerin şeyhi, cemaati tarafından kendilerine gönderilmesi vaat edilmiş beklenen Mehdi olarak kabul edilir. 'Gerçek Hz. Mehdi' ile ilgili kadim kehanete göre, Allah tarafından gönderilen Mehdi, yalancı resulden sonra gelecektir. İşte bu yüzden yukarı Nil bölgesindeki Sünusîler, Muhammed Ahmed'in bu seçilmiş kişi olduğuna inanırlar.

Baron Oppenheim'ın Alman Şansölye Bernhard von Bülow'a gönderdiği yazı, Nisan 1902[1]

Bir cihadı neyin başlatacağını asla bilemezsiniz.

Sandy Arbuthnot, John Buchan'ın *Greenmantle* kitabındaki Müslüman resul olmayı deneyen gizli ajan [2]

Almanlar, Baron Oppenheim'ın kutsal savaşını vücuda getirmek için ortaya koydukları onca hayata ve servete karşın, aslında bunun gerçekleşme ihtimalini bazı açılardan pek sorgulamamışlardı. Sünnî halife-sultan ve şeyhülislamla, Mekke şerifiyle ve Kerbela'daki Şiilerîn baş müftüsüyle yakınlaşmak, bu mercilerden Osmanlı-Alman cihat davası için gelecek onayın, İslam dünyasında dişe dokunur faydalar sağlayacağı göz önüne alındığında, elbette ki iyi bir şeydi. Fakat bununla birlikte, bu fetvalardan herhangi birinin bölgede gerçek bir cihat ateşi körüklediğini söyleyecek kadar ileri gitmek, olayları büyütmek olur. Kutsal savaş ilanı, Sarıkamış ve Süveyş'te davanın yürütülmesine kesinlikle hiçbir fayda sağlamamıştı. Gelibolu daha başka bir hikâyedir, fa-

kat orada bile Boğazları savunan Osmanlıların sarsılmaz maneviyatları, iman gücü kadar muhtemelen vatanseverlikle de ilgiliydi. Hem Süveyş hem de Gelibolu'da gördüğümüz üzere, Arapların Osmanlı ordusundan kopmasıyla birlikte cihat aygıtının bir işe yaramadığı belli oldu.

Fakat İslam dünyasında daha önemli depremler yaşandığının alametleri bir takım yerlerde hissedilmeye başlamıştı. Musil'in Arabistan çöllerinden gönderdiği saha raporları, genellikle hitap ettiği kişilerce ciddiye alınmamış olsa da, Mekke'nin Haşimîleri ve İbn Reşid'in Şammar Bedevîleri, İbn Suud karşısında avantajlı durumlarını kaybederken ortaya çıkan tarihi bir güç dengesi değişiminden söz ediyordu. Almanlar bu gelişmeye hak ettiği önemi vermiş olsaydı, özellikle de Enver Paşa'nın Haşimîlere yönelik olumsuz duygularını göz önüne alarak, İbn Reşid'i bütün gücüyle desteklemesi için Bâb-ı Âli'ye baskı yapardı. Musil'in açıkladığı gibi İngiliz altınları aslında İbn Suud'un sadakatini satın alamamıştı: İngilizler Vahabîleri değil, tam tersine Vahabîler Londra'yı kullanıyordu. Benzer şekilde Enver Paşa'nın da İbn Reşid'den koşulsuz bir sadakat beklemesi neredeyse imkânsızdı, ama en azından onunla din kardeşiydi: Enver Paşa kutsal yerlerin koruyuculuğu onurunu Vahabîlere verirse, bunun karşılığında İbn Suud'un Bâb-ı Âli'ye destek olmak için makul sebepleri olurdu. Eğer bu yolla Suudi gücü Hicaz'a yerleştirilirse, tutucu Vahabî savaşçıların, Kress ile Cemal Paşa'nın Süveyş'te ihtiyaç duyduğu kıvılcımı sağlayacaklarını hayal etmek zor olmazdı.

Ortadoğu'daki muharebe düzenine daha yakından baktığımızda daha şaşırtıcı görünen şey, Almanların burada ve bilhassa da yeniden tasarlanan Süveyş Kanalı saldırısında emek harcamadıklarıdır.*[3] Almanların denizlerde hâkimiyet kurmadan ya da hâlâ tamamlanmamış Bağdat Demiryolu'nun hayali İran

* Ya da iş yapmaları için Alman birliklerinin gönderilmesi akla gelebilir. Fakat Osmanlılar bu düşünceyi hiçbir zaman onaylamadılar. Enver Paşa, Alman yanlısı olarak tanınmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet yapan Alman birliklerinin göz korkutucu bir sayıya ulaşmamasına her zaman dikkat etti. 1914 senesinin sonbaharında 2.000 kişi gibi mütevazı bir sayıda olan bu birlikler, 1916 yazında 10.000'e ve 1918'deyse 25.000 kişiye çıkmıştı.

uzantısı olmadan, Emir Habibullah için harcadıkları emeğe değecek kadar çok silahı, kuzeybatı cephesinde bir saldırı yapmak için Kâbil'e gönderebildikleri bir senaryoyu düşünmek imkânsızdır. Bunun aksine Süveyş'i almak büyük ölçüde imkân dâhilindeydi. Sina Çölü'nün hâlâ ciddi bir engel teşkil ettiği, Osmanlı 4. Ordu'sunun yeteri kadar uçağı ve ağır makineli tüfeği olmadığı ve 1915 kışındaki Kanal harekâtında Bedevîlerin tam bir fiyasko sergiledikleri doğrudur. Fakat Kress ve Cemal Paşa sayıca güçlü bir orduyla –neredeyse 20.000 kişi- kanala varabilmişti. Yeteri kadar kanıtlanmamış olmamakla birlikte, o zamanki başarısızlığın sebebi, Frobenius ile Musil'in İngiliz kuvvetlerinin gücünü bölmek için, Mısır'ın daha korunaksız doğu kısmında yeteri kadar karmaşa çıkaramaması olabilir. Ayrıca Otto Mannesmann'ın Libya'daki Sünusî aşiretine mensup kişilerin rızasını alma girişimlerinde de hayal kırıklıkları yaşanmıştı. Afganistan'daki Habibullah gibi, onların lideri de Almanların kendisine yeteri kadar silah gönderemeyeceğini ileri sürerek cihada katılmayı reddetmişti.

Arapları Osmanlı-Alman kutsal savaşına kazandırma çabalarının boşuna kürek çekme olduğu 1915 sonuna kadar anlaşılırken, Sünusîlerin durumu daha karmaşık görünüyordu. 1837 senesinde Muhammed İbn Ali es-Sünusî adındaki bir Faslı tarafından, bir çeşit 'tarikat' olarak kurulmuş olan Sünusîlik, 20. yüzyılın başına kadar merkezi bugünkü Libya'nın çöl bölgesi olan büyük, güçlü bir sufi topluluğa dönüşmüştü. Şeyh Muhammed Sünusî, cemaatinin çoğu cahil Bedevîlerden oluşmasına rağmen, onlara İslam'ın öğretilerini ciddiyetle uygulamaları için ilham verdi ve sufi yolu ile Arabistan'daki Vahabîlerin katı riyazeti karışımı bir öğreti getirdi. (İçki ve domuz etine uygulanan olağan yasakların yanı sıra, kahve ve tütün kullanımını da men etti.) Muhammed Sûnusî kendi İslamiyet yorumunu, dini söylemler yerine kişisel karizmasını kullanarak cemaatine kabul ettiren klasik tarzda bir mesih idi.

Muhammed Sûnusî, 1859'da vefat ettikten sonra, bu tarikata batıya doğru Sahra Çölü boyunca Libya'dan Sudan'a ve doğuda Mekke şerifinin dini otoritesine meydan okuyacak şekilde,

Hicaz'a dek genişlettiği kollarla birlikte uluslararası bir özellik kazandıran, onun oğlu Muhammed el-Mehdi oldu. Sünusî tarikatına, gücünün zirvesinde olduğu 20. yüzyıl başında kaç kişinin bağlı olduğunu tam olarak bilen kimse yoktur. Mısır'daki İngiliz yetkililer bu tarikatın 'dört ya da beş milyon' kişiye ulaştığını düşünüyorsa da, bu rastgele yapılmış bir tahmindi. Kahire'dekilerin daha da az bilgiye sahip olduğu konuysa, Sünusîlerin 'Hıristiyanlara yönelik şiddetli öfkesine' karşı duyulan endişe hariç olmak üzere, hareketin dini mizacıydı.[4] Tarikatın kurucusunun oğlu, el-Mehdi ismini taşıyordu ve bu isim, hem Sünnîlerin hem de Şiîlerin kıyametten bahseden farklı kaynaklarına göre kâfirlerle çarpışmak ve İslamın hâkimiyetini tüm dünyada tesis etmek için kıyametten önce gelmesi beklenen 'Mehdi' olarak geçiyor ve insanlar uzun zamandır onun gelişini bekliyordu. Bununla birlikte el-Mehdi, kendisinin Mehdi olduğunu hiçbir zaman iddia etmemişti. 1881 yılında Sudan'daki Dongola'da bulunan Muhammed Ahmed, Mısır'ın Sudan'ı işgaline karşı bir ayaklanma başlatmak için mehdi olduğunu iddia ettiği zaman Muhammed el-Mehdi, onun kıyamet öncesi gelmesi beklenen 'Mehdi' olduğu iddialarını desteklemeyi ya da Kahire'ye karşı cihadına katılmayı reddetti. Muhammed Ahmed'in, adamlarının Hartum'daki İngiliz karargâhını yıkıp sözü edilecek şekilde General Gordon'un canını (kılıçla) almasının üzerinden çok vakit geçmeden, 1885 yılında vefat etmesi işleri daha da karmaşık hale getirdi. Yine de Mehdilik onun atadığı ardılı 'Halife' Abdullah üzerinden devam etti ve Kitchener 1898 yılında Omdurman'daki isyanı bastırana dek kendisi kıyamet öncesi gelen Mehdi adına on üç sene Sudan'ı yönetti. 'Gerçek' Mehdi 1885 senesinde vefat etmesine rağmen Mehdilik ve Muhammed el-Mehdi yaşamaya devam etti ve bunlar üzerinden Sünusî tarikatı varlığını sürdürdü.

Sünusî şeyhi, Mayıs 1902'de vefat edince tarikat ile Mehdilik bağlantısı (eğer mevcutsa) etrafındaki gizem daha da derinleşti. İlk olarak, hiç kimse onun öldüğünden tam olarak emin değildi. Oppenheim'ın Kahire'deki konağını bir sonraki bahar ziyaret eden Sünusî tarikatı üyelerine göre, aşiret geleneklerine uygun olarak yüz kölenin azat edilmesi ve otuz devenin (ve sayısız ko-

yun ve ineğin) kurban edilmesiyle el-Mehdi'nin ruhu şad edilmişti. El-Mehdi'nin yeğeni Ahmed Şerif, kendisinin onun halefi olduğunu iddia edip tezahüratlarla tebrik edilmişti. Fakat hemen bunun akabinde yüz aşiret üyesinin hastalık illetine yakalanması uğursuzluk alametiydi. Şimdi ölenlerin çoğunun el-Mehdi'nin ölümünü gören kimseler olması yüzünden, Mehdinin belki de tam olarak vefat etmemiş olabileceğine dair söylentiler çıkmaya başladı. Neredeyse bir sene kadar zaman geçmiş olmasına rağmen el-Mehdi hâlâ defnedilmemişti ya da en azından kimse onun nereye gömüldüğünü bilmiyordu.[5] Sünusî şeyhi ölümünde sonra, hayattayken bile görmediği kadar kalabalık bir kitleye ulaşmış, 'yüz binlerce Müslümanın beklenen Mehdisi' olmuştu.[6] Kitchener tarafından çok yakın bir zamanda Omdurman'da bastırılan Mehdilik, şimdi Mısır'ı çevreleyen çöl hinterlandında yeniden hayat buluyordu.

Avrupalıların tarafından bakıldığında Mehdiliğin Sünusî modelini, Dongola merkezli olan şeklinden daha uğursuz yapan şey, tarikatın coğrafi genişliğiydi. Sünusîler Arabistan, Sudan ve kuzey Afrika kadar uzak yerlere dağılmış üyeleriyle birlikte Osmanlı, İngiliz ve İtalyan imparatorlukları arasına kurulmuştu. Sünusîlerin Çad Gölü'nün doğusunda kalan Wadai'de bile çok sayıda üyesinin bulunduğunu, sömürgeci faaliyetleri çerçevesinde onları Kongo'dan dışarı çıkaran Fransızlar yakın zamanda dile getirmişti. Sünusî kabilesinin üyeleri, 1901 senesinden itibaren neredeyse on yıl boyunca Fransızlara karşı gerilla savaşı verdi. Düşük şiddetli bu sömürgeci çatışma tam bitmeye yüz tutarken, İtalyanların Libya'yı işgal etmesiyle bir başka Avrupalı kâfir düşman Sünusîlerin hedef tahtasına girdi. Kıyametten önce gelecek Mehdi inancı Sünusî tarikatının en uzak çöllere yayılmış kabileleri arasında iyice yerleştikten sonra, en azından dört büyük gücün; yani İngilizlerin, en az onlar kadar Osmanlıların, Fransızların ve şimdi İtalyanların çıkarlarını tehdit edebilirdi.

Baron Oppenheim savaş öncesinde Kahire'deyken en sevdiği davalardan biri, haliyle tahmin edileceği üzere Sünusîler konusuydu. Buna karşın, Almanya'nın bu tarikatın dolaştığı bölgelerde emperyalist niyetleri yoktu. Mısır hıdivi ile onun İngiliz

destekçileri, 1885-1898 yılları arasında Sudan'da vuku bulan tehlikeli isyanın tekrarlanacağından çok korkarken, Oppenheim bunun gerçekleşmesini dört gözle bekliyordu. Baron, Nisan 1903'te Şansölye Bülow'a, 'Aslında rahmetli büyük şeyhi şimdi birçok kimsenin 'Mehdi' olarak görmesinden dolayı, tarikat [Sünusîler] şu anda bağnazlığı yeniden alevlendirme tehlikesi taşıyor,' diyecek ve kendine has *Schadenfreude* üslubuyla, 'İngiliz ise yıllardır olmayacak bir işle boşuna uğraşıp bu tarikatla daha dostane ilişkiler kurmaya çabaladı,' şeklinde devam edecekti. Padişah II. Abdülhamid bile büyüyen Sünusî nüfuzunu kontrol altına almayı başaramadığı gibi, kendi halifelik iddiaları için de el-Mehdi'den tasdik alamamıştı.[7] 'Mehdi hac ziyaretini yasakladığı için' Sudan'dan gelen hac trafiği 1903 senesi itibarıyla durma noktasına varınca, Haşimî şerif zor durumda kaldı. Elbette ki Oppenheim'ın kendisi de mehdiliği anlamış değildi. Bildiği tek şey, şu anda Mısır'daki dengeleri tehdit eden 'en büyük tehlike' olan 'Mehdi düşüncesinin' İngilizleri çok korkuttuğuydu. Dolayısıyla hangi metotla olursa olsun, bu hareketi teşvik etmek Almanların çıkarınaydı.[8]

Oppenheim bu yüzden, 1914'te harp başladığı zaman Sünusîlerden çok şey umuyordu. Dongolalı bir Mehdi, taraflar arasında barış imzalanana dek on üç yıl boyunca İngiliz-Mısır yönetimini Sudan'dan kovabildiyse Mehdilik, İngiliz birlikleri Avrupa'yla meşgulken birçok ülkede taraftarı olan Sünusî tarikatı üzerinden yayıldığı takdirde daha kim bilir neler olurdu. Oppenheim'ın Ekim 1914 tarihli 'Düşmanlarımızın Müslüman Bölgelerinde Devrimci Faaliyetler Hakkında Bildiri' raporunda not ettiği üzere, Sünusîlerin gayrinizami birlikleri, İtalyanların Trablusgarp Savaşı sırasında Libya kıyılarındaki ablukasına rağmen, işgalcileri tek başlarına neredeyse ülkeden kovmuşlardı. Enver Paşa yeni Sünusî Şeyhi Seyyid Ahmed ve onun aşiretiyle muazzam kişisel ilişkiler geliştirmiş, hatta öyle ki, kendileri paşanın onuruna çadırının kurulduğu yere bir cami inşa etmişlerdi.[9] Oppenheim, Enver Paşa'nın Libya'daki saygınlığının, Şerif'in aşiretindeki adamları İngiliz yönetimindeki Mısır'a karşı yapılacak yeni bir cihada dâhil etmek için kullanılabileceğini düşünüyor-

du. Baron, Enver Paşa'nın şimdiden 'Sünusî liderine İngiltere'ye karşı yapılacak harp için hazırlanmasını söylediği' hususunda Alman dışişlerini temin etti. Oppenheim her zamanki gibi yersiz ve coşkulu bir iyimserlikle şöyle düşünüyordu: Cemal Paşa'nın Kanal harekâtı için Şerif söz verdiği gibi birlikleri doğru zamanda batı tarafına doğru çekmeyi başarırsa, İngilizler 'Gordon Paşa'yla aynı kaderi' paylaşabilirdi.[10]

Oppenheim'ın gözden kaçırdığı şey, Sünusîlerden gelen karışık sinyallerdi. Enver Paşa'nın Trablusgarp Savaşı sırasında Libya çöllerinde çok iyi bir izlenim bıraktığı doğruydu, ama Sünusî çöl savaşçıları Kasım 1912'de paşanın -Bâb-ı Âli'nin İtalyanlar tarafından kuşatılmasını bahane ederek- kendilerini nasıl terk ettiğini tam olarak unutmuş değillerdi. Osmanlıların savaşmayı bırakmasının tek sebebinin I. Balkan Savaşı başladıktan sadece birkaç hafta sonra başkenti tehdit altında bırakan Balkan Birliği'nin Ekim ayındaki taarruzu olduğu doğruydu. Fakat bu olay, devletin bekası için kâfir İtalyanlara satılan Sünusî aşiretinin kabahati değildi. Enver Paşa, Libya'dan ayrılırken Sünusîleri bir nebze olsun yatıştırmak için kardeşi Nuri Bey'in de içinde bulunduğu birkaç subayı –Trablus Savaşı'nı sona erdiren anlaşma maddelerini açıkça ihlal ederek- orada bıraktı. Osmanlılar 18 Ekim 1912'de İtalya'ya teslim olurken, Nuri Bey sanki yenilgiye meydan okurcasına küçük düşürülmelerinin intikamını almak için geri dönebileceğini ima etmek üzere Osmanlı sancağını Cağbûb'daki Sünusî vahasında direğe çekti. Şerif, Nuri Bey'in bu hareketiyle pek duygulanmadı: Enver Paşa'nın kardeşine 'bayrağı derhal indirmesini' emretti. Sünusî şeyhi bu aşağılamasıyla, kendisinin sadakatini kazanmanın kolay olmadığını Enver Paşa'ya ilan etmiş oldu.[11]

Tüm bunlardan sonra, Şerif'in Ağustos 1914'te Mannesmann'ın kafilesini terslemesi hiç şaşırtıcı değildir. Mannesmann doğrudan Oppenheim'ın cihat bürosuna rapor göndermesine rağmen, Trablusgarp'a Almanya'nın Libya konsolosu sıfatıyla, tam bir diplomatik görüntü içinde gönderilmişti. Sünusî şeyhi, Berlin'in eskiden Roma ile müttefik olduğunu ve bu yüzden İtalyanlar savaşa aslında İttifak devletleri yanında katılmamış

olsa bile Almanların, mevcut Libya işgalini desteklediğini biliyordu. Şeyhin bu nedenle bir Alman diplomattan gelecek ricalara karşı kuşkucu olması için sayısız sebebi bulunuyordu. (Ve Almanlar Sirenayka'da asla cihat yapılmayacağına dair Roma'yı temin etmek için yoğun bir çaba sarf ederken, şeyh bu güvensizliğinde haksız sayılmazdı.).[12]Almanlar, Sünusîlere ihtiyaçları olan silahları getirebilse bile bunların Libya'nın işgalcilerine karşı –Şerif'in en öncelikli konusu hâlâ bu mücadeleydi- kullanılmasını yasaklayabilirdi. Şerif, Sünusîler hayatlarını sürdürmek için tıpkı Hicaz'daki Haşimîler gibi İngiliz kontrolünde sevkiyatı yapılan gıda maddelerine bağımlı olduğu için Mısır'daki mercileri kendine düşman etmekten çekiniyordu.

Osmanlıların cihat ilanı bu dengeleri pek değiştirmedi. Hatta Şerif, sanki Kahire'yi temin etmek istercesine, halife-sultanın yakın zamanda yaptığı dünya çapındaki cihat çağrısına kulak asmayacağını, 'Osmanlıları ve Almanları hiç umursamadığını' 22 Kasım 1914'te İngiliz temsilci Leopold Royle'a söyledi. Gıda maddelerinin onun aşiretine ulaştırılmasında İngilizlerin sergilediği cömertlikleri dile getiren Şerif, Royle'a para, silah ve mühimmat göndermelerinin de mümkün olup olmadığını sordu. İtalyanların düşmanlığını kazanmak istemeyen Kahire'deki otoriteler, bekleneceği üzere şeyhin talebini geri çevirdiler. Fakat diğer taraftan da, kendisi adına hüsnü temenniler taşıdıklarına onu ikna etmek için ellerinden geleni yaptılar. Royle, İngiliz yönetimindeki Mısır'a karşı 'dostane niyetler' dışında bir duygu beslemediği sözünü Şerif'ten almayı başardı. Şerif ayrıca barış yaptığının sembolü olan 'gösterişli bir Arap kaftanını' kendisine takdim etti.[13] Din adına savaşan şeyhin sözlerine Oppenheim'dan daha az umut bağlayan Kahire Başkonsolosu Milne Cheetham, 7 Aralık 1914'te Sir Edward Grey'e yazdığı raporda, Sünusîlerin tarafsızlığının 'yalnızca [askeri] durum İngiliz davasının lehine olduğu müddetçe sürdürülebileceğini' söyledi. Sünusîler ne zaman ve kime karşı savaşacaklarına karar verirken, onları etkileyecek şey kişisel boyuttaki bir diplomasiden ve karşılıklı dalkavukluktan ziyade dünya savaşının gidişatı olacaktı. Cheetham, Doğu'daki savaş İttifak devletleri aleyhine dönerse, 'şeyh ile onun destekçi-

lerinden çok daha farklı tavırlar görmeye hazırlıklı olmaları gerektiği' konusunda Grey'i uyardı.[14]

Şerif, savaşa girmesine karşılık talep ettiği parayı daha yukarı çekebilmek amacıyla, Faysal ile Hüseyin'in ya da 1914'te bizzat Jön Türklerin yaptığı gibi, tüm tarafları birbirine karşı kışkırtıyordu. 1915 yılının Mayıs ayı sonunda İtalyanlar, İtilaf devletlerine katılmadan önce, Sünusîler bir şekilde savaşın içinde yer alsalar bile onların hangi tarafa meyledeceği katiyen belli değildi.* Şerif, savaşın ilk senesinde sonbahardan kışa geçilirken Berlin, İstanbul ve keza Kahire'den gelen temsilcileri kabul ettikten sonra, onların birbirine benzer şekilde dile getirdikleri savaşta dostane bir tarafsızlık sürdürmesi ricasına karşılık hepsini sırayla başından savdı. Osmanlılar ve Almanlar, İngilizlerden farklı olarak Sünusîlere silah ve mühimmat göndermeye istekli olduğundan, onlardan az çok destek sağlayabilirdi, ama silahları Libya çöllerine getiremedikleri müddetçe böyle bir şeyin pek faydası yoktu. Enver Paşa'nın gönderdiği ilk temsilci Süleyman el-Biruni, 1911 savaşına katılmış bir muharip olup, İtalyanlar Libya'yı terk edene dek saçlarını kesmeme sözü vermişti. Renkli bir mizaca sahip olan bu Berberi de, Sünusîleri davaya dâhil etme konusunda Mannesmann'dan daha iyi bir iş çıkaramadı. El-Biruni'nin gösterişli uzun saçları dışında Şerif'e önerebileceği somut hiçbir şey yoktu. Şerif, Nuri Bey kadar bile hoşlanmadığı el-Biruni'yi Ocak 1915'te gözaltına aldı. Bâb-ı Âli, Şerif ile yakınlık kurma mevzusunda o ana dek bir gelişme kaydetmemiş olmasına rağmen, Sünnî bir şeyh olan Şerif'in kâfirlere nazaran Müslüman elçileri daha ciddiye alacağını düşünen Almanlar, bu yüzden onunla görüşme işlerini Osmanlılara bırakmaya razı olmuştu. Nuri Bey bu doğrultuda, kendisine refakat eden Arap subay Cafer el-Askeri ile birlikte, Enver Paşa'nın ün salmış Teşkilat-ı Mahsûsa Örgütü adına Libya'ya gönderildi.[15] Temsilciler Atina'dan satın alınmış az miktarda silah ve cephaneyle birlikte Şubat 1915'te Sünusî kampına vardı. Nuri Bey ile Cafer el-Askeri her ne kadar el-Biruni gibi gözaltına alınmamış olsalar da, Libya'ya varış tarihleri çok iyi

* 1912 senesinde Osmanlılar, Libya üzerindeki İtalyan iddialarını tanıyan anlaşmayı Roma ile imzalamış olmalarına rağmen Sünusîler bu iddiaları asla kabul etmemiş ve işgale karşı direnişe devam etmişti.

bir zamana denk gelmemişti. Şerif, Osmanlı-Alman birliklerinin Süveyş Kanalı'nda bozguna uğradığı haberlerini yeni duymuştu ve kaybeden tarafın yanında kendini savaşa atıvermeyecekti.[16]

İngilizlerin Gelibolu'daki durumunun o ilkbaharda kötüye gitmesi tam Cheetham'ın öngörmüş olduğu gibi, Şeyh Şerif'in Osmanlı cihadına katılma ihtimalini tekrar gözden geçirmesine neden oldu. İtilaf devletlerinin taarruzu Seddülbahir ve Anzak Koyu'ndaki siperlerde zorlukla devam ederken, Libya sınırına en yakın büyük şehir olan İskenderiye 'hastalar ve sakatlananlarla dolu kocaman bir hastane kampına' benzemeye başlamıştı. Mağlubiyetin keskin kokusu artık İngiliz denetimindeki Mısır'a da yayılmaya başlamıştı.[17] İngilizler Gelibolu'ya saplanıp kalırken, Sünusî kampındaki saygınlığı her gün biraz daha artan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, orada en hürmet gören kişi oldu. Nuri Bey, Enver Paşa'ya Sünusîlerin İngiltere'ye saldırmasının an meselesi olduğunu, şeyhin sadece İtalyan cephesini güvenlik altına almayı beklediğini söyledi.[18] Sünusîler, İtilaf devletleri Gelibolu'ya çıkarma yaptıktan sadece dört gün sonra Misurata yakınına düzenledikleri baskında, 4.000 askerlik bir İtalyan gücünü darmadağın ettiler.[19] İtalya 23 Mayıs 1915'te İttifak devletlerine karşı savaş ilan edince, bu vaka Şerif'i fiilen adeta muharip konumuna soktu. Osmanlılar ile Almanların tasarladığı kurnazlık, Sünusî ateşini İtalyan denetimindeki Libya'dan İngilizlerin Mısır'ına taşımaktı.

Almanların ve Osmanlıların planı imkânsız olmamakla birlikte gerçekleştirilmesi zor bir işti. Nuri Bey'in gitgide artan itibarı ve kardeşi Enver Paşa'nın yaptığı evlilik dolayısıyla halife-sultana dek uzanan aile bağları şunu sağlamıştı: Sünusî şeyhinin, Nuri Bey kendisini İslam'ın gereklerini yerine getirmemekle suçlamasın diye, taraftarlarıyla birlikte Osmanlı cihadına en azından destek veriyor gibi göründüğünü söylemesi icap edecekti. Fakat bunun yanında, beceriksiz İtalyanlara saldırmakla onlardan çok daha güçlü olan İngilizlere saldırmak birbirinden çok farklı şeylerdi. Sünusîler şimdiye dek İngilizlerle hiç savaşmamıştı ve Şerif, kraliyet donanmasının ne kadar güçlü olduğunu gayet iyi biliyordu. İngiliz yönetimindeki Mısır'a saldırmak suretiyle say-

gınlığını riske atması için silahlara, cephaneye ve tabii ki bunu yaptığına değecek kadar bir paraya gereksinimi olacaktı.

Sünusîler için en yüksek fiyatı verme yarışı şimdi tüm hızıyla başlamıştı. Şerif, Sollum'daki İngiliz karargâhına düzenli olarak habercilerini göndermeyi sürdürürken, Bâb-ı Âli de benzer şekilde Sünusîler ile irtibat kurmak için Atina üzerinden oldukça güvenilir iletişim hatları açmıştı. Ege'den yapılan her silah, cephane ve altın sevkiyatı fiiliyatta Libya'ya ulaşabildiği sürece, Nuri Bey'in elini güçlendirecekti. Fransız donanmasının 16 Haziran 1915'te, Yunan bandıralı *Olympia* gemisinde yedi Osmanlı subayı ve 5.000 Osmanlı altınıyla birlikte kayser ve sultanın Sünusî şeyhine gönderdikleri kutsal savaş mektuplarını ele geçirmesi davanın hayrına olmadı.[20] Bu arada Şerif'in kampında Almanların kendi adamları Otto von Gumppenberg bulunuyordu. Otto, Sünusîler için 1911 savaşına katılmış ve böylelikle o civarda saygınlık edinmeyi başarmış bir paralı askerdi. Gumppenberg bir keresinde Sünusîler için 100.000 Alman tüfeği temin edebileceğine söz verince Nuri Bey, Enver Paşa'ya otoritesinin çiğneniyor olduğundan şikâyet etti.[21] Tabii ki bu, Enver Paşa'nın Almanların Sünusîlere silah göndermesini istemediği anlamına gelmezdi. Paşa, Temmuz ayında 40.000 mavzerin sevkiyatına, tüm bunlar Nuri Bey'in eseriymiş gibi sunulması şartıyla izin verdi.[22] Enver Paşa'nın ısrarıyla (Almanlara Gumppenberg'in 'fantezi dünyasında yaşadığını' anlatmıştı) Nuri Bey'in rakibi 11 Temmuz 1915'te Libya'dan geri çağrıldı ve aynı gün hemen kraliyet donanması tarafından –şüphesiz ki Nuri Bey'i sevindirecek şekilde- ele geçirildi.[23]

Nuri Bey'in talihsizliğine bakın ki, Sünusîlere Osmanlıların gücünün hiç yetmeyeceği kadar çok şeyler sunup, kendisinin otoritesini zayıflatmaya yönelik tehdit oluşturan tek Alman Gumppenberg olmayacaktı. Otto Mannesmann, İtalyanların Şerif'e hitaben onun adıyla yazılmış bir mektup ele geçirmelerinden sonra Libya'daki konsolosluk görevinden Mart 1915'te alınmış olmasına rağmen, Mayıs ayı sonunda gerçek kimliğini gizleyerek, satıcı kılığında geri dönmüştü. Mannesmann, Gumppenberg'in ayrılışının hemen evvelinde, Temmuz başında Sünusîlerin kampına

vardığında bir kahraman gibi karşılandı. Şerif kendisine 'sadece kıdemli Sünusî şeyhlerinin giymesine müsaade edilen kıyafete benzer tarzda samur kürklü kutsal bir kaftan' hediye etti.[24] Zekice yapılan bu iltifat, adet olduğu üzere karşılıksız kalmayacaktı. Mannesmann, Berlin'e yazdığı raporunda Sünusîleri Osmanlı-Alman kutsal savaşına kazandırmak için Şerif'e sekiz mitralyözle birlikte yeteri kadar şarjör; seri atışlı iki adet sahra topu ve cephaneleri; şarapnel; el bombaları; 30.000 tüfek ve bunların her biri için 500 mermi; 4.000 adet kısa tüfek ve 300'er mermi; ağır silahlar için en az iki milyon mermi; arabalar; motosikletler; 500 kg patlayıcı; 12.000 matara; 12.000 çift ayakkabı ve 8.000 sahra ceketi temin etmesi gerektiğini bildirdi.[25] Dahası Şerif'e para gerekiyordu: Enver Paşa ve Nuri Bey'in teklif ettiği değersiz Osmanlı parası değil, İngiliz banknotu lazımdı. Şeyh, Mannesmann'a altın paraların Bedevîlerin taşıması için -en azından onun istediği kadar büyük miktarlarda ise- çok ağır olduğunu anlattı.[26]

Almanların cihat için ödeyeceği bedel, Mekke ve Kâbil'de olduğu gibi arttıkça artıyordu. *Olympia* gemisindeki kutsal savaş ödeneğine Haziran ayında el konulması, İngilizlerin keyifli bir *Schadenfreude* hissi yaşamalarına vesile olmuştu. (İngilizler tuhaf bir şekilde bu konuyla ilgili olarak iki ay boyunca Fransızlar tarafından bilgilendirilmemişti.) *Standard* gazetesi baş muharririnin 31 Ağustos 1915'te keyifle yazdığı gibi, 'Seyyid Ahmed Şari es-Sünusî 4.000 altını, kılıçları ve diğer hediyeleri iade etmeyi gerekli görmemiş olsa da, onun kayser ile haberleşmeyi sürdürmek istemesi için herhangi bir sebep yoktu'. 4.000 altın liranın sadece mütevazı bir avans olabileceği tahmininde bulunan *Standard* şu görüşlere yer veriyordu: 'Kendi kendini Hz. Muhammed'in mirasçısı ilan eden Potsdam Şeyhi'nin, peygamberin yeşil örtüsünü devraldığına bir avuç Müslümandan daha fazla kimseyi ikna etmek, Almanya'nın savaş ganimetinden daha büyük bir servet gerektirirdi'. [27]

İngilizlerin Şerif'in açgözlülüğünden çekinmelerinin altında makul sebepler yatar. Onların temsilcileri Mısır'ın batı çöl hinterlandındaki Sünusîlerin kampına ne zaman varsalar, Şerif bir taraftan tarafsız kalma durumunu tekrarlıyor, bir taraftan da yal-

nızca güvenliğinin sağlanması için Kahire'deki otoritelerin ona mali destek vermeye başlaması gerektiğini ima ediyordu. İngiliz tarafında bulunan bazı kimseler bu ihtimali düşünmeye sıcak bakıyordu. Sünusî savaşçılarla Sollum'daki sınır karakolu yakınında yapılan kaygı verici bazı çatışmalardan sonra, Mısır kıyı güvenliğinden sorumlu olan Emniyet Müdürü George Hunter 'Paşa' 18 Kasım 1915'te yeni bir tavsiyede bulundu. Buna göre, İngilizler 'Sünusîlerin iyi niyetini satın almak için peyderpey yapılan önemsiz miktardaki ödemelerden ziyade, tüm Alman ve Osmanlı casusların bu yarıştaki umutlarını suya düşürecek... kadar büyük bir parayı bir defada ödemeye' girişmeliydi. Şerif sanki Hunter'ın kafasından geçenleri okumuş gibi 20 Kasım'da (Sünusî muhbirleri Mısır kıyı güvenliğinin ödün vermeye daha sıcak baktığını duymuş olabilirlerdi) 'kendisine bir milyon poundun taksitler halinde ödenmesinin garanti edilmesiyle birlikte tüfek sağlanması' karşılığında Mannesmann'ı (ama Müslüman olan Nuri Bey kalacaktı) kampından kovmayı teklif etti. Sünusîlerin lideri bu acayip şantaja daha tehditkâr bir hava katmak için 'Sünusîler Cağbûb'a doğru yola çıkmadan önce paranın ilk bölümünün eline geçmiş olması gerektiğini' vurguladı. İngilizlerin ellerini çabuk tutmaları gerektiğini, Almanların sınırsız miktarda tedarik gönderme sözü vermiş olduğu söyledi'.[28]

Şerif, yaptıklarıyla tamamen gurur duyuyor olmalıydı. İngilizlerden 1.000.000£ (5 milyon $, bugünün parasıyla yaklaşık 0.5 milyar $) talep etmesinden iki hafta önce, Almanlar kendisine 300.000 tüfek mermisi, 80 şerit makineli tüfek cephanesi ve 120.000 frank göndermişti.[29] İngiliz banknotu tedarik etmeyi başaramadığı belli olan Mannesmann, elinden gelen her şeyi deniyor; ailesinin iş bağlantılarını kullanarak çoğunluğu Basel merkezli olan İsviçre bankaları vasıtasıyla Fransız franklarını aktarmaya uğraşıyordu.[30] Sünusî şeyhi, İngilizlere şantaj yapıp 1.000.000£ istemeden yaklaşık bir hafta önce, 12 Kasım 1915'te Mannesmann, Sünusîler için Atina'daki karaborsadan silah temin etmek üzere kendisine tercihen 500 drahmilik büyük banknotlar şeklinde Yunan parası gönderilmesini Berlin'den talep etti.[31] Sünusîlerin savaşa girmek için istedikleri para miktarı dur-

madan yukarı tırmanırken, bu oyun sonsuza kadar hiç durmadan böyle tekrar edecekmiş gibi görünüyordu. Bu pazarlık bir sene daha uzarsa, Sünusîlerin cihat tehdidiyle İngilizlerden aldıkları paranın, Emir Habibullah'ın Kâbil'de Almanlardan talep ettiği 10 milyon sterlin seviyesine ulaşması mümkün olabilirdi.

Fakat Şerif'in şanssızlığına, İngilizler de tıpkı Almanlar ve Osmanlılar gibi bu oyundan usanmaya başlamıştı. Mannesmann daha önce birçok defa şeyhi acele karar vermeye zorlamaya çalışmıştı. Mesela, bir grup Sünusîyi İngiliz denizaltısına ateş etmeleri için 16 Ağustos 1915'te Libya sahiline göndermişti. Kasım başındaysa, birçok İngiliz gemisinin (saldırısı sonrasında hayatta kalan 92 mürettebatı savaş esiri olarak kıyıya getirilen *Tara* zırhlısı da dâhil olmak üzere) batırıldığı bir Alman denizaltı saldırısını, Sollum'daki falezlerin üstünden yönetmişti. Nuri Bey altta kalmamak için bir Sünusî akıncı grubuna liderlik ederek, Mısır sınırı boyunca İngiliz telgraf hatlarını kesti ve Sidi Barrani yakınında çatışma çıkardı. Herkesin söylediğine göre, Şeyh Şerif bu manevralardan o kadar rahatsız oldu ki, İngilizleri barışçıl niyetlerine ikna etmek için Cafer el-Askeri'yi Sidi Barrani'ye gönderdi. Sünusî lideri dudak uçuklatıcı şantajını bu tuhaf barış görüşmesinin akabinde yapmıştı.

Fakat İngilizler bu hileye kanmadılar. Şeyh, Mannesmann'ı kovsa bile Nuri Bey orada şeyhin adamlarını Osmanlı cihadına katılmaları için heveslendirmeyi sürdürecekti. Şerif bunlardan habersiz olsa da, İngiliz istihbaratı Ağustos ayında 'onun adına Arabistan ve Hindistan'ın her yerindeki nüfuzlu Müslümanlara ve muharrirlere gönderilen ve onları cihada teşvik edip kendisinin halifenin kuzey Afrika temsilcisi olduğu bildiren bir tomar mektup' ele geçirmişti.[32] Bu olaydan sonra tahmin edileceği üzere General Maxwell, Şerif'in 20 Kasım 1915'te en son dile getirdiği koşullu tarafsızlık sözüne pek itimat etmeyerek, fidye ödemeyi reddetti. Maxwell bunun yerine Sollum'daki ileri karakolu terk etti ve kendisine takviye kuvvetler gönderilmesini emretti. Sünusîler kendi birliklerinden firar etmiş on beş subayın da içinde olduğu toplam 135 Mısırlı askerden oluşan yeterli sayıda bir kuvvetle, iki gün sonra yeniden Sidi Barrani'ye saldırdı. Sünusîlerin savaşı başlamıştı.[33]

İngilizlerin şimdi Mısır'ın batı sınırındaki ciddi muharebelerle meşgul olmasıyla birlikte, Oppenheim'ın cihat taktiği ilk stratejik meyvelerini vermeye başlamış gibi görünüyordu. Sonradan İngilizler tarafından sorguya çekilen Sünusîlerin Mısır temsilcisi Muhammed İdrisi'nin anlattığına göre Mannesmann, Kasım 1915'te husumetler açığa çıktıktan sonra, 'doğu tarafından Mısır'a girerek orayı işgal edecek yeni askeri harekâta bizzat Oppenheim'ın refakat edebileceğini' gururla dile getirmişti.[34] Oppenheim 1915 yazının büyük kısmını gerçekten Şam'da geçirmiş, yeniden yapılacak bir Kanal harekâtının en son planlarını tartışmak üzere Kress ve Cemal Paşa ile görüşmeler yapmıştı. Baron, Süveyş saldırısına destek verecek mahalli bir isyanın yeraltı çalışmalarını tertiplemek için kılık değiştirerek sevgili şehri Kahire'ye seyahat etmeye niyetlendiğini bile ifade etmişti. Hicaz Demiryolu'nun meşhur mimarı Meissner Paşa, Nablus'tan (Cenin'in hemen güneyinde) Sina Çölü'ne doğru uzanıp Ekim 1915'e kadar Birusseba'ya varmış olan yüzlerce kilometrelik tek hatlı demiryolunu inşa etmek için yoğun mesai yapmıştı. İngilizler aslında Meissner'in güzergâhına sadece 130 km uzaklıktaki bir yerde, ona paralel kendi Sina hatlarını inşa ediyorlardı.*[35] Oppenheim Ağustos 1915'te, saldırının başlangıç günü olarak Kress'in 1 Ocak ya da 1 Şubat 1916 tarihlerini düşündüğünü rapor etti. [36]

Taarruz, Kress'in öngördüğü tarihlerde başlayamadı. 1915 yılının Ağustos ve Kasım ayları arasındaki Ermeni tehcirleri ve akabinde Bağdat Demiryolu'nda yaşanan kriz, Osmanlı 4. Ordu'sunun muhaberatına o kadar çok zarar verdi ki, o kış yeni bir Kanal harekâtının iaşesini sağlamanın hiç çıkar yolu kalmadı.

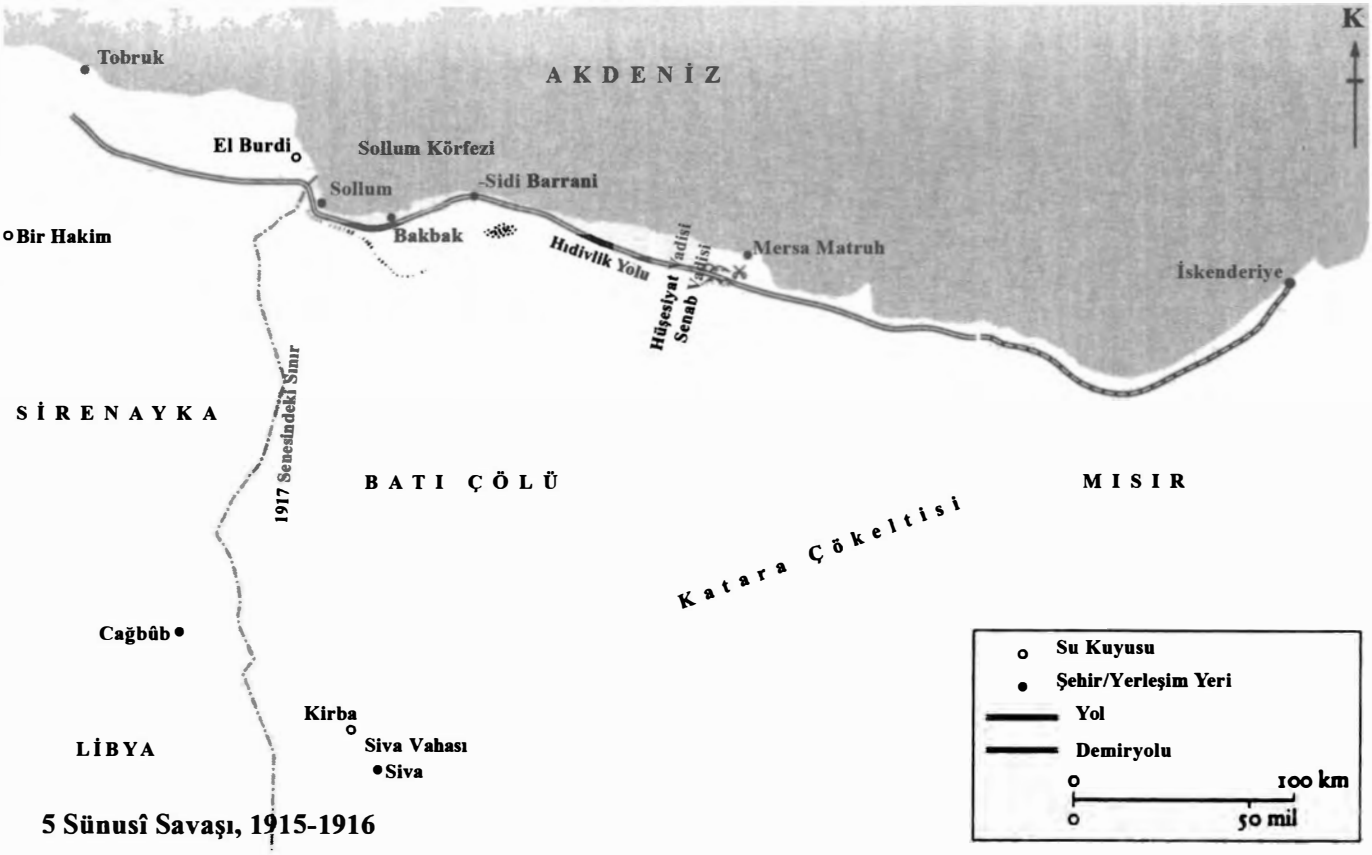
* Buradaki ray genişliği Hicaz Demiryolu'nda kullanılanla aynı ölçüye sahip olup Bağdat Demiryolu'ndaki 1,435 mm'lik raylardan çok daha küçük olduğu için İstanbul'dan gidiş-gelişlere bir sorun daha eklendi. Hicaz hattında bunun kullanılmasının sebebi Meissner'in gerekli demiryolu katarlarıyla donanımlarını Lübnan ve Suriye'de mevcut olan 1,050 mm'lik Fransız hatlarıyla ve onların ölçüsüne uyacak şekilde seçerek getirmek zorunda kalmasıydı. 1915 yılında Sina boyundaki hat aceleyle inşa edilirken Fransız raylarının kullanılmasını gerektirecek bir başka durum yaşandı: Meissner Cenin-Birüsseba hattında kullanmak için aslında Fransız raylarını sökmüştü.

Bizzat Oppenheim bile İngilizlere yakalanma riskini göze alamadığı ya da Cemal Paşa onun refakatinden hoşlanmadığı (Baron, Türk kumandanın, Enver Paşa'ya hesap vermek üzere kendisinin İstanbul'a geri gitmesini emrettiğini rapor etmişti) için Ekim ortasında Şam'dan ayrılıp Kahire yerine, Berlin'deki cihat bürosuna varma umuduyla İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Baron, Pera'daki elçilik için bir nevi cihat irtibat subaylığı yapmak üzere süresiz olarak orada kalmak üzere Zimmermann'dan emir aldı ve yitirmiş olduğu moralini, Sünusîlerin Kasım sonunda Mısır'ı işgal etmesine kadar Boğaziçi sahilinde dinlenerek yeniden kazanmaya çalıştı.[37]

Sünusîlerin Mısır'ı istila etmesi Oppenheim'ın hayalindeki senaryoya tam olarak uymasa da, bunun İngilizleri dehşete düşürdüğü kesindi. İngiliz saha kumandanları Kasım ayı ortasında Sollum'u terk edip etmeyeceklerini değerlendirirken, daha önce Hartum'da görev yapmış görevdeki Savaş Bakanı Kitchener bizzat müdahalede bulundu. Yavaş yavaş sona yaklaşan Gelibolu muharebesindeki başarısızlığın çoğunu üstlendiği için zaten sıkıntı yaşayan Kitchener, bunca yıldır hizmet ettiği ve çok sevdiği İngiliz yönetimindeki Mısır'ın halini düşünerek tam bir paniğe kapıldı. Kitchener, Kahire'yi Sollum ve Sina Yarımadası gibi ileri noktalardan savunma stratejisi şu anda bırakıldığı takdirde, 'Tunus, Cezayir ve Fas'a kadar uzanan batı sınırı boyunca düşman kuvvetleriyle, ayrıca Mısır ve Sudan'ın her yerinde ciddi ayaklanmalar ve sıkıntılarla karşılaşmaktan' endişe ediyordu. Bunlar Mehdilik isyanıyla ilgili kâbusun yeniden başlaması gibiydi. Tek fark, bu defa en ırak yerlere kadar yayılmış olan Sünusî tarikatı ve üyelerinin Avrupalı bir güç olan Almanya tarafında destekleniyor olmasıydı. Öyle ki, Almanların entrikaları şimdi kaçınılmaz olarak '[Mısır] ve Sudan'dan belirli bir süre içinde geri çekilmeyi' zorunlu kılabilirdi.[38]

Sünusîlerin Mısır istilasının başında elde ettikleri ilk başarıları düşününce, Kitchener'in korkusu tamamen yersiz sayılmazdı. Deneyimli Osmanlı subayları olan Nuri Bey ve Cafer el-Askeri tarafından komuta edilen Sünusîler, Aralık ayının başında Sollum, Birusseba ve Bakbak'ı kısa sürede ele geçirip, İskenderiye'nin sa-

dece 280 km uzağında olan Mersa Matruh'taki İngiliz garnizonunu tehdit ettiler. Daha güneyde ise, küçük Sünusî birlikleri Nil'e kolay çıkış sağlayan Dahla, Harga ve Farafra vaha kasabalarını ele geçirdi. 'Normalde soğukkanlı olan' Maxwell bile bu saldırılar sonrasında telaşa kapılıp, Londra'daki savaş bakanlığına '[mahalli insanları cihada kışkırtmak için] düşmanların az bir iteklemesi yeterli olabilir ve bu bir kere başladıktan sonra çok süratli yayılır' diye bildiriyordu.[39] Sonunda Sudan hükümetini deviren ve Gordon Paşa'nın canına mal olan 1880'deki Mehdi ayaklanmasının yayılması çok uzun sürmemişti. Osmanlı-Alman cihat propagandasıyla desteklenen Sünusî Mehdiciliği yerel halk arasına yayılırsa, bu kez Mısır'ın bile düşman eline geçmesi hayli muhtemeldi. Ayrıca İtilaf devletlerinin o Ocak'ta Gelibolu'dan geri çekilmeleriyle birlikte, İskenderun ve Kahire'deki İngiliz garnizonlarının saygınlığı da oldukça sarsılmıştı.

5 Sünusî Savaşı, 1915-1916

Sünusîlerin kutsal savaşı için tüm şartlar son derece uygun olmasına rağmen, bu cihat garip bir şekilde Mısır'da hiç gelişme kaydedemedi. Davanın ilham ve ışıltıdan yoksun olması söz konusu değildi. Libya sınırındaki kıyı seferi tüm savaşın en renkli manzaralarından birini oluşturmuştu: Göz alıcı kaftanlar içindeki Sünusî soyluları; sakallı Sihler, Kraliyet Alayı ve Avustralyalı süvarilere karşı savaşırken, bu atlı birliklerin arasında daha yirminci yüzyıla yakışır şekilde motorlu kollar da zaman zaman ilerliyordu. İnsani kayıplar, I. Dünya Savaşı standartlarına göre oldukça hafif olmasına rağmen kesinlikle azımsanmayacak boyutlardaydı: Aralık ve Ocak aylarındaki çarpışmalarda İngilizler yaklaşık 45 kayıp ile 350 yaralı vermişler, buna karşılık Sünusîlerin tarafında aşağı yukarı 600 kişi ölmüş ve 500'den fazla kişi yaralanmıştı. Westminster Dükü seferin aristokratik havasını zirveye taşırcasına, kendini ortalıkta göstererek 'makineli tüfekler yerleştirilmiş altı adet zırhlı Rolls-Royce arabadan oluşan 'hafif silahlı araba tugayını' komuta etmişti.[40] Estetik açıdan bakıldığında Sünusî savaşının bir şey hariç hiç eksiği yoktu: Sünusî şeyhinin kendisi. İngilizlerin beklenen takviye kuvvetleri düşman gücünü yavaş yavaş kırmaya başlarken, Nuri Bey ile Cafer el-Askeri üst üste gelen yenilgilerden dolayı birbirini suçlamaya başladı: İngilizler Mart 1916'ya kadar Sidi Barrani ve Sollum'u yeniden ele geçirmiş ve *Tara* esirlerini kurtarmışlardı. Öyle görünüyor ki hiçbirinin aklına ne Şerif'in kendisini ne de Otto Mannesmann'ı ayıplamak gelmişti: Şerif bütün kıyı seferi boyunca bir kere bile takipçilerinin yanında görünmezken, Mannesmann kızıştırmak için çok uğraştığı bu çöl savaşının başlamasından hemen sonra Libya'dan ayrılmıştı.*[41] Sünusî şeyhi, belki de düşmanlığın başlamasıyla bir-

* Berlin, Mannesmann'ı uzun zamandır bekleyen Mağrip'teki Fransız kolonyal birliklerini sürme işini örgütlemekle yeniden görevlendirmişti. Muhammed İdrisi'ye göre 'Alman', Sünusîlerin Bakbak'ı ele geçirmesinin akabinde Mağrip'e varmak üzere 23 Kasım 1915'te kamptan ayrılmıştı. Falkenhayn'ın Enver Paşa'ya gönderdiği 11 Kasım 1915 tarihli bir telgrafa bakarsak Mannesmann'ın kamptan ayrılışı en az iki hafta önceden planlanmış olmalıydı. Bundan da şu sonuç çıkar ki Şerif 20 Kasım 1915'te Mannesmann'ı kamptan kovmasına karşılık İngilizlere bir milyon poundluk teklifi yaptığı esnada onun kamptan zaten ayrılacağını biliyordu.

likte Kahire'den gelmesini özlemle beklediği bir milyon poundluk fidye suya düştüğünden dolayı hüsrana uğradığı için ya da gelecekte de İngilizlerden fidye isteyebilme seçeneğine açık kapı bırakmak amacıyla tüm kış boyunca herhangi bir şey yapmaktan uzak durdu. Beklenen Mehdi'nin kuzey Afrika'da zuhur ettiğine dair çılgın söylentilerin ardından, Oppenheim'ın adamının kendi isteği dışında, Almanlar ile Osmanlıların sürüklemesi ile kutsal savaşa giren gönülsüz bir mücahit olduğu meydana çıktı.*

Sünusîlerin savaşı umut verici başlangıcına rağmen, Oppenheim ve onun Berlin'deki cihat bürosu için yeni bir hayal kırıklığına sebep oldu. Mannesmann, İngiliz yönetimindeki Mısır'a karşı yapılan cihada Sünusîleri çekebilmek için elinden gelen her şeyi yapmış, Şerif'in savaşmaya gönülsüz olduğu anlaşılınca İngiliz düşmanlara bizzat saldırmıştı. Kayserin sevgili kutsal savaşının Ortadoğu sahnesinde bir şeyleri değiştirebilmesi için, belki de bizzat Almanların taşın altına elini koyması gerekecekti.

* Şerif 1915-1916 yıllarında İngilizlere karşı gösterdiği zayıflıktan sonra, hiç de şaşılmayacak bir şekilde Sünusîlik üzerindeki hak iddialarını II. Dünya Savaşı'ndan sonra Libya Kralı I. İdris (1969 yılında Kaddafi tarafından devrilene dek hüküm sürdü) olarak tahta çıkacak kuzeni Muhammed İdrisi'ye kaptırdı.

16

İran'da Yıkım

Cephane ve biraz daha parayla burada neler neler başarabilirim.

Wilhelm Wassmuss, güney İran'da bir yer, 8 Ocak 1916[1]

Sünusîlerin İngiliz yönetimindeki Mısır'a saldırdıkları 1915 senesinin Kasım ayı, İttifak devletleri için savaşın en başarılı günlerini temsil eder: İtilaf devletlerinin yenilmesi, Ağustos 1914'ten beri ilk defa olası görünüyordu. Polonya'yı ve hatta Galiçya'daki konumunu kaybeden Rusya, şimdi Alman subaylarının Habsburg ordusundaki disiplini yeniden kurmasıyla sersemliyordu. Bulgaristan'ın Ekim ayında İttifak devletleri yanında savaşa girmesinden sonra, Sırbistan'ın kısa sürede ağır bir yenilgiye uğratılmasıyla birlikte, Berlin ile İstanbul arasında savaş malzemesi için kesintisiz bir demiryolu hattı açılmış oldu. Bu durum, İngilizlerin çok iyi idrak ettiği gibi Gelibolu'daki İtilaf devletleri için ölüm çanlarının çalması anlamına geliyordu ve aynı zamanda Osmanlı 4. Ordu'sunun Süveyş Kanalı'na yeniden saldırı yapacağının habercisi olabilirdi. Mezopotamya'da General Charles Townshend kumandasındaki yaklaşık 15.000 kişilik İngiliz-Hint gücü, Bağdat'a 160 km mesafe kalacak kadar Dicle Nehri'ne doğru ilerlemiş olmalarına rağmen, Osmanlı 6. Ordu'sunun 22 Kasım 1915'te antik Ctesiphon harabeleri yakınında gerçekleştirdiği yıkıcı karşı saldırı yüzünden gerideki Kut-ül Amara'ya çekilip, orada aylarca kuşatma altına kaldılar. Niedermayer ve Hentig, Kâbil seyahatlerinde karşılarına çıkan tehlikelere rağmen, Kasım ayından önce güvenli bir şekilde şehre varmış ve Emir Habibul-

lah tarafından onur konuğu gibi karşılanmışlardı. Habibullah'ın emri altındaki Afganlar, kuzeybatı sınırını ele geçirmek ve İngilizlere saldırmak için can atıyorlardı. Hayber Geçidi'nin diğer tarafında ise, Almanların yönlendirdiği devrimci Hindistan komplosu yürütülüyordu. Bu planın amacı 1915 senesinin Noel gününde Kalküta'da yapılması planlanan Afgan saldırısı için sıçrama tahtası gibi kullanılabilecek, 1857 senesindeki modele benzer bir isyan çıkarmaktı. Almanlar tüm bu parlak planlarla birlikte Hindistan'daki İngiliz yönetiminin kaderini tayin edebilecek olayı gerçekleştirmeyi; yani İran'ın Osmanlı-Almanya tarafında savaşa girmesini umuyordu.

Kayserin Abdülhamid dönemi diplomasisinin, Jön Türk Devrimi'nin zafer sarhoşluğu içinde dağılıvermesi gibi, bu defa da Almanların *Drang nach Osten* planı, 1915 sonunun sevinç dolu günleri içinde artık yolun sonu görünmüş gibi hezimete uğruyordu. Doğu Ekspresi, Balkanlar'da nihayet rayına girmişken, Ermeni tehcirleri Kilikya ve Suriye'deki çalışmaları o kadar kötü aksattı ki, yeni bir Süveyş saldırısının 1916 senesine kadar beklemesi gerekti. Bu gecikme General Maxwell'e batı çöllerindeki Sünusî istilacıları ezmek için ihtiyaç duyduğu soluklanma molasını temin etti. Emir Habibullah'ın Kâbil'de kaçamak cevaplarla oyalama taktiğini sürdürdüğü sıralarda, Kalküta ve Burma'da 300 iştirakçinin gözaltına alınmasıyla birlikte İngiliz idaresi altındaki Hindistan'da Noel günü komplosu tamamen etkisiz hale getirildi. İngilizler bununla kalmayıp, bir Afgan istilası durumunda kuzeybatı cephesindeki Müslüman aşiretlerin sadakatini garantilemek için, onlara verdiği mali desteğin miktarını arttırdı. Fakat Almanların İngiltere'yi devirme umutlarını yıkan asıl öldürücü darbe İran'dan geldi: Afganistan ile Hindistan arasındaki hayati bağlantı köprüsü için aylardır yapılan hazırlıklar Kasım ayının yalnızca birkaç talihsiz günü içinde heba oluvermişti.

Niedermayer'in sağlam iradesi, Kâbil vazifesini başarıyla yerine getirebilmek için tüm kişisel rekabetlerin başını ezerken, hâlâ tarafsız ülke statüsünde olan İran'da birbirinden bağımsız olarak ortalıkta dolaşan o kadar çok Alman vardı ki, uyumlu bir çalışmanın ortaya çıkması mümkün değildi. Genel kanı, 1907'de ülke-

yi aralarında paylaşan ve bu yüzden kendilerinden nefret edilen İngiliz ve Ruslara karşı İran cihadını başlatmanın oldukça basit bir iş olduğu yönündeydi. Fakat nasıl bir yol izlenmeliydi: Çok yönlü bir operasyon mu, yoksa İtilaf devletlerinin elçilik binaları ve mülklerine (özellikle de İngiliz-İran petrol şirketinin varlıklarına) sabotaj düzenlemek için bir gerilla savaşı mı yapılmalıydı? Ya da ülkenin şeklen yöneticisi olan, on sekiz yaşındaki delikanlı Ahmed Şah resmi olarak muharip devlet statüsüne geçmeye ve İngiliz ve Rus birlikleriyle sivillerini ülke dışına sürebilecek bir ordu toplamaya mı ikna edilmeliydi? Hatta Hindistan'ı işgal etmek için Emir Habibullah'ın Afgan birliklerine katılması mümkün olabilir miydi acaba?

Almanların İran'da karşılaştıkları sorunların bir kısmı, ülke sınırlarının belirsizliği ile içerideki hükümet denetiminin daha da kötü durumda olmasından kaynaklanıyordu. İran, İngilizler ve Rusların 1907'de yaptığı anlaşma sonucu kabaca birbirine eşit nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Buna göre, İngilizler güneyi ve Buşehr gibi Basra Körfezi limanlarını denetlerken Ruslar Kafkasya, Hazar ve Orta Asya steplerinin bitişiğindeki kuzey kısmı (ayrıca bu iki bölge arasında onlardan çok daha dar bir şerit halinde 'tarafsız bölge' vardı) kontrol ediyordu. Dünya liderliği yarışının rakipleri arasında, İran ile ilgili anlaşmazlıkların çoğu giderilmiş, hatta bu iki devletin askeri birlikleri Almanların Kâbil ile muharebe hatları oluşturmasına mani olmak için Afgan sınırında müşterek bir 'Doğu İran Kordonu' oluşturmuştu. Fakat Osmanlı Devleti ile olan sınır bölgesi için hararetli bir çekişme vardı. Kafkasya'nın dibindeki 'İran Azerbaycan'ı' Bağdat'taki Rauf Bey tarafından iştahlı gözlerle izleniyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, onun komutasındaki Osmanlı 6. Ordu'su, Ocak 1915'te belirsizlik içindeki sınırdan geçip, kısa bir süreliğine Tebriz'i işgal etmişti. Güneydeki 'İran Arabistan'ı' (bugünkü Kuzistan) Abadan ile Basra'nın kuzeyinde kalıyor ve suyunu Karun Nehri'nden temin ediyordu. Kuzistan, İngilizlerin burada petrol bulmalarının akabinde, en öncelikli stratejik gayrimenkul haline geldi. Yöredeki Bahtiyar aşiretinin İngiliz-İran Petrol Şirketi (sonrasında British Petroleum -BP- adını aldı) tarafından maaşa

bağlanmasının akabinde, İngilizler hem petrol sahalarını hem de Abadan'daki rafineriden gelen petrol borularını korumak amacıyla, 1914'e kadar Kuzistan'ı ismi konmasa da fiiliyatta manda yönetimine dönüştürmüş oldu. İngiliz-Hint birlikleri ayrıca Kuveyt ile (teoride) Osmanlıların liman şehri Basra'yı da sıkıca ele geçirince, Dicle Nehri'nin aşağı kısmı Şatt'ül Arab suyolu ve Karun Nehri'nin Basra Körfezi'ne aktığı tüm tepe bölgesi resmi olarak Devlet-i Aliyye ve İran'a aitmiş gibi görünse de, artık İngiliz Hindistan'ının yönetimi altına girmiş oldu.

Bağdat'taki Osmanlı-Alman karargâhı böylelikle kendini sıkıntılı bir durumun içinde buldu. İngilizleri Osmanlı sınırlarından dışarı atmak için 'İran Arabistanı'nı' işgal etmesi (ya da en azından kraliyet donanması için hayati önemdeki Abadan'a uzanan petrol borularına ve de petrol sahalarına sabotaj düzenlemesi) gerekecekti. Harekâtı daha da sorunlu yapan konu, işlerin yolunda gitmesi durumunda, Abadan rafinerisinin kimin denetimi altına gireceğiyle ilgili olarak Almanlar ve Osmanlılar arasındaki hararetli tartışmaydı. 12. bölümde gördüğümüz üzere, 1914-15 kışında hızla bölgeye varan İngiliz takviye kuvvetleri işgal planını tamamen suya düşürünce, geriye uygulanabilir seçenek olarak sadece sabotaj düzenleme şıkkı kalmıştı. Bir kundaklama operasyonunda, hiç olmazsa Osmanlılar ile Almanların birlikte çalışması mümkün görünüyordu, ama yine de bunu düzenlerken İran sınırını ihlal etmeleri gerekecekti. Hans Lührs ile Klein'ın ilk grubunda yer alan dört Alman subayın yardım ettiği iki Osmanlı alayı, Abadan rafinerisine hiç varamamış olsa da İngiliz-İran petrol borularının toplam uzunluğu yaklaşık 30 kilometreyi bulan farklı kısımlarını 1915 senesinin Şubat ve Mart aylarında havaya uçurmayı başardı. Boru hattı Haziran ayına kadar tam olarak onarılamadığı için kraliyet donanması neredeyse 70 milyon galon petrolden mahrum kaldı.[2]

Rus birlikleri, Devlet-i Aliyye'nin Mezopotamya topraklarına İngilizlerin güneyden girdiği gibi kuzeydoğudan sızmış değildi, ama 'İran Azerbaycan'ında bulunan savunma hatları (ve Rauf Bey'in iddiasına göre oradaki Rus yandaşı Kürtler) Bağdat'ı tehdit altında bıraktı.[3] Bu yüzden Rauf Bey'in kendi ileri savunma

hatlarını kurma düşüncesi stratejik olarak anlamlı olmakla birlikte, Osmanlılar Hanekin ve Kasr-ı Şirin adlı yerleşim birimlerini yağmaladıktan sonra Almanların bile şikâyetçi olduğu üzere, bunun için İran sınırını ihlal ediyordu. Osmanlı 6. Ordu'sundaki irtibat subayı Friedrich Sarre, Nisan 1915'te Berlin'e, 'Rauf Bey'in bu tavrı İranlılarda zaten pek olmayan Türk sevgisini iyice azalttı ve onların müttefiki sıfatını taşıyan bizlerin İran'daki konumuna büyük zarar verdi' diye bildirecekti.[4]

İranlıları dünya savaşına sokmak için elinden gelen her şeyi yapmış olan Almanların kalkıp böyle bir şey demesi biraz komik kaçsa da, Sarre doğru bir noktaya temas ediyordu. Almanların İran'daki siyasi avantajı oradaki sicillerinin temiz olmasıydı. Bu durum, kayserin '300 milyon Müslümanın savunucusu olacağız' sözüyle dışa vurulmuş olan Oppenheim'ın tüm cihat stratejisinin dayanağıydı: Elini kana bulaştırmamış olan Almanya'nın, İslam dünyasının tek gerçek dostu olarak kabul görmesi gerekirdi. Almanların İngilizler, Ruslar ve Osmanlıların aksine, İran topraklarında birlikleri olmadığı için, oradaki vatanseverlerin diğer tüm devletlere yöneltmiş olduğu ülkeyi ele geçirmeye çalışma suçlamaları kendilerine de yapılırsa, bunu inandırıcı bir şekilde yalanlayabilirdi. Büyük kısmı İran'ın jandarma kuvvetlerinde görev yapan yaklaşık 12.000 subayı İran'da olan İsveç bile, komutası altında aktif birlikler bulundurma mevzusunda Almanlara nazaran daha fazla suçlanabilirdi.

Almanların İran'daki sicilinin temiz olması, orada daha önce çok faal olmadıkları ve dolayısıyla da şu anki saha ajanlarının devralacakları güçlü bir altyapı ve örgütlenmenin mevcut olmadığı anlamına geliyordu. Niedermayer ve benzer şekilde Wassmuss'un İran'da gerilla savaşının ucuz yöntemlerine başvurma sebebi, bunların maliyetinin düşük olmasıydı: Daha fazlasını yapmak için Almanların elinde ne adam, ne silah, ne de para vardı. Almanlar 1915'te İran'a iki parti nakit para ve altın sevkiyatı yaptı. Mayıs ayında 100.000 sterlin tutarındaki kâğıt para Tahran'daki Alman konsolosluğuna aktarıldı.[5] 80.000 lira değerinde Osmanlı altını ise kervanlarla taşındı, ama toplamda gelen para önemli bir yekûn yapmıyordu. 1915 yazında Ruslar ve İngilizleri o kadar korkuya sevk eden Robin Hood modeli soygunlar ve yol kesme-

ler aslında Almanların kudretinden değil, finansal yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Hans Lührs'ün itiraf ettiği gibi, o ve subay ortaklarının banka soymalarının nedeni yerel aşiret liderlerine rüşvet vermek, askerlere ve hatta Almanlarla kader birliği yapan İsveçli jandarmalara maaş vermek için altın ve gümüş paraya ihtiyaç duymalarıydı.[6]

Almanların önceden burada faal olmamasının bir diğer dezavantajı ise İran'ın muhtelif yerlerindeki siyasi güçlerinin, güvenilmez aşiretlere ya da ekseriyetle İsveçlilerin kontrolündeki ülkenin tek gerçek silahlı gücü olan (İngiliz, Rus ve Osmanlı birlikleri haricindeki) jandarmaların insafına kalmış olmasıydı. Bağdat Demiryolu'nun, Balkan kısmının Kasım 1915'e dek kopuk olması ve Kilikya ile Suriye'deki Ermenilerin yaşadığı trajedi yüzünden Ağustos 1915'ten itibaren çok yoğun olması yüzünden, Almanlar için İran'a ciddi miktarlarda savaş malzemesi ve asker getirme yolu kalmamıştı. İran'daki İtilaf devletlerine ait bankaları soyup, sabotaj düzenlemek iyi hoştu, ama bunlar uzaktaki İngiliz Hindistan'ına korku salabilecek şeyler sayılmazdı. Alman Büyükelçi Prens Reuss İran'ın bir ordusu olmadığı müddetçe, Tahran'ı bir şekilde Almanların yanında savaşa sokmak için ayartmaya çalışmanın pek anlamlı olmadığını düşünüyordu. Bu yüzden İran jandarmasını Alman silahları ve toplarıyla destekleyerek 30.000 kişilik etkili bir güç haline ulaştırmak için usulca çalışmaya başlamıştı. Büyükelçi Reuss jandarmayı güçlendirme planı tamamlanana kadar, Niedermayer, Wassmuss ve diğer Alman 'konsoloslarının' Rusların Tahran'ı işgal etmesini kışkırtacak şekilde, ülkede kendi başlarına ve dikkatsizce dolanmalarının önüne geçilmesini istedi.[7]

'İran'ın tarafsızlığı' 1915 yazına kadar geçen süre içinde şaka gibi bir şeye döndü. Kuşatılmış İranlılar savaştan uzak kalmak bir tarafa, muharip devletlerin ve hatta jandarmadaki Alman yandaşı 'tarafsız' İsveçlilerin ülkelerinin her yanını istila etmesiyle birlikte, savaşın tam ortasına doğru ilerliyordu. Almanlara karşı düzenlenen Doğu İran Kordonu, İngiliz ve Rus birliklerinin güneyden kuzeye; Karakum Çölü'nden Belucistan'a kadar uzanan 1.000 kilometrelik bir şerit içindeki topraklara yayılmasına baha-

ne oldu. Rauf Bey'in birlikleri Haziran ayında Kermanşah'a birkaç kilometre mesafedeki Karind'e ulaşırken, Bağdat ile Tahran arasındaki ana kervan yoluna hasar verdi. Ruslar Tahran'a kolaylıkla saldırı düzenleyebilecekleri Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli limanına Ağustos ayında 25.000 kişilik birlik çıkardı. İngilizler Buşehr ve Şiraz'ın yanı sıra 'İran Arabistan'ını' da hâlâ elinde tutarken, Wassmuss geri tarafta Tangistani aşiretleriyle birlikte her türlü karışıklığı çıkarıyordu. Eski halı satıcısı Max Otto Schünemann, silahlı aşiretlerin Rus konsolosluğuna gösterişli bir geçit alayı düzenlemesine öncülük ederek, konsolosu şehir dışına bir başına kovabildi.[8] İsfahan'da Eduard Seiler ve Erich Zugmayer jandarma ve aşiret adamlarından oluşan yaklaşık 300 kişilik bir cihat ordusu topladı ve bunlar Eylül ortasında İngiliz konsolosluğunu basarak 15 veya 20 İngiliz subayını öldürdü.[9] İsfahan'daki İngiliz ve Rus konsolosları da hak verilecek bir şekilde bu terörden kaçtı. Hatta İngilizlerin Şiraz'daki kalesi bile, Wassmuss'un kışkırtmasına gelen yöredeki aşiretlerin, Buşehr'deki garnizona yaptıkları bir sürü başarısız saldırının hıncını almak için İngilizlerin başkonsolos muavinini o ay öldürmelerinden sonra neredeyse düşüyordu.[10] Bu arada, kuzeybatı İran'da Tebriz, Tahran ve Kermanşah arasında kalan Luristan bölgesindeki dağlarda ise, Alman ajanlarla (Lührs dâhil olmak üzere) birlikte çalışan İsveç-İran jandarması, Avusturyalıların eğittiği halk milisleri ve atlı Lur savaşçıları, yakın civarda bulunan Rauf Bey'in birlikleri kendilerine katılsın ya da katılmasın, Ruslara saldırı hazırlığı içindeydi.[11]

İran'daki kamuoyu, tüm ülkedeki camilerde okunan coşkulu cihat hutbeleriyle birlikte Ekim 1915'e kadar aşırı bir şekilde İtilaf devletleri karşıtı olmuştu.[12] Berlin'in Tahran'la yakınlaşmasını engelleyen en önemli sorun, Rauf Bey'in batı İran'a korku salmış olmasıydı. Bu mesele, Almanların aylarca süren lobi faaliyetleri sonunda Rauf Bey'in Bağdat'taki yeni birleştirilen ve von der Goltz Paşa kumandasına verilen Osmanlı-Alman 6. Ordu'sunda görev yapmak için geri çağrılmasıyla birlikte Eylül ayında halledildi.*[13] Almanlar, Tahran'ı savaşa sokma ihtimali

* Enver Paşa, Rauf Bey'e Kâbil'e gitmesini yarım ağızla sormuştu ve bunun gerçekleşeceğini ummuyor gibi görünüyordu. Rauf Bey genellikle yaptığı gibi inatlaşarak Bağdat ya da Kâbil'e gitmemiş, bunlar yerine hiç

olan her kozu –Berlin'in şanssızlığına bunlardan bazıları diğerlerini ortadan kaldırıyordu- deniyordu. Mesela şahı kazanmak isteyen Prens Reuss, Almanların yerel boyuttaki muhtelif cihat operasyonları Rusların müdahalesine bahane yaratmasın diye bunları ertelemek için uzun zamandır çaresizce uğraşmasına karşın maalesef başarılı olamıyordu. Ağustos ve Eylül aylarında Reuss ile şah hükümeti arasında müzakere edilen ve İran'ı savaşa sokabilecek muhtemel bir anlaşmanın şartları Osmanlıları harbe dâhil eden anlaşmanın maddelerine benziyordu: Tahmin edileceği üzere 'Almanya, İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını güvence altına almaya ve büyük miktarlarda kredi vermeye' söz veriyordu. Anlaşma taslağı, İranlılar teferruatları düzenlenmekle biraz oyalandıktan sonra 9 Ekim'de Berlin'e gönderildi. Kayser ve şansölye, şahın şartları neredeyse ellerine geçer geçmez bunlara onay vermelerine rağmen, iletişim o kadar yavaştı ki, Reuss 27 Ekim 1915'e kadar İran hükümetine bu kararla ilgili olarak resmi bir bilgilendirme yapamadı.[14]

Ruslar bu anlaşma sürecine kadar Enzeli'ye asker çıkarma ve Tahran'ı işgal etme tehditlerini sürdürmüş olsa da, tüm gelişmeler Ahmed Şah'ın başkenti terk etmesi gerekse bile Almanlarla anlaşmaya istekli olduğuna işaret ediyordu. Almanlar kesinlikle iyimserdi. Niedermayer Ekim ortasında Kâbil'den yaptığı yazışmada, Afgan ordusunun Hayber Geçidi üzerinden Hindistan'a gönderilmesi yerine, Doğu İran Kordonu'ndaki Rus unsuruna karşı hemen kuzeybatıya yönlendirilmesini öneriyordu.[15] Şahın güvenceler ve daha fazla para için Almanları sıkboğaz ettiği doğruydu, ama böylesi bir sıkı pazarlık bir Müslüman yönetici için garipsenecek bir durum değildi. Buna ilaveten, Almanların söz verdiği fonlardan hiçbirinin henüz Tahran'a ulaşmadığı göz önüne alındığında, şahın endişeleri yersiz de sayılmazdı. Yine de Lührs'ün dediğine göre, şahın aile mücevherlerinin Kasım'a kadar çoktan güneydeki İsfahan'a gönderilip güvenli bir şekilde Almanların eline geçmiş olması, şahın onların tarafında olmayı cidden kafasına koyduğunu gösteriyordu.[16] Önde gelen İran hü-

kimseden emir almak zorunda olmayacağı kuzey Irak'taki Kerkük'e yönelmişti. Bu durum Enver Paşa'nın gerçek arzusuna, yani Rauf Bey'in İstanbul'a dönememesine uygun düşmüş görünüyordu.

kümet görevlilerinden çoğu ile milliyetçi ve demokrat mebusların yanı sıra Reuss ile Alman ve Avusturya-Macaristan diplomatlarının 15 Kasım'da Tahran'dan ayrılmış olması, planların ciddi bir şekilde uygulanmaya başladığına işaret eder. Bu kimselerin büyük kısmının Kum'a gitmesi renkli bir söylentinin çıkmasına sebep oldu: Bir zamanlar Hz. Muhammed'in stratejik sebepler yüzünden Mekke'den Medine'ye hicret etmesi gibi, Almanlar da genç şaha başkenti terk ettirip onu kutsal Kum şehrine göç ettirecekti.[17] Kum şehri, ülkeyi alay edercesine aralarında paylaşmış ve insanların nefretini kazanmış Ruslara ve İngilizlere karşı şahın cihat ilan etmesi için manevi olarak iyi bir sahne kurulumu sağlayabildi, ama bu plan gerçekleşmedi.

Genç Ahmed Şah, tıpkı Sünusî şeyhinin kendi kutsal savaşını ilan etmeyi göze alamaması gibi tarihi bir karar anında çekimser kalmayı tercih etti. Onun son anda planından vazgeçmesiyle ilgili bir söylentiye göre, Kum şehrine yolculuk için atını istettikten sonra başkentinde kalmaya karar vermiş.[18] Bu rivayet doğru mudur bilinmez ama şahın neden böyle bir karar vermiş olduğunu anlamak zor değildir. Almanlar ülkenin yakın bir zamanda çok miktarda altın ve silaha kavuşacağına dair aylardır ona söz verip duruyordu. O zamana kadar Tahran'a sevk edilmiş olan şeyler; az miktardaki kâğıt para, mermileri olmayan ve köhnemiş haldeki tüfeklerden birkaç kasa ve balyalar dolusu cihat propagandasından ibaretti. 80.000 lira, Bağdat'tan Tahran'a varması için yeni yola çıkarılmıştı. Fakat muhtemelen Schroeder adındaki profesörün önderlik ettiği Almanların bu kervanı, ancak 14 Kasım 1915'te Kermanşah'a varabilmiş ve sonrasında Almanların yerel cihat timlerinden birisi, kendisi kullanmak üzere bu altınların yarısına orada el koymuştu.[19] Bağdat Demiryolu'ndaki kesintiler yine Almanların belini bükmüştü. Anadolu'dan gelen güvenilir bir demiryolu hattı olmadıkça, İran'a vakitlice malzeme getirmenin hiçbir yolu yoktu.

Tahran'ı ikna etmek için kullanılan havuç-sopa yönteminde, Almanlar verdikleri tatlı sözlerin hiçbirini yerine getiremese de havuç gösteren taraf olurken, İtilaf devletleri sopa metoduna başvuracaktı. Rusların 7 Kasım 1915'te Enzeli'ye asker çıkarırken

verdikleri mesajın genç Ahmed Şah tarafından doğru anlaşıldığından emin olmak için, Kazvin'deki Rus garnizonu aynı gün Tahran'a doğru ilerlemeye başladı.[20] Kozakların başkente yaklaşmasıyla birlikte, Rus ve İngiliz temsilciler Şah Ahmed'e kendi isteklerini dayattılar. İngiliz elçi Londra'ya, 'İran yönetimi Almanlara karşı eyleme geçmediği takdirde Rus birliklerinin geçeceğini ve bize karşı savaşa sürüklenirlerse bunun İran ve kendisi için vahim sonuçları olacağını kendisine anlayacağı bir lisanla söyledik,' diye bildirdi.[21] Diplomasi kurulurken belki nezaket çerçevesinde kalınmamıştı, ama bu söylem etkili oldu.

Şahın Kasım ayındaki ihaneti Almanlar için İran'da yolun sonuna gelindiğini gösteriyordu. Tahran dışında kalan yerlerde, İtilaf devletlerine karşı güdülen davada birkaç küçük zafer kazanılmıştı. Şiraz'da Alman yandaşı jandarma 10 Kasım 1915'te İngiliz temsilciliğini basıp konsolosu, Binbaşı Frederick O'Connor'ın yanı sıra altı çalışanı rehin almıştı. Wassmuss'a sadakat gösteren Tangistani aşireti tarafından gözetim altına alınan O'Connor'ın kafilesi dokuz ay esir tutulacaktı. Fakat Ağustos 1916'da esir değiş-tokuşu görüşmeleri başlayana kadar Almanların konumu o kadar zayıfladı ki, söz konusu İngilizlerle sadece Tangistaniler mübadele edilebildi ve sonrasında Wassmuss'un gücü karşı tarafın elindeki bir sürü Almanı kurtarmaya yetmedi.[22] Luristan dağlarında ise, Lührs'ün farklı memleketten gelen kimselerden oluşan birliği Kasım 1915'te Hamadan'ı ele geçirip, oradaki İngiliz bankalarını yağmalamayı ve bu dağdan Kermanşah'a girişi koruyan Rusları Kangavar Geçidi'nde yenmeyi bir şekilde başardıysa da, bu zafer uzun soluklu olmadı. 1916 Şubat'ına kadar geçitler geri alındı ve Ruslar, İran Azerbaycan'ında karşılarına dikilen tüm engelleri kaldırdı.[23] Diğer yerlerden gelen haberler daha kötüydü. İsfahan ile Şiraz kısa bir süre içinde tekrar İngilizlerin kontrolüne geçmişti. Kâbil'deki Niedermayer'e katılmak için Kasım 1915'te kutsal savaş dalgalarının coşkusuna sürüklenmiş olan Seiler, Griesinger ve Zugmayer'den hiçbiri çok yol kat edemedi. Seiler, Afganistan sınırına varmadan düşman aşiretler tarafından soyuldu. Zugmayer ile Griesinger de benzer şekilde Afganistan'a

ulaşamadan, İran Belucistanı'ndaki Kerman'ın güneydoğusunda İngilizlerin eline geçti.[24]

Kayserin sevgili cihadının hüsrana uğradığı her yerde olduğu gibi, İran'da da Almanlar için çıkarılması gereken ders gayet açık gibi görünüyordu. Osmanlı halife-sultanının arkasında duran dünya çapındaki İslam birliği, özellikle de Şiî coğrafyada bir fanteziden ibaretti. Rauf Bey'in sınırı ihlal etmesi, Sünnî Türklerle Şiî İranlılar arasındaki kadim düşmanlığı yeniden alevlendirmiş ve İran'ı Osmanlılara karşı savaşa girmenin eşiğine getirmişti. Alman Askeri Ataşe Kont Georg Kanitz'in Temmuz 1915'te Tahran'a giderken Bağdat'tan yazdığı gibi, İranlılar ve benzer şekilde Almanlar Osmanlı istilasının arifesinde vuku bulan 'yağma, kundaklama, kadınlara sarkıntılık etme ve anlamsızca kan dökme gibi rezilce hareketlerden' dehşete kapılmıştı. Raporda, Kerbela ve Necef'teki Şiî din adamlarının başta kutsal savaşa verdikleri desteği yeniden gözden geçirdiklerine ve İngiliz işgalcilerle barış yapmaya hazırlandıklarına yer verir. Kanitz neticede 'İranlıların Osmanlılara hâlâ savaş açmamış olmasının bir mucize olduğunu' söyleyerek yazışmasını bitirir.[25] Bunlar çerçevesinde bakıldığında, Tahran'ı sadece savaşın dışında tutmak bile (Rauf Bey'in geri çağrılması sağlandığında olduğu üzere) pek dişe dokunur bir şey olmasa da, Almanlar için bir nevi başarı olarak kabul edilmelidir.

Cihat propagandası zarifçe hazırlanıp tercüme edilmesine ve Oppenheim'ın tutkulu inancına rağmen İslam dünyasında pek ses getirmedi. İranlı din adamları ve imamların 1915 sonbaharına kadar en ateşli halini alan şevk verici kutsal savaş söylemleri, Almanların ülkeyi savaşa katmak için var gücüyle uğraştığı esnada başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletleri subaylarının yoğun ilgisini çekti. Wassmuss, Mart ayında kısa süreliğine İngilizlerin eline geçtiği zaman, Londra merkezli *Times* gazetesi büyük bir endişeyle 'onun eşyaları arasındaki bir kutudan İngilizce, Urduca, Hindu, Pencap ve Sih dillerinde yazılmış olup, şiddet kışkırtıcılığı yapan binlerce cihat broşürü çıktığı'nı bildirdi.[26] Fakat böylesi bir söylem hitap ettiği kişilerin elinde silah, cephane ve patlayıcı olduğu müddetçe tehlikeli olabilirdi. Almanlar Kâbil'deki Emir

Habibullah vakasında olduğu gibi, İranlı aşiretlere de bunların hepsinden çok miktarda göndermeye söz vermişti. Şurası muhakkak ki, elinde gerekli malzemeler olsa, Ruslardan ve İngilizlerden intikam almaya can atacak bir sürü İranlı vardı. Hans Lührs, 'sadece az sayıda ve kalitesiz silah gönderebildikleri için İranlıların güvenini kaybettiklerini' söylüyordu. Onların Alman-İran ittifakıyla ilgili umutları yavaş yavaş sönüyordu.[27]

Çoğu Alman, İran'daki başarısızlığın sebeplerini anlamış gibi görünüyordu. Prens Reuss kendini Niedermayer, Seiler ve Wassmuss'un başına buyruk cihat eylemlerinden dolayı ihanete uğramış hissediyordu. Öyle ki, görevinden geri çağrıldığı zaman küçük bir protesto bile yayınladı.[28] Osmanlı 6. Ordu'sunun kumandasını devir almak için Kasım 1915'te Bağdat'a varan von der Goltz Paşa (74 yaşındayken) Kanitz ve Lührs'ten brifing aldığı Kermanşah'a varmak için İran sınırını geçti. Goltz Paşa, İran'daki durumun ümitsiz olduğuna kanaat getirdikten sonra Lührs'ü ve Hamadan cephesindeki diğer Almanları geri çağırdı. Daha sonra, tüm gücünü İran'daki gelişmelere nazaran çok daha sağlam bir Osmanlı-Alman zafer propagandası sağlama ihtimali olan Kut'ül Amara'da devam eden kuşatmaya yoğunlaştırdı.

Townshend'in İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan gücü başlangıçta yaklaşık 15.000 kişiyken, Ctesiphon'daki muharebe ve çetin kış kuşatmasından sonra 10.000 askere düşmesine rağmen bunların tedariki ve teçhizatları iyi durumdaydı. Ayrıca General Aylmer komutasındaki yaklaşık 20.000 kişilik takviye gücünün kuşatmayı kırmak için Dicle'ye doğru gönderilmesiyle birlikte yakında rahatlayacakları düşünülüyordu. Aylmer'in birliklerinin Osmanlı hatlarını yaramayacağı belli olduktan sonra, General Gorringe komutasında 10.000 kişilik bir başka grup da Mart ayında oraya vardı. Von der Goltz Paşa ile (Enver Paşa'nın amcası) Halil Paşa'nın müşterek komutasındaki Osmanlılar, aşılması mümkün olmayan bir kuşatma tahkimatı ağı kurarak üst üste yapılan tüm saldırıları geri püskürttü. Verilen kayıplar Gelibolu ölçeğinde olmamakla birlikte, Kanal harekâtından epey fazlaydı: Hücum pozisyonundaki İngilizlerden yaklaşık 23.000 kişi, savunmadaki Osmanlılardan ise 10.000 kişi ölmüş ya da ya-

[redacted] kavurucu sıcaklardan herkes muzdarip olmaya başlamıştı. Von der Goltz Paşa bile 19 Nisan 1916'da tifüsten dolayı yaşamını yitirdi. Bundan sadece on gün sonra Townshend'in bir deri bir kemik kalmış yaklaşık 8.000 askerden oluşan tüm garnizonuyla birlikte teslim olması, Osmanlılar için neredeyse Gelibolu'dan İtilaf devletlerinin çekilmesi kadar büyük bir zafer propagandası sağlarken, İngilizlerin Ortadoğu'daki saygınlığına da aynı oranda büyük bir darbe indirdi.[29] Bu Alman disiplini ile Osmanlıların dirençliliğin bir araya geldiği tipik bir Osmanlı-Alman zaferiydi ve İslam ile neredeyse hiç ilgisi yoktu.

Görünüşe bakılırsa, İran'da her şeye rağmen kutsal savaşın ümitsizliğinin farkına varmayan bir Alman vardı. Wilhelm Wassmuss'un kahramanlıkları Almanların Kasım 1915'te kan kaybetmelerinin öncesinde ve sonrasında süratle efsaneleşti. İngiliz yetkililer ve tarihçiler, Alman cihadını kışkırtmakla görevli olan diğer saha ajanlarını ukalaca göz ardı etmelerindeki kadar gizemli sebepler yüzünden Wassmuss'tan büyülenmişlerdir. Mesela onun biyografisini yazan Christopher Sykes, Wassmuss'u 'Alman Lawrence' olarak yüceltir. Sykes'ın genel olarak İngiliz konsoloslar ve istihbarat söylentilerini temel alan anlatısından ilham alan 'Wassmuss efsanesi' geçen yıllar içinde iyice büyüdü. Almanların kolay kandırılan Sünusîlerin gözü önünde sözde 'Hacı Wilhelm' ile irtibata geçmek için düzmece bir telgraf makinesi kullanması, bu efsanenin daha da büyümesine yardımcı oldu. Alman imparatorunun (ve bizzat Wassmuss'un da) Müslümanlığa geçtiğine dair bu etkili 'kanıt', Buşehr'deki İngiliz garnizonunun gözünü korkutan Tangistanlıları kazanmak için etkili bir yöntem olmuş gibidir.[30]

Büyüleyici Wassmuss hikâyesinin tamamı ya da bir kısmı doğru olabilir. Fakat Wassmuss'un sahadan gönderdiği raporlar onun kendini kutsal savaş için hokkabazlıklara başvuran birinden ziyade, tam bir Cermen savaşçı gibi gördüğüne işaret eder. İran, İngilizlere karşı savaş ilan etmiş olsun ya da olmasın, Almanya ve Wassmuss, Falkenhayn'ın batı cephesinde yaptıklarına benzer şekilde, İran'da İngilizlere kesinlikle kayıplar verdirmişlerdi.

Wassmuss'un kumandası altındaki Tangistanlı savaşçılar ile Alman yandaşı jandarmalar, 12 Temmuz'da, Ağustos ayının çeşitli günlerinde ve 9 Eylül 1915'te Buşehr'deki İngiliz garnizonuna defalarca saldırdılar. Wassmuss gururla (ve doğruluğu şüpheli olarak) son saldırının 'kanlı bir çatışma olduğunu, İngilizlerin 8 subay ve binden fazla asker kaybettiğini, İranlıların ise 54 kayıp ve 54 yaralı verdiğini' rapor etti.*[31]

1915 senesinin Kasım ayındaki siyasi başarısızlıklar Wassmuss'un cesaretini hiçbir suretle kırmadı. O gerçek bir saha adamı olarak Tangistanlı savaşçıların, Wilhelm'in İslam'ı kabul etmesi ya da Tahran'ın resmi olarak muharip devlet statüsüne geçmesiyle pek ilgilenmediğini biliyordu. Diğer taraftan, Tangistanlıların ihtiyaç duyduğu asıl şey yıllardır kullandıkları 7 mm'lik mavzerleri (model 88) için mühimmattı. Wassmuss milyonlarca mavzer mermisi talebini Şiraz üzerinden Bağdat'taki Sarre'ye Ocak 1916'da iletirken, bir kere bile İslam'dan söz etmemesi manidardır. Tangistanlı savaşçıları '[bir gerilla savaşı için] biçilmiş kaftan yapan şey kolaylıkla gözünüzde canlandırabileceğiniz gibi onların sağlamlığıydı: Onlar zor iklim şartlarına alışık olan ve tüm gün boyunca bir parça ekmekle idare edebilecek dağ ve çöl insanlarıydı'. Uzun zamandır Basra Körfezi'ndeki kıyı yerleşimlerini yağmalayan Tangistanlılar 'modern anlamdaki savaşta' ustalık kazanmıştı. Wassmuss onların tüfeklerini doldurmak için cephanelik temin ederse '10.000 kişilik bir ordu kurabileceğine' dair Berlin'e söz verdi. En kana susamış aşiretlerin bedavaya savaşması hiç görülmemiş bir şey olduğundan, tabii ki onlara vermek için paraya da ihtiyacı olacaktı. Wassmuss dilekçesini pek ikna edici olmayan bir üslupla, istekleri gerçekleştirildiği takdirde, 'Cephane ve biraz daha parayla burada neler neler başarabilirim,' diyerek bitiriyordu.[32]

Wassmuss'un talepleri tahmin edileceği üzere asla karşılanmamış olmasına rağmen, kendisi aslında doğru yoldaydı. Şiî İran'ın hinterlandındaki aşiretler arasında, Osmanlı sultanına sadakat duymaya, kuzey Afrika'daki Sunnî Sûnusîlerin ya da Hicaz'daki

* Eylül ayı içinde Buşehr'de bir takım çatışmaların cereyan ettiği şüphesizdir, ama bu çapta bir muharebenin vuku bulmuş olduğunu İngiliz kaynaklarından teyit edemedim.

Haşimîlerin verdiğinden daha fazla önem veriliyor değildi. Konu çok açık ve basit olarak bölgenin başat gücü olmakla ilgiliydi. Genç Baron Oppenheim'ın, Mağrip'teki soyguncu bir aşiret lideriyle yaşadıklarıyla idrak ettiği (fakat görünüşe göre sonradan unuttuğu) gibi, İslam dünyasındaki asıl *lingua franca* buydu. Halife-sultan daha önceleri olduğu gibi şimdi de manevi konumundan dolayı saygı görüyor değildi: Aksine bu unvanı taşıyabilmesinin nedeni onun siyasi ve askeri gücüydü. Eğer sultan İslam dünyasında üstünlüğü olduğu iddiasını kutsal yerleri ve oralara giden hac yollarını koruyabilecek bir askeri güçle destekleyemezse, aslında halife olmayı sürdüremezdi. Almanlar, Arabistan'ın Sünnî hinterlandında, Osmanlıların üstünlüğü blöfünü masaya yatırmanın ağır bedellerini ödemek üzereydi.

17
Mekke'nin İhaneti

İttihat ve Terakki, 'mirasın üçte ikisi erkek üçte biri kız çocuklarına düşer' şeklindeki Allah'ın buyruğuna karşı gelip kadınla erkeğin haklarını eşitledi. Daha da ileri gidip... yeni ve aptalca sebeplerden dolayı Mekke, Medine ve Şam'daki garnizonlarda bulunan askerlerin [ramazan ayında] oruç ibadetlerini bozarak İslamiyet'in beş şartından birini kaldırdılar... Padişahın gücünü zayıflattılar ve karar verme yetkisini elinden alarak onun onurunu çiğnediler. Halifeliği temelinden sarsmak için bunlara benzer daha nice şeyler yaptılar.

Müslüman Arapları Osmanlı'nın inançsız hükümetine karşı kutsal bir ayaklanmaya çağıran Mekke şerifinin beyanatı, Haziran 1916[1]

Osmanlı-Alman ittifakı için, Libya ve İran'daki hayal kırıklıklarına rağmen 1916 kışındaki gelişmelerin çoğu iyi yöndeydi. Sarıkamış ve Süveyş'teki yenilgilerden sonra moralleri bozulan Osmanlılar adına, İngilizlerin Gelibolu'dan utanç verici şekilde çekilmesi ve Townshend'in Hint taburlarının Kut'ül Amara'da tuzağa düşürülmesi oldukça teskin edici olmuştu. Sırbistan'ın savaş dışı bırakılması ve böylelikle Balkan yolunun açılmasıyla birlikte, İttifak devletleri ilk defa tam olarak birleştirilmiş bir coğrafi bütünlüğe Doğu Ekspresi ekseninde sahip olmuştu. Ermeni tehcirlerinin ortaya çıkmasının, dağlarda ve Mezopotamya'da bitmek bilmeyen lojistik zorlukların Bağdat hattına sorunlar yaşattığı doğruydu. Fakat Meissner Paşa, Sina'da harikalar yaratarak Birüsseba'ya kadar uzanan bir hattı vücuda getirmişti. 1916 senesinin bahar aylarına geçilirken, Almanların Süveyş'e yıkıcı boyut-

ta ikinci bir saldırı düzenlemek için, Şam üzerinden yeteri kadar adam ve savaş malzemesi getirebilmesi sadece an meselesiymiş gibi görünüyordu. Savaş üçüncü takvim yılına girerken Almanların *Drang nach Osten* ideali cihat olsun ya da olmasın, hâlâ bir takım yaşam belirtileri gösteriyordu.

Fakat Berlin'in talihsizliğine, İtilaf devletleri de İslam üzerine oynanan yeni büyük yarışı nihayet idrak etmeye başlamıştı. Sünusîlerin Mısır'a saldırması ve Kasım 1915'te İran'da vuku bulan gelişmelerin yarattığı çifte darbeye, Gelibolu ufkunda görünen geri çekilme eşlik edince Londra, Petrograd ve Paris'te eş zamanlı olarak cihadın alarm çanları çalmaya başladı. Fransızlar böylelikle Oppenheim'ın kutsal savaşının en dehşetli teröründen kaçabilmişti, ama bunun asıl nedeni Almanya'nın dünya liderliği planında Mağrip'in stratejik öneminin Mısır ve Hindistan'a nazaran çok daha küçük olmasıydı. Mannesmann, 1915 yılının Kasım ayı sonunda Sünusî savaşçıları Sollum'daki İngiliz garnizonunun üstüne salana kadar Tunus'taki Müslümanları Fransız işgalcilere karşı ayaklandırmak için oraya gidemeyince, bunun için çok geç kalmış oldu. Fransızlar, Oppenheim'ın Berlin'de yıllardır faaliyet gösteren cihat fabrikasının üretimi olan Arap dillerinde yazılmış cihat broşürlerinin kuzey Afrika'yı etkisi altına aldığını gözlemledikten sonra, 1915 kışına kadar 'kolonilerine sızmaya çalışabilecek Panislâmcı görevlilere karşı' yüksek alarm durumuna geçti.[2] Eğer Mannesmann, Mağrip'e ulaşmayı başarsaydı, büyük ihtimalle hemen kendisini arayan mercilerin eline düşerdi. Bu gerçekleştiği zaman Fransızlar ne yapmaları gerektiğini pek dert etmedi: Alman casus, Nisan 1916'da Libya çöllerinde bir yerde öldürüldü.[3]

Fransızlar, kuzey Afrika'daki cihat tehdidinin kontrol altına alınmasıyla birlikte şimdi dikkatlerini Oppenheim üzerinde yoğunlaştırarak mücadeleye devam ediyorlardı. Batı cephesinde savaşan kuzey Afrikalı Müslüman taburlarına dayanışma jesti olarak, Paris'te masrafları devletçe karşılanan bir cami inşa edilmesi, savaşın başlamasından itibaren konuşuluyordu. Fransız hükümeti şimdi daha da iyi bir şey yapmaya karar verip, yönetimleri altındaki Mağrip'ten hacca gidecek olan kimselere tahsis

edilmek üzere Mekke'de yapılacak iki büyük otelin inşası için Aralık 1915'te yaklaşık 500.000 frank ayırdı.[4] İngilizler ve Fransızlar, Osmanlı-Alman ittifakının peygamberin kutsal sancağını kullanmasına karşılık bir şeyler yapmak için, 1915 sonbaharındaki hac ziyareti için Mısır'da dokunan Kâbe'nin kutsal örtüsünün Mekke'ye gönderilmesini birlikte finanse ettiler. Hatta onu taşıyan geminin ismini *Kingsmere* (geminin gerçek ismi olan SS *Lindenfels* Almanca bir tınıya sahipti) olarak değiştirecek kadar uç noktalara vardılar. İtilaf devletlerinin etkileyici diplomatik gösterisi kapsamında adı İngilizceleştirilmiş olan gemiye refakat eden Fransız gemisinin kaptanı Londra için (bozuk bir İngilizceyle yazılmış) resmi bir rapor hazırladı. Kont Amiral Huguet, 'Müslümanların Kâbe'nin kutsal örtüsünün taşınması merasimine verdiği büyük önemi bilen İngilizler ve Fransızlar, burada [Kâbe'nin örtüsünü] büyük bir törenle onurlandırmaya eşlik ederek, bu marasime gösteriş katmaktan ve işgal ettikleri ülkelerdeki birçok insanın dini olan Müslümanlığa saygı göstermekten dolayı memnunlar,' diye bildiriyordu.[5] Farklı bir dine mensup olduklarından dolayı Müslümanlar tarafından öldürülmeleri cihat fetvasınca meşru bir hedef olarak gösterilen Batılı kâfirlerin, bu duruma karşılık olarak İslamiyet'e hürmet gösterisinde bulunması daha sonraları da tekrarlanacaktı.

Ruslar da Kasım 1915'teki İran krizinden sonra kendilerine has üslupla atağa geçtiler. Paris, Londra ve Kahire'nin İslam'ın sempatisini kazanmak için yürüttükleri gösterişli kampanyalar, Grandük Nikola ve Kafkas ordusunun tarzına pek uymuyordu. Ruslar, İtilaf devletlerinin yürüttüğü sömürgeciliğin İslam'a karşı işlediği muhtemel suçlar için özür dilemek yerine, İran'daki Osmanlı-Alman manevrasına karşısında Kozakları Tahran'a göndererek tepki verdiler. Bununla kalmayıp Hamadan, Kermanşah, İsfahan ve Kum'u da işgal ettiler. Tiflis kumandanlığı, İranlıların ve Osmanlıların bölgenin gerçek patronunun kim olduğuyla ilgili mesajı doğru anladıklarından emin olmak için, 11 Ocak 1916'da Osmanlı 3. Ordu'suna Kars'tan sınır saldırısı düzenledi. Askerlerinin kıyafetleri, tedariki ve donanımları Enver Paşa'nın adamlarının daha önce Sarıkamış'taki durumlarından

çok daha iyi olan grandükün saldırısı öldürücü oldu. İster Rusların morallerinin ve askeri teçhizatlarının daha iyi durumda olmasından ister –John Buchan'ın *Greenmantle* kitabında söylediği gibi- Osmanlı istihkâmlarının haritasının çalınmasından dolayı olsun, Ruslar o zamana kadar hiç ele geçirememiş oldukları Erzurum surlarını 15 Şubat 1916'da alıp, Osmanlı 3. Ordu'sunun Ankara'ya doğru apar topar geri çekilmesine sebep oldular.* Bu durum Osmanlı-Alman ittifakının saygınlığına ağır bir darbe vurdu. Niedermayer'in Emir Habibullah'ı bir Afgan cihadı başlatmasına ikna etme şansı böylelikle Erzurum'daki karların arasında kaybolup gitmişe benziyordu.[6]

Fakat Osmanlı-Alman kutsal savaşına yönelik en ciddi tehdit Erzurum'dan değil Arabistan Yarımadası'ndan gelecekti. İngilizlerin Haşimîlerle çevirdiği entrikaların yanı sıra, tüm Hicaz ekonomisinin bel kemiğini oluşturan hac ziyaretinin savaş yüzünden kesintiye uğramasıyla tetiklenen Mekke'deki karışıklıklar, savaşın başından beri tırmanmaya devam ediyordu. Şerif Hüseyin'in sadakatsizliğiyle ilgili söylentiler artmasına rağmen, kendisi o zamana kadar açıkça itaatsizlik göstermekten kaçınmıştı. Baron Oppenheim, Pera Palas Oteli'ndeki lüks ortamda Faysal ile yakınlık kurmasından sonra, bu durum kendi başarısıymış gibi böbürlenmek istemiş olabilir. Fakat Şerif Hüseyin'in de İtilaf devletlerine açıkça katılmaktan çekinmek için kendince makul sebepleri vardı. Haşimîlerin Kahire'deki İngiliz otoritelerinden haraç alıyor olduğu doğruydu, ama sonradan Bâb-ı Âli de 1916 baharına kadar Hüseyin'e 50.000 altın göndererek onlara iyi bir maddi destek sağlamaya başlamıştı.[7] Diğer yandan Baron, Osmanlı halifesinin arkasında birliğe ihtiyaç olduğunu söylerken doğru bir noktaya temas etmiş, fakat dini otoritenin önemini çok büyütmüştü. Özellikle de Jön Türklerin 1909'daki karşı devrime müdahaleleri esnasında, II. Abdülhamid'i zorla tahttan indirdiklerinden beri dini meşruiyetlerinin ne kadar sallantılı olduğunu hesaba katınca, Mekke şerifinin manevi üstünlüğünü ve onun cihada onay vermeyi küstahça reddetmesini sindirememiş olmaları muhtemeldir. Ama bu küstahlığın iki tarafı da keskin-

* Kafkasya Cephesi 18. ve 19. bölümlerde ele alınacak.

di. Haşimîler tahttaki padişaha karşı açıkça isyan ederlerse, dine karşı suç işleme töhmeti altında kalabilirlerdi. Jön Türkler ile Haşimîler birbirlerinin hainliğinden ne kadar çok şüphe duyarlarsa duysunlar, karşı taraf kendisinin maskesini İslam ümmeti gözü önünde düşürebilir endişesiyle, bağlaşık ilişkilerini sürdürmeye devam ettiler.

Savaşın ilk iki yılında bu ilişki oldukça başarılı bir şekilde sürdürüldü. Enver Paşa, Şerif Hüseyin'e sadakatini devam ettirmesi için gözdağı vermek üzere, onun yerine Haydar Paşa'yı getirmenin lafını etti. Benzer şekilde şerif de Kahire ile yakınlaşıp Mekke'nin yedeğinde bir başka patron adayı olduğunu Enver Paşa'ya göstererek ona uyarı ateşi yaptı. Bir tarafta bunlar olurken diğer yanda Almanlar şerife Enver Paşa'nın onun aleyhinde bir şey yapmamasını garantileme sözü vererek, üzerindeki İngiliz nüfuzuyla mücadele etmeyi denedi. Bunlar oyunun hangi kurallar çerçevesinde oynandığını gösteriyordu: Taraflardan biri önce davranıp silahının tetiğine basmadığı müddetçe, Jön Türkler ile şerif arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi bu muğlâklık içinde devam edip gidecekti.

Jön Türkler ile şerif arasındaki karşılıklı ilişkiyi sürdürme sözünden ilk cayan kişi olmayı göze alacak taraf kesinlikle Hüseyin olmayacaktı. Şerif, İslam'ın kutsal yerlerinin mahalli düzeydeki koruyucusu olduğu için, dünya savaşına tarafsız kalmış olanları satın alma yarışından en iyi şekilde istifade edecek konumdaydı. Osmanlı sadrazamının (ama Enver Paşa'nın değil) 1914 senesinde ve Emir Habibullah ile Sünusî şeyhinin ise 1915'te idrak ettiği üzere, muharip devletlerden talep edilen parayı daha yukarı çekmenin sırrı sabırlı olmaktı. Hüseyin gerçek niyetlerinin ne olduğu mevzusunda iki tarafı da ne kadar uzun süre merak içinde bırakabilirse, talepleri o kadar ciddiye alınacak ve maddi yardımların miktarı da aynı oranda artacaktı. Hüseyin için en ideali, Afgan emiri gibi tüm savaş boyunca beklemek, savaştaki koalisyonların ona ödediği haraçların miktarını arttırmak ve yanlış ata oynamadığından daha da emin olmaktı. Dünya egemenliği için oynanan bu oyunda, İngiltere ve Almanya'dan hangisi galip gelecek olursa olsun, Müslüman tebaaları üzerindeki yönetimlerini

meşru kılmak için, Mekke şerifinin onayını almaya aynı derecede ihtiyaç duyuyorlar gibi görünüyordu.

Kâbil'den farklı olarak, Mekke'nin savaş meydanlarına uzaklığı, topraklarının ihlal edilmemesini sağlayacak kadar fazla değildi. Ayrıca Hüseyin'in muharebe alanına sürecek bir ordusu da yoktu. Şerifin sahip olduğu tek şey, unvanı ve bunun beraberinde getirdiği -ya da getirmediği- otoritesiydi. Hüseyin için İstanbul'a karşı isyan etmek, kendi kendini vurmak anlamına gelebilirdi. Osmanlı'nın Müslüman askerleri ona müdahale ettiği takdirde, Hüseyin'in dini otoritesinin İttihatçıların zayıf halifesinin gücü kadar asılsız olduğu ortaya çıkabilirdi.

Hüseyin çok hassas bir oyun oynuyordu. Jön Türkler henüz Hüseyin'in ihanetine dair yazılı bir kanıta sahip olmasa da, onun Osmanlıları kovmak için komplocu Arap subayları ve İngilizlerle entrika çevirdiğini gayet iyi biliyorlardı. Enver Paşa muhtemelen şerifin sadakatsizliğine karşı tedbir almak düşüncesiyle Şubat 1916'da Suriye, Filistin ve Hicaz'a teftiş gezisi düzenlerken, Alman ve Avusturyalı askeri ataşeler Bronsart, Humann, Lossow ve Pomiankowski'nin dâhil olduğu heyet kendisine eşlik etti. Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın Şam ve Beyrut'ta cömertçe ağırladıkları bu Hıristiyan subaylar, paşalar Medine'ye giderken arkada bırakılmadan önce (gayrimüslimlerin Medine'deki kutsal yerlere girmesi yasaktı) Kudüs, Beytüllahim ve Birusseba gezisine çıkarıldı. Mekke şerifi, İslam'ın en kutsal ikinci şehrinde Osmanlı padişahına bağlılığı hususunda Enver ve Cemal Paşa'ya 29 Şubat 1916'da bizzat güvence verdi.[8] Bu arada Hüseyin'in oğlu Faysal 1916 senesinin kış ve ilkbahar aylarının çoğunu Şam'da geçirdi ve Osmanlılar ile Almanları Haşimîlerin niyetleri konusunda temin etmek için Cemal Paşa ve Alman Konsolos Loytved-Hardegg ile neredeyse her gün bir araya geldi.[9]

Hüseyin'in tedirgin olmak için sebepleri vardı. Cemal Paşa, Ağustos 1915'te, Beyrut'ta on bir Arap milliyetçisini (onu Müslüman, biri Hıristiyan idi) idam ettirmiş, diğer kırk beş kişiyeyse gıyaben ölüm cezası vermişti. Bu hüküm giyen kişilerden bazıları o senenin baharından önce Faysal ile irtibat kurduğu için Hüseyin'i kolaylıkla ele verebilirdi. Şerifin o sonbahar Bâb-ı

Âli'ye gönderdiği protesto telgrafının kendisine karşı kullanılabileceğini biliyor olması gerekirdi. Aynı şekilde Ocak 1916'da, 'Jön Türklerin tüm Hicaz bölgesinde bağımsızlığımı ve bana babadan oğla geçen bir prenslik (bu Haşimîlerin Zaid kolunun Mekke şerifliğinden uzaklaştırılmasının formülleştirilmesiydi) ihdas etmemi garantilemesini istiyorum,' diye Cemal Paşa'ya şüphe uyandırıcı bir telgraf çektiği zaman da bunun sonuçlarını tahmin ediyor olmalıydı.[10] Cemal Paşa, Binbaşı Ottmar von Stotzingen'in liderlik ettiği Alman grubun, Yemen'de bir propaganda merkezi açmasına yardımcı olmak için 3.500 adamı Hicaz'a doğru yola çıkardığını Nisan 1916'da Hüseyin'e duyurdu.* O ayın sonunda Cemal Paşa'nın düzenlediği yeni bir soruşturma dalgası, 6 Mayıs 1916'da yirmi bir kişinin dehşet verici idamlarının halka açık olarak gerçekleştirilmesiyle zirve noktasına ulaştı.[11] Eğer ilk ateşi şerif açacaksa, bunu ya şimdi yapacaktı ya da asla yapmayacaktı.

Hüseyin'in neden Osmanlı yönetimine karşı isyan etmek gibi kaderini tayin edici bir nihai karar aldığını yalnızca kendisi bilir. Fakat Cemal Paşa'nın Şam'da Arap milliyetçilerine karşı aldığı son tedbir onun kafasında yer etmiş olmalıydı. 4. Ordu kumandanının kurnazlık konusunda Hüseyin ve Faysal'dan daha aşağı kalır yanı yoktu ve Mekke ile Medine üzerinde onları hariç bırakan kendi planları –bunlar için ailenin malı mülkü olmayan Zaid kolundan Ali Haydar Paşa kullanılabilirdi- olduğundan şüphelenmek için makul sebepler vardı. Mesela Cemal Paşa, Hicaz'da hak iddialarında bulunmayacaksa, oraya neden 3.500 asker gönderiyordu? Şerifin kuşkularını daha da arttıran şey, Suriye'deki Hıristiyan nüfus arasında Osmanlı yönetimine sadakatsizlik edenler olduğuna dair bir sürü kanıt varken, Cemal Paşa'nın orada yaptığı idamların Müslüman Arapları hedef almış (Mayıs 1916'da idam edilen yirmi bir kişiden on yedisini bunlar oluşturmuştu) gibi görünmesiydi.[12] Cemal Paşa'nın Lübnan ve Suriye'deki kamuoyunun nabzını yoklamak için Curt Prüfer'i sahte bir kimlikle Aralık 1915'te oraya göndermiş olduğunu hesaba katarsak bu gerçekten ilginçti. Prüfer, Arap milliyetçiliği tehdidini garip bir şekilde hiçe saymıştı. Bu tehlikenin 'devletin adil ve sert tedbirleri (yani Ağustos 1915'teki idamlar) sayesinde

* Bu heyete 18. bölümde yer verilecek.

kontrol altına alındığını, Hıristiyan halkın ise neredeyse hepsinin İtilaf devletlerini desteklediğini' savunmuştu.[13] Cemal Paşa'nın Prüfer'in önerdiği şeyin tam aksini yapıp, Şam'daki Arap milliyetçiliği hareketinin başını kaba kuvvetle ve hışımla kesmesi, 4. Ordu kumandanının kendisine ait başka bir planı olduğunu akla getiriyordu. Acaba bu tasarı neydi?

Dünya savaşı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten İttihat ve Terakki'nin üç paşası arasında en gizemli olan Cemal Paşa'dır. Bilhassa da Fransız yönelimi yüzünden (gayet iyi Fransızca konuşurdu) üç paşalar arasında en İtilaf taraftarı olarak bilinen oydu. Savaşın ilk kışında Şam'da İngiliz rehineleri değiş-tokuş eden ve bunun için Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından azarlanan Cemal Paşa'ydı. Ermeni tehcirleriyle birlikte bu iki rakip rolleri değişmiş gibi görünüyordu: Ermeni tarihçiler 1915'teki olayların çoğu için genellikle Talat Paşa'yı suçlarken Dadrian gibi bazı meslektaşları Cemal Paşa 'kıyımlara direndiği ve bunlara katılımı azaltmaya çalıştığı' için onun adını daha iyi anma eğilimindedir.* Bunun doğru olduğunu kanıtlayan sağlam deliller vardır: Halep'teki Alman Konsolos Walter Rössler, Nisan 1915'te yazdığı raporda, Cemal Paşa'nın Ermenileri taciz eden herkesi sıkıyönetim kanunuyla cezalandırdığını ve sonrasında bu kanunu iki Ermeni mebusun öldürülmesinde rolleri olan iki Osmanlı subayına kadar genişlettiğini bildirmişti.[14] Hem ana karargâhta Cemal Paşa ile doğrudan teması olan Kress, hem de 1915 ve 1916 senelerinde 4. Ordu'yu çeşitli vesilelerle defalarca teftiş etmiş olan Avusturyalı Askeri Ataşe Pomiankowski, Cemal Paşa'nın tehcirleri net bir biçimde kınadığını ısrarla belirtmişlerdir.[15] 4. Ordu kumandanının Ermenilere yapılanlarla arasına mesafe koymaya çalışmasının sebebi, kendisini İtilaf devletleriyle müzakereleri yürütecek kadar tutarlı biri olarak göstermek istemesi olabilir. Taşnak komitacı Dr. Hakob Zavriev'e göre Cemal Paşa, Aralık 1915'te İtilaf devletlerine gizli bir barış anlaşması teklif etmişti. Buna göre Anadolu, Kilikya, Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Arabistan'ı kapsayan bir Türk devleti kurulacak

* Ama bu Cemal Paşa'yı 1915'te yaşananların intikamını almak isteyen Ermenilerden kurtarmaya yetmedi: Paşa, 25 Temmuz 1922'de Gürcistan'ın Tiflis şehrinde öldürüldü.

ve Cemal Paşa'nın 'padişahlığı babadan büyük oğla geçen veraset kurallarıyla birlikte ilan edilecekti'. Zavriev, Rus dışişleri bakanına, İtilaf devletlerinin bu şartları kabul etmelerine karşılık, Cemal Paşa'nın İstanbul ve Boğazları vermeyi -buraları İtilaf devletlerinin tahsis edeceği savaş malzemesi ve lojistik destekle ele geçirdikten sonra- ve 'Ermenilerin güvenliği için derhal gerekli tedbirleri alıp, savaş bitene kadar onlara gerekli gıda maddelerini temin etmeyi' taahhüt ettiğini söyleyecekti.[16]

Cemal Paşa'nın planlarıyla ilgili olarak Zavriev'in dile getirdiği şeyler bugüne kadar kimse tarafından teyit edilmemiştir.[17] Yine de Cemal Paşa, İtilaf devletlerinin Suriye ve Lübnan'a –Paşa buraları kendi tımarına benzer bir şey gibi görüyordu- yönelik ilgilerini dağıtmak gayesiyle, Ermenileri koruma esasına dayanan bir anlaşmayı onlarla müzakere edebileceğine dair dedikoduların yayılmasını bir ihtimal teşvik etmiş olabilir. Cemal Paşa'nın Arap komitacılarına karşı yürüttüğü eylemlerin asıl dayanağı Şam'daki Fransız konsolosluğunda ele geçirmiş olduğu evraklardı. Cemal Paşa, kendisinin Fransız dili ve edebiyatına düşkünlüğüne rağmen 1916 senesinde 'Arap devrimcilerin Fransız himayesi altında çalıştıklarının en küçük bir şüpheye mahal vermeyecek şekilde ortada olduğu' sonucuna vardı.[18] Paşanın 1916 senesinin Mart ayında yaptığı (büyük ihtimalle uydurma olan) barış önerisini reddedenin İngiliz ya da Ruslar değil, Kilikya, Suriye ve Lübnan'daki hak taleplerinden vazgeçmek istemeyen Fransızlar olduğu göz önüne alınınca, kendisinin Paris'le ilgili kuşkuları mantıklı görünüyordu.[19] Cemal Paşa Fransız yanlısı olarak bilinmesine karşın, aslında Kress'in sezinlediği gibi 'ne Alman ne de İtilaf taraftarı, aksine Türk vatanperverliğiyle yanıp tutuşan bir Türk idi'.[20]

Hüseyin'in bu yüzden Cemal Paşa'nın gazabından korkması yersiz sayılmazdı. Fakat paşanın öfkesi şerifin gerçekten vatan hainliği yaparak düşmanla irtibat kurmuş olmasından kaynaklanıyordu. Jön Türkler buna karşı hâlâ eyleme geçmediyse, bunun sebebi konuyla ilgili kesin kanıtların ortaya çıkmasını beklemeleri olabilirdi. Cemal Paşa sonradan kaleme aldığı hatıratında, Arapların isyanında 'bu insanların suça karışmış olduğuna dair yazılı

kanıtlar' eline geçmeden evvel bir şey yapmadığını ama geçmiş olsaydı 'Türk birliklerini Mekke'ye son süratle' göndermiş olacağını söylecekti. Cemal Paşa'nın Nisan 1916'da Mekke'ye 50.000 altınla birlikte, şerifin Süveyş saldırısına göndermeye söz verdiği 1.500 Bedevî savaşçı için yeterli sayıda tüfek göndererek bir sadakat sınavı yaptı. Eğer Hüseyin, Osmanlıların gönderdiği bu malzemeleri onlara karşı savaşmak için kullanırsa, vatana ihanet suçlamasını inkâr edebilmesi çok zor olacaktı.[21]

Hüseyin neyi bekliyordu? Tüm yıl boyunca İngilizleri hazır olduğuna ikna etmeye çalışmış, hatta Mart ortasında Haziran ayı içinde saldırıya geçeceğine dair söz vermişti.[22] Eyleme geçmesi için yapılan baskılar Mayıs 1916 itibarıyla arttı. Stotzingen heyeti, Nisan ayında Şam'a varmıştı ve Hicaz'dan Yemen'e yapılacak çetin yürüyüş için güç topluyordu. Cemal Paşa ve Kress, yaz ayları içinde bir tarihte ve görünüşte şerifin desteğiyle (yine de Faysal'a kesin bir tarih söylememeye özen göstermişlerdi) başlatılacak olan yeni bir Süveyş saldırısı için hummalı hazırlıklar içindeydi. Cemal Paşa'nın anlatımına göre, Faysal ilgili deliller kendisine gösterildikten hemen sonra idamların yapılmasını onaylamıştı. Bu yüzden 6 Mayıs 1916'da ortalığın kan gölüne dönmesi onun üzerinde ciddi bir tesir yaratmış olmalıydı. Cemal Paşa hatıratında, Faysal bir hafta sonra Mekke'ye dönmek için –Süveyş saldırısı için Bedevîlerin vurucu gücünü organize etmek üzere- izin istediği zaman, ilk defa olarak Mekke'de bir işler döndüğünden şüphelendiğini yazmıştır.*[23]

Hüseyin, Cemal Paşa'dan önce davranmak için nihayet harekete geçmeye karar verdi. Faysal, Mayıs sonunda Hicaz'a varır varmaz kendisine refakat eden Osmanlı askerlerini babasından aldığı izinle yakasından attı ve 5.000 Osmanlı altını ile 5.000 Maria Teresa gümüş taleri kendisine ayırdı.[24] Söylencelere göre Şerif Hüseyin, 5 Haziran 1916 gibi, 'tüfeğini sarayının penceresinden dışarı doğrultup karşı tarafta bulunan Osmanlı kışlasına bir el ateş etmiş'tir.[25] Bu atış, Osmanlı kutsal savaşını başlatan ateşten –dede yadigârı, İngiliz işi ayaklı duvar saatine isabet eden- daha

* Enver Paşa'nın, arkadaşı Humann'a açıkladığı gibi Cemal Paşa, Faysal'ın babasının sadakatini emniyete almak için onu Şam'da bir rehine gibi kasten tutmuştu.

şatafatsız olsa da, içinde barındırdığı siyasi sembolizm en az onun kadar etkiliydi. Tüm Müslümanlara farz kılınan hac ibadetinin merkezini, Kâbe'yi ve tüm İslam âleminin en kutsal mekânlarını içinde barındıran Mekke, şimdi Osmanlı halife-sultanına karşı savaş ilan etmişti.

Tarihçiler için şerifin isyanının önemi üzerinde durmamak alışılagelmiş bir durum olmuştur. Araplar, İngilizlerin donanma desteğiyle birlikte Cidde, Yenbu sonrasında Akabe gibi Kızıldeniz'e bakan liman şehirlerini Osmanlıların elinden aldılar. Fakat Medine kutsal şehri, Hicaz Demiryolu vasıtasıyla Maan ve Şam şehirlerince desteklendiği için, Şubat 1919 tarihine kadar Osmanlıların elinde kaldı. *Lawrence of Arabia* (Arabistanlı Lawrence) eserinde Faysal'ın gayrinizami Arap Bedevîlerinin en meşhur başarısı olarak sunulan Şam saldırısı aslında hiç gerçekleşmemişti (Arapların şehri fethettiği söylencesi İngilizlerin Şam'ı Fransızlara kaptırmamak için çıkardığı bir şeydi).[26]

Arap isyanı askeri terimler çerçevesinde düşünüldüğünde, hiç parlak bir başarı olmamasına rağmen bu olayın İslam için siyasi ve dini öneminin çok büyük olduğu muhakkaktır. Genel kanaat, büyük oranda Arabistanlı Lawrence mitinin süregelen etkisine bağlı olarak, şerifliğin isyanının bir çeşit seküler Arap milliyetçiliğinden kaynaklandığı yönündedir. Fakat Şerif Hüseyin kendi başkaldırısını bu şekilde tanımlamamıştı. Şerif, Haziran 1916'da yaptığı bildiride Jön Türkleri, Arapların siyasi isteklerini bastırmakla değil, İslamiyet'in kutsal buyruklarına karşı gelmekle suçlamıştı. Tüm musibetleri dönüp dolaşıp 1908 devrimine bağlayan Hüseyin, her yerdeki Müslümanlara şunu hatırlattı: 1909'dan beri işine öyle geldiği için İslamiyet'i kucaklayan İttihat ve Terakki, İslam geleneğinden uzaklaşmış olan Avrupa tarzı reformlar yaptı ve aslında gerçek çizgisini hiç değiştirmedi.

Hüseyin'in sözlerinin propaganda maksatlı olduğu şüphesizdi, fakat yine de onun iddialarının çoğu İttihat ve Terakki'yi can evinden vurdu. Jön Türkler kadınlara ve gayrimüslimlere eşit haklar vermeyi ve Mekke ile Medine'de Avrupa tarzı laik okullar kurmayı gerçekten denemişti. Büyük bir Panislâmcı olan II. Abdülhamid'i kasten tahttan indirmişler ve onun yerine bir kuk-

la padişah getirmişlerdi. İtilaf devletlerine karşı kutsal savaş ilan etmek için halifeliğin haşmetine başvursalar dâhi, bu kurumun 1909'dan beri can çekiştiğini söylemek bile abartılı olur. Osmanlılar ve Almanlar Hicaz Demiryolu'nu Mekke'ye kadar genişletebilmiş olsalardı, padişahın kaybettiği manevi otoriteyi yeniden tesis edebilirlerdi. Ama bunu başaramadıkları için, İslam dünyasının en kutsal şehri şimdi Osmanlıların değil, İngilizlerin etkili yönetimi altındaydı. Kraliyet donanması Arabistan kıyılarının bazı yerlerini ablukaya almak suretiyle, şimdi dünya çapındaki haccı kontrol ediyor ve Hicaz'a gıda, para ve silah temin ediyordu.

Kitchener'in, yardımcısı Reginald Wingate'in 'Kutsal Arap-Kureyş Halifeliği' diye adlandırdığı makamı Hüseyin'e miras bırakmak için pek enine boyuna düşünmeden verdiği söz gerçekleşmezken, diğer tarafta Osmanlı hilafetinin kendisi ciddi bir tehlike altına girmişti.[27] Türk kökene sahip olan Osmanlı hanedanlığı Hz. Muhammed'in kabilesi olan Kureyşlilerin soyundan geldiklerini asla iddia etmemişti. Padişahın halifelik makamı üzerinde hak iddia edebilmesini sağlayan tek şey, Arabistan'daki askeri üstünlüğü ile İslamiyet'in kutsal yerleri üzerindeki denetimiydi. Mekke'nin şimdi Osmanlıların kontrolünden çıkmasıyla birlikte, bu iddiayı daha fazla sürdürmek mümkün değildi. Hüseyin'in kendisinin fethettiği yerler de sadece Mekke ile Hicaz'daki birkaç kıyı şehrinden ibaret olduğu için, onun Arabistan'daki askeri üstünlük iddiaları padişahın dile getirdiğinden daha az temelsiz değildi. (Yine de buna durum 1924 senesinde Atatürk hilafeti kaldırdığı zaman Hüseyin'in halifelik unvanıyla ilgili hak taleplerinde bulunmasını engellemeyecekti).[28] Bu açıdan bakıldığında Arap isyanı bir nevi çift taraflı blöftü: Şerif Hüseyin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İslam birliğini yıkarak aslında hilafet kurumunun temelini oluşturan şeyi tahrip ediyordu ve bunun geri dönüşü olmayacaktı.

Hüseyin'in Müslümanları İslamiyet'in sancağı altında toplamayı başaramaması İngilizler için hayal kırıklığına yol açarken, kayserin sevgili cihadı için hâlâ en büyük sarsıntı şerifin yaptıklarıydı. Kutsal savaşa inanmayı uzun zamandır bırakmış

olan Curt Prüfer, haberleri duyduktan sonra üstadı adına üzülüp 'zavallı Oppenheim' diye günlüğüne not düşmüştü.[29] Arap isyanının tüm dünyada duyulması, Osmanlı-Alman ittifakının bütün İslam âleminin kendilerinin arkasında olduğu yönündeki iddialarını anlamsız kıldı. İngilizler ve Fransızlar, Oppenheim'ın cihat propagandası üretimi yapan fabrikasını geride bırakarak, Arabistan'da bol miktarda propaganda yaydılar. Bu bildirilerde, Arabistan'da Fransız ve İngiliz birlikleri bulunduğu sürece 'İslam dininin kutsal mekânlarını barındıran Arap Yarımadası'nın en ufak bir toprak parçasının bile ne onlar ne de başka herhangi bir devlet tarafından ilhak edilebilceğini' dile getiriyordu.[30]

Ortadoğu'daki askeri şartlar şimdi İngilizlerin lehine dönüyordu. Cemal Paşa'nın uzun zamandır beklenen ikinci Süveyş saldırısı 4 Ağustos 1916'da Romani'de kolayca geri püskürtülmüş, ağır darbe alan Osmanlılar harekâta başlamalarının üstünden neredeyse 24 saat bile geçmeden Sina'ya geri çekilmişti. Onların verdiği yaklaşık 9.000 can kaybına karşılık Mısır ordusunun zayiatı 1.000 kişiden az oldu. İngilizler, Filistin'i fethetme hazırlıkları kapsamında, Sina boyunca kendi demiryollarını yapmaya 1916'ya gelindiğinde başlamışlardı (Almanlar için çok hazin bir şekilde, bu tren yolu, Meissner'in Sina'daki hattını yakın zamanda bünyesine katacak ve onun malzemelerini alacaktı).[31] Stotzingen'in kafilesi Afrika Boynuzu'nda Frobenius modeli yeni saldırı için, bir köprübaşı mevzisi oluşturmak şöyle dursun, Arap isyanı yüzünden Yenbu'da mahsur kalmıştı.[32] Arabistan ve Filistin'de Müslümanların öfkesini şimdi İtilaf devletleri yönlendirecekti ve daha kötüsü, Almanlar o öfkeli gözlerin görüş alanı içinde kalmıştı.

İngilizler için bu gelişmelerin hem iyi hem de kötü sonuçları oldu. Lawrence'ın o kadar meşhur olmasının bir sebebi de, Hüseyin'in oğullarıyla (o sırada Kahire'de olan Abdullah dışındakilerle) görüşmek için Arabistan kıyı şeridinden Hicaz'ın içine seyahat etmesine müsaade edilen ilk İngiliz askeri olmasıydı. Daha önce kimseye müsaade verilmemesinin sebebi şerif idi. Kendisi İngilizlerin gıda erzakı, maddi desteği ve silahlarına son derece muhtaç olmasına rağmen 'Hıristiyan İngilizlerin askeri

birliklerinin iç taraflara doğru ilerlemesine müsaade edemezdi'. Hüseyin'in isyanına maddi destek sağlamak için Londra'nın verdiği 11 milyon poundun -bugünün parasıyla yaklaşık olarak 5 milyar $- İngiliz vatandaşları için en azından Mekke'ye girme ayrıcalığını satın alacağı düşünülebilir.[33] Fakat İslam dünyasındaki kâfirlerle ilgili işler böyle yürümüyordu. Bizzat Lawrence sonradan şunu itiraf edecekti; 'Yabancılar ve Hıristiyanlar, Arabistan'da sevilmiyor. Ne kadar samimi ve dostça muamele görmüş olursanız olun, aslında kum üzerinde oturduğunuzu hiç aklınızdan çıkarmayın'.[34]

İngilizler artık Almanları anlamaya başlayabilirdi. Çünkü Arap cihadı için durmadan yukarılara çekilen harçları şimdi Berlin değil Londra ödeyecekti ve Hüseyin'in aylık ücreti sadece ilk altı ay içinde altın olarak ödenen 50.000£'dan 200.000£'a çıkmıştı bile.[35] İngiliz ajanlar işbirlikçi aşiret reisleriyle anlaşmaya varmak için şanslarını deneyecekler ve askeri planları muharebe alanına gelip gelmeyeceği belli olmayan firdöndü Bedevîlerin insafına kalacaktı. Lawrence, İslam dünyasında (özellikle de Mezopotamya'nın cadı kazanında) bu kadar maliyetli bir yükümlülük almanın akıllıca bir şey olup olmadığını çok zaman geçmeden sorgulamaya başladı.*[36] Lawrence gene de sevgili dostlarına; yani sadece para, silah ve erzak değil, kendileri için yaratılacak ve yönetilecek bütün bir krallık isteyerek en yüksek cihat haracını talep etmiş olan Haşimîlere inatla sadık kaldı.

Bunların sonuçları daha sonraki zamanlarda ortaya çıkacaktı. Şimdiki Ortadoğu tablosunda, İttifak devletleri gittikçe vahimleşen bir durumla karşı karşıya görünüyordu. Almanya'nın *Drang nach Osten* politikası tersine dönerse, Almanlar sadece gurur ve prestij kaybetmekle kalmayacaktı. Osmanlı kutsal savaş fetvasında bahşedilen cihat muafiyetlerinin Arabistan'da şimdi kal-

* Lawrence 1920'de, *Sunday Times* gazetesinde, '[Mezopotamya'daki] hükümetimiz, eski Osmanlı sisteminden daha kötüdür. Onlar barışı temin etmek için buradan 14.000 kişiyi askere aldılar ve her yıl ortalama 200 Arap öldürdüler. Biz uçaklar, zırhlı araçlar, silahlı küçük tekneler ve zırhlı trenler derken 90.000 kişiyi aldık. Yaklaşık 10.000 Arap öldürdük... Böyle bir durumu sürdürmeyi bekleyemeyiz...' şeklinde yazmıştır.

dırılmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'na ölüm, sefalet, perişanlık ve son olarak Arap isyanını getiren Hıristiyan kâfirlere Türklerin de kötü gözle bakmaya başlamasına ramak kalmıştı. Tıpkı Pallavicini'nin daha önce uyarmış olduğu gibi 'bugün Ruslar, İngilizler ve Fransızlara karşı beslenen kötü duygular' yarın öbür gün Ermeniler, Yunanlılar ya da Habsburg ve Hohenzollern imparatorluklarının tebaaları olan diğer Hıristiyanlara yönelebilirdi.

18

Kutsal Savaş Kendi Evlatlarını Yiyor

Bir grup Almanın Medine'den Mekke'ye seyahat etmesi Osmanlı korumalar refakatinde bile imkânsız olabilir. Onların yoldayken öldürülmeyeceğine kimse garanti veremez.

Enver Paşa'nın Alman Askeri Ataşesi General Otto von Lossow'a gönderdiği yazıdan, Mart 1916[1]

Osmanlı-Alman ittifakının Arabistan, Kafkasya, İran ve Sina'daki mevzilerinin 1916 yılında düşmesinin ardından, Devlet-i Aliyye'nin topraklarını genişletmek bir tarafa, eski sınırları yeniden tesis etme idealinin bile boş bir hayal olduğunu İstanbul'da idrak etmeyen hiç kimse kalmadı. Townshend'in garnizonunun Kut'ül Amara'da teslim olması İngiliz-Hint birliklerinin Mezopotamya'ya doğru ilerleyişini sadece biraz yavaşlatabildi. Bir mucize olmazsa, güney Mezopotamya ile Basra'nın geri alınması söz konusu bile olamazdı. 6. Ordu, İngilizleri Bağdat'tan uzak tutsun ya da tutmasın, onları ne Basra Körfezi'ndeki petrol sahalarından ve rafinelerinden, ne Sina ile Suriye'den, ne de Hicaz kıyılarından çıkarma ihtimali vardı. Tıpkı Clemenceau'nun Fransızlara 'Almanlar, Noyon'da' –Paris'ten sadece 100 km mesafedeydi- diye hatırlatmayı sevdiği gibi, Jön Türkler de tüm İslam âleminin halifesi olan kukla padişahları artık Mekke'nin yönetimini bile kaybettiği için, eleştirilere hedef olabilirdi.

Osmanlılardaki buhran hissini daha da arttıran husus, büyük savaşa katılmış olan diğer devletlerin aksine 1911 senesinden beri öyle ya da böyle savaşın içinde olmaları gerçeğiydi. 1916 yazında büyük devletler askeri seferberlik ve kitlesel can kayıplarının

üçüncü sancılı yılına girerken, Osmanlı İmparatorluğu kendi ölüm kalım savaşında altıncı senesine basıyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri Enver ve Cemal Paşaların, 93 Harbi ile Trablusgarp ve Balkan savaşlarında kaybedilen yerleri geri almak için daha bir sene bile geçmeden halkı tekrar cepheye çağırmasıydı. Almanlar *Drang nach Osten* projesini gerçekleştirmenin ya da İngiltere'yi İslami ayaklanmalarla rahatsız etmenin hayalini kuruyor olabilirdi. Fakat kayserin kutsal savaşı şimdiye kadar Osmanlılara sadece ıstırap ve kâfirler lehine daha fazla toprak kaybını getirmişti. Onun Osmanlılara verebileceği ne vardı?

Şeriflik isyanından sonraki muharebe düzenine ve 1916'daki ikinci Süveyş saldırısının geri püskürtülmesine daha yakından baktığımızda şaşırtıcı görünen, Osmanlıların Medine ve Bağdat'ı elinde tutması değil, aslında oralarda savaşmış olmasıdır. Ülkenin insan gücü beş yıldır devam eden savaştan sonra neredeyse tükenme noktasına gelmişti. Savaşın ilk bir buçuk yılında Osmanlı ordusundan 500.000 kişi yani faal mevcudunun neredeyse 1/3'ü ölü, yaralı ya da firari olarak eksilmişti. Her yıl askere alınan kişi sayısı yaklaşık 90.000 iken, sonraki iki senede kayıp ve asker kaçağı verme oranında bir değişiklik olmamışsa, Osmanlıların elindeki askerler tamamen tükenmiş olmalıydı.* Askere alma pratiklerinde gayrimüslimlere yönelik tutarsız davranışlar ve varlıklı kimselerin çocukları için bedelli askerlik seçeneği (50 lira ya da bugünün parasıyla 25.000$), Osmanlıların savaş için asker toplama çabalarını sekteye uğratıyordu. Gayrimüslimlere tanınan bedelli askerlik hakkı 1909 senesinde kaldırılmış olmasına rağmen, uygulamada çifte standart devam etti: Rum ve Ermeni gençlerinin çoğu 1914'teki büyük seferberlik sırasında cephe hatları yerine kamu işlerinde zorunlu olarak çalıştırıldıkları müfrezelere gönderildiler. Ermeni tehcirleri sebep olduğu diğer insani felaketlerin yanında, orduyu on binlerce asker adayından da mahrum bıraktı.

1915'in Nisan ayında Enver Paşa'nın farklı etnik ve dini gruplara tanınan yürürlükteki askerlik muafiyetlerini sonunda kaldır-

* 1922 senesinde Türkler, Yunanlıları Sakarya'da geri püskürtürken orduda o kadar az adam kalmıştı ki, sonraki kuşaklar Sakarya'yı 'subaylar muharebesi' olarak bilir.

ması, ordunun giderek artan çaresizliğine işaret ediyordu. Belki de sayıları artan Hıristiyan askerlerden dolayı ordunun zayıflayan İslami mizacını arttırma gayesiyle olsa gerek, aynı senenin ilerleyen döneminde çıkarılan yeni askerlik kanunu Arnavutlardan Bosnalılara, Mısırlılara, kuzey Afrikalılara ve İranlılara kadar Müslüman kimliği taşıyan yabancıların askeri hizmete alınmasını amaçladı. Kutsal savaş idealinin aldığı bir başka darbeyse, bu Müslüman mültecilerin askerlik muafiyetlerinin bedelini ödeyebilecek kadar zenginleşmesi ve bu haktan faydalanmak için en küçük bir tereddüt bile göstermemiş olmasıydı. Bedelli askerlik uygulamasının iyi tarafı ise, Osmanlılara son derece ihtiyaç duydukları devlet gelirleri için biraz kaynak sağlamış olmasıydı. Mesela en az 20.000 İranlı tüccar ailenin 1915 senesinde ödediği cihattan muafiyet paralarının toplamı dudak uçuklatıcı bir rakama; bir milyon Osmanlı lirasına (günümüzün parasıyla yaklaşık yarım milyar $) ulaşmıştı. Fakat cihat için bu son model bağış toplama yöntemine müsamaha göstermek, Osmanlı ordusuna asker kazandırmak adına tabii ki bir fayda sağlamadı. 1916 senesine kadar Osmanlıların askerlik şubesi kötülerin iyisini seçmeye başlamış, yaş haddini elli beşe kadar genişletmişti.[2] Bâb-ı Âli asker bulma mevzusunda o kadar çaresizdi ki, seyahat eden bir grup Çinli Konfüçyüscünün 'yabancı Müslümanlar' olarak hayranlık uyandırması, Avusturyalı askeri ataşeye eğlence çıkarmıştı.[3]

Bâb-ı Âli'yi savaşa sokmak için en çok gayret edenler, Almanlar (Enver Paşa'nın yardımıyla) olduğu için Osmanlı ordusundaki bastırılmış hıncın onlara yöneltilmesi çok doğaldı. Bu karşılıklı bir histi: Osmanlı ve Alman subaylar arasında daha ilk günden beri mevcut olan gerginliğin tek sebebi garipsenen yaş farkı değildi. Dünya savaşı esnasında Osmanlı ordusundaki rütbeli subayların çoğu, kısmen İttihat ve Terakki nüfuzu sonucu, ama bilhassa da Osmanlıların çok uzun zamandır savaşın içinde bulunmasından dolayı, Alman meslektaşlarına oranla şaşırtıcı derecede genç yaştaydı. Mustafa Kemal otuz beş yaşında general olmuştu: Almanya'da bu yaşta binbaşı rütbesi alabilse şanslı sayılırdı. Bu yaş farkları sonucu birçok gururlu Alman subayı, kendisini yirmi otuz yaş küçük olan 'genç Osmanlılardan' emir

alırken buluverdi. Otuz üç yaşındaki Harbiye Nazırı Enver Paşa ile onun altmış yaşındaki astı General Liman von Sanders arasında Gelibolu muharebesine dek devam eden sürtüşmeler, ittifakı neredeyse bitirme noktasına getirmişti. 1916 senesine kadar Osmanlıların hizmetinde görevlendirilen Alman askerlerinin sayısının 10.000 kişinin üstüne çıkmasıyla -bunların büyük çoğunluğu yüksek düzey eğitimlerden geçmiş uzmanlardı ve genellikle onlardan daha yüksek rütbeli olan Osmanlılara göre, son silah teknolojisi ve taktiklerine çok daha vakıftılar- sürtüşmeler kaçınılmaz oldu.[4]

Şam'da bulunan Kress ile Cemal Paşa'nın ilişkileri, Liman von Sanders ile Enver Paşa'nın münasebetlerine nazaran genellikle çok daha iyiydi: Onlar arasındaki yaş farkının sadece iki sene olmasının (savaş başladığında Kress kırk dört, Cemal Paşa ise kırk iki yaşındaydı) muhakkak ki burada rolü olmuştur. Bununla birlikte, Kress hem lisan engeli hem de Osmanlı ordu kültürünün tuhaflıkları yüzünden, düşük rütbeli Osmanlı askerleriyle birçok sorun yaşamıştı. Hamid döneminde askerlik eğitimi almış olan Osmanlı subaylarının çoğu iyi silah kullanamıyordu: Padişah kendine suikast düzenlenmesi konusunda o kadar şüpheciydi ki, gerçek cephanelikle talim yapılmasına müsaade etmemişti. Osmanlı sahra topçu subaylarının çoğunun okuma yazma bilmemesi, son gelen Krupp silahlarının kullanımında epey sorun yaratmıştı (fakat bunun iyi tarafı, Kress'i silahların Almanca kullanım talimatlarını tercüme ettirme emri vermesi gerekir mi diye düşünmekten kurtarmasıydı). Curt Prüfer ilk Kanal harekâtından önce, dil engelini ortadan kaldırmak için çok çaba harcamış olmasına rağmen saldırı geri püskürtüldükten sonra o bile Osmanlıların emre itaatsizliği ve tembelliğinden şikâyet etmeye başladı. Osmanlılara kulak verirsek, Kress'in itiraf ettiği gibi büyük kısmı farklı kültürlerden ve dinlerden gelen insanlarla nasıl uyum içinde çalışacağını bilmeyen düşük ya da yüksek rütbeli Alman subayların ve astsubayların küstahlıklarına son derece gücenmişlerdi.[5]

İngiliz-Hint yurtdışı sefer kıtalarının Kasım 1914'te Körfez bölgesine gönderilmesiyle birlikte, Osmanlı-Alman birliklerinin

neredeyse savaş başından beri savunma pozisyonunda olduğu güney Mezopotamya'da kültürlerarası ihtilaflar daha ciddi boyutlara ulaştı. Şiî baş müftüyü kazanmaya çalışan Alman heyetinin icraatları, özellikle de Klein'ın Kerbela'da kendisini bir Müslüman gibi yutturmaya çalıştığı Rauf Bey'in kulağına gittikten sonra Osmanlıları derinden öfkelendirdi. Bu olayın üstünden çok geçmeden Enver Paşa, Almanların başkomutanlık karargâhına şundan şikâyet ediyordu: Şiî müftü ellerini öpenlerin aslında Müslüman olmadıklarını öğrendikten sonra, ellerini temizlemek için üç kere abdest almak zorunda kalmıştı.[6] Almanlar, Rauf Bey'in İran'a karşı yaptığı ihlallerin şahın sempatisini kazanmalarını engellediğinden dert yanarken, Rauf Bey İran'da yaşanan aksilikler için Almanların diplomasi kurallarına uygun düşmeyen tavırlarını ayıplıyordu. Rauf Bey, Enver Paşa'ya, 'Berlin'in Bağdat'ta görevlendirdiği subayların katı askeri duruşları, Osmanlılar ve İranlılar için aynı derecede onur kırıcı olmuştur. Onlar gittikleri her yerde nezaket ve kibarlıktan son derece uzak tutumlar sergiliyorlar,' diye rapor ediyordu.[7] Rauf Bey bu ifade ile karargâh subayı Hikmet Bey tarafından vurulan Alman subayı von Blum'u kastediyor olabilir. Fakat Mayıs 1916'da idam edilen Hikmet Bey böyle bir olay yüzünden ölüm cezası alan son kişi olmayacaktı.[8]

Bölgedeki Osmanlı-Alman ilişkilerini daha karmaşık hale getiren şey Arap unsuruydu. Arap subaylar ve erlerin çoğu Osmanlı amirlerine karşı soğukluk besliyor, tıpkı Faysal'ın Lawrence gibi Arap yanlısı İngilizleri, onların Osmanlı karşıtı önyargılarını kullanarak kazanması gibi, Almanlarla muhabbet kurmaya çalışıyorlardı. Fakat Arapların cazibesi Baron Oppenheim hariç olmak üzere, Almanlar üzerindeki etkisini genellikle kaybetmişti. Musil ve Lührs gibi saha ajanları Lawrence'dan farklı olarak Bedevî kültürünü romantik Oxbridge tasavvurlarının ötesindeki bir gerçeklik içinde; yani gerçek hayatta tatbik edildiği haliyle anlayabilecek kadar Arapçaya hâkimdi. Bilhassa Lührs gördükleri karşısında büyülenmekten ziyade, dehşete kapılıyordu. Cihat davasına sadık olmakla uzaktan yakından ilgisi bulunmayan gayrinizami Arap savaşçılar, genellikle iyi ganimet elde edeceklerini ya da en azından mukavemet görmeyeceklerini düşündükleri her-

kese saldırıyordu. İngilizler Karun'daki Osmanlı taarruzunu 18 Nisan 1915'te geri püskürttükten sonra, Bedevîler bağlı oldukları Osmanlı-Alman birliklerinden kaçmış ve kendi saflarından arkada kalan yaralıları teker teker vurmuşlardı. Lührs'ün daha sonra ürpererek hatırladığı şey: 'Araplar savaşta ölenleri tamamen soyup, onları çıplak bir şekilde ve gömmeden bırakırken kendi kurbanlarına da aynı şekilde saygısızlık ettiler. Onların savaş kültürlerine ve ilkelce yorumladıkları İslam'dan anladıkları şeye göre, düşmanın ve bilhassa da kâfirlerin ölüleri temiz değildi'.[9]

Daha önce Prüfer'in idrak ettiği gibi, Lührs de muharebe alanındaki Panislâmcı dayanışma mefhumunun gerçek olmadığını öğrendi. Gayrinizami Arap askerleri, Osmanlı güçleri Amara'yı İngilizlere terk etmeden kısa bir süre önce, muharebe esnasında birliğinden ayrı kalmış Osmanlıların peşine düşmeye başlamıştı. Lührs'ün kendisi de küçük bir Alman subay grubuyla birlikte kırsal bölgelere kaçmıştı. Kafile Bağdat'a varmadan evvel muhtelif birçok Bedevî kabile tarafından soyulurken, hayatta kalabilmelerinin tek sebebi canlarının bağışlanmasına karşılık yanlarında taşıdıkları altın, silah ve diğer Batı yapımı hediyelik eşyaları vermeleriydi. Aşiret reislerinin çoğu, gözlerini para bürümüş olarak tutsaklarını İngilizlere satma ihtimalini düşünerek onları 'misafir etmeyi' önerdi. Bağdat yolculuğu bir çeşit Mezopotamya striptizine dönüştü: Lührs ve arkadaşlarının karşılaştığı savaşçı kabilelerin her biri, kafile sonunda bir don bir gömlek kalana kadar onların bir parça kıyafetine el koydu. Osmanlı yandaşı bir aşiret Almanlara yeni elbiseler giydirse de, bunlar da kısa zamanda çalınacaktı. Bu durum karşısında kafiledeki adamların yapabileceği tek şey gülmekti. Lührs aslında ne kadar şanslı olduklarını idrak ederek yarı çıplak arkadaşlarına, şükür ki artık çalınacak bir şeyleri kalmadığını söyledi. 'Neyse ki dişlerimiz altın kaplama değil, yoksa daha neler gelirdi başımıza!' diye espri yapmıştı.[10]

Mezopotamya'daki Araplara karşı hissedilen müşterek hoşnutsuzluk, Alman ve Osmanlı subaylar arasındaki gerginliğin yumuşamasına kolaylıkla hizmet edebilirdi. Ama yöredeki insanlar için beslenen nahoş duygular, uzun vadeli bir stratejik işbirliği için sağlam bir zemin olmaktan çok uzaktı. Birçok Al-

man subayının Arap askerlerine karşı hissettiği gittikçe büyüyen tiksinti, onları Osmanlılara yaklaştırmak yerine sadece evlerine dönmek için daha istekli yaptı. Halep'teki Avusturya Konsolosu Alois Dandini, Mart 1915 gibi Viyana'ya gönderdiği yazısında, 'Osmanlı ve Alman subaylar arasındaki fikir ayrılıkları, her ne kadar iki taraf da bunu kabul etmese de, önü alınamaz bir antipati halini almaya başlıyor,' diyordu. İlk Kanal harekâtındaki başarısızlığın ardından 4. Ordu bir hırçınlık girdabına sürüklenirken, Suriye'deki Alman subaylarından kalabalık bir grup 'Almanya'ya geri dönme kararı' aldı. Tarihin cilvesine bakın ki, bu askerleri orada kalmaları için ikna etmeye çalışan kişi 1914 yılında iki defa geri dönme tehdidinde bulunan Liman von Sanders olacaktı.[11]

Bağdat'taki durumlar daha fenaydı. Rauf Bey ile Niedermayer arasındaki husumet, Almanların Afgan heyetinin kuyusunu kazmış ve sonuç olarak vazifelerini Osmanlı askerlerinin refakati olmadan yerine getirmeleri gerekmişti. (Bunun yanında Almanların şehirde kalan birçok eşyasını söylemeye bile gerek yok). Niedermayer, Rauf Bey'i ardında bıraktığına sevinmiş olabilir, ama Almanları bariz bir *Schadenfreude* ile uğurlayan Rauf Bey ondan daha çok mutlu olmuşa benziyordu. Rauf Bey'in emir subaylarından biri, Mayıs 1915'te Alois Musil'e komutanının Bavyeralıyı askeri mahkemeye çıkarmadan önce 'Niedermayer'den bir milyon mark değerindeki altınla birlikte, bir sürü makineli silahı nasıl aldığını' anlatırken tepeden tırnağa neşeyle dolmuştu. İsmi açıklanmamak şartıyla konuşan subay, sadece Niedermayer değil Almanların hepsi 'kibirli ve soğuk olduğu' için onların mallarının yağmalanmasını hakkaniyetli bulmuştu. Kendini beğenmiş subaylardan daha kötüsü, orduda hiçbir hizmeti olmamasına rağmen şimdi 'Osmanlı vilayetlerinin etrafında Alman-Osmanlı birliklerinin subayıymış gibi kendini tanıtıp, Osmanlılara barbar muamelesi yapan' Alman sivillerdi. Bağdat'ta önyargılar o kadar yaygındı ki, genç bir Osmanlı albayı, Alois Musil'in Almanca konuştuğunu işittikten sonra 'Almanlara olan düşmanlığını saklamamış' ve zavallı Musil'i onlardan biri zannederek 'ona zorluk çıkarmak için elinden geleni ardına bırakmamıştı'. Amerikalıların mücahitliğe yeltenen İngilizlerle karıştırılmamak için bazen

İngilizce konuşurken dikkat etmek zorunda kalması gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avusturyalılar da Almanca konuşurken tedbirli olmalıydı.[12]

İngilizlerin Gelibolu'dan çekilmesi ve Osmanlıların Kut'ül Amara'daki başarılı kuşatması, müttefikler arasındaki gerilimleri azaltmak bir tarafa, bunlara yeni bir ivme kazandırdı. Osmanlıların geçen kış art arda gelen mağlubiyetlerden beri Osmanlıların içişlerine müdahale edenlere karşı azalmaksızın devam eden bastırılmış öfkeleri, 1915-16 kışının zafer havası içinde kendisine yabancıları hedef alırken, karşı tarafın hangi milletten olduğuna bakmayacaktı. O Ocak ayında Bağdat'ta yüzlerce Hıristiyan ve Yahudi, İngilizler adına ajanlık yapma suçlamasıyla gözaltına alınırken, oradaki Macar Konsolos Ladislaus von Tahy bu kimselerin Almanlar ve Avusturyalılarla ahbaplık ettiği için bu müdahaleye maruz kaldığından şüpheleniyordu. Tahy'nin 'ajanların' serbest bırakılması için yaptığı ricaların geri çevrilmesini, Bağdat'taki Avusturyalılara ait dükkânların resmi müsaadeyle yağmalanması izledi. Bir tarafta bunlar olurken, Filistin'deki Alman subaylar 'oradaki esnafın Komite'nin (yani İttihat ve Terakki yönetimi) emrinden dolayı, kendilerine şarap ve taze meyve satmadığından' şikâyet ediyordu. İşler o kadar kötü bir yere varmıştı ki, Wangenheim'dan sonra büyükelçilik görevine getirilen Kont Wolff-Metternich 'bundan böyle Alman vatandaşlarına Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etmemelerinin tavsiye edilmesini' 30 Ocak 1916'da Şansölye Bethmann Hollweg'e yazdı.[13]

Wolff-Metternich'in tavsiyesi çok mantıklıydı. Onun bu uyarısını takip eden aylarda kutsal savaş raydan çıkarken, Alman saha ajanları birbiri ardına ortadan kaybolmaya başladı. Rusların Tahran'ı işgal etmesinden sonra İran'da haraca kesecek birilerini arayan Müslümanların kime yöneleceği ortadaydı. Afganistan sınırındaki Doğu İran Kordonu'nu geçmeyi başaramamış olan Seiler, Zugmayer ve Griesinger'in üçü de İran mercileri tarafından gözaltına alınarak, 1916 senesinde İngilizlerin nezaretine sevk edildi. Habibullah'ın kendilerini rehine olarak Hindistan'daki İngiliz yönetimine satmasından korkan Niedermayer ve Hentig, Mayıs ayında Kâbil'i terk etti. Bu iki rakip yakalanma riskini

azaltmak için bir kere daha yollarını ayırmış, Niedermayer İran üzerinden geri dönmeye yeltenirken Hentig, Çin'e yönelmişti. Niedermayer sonbahara kadar Berlin'e dönmeye dönmüştü ama o vakte kadar başına gelmeyen iş de kalmamıştı: Türkmen korumaları onu çölde terk etmiş, soyulmuş, dayak yemiş, 'açlık ve susuzluktan ölmeye terk edilmişti'. Dirençli Bavyeralı tüm yol boyunca yardım dilene dilene, azimle Bağdat'a kadar yürümeyi başarmıştı.[14] Otto Mannesmann'ın başına da benzer şeyler gelmiş, Bedevî korumaları Nisan 1916'da onun parasını ve kıyafetlerini Libya çöllerinde çalmıştı. Fakat Niedermayer'den farklı olarak bunları kendi diliyle anlatabilecek kadar yaşayamadı. Mannesmann'ın ölümünü daha trajik yapan husus, 1914 Ağustos'undan beri kutsal savaşlarını örgütlemek ve finanse etmekle bizzat ilgilendiği Bedevî savaşçıların onun katillerinin ta kendisi olmasıydı.[15]

En ciddi sorunu rencide olmuş Osmanlı askerlerinin Alman subaylarına karşı yaptıkları saldırılar oluşturuyordu. İlk kez Mayıs 1916'da Bağdat'taki von Blum vakasıyla görünür hale gelen bu problem büyümeye devam ediyordu. Rus istihbaratının kulağına gelen ve onların keyifle yaygınlaştırdıkları bir duyuma göre, Osmanlı askerlerine 'vatanlarını Almanya'nın bir sömürgesine dönüştürmek için' hayatlarını tehlikeye atmamalarını tavsiye eden bir broşür, Osmanlı ordusunun mensupları arasında elden ele dolaşmaya başlamıştı. Alman yanlısı olarak tanınan Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kendisi de o ilkbahardaki kurban bayramı sırasında koyu Müslüman bir askerin saldırısına uğramış, pek fazla zarar görmeden kurtulmayı başarmıştı.[16] Kahire'deki İngiliz istihbaratı 'Türk neferlerince hem güney Birüsseba'da hem de Fırat Nehri'nde öldürülen Almanlar olduğuna dair uzun zamandır ortalıkta dolaşan söylentiler' duymuştu.[17] Haziran 1916'ya kadar 'askerlerin üstlerini öldürme amacıyla yaptıkları saldırıların' yol açtığı kriz o kadar ciddi bir noktaya vardı ki, Alman karşıtı isyan vakaları için yirmi dört Osmanlı subayı askeri mahkemeye çıkarıldı. Öfkeli Müslümanların Almanlara saldırmak için daha fazla bahaneleri olmasını çaresizce engellemeye çalışan Enver Paşa, Potsdam'a bir subay delegasyonu gönderdi. Amacı bu heyetin

kayserle bizzat görüşerek ondan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki subaylarına Osmanlı askerlerine daha nazik davranmaları için talimat vermesini istirham etmeleriydi.[18]

Enver Paşa'nın bu gelişmelerden sonra Oppenheim'ın en son parlak fikrine; yani Sudan ve doğu Afrika için Yemen'de Panislâmcı büro kurmak üzere bir Alman mücahit grubunun Hicaz üzerinden oraya gönderilmesine sıcak bakmaması pek şaşırtıcı değildir. Paşa, 11 Mart 1916'da Alman askeri ataşeye, 'Bir grup Almanın Medine'den Mekke'ye seyahat etmesi Osmanlı korumalar refakatinde bile imkânsız olabilir. Onların yoldayken öldürülmeyeceğine kimse garanti veremez,' diyecekti.[19] Karl Neufeld'in kaderi, Oppenheim tarafından Stotzingen heyetine uzman danışman olarak atanmasıyla birlikte cihat tarafından belirlenmiş gibidir. Neufeld özellikle de Sudan'daki mehdi tarafından esir alınıp, 18 yıl orada tutulmasıyla isim yapmıştır.* Kafile, Haziran 1916'da Yenbu'nun iç taraflarında bir yerlerde Arap Bedevîlerinin baskınına uğrayınca vazife sonra ermiş ve ekipteki neredeyse herkesin hayatını kaybettiği bu pusuda, Neufeld ile Stotzingen çok şanslı bir şekilde hayatta kalmıştı. Bu olayla aşağı yukarı aynı zamanlarda başka bir Alman denizci grup Cidde'nin kuzeyinde bir yerlerde katledildi.[20] Temmuz ayında Şam'da yaralarını saran Stotzingen, Hicaz'ın yabancılar için güvenli olmadığını söyleyen Enver Paşa'nın haklılığını dile getirdi, ama bir taraftan da güvenlik sorunu için şerif isyanına vahim şekilde maruz kalan bölgedeki Osmanlı yönetiminin acizliğini ayıpladı.[21]

Almanlar tam da ayaklarının altındaki toprağın sallandığını hissettikleri sırada, İtilaf güçleri safında Cermenlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini ele geçirmek üzere olduğuna dair

* Neufeld, Stockholm sendromu diye bilinen durumun çarpıcı bir örneğini teşkil eder. 'Mehdinin meşhur rehinesi' 1898 yılında Omdurman'da İngilizler sayesinde özgür kaldıktan sonra, hayatını kendini esir alan bağnaz Müslümanlardan intikam almaktan ziyade, onu kurtaranların imparatorluğuna karşı Müslümanların tutuculuğunu kışkırtmaya adadı. Neufeld yeni mücahit kimliğini zirveye taşımak için Mekke ve Medine'den geçerek varacağı Yemen'e gitmeden evvel Müslüman olduğunu herkese ilan etmek için, Şam'da geleneksel bir düğün töreni yaparak Kürt cariyesiyle evlendi ve Cemal Paşa bu durumdan pek hoşlanmadı.

söylentilerin dolaşmaya başladığını söylemek ilginçtir. John Buchan *Greenmantle* kitabında (1916), Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sırasında şaşırtıcı bir şekilde dayanabilmesinin, cihadı destekleyerek sekülerlik yanlısı İttihat ve Terakki'yi öfkeli Müslüman halktan kurtaran Almanlar sayesinde mümkün olduğunu savunur. Buchan'ın seçtiği 'Mesih' adayı Sandy Arbuthnot, 'mesele Enver Paşa ve tayfasının sevilmeyen Almanlara tahammül etmeleri değil, Almanların sevilmeyen bir fırkayı desteklemeleridir,' der. Aslında Buchan bu konuda bir noktayı atlamıştır: Almanlar kâfirlere karşı duyulan İslami öfkeyi kışkırtarak kendilerini de saldırılara maruz bırakmışlardır.[22]

Devlet-i Aliyye'de gittikçe artan yabancı düşmanlığının en yumuşak hali dil reformlarıyla kendini ortaya koymuştur. Savaşın ilk yılında İngilizce ve Fransızca yayınların kapatılmasıyla sansürler başlamıştı. Sonraki aşamada İtilaf devletlerinin dillerinde yazılmış reklamlar ve sokak levhaları 1915 itibarıyla başkentten kayboldu. 1916 senesinde Talat Paşa'nın sokakta Almanca kullanılmasına göz açtırmamasını, Rumca ve Ermeniceye getirilen kısıtlamalar takip etti. Osmanlı-Alman müttefikliğinin durumunu tetkik etmek için Reichstag tarafından görevlendirilen geleceğin şansölyesi Gustav Streesemann, Mart 1916'da başkentteki sokak levhalarında kullanılan Almanca yazıların Osmanlıca karakterlerin üçte biri kadar olduğunu fark etti.[23] Avrupai Pera'da bulunan çok dilli eski sokak ve belediye tabelaları birer birer kaldırılıp, yerine çok az insanın gerçekten okuyabildiği Osmanlıca yazılar kondu.* Bir grup Alman müşavire tüm resmi yazışmalarını Osmanlıca yapmaları söylendi, ama ne yazık ki içlerinden hiçbiri bu

* 1928'e kadar Türkçeye pek de uymayan Arap alfabesi kullanıldı. Arapçada temel olarak bir sesli harf bulunurken Türkçede sekiz ünlü harf vardır. Bu yüzden birçok Arap harfinin Osmanlıcada iki, üç, hatta dört farklı şekilde okunduğu oluyordu ve bu durum metinlerin anlaşılmasını bir tahmin işine dönüştürmüştü: Bir harf öbeği birçok anlama gelebilir ya da onları okuyan kişi belirli bir kelimenin hangi 'kaide' ile yazıldığını bilmiyorsa hiçbir mana ifade etmeyebilirdi. Osmanlıcayı daha da garip yapan şey, Ural-Altay dillerinin (Fince, Macarca, Türkçe) sesleri kulağa en hoş gelecek şekilde düzenleyen özelliklerinden birisi yani sesli uyumunun ünlülerden neredeyse tamamen mahrum olan bir alfabeyle ifade edilmesinin zorluğuydu.

dili bilmiyordu. Darülfünundaki Alman profesörlere Osmanlıcayı tam olarak öğrenmeleri ve derslere girerken fes takmaları şartı getirildi. Bağdat'taki Alman subaylara halkın öfkesine hedef olmamak için Osmanlı üniformaları giymeleri öğütleniyordu.[24] Enver ve Talat Paşa kapitülasyonları resmi olarak kaldırmaları için Berlin ve Viyana'ya baskı yapıyordu ve bu gerçekleştiği takdirde, imparatorluktaki yabancılar için son hukuki koruma ortadan kalkabilirdi. Harry Stuermer *Kölnische Zeitung* gazetesinde, '1916 baharına kadar Osmanlı Devleti'ndeki Alman siviller için tüm umutların tükenmiş olduğunu ve şimdi bu insanların yığınlar halinde ülkeye geri dönüyor olduklarını,' yazacaktı.[25]

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan yabancılara yeni getirilen Türkçe bilme zorunluluğu doğası itibarıyla elbette ki mantıksız değildi. Muhakkak ki Almanya ve Avusturya'daki (en azından Viyana'daki) yabancıların Almancaya, İngiltere'dekilerin İngilizceye, Fransa'dakilerin Fransızcaya vb. gibi vakıf olmaları beklenirdi. İttihat ve Terakki idaresinin bu konudaki ısrarı, yürürlükten kaldırılması çok gecikmiş olan kapitülasyonlar konusuyla ilgili kendi müttefiklerine diretmelerinde olduğu gibi, aslında sadece mütekabiliyet koşullarının uygulanması isteğiydi. Devlet-i Aliyye'deki Almanlara ait din ve eğitim kurumlarına tanınan hukuki muafiyetleri kaybetme korkusundan dolayı Wilhelmstrasse'nin bu konuda anlaşmaya yanaşmamayı sürdürmesi, Talat ve Enver Paşa gibi gururlu Osmanlıların oldukça ağırına gidiyordu. Osmanlılar ve Almanlar silah arkadaşları olarak eşit değil miydi?[26]

Berlin'in yükselişe geçen katı Türkleştirme politikaları ve yabancı düşmanlığı havasının hâkim olduğu bir dönemde kapitülasyonları kaldırmakla ilgili endişe duymasının yine de meşru bir zemini vardır. İstanbul'da özellikle de savaş zamanlarında vuku bulan yabancı karşıtı halk ayaklanmalarının uzun bir tarihi vardır. I. Balkan Savaşı esnasında gerilimin tırmandığı 1912 senesinin Kasım ayı sonunda Pera'daki bir Alman restoranını tahrip edip yağmalayan Osmanlı zabitleri, oranın himaye altında yabancı bir işletme olduğunu belirtmek için girişin üstüne asılmış olan Alman imparatorluk bayrağına özellikle saygısızlık etmişlerdi.[27]

Dünya savaşının ikinci kışında gıda sıkıntısı rahatsızlık yaratmaya başlarken benzeri şeylerin tekrar olacağını tahmin etmek zor değildi. Ocak 1916'da Wolff-Metternich'in şikâyet ettiği gibi, basın yüksek et fiyatları için Almanları –onların ineklerle koyunları ihraç ettiği fikrine dayanarak- suçluyordu. Müslümanların mutfağı için neredeyse kutsal bir öneme sahip olan koyun etinin kıtlığı (yaklaşan kurban bayramının ana unsuruydu) bir avam takımı ayaklanmasını kolaylıkla tetikleyebilirdi. Wolff-Metternich İstanbul'un Müslüman mahallelerinde 'Ermenilere yaptığımızın aynısını Almanlara da yapmalıyız gibi lafların her yerden yükseldiği' uyarısında bulunuyordu.[28]

Almanlar için kapitülasyonların kaldırılmasını hazmetmeyi zorlaştıran şey, Bâb-ı Âli'nin gitgide artan miktardaki finansal istekleriydi. İttifak anlaşmasının taraflarından biri savaşla ilgili neredeyse tüm masrafları üstlenirken, eşitlik temelli bir ilişki gerçekten mantıklı mıydı? Cavit Bey Ekim 1914'te savaşa girmekle ilgili ilk koşul olarak beş milyon Osmanlı altını değerinde kredi verilmesi konusunda diretmişti.[29] Bu dayatmacılık birçok finansal talepten ilki olurken Berlin, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından kumbara gibi düşünülmeye devam edecekti.* Osmanlıların savaş giderleri için Almanların yaptığı doğrudan ödemeler 1915 sonuna kadar aylık 2 milyon liraya ulaşırken, Deutsche Bank'ın Bağdat Demiryolu sübvansiyonları gibi dolaylı ödenekler buna dâhil değildi.[30] Ocak 1916'da Almanların Bâb-ı Âli'ye dört parti altın sevkiyatıyla tediye ettiği ve toplamda 20 milyon liraya (bugünün parasıyla aşağı yukarı 10 milyar $) ulaşan kredinin, kâğıt parayla yaklaşık 30 milyon lira olarak geri alınması düşünülmüştü.[31] Almanlar, Osmanlı hazinesini altınla desteklemeye o kadar gayret ediyorlardı ki, resmi ziyarete katılan bir başka Reichstad mensubu olan Matthias Erzberger'in Şubat 1916'da belirttiği gibi, markın lira karşısındaki değeri 18,5 iken 24,5 olmuştur. Erzberger, 'Osmanlıların bu savaşta bizi suistimal etmesiyle boy ölçüşebilecek başka bir örnek daha yoktur,'

* Bir emir subayı savaşın sonlarına doğru Cemal Paşa'ya Osmanlı'nın neden 1914'te Almanların yanında savaşa girme gibi hayati bir karar aldığını sorduğunda, 'Böylelikle sizin maaşlarınızı ödeyebildik,' cevabını almıştı.

diye serzenişte bulunacaktı.[32] İttihat ve Terakki hükümetinin bir temsilcisi Ocak 1916'da Viyana'ya yaptığı resmi ziyaret esnasında, Alman Büyükelçi Tschirschky'ye tüm bu cömert desteklerin bile yeterli olmaktan çok uzak olduğunu anlattı. Heyet 'Osmanlı halkının düşmanca eğilimlerini törpülemek için Alman hükümetinin belediye aydınlatma hizmeti sağlamak ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerine tramvay hattı döşemek gibi bazı hayırseverlik jestlerini kendi cebinden karşılamasının gerekli olabileceği' uyarısında bulundu.[33]

Almanlar, Oppenheim'ın mahvolan kutsal savaş rüyasından uyanırken, savaşı kazansa bile Osmanlı İmparatorluğu'na yaptıkları devasa yatırımların aslında tamamen havaya gitmiş olabileceğini idrak etmeye başlamışlardı. Eylül 1916'da Wolff-Metternich, 'Osmanlı Devleti'nin savaş borçlarından herhangi birini geri ödemesinin ya da Bağdat Şimendifer Kumpanyası'na karşı olan sorumluluklarını yerine getirme ihtimalinin çok düşük olduğu' konusunda Berlin'i ikaz etti.[34] Aslında birçok Alman çalışanın ülkesine geri dönmesinden dolayı Bağdat Demiryolu'nun 'Türkleştirilmesi' zaten bir şekilde başlamıştı. Şirket de iflasın eşiğine gelmiş, hatta Almanya'nın şirketler yasasına göre (Berlin'in verdiği devlet desteklerinin Deutsche Bank'ı ayakta tutmasına rağmen) çoktan batmıştı. Osmanlıların belirli aralıklarla dillendirdiği demiryolunu millileştirme tehditleri, Alman generaller ve diplomatları rahatsız ederken, her şeyi kaybetmeden evvel verdiği taahhütlerden kurtulmak isteyen finans patronlarına makul görünmeye başladı. Ekim 1916'da BŞK Genel Müdürü Arthur Gwinner daha fazla kan kaybını önlemek adına, 'Deutsche Bank'a masraflarını düştükten sonra kalan tüm işi Osmanlılara devretmesi için baskı yaptı'. Gwinner'in bu önerisi hat tamamlanmış olsaydı, muhtemelen Enver ve Talat Paşa tarafından kabul edilirdi. Toros ve Amanos Dağlarında boşluklar kaldığı için Bâb-ı Âli tereddütte kaldı ve BŞK'nin işi tamamlamasını istedi. Enver Paşa, BŞK'ye Toros'un güneyindeki hat yapım çalışmalarının maliyetinin Bâb-ı Âli tarafından karşılanacağı sözünü açıkça vermiş olsa da, bu alışılmış taahhütlere karşın nihayetinde her şeyi ödeyen yine Almanlar oldu. Alman bankaları 1914 ile 1918

yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu işleri için 250 milyon lira (o zamanın yaklaşık 1 milyar $'ı, günümüzün kuruyla yaklaşık 125 milyar $) kaynak tahsis etti. Buna karşılık Bâb-ı Âli, BŞK'ye 41.000 lira yani tüm sabit masrafların 1/6000'ininden daha az bir para ödedi ve üstüne üstlük bunun hepsi Almanların 'diğer düşük faizli kredilerinden' geri düşüldü.[35] Osmanlıların irtikâpları bir kere daha Berlin'in canını yakmıştı.

Almanların yaptıkları bunca masraftan sonra müttefiklerini kıymet bilmemekle suçlaması aslında şaşırtıcı değildir. Yine de, Osmanlılar cömertçe bir tutum sergileyecek gibi görünmüyordu. Berlin'in yaptığı tüm harcamalara rağmen Almanya özünde kendi *Realpolitik*'inin gerekleri doğrultusunda Devlet-i Aliyye'yi savaşa sokmak için çaba harcamıştı ve şimdi harp kötü gidiyordu. Şerifliğin isyanı kutsal savaşa dair son umut kırıntılarını da yok etmişti: Stotzingen'in heyeti Oppenheim'ın uzun başarısızlık listesindeki son vaka oldu. İmparatorluğa yönelik daha büyük tehdidi Rusların Anadolu'ya doğru ilerlemesi oluşturuyordu. Osmanlılar Şubat ayında Erzurum'da gerçekleşen muharebede 327 topla birlikte 15.000 askerini; diğer bir deyişle 3. Ordu'nun aktif mevcudunun neredeyse yarısını kaybetti. 34. Piyade Bölüğü 'son adamına kadar yok edildi'.[36] Ana karargâhta Amasya ve Samsun'a ya da başkente pek uzak olmayan Ankara'nın batısına kadar geri çekilmenin lafı edilmeye başlamıştı. Erzurum yolunun Kafkasya'dan gelen Müslüman mültecilerle dolup taşmasıyla birlikte, 93 Harbi'ndeki korkunç manzara yeniden zuhur ediyor gibi olmuştu.[37] Fakat bu defa Rusların ilerlemesini durduracak bir Bismarck ya da Disraeli olmayacaktı. 18 Nisan 1916'da ilerlemeye devam eden Kafkasya ordusunun Trabzon'u alması sonucu, başkentin iaşesini sağlayan Karadeniz'deki ana limanlardan biriyle bağlantı kesilmiş oldu. Ruslar, Ağustos ayına kadar Muş, Bitlis ve Erzincan'ı ele geçirip, Sivas'ı tehdit etmeye başlayınca İstanbul'daki panik havası, İtilaf devletleri Çanakkale'ye çıkarma yaptığı zaman hissedilen endişeden daha büyük oldu. İngiliz donanması ve Kozaklar birbirinden çok farklı şeylerdi. Her Osmanlı idaresinin yıllardır en korkunç kâbusu olan şey gerçekleşiyor; kadim düşmanları şu anda hızla Anadolu'ya yayılıyordu.

Rus ilerlemesi için bir günah keçisi arayışına çıkmak kaçınılmazdı. Bekleneceği üzere, Ermenilerin şiddet uyguladıklarını açıklayan raporlar, Kilikya ve Suriye'den bir kere daha sızmaya başladı. 1916 senesinin Kasım ayında, İzmir'deki bir Ermeni mezarlığında ortaya çıkarılan silahlar yeni bir tehcir emirnamesinin yayınlanmasına neden olsa da, Liman hemen müdahale ederek uygulamayı durdurdu.[38] Rus ilerleme hatlarına yakın olan Trabzon civarındaki kıyı bölgelerde Pontus Rumlarının kıyım yaptığına dair raporların gelmesi, yeni bir tehcir seferi başlattı. Savaş boyunca çoğu Gelibolu'dan (1915'te) ve Karadeniz bölgesinden (1916'da) olmak üzere yaklaşık 100.000 Hıristiyan Rum, Yunanistan'a sürülürken, takriben 50.000 Rum ise Anadolu'nun muharebe alanlarına uzak yerlerinde iskân edildi. Rusların genişleme hatlarındaki bölgelerdeki binlerce Kürt, benzer sebeplerden dolayı 1916 ve 1917 yıllarında göç ettirildi.[39] Düzensiz Kürt birlikleri, 1915 yılında Ermenilere yönelik olaylarda rol almış olmalarına rağmen, Kürt aşireti liderlerinden çoğu uzun zamandır Petrograd'dan rüşvet alıyordu. 1916'daki Rus taarruzuyla 3. Ordu 'yok olmanın eşiğine gelince' Bâb-ı Âli hiçbir azınlığının, hatta Müslüman Kürtlerin bile ihanet etme ihtimaline fırsat tanımayacaktı.[40]

Osmanlıların savaş seferberliğinin amigosu ve baş finansörü olduğu için 1916 felaketiyle ilgili en çok Almanya'nın kınanması gerekir. Bir İngiliz ajanına göre, İstanbul'daki Osmanlı subayları 'Pera ve Boğaziçi'ndeki en güzel evler ile otellere Alman meslektaşları el koyduğu için' çileden çıkmıştı.[41] Bir Rus casus Haziran ayında 'Almanların yaşadığı ve çalıştığı bu şatafatlı binaları, Müslüman halk yığınlarının öfkesinden korumak için buralara Alman makineli tüfekleri yerleştirildiğini' rapor ediyordu.[42] Başkentteki Alman sivillerine, Ağustos ayındaki Rus ilerlemesinden sonra kendilerini isyancıların gazabından korumaları için el bombaları dağıtılmıştı.[43] Alman Konsolos Karl Werth, Sivas'tan yazdığı raporunda, Rus ve Osmanlı subaylarının Erzincan'da ahbaplık ederken görüldüğünü ve Osmanlıların, Alman subayları hediye olarak teslim etmesi ya da daha iyisi onları kılıçtan geçirmeleri ile pekiştirilecek ayrı bir barış anlaşması yapmaktan söz ettiklerine

şahit olunduğunu belirtiyordu.[44] Sivas'ta ise Werth'in muhbirlerinin on üç Osmanlı subayı ile bir araya geldiği bir yemekte bu subaylar, Almanların 'korkunç bir kıyımdan' kurtulmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu derhal terk etmeleri gerektiğini açık açık dile getirmişti.[45]

Werth'in söylediklerinin abartılı şeyler olduğuna neredeyse hiç şüphe yoktur.* Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman vatandaşlarının durumunun gittikçe sallantılı olmaya başladığı doğruydu. Mektep kitaplarında Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşın dehşetine maruz bıraktığıyla ilgili suçlamalara sık sık rastlanıyordu.[46] Alman propagandası komediye dönmüştü. Pera'daki büyükelçilikte bulunan Oppenheim'ın cihat bürosu, onun Osmanlı basınında kutsal savaşla ilgili yazılar yazan baş muharriri 'Mehmet Zeki Bey'in' Buenos Aires'de genelev işletmeyi daha geçenlerde bırakmış Romanya Yahudisi bir dolandırıcı olduğu ortaya çıktıktan sonra alay konusu oldu.[47] Almanların kültürel etkinlikleri de daha iyi durumda sayılmazdı. Stuttgarter Hoftheater'dan aşağı kalır kalitede olmamasına rağmen, Osmanlıların Alman operetlerine pek ilgi duymadığı belli olmuştu.[48] Osmanlı seçkinlerinin Fransızca tercihini değiştirmek için imparatorluğa akademisyenler, hocalar ve Almanca yayınlar getirme teşebbüsünde bulunan Ernst Jäckh'ın bu küstah hayali Enver Paşa'nın bile hoşuna gitmedi ve kendisini Kasım 1916'da Hindenburg'a şikâyet etti.[49] Alman Bahriye Ataşesi Humann dostu Jäckh'a, 'Almanya ve Osmanlı Devleti birbirlerini artık hiç anlamıyorlar ve devlet adamları ile halkın da aynı durumda olduğunu düşünüyorum,' diye yazmıştı.[50]

Enver Paşa'nın barut gibi öfkeli olması, elbetteki yüksek kültürle ilgili bir mevzudan kaynaklanmıyordu. Paşa, Kasım ayında 'yedi vilayet kaybettik, halkımızdan nice insanlar kurban verdik ve ekonomimiz tamamen mahvoldu' diye Humann'a dert yanıyordu. Humann, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki neredeyse herkesten farklı olarak, Almanları gerçekten sevdiği-

* Werth, Hıristiyan-Levanten kökenli bir aileden geldiği için, onun raporları Müslüman karşıtı ön yargılar beslediği gerekçesiyle genellikle Wilhelmstrasse tarafından dikkate alınmıyordu.

ni Berlin'e bildiriyordu. Paşa, Humann'a, Almanların Devlet-i Aliyye'deki saygınlığından arta kalan şeyleri kurtarmak için Berlin'in bir 'hibe jesti' yapması gerektiğini söyledi. Bunu dillendirirken kafasındaki şey, Almanların kapitülasyonları süresiz olarak kaldırmayı kabul etmesinin yanı sıra, Osmanlıların Boğazlar ve Hıristiyan nüfusu üzerindeki denetimini kısıtlayan üç sevimsiz anlaşmanın; yani Paris (1858), Londra (1871) ve Berlin (1878) anlaşmalarının feshedilmesiydi. Osmanlı hariciye nazırı, Kasım 1916'da Alman sefaretinin müşaviri Wilhelm von Radowitz'e, Almanların Osmanlıların güvenini tekrar kazanabilmesinin tek yolunun Wilhelmstrasse'nin Osmanlıları 'uluslararası baskının bu son zincirlerinden' özgür kılması olduğunu söylüyordu.[51]

Alman yönetimi Ocak 1917'de kapitülasyonları kaldırmak için en sonunda imza atmış olmasına rağmen, bu karar bariz olarak baskı altında alınmıştı. Teorik olarak bu anlaşma savaş müttefiklerini 'karşılıklı eşitlik' statüsü içine koymuştu.[52] Fakat bu, Bâb-ı Âli'nin savaş giderlerini ödemeye başlayacağı anlamına gelmiyordu. Cavit Bey, Berlin'i ziyaret ederken 'eşitler' arasındaki bu yeni ilişkiyi kutlama yolu olarak savaştan sonra Almanların dostluklarını 'Alman paraları, makineleri ve mühendisleriyle' göstererek can çekişen Osmanlı ekonomisine hayat katacak bir yardım programı atılımı yapmasını önerdi.[53] Cavit Bey bu planı işletmek için Berlin'in on sene boyunca yıllık 150 ila 160 milyon mark yatırmasını tavsiye etti.[54] Almanlar o zamana kadar yaptıkları yatırımlardan pek kârlı çıkmadıkları için, Cavit Bey'in teklifi pek cazip görünmüyordu. Alman dışişlerinin Mart 1917'de yaptığı bir araştırma, 1914'ten bu yılın sonuna kadar Berlin'in Bâb-ı Âli'ye üç milyar mark değerinde (takriben o zamanın 800 milyon $'ı, günümüzün 80 milyar $'ı) altın ve savaş malzemesi göndermiş olacağı sonucuna vardı.[55] Almanlar yeni yatırımlar ile kredileri gözden geçirmeden önce Nisan 1917'de yaptıkları bakanlıklar arası bir konferansta, Deutsche Bank liderliğindeki bir konsorsiyuma Osmanlı kömür, bakır, demir ve fosfat madenleri ve bilhassa da Mezopotamya petrolleri üzerinde somut imtiyazlar garanti edilmesi gerektiğine karar verdi.[56]

Osmanlıların çok toprak ve insan kaybettikleri bu savaşa kendilerini sürükleyen Almanlara kızmaya hakları olduğu kadar, Almanların da Osmanlı cephelerine yaptıkları devasa harcamaların şimdiye dek kendilerine ne kazandırdığını görmek için baskı yapmaya hakları vardı. 1917 senesindeki Şubat Devrimi, Rusların savaş seferberliğine birdenbire son vermeseydi Kafkasya Ordusu, İstanbul'a kadar ilerleyip savaşı hemen oracıkta sonlandırabilir ve Almanların *Drang nach Osten* projesini altüst edebilirdi. Yine de Bâb-ı Âli'deki rahatlama uzun soluklu olmayacaktı. İngilizler sanki maçta yorulduktan sonra alındığı yedek kulübesinde dinlenip kendine gelen bir futbolcu gibi, Ocak ayında Mezopotamya taarruzuna yeniden başlayıp, bir sonraki ay Kut'ül Amara'yı geri aldılar ve Dicle Nehri boyunca yukarı bölgelere doğru saldırmaya devam ettiler. Bağdat'ın hem İslam tarihi hem de Alman imparatorluk düşleri içindeki sembolik değerini düşündüğümüzde, Osmanlıların 10 Mart 1917'deki tahliyesinin ardından, şehrin savaş yapılmadan verilmiş olması çok şaşırtıcı bir durumdur.*[57]

Von der Goltz Paşa'dan sonra 6. Ordu'nun kumandanlığını devralan Halil Paşa'nın Bağdat'tan çekilmek gibi hayati bir emri neden verdiğini sadece kendisi bilebilir. Fakat Almanların onu zor durumdayken terk etmesi yüzünden şehri bırakmış olma ihtimali söz konusu olabilir. Avusturya maslahatgüzarının İngilizler Bağdat'a varmadan bir hafta evvel rapor ettiği gibi, Osmanlılar Mezopotamya'da hiç Alman birliği kalmadığından yakınıyordu. Diğer vilayetlerdeki konsoloslardan gelen yazılarda yer alan daha vahim durum, Almanların Osmanlıların yenilgisiyle ilgili haberleri 'gizlemedikleri bir *Schadenfreude*' ile karşılamış olmasıydı: 'Osmanlılar Almanlarla işbirliği yapmaktan hiç hoşlanmayıp bundan geri durdukları için, Almanlar da şimdi onlara yardım etmekten uzak duruyordu ve Osmanlıların kendi başlarının çaresine bakmaları icap ediyordu. Bunun sonunun kötüye varacağı

* Bağdat'ın düşmesiyle ilgili haberler, sanki olayla ilgili her şey hasıraltı edilmek isteniyormuşçasına İstanbul'da neredeyse bir ay kadar başarıyla bastırıldı. 1917 senesinin Nisan ayı ortasında haberler başkentteki Müslümanlara sızdığı zaman, tahmin edileceği üzere şehre Alman karşıtı bir isyan dalgası hâkim oldu.

da aşikârdır.[58] Pallavicini, Bağdat'ın düşüşünden bir hafta sonra kaleme aldığı raporunda, Almanların Osmanlılara garez olsun diye Mezopotamya'yı bilinçli olarak terk etmeyi yeğlediklerine dair kanının, onların saygınlığına ciddi bir darbe vurduğunu belirtti. Bu söylentilerin aslı olsun ya da olmasın, Almanlar bunun aksini ispat etmek için hiç gayret göstermedi.[59]

Daha kötü vakalar kapıda bekliyordu. Almanların Osmanlıları bilinçli olarak açlığa terk etmesiyle ilgili haber bombardımanı, 1917 senesinin Nisan ayında basında geniş bir yer tuttu. Alman subaylar eli kulağındaki şiddet olayları için o kadar endişeliydiler ki, Şansölye Bethmann'ın o Temmuz'da istifa etmesinden sonra aslında askeri diktatöre dönüşen levazım daire başkanı Erich Ludendorff'a müdahalede bulunması için baskı yaptılar.[60] Askerlerin korkusu yersiz değildi: Aradan sadece birkaç gün geçmişti ki, Alman subayı Philipp Schultz, Mezopotamya'da linç edildi.[61] Özenli güvenlik tedbirleri ve başkente akın eden Alman birlikleri -1918'e kadar sadece İstanbul'a 20.000 kişi gelirken, Mezopotamya cephesinde Alman kalmamış gibiydi- sayesinde, o sonbaharda başkentteki Alman karşıtı hava içinde canını kaybeden başka kimse olmadı.[62] Fakat sokak kalabalıkları öfkelerini çıkarmak için daha iyi bir hedef bulmuş olabilirdi. 6 Eylül 1917'de korkunç bir yangın Haydarpaşa Garı'nı cehenneme çevirirken, top ve patlayıcıların çıkardığı seslere benzer şiddetli gümbürtüler alevlere karışıyordu. Patlama o kadar güçlü olmuştu ki, Boğaz'ın diğer tarafındaki tepenin üstünde bulunan Avrupalıların mekânı Pera'da bile evlerin pencere camları kırıldı. Kayserin Berlin'den Bağdat'a uzanan hayalleri, Mezopotamya'daki son istasyonun artık İngilizlerin eline geçmesiyle birlikte, kendisine uygun düşen kıyamet gibi bir son yaşadı.[63]

Üç milyar mark İngiliz İmparatorluğu'nu devirecek kadar güçlü bir kutsal savaş çıkaramamış olsa da, Osmanlıların savaşa girmesine de vesile olan Boğazların kapatılması Rus ekonomisine ciddi bir hasar vermeye devam ediyordu. Şubat Devrimi Anadolu, Mezopotamya ve Filistin'den ardı ardına gelen kötü haberlere rağmen, hâlâ savaş alanında olan Osmanlı ordusuna değerli bir zaman kazandırdı. Diğer yanda ise Alman dışişlerinin hazırladığı

gizli bir plan yenice olgunluğa ulaşıyordu.* Lenin ya da Bolşevikler Rusya'yı savaş dışı bırakmayı başarırsa, Almanya'nın *Drang nach Osten* projesi onu baltalamayı kafasına koymuş Osmanlılar olmaksızın belki yeniden başlatılabilirdi. Bağdat'ın düşüşüyle birlikte kalpleri incinen Alman savaş planlamacıları, gözlerini artık Bakü'deki petrol sahalarına çevirmişti.

* Başka bir plan ise Almanların eline yüzüne bulaşmıştı: Zimmermann'ın 16 Ocak 1917 tarihli bir telgrafı, ABD'ye karşı savaş açması halinde Meksika'ya Texas, Arizona ve New Mexico'yu vermeyi vaat ediyordu. Telgrafı yakalayıp şifresini çözen İngilizler onu (çok özenli bir şekilde) Washington'un dikkatine sunarak, Winston yönetimine Almanya'ya karşı savaşa girmesi için bir *casus belli* sağlamış oldu.

19

Teselli İkramiyesi? Bakü Yarışı

Bana göre Enver Paşa'nın talebi; yani Osmanlı Devleti'nin 1877'de Kafkasya'da kaybettiği toprakları kendilerine geri kazandırmamız [Brest-Litovsk'da yapılacak olan müzakerelerin arifesinde] *Şark usulü kıyasıya pazarlığın tipik bir örneğidir...* [Osmanlıların] *bizim için siyasi, askeri, finansal ve ahlaki bir yükten başka bir şey olmadığının altını çizmek isterim.*

Almanya'nın Bâb-ı Âli Nezdindeki Elçisi ve Devlet Bakanı
Richard von Kühlmann, 17 Aralık 1917[1]

1917 senesindeki Rus Devrimi dünyayı değiştiren diğer sonuçlarının yanında, I. Dünya Savaşı tarihinde kritik bir duraklama yaratmıştır. Doğu cephesindeki karmaşaları çözmeye çalışan az sayıdaki tarihçinin anlatısı 1917 senesine; yani çarın ordusundaki moral bozukluklarının oradaki ciddi çatışmaları durma noktasına getirdiği döneme gelince yuvarlak sözler söylemeye meyleder.[2] Ortadoğu cephelerinde vuku bulan muharebeleri ele alan tarihler, İngilizlerin 1917-1918 yıllarında Mezopotamya, Filistin ve Suriye taarruzlarına hatırı sayılır derecede önem atfetmiş olmalarına rağmen, aynı zamana rastlayan Osmanlı-Rus cephe hatlarındaki gelişmelerden -doğu Anadolu, Transkafkasya ve İran Azerbaycan'ındaki- bir şekilde bahsetmişlerse bile, bunu çok özenli yapmamışlardır. Türk genelkurmayınca hazırlanan I. Dünya Savaşı'nın resmi tarihinde, 1917 senesiyle ilgili kısım 1660 sayfalık kitapta sadece 20 sayfa, yani % 1,5 ağırlığa sahiptir ve bunun çoğunluğu Rusların değil, İngilizlerin bölgesiyle ilgilidir.[3]

Rusların I. Dünya Savaşı'ndaki performansıyla ilgili literatürün ne kadar cılız kaldığını göz önüne alırsak, Kafkasya cephesine dair çok az şey bilmemiz şaşırtıcı değildir. Sovyet hükümeti belki de dünya savaşında Rusların düşmanlarına küçük düşürücü bir şekilde teslim olan Bolşevik rejiminin kökenlerini saklamak amacıyla, çatışma tarihiyle ilgili hiçbir şey yayınlamadı: Bugüne kadar hiç resmi kronik oluşturulmadı. Kafkasya cephesiyle ilgilenen Batılı tarihçilere gelince, kısmen de Ermeni sorununa odaklanmaları sonucu, ortaya doğu Anadolu'daki askeri gelişmelerle ilgili önemli tartışmalar çıkaramamışlardır. Bölgedeki olaylara Ermeni tartışmasının ötesinden bakabilen az sayıdaki tarihçiyse, I. Dünya Savaşı ve Rus Devrimi'ne klasik 'öncesi ve sonrası' karşılaştırmasıyla yaklaşmışlar, bu iki olaydaki ortak noktalar arasında pek bağlantı kurmamışlardır. Literatürü bugün mevcut olduğu haliyle inceleyen birisi, şu sonuca vardığı için hoş görülebilir: Doğu Anadolu'yu 1916'da işgal eden başarılı bir Rus ordusu vardı. Sonra 1917 senesinin bir yerinde bu ordu o kadar yorgun düşüverdi ki, askerlerin tümü yenildiklerini kabul etmeye karar verip, eşyalarını toplayarak evlerine geri döndü.[4]

Böyle bir şey nasıl olabilirdi? Rusların başarılı Kafkas ordusunun esrarengiz çöküşünü anlayabilmek için hem coğrafyaya hem de kronolojiye önemle dikkat vermemiz gerekir. Galiçya cephesinde gerçekleşen Haziran 1917 tarihli 'Kerenski' taarruzu, Almanların Temmuz ayındaki başarılı karşı saldırısıyla geri püskürtülürken, Rus ordusunun maneviyatında derin yaralar açılmıştı. Fakat bu moral bozukluğunun onların Almanlarla karşı karşıya gelmesinden kaynaklandığını unutmamamız gerekir. Gelibolu'daki siperlerde Osmanlıların ne kadar tehlikeli bir düşman olduğu ortaya çıkmış olmasına rağmen, doğu Anadolu'nun yoğun kışında daha iyi savaşanlar genellikle Ruslar olmuştu. Daha önce gördüğümüz gibi Kafkasya Ordusu, 1916 senesinde doğu Anadolu'ya rahatça girip çıkmıştı ve yukarıdan emir gelmiş olsaydı, çok büyük ihtimalle Ankara'ya kadar ilerlemiş olurdu. Osmanlı 3. Ordu'suysa, tam aksine 1916'daki Rus taarruzuyla darmadağın olmuş ve askerden firar edenler yüzünden kan kaybetmişti. Osmanlı ordusunun Anadolu cephesinde hastalıklar, ölümler ve asker kaçaklarından dolayı toplam kaybı

100.000 kişiden fazla olurken, Enver Paşa'nın Sarıkamış'a gönderdiği ordudan geriye sadece perişan haldeki birlikler kalmıştı. Osmanlı 3. Ordu'su Şubat Devrimi zamanına kadar dağılma noktasına gelirken, onu yok olmaktan koruyan tek şey Rusların doğu Anadolu'da tekrar taarruza geçmesini engelleyen çetin kış koşulları oldu.[5]

Bu koşullar çerçevesinde, Rusların 8. Ordu'nun Gelibolu'da paramparça olduğu 1917 yazı boyunca bile Bitlis, Erzincan, Erzurum, Muş ve Trabzon'daki hatlarını korumaları pek şaşırtıcı değildir. Heybetli surlara sahip olan bu şehirleri alan Rus *muzhikleri* ülkelerinin şerefli kahramanlarıydı: Ortalıktan kaybolup teslim olmayı istemeleri nasıl mümkün olabilirdi? Grandük Nikola, çarın Mart ayında tahttan çekilmesinin ardından Kafkasya Ordusu komutanlığından istifa etmiş olmasına rağmen, Şubat Devrimi'nin onun ordusundaki disiplini neden pek fazla bozmadığını, 1916 senesindeki zaferlerin gururu açıklayabilir. Ordunun kurmay başkanı sıfatıyla Sarıkamış savunması ve Erzurum`un yağmalanmasının arkasındaki gerçek karar alma odağı olan General Yudeniç hemen Nikola'nın yerine atandı. (Yudeniç daha sonraları yeteneklerini Rus iç savaşı esnasında Petrograd'ı neredeyse ele geçirmiş olan Kuzeybatı Ordusu'nun beyaz kumandanı olarak kanıtlayacaktı.) "Sovyet" askerleri Rusya'nın her yerine olduğu gibi, Kafkasya ordusuna da yayılmış olmalarına rağmen, Erzurum'daki kahramanların ispat ettiği üzere, aslında pasifistlerden daha vatanseverlerdi. Bizzat Yudeniç, Mart 1917'de '[asker] komitelerinin üyeleri zaferin hedeflendiği bir savaş icra etmek üzere, kanun ve kurallara uyma hususunda daha iyiler' diye rapor yazdı. Başkan olarak kıdemli bir generalin bile seçildiği, Nisan ayında Tiflis'te gerçekleştirilen askerler kongresinde, Almanların ilerleyişi karşısında çatlakların oluştuğu isyancı kuzey garnizonlarındaki gelişme akıl almazdı.[6]

Kafkasya Ordusu'nun 1917'deki isyan dalgasına kapılmamasının tek sebebi, Erzurum'daki son parıltının kaybolmamış olması değildi. Petrol patlamasının sonucu olarak, şehirlerdeki emekçi sınıfından birçok kimsenin Bolşevizm'e yakınlık gösterdiği ve çok sayıdaki Azeri Türkünün (makul sebeplerden dolayı) diğer kimselere nazaran Osmanlılara karşı yapılan savaşa daha az des-

tek verdiği Bakü hariç olmak üzere, Kafkasya'nın hiçbir yerinde Bolşeviklerin yenilgiyi kabul edişine rastlanmadı. Ordu kumandanlığının bulunduğu Tiflis'te, her ikisi de devam eden savaşı destekleyen Menşevikler ve Kerenski'nin Sosyal Devrimci Partisi hâkimdi. Özellikle de 1915 olaylarının intikamını almak isteyen Kafkas Ermenileri, Osmanlılara karşı savaşı kazanmak için gözü dönmüş bir şekilde kendilerini mücadeleye adamışlardı. Taşnak liderler görünüşte devrimciliğe inanmalarına rağmen, Osmanlıları yenilgiye uğratma konusunda o kadar saplantılıydılar ki, onlardan birçoğu şimdi 'Rus Emperyalizmini' kutlayan nutuklar veriyordu.[7] Bolşevikler, Kafkasya Ordusu'nda parti hücreleri oluşturmak için tüm ilkbahar ve yaz dönemi boyunca uğraşmış olmalarına rağmen, 2. El Bombacıları Tümeni, Birinci Kafkasya Tümeni ve az sayıdaki alay hariç olmak üzere, bölgedeki savaş taraftarı eğilimlere karşı pek fazla gelişme kaydedemediler.[8]

Lenin'in gücü ele geçirdiğine dair haberler Kasım ayında Kafkasya'ya ulaşana kadar, Kafkasya ordusunun gücünü kıracak olan isyanlar başlamış değildi. Ekim Devrimi'ni gerçek bir 'proletarya' başkaldırısı olarak görme konusunda ısrar edenlere, Petrograd'daki işçi ayaklanmaları ile Kafkasya ordusunun doğuda binlerce kilometrelik bir mesafe boyunca dağılmış olması arasındaki bağlantı kafa karıştırıcı görünür. Fakat tabii ki Petrograd'daki 'devrim' bu tarz bir şey değildi. Aslında Rusların başkentinin 1917 senesinin 24 Ekim'ini bir sonraki güne bağlayan gece (6-7 Kasım) ele geçirilmesi, Petrograd meclisinde güçlü olmalarına rağmen ülke genelinde pek destekçisi bulunmayan bir siyasi parti olan Bolşevikler tarafından titizlikle hazırlanmış paramiliter bir operasyondu. Lenin'in partisinin popülerliği olmasa bile net bir gündemi vardı: Savaşı derhal bitirmek için ne gerekiyorsa yapmak. Bolşevikler savaş için tek taraflı ateşkes anlamına gelen 'barış kararnamesini' yayınlayarak, aslında I. Dünya Savaşı'nı Rusya'nın düşmanlarına bırakmış oldu. Rus ordusundan geriye kalan birliklerin başkumandanı olan General Nikola Dukhonin, Bolşeviklerin ateşkes emrine uymayı reddedince (buna askerlerin düşmanla 'kardeşlik kurması' gibi fesat bir talimat eşlik etti), Lenin onu 'karşı-devrimci' olmakla suçladığı bir telsiz mesajını tüm birliklere gönderdi. (Mesajın ne demek istediğini çok iyi

kavrayan isyancı bir ayaktakımı, Aralık başında Dukhonin'i linç etti).[9] Bolşeviklerin Çarlık ordusuna vurduğu son darbe 'toprak kanunnamesi' oldu. Bu karar, köylü askerlerin 'toplumsallaştırılmış' arazilerden kendi paylarına düşeni almak için, orduyu terk ederek evlerine koşmaları dışında bir işe yaramadı. Kafkas ordusunun şerefli *muzhiklerinin* Osmanlılara karşı kazandıkları zaferlerin hükmen mağlup sayılmasından hoşnut kalmamış olmaları muhtemeldir. Aslında askerler komitesi 8 Kasım 1917'de aldığı kararda, Bolşevik darbeyi 'hukuka aykırı' olduğu için şiddetle lanetlemişti. Fakat köylülerin toprağa o muazzam hücumu başlamışken, çok az kimse uzaktaki Anadolu'da kalan son askerlerden biri olmak istedi.[10]

O zamanlar henüz yenilmemiş olan Kafkasya Ordusu'nun hayret verici şekilde 'kendi kendini terhis etmesini' anlamlandırabilmek için, Bolşevizm ile Almanların dış siyaseti arasındaki yakın ilişkiye bakmak gerekir.[11] Wilhelmstrasse'nin, Lenin'i Nisan 1917'de İsviçre'den Petrograd'a Rusların savaş seferberliğini baltalamak amacıyla gönderdiği açıktır. Lenin, Rusya'ya varmadan evvel Bolşeviklerin tam anlamıyla bir gazetesi bile yokken, onun gidişinden sonraki birkaç gün içinde *Soldatskaia Pravda* (cephe arkasındaki askerler ile gönüllülere yönelikti), *Golos Pravdy* (denizciler için) ve *Okopnaia Pravda* (cephedekiler için hazırlanan) gibi pasifist devrimci üç günlük gazete 100.000'den fazla baskı yapmaya başladı. Bu gazetelerin nasıl finanse edildiğine dair artık şüphe kalmamıştır: Rus birliklerini onların gerçek düşmanlarının Almanlar değil, baskıcı 'kapitalist' yönetimler olduğu gerçeğine ikna etmeye çalışan bu yayınlara fon sağlayan Alman dışişlerinin şimdi Komünist yayınlara akıttığı paranın, 1914'te Oppenheim'ın hazırladığı cihat propagandasına verdiği maddi destekten aşağı kalır yanı yoktu.[12]

Bolşeviklerin Kasım ayında yönetimi ele geçirmesi, Almanlar için yatırdıkları parayı hemen geri alma imkânı yarattı. Lenin 'barış kararnamesini' pekiştirmek için, 25 Kasım 1917'de Alman genelkurmayına bizzat telgraf çekerek, en küçük bir önkoşul dahi öne sürmeden çok açık bir dille ateşkes talep etti (bunu Troçki'nin bir sonraki gün Rusya'nın ateşkes ilan ettiğini kamuoyuna duyurması takip etti).[13] 'Toprak kanunnamesi' yüzünden birçok kimsenin askerliği bırakmasıyla cephede iyice azalan moralden geriye kalanı,

Bolveşiklerin süratle yeni bir devrimci ordu (Kızıl Ordu) kurmak amacıyla Rus ordusunun birliklerini bilfiil dağıtma kararı yok ederken, Lenin sanki Almanları ülkeyi teslim almaya davet ediyor gibiydi.[14] Bunlar yetmezmiş gibi, Troçki'nin İtilaf devletlerinin mahut 'gizli anlaşmasını' yayınlaması, Rusya'nın yayılmacı savaş gayelerini uluslararası kamuoyuna taşıyınca, Anadolu'yu almak için yapılan askeri harekâtların tüm dayanağı yıkılmış oldu. (Bolşeviklerin savaş karşıtı popüler sloganlarından biri, 'Biz Çanakkale Boğazı'nı istemiyoruz' şeklindeydi.)[15] Bir zamanların kudretli ordusunun çöküşü o kadar dramatik oldu ki, Lenin'in Rusya'ya gidişini ayarlayan Almanlardan bazıları, onun Rusların savaş seferberliğini ne kadar saldırganca baltaladığını görmekten utanç duydu. Devlet Bakanı Kühlmann ile Stockholm'deki Bolşevik Yabancı Misyon arasındaki bağlantıyı sağlayan Kurt Riezler, tüm operasyonun iyi gitmesinden kaynaklanan sevinçlerini, toplum içindeyken saklamaları hususunda dışişlerindeki meslektaşlarını açıkça uyardı.[16]

Rus ordusunun Bolşeviklerin hükümeti devirmesinin ardından şaşırtıcı bir hızla çözülmesi, Almanları bile hayrete düşürdü. Fakat bu tesadüfen olmamıştı. 4. bölümde gördüğümüz üzere, savaşın başından beri Alman dışişlerinin en önemli hedeflerinden biri, Çarlık ordusunu devrimci propagandalarla yıpratmaktı. Otto von Wesendonck, Müsteşar Zimmermann'ın dışişlerine bağlı olan sabotaj bürosu için 16 Ağustos 1914'te hazırladığı 'İslami-Yahudi Bölgelerde Gerçekleştireceğimiz Devrimci Eylemlerin Bildirisi' adlı raporda, çara düşman olan sürgündeki Yahudi ağırlıklı gruplar vasıtasıyla karışıklıklar yayma fikri ile İngilizleri devirmek için planlanan cihat stratejisini bir araya getirmişti.[17] İkinci girişim harcanan onca paraya rağmen başarısızlığa uğramış olsa da, ilk fikrin amacına ulaştığına şimdi tüm dünya şahit olmuştu. Ekim Devrimi, 1916'da Osmanlıların başına gelen faciadan sonra, Osmanlı-Alman cihadına yeni bir soluk getirdi. Wesendonck'un Wilhelmstrasse tarafından özel bir temsilci olarak gönderildiği Tiflis'ten bizzat bildirdiği gibi, Lenin'in yaptığı darbeden sonraki ilk zafer havası içinde 'Çin'e kadar uzanan bir Alman karayolu fikrine bile artık fantezi gözüyle bakmamak gerekirdi'.[18]

Almanların bu güzel hayallerine karşın ortada bazı ciddi sorunlar vardı. 18. bölümde değindiğimiz gibi, Berlin ile Bâb-ı Âli arasındaki güven çok azalmıştı. Osmanlılar doğudaki ezeli düşmanlarının çöküşünden fevkalade istifade etmiş olmalarına karşın, bunun gerçekleşmesine pek katkı sağlamış değillerdi. Ne 2. Ordu ne de 3. Ordu, 1917'deki tek bir ciddi harekâtın başardığı kadar şeyi ortaya koyabilmişti. Ruslar, doğu Anadolu'da değil, doğu Avrupa'da ve Almanların durmak bilmez ilerleyişi sonucu dağılmıştı. Bu ilerleme Petrograd'da panik yaratmış ve Almanların desteklediği Bolşevik isyanlarının yolunu açmıştı. Osmanlıların kendileri de çok iyi biliyor olmalıydı ki, Kafkasya Ordusu'nun kazara dağılıyor olmasının sebebi, yalnızca Çarlık ordusundaki genel yıkımdan kaynaklanan sızıntıyla ilgiliydi. Ayrıca, Almanlar büyük zaferlerinin ganimetlerinden Osmanlıların pay almasına izin vermezlerse onların nefretini kazanacaklardı. Ekim Devrimi ile ilgili haberler Kasım ayı ortasında Bâb-ı Âli'ye varır varmaz, *Sabah* ve *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler 'doğu Anadolu ile Transkafkasya'da kaybedilen toprakların hemen geri kazanılmasının' avukatlığını yüksek sesle yapmaya başladılar.[19] Normal şartlarda kolay kolay heyecana gelmeyen Talat Paşa bile Rus Devrimi'nin 'Osmanlıların doğu imparatorluğunu hayata geçirmek için kapı açtığını' düşündü. Bitlis, Erzincan, Erzurum, Muş ve Trabzon'un geri kazanılması ve 1914'teki savaş öncesi duruma dönülmesi Osmanlılar için artık yeterli gelmiyordu: Milliyetçi Türkler, 93 Harbi esnasında Rusların aldığı Batum, Ardahan ve Kars'tan oluşan *Elviye-i Selâse*'yi şimdi geri istiyordu. Almanya'nın yeni Bâb-ı Âli Büyükelçisi Kont Johann Heinrich von Bernstorff, Aralık ayına kadar birçok şey duydu. Büyükelçi, Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerinin başlamasından sadece üç gün önce; yani 17 Aralık 1917'de Berlin'i Osmanlıların şark usulü pazarlıklarına müsamaha göstermemesi yönünde uyararak önceden tedbir aldı.[20]

Berlin'in Osmanlıların Kafkasya üzerindeki taleplerini karşılamaya sıcak bakmamasının arkasındaki tek sebep, müttefikinin baskı yaparak bir şeyler koparması karşısında artan tahammülsüzlüğü değildi. Batı cephesinde tanklar, kamyonetler ve uçak-

ların oynadığı önemli rolün gittikçe artmasına bağlı olarak Almanlar petrole daha çok muhtaç olmaya başladı. Fransızlar ve İngilizler, Basra Körfezi'ndeki Abadan petrol rafinerisiyle Amerikalıların devasa rezervlerinden (ABD, Nisan 1917'de 'bağlaşık' güç olarak İtilaf devleri safında savaşa girmişti) faydalanabilirken, İttifak devletlerinin Galiçya'daki petrol sahaları geri çekilmekte olan Rus ordusu tarafından tahrip edilmişti. Şu an için ellerinde kalan tek kaynak olan Romanya'daki Ploesti petrol sahası ise İngiliz sabotaj timinin Kasım 1916'daki saldırısı yüzünden ağır hasar almıştı. Kuzey Mezopotamya'da çok büyük petrol kaynakları olduğu doğruydu ama Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesinden sonra bunlar İngiliz denetimine geçmişti. Rusya'nın çöküşünden sonra gözler Bakü'deki petrol sahalarına çevrilmişken Almanların Hazar'da Osmanlılara yenilmeye hiç niyeti yoktu.*[21] Berlin, Rusların 1877'de Osmanlılar'dan silah zoruyla aldığı Batum'u Bâb-ı Âli'ye geri kazandırma konusunda da istekli değildi: Bu Karadeniz limanının yönetimi kime geçerse, Hazar petrolünün Avrupa pazarlarına ihraç edildiği yer olan Transkafkasya'daki petrol borularının kritik önemdeki bitiş noktası da onun denetimine girecekti. Boru hatlarıyla demiryolunun birbirine paralel olarak Tiflis'e doğru uzandığı Bakü ile Batum arasındaki bölgenin Gürcü halkı, coşkulu Alman taraftarları olarak biliniyordu. Mezopotamya'nın İngilizlerin eline geçmesiyle kayserin Berlin-Bağdat düşü son bulduğu için, Almanların dünya liderliği stratejisinde şimdi Transkafkasya tren yolu ve boru hatları merkezi bir öneme sahip oldu. Böylelikle Alman planlarının ekseni Pomiankowski'nin formüle ettiği gibi 'Karadeniz boyunca ilerledikten sonra Batum, Tiflis ve Bakü'ye kıvrılarak İran ve Afganistan'a varacak' şekilde olacaktı.[22]

Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı temsilcileri Bolşevik Rusya'ya cezai barış şartlarını uygulatmak için 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'a vardıklarında Transkafkasya konusu, İttifak devletleri arasında kalmış olan azıcık nezaketi de ortadan kaldırır gibi oldu.

---

* Alman dışişleri, Bolşevik darbeden sonra Bakü'deki petrol rezervleri için tafsilatlı bir tetkik çalışması yaptırdı.

6 Brest-Litovsk ve Almanların hayal ettiği imparatorluk, 1918

Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık eyaletlerini Rus İmparatorluğu'ndan söküp almak konusunda anlaşmaya varmak pek zor olmadı. Ukrayna tahılları İstanbul ve Viyana'ya gelmeye devam ettiği müddetçe, Osmanlılar ve Avusturyalılar –her ikisi de gıda kıtlığının baskısını hissetmeye başlamıştı- işgal işinin büyük kısmını Almanlara bırakmakta ve onların yeni uydu devletler oluşturmasına müsade etmekte bir sakınca görmemişlerdi.

Konu Kafkasya olunca işler değişecekti. Bâb-ı Âli, doğu Anadolu ve Transkafkasya'nın denetimi için Rusya ile asırlardır ölüm kalım mücadelesi içinde olmuştu. 17. yüzyıldan beri gelişmeler genellikle Rusların lehine olsa da, yüzlerce muharebe kazanılmış, kaybedilmiş, sınırlar defalarca değişmiş; bir doğuya bir batıya kaymıştı. İki asır boyunca yenik düşen Osmanlılar için -eğer Almanlar bunu yapmalarına izin verirse- şimdi intikam alma vaktiydi. Bakü şehri, kalabalık Azeri Türk nüfusunun yanı sıra Hazar kıyısına ve onun ötesindeki Orta Asya'nın Türkî halklarına açılan limanlarıyla Bâb-ı Âli için olduğu kadar, Berlin için de parıltılı bir mükâfattı. İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderleri özellikle de Osmanlıların ihtiyaç duyduğu petrolün açık pazarlardan güç bela ithal edilmesinden sonra, bu maddenin modern savaştaki stratejik öneminden habersiz değildi. Tek düşü Orta Asya steplerini at sırtında fethetmek olan Turancılık efsanesine körü körüne bağlı romantiklerle uzaktan yakından ilgisi olmayan Enver Paşa, Hazar petrollerinin Osmanlıların geleceği için arz ettiği önemi dikkatle tarttı. Paşanın adı Almanların maşa olarak kullandığı saf biri olarak çıkmış olabilirdi, ama o bunun tersine Almanların Hazar petrollerini Osmanlılara vereceği konusunda onlara güvenmeye hiç hevesli değildi. Uğruna mücadele edilen şey bu kadar büyük olduğu için her iki taraf da kolay pes etmeyecekti.[23]

Brest-Litovsk görüşmelerindeki tek ihtilaflı konu elbette Bakü petrolleri değildi. İttifak devletleri Kafkasya'nın siyasi geleceğiyle ilgili anlaşmazlıklarla uğraşmadan önce, ilk olarak Rusların orayı teslim etmesini sağlamalıydı. Bolşevikler, Rus ordusunun savaş gücünü tahrip etmek için pek fazla zaman harcamazken onu imzalayan hükümeti küçük düşüreceği şüphesiz olan bu Kartaca barışını tasdik etmek için acele etmeyeceklerdi. 'Enternasyona-

listler' savaşı durdurmak için yaptıkları çağrı duyulur duyulmaz askeri isyan-devrim taklitlerinin tüm Avrupa'yı etkisi altına almasını umarken, Bolşevikler zamanın kendi lehlerine işlediğini düşünüyordu. Bu bağlamda Troçki, 'Almanya, Avusturya-Macaristan ve aynı şekilde diğer İttifak devletlerinde işçi birliği partilerini harekete geçirme umuduyla barış müzakerelerine başladık. Bu yüzden Avrupalı işçilere... Sovyet Devrimi'ni... ve özellikle onun barış politikasını anlayacak kadar zaman tanımak için müzakereleri mümkün mertebe yavaşlatmak zorundayız,' yollu bir açıklama yapmıştı.[24]

Troçki'nin muharip güçlerin birbiri ardına Rus-modeli devrimler yaşayacağına dair umutları gerçekleşmemiş olabilirdi. Yine de İttifak devletlerinin direttiği ağır barış şartları göz önüne alınınca, müzakereleri sürdüren Bolşevik gruba oyalama taktiklerine başvurmaları için baskı yapması mantıklıydı. Almanlar, Rusya'nın Avrupa'daki en müreffeh eyaletleri olan Finlandiya, Baltık eyaletleri (sonradan Estonya, Litvanya ve Letonya olarak bilineceklerdi), Polonya ve Ukrayna'yı ondan koparmak istiyordu. Osmanlıların Rus birliklerinin derhal Kafkasya'dan geri çekilmesini talep etmesi, oraları istila etmek için bir girizgâh yaptıkları anlamına geliyordu. Adolf Joffe'nin başkanlık ettiği Rus heyet tahmin edileceği üzere, Brest-Litovsk'un ilk haftası boyunca kem küm ederek zaman geçirdi ve böylesi bir anlaşmayı imzalamadan 28 Aralık'ta Petrograd'dan ayrıldı.

Lenin'i iktidara getiren devrime bizzat destek sağlamış olan Almanlar, Bolşeviklerin kaçamak cevaplar vermesini bir noktaya kadar hoş görmeye razıydı. Wilhelmstrasse müzakerelere katılması için İtilaf devletlerine (Lenin rejimini Almanların kukla hükümeti gibi gördükleri için resmi olarak onu tanımayı reddetmişlerdi) 4 Ocak 1918 tarihine kadar mühlet vermişken, Berlin için Brest-Litovsk görüşmelerinin Aralık ayındaki ilk oturumunda bir uzlaşmaya varmış olmak şart değildi. Bu son başvuru tarihi gelip geçtikten sonra Brest-Litovsk'ta Ocak ayı görüşmeleri Almanların acele edilmesi için daha büyük baskı yapmasıyla başladı. Bolşevikler tabii ki daha önce olduğu gibi işleri ağırdan alma niyetindeydi, fakat diğer taraftan da Almanları kızdırmamak için

görüşmeleri ciddiye alıyormuş gibi görünmeleri gerekiyordu. Joffe'nin, Bolşevik rejimin Dışişleri Bakanı Lev Troçki'ye izah ettiği gibi 'kendisini müzakereleri yavaşlatma suçlamasından aklamak için bu işi bir başkasının yapması gerekecekti'. Onun ne demek istediğini hemen anlayan Troçki müzakereleri yürüten Bolşeviklerin heyetinde bizzat görev almak üzere 8 Ocak 1918'de Brest-Litovsk'a gitti.[25]

Troçki'nin Brest-Litovsk'taki oyunculuk performansı onun siyaset yapma efsanesinin ayrılmaz parçası oldu. Muhataplarını açgözlü emperyalist tutumları ve riyakârlıkları yüzünden 'midesini bulandırmakla' suçlayan sonu gelmez nutuklarını dinlemeye mahkûm eden Troçki, onları gittikçe daha çok çileden çıkardı. Almanları uydu devletlere referandum ya da bağımsızlıklarını ilan edip etmeme hakkı vermek yerine, Rus topraklarını alenen 'ilhak etmek' ile suçlamayı inatla sürdürmesi bilhassa can sıkıcı olmuştu. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Czernin 'bu canavarla yapılan sonu gelmez ahlaki söz düellolarından' o kadar usanmıştı ki, 'Charlotte Corday'in Troçki'ye suikast düzenlemek üzere sahnede belirdiği fantezilerini günlüğüne yazmıştı.*[26] 1917'de Wilhelmstrasse'nin Lenin'e verdiği desteği denetleyen Alman Devlet Bakanı Richard von Kühlmann, Czernin'e nazaran Troçki ile daha dostane olmanın yolunu bulmuştu.**[27] Kühlmann, Ludendorff ve Almanların diğer yüksek rütbeli askerlerinden farklı olarak savaşın sona ermesiyle gerçekten ilgileniyordu. Çünkü kayserin idaresinin, halkı bir yıl daha savaşmaya ikna edebileceğini düşünmüyordu ve haberdar olduğu Ludendorff'un batı cephesindeki gözü kara saldırı planlarından bilhassa kaygı duyuyordu. Kühlmann bunlara rağmen Brest-Litovsk'taki Ludendorff'un irtibat subayı General Max Hoffmann'ı kontrol edemiyordu. Alman birliklerinin doğu cephesi kumandanı olan Hoffmann,

* Charlotte Corday, Jean-Paul Marat'ı öldürmekle kötü bir şöhret edinen bağnaz ve kana susamış Fransız devrimciydi ve Robespierre'nin terörü sırasında alkışlara mazhar olmuştu.

** Kühlmann, Osmanlıların isteklerine de daha samimi yaklaşmıştı. Osmanlıların 1877'deki toprak kayıplarının geri kazanılması taleplerini üstü örtük bir şekilde geri çeviren Bernstroff'un aksine, Hakkı Paşa'ya '[oraları] geri alabilirseniz çok seviniriz ama bu zor olacaktır,' demişti.

müzakerelerdeki herkesi (ve olayların gidişatıyla ilgili gazete haberlerini okuyanları) 12 Ocak 1918'de sözünü sakınmadan yaptığı eleştirilerle kandırırken aslında şimdiye kadar işgal edilmiş olan Rus topraklarından askerlerini çekmek gibi bir niyet taşımıyordu. Hoffmann'ın tiradından sonra Kühlmann bile tüm iyi niyetlerine aykırı olmasına rağmen, Almanya'nın '[barışa] karar verildikten bir sene sonra bile birliklerini işgal edilmiş yerlerden geri çağırmayacağını' Troçki'ye itiraf etmek zorunda kaldı.[28]

Troçki altı gün sonra Petrograd'a kesin bir zaferle döndü. Bu onur kırıcı anlaşmayı imzalamamak için zaman kazanmakla kalmamış, ayrıca artık ordusu olmayan bir ülkeyle [Rusya] neden hâlâ savaşıyor olduklarını gittikçe artan bir sabırsızlıkla dile getiren kendi halklarının eleştirileri karşısında, devlet yöneticilerinin açıklama yapmak zorunda kaldığı İttifak güçlerini de derinden utandırmıştı. Troçki'nin rahatsız edici olduğu kesindi, ama bir takım dâhice özellikleri de vardı. Ondan başka kim uygulanması mümkün olmayan ama kulağa hoş gelen 'ne savaş, ne barış' şeklindeki teorik doktrini öne sürebilirdi ki? Brest-Litovsk müzakereleri Şubat ayında yeniden başlatılırken Troçki'nin duruşunu tanımlayan bu doktrin, Rusların aslında teslim olmadan yine savaş ilan edebileceği ve 'tüm cepheler için terhis' emri verebileceği anlamına geliyordu. Hoffman, Troçki'nin bu garip teklifini 9 Şubat'ta duyduktan sonra o kadar allak bullak oldu ki ağzından sadece tek kelime çıkabildi: *Unerhört!* (Olmayacak şey!). Müzakerelerdeki bu şaşkınlık ifadesi kadar akılda kalan bir başka sözü ise henüz tanınmamış Lenin hükümeti nezdinde ABD'nin irtibat subayı olan Albay Raymond Robins, Troçki için sarfetti: 'Aşağılık bir orospu çocuğu, ama İsa'dan sonra gelmiş geçmiş en büyük Yahudi'. Robins memnuniyetle şunu da ekler: 'Troçki'yi Alman genelkurmayının getirdiği doğruysa, aslında bir limon getirmişler'.[29]

Almanlar nasıl birisini getirmişti? Tıpkı Hoffmann'ın Ocak ayında yaptığı uygunsuz eleştirisinin Bolşeviklerin 'barış' propagandasına yeni bir malzeme vermesi gibi, Troçki'nin Şubat'taki kimseye bir şey ifade etmeyen 'ne savaş, ne barış' hamlesi de İttifak devletlerinin hepsinde karşılıklı bir nefret yarattı. Bunun bir

blöf olup olmadığı kolaylıkla ortaya çıkacaktı. Bolşevikler tüm cephelerde Rus ordusundan geriye kalan birlikleri gerçekten terhis edeceklerse neden sadece mütareke hattına gitmiyorlardı? Etrafı kuşatılmış olan Avusturyalıların saldırıya geçemeyeceği kesindi, ama Baltık vilayetleri ile Ukrayna'yı şu anda alabilecek olan Almanlar, için tüm bu durum gayet avantajlı görünüyordu ve bunu askeri tarihteki en alışılmadık yollardan birini izleyerek hemen değerlendireceklerdi.* Troçki, Hoffmann'ı alaya almış olabilir, ama son gülen general olacaktı. Daha sonra kaleme aldığı notlarında Şubat seferini şöyle tanımlayacaktı: 'Bu benim şimdiye kadar gördüğüm en komik savaş... Trene makineli tüfekler ve bir top parçasıyla birlikte birkaç piyade koyup, bir sonraki istasyona ilerliyorsunuz. Orayı ele geçirip Bolşevikleri tutukluyorsunuz ve diğer müfrezeyi trene bindirip yola devam ediyorsunuz. Bu yöntem her halükarda çok acayip görünüyor'.[30] Hoffmann, Troçki'yi entelektüel zeminde de alt edercesine, yaptığı beyanda 'Troçki'nin teorileri gerçekler karşısında ayakta duramaz' ifadesini böbürlenerek dile getiriyordu.[31]

Hoffmann'ın başı çekmesinde sonra, Enver Paşa da hiç zaman kaybetmeden Osmanlı 3. Ordu'suna taarruz emri verdi. Osmanlılar, Almanlardan çok az daha yavaş ilerleyerek, 14 Şubat'ta Erzincan'ı, on gün sonra Trabzon'u ve 12 Mart'ta Erzurum'u tekrar ele geçirdi. 3. Ordu, Nisan'ın ilk haftasına kadar Ardahan ile Enver Paşa'nın Ocak 1915'teki felaketine sahne olan Sarıkamış'ı geri aldı. Osmanlılar karşılarında Kafkasya Ordusu olmayınca pek korkuya kapılmadan, Rusların üç senede ele geçirdiği yerleri iki aydan kısa bir süre içinde geri alıp, 1914'teki sınırlarına (azıcık daha ileri giderek) kavuştular.[32] Almanlar, Troçki'nin oyalama taktikleriyle o kadar çileden çıkmış durumdaydılar ki, Enver Paşa'nın birlikleri ilerlemeye devam ederken, Osmanlıla-

* Ukrayna'nın barış komisyonu delegeleri 8 Şubat tarihinde İmparatorluk Almanya'sı ile Brest-Litovsk'ta Moskova'dan bağımsız bir 'barış' anlaşması imzaladı. Bolşevikler bir önceki gün Kiev'i ele geçirdiği için Ukraynalılar bağımsızlık iddialarını dile getirseler de aslında Almanların himayesini kabul etmek durumunda kaldılar. Hoffmann, Almanya'nın koruyuculuğu çerçevesinde Ukrayna'ya ilerlemeyi ve oradaki tüm Rus birliklerini dışarı atmayı umuyordu.

rın genişlemesi karşısında daha önceki tüm konumlarını unutup gitmişlerdi. Almanlar, Osmanlıların bu son taarruzlarını protesto etmek bir tarafa, 23 Şubat 1918'de Bolşeviklere gönderdikleri ültimatomda 'Rusya, doğu Anadolu vilayetlerini hızlı ve düzgün bir şekilde Osmanlı Devleti'ne geri vermeyi sağlamak için elinden gelen her şeyi yapmalıdır' yönünde bir talepte bulundular. Buna ilaveten, Lenin rejiminin kapitülasyonları kaldırmayı kabul etmesi konusunda ısrar ettiler. Almanlar, Bolşeviklerin 3 Mart 1918'de imzaladığı son Brest-Litovsk Anlaşması'na 'Ardahan, Kars ve Batum vilayetleri aynı veçhile ve hiç gecikmeden Rus birliklerinden temizlenmeli' şartını ilave etmek suretiyle, Enver Paşa'nın 1877'deki sınırın geri kazanılması talebini dolaylı olarak kabul etmiş oldular.[33] Bu gelişmeyi Osmanlıların Kafkasya'ya girmelerine izin verilmesi olarak yorumlayan Enver Paşa, kardeşi Nuri Bey'i Libya'dan geri çağırarak 3. Ordu'yu Hazar'a doğru son sürat ilerletme görevini güvendiği birine teslim etti.[34] Bu suretle, 'İsa'dan sonraki en büyük Yahudi' cihadın Kafkasya'da ortaya çıkmasına yardım etmiş oldu.

Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun eski sınırlarını geri kazanmak için Almanlardan izin almasına elbette gerek yoktu. Troçki'nin 'ne savaş, ne barış' oyununu sahneleyerek Almanların sabrını taşırmasından çok önceki bir tarih olan 23 Ocak'ta Enver Paşa, 3. Ordu'nun yapacağı bir taarruz için hazırlıklara başlanmasını emretmiş, iki piyade tümeni ile 120 motorlu aracı Karadeniz üzerinden Giresun'a göndermişti.[35] Osmanlı hücumunun kaldığı yerden yeniden başlamasının stratejik bir önemi vardı: 11 Ocak 1918'de Lenin ve Stalin'in birlikte imzaladıkları 'Ermenistan' kararnamesi doğu Anadolu'nun Osmanlı yönetimi altına girmesi yerine, kendi kaderini tayin etmesini öneriyordu. Troçki, Brest-Litovsk'ta oyunculuk kabiliyetlerini kullanarak kaçamak cevaplar verirken, Bolşevikler Osmanlıların ilerleyişine karşı koymak niyetiyle önceden Kafkasya'daki Çarlık ordusunda savaşmış olan 100.000 Ermeni'yi hızla silahlandırıp memleketlerine geri gönderiyordu. Moskova'dan sızan pasifist söylemlere rağmen, başta Talat Paşa olmak üzere Bâb-ı Âli'deki siyasetçileri 'Rusların eskiden ne ise şimdi de o olduğuna' ikna eden, bu Er-

meni yanlısı girişim oldu.[36] Ermeni milis grupları intikam almak için Osmanlı piyadelerinin üzerine doğru ilerlerken, bu askerler özellikle de çekilmekte olan Çarlık ordusundan geri aldıkları şehirlerin çoğunda şahit oldukları korkunç manzaralardan sonra herhangi bir motivasyon eksikliği çekmiyordu. Osmanlılar, Erzincan'dan 'neredeyse tüm su kuyularının Müslümanların cesetleriyle dolu' olduğu yönünde rapor yazdı.[37] Bu mezalimlerin çoğunu büyük ihtimalle Rus askerleri yapmış olabilir, ama aynı şeyi Bakü için söylemek mümkün değildir: Söylenenlere göre 31 Mart-1 Nisan 1918 tarihinde burada binlerce Müslüman Azeri, Ermeni çeteleri tarafından katledildi. Bakü'nün kan gölüne dönmesinin Azeri çetelerin Çarlık ordusunun çoğu Rus olan silahsız askerlerinden binlercesini öldürdüğü Ocak ayındaki 'Şemkir kıyımına' misille olarak yapıldığı düşünülmüş olabilir.[38] Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki şiddet olaylarının bu son raundunda ayıplanması gereken taraf her kim olursa olsun Osmanlılar, ihtiyaç anında Azeri 'kardeşlerini' kolay kolay terk etmeyecekti. Osmanlı ordusunun Kafkasya Komutanı Vehib Paşa, 1914'te sınırın ötesine geçmelerine meşruiyet sağlamak için Rus karargâhına gönderdiği telgrafta, 'Ermeniler, Osmanlı Müslümanlarına zarar vermek ve onları yok etmek için kararlıydı' ifadesine yer verdi.[39] 25 Nisan 1918'de Kars'ın düşmesiyle birlikte 1878'deki Berlin Konferansı'nda Rusların son fethettiği yerin de geri dönmüş olması İstanbul için tarihi bir olaydı. Osmanlılar Arabistan, Mezopotamya ve Filistin'i kaybetmiş olsalar bile, tıpkı Enver Paşa'nın düşlediği gibi şimdi 1877 sınırlarını tam olarak geri kazanmışlardı.

Osmanlılar kazanımlarını emniyete almak için Kars'ta dursalar ve Anadolu ile Trakya'daki savunmalarını güçlendirmiş olsalardı, Enver Paşa yaşayan en büyük Osmanlı olarak tarihe geçebilirdi.* Fakat bu elverişli koşullar içinde durma kararı almak onun fıtratındaki her şeye aykırı olurdu. O Sarıkamış'ta engeller-

* Ludendorff, Almanların Doğu cephesindeki zaferinin ardından batıda son bir büyük taarruz yapmak için her şeyi riske atmak yerine, Kühlmann'ın tavsiyelerini dinleyip İtilaf devletlerinden barış talep etseydi, benzer şekilde o da 'yaşayan en büyük Alman' unvanına layık görülebilirdi.

le karşılaştığı zaman her şeyi riske atmıştı. Dolayısıyla, daha önce Çarlık ordusunun tüm Kafkasya kanadının karşısına dikildiği bu yerde şimdi az sayıdaki Ermeni ve Gürcü milisle karşı karşıya gelmekten hiç çekinmeyecekti. Diğer taraftaysa, Osmanlı diplomatları 22 Nisan'da bağımsızlığı ilan etmiş olan 'Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ne' şimdi Batum'da barış şartlarını dayatıyordu. Brest-Litovsk Anlaşması'ndan daha ağır koşulları olan bu anlaşmada, 'Osmanlıların Transkafkasya demiryollarını serbestçe kullanması ve Azerbaycan hükümeti iç istikrarı ve ulusal güvenliği için gerekli gördüğü takdirde, Osmanlı Devleti'nin onlara askeri destek sağlaması' gibi maddelere yer verilmişti.[40] Tehdit çok açıktı. Osmanlılar, ister davetle ister işgalle olsun, Transkafkasya ve Bakü'yü alabilirdi.

Enver Paşa'nın saldırgan manevraları diğer devletleri, bilhassa da onun Alman müttefiklerini bölgedeki çıkarları için hareket geçirmekten geri kalmadı. Troçki'nin Şubat'taki nutuklarını dinlemek zorunda kalırken üzerlerine çöken Osmanlı yanlısı havadan uyanıveren Almanlar yeniden alarm durumuna geçtiler ve aslında Hazar'a en az Osmanlılar kadar yakın bir mesafede bulunuyorlardı. General von Lossow, Osmanlıların neler yaptıklarını gözetlemek için Batum'a gönderilirken, silahlı Alman demiryolu mühendislerinden oluşturulan bir grup Bakü-Tiflis hattını denetlemek için önden yollandı. Almanlar, *Drang nach Osten* planının stratejik hedefleri olan Kahire ve Süveyş Kanalı'nın yerine Bakü petrol sahaları ve Hazar'ı koymuş olduklarını beyan edercesine, Kafkasya'daki operasyonların askeri kanattaki en yetkili kişisi olan Albay Kress dışında hiç kimseyi resmi olarak Tiflis'e tanıtmadılar.[41]

Mezopotamya ve Filistin yenilgilerinin gerginliğini zar zor kaldıran Osmanlı-Alman ortaklığı, tam da Kafkasya'da zafer yakınken raydan çıkma tehlikesi yaşıyordu. Kress, Osmanlıların ilerlemesine çomak sokmak için hiç zaman kaybetmeyerek bulabildiği her Almanı Transkafkasya demiryolunu korumakla görevlendirilen yeni Alman-Gürcü taburuna sevk etti. Bunlardan bir kısmını yakınlardaki savaş esiri kampından diğerlerini ise hiç Almanya'da bulunmamış olmalarına rağmen Almanca konu-

şulan bölgelerde ikamet eden sivillerden toplamıştı. Emekli bir askerin hatıratına yazdığı gibi, Gürcüler için 'Alman kelimesi... kurtuluşu simgeliyordu'.[42] Kress sanki orayı işgal etsinler diye Osmanlılara meydan okurcasına, çok doğru bir zamanlamayla 27 Mayıs 1918'de, Gürcistan'ın –Alman himayesi altında- bağımsız bir cumhuriyet olduğunu Tiflis'teki belediye konağından ilan ediyordu. Almanya ve Gürcistan bayrakları şimdi bölgedeki tüm önemli tren istasyonlarında yan yana dalgalanıyordu. Gürcistan'ı sadece Bakü ile onun petrollerine açılan hayati bir Transkafkasya kapısı olarak değil, aynı zamanda önemli bir manganez kaynağı (Kress, Almanların bu maden üzerindeki haklarını şimdiden yazılı güvence altına almıştı) olarak gören Ludendorff birden şevke geldi: Osmanlı savunmasında görev yapmak üzere Suriye'de bulunan tüm Almanları geri çağırarak Kafkasya'ya gönderdi. Ayrıca işgal edilmiş Kırım'da bulunan 217. Piyade Tümeni'nin tamamını Tiflis'te bulunan Kress'in yanına geçirmeyi planladı. İki Alman taburu ve hava kuvvetlerinden alınan küçük bir müfreze derhal Karadeniz üzerinden bölgeye gönderilip Batum'un hemen kuzeyindeki Sohum ile Poti'de karaya çıkarıldı. Bu esnada General Lossow, Brest-Litovsk hattını ihlal eden Osmanlıları protesto etmek üzere Berlin'e varmak için Batum'dan yola çıkıyordu. Bakü için yarış başlamıştı.[43]

Bakü mücadelesi Almanların kazanabileceği bir şey değildi. Vehib Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey hâlâ yoldaydı) 'iyi donanımlı dokuz piyade tümeni' oluşturmasına rağmen sonuçta bunlardan sadece ikisi, yaklaşık 10.000 kişilik bir asker mevcuduyla Bakü'ye sevk edilebildi. Tüm Gürcistan'ı korumak için Kress'in elinde savaşmaya uygun sadece iki Alman bölüğü ile düzensiz birliklerden oluşan en fazla birkaç yüz adam vardı. I. Dünya Savaşı'nda Almanlar ile Osmanlıların birbirlerine ilk defa düşman ateşi açtığı Vorontsovka'da Osmanlıların 9. Kafkasya Piyade Tümeni'nin öncü birlikleri ile 10 Haziran 1918'de karşı karşıya gelen Almanlar işte bunlardı. Kısa süren bu yoğun çatışmayı bozguna uğratarak kazanan Osmanlılar 'çok sayıda savaş esiri' aldı. Tahmin edileceği üzere Almanlar bu duruma çok bozuldular (ve de utandılar). Ludendorff genelkurmay karargâhından yaptığı

uyarıda, Vehib Paşa esirleri Kress'e geri vermediği takdirde Almanların Osmanlı Devleti'nde bulunan tüm birlikleri ile sivillerini geri çağıracağını söyledi.[44]

Osmanlı-Alman ilişkilerinde şimdiye dek yaşanmış en büyük kriz olan Vorontsovka'daki 'skandal' gelecekteki olayların sadece habercisiydi. General Lossow, Batum'daki barış görüşmelerini terk ettikten sonra İstanbul'dayken Avusturya askeri ataşesine, 'Osmanlılar tüm Transkafkasya'ya özellikle de Bakü'deki petrol sahalarına hâkim olmak istiyor,' diye şikâyette bulundu. Lossow ilginç bir şekilde Pomiankowski'ye, Bâb-ı Âli'nin Azerbaycan'ı yönetmesine siyasi bir itirazı olmadığını anlattı. Ona göre sorun daha ziyade Osmanlıların 'ülkeyi yönetecek ve petrol üretimini düzenleyecek yeterlilikte olmaması' idi.[45] Almanların Panislâmcı siyasetinin ardındaki nazik çekişmeler hiçbir zaman Bakü için verilen yarışta olduğu kadar ortaya saçılmamıştı. Berlin için Osmanlılar Doğu'nun kaynaklarını sömürmek üzere faydalandıkları –ve artık son kullanma tarihi geçmiş olan- bir araçtı. Bu fırtınanın merkezindeki esrarengiz şahsiyet Enver Paşa'ydı. Ağustos 1914'te Almanları uzun vadeli bir müttefiklik anlaşması imzalamaya ikna eden şey, onun kaysere Panislâm ateşini körükleme sözü vermesiydi. Sadrazamın Almanların isteklerini reddetmesi üzerine yaptığı fırsatçı hamle ile Osmanlıları aynı senenin sonbaharında savaşa sokan da Enver Paşa'ydı. Berlin'in 1916 ve 1917 senelerinde ortaya çıkan felaketler boyunca Osmanlıların savaş seferberliğine destek olmasının tek nedeni Enver Paşa'nın malum Alman yanlılığına duyulan güvendi. Onun Brest-Litovsk'taki emperyal taleplerine Kühlmann ile Hoffmann'ın isteksizce boyun eğmesinin sebebi de buydu. O yüzden Ludendorff'un işleri yoluna koymak için Enver Paşa'yı göreve davet etmesi normaldi: Kress'in esirlerini salıp Vehib Paşa'yı kovmasını ve Osmanlı-Alman ilişkilerindeki kördüğümü çözmek üzere bölgeye gitmesini istiyordu. Paşanın davranışlarını dizginlemek için ona Batum'da refakat etmek üzere Almanların gönderdiği kişi, Weimar yönetiminin ilk yıllarında genelkurmay başkanlığını görevini üstlenecek olan parlak şahsiyet 'tek gözlüklü sfenks' Hans von Seeckt'ten başkası değildi.[46]

Enver Paşa'nın sorunlara getirdiği çözüm zekiceydi. Gürcistan'ı Kress ve Almanlara bıraktıktan sonra Osmanlı taarruzunu daha güneye kaydırdı. Gücünü ikiye ayırarak birini Ermenistan üzerinden Bakü'ye saldıracak, diğeriniyse kuzey İran'da İngilizlerle savaşacak şekilde düzenledi. Bu yeni strateji Tiflis üzerinden geçecek Transkafkasya demiryolu ile boru hatlarının ana eksenine girmeden onun etrafında dolaştığı gibi, Jön Türklerin giderek yaygınlık kazanan Turancılık akımına; yani Orta Asya, Afganistan, İran ve Kafkasya'daki Türkî halklar ile Osmanlıları birleştirme fikrine de uygun düşüyordu. Enver Paşa sanki tek stratejik hedefi Anadolu, Rusların kontrolündeki Orta Asya ve İngiliz denetimindeki İran (İngilizleri Mezopotamya'dan çıkarma hayalinden henüz vazgeçmiş değildi) üçgeninde Osmanlı yandaşı tampon devletler oluşturmakmış gibi, 1918 senesinde basın kuruluşlarını Turancılığı destekleyen yazılar yazmaları için bizzat teşvik etti. Şu anda Bakü'deki meclise egemen olan Ermeni Taşnaklar ile Rus-Ermeni Bolşevikler Azerbaycan'dan çıkarıldıktan sonra, yeni stratejideki Turancı yay 'tamamen Müslüman bir blok' şeklini alabilirdi.[47] Bu tarz düşüncelerle şekillendirilen ve 'Kafkasya İslam Ordusu' gibi kaygı verici bir isim verilen oluşumla ilgilenmek üzere Enver Paşa'nın biraderi Nuri Bey görevlendirildi ve önderlik edeceği Bakü saldırısı için Transkafkasya'daki Müslümanlardan adam toplamaya başladı.

Enver Paşa'nın Hazar'a doğru ilerlemesi, artık Almanlar işin içinde olmadığı için tam bir İslami cihat gibi görünüyordu ve önündeki ilk hedef olacakmış gibi duran Bakü'deki Ermeni halkı gerçekten tedirgin etmişti.* 31 Mart-1 Nisan 1918'deki kanlı isyanın ardından Bakü'deki Müslüman ahalinin çoğu, bahardaki

* Özellikle de Nuri Bey'in Müslümanlardan gönüllü asker bulmak konusunda yaşadığı sıkıntılar düşünülünce, resmi olarak 'Kafkasya İslam Ordusu' olarak adlandırılan bu oluşumun İslami doğası şüpheli görünüyordu. Bizzat Nuri Bey kendi 'İslami' görevini biraz küçümsemiş olabilir: Askere alma görevlisi, gönüllü bir hocaya 'İslam ordusunda din adamlarına yer olmadığını' açıkça söylemişti. Buna rağmen Enver Paşa ordunun oluşturulmasıyla ilgili olarak verdiği direktifte, başlıca misyonu 'Kafkasya'da İslam'ın çıkarlarına uygun şeyler gerçekleştirip, bölgeyi şer'i hukukun halifesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri menfaatleriyle örtüştürmek' olarak belirtmişti.

kıyımın intikamını almak için Osmanlıların kendilerine yardıma geleceğini önceden tahmin etmiş gibi dağlara kaçtı. Şehirdeki en kalabalık halk Müslümanlar olmasına rağmen yaz ayına kadar orada kalanların çoğu Ermeniler (bunların büyük kısmı mülteciydi ve aralarında doğu Anadolu gibi uzak yerlerden gelenler vardı), Gürcüler ve Ruslar oldu. Osmanlı tehdidine karşı yörenin Bolşevikleri Bakü meclisindeki Taşnaklar ile birlikte hareket ederek, Ermeni ağırlıklı bir Kızıl ordu diyebileceğimiz oluşum için 'on sekiz yaşından büyük tüm gayrimüslim erkekleri' askere aldılar. Haziran ayına kadar bu derme çatma devrimci milis grubu ilerleme halindeki Osmanlılara karşı batıdaki tren yolu boyunca savunma pozisyonu alıp, yol üzerindeki 'elliden fazla Müslüman köyü' ateşe verecek kadar güçlü bir hale geldi. Ermenilerin çoğunlukta olduğu Bakü meclisi, İslam ordusunun şehre hâkim olan tepelerde kamp kurmasından sonra, İngiliz birliklerin davet edilip edilmeyeceğini tartışmak üzere 31 Temmuz 1918'de toplandı. Planlanan şey, General Dunsterville komutasındaki İngiliz birliğinin kuzey İran'daki bir Hazar Denizi limanı olan Enzeli'de onları kurtarmak için karargâh kurmasıydı ve 236 olumsuz oya karşı 259 oyla bu fikir kabul edildi.[48]

I. Dünya Savaşı'ndaki muharebe düzenlerinden hiçbiri Ağustos 1918'de Bakü için yapılan mücadeledeki kadar karmaşık olmamıştır. Tamamen yersiz bir korkuyla Bakü'nün Osmanlıların eline geçmesini Almanların Hindistan'a ilerlemesinin alameti olarak gören şehrin içindeki İngiliz 'emperyalistler', Osmanlı ordusunu bertaraf etmek için devrimcilerle işbirliği yapıyordu. Berlin'deki Sovyet Elçisi Adolf Joffe, Wilhelmstrasse'ye eski müttefiki olan Osmanlıları Bakü'ye saldırmaktan vazgeçirmesi için yalvarıyordu. Almanya, Moskova'nın Hazar'a giriş hakkını kendisine garanti etmesi -ki Lenin bunu hemen yerine getirecekti- şartıyla anlaşmaya vardı. Osmanlıları Bakü'den uzak tutma konusunda Bolşevikler o kadar çaresiz durumdaydı ki, Ağustos ayında imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'na Almanya himayesi altındaki bağımsız Gürcistan maddesinin ilave edilmesine bile ses çıkarmadılar. Almanlar ise anlaşmada belirtilmiş olan Kafkasya sınırlarına -Azerbaycan'ın büyük kısmını kapsayan- 'üçüncü

bir gücün yani Osmanlıların girmesini engellemekle' mükellef kılındı. Almanlar, Osmanlıları Kafkasya'dan uzak tutmalarına karşılık olarak, Moskova'dan 'Bakü'de üretilen işlenmemiş tüm petrol mamullerinin % 25 kotasını sürekli olarak alma' hakkını elde etti.[49] Nuri Bey'in 13 Ağustos 1918'de Enver Paşa'yı bilgilendirdiği gibi aslında Bolşevikler, Hazar ve Volga üzerinden Ukrayna'daki Alman birliklerine petrol göndermeye zaten başlamıştı. Almanlar Hazar'a ilerlemesi için müttefikini kışkırtmak –İngilizlerin korktuğu buydu- şöyle dursun, onun Gürcistan'daki savaş seferberliklerini baltalamak için o kadar canla başla çalışıyorlardı ki, 'Osmanlıların demiryolu ile Batum'dan Tiflis'e asker ve mühimmat sevk etmesini önlemek için bir köprüyü havaya uçuracak kadar ileri gitmişlerdi'. Alman yanlısı olduğu söylenen Enver Paşa için bu bardağı taşıran son damla oldu ve kardeşine herhangi bir Alman birliği karşısına çıkarsa muharebe etmesi için yetki verdi. Osmanlılar kısasa kısas yaparak, Gürcistan sınırındaki bir köprüyü Almanların sızmasını engellemek amacıyla havaya uçurdular.[50]

Almanlar için Bakü muharebesinin hayal kırıklığıyla sonlanacağı önceden belliydi. Şehir meclisindeki koltukları sosyal devrimciler, Ermeni milliyetçileri ve Taşnaklardan oluşan bir koalisyona kaptıran Bakülü Bolşeviklerin çoğu Astrahan'a doğru harekete geçtilerse de, birkaç kilometre ilerledikten sonra yakalanıp hapse atılmaktan kurtulamadılar. Şehir Bolşeviklerden arındıktan sonra Rus sosyalist devrimcileri, Ermeniler ve Dunsterville'nin yaklaşık 1000 kişilik gücü, içinde hiç Alman bulunmayan Kafkasya İslam Ordusu'na karşı onu savunmaya başlarken, Almanlar artık yarış dışı kalmıştı. Nuri Bey'in birlikleri nihayet 15 Eylül 1918'de Bakü'ye saldırdığı zaman (Mart ve Nisan'da Müslümanlara yapılan mezalime misilleme olarak milis birliklerinde bulunan Azerilerin yaklaşık 9.000 Ermeniyi öldürmesine göz yumduktan sonra) bu konuyla ilgili Berlin'e ulaşan haberler aldırışsızlıkla karşılandı.* Alman kuvvetleri batı cephesinde darmadağın olurken, Bakü'nün İngilizler, Bolşevik-

* Çoğu Ermeni, mülteci sandallarına binerek Hazar'ın diğer tarafına kaçtı.

ler, Ermeniler ve Osmanlılardan hangisine gittiğinin Wilhelmstrasse için pek önemi kalmamıştı.

Bakü'nün ele geçirilmesinin Bâb-ı Âli için sadece içi boş bir zafer olduğu kaçınılmaz olarak meydana çıktı. Limni Adası'ndaki Mondros limanında İngilizlerin Osmanlılara dayattığı mütareke koşulları (30 Ekim 1918) yüzünden Osmanlı birliklerinin geri adım atarak Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalması, tüm yaz boyunca Turancılık propagandasıyla heyecanlandırılan İstanbul'daki halk için çok sersemletici bir etki yapmış olsa gerekti. Enver Paşa ve Nuri Bey, Hazar bölgesi için Kafkasya İslam Ordusu kurma işine kendilerini o kadar kaptırmışlardı ki, İngilizlerin Suriye'deki ilerleyişini ya da Bulgaristan'ın, Selanik'te konuşlanmış olan İtilaf birliklerinin Trakya üzerinden Osmanlı başkentine saldırmasının yolunu açacak şekilde, 28 Eylül'de düşmesini pek fark edememiş gibi görünüyorlardı. Enver Paşa'nın Hazar hamlesinin faturası epey kabarık oldu: Osmanlılar, Bakü ve Batum'dan Ardahan ve Sarıkamış'a kadar uzanan yeni kazandıkları yerleri terk etmek zorunda kaldılar ve 1914'teki sınırlarına geri döndüler. En kötü gelişmeyse, İtilaf devletlerinin müşterek kuvvetlerinin 1915 senesi boyunca almayı başaramadığı Boğazlarda bir öğleden sonra mukavemetle karşılaşmadan beliriveren İngiliz filosu oldu.

Londra'nın Mondros Mütarekesi'nin ganimetlerini elinde tutamayacağı kaçınılmaz olarak ortaya çıktı. Çok fazla yayılmış olan İngilizler, Batum'daki küçük bir garnizon hariç olmak üzere Transkafkasya'daki tüm birliklerini 1919 senesinin Mart ayına kadar geri çektiler. O yaz Mustafa Kemal önderliğinde tekrar birleşen Anadolu güçleri, Bolşevikler ile Londra'ya karşı besledikleri müşterek düşmanlık zemininde buluşarak işbirliği yaptılar. Transkafkasya'nın kaderi imparatorluk başkentleri Londra ve Berlin'den çok uzakta belirlenecek, Hazar petrollerini Almanya ve İngiltere'ye kaptırmaya niyetli olmayan bölgedeki anti-emperyalist Bolşevikler ve Anadolu güçleri son sözü söyleyecekti. Türkiye'nin doğu sınırlarını tayin eden anlaşma, batılı güçlerden hiçbirinin bulunmadığı bir görüşmeyle, Ekim 1921'de Kars'ta imzalandı. Buna göre Mustafa Kemal, Batum ve Bakü

üzerindeki hak iddialarından feragat edecek, Sovyetler ise bunun karşılığında Osmanlı'nın Kars ve Ardahan'daki yönetimini tanıyacaktı. Anadolu güçleri bunun için iki yıl daha gayrinizami bir savaş sürdürmek zorunda kalsa da, 1922'ye gelindiğinde Yunanlılara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesini kazandılar (yaklaşık yüz yıl önce Yunanlıların benzer bir savaşta Osmanlıları yenmesi gibi). Böylelikle, Batılı devletlerin zincirlerinden kurtulmayı başardılar ve kapitülasyonları süresiz olarak kaldırdılar. Bu gelişmeler Enver Paşa'nın planları doğrultusunda ortaya çıkmış şeyler olmasa da sonuç itibarıyla Osmanlı'nın, I. Dünya Savaşı enkazından diğer muharip devletler kadar kazanım alarak çıkmış olduğu ortadadır.

Almanların şansı pek yaver gitmedi. Berlin'in Temmuz krizi ve 1914'te savaşın patlak vermesiyle ilgili olarak temel hatalarına dair gördüğümüz şeyler çerçevesinde değerlendirirsek, 1918'de işlerin can alıcı bir şekilde tersine dönmesi fazlasıyla hak edilmiş bir şey gibi görünür. Yine de *Götterdämmerung*'dan öğrenilecek çok şey vardır. Birçok Alman, İttifak devletlerinin yenilgisiyle ilgili olarak zayıf performans sergilemiş müttefiklerinin mesuliyetinin de hesaba katılmasını haklı olarak isterken, en büyük sorumluluk aslında diğerlerini savaşa sürükleyen ülkeye yüklenmelidir. Koalisyon zafer kazanmış olsaydı, Ağustos 1918'de Bolşeviklerle yapılan ek anlaşma koşullarına göre Bakü petrollerinin büyük kısmı da dâhil olmak üzere kazanımların çoğunu Almanlar alacaktı. Osmanlıların, Bakü'yü İngilizlere kaptırana kadar ancak bir ay ellerinde tutabildikleri (İngilizler de sadece birkaç ay denetleyebildiler) düşünülürse, 1918-1919 yıllarında Kızıl Ordu'nun oraya doğru ilerlemiş olması halinde (Bolşevikler gerçekten de Nisan 1920'de şehri aldı) Bâb-ı Âli'nin orayı elinde tutabileceğini tahayyül etmek zordur. Sovyet hükümeti, Alman birlikleri bölgede olduğu müddetçe öyle ya da böyle bir Alman maşası sayılırdı. O yüzden Almanların çöküşünden ilk olarak ve en fazla faydalananlar, bu vesileyle Türklerden dört yıl önce gerçek bağımsızlığına kavuşan Bolşevikler olmuştu.

I. Dünya Savaşı'nın en ilginç ironilerinden biri, *Drang nach Osten* planının başarısızlığının yarattığı boşluğu doldurmanın

Mustafa Kemal'in Türkiye'si ve Bolşevik Rusya gibi iki devlete nasip olmasıdır. Londra'nın Berlin'in kayıplarından faydalanmak için direndiği gayet açıktı; ama Mezopotamya ile Filistin'i elde etmek başta verimkâr bir kazanım gibi görünürken sonra işler tersine dönmüş, buralar İngiltere'ye zenginlikten ziyade baş ağrısı getirmişti. Fakat kayserin Panislâmcı hamlesinin, Müslüman Orta Asya ile Kafkasya'yı Moskova'daki dünyanın ilk aleni ateist rejiminin denetimi altına sokacağını kim tahmin edebilirdi? Ya da Enver Paşa'nın Panislâmcı planlarının Osmanlılardaki hilafeti yıkıp Ankara'daki aşırı laik yönetimin başa gelmesini kolaylaştıracağını kim öngörebilirdi? Bağımsızlık savaşının galibi 'Gazi' Mustafa Kemal kendini kolayca halife ilan edebilirdi. Bunun yerine ülkesine modern çağda yıkımdan başka hiçbir şey getirmemiş olan İslami kurumların kökünü kazımayı tercih etti.

Devasa boyuttaki Osmanlı-Alman kutsal savaşı sonuçta muazzam bir hayal kırıklığı –en azından Almanlar için- oldu. Osmanlı cihadı, Müslümanları İngiliz ve Ruslara karşı Almanlarla omuz omuza verip savaşmak için teşvik edeceğine, İslam âleminde çok derin anlaşmazlıklar yarattı ve artık Londra, Moskova ve Paris bunlardan daha iyi istifade edebilmenin yollarını öğrenecekti. Almanların perspektifinden bakıldığında en kötü görünen şeyse, başta onların aklına gelen ve onlar tarafından geliştirilen Siyonizmin şimdi nefret ettikleri İngiltere tarafından gasp edilmiş olmasıydı. Bunun başlıca sebebi bir zamanlar uluslararası Siyonist hareketin yuvası olan Berlin'in şimdi İslami cihatçılığın ve onun kaçınılmaz sonucu olan antisemitizmin ana üssü haline dönmesiydi. Marx'ın meşhur mütalaasındaki mantığı tersten işletirsek, Almanya'nın Panislâmcı *Drang nach Osten* planı yirmi yıl sonra kendini tekrar edecek, ama bu defa ilk ortaya çıktığında yaşanan komedinin yerini trajedi alacaktı.

Sonsöz: Alman Siyonizminin Tuhaf Ölümü ve Nazi-Müslüman Bağlantısı

Bu savaşta Rus Yahudilerinin menfaatleri ile Alman imparatorluğunun çıkarları aynıdır.

Siyonist Federasyonu'nun eski Başkanı ve 'Rusya Yahudilerinin Özgürleştirilmesi Davası Alman Komitesi'nin kurucusu Max Bodenheimer'in, dostu Alman Siyonist Otto Warburg'a, Kasım 1914[1]

Alman idaresinin menfaatleri, Rus devrimcilerin menfaatleriyle aynıdır.

Alexander Israel 'Parvus' Helphand'dan, Büyükelçi Wangenheim'a, Ocak 1915[2]

İslam'ın menfaatleriyle Almanya'nın çıkarları bir olduğu için Allah'a şükrediyorum.

Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu ve Suriye ile Irak'ın gelecekteki Haşimî Kralı Faysal'dan, Baron Max Oppenheim'a, Nisan 1915[3]

Modern Ortadoğu'nun siyasi ve insani yıkımlarını araştırırken, tarihin daha güzel olaylara tanıklık ettiği senaryoları hayal etmenin cazibesine karşı koymak zordur. Mesela Osmanlılar savaşa girmemiş olsaydı, hilafet yaşamaya devam edebilir ve böylelikle Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan'daki hassas Sünnî denge

korunarak İslam âleminde bir asırdır süren sert mücadele yaşanmayabilirdi. İngilizler ile Fransızlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Arap vilayetlerindeki topraklarını Sykes-Picot Anlaşması'yla hoyratça kendi aralarında bölüşmemiş olsalardı, anti-emperyalistler ve sonrasında Araplar tıpkı Türklerin kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yaptığı gibi, kendi kendilerini yönetmeyi öğrenebilirlerdi. Ya da Arthur Balfour, Siyonizm ile İngiliz menfaatlerini evlendirdiği bildirgesini yayınlamamış olsaydı, Filistin davasının savunucularından sık sık duyduğumuz gibi İsrail Devleti hiçbir zaman kurulmayabilir ve böylelikle günümüzün en iflah olmaz çatışması önlenmiş olabilirdi. 11 Eylül'den sonraki zamanlarda bunlara eklenen yeni ağıtta, Ortadoğu'daki Nazi propagandasının trajik bir şekilde bölgedeki hararetli antisemitizmin tohumlarını atmış olduğu, İsrail'in ise sadece yeni ve genel önyargılar için uygun bir günah keçisi olarak hizmet gördüğü söylenir oldu.[4]

Tüm bu savlarla ilgili olarak dile getirilmesi gereken bazı hususlar vardır. Fakat yine de bunların hepsinin ortak noktası, Osmanlı sonrası dönemin çıkmazını yaratan I. Dünya Savaşı'nın gerçek olaylarına dair ilginç bir bellek yitimidir. İster Edward Said'in Batı'yı eleştirdiği meşhur eseri *Şarkiyatçılık*'ta, ister Siyonizmi öven kitaplarda olsun, İtilaf devletlerinin ve özellikle de İngiltere'nin adını iyi ya da kötü bağlamda (ya da İsrail örneğinde olduğu gibi hem iyi hem kötü olarak) hep olayların müsebbibi olarak görürüz. Sykes-Picot Anlaşması ve Lawrence'ın Arap isyanından, Balfour Deklarasyonu'na kadar bu hikâyedeki kilit olaylar siyasi sözlüğe girmiştir.

Anlatılarda gözden kaçan husus, İmparatorluk Almanya'sının neredeyse tamamen unutulmuş olan devasa rolüdür. Birincisi, Almanların inşa ettiği Bağdat ve Hicaz hatları fevkalade bir fiziksel miras bırakmıştır ve günümüzde Türkiye, Suriye, Ürdün, kuzey Arabistan ve hatta İsrail ve Filistin'in büyük bölümünde hâlâ kullanılmakta olan demiryolu sistemlerinin temelini bunlar oluşturur.[5] Kayserin Panislâmcılığı desteklemesi şahit olduğumuz üzere, dünya savaşı içinde stratejik olarak başarısız olmasına rağmen Libya, Sudan, Mezopotamya, Kafkasya, İran ve Afga-

nistan kadar uzak yerleri kapsayan bir coğrafyada devrimci cihat hareketlerinin kıvılcımlarını tutuşturmuştu. Bu cihat ateşinin savaştan sonra tamamen sönmemiş olmasının en büyük nedenlerinden biri İngilizlerin (ve Bolşeviklerin) onları bastırmak için aralıksız olarak uyguladığı sert tedbirlerdi. Sonuçta Panislâmcılık davasının, yalnızca Osmanlı-Alman savaş seferberlikleri kadar güçlü olduğu ortaya çıktı. Bağdat Demiryolu, Toros ve Amanos Dağlarındaki tünellerle birlikte 1915 ya da 1916 senesinde bitmiş olsaydı (gerçekte 1918'de tamamlandı), Süveyş Kanalı için öldürücü bir darbe yaratabilirdi. Bu durum İngiltere'nin kaderiyle oynayabilir ve Londra'yı barış anlaşması istemek zorunda bırakabilirdi -ki böyle olsaydı Almanya, Ortadoğu'da muhtemelen dünya lideri olarak ortaya çıkardı-.

Drang nach Osten projesinin nihai başarısızlığının sebeplerini araştırırken, Temmuz 1908'deki Jön Türk Devrimi'nin stratejik sonuçlarını göz ardı etmememiz gerekir. Ortaya çıkan siyasi çalkantı ve Sultan II. Abdülhamid'in otoritesinin zayıflaması, Almanlara Bağdat Demiryolu'nda iki sene -Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını da devrimden sonra hissedilen Osmanlı zayıflığının sonucu gibi düşünürsek beş sene bile denebilir- kaybettirdi. Daha büyük hasar ise, Jön Türklerin Nisan 1909'da Abdülhamid'i zorla tahttan indirmesinin İslam âleminde yarattığı çatlaktı ve Şerif Hüseyin, Arabistan isyanı sırasında bu bölünmenin hayati sonuçlarını ortaya koyacaktı. Hicaz Demiryolu Mekke'ye kadar gitmiş olsaydı bu isyan söz konusu olamazdı ve keza Abdülhamid tahttan indirilmemiş olsaydı, bu hat kesinlikle tamamlanmış olurdu. Öyle ya da böyle, Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılması Osmanlı İmparatorluğu'nu, Bağdat Demiryolu'nu ve Sünnî Müslümanların birliğini, kayser-Oppenheim kutsal savaşını dermansız bırakacak kadar zayıflattı.

Almanların Ortadoğu'daki tarihsel rolü, kotarılamamış cihat stratejisinin mirasıyla sınırlı değildir. Nazi Almanyası ile holokostun vicdani ve ahlaki taraflarının uzun soluklu çağrışımlarıyla kuşatılmış olan günümüz dünyasında yaşarken, Wilhelm dönemi Almanya'sının Siyonizmin ruhani ve siyasi merkezi olduğunu unutmaya meylederiz. Londra merkezli *Times* gazetesinin 1911

yılında -aynı sene İttihat ve Terakki kongresinde zavallı Cavit Bey dönme olduğu için İngiliz tarzı bir ahlak düzeltme ayininde aşağılanmalara maruz kalacaktı- doğru bir saptamayla şikâyet ettiği gibi, Siyonist hareketin liderlerinin 'hepsi Almanca bilen ve Yidiş dili konuşan Yahudiler' idi. Aslında I. Dünya Savaşı'nın öncesinde ve harp boyunca İngiliz hükümetindeki hâkim görüş, 'Siyonizmin Alman dışişlerinin maşasından başka bir şey' olmadığı yönündeydi.[6] Arthur Balfour meşhur deklarasyonunu yayınlamadan kısa bir zaman evvel Sir Ronald Graham ona, 'Siyonizm davasında karşımıza her an bir Alman hareketi çıkabilir ve şunu unutmamamız gerekir ki, Siyonizm aslında tam olarak bir Yahudi-Alman fikri değilse, Yahudi-Avusturya düşüncesidir,' diye yazmıştı.[7]

İngilizlerin savaş sırasında Alman Siyonizminin potansiyeline dair endişelerini göz ardı etmek kolaydır. Bu kaygılar, Yahudilerin dünya genelindeki nüfuzlarıyla ilgili olarak Whitehall'da yaygın olan abartılı yorumların bir parçasıydı. İngilizlerin İttihat ve Terakki hükümetinde dönme masonlara iltimas geçildiğine dair kanaatleri tamamen abartılıydı. İngilizlerin daha yanlış temayüllere dayanan başka bir beklentisini Şubat Devrimi'nden sonra Sir Mark Sykes şöyle ifade edecekti: Siyonizme kucak açmak, Rusya'daki milyonlarca Yahudiyi İtilaf devletlerinin davasına kazandırmak suretiyle, Rusya'nın savaşta kalmasına yardımcı olabilir.[8] Yahudilerin İstanbul ve Petrograd'ı gizlice yönettiği fikri renkli bir fanteziden ibaretti.

Alman davası söz konusu olduğunda, Siyonistlerin nüfuzunun her yeri kuşatmış olduğu yönündeki İngiliz düşüncesi daha sağlam bir zemine dayanıyordu. Savaş 1914 senesinde Avrupa'nın kapısını çaldığı zaman, Dünya Siyonist Örgütü'nün yönetimi Berlin'deki 8. Sächsische Strasse'de bulunuyordu ve altı üyesinden ikisi Almandı. Kayser Wilhelm, Siyonizme verdiği desteği 1898'de hevesinin kursağında bırakılmasından beri azaltmış olmasına rağmen, Alman Siyonistlerin çoğu Hohenzollern tahtının ateşli destekçileri olmaya devam etti. Özellikle de Almanya tüm dünya tarafından Yahudiliğin en büyük düşmanı olarak bilinen Çarlık Rusya'sına karşı savaşa girdikten sonra bu

destekler devam etti. Daha önce ele aldığımız üzere, Alman dışişleri, Ağustos 1914'te 'Müslüman ve Yahudi Bölgelerinde Yürüteceğimiz Devrimci Faaliyetler Hakkında Bildiri' adlı raporda, Siyonizmi Rusya için tehlikeli bir siyasi silah olarak görmüş ve onun Oppenheim'ın İngiltere'ye karşı yürüttüğü cihat kadar tahrip edici olacağını düşünmüştü. İngilizlerin Alman-Yahudi bağlantısından endişe duyduğu kadar, Wesendonck da uluslararası Siyonizmden korkuyor ve 'hareketin liderlerine karşı duyulan mutlak sadakat ve disiplinden taviz vermeme hususunda bu oluşumu Cizvit tarikatına' benzetiyordu. Bu yüzden, onun 'Siyonist örgütlenmenin tamamını davalarına kazandırırlarsa, bunun Rusya'nın savaş seferberliğini tahrip etme konusunda paha biçilmez bir katkı sağlayabileceği' yönünde Berlin'e yaptığı öneri akla yatkındı.[9]

Wilhelmstrasse'nin Siyonistlerin kendisine sadık olacağına inanması, onların hepsinin mutlaka Almanya yanında saf tutacağı ya da öyle olsa bile harp seferberliği içinde 'paha biçilmez bir katkı' sağlayacakları anlamına gelmiyordu. Bunun yanı sıra Alman Siyonistleri devletlerinin jeopolitik hedefleri için maşa olarak kullanılan talihsiz insanlar gibi görmek de yanlış olabilir. Wesendonck'un 1914'teki devrimci memorandumunun kökenlerine yakından baktığımız zaman hayret verici bir durum ortaya çıkar: Bu rapor Siyonistlerin fikriydi. Bu dosyadaki öneriler aslında uzun zamandır Alman imparatorluk idaresiyle Siyonizmin stratejik ortaklığı düşüncesini savunan Alman Siyonist Federasyonu Başkanı Max Bodenheimer'e aitti. Kendisi bu düşünceyi ilk olarak 1902 senesinde uzun bir memorandum olarak Wilhelmstrasse'ye takdim etmişti. Siyonist lider tahmin edileceği üzere yaptığı öneriye ciddi bir karşılık bulamadı, ama hemen pes etmeye niyeti yoktu. Tam Baron Oppenheim'ın cihat kehanetleri Ağustos 1914'te kendine uygun bir ortam yakalarken, Bodenheimer de benzer şekilde savaşın patlak vermesini iyi değerlendirerek yeniden şekillendirdiği raporunu görücüye çıkardı. 'Dünya Savaşında Alman ve Yahudi Çıkarlarının Uyumlu Hale Getirilmesi Hakkında Bildiri' adlı bu yeni çalışmasını 4 Ağustos 1914'te Köln'deki askeri karargâha sundu. Bodenheimer'in Siyo-

nist hareket içindeki muazzam ağırlığından ötürü, raporu hemen Berlin'e iletilirken doğu cephesindeki sabotaj eylemlerinden sorumlu olan Kont Hutten-Czapski'ye fikirlerini anlatması için genelkurmaya davet edildi. Hutten-Czapski daha sonra dışişlerinde Polonya masasına bakan arkadaşı Baron Diego von Bergen'i çağırdı. Hem genelkurmayın hem de Wilhelmstrasse'nin desteğini arkasına alan Bodenheimer, yarım düzine Siyonist-Alman çalışma arkadaşıyla birlikte 17 Ağustos 1914'te –yani Wesendonck'un can alıcı sabotaj memorandumundan bir gün sonra- 'Rusya Yahudilerinin Özgürleştirilmesi Davası Alman Komitesi'ni kurdu.[10]

Bodenheimer'in yeni komitesini kurarken Dünya Siyonist Örgütü adına hareket etmediğini vurgulamak gerekir. Dünya Siyonist Örgütü, I. Dünya Savaşı sırasında resmi olarak tarafsızlık statüsünü devam ettirdi ve Siyonizmi Almanya'nın savaş seferberliğinden uzak tutmak için toplantılarını Berlin yerine tarafsız Kopenhag'da yapmaya başladı.[11] Bodenheimer, Almanlarla kader birliği yaptıktan sonra bir çıkar çatışmasının içinde görünmemek için, Ulusal Yahudi Fonu'nun (bu yapılanma Filistin'deki toprak alımlarını ve yatırımları destekliyordu) yönetim kurulu başkanlığından bile istifa etti. Yine de genelkurmay ve Wilhelmstrasse ile girişimlerde bulunurken örgüte danışmaya devam etti. Yönetimdeki Alman üyelerden biri olan Arthur Hantke, Bodenheimer'ın Rusya Yahudilerinin Özgürleştirilmesi Davası Alman Komitesi'ne resmi olarak üye oldu. Hareketin yönetim kurulu başkanı olan diğer Alman vatandaşı Otto Warburg 17 Ağustos 1914'te Bodenheimer'e yazdığı mektupta kendisine tam destek verdiğini ifade etti. Warburg'un Bodenheimer'in Rusya devrimci stratejisinin içinde olduğunun daha büyük ispatı, Wesendonck'un 16 Ağustos tarihli 'bildirisinde' onun isminin belirgin bir şekilde zikredilmiş olmasıdır. Bunlara ilaveten, Yönetim Kurulu Başkanı Adolf Friedemann, Adolf Klee, Leo Motzkin, Hermann Struck ve Franz Oppenheimer gibi Alman Siyonist Federasyonu'nun önde gelen liderleri de bu işin içinde olup, Bodenheimer'in yeni örgütünün yönetimini üstlenmişlerdi. Tüm Siyonistler Almanya'nın savaş planlarına destek olmasa bile, '[Bodenheimer'in komitesinin] üyelerin neredeyse tama-

mının Siyonistlerden oluştuğu' doğruydu. Öyle ya da böyle, bu Alman üyeler 'Rusya'ya karşı savaşmak için muharebe alanına çıkmış güçlere sözde ve özde destek olmak için' komitenin görev listesine alınmış kimselerdi.[12]

Bu, hayati önemde bir karardı. Bodenheimer daha sonraları Alman Siyonistleri savaş seferberliğiyle çok yakın bir ilişki içine sokarak davaya gölge düşürdüğünü inkâr edecek olsa da, başlarda kendisini genel vatanseverlik coşkusuna kaptırmıştı. Bodenheimer, Kasım 1914'te Dünya Siyonist Örgütü'nün lideri Otto Warburg'a, 'Bu savaşta Rus Yahudilerinin menfaatleri ile Alman imparatorluğunun çıkarları aynıdır,' diye yazmıştı. İki ay sonra İstanbul'daki Büyükelçi Wangenheim'a neredeyse aynı şeyleri (tek fark Rus Yahudileri yerine Rus devrimciler demesiydi) dile getiren Parvus-Helphand gibi, Bodenheimer de Alman ordusunun Çarlık Rusya'sının gücünü kırmasını çok istiyordu. Bodenheimer; Baltık eyaletleri, Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'da 'elbette ki Rusya içerisinde "Yahudi İskan Bölgesi"nde meskun Yahudilerin de dâhil olduğu tüm etnik grupların ulusal özerklikten faydalanacağı' bir doğu Avrupa federasyonu düşü kurduğu için özellikle de buralarda Rus yönetiminin sona erdirilmesini istiyordu. Bodenheimer'in hayali, genelkurmay tarafından tercüme ettirilip, savaş propagandası broşürü haline getirilen 14 Ağustos 1914 tarihli metne şöyle yansımıştı:

Ey Rusya'daki Yahudiler! Uyanın! Silahlanın! Milliyetçi, Siyonist ya da Sosyalist ne olursanız olun, şimdi vakit tüm çekişmeleri bir kenara bırakma vaktidir! Polonya, Litvanya, Beyaz Rusya, Volhinya ve Podolya'dan, batı topraklarından Moskofları kovmaya yardım edin! Avrupa'ya özgürlük geliyor... Örgütlenin! Ve güvendiğiniz adamları [cephe hatlarının karşısına] Alman ve Avusturya-Macaristan kumandanlarına gönderin!

Wilhelmstrasse ve Avusturya dışişleri bakanlığının onayı alındıktan sonra bu broşürün Alman ve Yidiş dillerinde en az 150.000 kopyası basıldı ve Alman savaş uçakları bunları Galiçya'daki Rus cephe hatlarının gerisine attı.[13]

Tasvip etmediği bu metni okuduğu zaman Bodenheimer'in keyfi kaçtı. 16 Ağustos 1914'te Kont Bergen'i şu hususta uyardı:

Alman ve Avusturya-Macaristan birlikleri Çarlık ordusunu Yahudilerin yaşadığı yerlerden çıkarmadıkça, isyan propagandasının Ruslara daha kanlı bir *pogrom* yapmak için bahane vermekten başka bir şeye yaramayacaktı.[14] Bodenheimer 'Rusya Yahudilerinin Özgürleştirilmesi Davası Alman Komitesi' adını daha masumane bir tınıya sahip olan 'Doğu Komitesi' ile değiştirdi. Berlin'deki Dünya Siyonist Örgütü yönetimi, 27 Ekim 1914'te tüm üyelerinin Bodenheimer'in ciddiyeti kaybolan komitesinden çıkmasını istedi. Bu kararın alınmasında sadece Rusların Yahudi ve Siyonistlere karşı güvensizlik duymasını engelleme kaygısı değil, Alman olmayan birçok üyenin İtilaf devletlerinin Marne'daki zaferinden sonra savaşı Almanların kazanıp kazanamayacağı konusunda dile getirdikleri endişeleri de etkili olmuştu.[15]

Bu karar çıkmasına çıkmıştı ama ne fayda ki bazı şeyler için çoktan geç kalınmıştı. Rusya'nın Polonya ve Galiçya'daki cephe hatlarının gerisine atılan broşürler 'istihbarat birimlerinin asılsız şüphelerini çoktan tetiklemiş' ve Rus *Stavka*'sının 'savaş bölgesindeki Yahudilerin topluca sınır dışı edilmeleri' için emir vermesine yol açmıştı.[16] Toplamda 500.000 ile 1.000.000 kişi arası bir sayıda oldukları tahmin edilen Rus Yahudiler savaş boyunca memleketlerinden uzaklaştırıldı.[17] Bodenheimer kendisini suistimal eden Alman generallere ağzına gelen her küfrü saymış olabilir. Ama kendi görev beyanında Alman Siyonistler savaş seferberliğini desteklemek için 'özde ve sözde' her şeyi yapacak diye söz vermiş olduğu için bu ifadeyi yazıldığı gibi anlayan Bergen ile Hutten-Czapski'yi kınamak zordur. Bodenheimer ile onun Siyonist destekçilerinin, kendilerini Alman savaş makinesinin hizmetine tartışmasız bir şekilde sokmuş olup olmamaları bir tarafa, bu olay Bodenheimer'in memorandumunun Wilhelmstrasse'nin genelkurmay merkezinde tam olarak nasıl yorumlandığını gösteriyordu. Almanların 1914 sonbaharında Rus cephe hatlarının gerisinde bir Yahudi isyanı çıkarmada başarısız olunduktan sonra Bodenheimer'in fikrinden vazgeçtiği doğruydu.[18] Fakat Ruslar bunu bilmiyordu. Bodenheimer'in zamanı geri çevirmeyi denese de, çara karşı lambadan azıcık da olsa kafasını dışarı çıkaran Siyonizm cinini tekrar geri göndermenin bir hal çaresi yoktu.

Gerilimin yüksek olduğu savaş dönemi Rusya'sında, üs üste gelen tesadüfler ve iletişim sorunları yüzünden Yahudiler ile devrim tehlikeli bir şekilde bir araya gelmişti. Aklıselim kişiler hem Alman hem de Rus siyaset adamlarına Rus Yahudilerinin savaş sırasında çara hizmet etmek için aslında gönüllü olarak askere yazılmış olduklarını hatırlatabilirdi. 1914 senesindeki redif birliklerine baktığımız zaman en az 400.000 Yahudinin Rus ordusunda hizmete alındığını görürüz. 1915 senesi sonuna kadar 6,5 milyon Rus Yahudiden 5 milyonunun Alman imparatorluğunun tebaasına geçtiği doğrudur ama bunun suçlusu orduları savaş alanında yenilen Rusya'nın Yahudileri değil, Çarlık ordusunun yetersizliğidir.[19] Ayrıca Çarlık yönetiminin bu eski tebaası, kendilerine Rusya'nın sunmadığı eşit vatandaşlık haklarını –Alman savaş propagandasının özellikle de Amerika'daki asıl vurgusu buydu- gösterişli bir şekilde bahşetmiş olan Alman işgal otoritelerine karşı hususi bir bağlılık göstermiş de değildi. Egmont Zechlin, '[yeni] işgal edilen bölgelerdeki Yahudiler son derece tedbirli davranarak, Almanlara karşı bekle ve gör taktiğini uyguluyorlar,' diye yazacaktı.[20]

Savaş, Avrupa'nın sosyal dokusu üzerinde büyük tahribatlar yaparken muharip devletlerin başkentlerinde aklıselim insanlar bulmak giderek zorlaşıyordu. Bu sadece fetih delisi Berlin ya da Rusya'nın savaş seferberliklerini alt üst eden 1917 devrimlerinin tarihsel sahnesi olan kuşatma çemberindeki Petrograd için geçerli değildi. Siyaset adamlarının bu devrimleri kötü bir şeyler olacağı kaygısıyla izlediği ve Yahudi-Alman devrimci oluşumlarıyla ilgili şimdiden takıntılı bir hale geldiği Londra'da da durum farklı değildi. İngiliz dışişlerinin 1908-1909 arasındaki Jön Türk eylemlerini dönme masonların işi olarak (yanlış) yorumladığını hatırlayınca, İngilizlerin Rus devrimlerine 'bariz bir şekilde Bolşevik, Alman ve Yahudi bağlantısı' yakıştırması yapması hiç şaşırtıcı görünmez.[21]

Tüm komplo teorileri gibi bu düşünce de gerçeklerin bir hayli ötesindeydi. Parvus-Helphand ve diğer komplocularla birlikte Lenin harekâtının arkasında olan Bolşeviklerin çoğu, Karl Radek ve Olof Aschberg örneklerinde olduğu gibi aslında Yahudi olsalar

da, Lenin için aynı şeyi söyleyemeyiz. Dahası ne Bodenheimer'in Alman Siyonist Komitesi ne de Dünya Siyonist Örgütü, Şubat veya Ekim devrimleriyle ilgili önemli şeyler yapabilecek kadar organize olmuş uluslararası Yahudi ağı gibi bir oluşum değildi. 1917 yazında Whitehall'un etrafında duyulmaya başlanan fikir o kadar fantastikti ki, İngilizlerin Siyonizme kucak açmasının (daha sonra Balfour Deklarasyonu'na dönüşecek olan şeyin nüvesi gibi) Yahudileri İtilaf devletlerinin davasına kazandıracağından ve Almanların Rusları savaş dışı bırakma gayretlerini sona erdirebileceğinden bahsediliyordu.[22]

İngilizlerin Alman Yahudi-Siyonizmi ile ilgili kaygıları fevkalade abartılı olmakla birlikte tamamen asılsız sayılmazdı. Wilhelmstrasse aslında Siyonizmi sahiplenme ihtimallerini inceden inceye araştırıyordu. Bodenheimer'in Almanya ile Siyonistler arasında menfaat birliği kurma düşüncesi 1915 senesi gibi Alman siyasi çevrelerinde taraftar toplamaya başlamıştı ve bunların çoğu aynı zamanda Panislâmcı *Drang nach Osten* düşü de kuran kimselerdi. Birkaç örnek vermek gerekirse, o yıl tecrübelerini Oppenheim'ın cihat bürosuyla gönüllü olarak paylaşan Profesör Martin Hartmann, *Die Bagdadbahn* kitabının yazarı Paul Rohrbach ve en büyük Osmanlı yanlısı Ernst Jäckh bu grupta bulunuyordu. Rohrbach, Mart 1915'te Prusya meclisinde yaptığı konuşmada 'Filistin'deki Yahudi yerleşimcilerinin çoğu Doğu'da Alman *Kultur* ve ticaretinin propagandasını yapmak üzere oraya yerleştirilmedi mi?' diye soruyordu.[23]

Korodan yükselen sesler o kadar ısrarcı çıkmaya başladı ki Arthur Zimmermann, Siyonist taleplere resmi olarak cevap vermek zorunda hissederek, 15 Haziran 1915'te Magdeburg'daki Hahambaşı Jacobus'a mektup yazdı. Zimmermann, Balfour'un iki sene sonra Lord Rothschild'a yazacağı mektuptan daha az taahhüt barındıran bu mektubunda 'İmparatorluk yönetiminin Osmanlı hükümeti üzerindeki nüfuzunu, Yahudilerin oraya göçünde karşılaşacakları engelleri kaldırmak için kullanmaya istekli olduğunu' bildiriyordu. Hâlihazırda Filistin'de bulunan Yahudilerin, Almanların savaş süresince onların refahını arttırmak üzere Bâb-ı Âli'ye yeteri kadar baskı yapacağına inanmalarını sağlayan

bir sürü kanıt vardı. Mesela Büyükelçi Wangenheim, İbranice konuşulmasını tamamen yasaklayan, Siyonist kurumları ve bayrağı 'yasadışı ilan eden' Yafa Kaymakamı Bahaddin Bey'i Şubat 1915'te görevden aldırmış ve onun hapsettiği Yahudi mahkûmları serbest bıraktırmıştı. Berlin'den yapılan baskı, Cemal Paşa'nın Bâb-ı Âli'nin Filistinli Yahudileri Osmanlı toplumu içindeki 'iyi ve sadık unsurlar' olarak gördüğünü beyan eden bir bildiriyi Mart 1915'te yayınlamasını sağlayacak kadar etkili olmuştu.[24]

Almanların savaş boyunca Siyonizme destek vermesi stratejik olarak mantıklı bir hamleydi. Siyonizm siyasetinin tek sebebi, Bodenheimer ve Wesendonck'un Ağustos 1915 tarihli layihalarında dile getirilen Rusların savaş seferberliğine darbe vurma potansiyeliyle alakalı bir şey değildi. Wangenheim'ın Bahaddin Bey'e yaptığı Siyonizm yanlısı müdahalenin gösterdiği üzere, Berlin de en az Paris ve Londra kadar tarafsız ülkeleri ve özellikle de, ABD'nin 1917'de savaşa girmesine kadar Amerikan kamuoyunu dikkate alıyordu. Siyonizmle ilgili diğer bir mantıklı açıklamayı savaşın doğu cephesindeki gidişatı yarattı. Alman işgal görevlileri kendilerini 1916 senesine kadar, eskiden Rusya'nın tebaası olan ve yaklaşık üçte biri memleketlerinden çıkarılmış olduğu için 'çok ciddi bir mülteci sorunu' yaratan neredeyse 5 milyon Yahudiyi yönetirken buldular. Pancermen davasının bazı destekçileri, savaş kendi Yahudileri ile doğudaki işgal bölgesinde ele geçirdikleri Yahudilerden aynı anda kurtulmak için bir anlamda altın bir fırsat yarattığı için, Siyonizme sıcak baktılar.[25] Aynı antisemitist düşünce, bir zamanlar keyifli bir şekilde Almanya'nın 'sosyal demokrat unsurlarının' yani başka bir deyişle Yahudi sosyalistlerin Filistin'e akın edeceği öngörüsünde bulunan Kayser Wilhelm'in marjinal çıkışlarında da sık sık kendini gösteriyordu.[26] 1930'ların sonunda Yahudilerin Filistin'e yerleşmesini aktif olarak teşvik eden ve aslında 1941'e kadar bu fikri terk etmeyecek olan Naziler de aynı görüşü paylaşacaktı.[27]

Almanlar Filistin'i çoğunluğu kendi yandaşları olan doğu Avrupalı Yahudilerle doldurma fikrini ne kadar sevmiş olursa olsun, Osmanlılar bu duruma o kadar sıcak bakmıyordu. 1898 yılında Almanların Siyonizme verdiği resmi desteği frenleyen şey,

Osmanlı hariciye nezaretinin Wilhelm'e yaptığı uyarı olmuştu. Benzer şekilde Arthur Zimmermann'ı 1915 yılında kendi Balfour Deklarasyonu'nu yayınlamaktan alıkoyan şey, Bâb-ı Âli'nin tepkisiyle ilgili kaygılardı. Zimmermann'ın Hahambaşı Jacobus'a yazdığı mektupta hassasiyetle özetlediği gibi 'özerk yönetimi olan bir Yahudi vilayetinin yavaş yavaş oluşturma önerisi çok büyük zorluklarla karşılaşabilir'di.[28]

Osmanlıların savaş sırasındaki Siyonizm siyaseti tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Dâhiliye nazırı sıfatıyla Ermeni tehcirlerinin uç noktalara varan taşkınlıklarını genellikle ayıplamış olan Talat Paşa'nın, Osmanlı Yahudileriyle daha dostane ilişkiler kurduğu malumdur. Talat Paşa birçok Amerikalı gibi Yahudi olan ve Filistin'deki Yahudi yerleşimcilerin durumuyla yakından ilgilenen ABD Büyükelçisi Morgenthau ile savaş esnasında iyi ilişkiler sürdürmeye gayret gösterdi.*[29] Savaş sırasında Suriye'nin büyük kısmı ile Filistin'de tam bir diktatör gibi yöneticilik yapmış olan Cemal Paşa'nın Siyonist göçünün artmasına destek vermemiş olması, onun Osmanlı topraklarında yaşamaya başlamış bulunan Yahudi yerleşimcilere düşmanca davrandığı anlamına gelmez. Cemal Paşa savaşın ilk kışında Bahaddin Bey'in Yafa'daki Yahudi aleyhtarı baskılarına başta sesini çıkarmazken, sonradan fikrini değiştirdi. Paşa çalışmak için kendisinin yönetim bölgesine gelmiş olan birçok Yahudi mühendis ve tarım uzmanıyla dirsek temasında bulunmuştu. Bu Yahudi yerleşimcileri 'o kadar hünerli ve güvenilir' bulmuştu ki, Berlin'in 'onun ordusuna Alman teknisyenler ve doktorlar' gönderme teklifini geri çevirmiş ve Şam'daki cephane fabrikasında elde edilen başarı Alman girişimciliğinin değil, 'kendi insanlarının' –bir Yahudi- gayreti sonucu olduğu için iftihar bile etmişti.[30]

Cemal Paşa, Yahudi yerleşimcileri imparatorluğun ekonomik hayatına yaptıkları katkılardan dolayı takdir etmesine rağmen Siyonizme kucak açmaya yanaşmamıştı. Neden böyle davrandığını anlamak zor değildir. Savaş boyunca farklı şekillerdeki tahrikçi eylemlere çok az sayıda Yahudi yerleşimci katılmış olmasına

* Söylentilere göre Talat Paşa, Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasının akabinde Büyükelçi Bernstorff'a, 'Ermenilere çok zararımız dokundu ama Yahudilere hiçbir şey yapmadık,' demişti.

rağmen Osmanlı hükümetinin, İtilaf devletlerinin başkentlerinden 1916 ve 1917 senelerinde gittikçe daha cırtlak bir sesle yayılmaya başlayan Siyonist propagandaya kulaklarını kapaması mümkün değildi. Bunun yanında, Vladimir Jabotinsky'nin İngilizlerin Filistin'e doğru ilerleyişine katmak üzere bir 'Yahudi alayını' alenen askere almasını söylemeye bile gerek yok. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar bunu istesinler ya da istemesinler, yabancı güçlerin bu ülkeye yapacakları müdahaleler ve işgaller için uzun zamandır bir Truva atı gibi kullanılıyorlardı: Kırım Savaşı'nın yapılmasının asıl sebebi Doğu Akdeniz'deki Hıristiyanların ihtilaflı 'himaye hakkı' konusuydu. Ermeni çeteciler Sarıkamış ve Van'da Ruslara yardım etmemiş miydi? Cemal Paşa'nın 1915-1916 yılları arasında idam ettirdiği Arap komplocular, ele geçirilen konsolosluk evraklarının ortaya koyduğu üzere, Fransa ile bağlantılı olarak çalışmıyorlar mıydı? Ve İngiliz ajanlar Hüseyin'in isyanına göz göre göre yardım ve yataklık etmemiş miydi? İngilizlerin arka çıktığı Yahudiler muharebe alanına silahlı adamlarını çıkarmış olsa da olmasa da, yapılan tahriklerin çok bariz olduğuna dikkat çeken kimselerin Osmanlıların I. Dünya Savaşı sırasındaki şiddetli uygulamalarını savunması gerekmez.

Siyonizm sorunu çevresinde dönen entrikalar 1917 yazında ayyuka çıktığı zaman Cemal Paşa kendisine en çok ihtiyaç duyulan kimse olacaktı. Hem Almanlar hem de Osmanlılar, Londra'daki Siyonistlerin İngilizlerin rızasını almaya çok yaklaştığını gayet iyi biliyordu. Berlin erken davranıp olaylara müdahale edebilecek miydi? Alman hükümeti ya da basını, müttefikleri Osmanlı'nın onayı olmadan konuyu kamuoyuna taşıyamazdı. (Wilhelmstrasse, 'Bâb-ı Âli'nin *Frankfurter Zeitung* gazetesindeki baş muharririn Siyonist emellerinden şüphelenmesini göz önünde bulundurarak' onu bir şekilde öldürmesi için gazeteye baskı bile yapmıştı)[31] Bu yüzden Cemal Paşa, Ağustos sonunda Berlin'e geldiğinde Alman Siyonist liderler taleplerini kabul ettirmek için ona hayli baskı yaptılar. Cemal Paşa, 28 Ağustos 1917'de Arthur Hantke ve Richard Lichtheim ile yaptığı görüşmede Osmanlı tebaası olan Yahudileri koruyacaklarına dair daha önce dile getirmiş olduğu güvenceleri tekrarladı ve hatta imparatorluğa daha fazla Yahu-

di göçünün olmasını –Filistin dışında bir yere yerleşmedikleri sürece- teşvik edeceğini bile söyledi. Cemal Paşa'yı endişelendiren tek konu Filistin'de İtilaf güçlerinin kışkırttığı bir takım karışıklıkların çıkma ihtimali değil, aynı zamanda Arap halkın Yahudilere karşı gitgide artan düşmanlığıydı.[32] Cemal Paşa'nın altını çizdiği hususu, Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasından kısa bir süre önce (artık sadrazam olan) Talat Paşa daha ağır bir dille Alman Büyükelçi Bernstroff'a anlattı: 'Yahudilere [Filistin'de] bir vatan sağlamayı çok isterim. Fakat sonuç itibarıyla Araplar Yahudileri öldürecekse, böyle bir şey yapmanın pek manası yoktur.[33]

Cemal ve Enver Paşalar doğru bir noktaya temas ediyor olsalar da, olay sadece Filistin'deki Yahudi yerleşimcilere Arapların beslediği husumetin yaygınlık kazanmasından ibaret değildi. Bunun yanında Almanlar kendi cihat stratejileriyle Hıristiyan ve Yahudi düşmanlığını teşvik etmemiş miydi? Savaş esnasındaki Arap-Yahudi ilişkileri sorunu ile Hayfa bölgesinin askeri valisi Hasan Bey'in talimatıyla basılan cihat broşürlerinin aynı zamana denk gelmesi tesadüfî değildir: Kasım 1914'te basılan bu el ilanlarında 'Her inançlı Müslümanın üzerine düşen vazife kâfirleri, yani Hıristiyanları ve aynı şekilde Yahudileri öldürmektir' ibaresi yer alıyordu.[34] Filistin'deki kıyım haberlerinin ABD kamuoyunda Almanlara karşı bir önyargı oluşturabileceği endişesine kapılan Wangenheim, tıpkı 1915'teki Ermeni olaylarında yaptığı gibi (fakat pek etkisi olmamıştı) Talat Paşa'ya yine sertçe müdahale etti. Almanlar böylelikle kendilerini çelişkili bir durumun içinde buldular: Doğu Akdeniz'deki Müslümanları, kendi cihat propagandalarının teşvik ettiği Yahudi ve Hıristiyan düşmanı *pogromlardan* uzak tutmayı deniyorlardı.

Almanların bu ikilemini Curt Prüfer gibi istihbarat ajanlarının saha görevlerinden daha iyi yansıtan hiçbir şey olamaz. Bu dragoman, 1915 sonbaharında Cemal Paşa adına halkın nabzını yoklamak üzere Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan geniş çaplı bir seyahate çıkmıştı. Prüfer, Aralık ayında Şam'a geri döndükten sonra kaleme aldığı uzun raporunda, Hıristiyanların genellikle isyan çıkarmaya yatkın olan duruşlarıyla imparatorluğa sadık ka-

lan Yahudilerin eğilimlerini karşılaştırdı. Prüfer; Beyrut, Kudüs ve Filistin'deki Siyonist-tarzdaki yerleşim bölgelerinde İtilaf devletleri sempatizanlığına dair belirtiler olmasına rağmen 'bunların çok az kişiyi içine alan önemsiz çapta şeyler olduğunun ve Yahudilerin huzur bozucu eylemler yapmayı asla göze almayacaklarının' altını çizdi.[35] Filistinli Yahudilerin sadakatinden o kadar emindi ki, İngilizleri devre dışı bırakmak üzere Berlin'in Siyonist yanlısı bir bildiri yayınlamasını sağlamak için 1917 yazında lobi faaliyetlerinde bulundu, ama bundan bir sonuç alamadı.[36]

Kutsal savaşın saha görevlileri için Siyonizme destek veren bir tutum sergilemek garip bir durumdu. Dragoman, cihat için 'ne zeki, ne cesaretli, ne de güvenilir' olduğunu düşündüğü Müslüman Arapların yerine Yahudi ajanları işe almaya gayret göstererek dolaylı da olsa böyle bir tutum takınıyordu. Prüfer hem yeterince zekânın hem de iyi bir casusta mutlaka bulunması gereken 'gerekli ölçülülüğe sahip olma' meziyetinin sadece Yahudilerde olduğuna kanaat getirdi.[37] Kutsal savaş davası Yahudiler gibi kâfirlerin öldürülmesi için öfke tohumları saçmak anlamına gelirken, Siyonist yerleşimcilerin cihat ajanı olmak istemeyebileceği dragomanın aklına gelmemiş gibidir.

İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak amacıyla Arap milliyetçiliği ve Siyonizmi eş zamanlı olarak ortaya salarken Prüfer'in yaptığına çok benzer bir hataya düşmüşlerdi. General Allenby'ın siyasi danışmanı Gilbert Clayton gibi dışişlerinin daha görmüş geçirmiş şahsiyetlerinden bazıları, 'Mekke'nin [yani İslam'ın ve daha belirgin olarak Müslümanların] Yahudiler ve Ermenilerden' nefret ettiği gerçeğini göz önünde bulundurarak, Londra'nın bölgesel politikasının bir 'Arap-Yahudi-Ermeni' bağdaşmasına dayandırılmasının yapısal zorluklarını önceden sezmişlerdi. Clayton, böyle bir ittifakı muharebe alanına çıkarmanın 'asırlardır süregelen geleneksel temayülleri dört hafta içinde değiştirmeye çalışmak' anlamına geldiğini Mark Sykes'a anlattı.[38] Sykes-Picot Anlaşması'nda Araplara verilen sözlerin (Arapların bağımsızlığıyla ilgili Lawrence'ın Faysal'a sözlü olarak yaptığı belirsiz vaatleri saymaya bile gerek yok) hemen üzerine gelen Balfour Deklarasyonu, Arap-Yahudi dayanışmasına dair bu fazla

iyimser havayı arttırdı. Böyle bir şeyin gerçekleşebileceğine körü körüne inanmak, sadece Albay Lawrence gibi hayalperestlerin içine düşebileceği cinsten bir hataydı. 'Arabistanlı Lawrence' ondan beklenmeyecek şekilde aslında gizli bir Siyonistti. Lawrence, İngilizler arasındaki Arap uzmanlarının piri olarak isim yapmış olmasına rağmen 'aslında Arapları bir şekilde hor görüyordu... Arapların sadece bir Yahudi devletiyle birlik olarak ayakları üzerinde durabileceğini düşünüyordu'.[39]

Lawrence'ın şüphecilik ve temelsiz bir iyimserlik karışımı bakış açısında Balfour Deklarasyonu'nun ardındaki stratejik düşüncenin ne kadar sığ olduğunu görürüz. Siyonizmi resmi olarak sahiplenme düşüncesi Şubat Devrimi'nden beri Londra civarında konuşulmaya başlamışken, ABD'nin savaşa girmesiyle 'Yahudi' sorunu dünya gündeminin en üst sırasına taşındı.* Bununla birlikte son hamle Amerika ya da Rusya'da (veya bizzat Filistin'de) vuku bulan herhangi bir olaydan değil, bir Alman gazetesinin Whitehall'u tedirgin etmiş gibi görünen baş muharririnden geldi. Richard Lichtheim, 18 Ekim 1917'de *Vossische Zeitung* gazetesinde yayınlanan makalesinde, Siyonist arkadaşlarına Almanya ile müttefiki Osmanlı'yı bırakmamalarını nasihat etti. Çünkü 'İtilaf devletleri yalnızca vaatte bulunabilirken Filistin topraklarına fiiliyatta sahip olan Osmanlı Devleti daha elle tutulur imtiyazlar sağlayabilirdi'.[40] Bu demeci 'sinsi bir propaganda' olmakla itham eden *Times* –bu gazete savaşın sansür koşulları içinde Whitehall'un resmi yayın organı gibi olmuştu- 26 Ekim 1917'de hükümetin Siyonizmi desteklemesini talep eden tarihi bir lider portresine yer verdi. Onun talebinin gerekçeleri şöyle açıklanıyordu: 'Almanya, İtilaf devletlerinin çabaları ile Yahudi ulusunun umutlarının bir araya gelmesinin kendi emelleri ve propagandası için ne kadar tehlikeli olabileceğini çabucak idrak etti ve bunun önüne geçmek için hemen işe koyuldu'. Dışişleri

* Konunun özü, hem Amerika'nın hem de Rusya'nın azımsanmayacak bir Yahudi nüfusa sahip olmasıydı. İngiltere dünya Yahudiliğini İtilaf devletlerinin yanına çekebilirse –ki İngilizler bunu yapabileceklerini düşünüyorlardı- Rusya, Şubat Devrimi'nin akabinde sürüye yeniden katılabilir ve Başkan Woodrow Wilson (kendisi de Siyonizm destekçisiydi) ABD'nin askeri seferberliğini hızlandırabilirdi.

Bakanı Arthur Balfour 31 Ekim'de kabinenin onayını aldıktan iki gün sonra o meşhur bildirisini yayınladı: "Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Yahudiler için bir milli yurt kurulmasını uygun görmektedir ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır." [41] Balfour Deklarasyonu ile alakalı en çarpıcı şey İngilizlerin dünyadaki Yahudi kamuoyunu bu kadar yaygaracı bir üslupla kazanmaya çalışması değildir. Asıl garip olan, konuyla ilgili Almanlara karşı bu kadar kötü bir tavır takınmaları ve Arap müttefiklerine ödeyecekleri siyasi bedelleri tamamen ihmal etmiş olmalarıydı. Gilbert Clayton ihtiyatı savunan nadir kimselerden biriydi. Fakat çok daha yaygın olan davranış Mark Sykes'in gelen haberlere verdiği ('Doktor Weizmann, bir erkek bebek dünyaya geldi!) meşhur tepkiye benzer şeylerdi. Aradan yıllar geçtikten sonra bölgenin yerli halkının Siyonist yerleşimlere sevgiyle kucak açmadığı bir kere daha anlaşılınca Lloyd George, Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanmasından önce onlara danışılmadığı itiraf etmek zorunda kaldı. Acı bir üslupla, 'Filistinli Araplar bize karşı savaşıyorken onlarla irtibata geçme fırsatı bulamadık,' diye yazacaktı.[42]

Devlet-i Aliyye'nin çoğu kez birbirine karşı husumet besleyen azınlıklarını yönetmeyi tecrübe etmiş olan Cemal Paşa ile Enver Paşa'nın Arap-Yahudi münasebetlerine İngilizlere nazaran daha umutsuz bir gözle bakmış olduklarını belirtmek ilginçtir. Cemal Paşa harp boyunca Yahudi karşıtı takibatları yüzünden sık sık eleştirilere hedef olmasına rağmen daha önce gördüğümüz gibi aslında hizmetinde çalışmış olan Yahudileri oldukça takdir etmişti. Osmanlı 4. Ordu'sunun komutanı 1915 senesinin başında Filistin'deki Yishuv yerleşiminin temsilcisi Albert Antebi'ye, Yahudileri takip altına almasının siyasi sebeplerden kaynaklandığını, çünkü 'Arapların gerginliğini yatıştırması gerektiğini' izah etti. Talat Paşa'nın düşüncesine göreyse savaştan sonra Filistin'i hangi devlet yönetirse yönetsin daha fazla Siyonist yerleşimi Arapları Yahudilere karşı galeyana getirecekti. Sadrazam, Tem-

muz 1918'de (Yafa ve Kudüs, Allenby'ın eline geçtikten sonra) isabetli bir sezgiyle, etnik gruplar arasındaki gerilimler kaçınılmaz olarak patladıktan sonra 'İngiltere, Arapların koruyucusu olarak ortaya çıkacak' tahmininde bulunmuştu. Bu ifadeleri kaydetmiş olan Alman Büyükelçi Bernstroff aynı veçhile Balfour'un Siyonistlere verdiği taahhüdün, Londra'nın 'bir İngiliz-Arap imparatorluğu' kurma arzularıyla ters düştüğü için samimiyetsiz olduğuna kanaat getirmişti.[43]

Bernstroof ve Talat Paşa, İngilizlerin niyetlerinden kuşku duymakta haklıydılar. Savaş sonrasında Filistin'deki Arap-Yahudi sürtüşmeleri önlenemez suretle alevlenirken, İngilizler Arapların tarafını tuttu. Nisan 1920'de öfkeli bir Müslüman güruh Yahudi hasımlarını bulmak için Kudüs'ü altüst ederken Vladimir Jabotinsky'nin daha önce Allenby'ın Yahudi taburunda savaşmış olanlardan derlediği milis kuvveti, Yeni Kudüs'ün Yahudi cemaatini korumayı başardı. Fakat Eski Şehir'de 'İngiliz ordu birlikleri Jabotinsky'nin adamlarının girişine engel oldular'. Hatta bazı asilerin, 'Hükümet [yani İngiliz Manda İdaresi] bizimle!' diye bağırdığı duyuldu. Askeri mahkeme asilerin çoğuna beraat kararı verirken gözü dönmüş bir halk kalabalığından cemaatini korumaya çalışan Jabotinsky'nin on beş sene ağır işlerde çalışma cezası aldığı düşünülürse, İngilizlerin hangi tarafı tuttuğunu tartışmaya pek gerek kalmaz. İngiliz ordusu Kudüs'teki yetkililerin icraatlarını teftiş etmek üzere Kahire'deki askeri istihbarat biriminden Richard Meinertzhagen'in başkanlık ettiği bir 'tahkik heyeti' oluşturdu. İlginçtir ki, Meinertzhagen'in 'Yahudi aleyhtarı hislerle dolu olduğunu' itiraf etmesine rağmen bu heyet aşırı derecede tarafgirlik yapıldığından şikâyetçi olan Yahudilerle aynı görüşe vardı. Aşikâr bir şekilde Yahudi düşmanı olan Filistin'deki askeri idare hemen geri çağrılırken (ve yerine sivil bir yönetim getirilirken) İngiliz siyasetçilerin saldırgan Arap çoğunluğa karşı Yahudi yerleşimcileri savunmaya hiç cesareti kalmadığı ortadaydı.[44]

Almanların savaş sırasında inişli çıkışlı bir ilişki yaşadığı Siyonizmi hâlâ bir seçenek olarak düşünüp düşünmedikleri bir başka tartışma konusudur. Almanlar bir bakıma konuyu daha ciddiye

aldığı için Wilhelmstrasse, Whitehall'a nazaran daha ihtiyatlı davranıyordu. Londra için 1917'de Yahudilerin Filistin'e göç etmesini teşvik etmek 'Yahudi âleminin kanaatini' kazanmakla alakalı bir nevi jeopolitik salon oyunu anlamına gelebilirdi, ama o yıl Çarlık ordusunun çökmesinden önce bile yaklaşık beş milyon Rusya Yahudisini yönetimi altına alan Berlin için 'Yahudi Sorunu' daha somut bir şeydi. Bir Alman zaferinin akabinde (varsayalım ki Ludendorff, Kühlmann'ın tavsiyesine kulak verip bahar saldırısını iptal etmiş olsun) Brest-Litovsk tarzı bir anlaşma hüküm sürmüş olsaydı, Almanya sırf milyonlarca Yahudiyi kendi yönetimine dâhil etmenin finansal ve sosyal bedellerini ödemekten kaçınmak için bile, Yahudilerin Filistin'e göç etmesini çok büyük ihtimalle teşvik ederdi. Bu yüzden Siyonizmin öne çıkmaya başlamasının tek nedeni İtilaf devletlerinin savaşı kazanmış olmasıdır gibi bir sonuca varmak yanlış olur.[45]

Almanlar elbette savaşı kazanmamıştı. Onlar büyük çarpışmaların tarihe geçen fatihleri olageldiklerinden beri Siyonizm hikâyesinin büyük ölçüde dışında kalmışlardır. Çoğu Yahudi onları Wilhelm dönemindeki Alman Siyonist düşününün, edebiyatının ve örgütlenmesinin muazzam baharından ziyade, Nazilerin II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki Museviliği imha etmesiyle hatırlar. Kayser Wilhelm, Balfour Deklarasyonu'nun akabinde, 'kalleş İngilizler her zaman yaptıkları gibi sinsice yollardan 'Yahudilerin sempatisini' haksız yere kazanırken, biz her zamanki gibi onların arkasında kaldık' diye yakınacaktı.[46]

Hacı Wilhelm bu başarısızlık için sadece kendini suçlamalıydı. Almanya'yı 1898'de Abdülhamid ve Osmanlıların Panislâmcılığı ile bilinçli olarak kader birliği içine sokmuştu. Dahası, Herzl ve Siyonistlerle gelecek vaat eden yakınlaşmasını, padişahın hariciye nezareti aksi yönde davranması için kendisini uyarır uyarmaz bırakıvermişti. Wangenheim'a ve tekrar Liman'a, Devlet-i Aliyye'nin savaşa gireceğini kesinleştirmeleri için 1914'te müdahale ederken, Oppenheim'ın dünya ölçeğindeki fevkalade cihadıyla İngiliz imparatorluğunu yıkabilmeyi düşlüyordu. Bâb-ı Âli'nin tüm savaş süresince Berlin'in Siyonist siyasetine veto koyması Almanların elini kolunu bağladığı gibi İngilizlerin baş-

langıçta Almanların esin verdiği hareketler üzerinde denetim kurmasının da yolunu açtı. Almanların, 1915'teki Ermeni olayları Bağdat Demiryolu'nu tıkadığında idrak ettiği ve daha sonra Filistin'i yönetmeye çalışırken İngilizlerin de öğrendiği üzere, hiç kimse Ortadoğu'da iki tarafa birden oynayamazdı: Bölgesel politikanızı Müslüman çoğunluğa ya da Yahudi veya Hıristiyan azınlığa dayandırabilirdiniz, ama aynı anda ikisine birden yaslanmanız mümkün değildi. Hem Talat Paşa hem de Cemal Paşa, iyilik ve kötülük adına ne yapmış olurlarsa olsunlar, yazılı olmayan bu kanunu kavramış ve ona uygun şekilde (bazen acımasız olsalar dahi) hareket etmişlerdi. Berlin ve Londra'daki siyasetçiler bölgede yöneticilik yapmayı gerçekten tecrübe etmiş Osmanlı subaylarını dikkatle dinleseydiler daha az bedbaht olurlardı.

İlginçtir ki, İngilizler ve Almanlar Ortadoğu politikaları sırayla çökerken hayal kırıklıklarının merkezine aynı günah keçisini koydular. Arap dünyasında Faysal ile onun Haşimî aşiretini seven çok az kimse –kendi tahtlarını elde etseler bile bu durum değişmeyecekti- olduğuna dair kanıtlar gitgide artıyordu. Buna rağmen Sömürge Bakanlığı, Arap milliyetçiliğine, Whitehall'un nezdinde en fazla baş ağrısı gibi görülen Siyonizme nazaran çok daha fazla yatırım yaptı. Manda idaresi 1920'deki Kudüs isyanlarını, Filistinli Yahudilerin daha çok yardıma ihtiyacı var gibi yorumlamak yerine, Müslüman Arapları tüm imkânları seferber ederek sakinleştirmeyi denediler. Bu nedenle Kudüs'teki diyanet işlerini yönetmek için 1921'de 'Yüksek Müslüman Şurasını' oluşturan İngilizler, 'çağımızdaki en ölümcül atamalardan birini yaparak' baş müftülük makamına Muhammed Emin el-Hüseyni'yi getirdiler.

El Hüseyni, Oppenheim'ın ölüm saçan cihat propagandasının tavsiyelerine kulak verdiği belli olan eski bir Osmanlı subayıydı: 1920 Nisan isyanları yüzünden ceza alan birkaç Müslümandan biri olup 'Yahudi karşıtı kanlı ayaklanmaları' teşvik etmekten on yıl ağır çalışmaya mahkûm edilmişti. Bu 'ıslah olmaz katil' şimdi İngiliz mercileri tarafından bağışlanarak farklı dinlerin şehri Kudüs'ün 'Yaşam Boyu Baş Müftü'sü olarak görevlendirilecekti. El-Hüseyni daha sonraları Adolf Hitler ve Heinrich Himmler'in

Yahudi sorunuyla ilgili fikir danıştıkları başlıca kişi olarak tanınacaktı. İngilizler müftünün kin dolu ve gözünü kan bürümüş antisemitist düşüncelerini paylaşıyor değillerdi. Sadece, Arap çoğunluk onun düşüncelerini paylaştığı için kendisine müsamaha gösterilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Siyonistler ise tersine sayıca daha azdı ve daha fazla kışkırtma olmaması için ideal olanı bu şekilde kalmalarıydı. İngilizlerin 1939 senesinde Filistin'e daha fazla Siyonist yerleşim yapılmasını durdurmayı tavsiye eden 'White Paper' yayınlanıncaya kadar, Balfour Deklarasyonu'nun lafzına ve ruhuna uygun davranmamaları, bu belgenin başlangıçtaki iyi niyetlerinin sorgulanmasına sebep oldu.[47]

Çalışkan Almanlar, Panislâmcılık ve Siyonizmi alaycı İngilizlere nazaran nasıl daha ciddiye aldılarsa, şimdi de aynı şekilde Yahudi düşmanlığını İngiltere'nin önceden tahayyül edemeyeceği kadar uç noktalara taşımışlardı. Hitler gibi Alman *völkisch* milliyetçilerinin, ülkelerinin 1918'deki yenilgisini Yahudi kökenli sosyalist siyasetçilerin entrikalarına bağladığı *Dolchstosslegende*; yani 'sırtından bıçaklama' efsanesi herkesçe bilindiği için burada tekrar konusunu etmek gereksizdir. Antisemitizm akımı içinde, 1920'lerde Avrupa'yı kasıp kavuran Alman tarzı bu nefret hastalığının iki açıklaması olabilir. Bu illet, Almanların Ağustos-Eylül 1918'de doğu cephesi akıl almaz şekilde yenilmeden önce savaşı kazanıyor olduklarına inanmaları (tamamen yersiz bir düşünce değildi) yüzünden tetiklenmiş ya da onların tüm fikirleri en uç noktalara taşımaya meyyal olan fıtratlarından kaynaklanmış olabilir. Bu açıklamalardan hangisinin gerçek durumu yansıttığı ilginç fakat aynı zamanda tamemen akademik bir sorudur.* Sebebi ne olursan olsun, savaş sonrası Almanya'sında Yahudi düşmanlığı geniş bir destekçi kitlesi kazandı ve ölümcül sonuçlar doğurdu.

Alman Siyonizmi yine de yok olmamış, hatta bir noktaya kadar serpilip gelişmişti: Erken Weimar dönemi boyunca, 'eşi benzeri görülmemiş bir büyüme' gerçekleştiren İngiliz Siyonizmine karşı Nisan 1918'de 'Filistin Komitesi' oluşturuldu.[48] Fakat daha emsalsiz olan ve Siyonizmin büyümesini gölgede bırakan

* John Buchan'ın *Greenmantle* kitabında yazdığı gibi Almanya 'iyiler ve kötüler, ahlaksız kimseler ve centilmenler çıkarmış olsa da, onların içine hiç fanatik koyamamıştı'.

şey, Almanlardaki Yahudi düşmanlığının palazlanışıydı. Berlin'in Devlet-i Aliyye'nin Ortadoğu coğrafyasında kayserin daha evvel tesis etmiş olduğu siyasi nüfuzu kaybetmesi, Alman Siyonistleri daha da aciz bıraktı. Almanların inşa ettiği Bağdat ve Suriye-Hicaz demiryollarını, sırasıyla Türkiye ile Fransız ve İngiliz manda yönetimleri devralmış ve aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki azınlıkların çoğu Almanların değil İtilaf devletlerinin himayesi altına girmişti. Kayserin bölgesel siyasetini ekonomik olarak serpilen ve genellikle Avrupa yandaşı Hıristiyan azınlıklar yerine, umumiyetle Batılılara kırgın olan Müslüman çoğunluğa dayandırma tercihini göz önüne aldığımızda bu sonuç şaşırtıcı görünmez. Dahası, bu Müslümanları kontrol etmenin zor olduğu ortaya çıkmış, Mekke şerifliği vakasında onların Osmanlı-Alman kutsal savaşına verdiği zarar Siyonistlerin ya da Hıristiyanların Filistin ve Suriye'de yaptığı şeylerin hepsinden çok daha büyük olmuştu.

Kayser ve onun Ortadoğu siyasetinin mimarlarının, Panislâmcılığı en iyi ihtimalle güvenilmez ve en kötü şartlarda Alman menfaatlerine bilfiil ters düşen bir şey olarak düşündüklerini tahmin edebiliriz. Bunun aksine Siyonistler, Almanların Rusya'da işlerini yoluna koymasına yardım etmişti ve Osmanlıların Filistin'deki konumuna sembolik bir zarar vermek dışında, pek kötülükleri olmamıştı. Cemal Paşa'nın teğmenlerinin acımasız muamelelerine rağmen –Nisan 1917'de Yafa'dan en az 9000 Yahudi sürülürken diğer yanda Müslüman sakinlere 'dikkat çekici bir hoşgörüyle' davranılıyordu- Filistin'de asla Yahudi-Siyonist ayaklanmaları çıkmadı. Bunun yanında, Jabotinsky'nin göklere çıkarılan Yahudi Taburu, Yafa ile Kudüs'ün düştüğü tarih olan Şubat 1918'e kadar muharebe alanına ulaşmış değildi.[49]

Elbette ki, Alman siyasetçiler Panislâmcılık ve Siyonizm karşılaştırmasında bu tarz bir sonuca varmış değildi. Kayserin savaş sonrasında filizlenen antisemitizmi, 1908'deki Jön Türk Devrimi'ni değerlendirirken Fitzmaurice'in propagandasından etkilenen İngilizlerin bakış açısını hatırlatsa da, aslında Naziliğe daha yakındı. Wilhelm, 2 Aralık 1909 tarihli bir mektubunda, Yahudileri 'tarihteki tüm topluluklar içinde şimdiye dek görülmüş

en aşağılık, en rezil davranışları icra etmiş olmakla' suçluyordu. Ona göre;

Almanlar, içlerinde misafir olan ve nefret ettikleri Musa kavmi tarafından tahrik edilmiş ve yanlış yönlendirilmişlerdir! İşte onların teşekkürü budur! Hiçbir Alman bunu unutmasın. Bu parazitler Alman topraklarından sökülüp atılana ve kökleri kurutulana kadar bize rahat olmayacak! Onlar Alman meşe ağacı üzerindeki zehirli mantarlardır![50]

Hitler bile bunu daha iyi dile getiremezdi.

Wilhelm savaş sonrası dönemde Yahudi aleyhtarlığının hummalı bataklıklarına dalarken yanında sağlam adamları vardı. Curt Prüfer'in yıldızı gitgide parlamış, Cemal Paşa ve Kress'in dragomanlığından, İstanbul'daki Alman elçiliğinin istihbarat bürosunun şefliğine yükselmişti. Prüfer 1917'de böyle bir mevkide bulunuyorken Almanların Siyonizmi desteklemesini önerecekse de, kendisine kulak veren olmayacaktı. Onun bir sonraki gözde projesi, görevinden azledilmiş olan Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'yla Berlin arasındaki kopmuş olan ilişkileri yeniden tesis etmekti. Almanlar Brest-Litovsk'tan arzu ettikleri gibi bir barış anlaşmasıyla çıkarlarsa Ortadoğu, İngilizler ve Almanlar arasında paylaşılabilirdi. Böyle bir durumda hıdivin, Almanya'nın tarafında olması kazanımları arttırabilirdi: 31 Temmuz 1918'de Spa'daki Alman askeri karargâhına kayserle birlikte dinleyici olarak iki kişi davet edildi. Prüfer saygın bir konum elde etme arzusunu sonunda gerçekleştirmişti. Wilhelmstrasse'deki amirlerine iftiharla sunduğu raporda, Wilhelm'in 'veda konuşmasında' Prüfer ile hıdive 'bir dahaki sefere özgür Mısır'da görüşmek dileğiyle' şeklinde dokunaklı bir söz verdiğini yazıyordu.[51]

Curt Prüfer, Almanya'nın savaşı kaybetmiş olduğu düşüncesine, tıpkı sevgili imparatoru gibi kendisini hiçbir zaman alıştıramadı. Bu dragoman, kayserin kaygı verici şekilde tahtı bırakmasından sonra, ülkenin yenilgisi yüzünden öfke dolu bir üslupla Yahudilerin 'kan dökülmesin' sloganını suçladı. Prüfer 1920 yılına kadar yeterince demokrasi görmüştü. Günlüğüne, 'akılsız Almanların uluslararası Yahudiliğin ağına düşmesini görmek ne kadar iğrenç,' diye yazacaktı. Buna benzer düşünceler taşı-

yan Prüfer'in neden Nazilerin hizmetine girdiğini anlamak zor değildir. Eylül 1935'te Nürnberg kanunları yürürlüğe girdikten sonra Wilhelmstrasse'nin personel işlerinden sorumlu oldu ve bu mevki sayesinde dışişlerinin Nazileşmesine ve Yahudi nüfuzundan arınmasına katkı sağladı. O yılki Nürnberg parti kongresine davet edilen Prüfer'in eşine yolladığı kartpostal, 'Hayatım, her yerde muazzam bir neşe var,' diye başlıyordu.[52]

Almanya'nın gözden düşmüş yönetici zümresi arasında 1918'den sonra yaygınlık kazanan antisemitizm salgınından uzak duracağı düşünülen biri varsa, bu kesinlikle Prüfer'in eski akıl danışmanı Max von Oppenheim olmalıydı. Baron neticede Yahudi kökenliydi ve yaşamı boyunca geçimini sağlamış olan ailesi, Avrupa'nın bankacılıkla uğraşan en köklü Yahudi sülalelerinden biriydi. Naziler her zamanki üsluplarıyla ve rastlantısal olmayan bir şekilde Oppenheim bankasını taciz ettiler. Buna rağmen, 1936 senesinde Nürnberg Kanunları uyarınca banka yarı gönüllü olarak 'Aryanlaştırılmış' olduğundan, Yahudi Oppenheimlerin hepsi olmasa da birçoğu savaştan hırpalanmadan çıkmayı başarmıştı.[53] Baron tüm hayatı boyunca Arap yanlılığının, İngiliz hayranlığının ve Alman yayılmacılığının coşkusunu sürdürmüş olsa da, Nazilerin ırkçı politikalarının Avrupa'daki ve aynı şekilde Filistin'deki (Almanlar süper güç olarak Ortadoğu'da nüfuzlarını yeniden tesis ederse) Museviler için ne kadar tehlikeli olacağını kesinlikle fark etmiş olması gerekirdi.

İlginçtir ki Baron Oppenheim bu yönde hiçbir şey sezinlememişti. Tüm yetişkinlik dönemini Yahudi geçmişinin izlerini silmeye çalışmakla geçiren Oppenheim, Nürnberg Kanunları yürürlüğe girdikten sonra kendisine önerilen 'fahri Aryan' statüsünü memnuniyetle kabul etti. Baron, 1 Nisan 1933 gibi erken bir tarihte, eski Şansölye Franz von Papen'in bürosu aracılığıyla Nazi hükümetinden maaş almaya başlamıştı: Şansölyeliği Hitler'e devretmesi için Hindenburg'u o senenin ocak ayında ikna eden Papen, Oppenheim'ın savaş sırasında Osmanlı Devleti'nde tanıştığı eski bir ahbabıydı. 29 Ocak 1937'de Oppenheim'a, İtilaf devletleri karşıtı dünya çapında bir cihat organize etmek suretiyle

harp sırasında Alman davasına yaptığı katkılardan dolayı 'Führer ve Reichskanzler adına cephede yararlılık gösteren askerler için Onur Haçı nişanı' (*Ehrenkreuz für Frontkämpfer*) bile verildi.[54]

Üst düzey kimselerin övgülerine zaafı olan Oppenheim, savaş 1939'da tekrar patlak verdiğinde Naziler için seve seve gönüllü hizmetlerde bulundu. Geçen çeyrek asırda hiçbir şey unutmadığı ve öğrenmediği belli olan Oppenheim, eski düşüncelerini neredeyse kendisiyle alay eder gibi bir tarzda tekrar ortaya sürerek yeni bir canavar yarattı: 'Ortadoğu'nun Yapılandırılması Üzerine Memorandum'. Oppenheim, 25 Temmuz 1940 tarihli bu layihasında Führer'e 'Filistin'deki Yahudi ve İngilizlere karşı yeniden mücadeleye başlanmalıdır' tavsiyesinde bulunuyordu.*[55] Oppenheim yakında *Judenrein* [ç.n. Yahudilerden temizlenmiş] olması planlanan Filistin'in yöneticiliğine, 'Yahudilerin sızmasına karşı' düzenlediği seferde 'faal, zeki, becerikli... ve savaşçı' olduğunu ispatlamış olan yakın dostu Kudüs baş müftüsü el-Hüseyni'yi önerdi.[56]

Hitler, Oppenheim'ın tavsiyelerine uymaktan hoşnuttu. 1920, 1921, 1929 ve 1936 yıllarındaki Kudüs ayaklanmalarında yüzlerce Filistinli Yahudiyi linç etmeleri için Arap yığınlarını dolduruşa getirmiş olan Müftü, soy-kırımın öncülerinden biriydi. El-Hüseyni, Yahudi aleyhtarı pogrom düzenleme yeteneğini Nazi yanlısı darbenin başarısız olmasından sonra Haziran 1941'de Bağdat'ta geliştirdi: Yaklaşık 110 Musevi öldürülürken yüzlercesi yaralandı ve binlercesi malı mülkünden mahrum kaldı. Faysal'ın kısa ömürlü hükümranlığında Iraklı Yahudilerin büyük kısmı ülkeden kovulmuş olmasına rağmen Bağdat'ın bir zamanlar müreffeh olan Yahudi nüfusunu 20. yüzyılda neredeyse tükenme noktasına getiren 1941 pogromu süreçteki en çirkin

---

* Oppenheim'a haksızlık yapmamak adına şunu belirtmek gerekir ki, Hitler'e sunduğu bu metinde Filistin'deki *tüm* Yahudilerin sürülmesini önermiyordu. Bunun yerine, 'sadece dünya savaşından önce orada [ikamet ediyor] olanların' kalmasına müsaade edilmelidir diye belirtmişti. 1940'da Yahudi nüfus yaklaşık 400.000 kişiyken, Oppenheim'ın istediği şey çevre bölgelerdeki 300.000 Filistinli Yahudiyi temizleyerek 1914 öncesinde 100.000 kişinin altında olan nüfusa geri dönülmesi anlamına geliyordu.

vakalardan biriydi.*[57] Tahmin edileceği üzere Oppenheim'ın Yahudi aleyhtarı eylem adamının zindeliğinden etkilenen Hitler, 28 Kasım 1941'de, yani tam Holokost için ciddi lojistik planlamalar başlarken müftü ile görüşmeyi uygun buldu.

Hitler ile müftü 'Arap' kahvesiyle tellendirilen tarihi görüşmeleri boyunca, bekleneceği üzere çok iyi anlaşmıştı. Doğu Akdenizli çoğu Arabın aksine sarışın ve mavi gözlü olan müftü, bu fiziksel özelliklerin faydasını görmüş olabilir: Tam bir 'fahri Aryan'a benziyordu.[58] Hitler, Almanya'nın 'Yahudilere karşı tavizsiz bir mücadele' sürdüreceği ve bunun 'Filistin'de bir Yahudi devletinin oluşmasını' imkânsız kılmak için gerekli tedbirleri içereceği hususunda yeni dostunu temin etti. Müftü ise buna karşılık, 'Arapların ortak düşmanı olan üç güce, yani İngilizler, Yahudiler ve Bolşeviklere karşı savaşan Führer'e tam desteğini' sundu. Hitler üzerinde çalıştığı Avrupa Yahudiliğinin yok edilmesi projesinin sinyallerini ilk defa bu yarı resmi konuşmada ortaya koyarken, el-Hüseyni'ye 'Avrupa ülkelerindeki Yahudilik sorununu tek tek çözeceğini' anlattı. Hatta daha açık konuşarak Almanya'nın en önemli stratejik amaçlarından birinin 'İngiliz himayesi altında Arap topraklarında yaşayan Yahudilerin ortadan kaldırılması' (*die Vernichtung des im arabischen Raum unter der Protektion der britischen Macht lebenden Judentums*) olduğunu söyledi. Bu taahhüdü 'tatminkâr bir havayla' karşılayan müftü, kendisine destek vereceği konusunda Hitler'i temin edip, ona yardım etmek için elinden gelen her şeyi yapacağına söz verdi.[59]

Verilen bu sözlerin içi boş değildi. Hitler lafına sadık kalarak müftüye aylık 75.000 mark gibi yüksek bir maaş bağladı. Naziler ayrıca el-Hüseyni'ye 'Berlin'in revaçtaki Klopstock Caddesi'nde hizmetçileri olan ve makam şoförlü Mercedes limuzini kapısında bekleyen lüks bir ev... İlaveten dört konut, Berlin'in en lüks otellerinde iki suit oda' verdiler. Müftünün bu konutlarda ağırladığı İngiliz denetimindeki Filistin'in sürgündeki Araplarına şu telkin edildi: Alman ordusu, İngiliz ve Yahudi baskıcı yönetimle-

* 1941'de müftüye yandaşlık eden komplocular arasında Saddam Hüseyin'in dayısı ve sonradan 'muhafızı, akıl hocası ve kayınpederi' olan General Hayrullah Talfah da bulunuyordu.

rinden intikamlarını almaları için kendilerine çok yakında fırsat tanıyacaktı.[60]

Müftü, Berlin'den yaptığı radyo konuşmasında Arap dünyasına Bolşevikler, İngilizler ve Yahudileri hedef alan dünya çapındaki yeni bir cihada katılmaları için hararetle öğüt verirken konu yine buydu. El-Hüseyni böylesi bir yayında Arap dinleyicilerine 'Kuran'ın ve İslamiyet'in şerefi adına petrol boru hatlarını bombalayın... [ve] İngiliz birliklerini öldürün' dedi. Müftünün yedeğindeki diğer tema şuydu: Müslüman Araplar 'ülkelerinde yaşayan Yahudi kâfirleri öldürerek ve onlara karşı ayaklanarak ebedi selamete erebilirler'. Müftünün sesi, Wehrmacht'ın Kafkasya'ya ilerlediği ve Rommel'in çöl taarruzunun İngiliz denetimindeki Mısır'ı tehdit ettiği 1942 senesinde daha aceleci bir tını taşımaya başlamıştı. Müftü ile Adolf Eichmann'ın o yıl hazırladığı soykırım planlarının 'Einsatzgruppe Ägypten' diye adlandırılan ve Rommel'in Kahire'yi alma ihtimaline karşı Atina'da bekletilen 'seyyar SS mangası' ile bağlantısına dayanarak şunu söyleyebiliriz ki; Nazilerin Stalingrad ve el-Alameyn'deki yenilgisi o zamanlar nüfusu neredeyse 500.000 kişiye ulaşmış olan Filistin'deki tüm Yahudileri yok olmaktan kurtarmıştır.[61] Bunun yanında, müftünün 1944 senesinde hazırladığı ve 'Tel Aviv'in su şebekesini zehirlemek için 10 kutu toksin taşıyan beş Alman paraşütçünün bölgeye indirilmesini' öneren planını söylemeye bile gerek yok*

Avrupa'nın Yahudileri maalesef daha şanssızdı. Müftü belki de Filistin'de Yahudileri öldürmedeki beceriksizliğini telafi etmek için olsa gerek, Heinrich Himmler'in Balkanlar'da gönüllü Müslümanlardan SS taburları oluşturmasına yardım etmek için 1943'te Saraybosna'ya gitti. Himmler'in açıkladığı gibi, Müslümanlar 'ortak düşman Yahudiler-İngilizler-Bolşevikler'e duydukları nefretten ötürü en onurlu kimseler ve Führer Adolf Hitler'in gerçek müritleri' gibi görülüyordu.[62] Himmler'in sözleriyle şevke gelen müftü, Müslüman ağırlıklı üç Waffen-SS tümeni oluştururken bunlara alınan kişilerin sayısı 1944'e kadar yaklaşık 100.000'e ulaşmıştı.** Müftünün ölüm mangalarının en

* Paraşütçüler Eriha'ya yakın bir yerde İngilizler tarafından yakalandılar.

** Müftünün Müslüman Waffen-SS tümenlerinden birinde, gönüllü-

kötü şöhretlisi Bosna'daki 14.000 Yahudinin % 90'ını -12.600 kişi- öldüren *Handschar* SS grubuydu. Himmler gelişmelerden o kadar hoşnut kalmıştı ki, 'Bosnalı Müslüman erleri eğitmek için Dresden'de özel bir askeri molla okulu kurdu'.*[63] Müftü ise Alman SS subaylarını Nazilik ve İslami düşünce sentezi içinde eğittiği kendi 'İmam Okulu'nu Berlin'de açarken, öğrencilerinin bu doktrinini daha sonra Müslüman gönüllülere aşılayabileceğini umuyordu. Askeri eğitime alınan bu kişiler, Nazilerin Yahudi aleyhtarı propagandasını o kadar coşkuyla kucakladılar ki, tümen komutanı olan Sauberzweig 'SS tümenimizdeki Müslümanlar... Führer'de ikinci peygamberlerinin suretini görmeye başlıyorlar' diye iftihar ediyordu. Bu yüzden, aradan uzun yıllar geçtikten sonra bile Kasablanka, Kahire, Şam ve Bağdat'taki Müslümanların, Alman turistleri hâlâ 'Heil Hitler!' diye coşkuyla selamlıyor olması pek şaşırtıcı değildir.[64]

Gazetecilerin 11 Eylül olayından beri 'radikal İslam'ın köklerini anlamaya çabalamasıyla birlikte II. Dünya Savaşı ülkelerindeki Nazi-Müslüman bağlantısı giderek büyüyen bir literatüre ilham vermeye başladı. Nazi-Müslüman işbirliğinin genişliğinden daha çarpıcı olan şey, çoğu Arap Müslümanın Hitler'in bu işi sonlandırmamış olmasına açıkça hayıflandığının ortaya çıkarılmasıdır. Suudi haber ajansının, Adolf Eichmann'ı (müftünün bir diğer arkadaşı) 'altı milyon Yahudiyi öldürme şerefine nail olmuş' biri olarak tasvir etmesi hak ettiği üzere kötü bir şöhretle yaftalanmış olsa da, benzeri tutumları yansıtan tek olay bu değildir. Kahire basınından rastgele bir örnek olarak 29 Nisan 2002'de Fatma Abdullah Mahmud'un *el-Ahbar* gazetesindeki yazısını alıntılayabiliriz: 'Fakat ben kişisel olarak Hitler'den o kadar şikâyetçiyim ki, ona tüm kalbimle 'biraderim keşke sen bu işi bitirmiş olsaydın,

---

lerin yaklaşık % 15'i Katolik Hırvatlardan oluşuyordu.

* Fakat müftü yaklaşık 20.000 Alman savaş esirinin salınmasına karşılık, aşağı yukarı Balkan Yahudisi 5.000 çocuğun Türkiye üzerinden yurt dışına göç etmesine müsaade eden propaganda hamlesini baltaladığı zaman, Himmler o kadar hoşnut kalmadı. Müftü bunun yerine çocukların Polonya'daki gaz odalarına gönderilmesinde ısrar etti ve bu arzusu yerine getirildi.

gerçekten halletmiş olsaydın da biz rahat bir nefes alsaydık demek isterdim'.[65]

Almanya'nın kendi mücahitleri de benzer şekilde pişmanlık hissediyorlardı. Oppenheim'ın kutsal savaşına karışmış olan Frobenius, Hentig, Kress ve Niedermayer gibi bazı kimseler Nazilere mesafeli durmayı tercih ederken (bu, onlardan Hitler'i aktif olarak destekleyen hiç kimse çıkmadığı anlamına gelmiyordu)* hem Oppenheim hem de Prüfer, Avrupa'daki Yahudilerin içler acısı haline karşı ahlaki bir vurdumduymazlık sergileyerek farklarını ortaya koydular. Prüfer, Eylül 1943'te dışişlerinden istifa etmesine etmişti ama bunu kesinlikle Nazilerin savaş suçlarını kınamak için değil, batan bir gemiden kendini dışarı atmak maksadıyla yapmıştı. Onun biyografisini yazan Donald Mckale'a göre Hitler'in savaş makinesinin 1945'te yenilmesi aslında 'Prüfer'in Yahudi nefretini arttırmıştı'.[66]

* Oskar von Niedermayer, Almanların Sovyetler Birliği'ni zalimce işgal etmesiyle alakalı çekincelerini dile getirmiş olsa da, bu kaygı Nazilerin belli bir ırkı katletmesiyle ilgili soykırım siyasetinden ziyade, teşebbüsün stratejik ahmaklığı yüzündendi. Böyle bir şey, her şeyden önce vücuda getirmek için çok çaba gösterdiği verimkâr Sovyet-Alman ilişkilerine zarar verirdi: 1922'deki Rapollo Anlaşması'nın finansal konuları ilgilendiren maddelerinin çoğunu bizzat hazırlamıştı. Niedermayer çekincelerine rağmen Ukrayna'da Wehrmach'a fiilen yardımcı olmuş, bölgesel ve linguistik ihtisaslarını, Kızıl Ordu'dan onların tarafına geçen Kafkas ve Orta Asyalı 'Osttruppen' birliklerinin eğitimi için seferber etmişti.

Niedermayer'in sonradan Hitler karşıtı 'bozguncu' mülahazaları yüzünden Ekim 1944'te Torgau'daki esir kampına atıldığı doğrudur. Yine de Heinrich Himmer'in de dâhil olduğu Nazi arkadaşları onun iyi muamele görmesi için araya girmekten geri kalmadılar. Niedermayer'in Albay Klaus von Stauffenberg ile çocukluk arkadaşı olması sebebiyle 20 Temmuz 1944'te Hitler'i öldürme teşebbüsüne uzaktan da olsa karışmış olduğuna dair yaygın bir teori vardır. Fakat Hans-Ulrich Seidt'in en son yazdığı *Berlin, Kabil, Moskova* biyografisinde dile getirdiği gibi (sayfa 372) '[Niedermayer'in Hitler'i öldürmek için düzenlenen] komplodan haberdar olduğu, bunu onayladığı ya da girişime bir şekilde destek verdiğine dair hiç kanıt yoktur'. Sovyetlerin de Niedermayer'i Hitler karşıtı direnişin bir kahraman gibi görmediği kesindi: 1945 yılında Kızıl Ordu tarafından gözaltına alınıp SSCB'ye götürüldü. Niedermayer, 1948 yılında Moskova yakınındaki Vladimir'de bulunan bir Rus hapishanesinde öldü.

Oppenheim'ın Almanya'nın mağlubiyetiyle ilgili reaksiyonu daha örtük bir Yahudi aleyhtarlığına yer vermekle birlikte, olaylar için daha açıklayıcıdır. 1946'da kaleme aldığı hatıratının savaşla ilgili bölümünde, Hitler'i 'milyonlarca Almanın savaş alanına sürüklendiği ve Almanya'nın engin ve yeri doldurulamaz kültürel varlıklarının yanı sıra, neredeyse tüm şehirlerinin düşman bombardımanlarıyla tahrip edildiği' savaşın müsebbibi olmakla suçlar.[67] Oppenheim ciltler dolusu anılarında, savaş esnasında Yahudilerin Almanya, Avrupa ve Ortadoğu'da topluca katledilmesine dair tek bir kelime bile söylemez. Baron Max von Oppenheim hayatının büyük bölümünde ailesinin Yahudi bankalarına aldırış etmemiş olması –babasının 1858 yılında Katolikliğe geçmiş olması Nürnberg Kanunları'nın yürürlüğe girmesinden sonra kendisine işe yarar bir sigorta sağlamıştı- onun bankanın kurucusu Salomon Oppenheim Jr.'ın torunu olduğu gerçeğini değiştirmez. Nazi dönemi boyunca kendini korumak için Yahudi akrabalarından uzak durmaya çalışması anlaşılabilir bir durum olsa da, dünya artık Holokost'u öğrendikten sonra onun Yahudilerin çektiği acıları anlamaya çalıştığını düşünmek fazla iyimser bir tahmindir.

Nazi döneminde Yahudiliğini inkâr eden tek kişi Oppenheim değildi. Tom Reiss *The Orientalist* (Oryantalist) kitabında (2005) Lev Nussimbaum'un inanılması güç hikâyesine yer verir. 19. yüzyıl sonu Bakü'sünde petrol zengini Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Nussimbaum, sonradan Weimar dönemi Berlin'inde Nazi yandaşı Müslüman yazar 'Esad Bey' kimliğinde kendini yeniden tanımlamıştı.[68] Bu şahsiyetlerin ikisi de Yahudilerin, Doğu'nun etnik mozaiğine karıştığı ve sadece Yahudi geleneğinin gerekleri ile Musevi olmayanların klişelerinden değil, aynı zamanda Batı düşüncesinin soğuk yüzünden de uzak durdukları masal ülkesinin hasretiyle yanarlar. Nussimbaum/Esad Bey, kendi döneminin önde gelen Yahudi Şarkiyatçılarının çoğu gibi, bu yeri sadece hayallerinde görebilecekti.

Oppenheim onlardan farklı olarak fantezi dünyasını ete kemiğe büründürmeyi denemişti. Yahudi mirasını I. ve II. Dünya Savaşlarında toplu kıyımlara destek verecek kadar sert bir şekil-

de reddetti. Hitler'e II. Dünya Savaşı sırasında (1940'ta) arkadaşı el-Hüseyni'nin İngiliz denetimindeki Filistin'de bulunan Yahudileri ortadan kaldırma gayretlerini desteklemesini tavsiye etti. Kudüs'ün baş müftüsünün Oppenheim'dan çok şey öğrendiği kesindir. Baron'un İtilaf devletleri vatandaşlarını hedef alan 1914 tarihli fetvası, müftünün İngiliz vatandaşlarıyla Yahudilere yönelik 1921, 1929, 1937 ve 1941 fetvalarına ve İsrailli Yahudileri öldürmenin her Müslümanın daimi vazifesi olduğunu beyan ettiği 1948 tarihli fetvasına muhtemelen esin kaynağı olmuştur. Her şey bir tarafa, müftü 1914 ve 1915 senelerinde Oppenheim'ın cihat propagandası bombardımanına maruz kalan Osmanlı ordusunda savaşmıştı.[69] Baron, 1915'te Kerbela baş müftüsünün İtilaf devletleri karşıtı kutsal savaş ilanına emsal teşkil eden bir Şiî cihat fetvası bile oluşturmuştu. Oppenheim'ın masum sivilleri hedef alan dünya çapındaki cihat fikrinin son derece tehlikeli bir örnek teşkil ettiğini söylemekle beraber, müftü ile mollanın kanlı eylemlerinin sorumluluğunu bireysel olarak sadece onun omzuna yıkmaya gerek yoktur.

Oppenheim'ın öncülük ettiği şeyler dünya çapında bir cihat icat etmekle sınırlı değildir. Onun kendine acıyarak Yahudi kökenlerini reddedişinde, modern Batı'da çok yaygın olan burjuvaların kendilerinden nefret etme hastalığının belirtilerine rastlarız. Oppenheim, Wilhelmstrasse'de (ve sonrasında Naziler döneminde) saygınlık görmeyi güvence altına almak için ırksal ve dini terekesini boşaltmaya razıydı. Savaştan önce Alman dışişlerinde çok uğraşarak elde ettiği konumunu kaybetmesinin müsebbibi olan zalim İngilizlerden intikam almak için, Müslümanların onlara karşı gözü dönmüş bir nefret duymalarını tetikledi. (Kendisi de aslında Yahudi kökenli bir Hıristiyan olmasına rağmen Hıristiyanları ve Yahudileri kapana sıkıştırabilecek bu eylemi icra etmekten geri durmamıştı). Baron'u sıradan bir şaklaban olarak görüp (Ernst Jäckh gibi Alman Şarkiyatçılarının yaptığı gibi) geçmeden önce, onun komplekslerini tehlikeli yapan şeyin bunların yaygınlığı olduğunu gözden kaçırmamak gerekir: Bunlar hem kayser gibi alelade entelektüellere hem de Curt Prüfer (toy olsa bile) gibi parlak âlimlere çekici gelecek kadar yaygın saplantılardı.

1918'den sonra çoğu Almana bulaşmış olan antisemitizm insanlardaki kendine acıma mayasıyla aynı özden yoğrulmuştu. İşin doğrusu bu kişiler kendileri adına bu dünyada gayet başarılı işler yapmışlar ve I. Dünya Savaşı'nda kendi yıkımlarına yol açacak felaketlerin büyük oranda müsebbibi olmuşlardı.

Hitler'in 1945'teki yenilgisinden bu yana, sanki Nazi ölüm kamplarının ortaya çıkarılması bize 'asla unutmayacağımız bir ders' vermiş gibi 'her şeyin geride kaldığını' düşünmeye meyleder olduk.[70] Fakat Naziliğin yükselişine yol açan kendine acıma hastalığının zehri artık Almanya'da çok yaygın değilse bile dünya üzerinde dolaşmaya devam etmektedir. Bunun en berrak hali günümüz Ortadoğu'sunda meydana gelen her türlü musibetten dolayı İsrail'i suçlayan Arapların genel antisemitizminde kendini gösterir. Fakat bu virüsün daha zor teşhis edilen cinsleri de Batı'nın damarlarında dolaşmaya başlamıştır. Şu anda revaçta olan Üçüncü Dünyacı öz-eleştirilerde, Avrupa emperyalizminin her kötülüğü lanetlenirken dünyanın en acımasız post-kolonyal rejimlerinin işledikleri suçlardan temize çıkarılmaları buna iyi bir örnektir. Kendinden nefret etmeci 'ben içinden çıktığım topluma ait değilim' illeti, fakirlere değil bir Yahudi bankasının sermayesini Yahudi düşmanı bir cihada harcamış olan Oppenheim gibi 'limuzin liberallerine' bulaşmaya meyyaldir. Siyonizm siyasi bir program olarak övgüyü mü yergiyi hak eder tartışması bir yana, kesin olan şudur ki bu hareket o sıralar en büyük baharını yaşayan Alman Judeo-Hıristiyan kültüründen çıkmıştı. Serpilen imparatorluklarının sunduğu onca muazzam şeyi kıymet bilmezlikle karşılayan Max von Oppenheim ile onun akılsız imparatoru, uygarlık miraslarını, kendisini bu medeniyeti yok etmeye ve onu vücuda getiren Hıristiyanlar ile Yahudileri öldürmeye adamış bir cihadı desteklemek üzere harcadılar. Bu karar, sonuçları bugün hepimizi etkileyen çok vahim bir akıl tutulmasıydı.

Notlar

Giriş: Haydarpaşa'dan Bakış

1. Canon J. T. Parfit, *Twenty Years in Baghdad and Syria,* s. 32.

1 Kayser, Baron ve Dragoman

1. Louis-Philippe'in 'Kötülükleri [yani modern demokrasinin ortaya çıkışını] başımızdan defetmek için bir resule ihtiyacımız var,' ifadesi Guizot, Michael Balfour tarafından *The Kaiser and His Times,* s. 27'de aktarılmıştır.

2. 'Alman imparatorunun Konstantinopolis Ziyareti', *The Levant Herald and Eastern Express* (Özel baskı), Konstantinopolis, Cumartesi, 9 Kasım 1889.

3. Bkz. Margaret Lavinia Anderson, "'Down in Turkey, far away': Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany", *Journal of Modern History,* 79 (Mart 2007), s. 111.

4. Bismarck'ın 'Osmanlı İmparatorluğu ile herhangi bir siyasi, ekonomik ve askeri bağ kurmaktan' kaçındığı varsayımıyla ilgili olarak 'Pomeranya erinin saç teli tezi' üzerine eleştiriler için bkz., Jehuda Wallach, "'Bismarck and the "Eastern Question' – A Re-Assessment", Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* s. 23-9.

5. GPA, BPH/53/165; "Aufzeichnungen Seiner Majestät Kaiser Wilhelms II", "yayınlanmamış hatırat", 'Beziehungen S.M. zu Europäischen Fürsten-höfen. Stambul' bölümü, s. 3-5.

6. A.g.e., s.8; "Alman imparatorunun Konstantinopolis Ziyareti"; ve Balfour, *The Kaiser and His Times,* s. 142.

7. John C. Röhl, *The Kaiser and his Court,* s. 13, 25-6; ve Balfour, *The Kaiser and His Times,* s. 125; ve GPA, BPH/53/342; Oberst Walter Nicolai, *Kaiser Wilhelm II,* unpublished persönliche Erinnerungen, s. 21-22.

8. 'Aufzeichnungen Seiner Majestät Kaiser Wilhelms II', s. 9- 10.

9. Balfour, *The Kaiser and His Times,* s. 190.

10. 'Aufzeichnungen Seiner Majestät Kaiser Wilhelms II', s. 6-7; ve Peter Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 21.

11. A.g.e., s. 23.

12. Prince (Bernhard) von Bülow, *Memoirs,* cilt. 1, s. 251.

13. Bülow, *Memoirs,* cilt. I, s. 249- 50. Ayrıca bkz., Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 75-79; Balfour, *The Kaiser and His Times,* s. 216; ve Hans Rall, *Wilhelm II. Eine Biographie,* s. 185.

14. Bülow, *Memoirs,* cilt. I, s. 253.

15. Wilhelm II, "Tischrede in Damaskus (8 Kasım 1898)", Ernst Johann (ed.), *Reden des Kaisers,* s. 81; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 23.

16. Bülow, *Memoirs,* cilt. I, s. 254.

17. Wilhelm II, *The Kaiser's Letters to the Tsar,* Isaac Don Levine (ed.), s. 58.

18. A.g.e., s. 66-67.

19. Thomas L. Hughes, "The German Mission to Afghanistan 1915-1916", Wolfgang Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East 1871- 1945,* s. 29.

20. Maurice Larcher, *La guerre turque dans la guerre mondiale,* s. 8-9.

21. MvO 1/7; Max von Oppenheim, "Meine Beziehungen zu seiner Majestät dem Kaiser Wilhelm II", s. 160.

22. MvO 1/1; Oppenheim, "Jugendzeit in Köln, Straßburg und Berlin 1860-83", s. 45-46, 57-65; ve MvO 1/2; "Referandar und Assessor 1883-92", s. 11, ve devamı.

23. MvO 1/3; Oppenheim, "Erste Reisen im Vorderen Orient u.in Afrika 1883-93", s. 1-10.

24. Teichmann ve Völger alıntı yapmıştır, *Faszination Orient,* s. 22.

25. Max von Oppenheim, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf* (2 cilt, 1899-1900). Lawrence'dan Teichmann and Völger alıntı yapmıştır, *Faszination Orient,* s. 27.

26. A.g.e., s. 112.

27. PAAA, R 14558; "Bericht über eine im Jahr 1899 ausgeführte Forschungsreise in der asiatischen Turkei, von Dr. Max Frhr. V. Oppenheim", s. 70.

28. MvO 1/7; Oppenheim, "Meine Beziehungen zu seiner Majestät dem Kaiser Wilhelm II", s. 160-162.

29. Bu durum, istihbarat şefi Albay Walter Nicolai gibi kayserin yemek sohbetlerine katılan çoğu kimse tarafından teyit edilmiştir. Bkz., GPA, BPH/53/342; Nicolai, *Kaiser Wilhelm II,* s.22-24.

30. MvO 1/7; Oppenheim, "Meine Beziehungen zu seiner Majestät dem Kaiser Wilhelm II", s. 162.

31. PAAA, R 14559; Oppenheim'ın Kahire'den gönderdiği rapor, 25 Haziran 1903.

32. Kahire'deki Ermeniler için bkz., PAAA, R 14560; Oppenheim'ın 29 Nisan 1904'te Berlin'e gönderdiği yazı, PAAA, R 14559; Oppenheim'ın Mehdi'nin 1902'deki (aşikar) ölümünden önce dosyaladığı hacimli raporlar. Mehdicilik ve Sünusîleri için bkz., 15. bölüm.

33. Örneğin bkz., PAAA, R 14560; Oppenheim'ın 1 ve 7/15 Nisan 1905 tarihlerinde Kahire'den gönderdiği raporlar.

34. Örneğin bkz., PAAA, R 14560 ekinde; "Kaiser Wilhelm II. Und der Islam", *Berliner Tageblatt,* 23 Ekim 1905, bu raporda Mustafa Kemal Paşa, Fas tartışmasında Almanların konumunu desteklemiştir. Ayrıca bkz., Donald McKale, *Curt Prüfer,* s. 16.

35. MvO, 1/6; Oppenheim, "Dienst in Kairo. Eingeborene Welt, 1896- 1909", s. 1-12.

36. Bkz., "Intrigues Allemandes au Caire. Comment on joue du Panislamisme", *Les Pyramides,* 15 Şubat 1906; "Lettre d'Egypte", *Journal des Débats,* 4 Şubat 1906; "Baron Max Oppenheim", *New York Daily Tribune,* 9 Nisan 1906; ve Akabe'yle ilgili makale, *Mokattam, Daily Mail* Kahire baskısı, hepsi için bkz., PAAA, R 14561 ekleri. Akabe krizi ile ilgili İngilizlerin bakış açısı için bkz., Roger Owen, *Lord Cromer,* s. 333- 341.

37. PRO, FO 371/65; Sir Charles Hardinge'ten Dışişleri Bakanı Lord Grey'e, 2 Haziran 1906.

38. PAAA, R 14561; Oppenheim'ın Kahire'den Berlin'e gönderdiği rapor, 8 Ağustos 1906

39. PAAA, R 14561; Oppenheim'ın Kahire'den Berlin'e gönderdiği rapor, 9 Mayıs 1906.

40. PAAA, R 14565 ekinde; "L'Agent Allemand Oppenheim", *La Libre Parole,* 25 Aralık 1910.

41. PAAA, R 14565; Kahireli iş adamı Habib Anhoury'nin Reichstag başkanına gönderdiği ve mebus Freiherr von Hertling tarafından dışişlerine iletilen mektup, 9 Aralık 1909.

42. Teichmann and Völger, *Faszination Orient,* s. 124.

43. McKale, *Curt Prüfer,* s. 2-8.

44. Bkz., PAAA, R 21133; Schabinger von Schowingen tarafından hazırlanan Şaviş dosyası, 21 Mayıs 1915.

45. PRO, FO 371 /1114; Lord Kitchener, Kahire'den Dışişleri Bakanı Lord Edward Grey'e, 30 Eylül 1911,

47. PRO, FO 371/1114; Kitchener'den Grey'e, 29 Eylül 1911.

48. PRO, FO 371/1114; Kitchener'den Grey'e, 26 Ekim 1911.

49. McKale, *Curt Prüfer,* s. 22.

50. PRO, FO 371/1114; Kitchener'den Hatzfeldt'e, 4 Kasım 1911 ve Kitchener'in cevabı, 6 Kasım 1911.

2 Berlin'den Bağdat'a

1. Aktaran; Erich Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein,* s. 48.

2. Aktaran; Edward Mead Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s.16-17.

3. Aktaran; Elie Kedourie, *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921,* s. 90.

4. Bkz., Maybelle Kennedy Chapman, *Great Britain and the Baghdad Railway,* s. 12-18.

5. QO, Corr. Pol. Nouvelle Série. Turquie, vol. 334; Kuropatkin'den St Petersburg'daki Fransa Elçisi M. le Marquis de Montebello'ya, 30 Ocak 1900, ayrıca bkz., aynı dosyaya eklenmiş Fransızca Petersburg gazeteleri; örneğin *Nouveau Temps*'daki kapak hikayeleri, 18/30 Kasım, ayrıca 24 Kasım/6 Aralık 1899. Yıllar süren ve yıpratıcı müzakerelerden sonra Rus diplomatların Bağdat Demiryolu (ve Karadeniz'in bitişiğindeki trenyolu projeleri için) ile ilgili dile getirdiği itirazlara genel bir bakış için örneğin bkz., PAAA, R 13554; Bâb-ı Âli'deki Alman Elçi Marschall von Bieberstein'den Şansölye Bernhard von Bülow'a, 17 Mart 1907.

6. Aktaran; Jonathan S. McMurray, *Distant Ties,* s. 20.

7. Bkz., Herbert Feis, *Europe, the World's Banker 1870-1914,* s. 343-4.

8. Aktaran; Erich Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein,* s. 48.

9. Chapman, *Great Britain and the Baghdad Railway,* s. 24; McMurray, *Distant Ties,* s. 28.

10. 6 Mayıs 1899 tarihli bu anlaşmanın kopyası için bkz., Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s. 59-60. Almanların Fransa'ya verilen paya (% 40) eşit miktarda bir pay almaya razı olup olmayacaklarıyla ilgili bazı tartışmalar olsa da, bizzat Siemens'in dediğine göre, Almanlar hisselerin çoğunluğunu kontrol etme hakkını koru-

muşlardı. Bkz., Chapman, *Great Britain and the Baghdad Railway,* s. 33, özellikle 46. dipnot.

11. Biraz kafa karıştırıcı bir şekilde, kilometre başına 15.000 frank gelir garantisi için provizyon verilmişti ve bu gelir, demiryolunun geçtiği Osmanlı vilayetlerinden toplanan normal vergilerden gelen 'farkla' karşılanmaya başladı. Demiryolunun ticareti canlandıracağı ve dolayısıyla bu toplananın benzeri bir vergi artışı sağlayacağı düşüncesiyle söz konusu uygulamaya gidildi. İstanbul'daki Osmanlı hükümeti herhangi bir açığı kapamaktan sorumlu olmayacaktı. Bkz., Earle (kendisi Rechnitzer ile mülakat yapmıştır), *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s. 60-61, ve s. 85 (7. dipnot).

12. Örneğin Balfour, *The Kaiser and His Times,* s. 226-227. içinde olduğu gibi, başka bir birçok eserde de alıntılanmıştır.

13. Bu anlaşmanın metni birçok yerde bulunabilir, örneğin, QO, Corr. Pol. Nouvelle Serie. Turquie, vol. 334 ekindeki; "The Baghdad Railway", *The Times* (Londra), 3 Ocak 1900.

14. A.g.e.

15. Marschall von Bieberstein'in Pera'dan Şansölye Hohenlohe'ye gönderdiği şikayet için bkz., PAAA, R 14148, 1 Mart 1900.

16. Aktaran; McMurray, *Distant Ties,* s. 32.

17. PAAA, R 14155; Tevfik Paşa'dan Alman Devlet Bakanı Bernhard von Bülow'a, 23 Temmuz 1899.

18. PAAA, R 14559; Oppenheim'den Bülow'a, 12 Mayıs 1903.

19. Bu gizli emrin bir kopyası PAAA, R 13757 içinde saklanmıştır.

20. Bkz., Deutsche Bank müdürü Arthur Gwinner'in Alman dışişlerine yazdığı mektup için, PAAA, R 14562; 9 Temmuz 1906.

21. Stemrich'in keşif gezisi ve bulduğu şeylerle ilgili bkz., McMurray, *Distant Ties,* s. 44-48.

22. Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s. 83-84; ve McMurray, *Distant Ties,* s. 50-51.

23. *Novoe Vremya* gazetesinin çevrilmiş manşetinin eki, 9 Mart 1903; 'Le Chemin de fer de Bagdad', commissioned by the 2ème Bureau of the French army, Mart 1903; ve Cambon'dan Quai d'Orsay'a, 13 Mart 1903: hepsi için bkz., QO Corr. Pol. Nouvelle Serie. Turquie, vol. 334. Avam Kamarası'ndaki 23 Nisan 1903 tarihli hiddetli tartışmadan sonra İngiliz hükümetinin tepkisiyle ilgili bkz., Feis, *Europe, the World's Banker 1870-1914,* s. 351.

24. Bkz., McMurray, *Distant Ties,* s. 52; ve Feis, *Europe, the World's Banker 1870-1914,* s.353. Bir Fransız grup 540,000 frank, yani toplam hisselerin %18'ini karşılarken diğer %25'lik payı AŞK ve BŞK (her ikisini de Deutsche Bank yönetiyordu) üstlendi ve kalan kısmın neredeyse tamamını diğer Alman banka kuruluşları karşıladı.

25. Paul Rohrbach, *Die Bagdadbahn,* s. 16.

26. Bkz., McKale, *War by Revolution,* s. 19, 239 (note 5).

27. Aktaran; McMurray, *Distant Ties,* s. 61.

28. Marschall'ın Tarabya'dan Berlin'e gönderdiği raporun ilavesi olarak 'Bagdadbahn' başlığıyla yollanan 'Not' için bkz.,PAAA, R 13553; 20 Ekim 1905.

29. Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s. 95-96

30. Geçici Isvolsky-Schoen Anlaşması, 20 Şubat 1907 ve 3 Temmuz 1907 tarihli güncellenmiş şekli için bkz., PAAA, R 13554.

31. PAAA, R 13554; Pera'daki Marschall'dan Şansölye Bülow'a, 17 Mart 1907,

32. Erich Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein,* s. 75.

33. Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway,* s.96.

34. Bkz., McMurray, *Distant Ties,* s. 70-71.

3 Jön Türkler ve Eskimiş Halifelik

1. 13 Ağustos 1906 tarihli *London Times*'tan alınan mektup eki ve açıklamalı tıpkıbasımı için bkz., PAAA, R 14158.

2. PAAA, R 14159; Marschall'ın Tarabya'dan Berlin'e gönderdiği rapor, 7 Ekim 1909.

3. Sir Edward Pears, *Life of Abdul Hamid,* s. 108-109.

4. Bkz., M. Naim Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 62.

5. Bu olayların Abdülhamid ve onun Avrupalı güçlere yaklaşımı üzerindeki etkileriyle ilgili bkz., Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid.*

6. M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s. 84-86. Ayrıca bkz., Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey,* s. 162-163, 176, 198-199; ve Erik Zürcher, *The Unionist Factor,* s. 9-16.

7. Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s. 142-143.

8. PAAA, R 14156; mektuplar, 'Mahmoud Pacha. Beau-frère de S. M. I. Le Sultan' to Kaiser Wilhelm II, 4 Şubat 1900 ve bunu izleyen

Sabahaddin ve Lütfullah'ın girişimi, 11 Nisan 1900. Kayser bunlardan hiçbirine yanıt vermemiştir.

9. Bkz., Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s. 143.

10."Deutschland und die Affaire Mahmud Pascha", *Die Post,* 27 Aralık 1899; "Aus der Türkei", *Neue Preussische Zeitung,* 9 Şubat 1900; *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kapak konusu, 31 Aralık 1899; "Ausland", *Der Bund,* 14 Ağustos 1900; "Mahmoud Pacha and the Sultan", *The Standard,* 22 Ocak 1900; *Le Matin,* 16 Ocak 1900, vb. hepsi için bkz., PAAA, R 14155 ve 14156.

11. PAAA, R 14156; Bu söz Berlin'deki İsviçre elçisi tarafından Devlet Bakanı Bülow'a iletilmiştir., 30 Mart 1899.

12. Richthofen'ın Münir Bey'e yazdığı mektupların çoğu onun 'casus ya da ajan provokatör' gibi hareket ettiği gerekçesine dayandırılarak İsviçre polisi tarafından alıkonulup fotoğraflanmıştır. Bunların *Gazette de Lausanne* ve *La Suisse* de dahil olmak üzere çeşitli gazetelerde yayınlanmış muhtelif kopyaları ve tıpkıbasımları için bkz., PAAA, R 14158.

13. PAAA, R 14155; Ahmed Rıza Bey'in "Sa Majesté Imperialé Guillaume II Empereur d'Allemagne" hitaplı mektubu, 15 Kasım I898.

14. Marschall'ın Tarabya'dan gönderdiği yazışma için bkz., PAAA, R 14158; "Geheim", 1 Haziran 1902.

15. Bodman'ın Tarabya'dan gönderdiği yazı, 9 Ağustos 1905 ve Münich Staatsrat'tan Bavyera'daki Prusya temsilcisi (Geschaftsträger) Freiherr von Werthern'e akabinde gönderilen raporlar, 4 Eylül 1905 ve Werthern'den Bülow'a, hepsi için bkz., PAAA, R 14158.

16. PAAA, R 14158; Roma'daki Rotenhan'tan Bülow'a, 8 Mart 1906.

17. M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution. The Young Turks,* 1902-1908, s. 142-145 ve s. 398-399 (notlar 484-489).

18. A.g.e., s.125 ve 399, not. s. 488; ve PAAA, R 14158; Roma'daki Rotenhan'dan Bülow'a, 8 Mart 1906.

19. Örneğin bkz., PAAA, R 14158; "Mémoire des Libéraux Turcs Relatif à la Question d'Orient. Le Prince Sabehedine Aux Chancelleries" (Paris, Aralık 1906); "Aux Arméniens Ottomans" (Paris, Eylül 1905); ve Sabahaddin'in Dışişleri Bakanı Edward Grey'e yazdığı mektup, *The Times*'ta yayınlanmıştır, 13 Ağustos 1906.

20. Sabahaddin'in Fransızca yazılan mektubu (İngilizceye çevrilerek) 13 Ağustos 1906 tarihli *The Times* gazetesinde (Londra) yayın-

lanmıştı. Hanioğlu eserinde mektubu detaylı olarak alıntılamıştır; bkz., *Preparation for a Revolution. The Young Turks, 1902-1908,* s. 126-127. Mektubun PAAA, R 14158 içindeki Almanca çevirisi, Fransızca orijinalindeki havayı *The Times* çevirisine nazaran daha iyi yakaladığı (aslındaki 'Doğu ve Batı arasında' ifadesi, İngilizce versiyonda 'between two words' gibi daha yumuşak bir söyleme dönüştürülürken Almancasında 'zwischen Abend- und Morgenland' olarak çevrilmiştir) ve daha az hataya yer verdiği (*The Times* 'İslam' yerine 'İslamcılık' demiştir) için onu kullanmayı tercih ettim.

21. Abdülhamid'in siyasi amaçlar doğrultusunda halifeliği canlandırma girişimiyle ilgili olarak bkz., Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 62-63.

22. Akabe meselesiyle ilgilenen Mısırlı milliyetçilerin çoğuyla samimi olan ve konuyla ilgili olarak bazı hacıların görüşünü soran (şüphesiz ki imalı bir şekilde) Baron Oppenheim bu durumu çok iyi gözlemlemiştir. Örneğin bkz., PAAA, R 14563; onun Kahire'den yazdığı rapor, 16 Mayıs 1907.

23. 'The Caliphate. The Sultan and England', *Egyptian Gazette,* 24 Mayıs 1906, PAAA, R 14562 ekinde.

24. Oppenheim'ın Kahire'den gönderdiği 16 Mayıs 1907 tarihli bir raporda şikayet ettiği gibi, *Egyptian Gazette*'nin birçok nüshasının bu yöndeki yayınları için bkz., PAAA, R 14563.

25. Bkz., David Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 104-105.

26. Bu konuyla ilgili özellikle bkz., Elie Kedourie, "Egypt and the Caliphate, 1915-52", *Chatham House Version,* s. 177-181.

27. Burada temel olarak Dr C. Snouck Hurgronje'un *Revolt in Arabia,* s. 3-18'deki güzel analizinden faydalandım.

28. PAAA, R 14560; Oppenheim'dan Bülow'a, 1 Nisan 1905. Birçok kimsenin yanında, Kahire'deki şerif adaylarının çoğuyla birlikte zaman geçiren ve İstanbul'da bizzat Hüseyin ile görüşen (bu görüşmeyle ilgili olarak bkz., aşağıdaki 11. kısım) Oppenheim'ın ifade ettiği gibi.

29. A.g.e.

30. PAAA, R 14563; Oppenheim'dan Bülow'a, 26 Mayıs 1908. Benzer bir şekilde, ayrıca bkz., PAAA, R 14562; Oppenheim'dan Bülow'a, 31 Temmuz.; ve McKale, *War by Revolution,* s. 22.

31. Hurgronje'un *Revolt in Arabia,* s. 32. içinde açıkladığı gibi.

32. Bu rakamlara Justin McCarthy, *Death and Exile,* s. 135; ve Kemal Karpat, *Ottoman Population,* s. 254, 274'te yer verilmiştir.

33. Aktaran; Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 65-66. Turfan'ın çevirisi.

34. Hanioğlu'nun *Preparation for the Revolution,* Turfan'ın *Rise of the Young Turks* ve Feroz Ahmad'ın, *The Young Turks* eserleri bu genellemeden hariç tutulmalıdır. Yine de Bernard Lewis'in *Emergence of Modern Turkey* ve Erik Zürcher'in *Unionist Factor* kitapları da dâhil olmak üzere Batılı tarihçilerin 'klasik anlatıları' sanki olayları açıklamadaki yetersizliklerini kabul edercesine, 1908 olaylarının üzerinden hızlıca geçiverirler. Bu kitabın yazarı da daha iyisini yapabildiğini öne sürmez.

35. PAAA, R 14159; Kiderlen-Wächter'dan Bülow'a, 10 Temmuz 1908.

36. PRO, FO 371/544; Heathcote'tan dışişlerine, 13 Temmuz 1908.

37. Aktaran; McMurray, *Distant Ties,* s. 73. McMurray'ın çevirisi.

38. PRO, FO 371/545; Selanik'teki Başkonsolos Harry H. Lamb'dan dışişlerine, 2 Ağustos 1914.

39. McMurray, *Distant Ties,* s. 75.

40. Aktaran; a.g.e., s. 77. Marschall'a atfedilen 'Boğaziçi Devi' lakabı Weber tarafından *Eagles on the Crescent,* s. 6. içinde aktarılmıştır. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakının önemiyle ilgili olarak ayrıca bkz.,Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 148-149.

41. PRO, FO 371/545; Gerard Lowther'dan Grey'e, 19 Ağustos 1908; ve Grey'in yanıtı, 20 Ağustos 1908.

42. Ahmed Rıza'nın annesi Münih'te doğmuş olmasına rağmen, 1908'e kadar uzun yıllar boyunca İstanbul'un kenar mahallelerinde yaşamıştır. PAAA, R 14159; (Kayser Wilhelm adına) Wilhelmshöhe'deki Lancken'dan dışişlerine, 25 Ağustos 1908.

43. A.g.e.; ve Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey,* s. 197-8.

44. Benzer şekilde, bkz., a.g.e., s. 202-204, ve Zürcher; *The Unionist Factor,* s. 16-18.

45. Aktaran; Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* s. 200-201.

46. Alıntılar; Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 134, 144, 148. Ayrıca bkz.,Feroz Ahmad, "The Young Turk Revolution", *Journal of Contemporary History,* 3(3) (July 1968), s. 29; ve PAAA, R 14160; Baron Marschall'ın Pera'dan gönderdiği ve diğer iki talebi de ('die Wiederherstellung der Sultansherrschaft' ve Ahmed Rıza'nın teslim edilmesi, 'um ihn zu hängen') kapsayan yazı, 13 Nisan 1909.

47. A.g.e.

48. Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 33.

49. McMurray, *Distant Ties,* s. 79; ve Lewis, *Emergence of Modern Turkey,* s. 214-17.

50. 'Hareket Ordusu' tabirinin kelimesi kelimesine İngilizce çevirisi olan 'Action Army' içinde siyasi anlam kaybolur. Genellikle kullanılan İngilizce karşılığı 'Army of Deliverance' şeklindedir. Bkz., Bernard Lewis, *Emergence of Modern Turkey,* s. 216.

51. Turfan, *Rise of the Young Turks,* s. 160-61; McMurray, *Distant Ties,* s. 79.

52. Aktaran; Lewis, *Emergence of Modern Turkey,* s. 217.

53. PAAA, R 14160; Tarabya'daki Marschall'dan Berlin'e, 7 Ekim 1909.

54. Tüm bunlar hakkında özellikle bkz., Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 41-42. Fromkin bu kitabında ağırlıklı olarak Elie Kedourie'nin *Arabic Political Memoirs and Other Studies* eserindeki analizlerini temel almıştır. Biraz daha sempatik bir Fitzmaurice tasviri için bkz., G. R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice* (1865-1939), *Chief Dragoman of the British Embassy in Istanbul* (2007).

55. PRO, FO 371/545; Selanik'teki Lamb'den dışişlerine, 2 Ağustos 1908.

56. Bkz., McMurray, *Distant Ties,* s. 77-78.

57. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 42, 49.

58. PAAA, R 14160; Pera'daki Marschall'dan Berlin'e, 22 ve 23 Nisan 1911. Buradaki dipnotta Cavit Bey ve İngilizler ile ilgili verilen ayrıntılar için bkz., PAAA, R 145 60; Pera'daki Marschall'dan, 1 ve 5 Mayıs 1911.

59. A.g.e.

60. Jäckh, *Der aufsteigende Halbmond* (1911). Jäckh'ın Osmanlı-Alman PR gezisi için bkz., Margaret Anderson, '"Down in Turkey, far away": Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany' in *Journal of Modern History,* 79 (Mart 2007), s. 108.

61. McMurray, *Distant Ties,* s. 80-83.

62. Bkz., BOA, HR-H 329; Alman şansölyenin ofisindeki notadan Pera'daki Alman sefareti vasıtasıyla Bâb-ı Âli'ye, 11 Ocak 1914.

63. İstanbul'daki Alman sefareti yitirilen Üsküp'teki üssün yenilenmesinden kaynaklanan borcunu ödemeyi ertelediği için dört yıl sonra

bile Bâb-ı Âli'yi protesto etmeye devam ediyordu. 7 Mayıs 1915, 9 Haziran 1916 tarihli, vb. sözlü notalar için bkz., BOA, HR-H 33 6.

64. Bkz., MvO, 1/12; Oppenheim, 'Meine Etablierung in Berlin Ende 1913'.

65. PAAA, R 14549; Kalküta'daki Luxburg'dan Berlin'e, 16 Ocak 1913.

66. PAAA, R 14549; Kalküta'daki Luxburg'dan, 12 Mart 1913.

67. PAAA, R 14549; Kalküta'daki Luxburg'dan, 29 Temmuz 1913.

68. PAAA, R 14549; Simla'daki Luxburg'dan, 7 Ağustos 1913.

69. A.g.e.

70. PAAA, R 14549; Londra'daki Lichnowsky'den, 15 Temmuz 1913.

4 Savaş Tanrısı Mars'tan Hediye: Almanların Kutsal Savaş Heyecanı

1. Kayser bunu St. Petersburg'daki Almanya Elçisi Pourtales'ten aldığı telgrafın kenarına not düşmüştür, 30 Temmuz 1914. Aktaranlar; Ulrich Gehrke, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des ersten Weltkrieges,* vol. 1, s.1; ve Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War,* s. 121.

2. Norman Stone, *Europe Transformed 1878- 1919,* s. 247.

3. Almanların savaş suçları konusunda dile getirilen kanıtların analizi için bkz., David Fromkin, *Europe's Last Summer.* Bethmann'ın kafasında savaş fikri olduğuna dair en suçlayıcı kanıt, onun ailesinin finansmanı için Hamburg'daki bankacılarıyla Temmuz ayında sık sık bir irtibata geçmesidir.Bkz., Norman Stone, *World War One. A Short History,* s. 20-21.

4. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 53.

5. Aktaran; Fischer, *Germany's Aims in the First World War,* s. 126. Moltke'nin 1914 senesinin Ağustos ayında devrimci cihada sıcak bakması hakkında ayrıca bkz., Carl Mühlmann, *Das Deutsche-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege,* s. 24.

6. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 22.

7. Bkz., Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 109.

8. Trumpener mesela Wangenheim'ın Enver Paşa'nın askeri bir müttefiklik önerisini geri çevirme kararının 24 Temmuz 1914'te kayser

tarafından 'geri alındığına' işaret eder. Trumpener ayrıca Wangenheim'ın Osmanlıların Kasım 1914'teki cihat ilanının arifesinde Wilhelmstrasse'yi, 'Osmanlılar arasında dini hassasiyetleri ön plana çıkarmanın faydadan çok zarar getireceği' (bu Trumpener'in 'the unleashing of religious passions among the Turks was liable to do more harm than good' şeklindeki kendi ifadesi olsa da, onun aktardığı ana fikir Avusturya Elçisi Pallavicini'nin Viyana'ya gönderdiği 2 Kasım 1914 tarihli raporda teyit edilmiştir; HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942) yönünde uyarmıştı. Wangenheim, Almanların Ermenilere yönelik şiddet olaylarıyla ilgili olarak suçlanmasından bilhassa endişe ediyordu. Bkz., Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 15, 22-23, 118-119. Wangenheim'ın Almanya'nın saygınlığına gölge düşmesi ihtimaliyle ilgili kaygıları (ve Ermeni olaylarına dair haberler 1915 senesinde Osmanlı Devleti'nden dışarı sızmaya başlayınca birçok Almanın bu endişeyi paylaşması) samimi görünmekle birlikte, bu durum cihada verilen desteği durdurmadı ve Wangenheim cihat planları üzerine Enver Paşa ile aylarca bizzat müzakere etti.

9. PAAA, R 21028; Wangenheim'dan Bethmann'a, 14 Ağustos 1914 ve PAAA, R 20936; 18 Ağustos 1914.

10. A.g.e.

11. Donald McKale, *War by Revolution,* s. 50-51.

12. PAAA, R 21123; Moritz ülkesine döndükten sonra Berlin'den Wilhelmstrasse'ye rapor ediyor, 26 Ağustos 1914.

13. John Buchan, *Greenmantle,* s. 21.

14. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 2.

15. Friedrich Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 25.

16. PAAA, R 21028; Jagow'dan Stockholm'e, 7 Ağustos 1914.

17. PAAA, R 21028; Stockholm'deki Reichenau'dan Zimmermann'a, 25 Ağustos 1914.

18. PAAA, R 21028; 'Uberblick über die in der islamitisch-israelischen Welt eningeleitete Agitationstätigkeit', Otto von Wesendonck'un dışişlerinin Kalem Müdürü Friedrich von Prittwitz için yolladığı yazı, 16 Ağustos 1914. Bu sıradışı evrakın kökenine dair daha fazla bilgi için bkz., Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 119-20 ve aşağıdaki Sonuç bölümü.

19. PAAA, R 20936; Oppenheim'dan Bethmann'a, 18 Ağustos 1914.

20. PAAA, R 21123; Viyana'daki Tschirschky'den Bethmann'a, 22 Ağustos 1914.

21. PAAA, R 21123; Atina'daki Quadt'tan Bethmann'a, 5 Eylül 1914.

22. A.g.e.

23. PAAA, R 21124; Prüfer'den Wangenheim aracılığıyla Berlin'e, 7 Eylül 1914; PAAA, R 21123; Wnagenheim'dan Berlin'e, 4 Eylül 1914; ve McKale, *Curt Prüfer,* s. 27-28. Süveyş Kanalı'na saldırı planlarıyla hakkında ayrıca bkz., Mors'un 1914 senesinin Kasım ayı başında İngilizler tarafından yakalandıktan sonraki sorgusu. Sorgulama metni 'Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey...' (henceforth 'Turkey Correspondence') adlı resmi belgeye geçirilmiş ve His Majesty's Stationery Office için Harrison & Sons tarafından Kasım 1914'te basılmıştır.

24. PAAA, R 21123; Wangenheim'dan Berlin'e, 30 Ağustos ve 4 Eylül 1914.

25. Bu davet yazışmasının ABD'nin 1917 senesindeki savaşa girme kararındaki rolü için bkz., Barbara Tuchman, *The Zimmermann Telegram.*

26. Curt Prüfer'in biyografisini yazan Donald McKale'e göre, Wangenheim ve Prüfer aslında iyi geçinemiyordu. Bu doğru olsa bile, ikilinin arasındaki karşılıklı güvensizlik birbirilerine muhtaç olmaları yüzünden geri plana atılmış gibidir. Prüfer, Wangenheim'a inanılmaz derecede sadık kalmış, tüm yazışmalarını onun üzerinden göndererek ona güvendiğini ima etmiştir. Benzer şekilde Wangenheim da Berlin'e gönderdiği kendi yazışmalarında Prüfer hakkında asla kötü bir şey söylememiştir. İkisinin de birbirine son derece saygılı davrandığı ortadadır. Wangenheim 7 Eylül 1914'te Tarabya'dan gönderdiği telgrafta Prüfer'i Hayfa'ya (yani şehir dışına) göndermek istediğini belirtmiş olmakla birlikte, bunun sebebinin 'bölgede güvenilir bir adama' duyduğu ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır; PAAA, R 21124.

27. PAAA, R 21124; Bethmann'dan Wangenheim'a, 7 Eylül 1914.

28. PAAA, R 21124; Tarabya'daki Wangenheim'dan, 8 Eylül 1914 (iki kez); Lüksemburg'daki askeri karargahtaki Jagow'dan, 9 ve 13 Eylül 1914; ve aynı yerdeki Bethmann'dan (ve kopyası Reichsschatzamt'a).

29. Aktaran; McKale, *Curt Prüfer,* s. 28.

30. McKale, *War by Revolution,* s. 57-58.

31. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 86.

32. Bkz., PAAA, R 21126; Roloff, 'Meine Pilgerfahrt nach Mekka', ve beraberindeki görev sonu raporları, Aralık 1914 *dolayları*. Oppenheim Roloff misyonunun yeteri kadar sonuç elde edememesi üzerine aslında onun Rotterdam'dan gemiyle yola felan çıkmamış bir dolandırıcı olduğuna hükmetti. McKale, *War by Revolution* (s. 62) kitabında ve benzer şekilde Herbert Müller *Islam, gihad ('Heiliger Krieg') und Deutsche Reich* (s. 369) çalışmasında Oppenheim ile aynı sonuca varmışlardır. Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany* (s. 149- 152) kitabında Roloff'un hikayesini gerçeğe uygun bulur. Bir gayrimüslimin Müslüman kılığında Mekke'ye girmesinin son derece güç bir şey olduğu hesaba katılırsa, Oppenheim'ın Roloff'un iddiasına inanmaması kesinlikle mantıklıdır. Fakat Roloff'un Alman cihatından beklentilere dair cesaret kırıcı bir sonuca varmış olması da Oppenheim'ı sinirlendirmiş olabilir.

33. PAAA, R 21031; Pera'daki Niedermayer'den dışişlerine, 2 Ekim 1914.

34. PAAA, R 21124; Wangenheim'dan Oppenheim'a, 15 Ekim 1914.

35. PAAA, R 20937; Max Freiherr von Oppenheim, 'Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde', 'Berlin, Ende Oktober 1914' tarihli.

36. A.g.e.

5 Bâb-ı Âli'yi Kazanma Mücadelesi

1. I. K. Grigoreviç memorandum, Rus Bahriye idaresi adına, 7 Kasım 1913. *Krasnyi Arkhiv,* vol. 6, s. 67-69. içinde kopyası mevcuttur.

2. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 11, 49.

3. Telgraf no. 320; Grigoreviç'ten Çar II. Nikola'ya, 25-26 Ekim 1912 gecesi 01.30; ve çarın cevabı ('Soglasen. Nikola.'), *Krasnyi Arkhiv,* vol. 6, s. 51-52 içinde kopyaları mevcuttur.

4. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918", s. 60-64.

5. 21 Şubat 1914'te St. Petersburg'da yapılan belirleyici planlama toplantısına sadece yüksek rütbeli subaylar değil, Dışişleri Bakanı Sazonov ve İstanbul Elçisi Girs de iştirak etmiştir. Dikkat çekici şekilde, Sazonov'un toplantıya başkanlık etmesi dışişleri bakanlığının İstanbul'u

alma planlarına tamamen destek verdiğini gösterir. AVPRI, fond. 138, opis' 467, del. 462, 9-25 (ve arka sayfalar) ve 67-93 (Çarın tarih atılmış imzası 93. listede); metnin orijinali ve Doğu Sorunu'ndaki 'nihai düzenleme' yani Boğazlar ve İstanbul'un ele geçirilmesi- için altı maddelik donanmayı hazırlama planıyla birlikte çarın 5 Nisan 1914'te onayladığı son versiyonu.

6. Reynolds, 'The Ottoman-Russian Stuggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918', s. 71-74.

7. A.g.e., s. 77-78.

8. Weber, *Eagles on the Crescent*, s. 38-39.

9. A.g.e., s. 47,54-55.

10. Henry Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus*, s. 2.

11. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 25.

12. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918", s. 70.

13. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 20, 34-39, 43,49-52.

14. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 186.

15. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 49-50.

16. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 15-16.

17. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 54-61. Trumpener, Enver Paşa'nın hilesini kazara gözden kaçırmış gibi İngilizlerin, Enver Paşa'nın 1 Ağustos tarihinde *Sultan Osman*'ı Almanlara vermeyi önermesine misilleme olarak 3 Ağustos'ta gemilere el koymasını kendilerinde hak gördüklerini yazar. Bunu söylerken farkında olmadığı şeyler; 1) İngilizlerin 29 Temmuz'da savaş gemilerine çoktan tamamen el koymuş ve çıkmış olmaları, 2) Enver Paşa'nın da 1 Ağustos'a kadar bu durumu öğrenmiş olmasıdır. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, s. 24.

18. 2. Maddeden: 'Dans le cas où la Russie interviendrait par des mesures militaires actives ete créerait par là pour l'Allemagne le casus foederis vis-à-vis de l'Autriche-Hongrie, ce casus foederis entrerait également en vigueur pour la Turquie'. Carl Mühlmann, *Deutschland und die Türkei 1913- 1914,* s. 94-96'te 2 Ağustos 1914 tarihli anlaşmanın hem Fransızca hem de Almanca çevirisinin kopyalarına yer verilmiştir.

19. PRO, FO 371/2137; Mr. Beaumont'tan Sir Edward Grey'e, 'Turkey Annual Report, 1913', 4 Aralık 1914.

20. Alan Moorehead, *Gallipoli*, s. 17.

21. Aktaran; Weber, *Eagles on the Crescent*, s. 26.

22. Barbara Tuchman, *The Guns of August*, s. 183.

23. Wangenheim'dan Sadrazam Said Halim Paşa'ya, 6 Ağustos 1914. Mühlmann, *Deutschland und die Türkei*, s. 96-97'de yer aldığı gibi.

24. Tuchman, *Guns of August*, s. 177, 182-183.

25. Bkz., PRO, FO 371/2137; memorandum from the National Bank of Turkey to the British Foreign Office, 5 Ağustos 1914.

26. PRO, FO 371/2137; Tarabya'daki Beaumont'tan Grey'e, 10 Ağustos 1914.

27. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, s. 31-32.

28. Bkz., Tarabya'daki Beaumont'tan Grey'e, 11 Ağustos 1914, 'Turkey Correspondence' bölümünden.

29. Mallet'ten Grey'e, 20 Ağustos 1914, 'Turkey Correspondence' bölümünden.

30. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 192-193.

31. Girs'ten Sazonov'a, 19 Ağustos 1914, Pokrovskii kopyası, *Tsarskaia Rossiia v mirovoi voine*, vol. 1, s. 28.

32. Sazonov'dan Girs'e, 3 (16) Ağustos 1914, a.g.e ., s. 25.

33. *Tsarskaia Rossiia*, vol. 1, s.17.; Izvolsky'den Sazonov'a, 11 Ağustos 1914.

34. PRO, FO 371/2137; Petrograd'daki Buchanan'dan Grey'e, ondan İstanbul'daki Mallet'e, 21/22 Ağustos 1914

35. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, s. 33.

36. Joseph Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 78.

37. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, s. 38-39.

38. PRO, FO 371/2137; Mallet'ten Grey'e, 26 ve 27 Ağustos, 10, 21, 24 ve 25 Eylül 1914; Sofya'daki Sir H. Bax-Ironside'dan Grey', 28 Ağustos 1914, hepsi 'Turkey Correspondence' içinde. PRO, FO 371/2137; Mallet'ten Grey'e, 29 Ağustos 1914. İngilizler, Almanların deniz müfrezesinin büyüklüğünden emin olmamakla birlikte; bunun ya 500 ya 600 ya da daha fazla kimseden oluştuğunu tahmin ediyorlardı. Boğazları korumakla görevli 700 kişilik bir grup olduğunu ancak İstanbul'a vardıktan sonra öğrendiler. Kıyı bataryalarındaki bir Alman birliğinden gelen uzmanlar Sonderkommando Usedom olarak bahsedilmiştir, Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire*, s. 36.

39. A.g.e., s. 39-40.

40. *Tsarskaia Rossiia,* vol. 1, s. 4-5; Girs'ten Sazonov'a, 27 Temmuz 1914.

41. Alıntılar; Ronald Bobroff, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits,* s. 107, 112. içinden.

42. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4068, 224; Girs'ten Trubetskoi'ya, 28 Eylül (11 Ekim) 1914.

43. Aktaran; Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 66.

44. Bu durum hakkında bkz., Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 195.

45. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 42-4.

46. Benzerleri için bkz., Pomiankowski (Avusturya-Macaristan'ın Bâb-ı Âli'deki askeri ataşesi), *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 80-83.

47. Trumpener tarafından Germany and the Ottoman Empire, s. 47. içinde zikredildiği gibi.

48. Mallet'ten Grey'e, 17 ve 23 Ekim 1914, 'Turkey Correspondence' bölümünden.

49. 11 Ekim 1914'teki toplantıyla ilgili Rus istihbaratı hakkında bkz., *Tsarskaia Rossiia,* s. 50.; Girs'ten Sazonov'a, 13 Ekim 1914.

50. Finansal şartlar (ve saldırı emri çıkmadan önce altınların hazır edilmesi yönündeki ısrar) hakkında bkz., Humann'ın 11 Ekim 1914 tarihli raporu, EJP 1/13. Enver Paşa'nın aylık 500.000 lira ödenek verilmesi yönündeki ısrarı Humann vasıtasıyla 24 Ekim 1914'te iletilmiştir, EJP, 1/15. Analiz için bkz., Mustafa Aksakal, *Ottoman Road to War,* s. 167, 172-173.

51. Avusturya-Macaristan askeri ataşesi Pomiankowski'ye göre, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 85.

52. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Berlin'deki Prinz Hohenlohe tarafından Viyana'ya gönderilen Enver Paşa'nın eylem planı, 24 Ekim 1914; Pallavicini'nin Viyana'ya gönderdiği yeniden düzenlenmiş anlaşma, 25 Ekim 1914.

53. Aktaran; Tuchman, *Guns of August,* s. 9. (kitabın baş sayfası)

54. Aktaran; Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 54. Cemal Paşa'nın ifadesini aktaran; Mustafa Aksakal, *Ottoman Road to War,* s. 19. Cemal Paşa'nın savaş kampına dönmesiyle ilgili Rusların önceden bilgi sahibi olması hakkında bkz., AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4068, 187; Girs'ten Sazonov'a, 21 Eylül (4 Ekim) 1914.

55. Aktaran; Aksakal, *Ottoman Road to War,* s. 177.

56. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Pallavicini'nin 'Actives Eingreifen der Türkei' başlıklı gizli raporu. Enver Paşa'nın Souchon'a 24 Ekim 1914 tarihinde verdiği son emirler EJP, 1/15. içinde de görülebilir.

57. Aksakal, *Ottoman Road to War,* s. 179.

58. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Pera'daki Pallavicini'den, 30 ve 31 Ekim 1914.

59. Souchon'un saldırı için yetki aldığına dair Rus istihbaratı ve bunun Almanların altın sevkiyatıyla ilişkisi için bkz., AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4068, 234; Sazonov'dan Sivastopol'a, 20 Ekim 1914.

60. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 58-59. Ayrıca bkz., Aksakal, *Ottoman Road to War,* s. 180-181.

70. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 72-73. Benzeri için ayrıca bkz.,Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 87.

62. Mallet'ten Grey'e, 20, 28 ve 29 Ekim 1914, 'Turkey Correpondence' bölümünden.

63. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 84-85.

6 Dünya Çapındaki İlk Cihat

1. NA, M 353, roll 6; Halep'teki J. B. Jackson tarafından Morgenthau'ya teslim edilen cihat broşürü.

2. Bununla ilgili çok sayıda kaynak vardır. Philip H. Stoddard, 'The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Study of the Teşkilat-ı Mahsusa', s. 24 ve devamı, iyi bir başlangıç noktasıdır. Güzel bir literatür taraması Gottfried Hagen, *Die Turkei im Ersten Weltkrieg,* s. 3-5. içinde mevcuttur. Sultanın bildirisinin ve Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı fetva da dâhil olmak üzere ona eşlik eden birçok fetvanın Fransızca kopyaları HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942 içinde bulunabilir.

3. 1914 yılından önceki Osmanlı cihat örneklerinin güzel bir analizi için bkz., Mustafa Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad. Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", yakında basılacak.

4. A.g.e., ve Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs",

s. 27. Ayrıca bkz., Ahmed Emin, *Turkey in the World War,* s. 175; ve Wolfgang Schwanitz, "The Bellicose Birth of Euro-Islam in Berlin", Nathalie Clayer and Eric Germain (ed.), *Islam in Interwar Europe* (2008).

5. Snouck Hurgronje, *The Holy War 'Made in Germany'*, s. 6-7, 33.

6. Örneğin bkz., Tunuslu Şeyh Salih'in 1915 yılında, Schabinger ve Martin Hartmann rehberliğinde Berlin'de basılan *Haqiqat al-jihad* eseri. Analiz için bkz., Schwanitz, "The Bellicose Birth of Euro-Islam in Berlin", s. 193-194; ve Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs", s. 35- 36.

7. Bkz., Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad. Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", s. 28.

8. Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Pallavicini'den Viyana'ya, 25 Ekim 1914 raporunda belirtildiği gibi, Enver Paşa'nın kutsal savaş sözü, vaat edilen Osmanlı seferberlik programının 6. maddesiydi. Enver Paşa ile Almanlar arasındaki, dini şartlarla alakalı gerginlikler hakkında bkz., Aksakal, "The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad. Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", s. 28.

9. Bkz., BOA, DH-ŞFR 47/290; Bağdat'a yollanan 'Cihad fetvası' telgrafı, 2 Aralık 1914. Burada Belçika, İngiltere, Fransa ve Rusya uyrukları kafir düşmanlar olarak listelenmiştir. Az sayıda olan ve Anadolu'nun uzağında bulunan Sırplar da benzer şekilde hedef listesindeydi. Ayrıca bkz. Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 130.

10. BOA, DH-ŞFR 47/444; Osmanlı hükümetinden Şam'daki 4. Ordu kumandanına çekilen telgraf, 13 Aralık 1914.

11. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Pallavicini'den Viyana'ya, 2 ve 5 Kasım 1914.

Enver Paşa'nın yoruma açık bir cihadın herhangi bir ayrım gözetmeksizin tüm kafirleri hedef alabileceği ('der Heilige Krieg logischerweise gegen aile "Ungläubigen" richten müsse') yönündeki uyarısı için bkz., EJP, 1/14; Humann'dan Tarabya'daki Alman Sefareti'ne, 22 Ekim 1914.

12. Aktaran; Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany,* s. 53.

13. Schabinger von Schowingen, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter,* s. 107; ve Gottfried Hagen, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg,* s. 5.

14. Schabinger, *Weltgeschichtliche Mosaiksplitter,* s. 102-106.

15. A.g.e., s. 106-108. 14 Kasım'daki kutsal savaş yürüyüşünün ayrın-

tıları hakkında ayrıca bkz., Gottfried Hagen, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24 (2) (2004), s. 145. Tokatlıyan Oteli'ndeki 'gülünç' hadise hakkında ayrıca bkz., EJP, 1/18; Humann'ın gizli raporu,17 Kasım 1914.

16. Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 133, 135.

17. Morgenthau, 'Turks Attempt to Treat Alien Enemies Decently but the Germans Insist on Persecuting Them', a.g.e., s. 130, 134-7, 142.

18. Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs", s. 31.

19. QO, file 896; Fransız Elçiliği M. Ledoulx'un günlüğünden

20. Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 138.

21. NA, M 353, roll 6; 'Kumandan Cemal'den Beyrut'taki Amerikan Başkonsolosu vasıtasıyla İtilaf devletlerine gönderilen resmi yazışma', 8 Kasım 1914

22. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Şamdaki Habsburg Konsolosu Dadini'den Berchtold'a, 19 Kasım 1914.

23. QO Guerre 1914-18, dosya 1650, s. 6.; 'Rapport de M. Ottavi. Depart des consuls francais et anglais de Damas et d'Alep. Menaces turco-allemandes... et propagande panislamique' ('Ottavi raporu' olarak zikredilecektir), Marsilya'dan Quai d'Orsay'a sunulan rapor, 24 Kasım 1914. Kressenstein'in tehdidin esası 8 Kasım 1914 tarihli bir Abschrift'te tasdik edilmiş ve İstanbul'daki Avusturya elçisine gönderilmiştir, 12 Kasım 1914; HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942.

24. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 942; Şam'daki Dadini'den Berchtold'a, 14 Kasım 1914,

25. Bkz., Russell McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 52.

26. 9. Sure, 5. Ayet'te 'Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin' kısmında 'Allah'a ortak koşanlar' farklı şekilde de tercüme edilebilmektedir. Aynı anlam, çok az farklı bir bağlam içinde Kuran'ın 4. Sure'sinin 89. ayetinde de vardır: 'Eğer bundan yüz çeviririerse, onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün'.

27. PRO, FO 371/2483; HMS *Doris* kaptanı Frank Larken'ın 'A Son Excellence le Caïmacan d'Iskanderuneh' hitaplı telgrafı, 20 Aralık 1914.

28. PRO, FO 371/2483; Morgenthau'dan Cemal Paşa'ya (Şam'daki Amerikan Konsolosu aracılığıyla), ondan Larken'a, 21 Aralık 1914.

29. PRO, FO 371/2483; 'Le Caïmacan d'Alexandrette'ten Larken'a, 21 Aralık 1914

30. PRO, FO 371/2483; 'Şam'da tutulan İngiliz uyrukları adına' yazılmış ve 'DANIEL OLIVER; BARIEZ CLARK ve WILLIAM HOLLOWAY, Chief of Staff of Sir John Jackson (Limited)' imzalanmış mektup, 20 Aralık 1914.

31. PRO, FO 371/2483; İskenderun'daki Amerikan Konsolosu J. B. Jackson'dan İngiliz dışişleri bakanlığına iletilen yazışma, 12 Ocak 1915.

32. A.g.e.

33. NA, M 353, roll 6; 'Political Conditions in the Smyrna District', Smyrna'daki (İzmir) Amerikan Konsolosu George Horton'un raporu, 4 Şubat 1915.

34. Buchan, *Greenmantle,* s. 62.

35. Bkz., Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs", s. 31.

36. NA, M 353, roll 6; 'Political Conditions in Aleppo', Beyrut'taki Amerikan Konsolosu W. Stanley Hollis'in raporu, 27 Kasım 1914

37. NA, M 353, roll 6; Smyrna'daki Horton'dan Morgenthau'ya, 14 Kasım 1914.

38. A.g.e.

39. NA, M 353, roll 6; Morgenthau'dan Washington'a, Devlet Bakanı'na, 12 Aralık 1914.

40. NA, M 353, roll 6; Halep'teki Jackson'dan Morgenthau'ya, 8 Nisan1915.

41. PAAA, R 21125; Oppenheim'dan dışişlerine, 26 Kasım 1914.

42. Morgenthau, *Secrets of the Bosphorus,* s. 110.

43. A.g.e., Halep'teki J. B. Jackson tarafından Morgenthau'ya teslim edilen cihat broşürü, 8 Nisan 1915. s. 4, 5, 23.

44. A.g.e., s. 9.

45. A.g.e., s. 25-27.

46. A.g.e., s. 29.

7 Kızıldeniz'in Yarılışı

1. PAAA, R 21145; Frbenius rapor no.6, İtalya yönetimindeki Eritre, Massava'dan yaptığı yazışma, 19 Şubat 1915.

2. PAAA, R 21145; İstanbul'daki Frobenius'tan, 1 Aralık 1914.

3. Frobenius'un hayatının önceki dönemleri ve çalışmaları için bkz., Ute Luig (ed.), *Leo Frobenius. Vom Schreibtisch zum Äquator,* ve Eike Haberland (ed.), *Leo Frobenius 1873-1973 . Eine Anthologie.*

4. PAAA, R 21144; Wangenheim'dan (Frobenius'un teslim ettiği) Berlin'deki Oppenheim'a, 27 Kasım 1914; Stempel'den (Oppenheim için) Wangenheim'a, 29 Kasım 1914; Zimmermann'dan Frobenius'a (Wangenheim vasıtasıyla), 2 Aralık 1914; ve Wangenheim'dan Oppenheim'a, 29 Kasım and 7 Aralık 1914.

5. PAAA; R 21144; Wangenheim'dan (Frobenius için) Oppenheim'a, 1, 12, ve 18 Aralık 1914; ve PAAA, R 21146; Hamburg-Amerika Gemicilik'ten Kaptan Tutt'tan Abschrift, Massava'da tarihlenmiş, 26 Şubat 1915.

6. PAAA, R 21144; Massava'daki Frobenius'un Şam üzerinden İstanbul ve Berlin'e gönderdiği telgraf, 10 Ocak 1915; ve Wangenheim'dan Berlin'e, 20 Ocak 1915. Frobenius'un İslamiyet'e geçmesi hakkında bkz., EJP, 1/18; Humann'ın 25 Kasım 1914 tarihli 'gizli raporu'.

7. PAAA, R 21144; Wangenheim'dan Berlin'e, 20 Ekim 1914.

8. Bkz., PAAA, R 21144; Wangenheim'dan Berlin'e, 18 Kasım 1914; PAAA, R 21126; Wangenheim'dan Berlin'e, 30 Kasım 1914; Hayfa'daki Loytved'den, 26 Kasım 1914.

9. PAAA, R 21145; Frobenius rapor no.5, Kızıldeniz'de Alman ticaret gemisindeyken gönderilen, 6 Şubat 1915.

10. A.g.e.

11. PAAA, R 21145; Frobenius rapor no.6, Massava'dan, 19 Şubat 1915.

12. A.g.e.; ve PAAA, R 21146; Massava'daki *Christian X* kaptanı J. Tutt tarafından gönderilen rapor, 26 Şubat 1915

13. PAAA, R 21145; Frobenius rapor no.6, Massava'dan, 19 Şubat 1915.

14. Örneğin bkz., PAAA, R 21145; 'La Missione militaire tedesca nell' Eritrea. Una interrogazione alle Camera', 5 Mart 1915, *La Sera;* 'Il divieto alla missione tedesca di recarsi in Abissinia dell'Eritrea', 7 Mart 1915, *Corriera della Sera;* 'Le manovre dei tedeschi in Abissinia. La storia di una missione... che non giunge a Addis Abeba', 7 Mart 1915, *Il Popolo.*

15. PAAA, R 21146; Muhammed Said'in raporu, Sohn des Emir Ali

und Neffe des Emir Abdelkadir, Şam'da dosyalanmıştır, 6 Mart 1915; ve Wangenheim'dan Bethmann Hollweg'a, Emir Said'in teslim ettiği, Şam'daki konsolosluk vasıtasıyla, 3 Nisan 1915.

16. PAAA, R 21146; Kudüs'teki Prüfer'den Wangenheim'a, 5 Nisan 1915.

17. PAAA, R 21147; Rochus Schmidt, İstanbul'dan Berlin'deki sömürge bakanlığına gönderilen gizli rapor, 2 Mayıs 1915.

18. PAAA, R 21147; (Hicaz) Osmanlı 128. Alay, 3. Bölük'teki Abdülcelil'den 'Abdülkerim Paşa Hazretlerine!', 28 Nisan 1332 (1915)

19. PAAA, R 21146; Roma'daki Bülow'dan Berlin'e, 10 Nisan 1915.

8 Arabistan'da Bir Avusturyalı

1. Aktaran; John Kirtland Wright, "Northern Arabia. The Explorations of Alois Musil", *Geographical Review,* 17 (2) (Nisan 1927), s. 179.

2. Burton ve Doughty için bkz., Robert Kaplan, "Sand-Mad Englishmen" , *The Arabists.* Shakespear'ın seyahati için bkz., Douglas Carruthers, "Captain Shakespear's Last Journey", *Geographical Journal,* 49 (6) (Haziran 1922).

3. Wright, "Northern Arabia", s. 180. Ayrıca bkz. PAAA, R 21148; Alois Musil'in savaş misyonuyla ilgili Viyana'dan gönderdiği görev sonu raporu ('Musil'in raporu'), 21 Nisan 1916, s.11.

4. A.g.e.; ve Karl Johannes Bauer, *Alois Musil. Wahrheitssucher in der Wüste*, s. 185-194.

5. Bu hediye hakkında bkz., PAAA, R 21145; Şam'daki Musil'den Konsolos Lloytved'e, 1 Aralık 1914, s.8.

6. Bkz., Bauer, *Alois Musil,* s. 202- 203.

7. Aktaran; Wright, "Northern Arabia", s. 179.

8. Bauer, *Alois Musil,* s. 148-149, 200-201.

9. Ustalıklı özetlendiği gibi, a.g.e., s. 202-203.

10. PAAA, R 21144; Viyana'daki Tschirschky'den Berlin'e, 14 Ekim 1914.

11. PAAA, R 21144; Musil'den Tschirschky'e, 14 Ekim 1914.

12. PAAA, R 21144; Tschirschky'den Berlin'e, 14 Ekim 1914.

13. A.g.e.; Bauer, *Alois Musil,* s. 206-207; 'Musil'in raporu', s. 1; ve HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, Karton 948; Avusturya dışişleri ba-

kanlığı, 'Tagesbericht', 6 Ekim 1914. Avusturyalının rezervasyonları ve bunları Musil'in giderlerini karşılama hususundaki isteksizliği nasıl arttırmış olabilebileceğine dair bkz., PAAA, R 21144; Wangenheim'dan Berlin'e, 28 Kasım 1914.

14. Konuşma, Musil'den Pomiankowski'ye aktarıldığı şekliyle, Pomiankowski'nin kaleme aldığı haliyle: *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 171-172.

15. 'Musil'in raporu', s. 2.

16. PAAA, R 21145; Şam'daki Musil'den Konsolos Lloytved'a, 1 Aralık 1914.

17. HHSA Liasse Krieg 21a. Türkei, Karton 948; Pera'daki Pallavicini, Musil'den aktarılan. Kress'in Musil hakkındaki düşünceleri için bkz., PAAA, R 21148; Pera'daki Kress'in Berlin'e çektiği telgraf, 19 Temmuz 1916.

18. PAAA, R 21145; Şam'daki Musil'den Konsolos Lloytved'a, 1 Aralık 1914.

19. 'Musil'in raporu', s. 3.

20. PAAA, R 21145; Şam'da 'el-Hicm ve el-Barak' arasında biryerlerde bulunan Musil'den, 29 Aralık 1914.

21. PAAA, R 21148; Pera'daki Kress'in telgrafı, 19 Temmuz 1916.

22. Bkz., Bauer, *Alois Musil,* s. 211.

23. PAAA, R 21145; Şam'da 'el-Hicm ve el-Barak' arasında biryerlerde bulunan Musil'den, 29 Aralık 1914.

24. Musil'in muhtelif finansal istekleri ve aldıkları yanıtlar için örneğin bkz., PAAA, R 21144; Wangenheim'dan Berlin'e, 24, 28 Kasım ve 2, 18 Aralık 1914, ve Viyana'daki Tschirschky'dan, 1 Aralık 1914.

25. PAAA, R 21145; Şam'da 'el-Hicm ve el-Barak' arasında biryerlerde bulunan Musil'den, 29 Aralık 1914.

26. PAAA, R 21145; Şam'daki Musil'den Konsolos Lloytved'a, 1 Aralık 1914.

27. PAAA, R 21147; Şam'daki Musil'den Cemal Paşa'ya, 12 Haziran 1915, Lloytved'den Berlin'e iletilen, 28 Haziran 1915.

28. A.g.e.

29. Alıntılar; Bauer, *Alois Musil,* s. 212-15. Kress'in Bedevîlerin cinsel ahlakı üzerine fikirleri için bkz., Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 52.

9 Süveyş Kanalı'nda Restleşme

1. Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 78-79.

2. Örneğin bunun güzel bir özeti için bkz., PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'in saha raporu, 31 Aralık 1914.

3. Kress von Kressenstein, *Mit den Turken zum Suezkanal,* s. 30. Bağdat Demiryolu'ndaki inşa sorunları ve 1915 yılındaki Ermeni kayıplarının işleri nasıl daha da kötüleştirdiği Kress'in hatıratının temel konusunu oluşturur. Ayrıca bkz., aşağıdaki 15. Bölüm.

4. A.g.e., s. 27.

5. Aktaran; Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 88.

6. PAAA, R 21123; Pera'daki Wangenheim'dan, 29 Ağustos 1914.

7. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 90.

8. A.g.e., s. 92.

9. Aktaran; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 78.

10. PAAA, R 21127; Oppenheim'ın Viyana'daki hıdivi ziyaretini anlatan memorandumu, 22 Ocak 1915. Ayrıca bkz., McKale, *War by Revolution,* s. 116-17.

11. Alman Bahriye Ataşesi Humann'a göre. Aktaran; McKale, *War by Revolution,* s. 89.

12. PAAA, R 21127; Oppenheim'ın memorandumu, 22 Ocak 1915; ve PAAA, R 21128; Wangenheim'dan Berlin'e, 2 Şubat 1915.

13. PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'den 31 Aralık 1914.

14. Kress von Kressenstein, *Mit den Turken zum Suezkanal,* s. 41.

15. PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'den 31 Aralık 1914. Ayrıca bkz. McKale, *Curt Prüfer,* s. 31.

16. PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'den 31 Aralık 1914.

17. Kress von Kressenstein, *Mit den Turken zum Suezkanal,* s. 78-9.

18. A.g.e., s. 79.

19. A.g.e., s. 80.

20. PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'den 31 Aralık 1914. Ayrıca, aktaran; McKale, *Curt Prüfer,* s. 34. Buradaki çeviri McKale'e aittir.

21. Prüfer'in günlüğündeki 20 Ocak 1915 tarihli yazısı. Aktaran; McKale, *Curt Prüfer,* s. 35.

22. PAAA, R 21129; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'den Wangenheim'a, 9 Şubat 1915.

23. A.g.e.; ve Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 9.

24. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 99.

25. Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs", s. 70, 104.

26. Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 88. Kress 'Geistlichen' kelimesini kullanmaktadır. Mot-à-mot bir çeviri ile 'din işleri memuru' anlamına gelmekle birlikte İslam'da karşılığı olmayan bir terimdir. Wangenheim'ın semazenler hakkındaki ayrıntılara yer verdiği Berlin raporunu; Weber tarafından *Eagles on the Crescent,* s. 99. içinde aktarıldığı gibi.

27. PAAA, R 21128; Kudüs'teki Prüfer'den 31 Aralık 1914.

28. PRO, WO 33/731; Maxwell'den Kitchener'e, 2 Şubat 1915. Ayrıca bkz., McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 83.

29. Aktaran; McKale, *Curt Prüfer,* s. 36. McKale'in çevirisi.

30. Örneğin bkz., Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 121- 2; Weber, *Eagles on the Crescent;* McKale, *Curt Prüfer,* s. 36-7 and *War by Revolution.* s. 100; and Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 78-80.

31. Süveyş Kanalı harekâtıyla ilgili çok fazla kaynak vardır ve bunların çoğu sadece detaylar konusunda minik farklılıklara sahip olup, temelde olayları aynı yönde anlatmışlardır. Benim burada kullandığım kaynaklardan olayların zamanlamasıyla ilgili en teferruatlı bilgiyi veren; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'in 9 Şubat 1915'te Wangenheim'a gönderdiği PAAA, R 21129 içindeki rapordur. Kress, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 91-92'de harekatın daha detaylı bir anlatısını sunar. İngiliz tarafında ise, Korgeneral Maxwell'in 2-7 Şubat 1915 tarihlerindeki saha raporları (PRO, WO 33/731 içinde) Kress ve Prüfer'in aktardığı bilgilerin çoğuyla örtüşmesine rağmen, Osmanlı-Alman birliklerinin gerçekleştirdiği saldırısının sürpriz olmadığını da acı bir şekilde gözler önüne serer.

32. PRO, WO 33/731; doğu Hindistan Başkumandanından, Amiralliğe, 2 Şubat 1915; Maxwell'den Kitchener'e, 3 Şubat 1915. Harekâtı 'keklik avına' benzeten Kurmay Subay George Lloyd'dur. Aktaran; McGuirk, in *Sanusi's Little War,* s. 84.

33. PAAA, R 21129; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'den Wangenheim'a, 9 Şubat 1915.

34. Daha sonra İngilizlerin iddia ettiği gibi. Bkz., McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 83.

35. PAAA, R 21129; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'den Oppenheim'a, 9 Şubat 1915.

36. PAAA, R 21129; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'den Oppenheim'a, 9 Şubat 1915.

37. A.g.e.

38. PAAA, R 21129; Hafir el Andoşa'daki Prüfer'den Oppenheim'a, 9 Şubat 1915.

39. Sarıkamış'taki can kayıpları için genellikle zikredilen yaklaşık 90.000 rakamı, Maurice Larcher'ın 1926'daki *La Guerre turque dans la guerre mondiale* adlı tarih çalışması temel alınarak yapılmış gibi görünmektedir. Fakat Edward Erickson'un geçenlerde dile getirdiği gibi, Larcher herhangi bir evrak sunmaz ve verdiği rakam muhtemelen 'oldukça şişirilmiştir'. Batı literatürüne bu muharebedeki Osmanlı askeri kaynakları üzerine yapılmış ilk ciddi çalışmayı kazandıran Erickson, 33.000 can kaybı, 7.000 savaş esiri ve 10.000 yaralı olduğunu tahmin etmektedir. Erickson, 'The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915' in *War in History,* 15 (2) 2008, s. 148. Daha detaylı açıklama için ayrıca bkz. Erickson, *Ordered to Die,* s. 59- 60. Sarıkamış muharebesini haritalara da yer vererek anlatan en iyi tarih çalışması için bkz., W. E. D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields,* s. 249-85.

10 Gelibolu: Felaketten Zafere

1. Alan Moorehead, *Gallipoli,* s. 76.

2. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 127.

3. Liman von Sanders, *Cinq ans de Turquie,* s. 59- 61; ve Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 116.

4. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 108 and devamı. Benzer bir çalışma için ayrıca bkz., Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 75- 81.

5. Bkz., PAAA, R 21145; 'Abschrift eines Briefes des Hofrats Musil an Seine Excellenz den Herrn Minister ddo. Damaskus, 1.Dezember 1914' .

6. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 57.

7. Liman, *Cinq ans de Turquie,* s. 47-9, 57.

8. Alıntılar; Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 132.

9. Aktaran; Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 83.

10. Aktaran; Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 133 .

11. Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 185, 187, 193.

12. Alan Moorehead, *Gallipoli,* s. 56.

13. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 117; Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 193. Osmanlı yönetiminin değerli eşyalarını, altın rezervlerini ve İslami eserlerini uzaklara gönderdiği, Pera'daki Rochus Schmidt'un 12 Mart 1915 raporunda teyit edilmiştir; PAAA, R 21146. Tahliye hazırlıkları için ayrıca bkz., HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 943; Pera'daki Pallavicini, 4 Ocak 1915.

14. Humann'ın paniğe kapılmamış olduğu onun 2 Mart 1915'te Berlin'e gönderdiği raporda vurgulu bir şekilde dile getirilmiştir; EJP, 1/22.

15. Aslında bu konuyla ilgili birçok kaynak vardır. Ben genel olarak, Moorehead, *Gallipoli,* s. 54-93. eserini kullandım.

16. Stoddard, "The Ottoman Government and the Arabs", s. 72-3.

17. Moorehead, *Gallipoli,* s. 76.

18. Bununla ilgili olarak da çok kaynak vardır. Ben çoğunlukla buradaki alıntıların hepsine yer vermiş olan Mango'nun *Ataturk,* s. 144-147 çalışmasından faydalandım.

19. Moorehead, *Gallipoli,* s. 51, 138-9.

20. Aktaran; Mango, *Atatürk,* s. 145.

21. Liman von Sanders, *Cinq ans de Turquie,* s. 104.

11 Peygamberin Soyu

1. Buchan, *Greenmantle,* s. 27.

2. Bkz., PAAA, R 21129; Berlin'deki Oppenheim'ın dışişlerine gönderdiği memorandumlar, 2 and 12 Mart 1915.

3. PAAA, R 21124; Oppenheim'dan dışişlerine, 14 Eylül 1914.

4. Aktaran; Kedourie, *England and the Middle East,* s. 52.

5. T. E. Lawrence, 'Personal Notes on the Sherifian Family', *Arab Bulletin,* 26 Kasım 1916.

6. Faysal tarafından hikaye edildiği şekliyle, 24 Nisan 1915 tarihinde Oppenheim ile Pera Palas Otel'deki görüşme, belge adı: 'Compte rendu d'une séance politique' in MvO 1/19, dosya adı: 'Algerien, Afrika und Vorderer Orient. 1886- 1941' ('Oppenheim-Feisal compte rendu' olarak zikredilecektir).

7. MvO, 1/4 ; Oppenheim, 'Reisen, Leben 1893-6', s. 4.

8. 'Oppenheim-Feisal compte rendu', s. 2-3.

9. A.g.e., s. 3-4.

10. Konuyla ilgili birçok kaynak arasında bkz., Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 173-5; ve George Antonius, *Arab Awakening,* s. 149-50.

11. 'Oppenheim-Feisal compte rendu', s. 6-7.

12. A.g.e., s. 9- 10.

13. A.g.e., s. 11-13.

14. MvO 1/19; 'Algerien, Afrika und Vorderer Orient. 1886- 1941' başlıklı dosya içinde; 'Texte des instructions au Grand Chérif de Mecque remis à son fils Chérif Faïsal Bey par son Excellence Enver Pacha le 9 mai 1915', ve Oppenheim'ın 'Besuch bei dem Scherifen Fessal in Bujukdere am 30. Nisan1915' özeti.

15. Oppenheim, 'Besuch bei dem Scherifen Fessal in Bujukdere am 30. Nisan1915'.

16. MvO 1/19; 'Algerien, Afrika und Vorderer Orient. 1886- 1941' başlıklı dosya içinde; Oppenheim'ın imzasız memorandumu, 14 Mayıs 1915.

12 Şiî Stratejisi

1. Hans Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence,* s. 11-12.

2. Kitchener ve Halifelik hakkında özellikle bkz., Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 104-105.

3. Hans Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence,* s. 11-12.

4. McKale, *War by Revolution,* s. 83-5; ve PAAA, R 20937; Oppenheim, 'Denkschrift betreffend die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde', 'Berlin, Ende Oktober 1914' tarihli.

5. Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence,* s. 10-11.

6. A.g.e., s. 11-13.

7. A.g.e., s. 13-15.

8. A.g.e., s. 20.

13 Hindistan Kapılarında

1. Buchan, *Greenmantle,* s. 13.

2. PAAA, R 21028; Wangenheim'dan Berlin'e, 14 Ağustos 1914.

3. PAAA, R 21028; Wangenheim'dan Berlin'e, 30 Ağustos 1914.

4. PAAA, R 21028; İmzasız 'Abschrift', muhtemelen Wesendonck ya da Oppenheim tarafından yazılmış, Berlin 26 Ağustos 1914 tarihli.

5. PAAA, R 21029; Wangenheim'dan Berlin'e, Wassmuss'un tavsiyelerini ileten, 14 Eylül 1914.

6. PAAA, R 21028; Stockholm'deki Reichenau'dan Zimmermann'a, 25 Ağustos 1914.

7. Oppenheim'ın Hindistan devrimci komitesi hakkında bkz., McKale, *War by Revolution,* s. 120-127; ve Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 96-97.

8. Hans-Ulrich Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 30-31.

9. A.g.e ., s. 32-35.

10. Antony Wynn, *Persia in the Great Game,* s. 232-233.

11. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 36-38.

12. Aktaran; a.g.e., s. 39, 51.

13. A.g.e., s. 51-52.

14. PAAA, R 21031; Niedermayer'dan Oppenheim'a, 2 Ekim 1914.

15. PAAA, R 21028; Robert Wonckhaus'dan Oppenheim'a, 20 Ağustos 1914; ve PAAA, R 21031; Hermann Consten'den Berlin'e, dışişlerindeki Reinhard Mannesmann'a, 2 Ekim 1914. Consten and Wassmuss arasındaki pazarlık için ayrıca bkz., PAAA, R 21031; Tarabya'daki Wangenheim'dan, 15 Ekim 1914.

16. PAAA, R 21031; Niedermayer'dan Oppenheim'a, 2 Ekim 1914.

17. PAAA, R 21031; Wassmuss'tan Bethmann Hollweg'e, Wangenheim aracılığyla, Tarsus'tan, 2 ya da 3 Ekim 1914 civarı.

18. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 59-61.

19. PAAA, R 21032; Pera'daki Wangenheim'dan, 8 ve 11 Aralık 1914.

20. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 159.

21. Alıntılar; Mango, *Atatürk,* s. 140-141.

22. PAAA, R 21034; Pera'daki Wangenheim'dan, Bağdat'taki Niedermayer'in ilettiği, 18 Ocak 1915; ve Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 60-61. Rauf Bey'in Bağdat'ta Almanlarlarla uğraşmasıyla ilgili kendi anlatısı için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu* (1914-1918), s 91-94.

23. PAAA, R 21035; İstanbul'daki Von der Goltz'den Zimmermann'a, 30 Ocak 1915, ve Pera'daki Wangenheim'dan 1 ve 6 Şubat 1915.

24. PAAA, R 21036; 'Besprechung über die türkische Aktion nach

Persien und dit Tätikeit [*sie*] der deutschen Expedition', 11 Şubat 1915. Ayrıca bkz. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s.63.

25. A.g.e., s. 61-65. Enver Paşa'nın Niedermayer eleştirisi için ayrıca bkz., PAAA, R 21041; Pera'daki Wangenheim'dan 16 Nisan 1915.

26. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 66- 7; McKale, *War by Revolution,* s. 80, 130.

27. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 92.

28. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 66-9. Rauf Bey'in savunmasının detayları için ayrıca bkz., PAAA, R 21038; Bağdat'taki Fritz Klein'dan, 13 Mart 1915, ve PAAA, R 21042; Tahran'daki Kardorff'tan, 22 Nisan 1915.

29. PAAA, R 21038; Pera'daki Wangenheim'dan (Tahran üzerinden Wassmuss'un ilettiği iki ayrı gönderi), 24 Mart 1915. Dipnottaki Hopkirk alıntısı; *On Secret Service East of Constantinople,* s. 242'den. Ayrıca bkz. David Kahn, *The Codebreakers* (1967).

30. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 70.

31. PAAA, R 21042; Pera'daki Wangenheim'dan, 10 Mayıs 1915.

32. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 68,70,74.

33. A.g.e., 72-73.

34. PAAA, R 21042; Pera'daki Wangenheim'dan Tahran'daki Prens Reuss'a, 8 Mayıs 1915.

35. Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau*, s. 75-77; McKale, *War by Revolution,* s. 128-129. Pratap ve Bereketullah hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz., Hughes, "The German Mission to Afghanistan 1915-1916", Wolfgang Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East 1871-1945*, s. 39-41.

36. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 99-100.

37. Ben genellikle, Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* 8. bölüm ('The Race for Kabul'), ve 9. bölüm ('Niedermayer's Bluff') kitabından faydalandım. Hopkirk çöl yolculuğu anlatısı için temel olarak Niedermayer'ın *Unter der Glutsonne Irans* adlı hatıratını kullanmıştır.

38. Alıntılar; Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 81'den.

39. Aktaran; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 152.

40. Niedermayer, *Krieg in Irans Wüsten,* s. 111.

41. Pratap genellikle İslami otoritelere karşı saygıda kusur etmeyen biri olmasına rağmen olaylar böyle gelişmiştir. Kendisi 1915 senesinin

Mayıs ayında İstanbul'a dönmeden önce 'Sevgili Kahramanım Enver Paşa' diye başlayan coşkulu bir mektup yazmıştır. Bkz., Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu* (1914-1918), s. 94-96.

42. A.g.e.

43. Anlaşmanın şartları hakkında bkz., Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 84.

14 Bağdat Demiryolu'nda Çıkan Sorunlar

1. PAAA, R 13753; Berlin dışişlerinin 'Misellania Militaria ex Turcia asiatica' başlıklı memorandumu, Pera'daki Alman Elçiliğine, 15 Ekim 1915.

2. Trumpener, *Germany in the Ottoman Empire,* s. 271.

3. Kuran, 9. Sure, 29. Ayet.

4. Niall Ferguson, *The Pity of War,* s. 337.

5. Benzer bir örnek için bkz., PAAA, R 21043; Pera'daki Wnagenheim'ın gönderisi, Tahran'daki Niedermayer'in ilettiği, 29 May 1915.

6. Balkan diplomasisi için bkz., Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 115-27.

7. Jonathan McMurray tarafından *Distant Ties,* s. 99'da zikredildiği gibi.

8. A.g.e., s. 98.

9. A.g.e., s. 87 and *devamı.*

10. A.g.e.

11. PAAA, R 13527; 'Die Bagdadbahn', Wangenheim'dan Berlin'e iletilen, 31 Aralık 1914.

12. Osmanlı askerlik sistemi içinde tanınan muafiyetlerle ilgili şaşırtıcı düzenlemeler ve bunların zaman içinde geçirdiği değişikler hakkında bkz., Zürcher, "The Ottoman Conscription System, 1844-1914" *the International Review of Social History,* 43 (1998), s. 437-49.

13. Bkz., PAAA, R 13527; Wangenheim'dan Berlin'e, 12 Şubat 1915; ve PAAA, R 21129; Prüfer'den Wangenheim'a, Kress'in iletisi, 9 Şubat 1915.

14. Aktaran; Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 291.

15. Bkz. örneğin, PAAA, R 13527; bu prensipler doğrultusunda Genç Moltke ile yapılan görüşmenin belgesi, 13 Şubat 1915

16. PAAA, R 13528; Wangenheim'dan Falkenhayn'a, Böttrich'in iletisi, 16 Mart 1915.

17. McMurray, *Distant Ties,* s. 115.

18. PAAA, R 13528; Alman askeri karargahının dışişlerine yollanan memorandumu; ve PAAA, R 13529; daha önceki 40 milyon marklık krediye onay veren Jagow imzalı memorandum, 19 Haziran 1915.

19. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 143.

20. McMurray, *Distant Ties,* s. 118.

21. 1915'teki Ermeni kayıpları meselesi tabii ki geniş ve gitgitde artan bir literatüre esin vermiştir. Bunlar arasında en iyi değerlendirme Guenter Lewy'nin son güzel çalışması *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey. A Disputed Genocide*'dır.

Ermenilerin konumuyla ilgili sağlam değerlendirmeler için muhtelif eserler arasında Vanakh N. Dadrian'ın hacimli çalışması (e.g. *The History of the Armenian Genocide*) ve Richard Hovannisian (ed.), *The Armenian Genocide in Perspective* kitabına bakmakta fayda vardır. Ronald Suny tarafında ortaya konan daha ılımlı bir analiz için örneğin; 'Empire and Nation: Armenians, Turks and the End of the Ottoman Empire' in *Armenian Forum,* 1 (2) (1998), s. 17- 51 ve Donald Bloxhan'ın daha yakın tarihli çalışması *The Great Game of Genocide*'a bakılabilir. Bloxhan kıyımların boyutları ve niyetleri çerçevesinde düşünüldüğünde bunların 'soykırım' olduğu iddiasını kabul etmekle birlikte, teamüden ve önceden planlanmış sistematik bir uygulama olduğunu reddeder. Ermenilerin durumunun ana hatları üzerine bir Türk tarihçi tarafından yazıldığı için özellikle dikkat çeken yakın dönemli bir çalışma ise Taner Akçam'ın, *A Shameful Act* eseridir.

Türkler açısından olayların gelişimi, yani tehcirlerin sebebi olan Ermeni ayaklanmalarını en etkili şekilde anlatan kaynak Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından belgelere dayalı olarak hazırlanan ve Ankara'da basılan *Document on Ottoman Armenians* (1982-3, iki cilt) çalışmasıdır. İngilizcesine ulaşılabilen bir başka önemli kaynak ise Şinasi Orel ve Süreyya Yuca'nın hazırladığı *The Talat Pasha 'Telegrams'; Historical Fact or Armenian Fiction?* adlı çalışmadır. Türk taraftarı bir bakışı yansıtan önemli bir yakın dönem çalışması McCarthy ve diğerleri, *The Armenian Rebellion at Van* eseridir. Osmanlı askeriyesinde Ermenilerin yarattığı güvenlik tehdidini algısı ve bu doğrultuda nasıl bir yaklaşım sergilendiğini en iyi analiz eden Edward Erickson'un

'The Armenians and Ottoman Military Policy' çalışmasıdır. Erickson, Ermeni karşıtı uygulamaların 'yerel boyuttaki terörle mücadele tedbirlerinden genel bir ayaklanma-karşıtı kampanyaya' dönüştüğünü ve sürgünlerin bunun sadece bir bölümü olduğunu dile getirir.

22. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 85; Van'daki Olferiev'den Girs'e, 25 Mart (7 Nisan) 1913.

23. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 338-42; Bitlis'teki Shirkov'dan Girs'e, 7/20 Mart 1914

24. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 85; Van'daki Olferiev'den Girs'e, 25 Mart (7 Nisan) 1913; ve AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 191; Van ve Başkale arasında bulunan Chirkov'dan Girs'e, 30 Mayıs (12 Haziran) 1913.

25. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 326-7 (ve arka bölümleri); Bitlis'teki Ermeni Metropolitanı Zavène Der-Yéghiayan'ın Rus Konsolos Shirkov'a mektubu, 3(16) Mart 1914.

26. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 369; Bitlis'teki Shirkov'dan Girs'e, 23 Mart (5 Nisan) 1914. Bu hadisenin tümü için ayrıca bkz., Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918", s. 127-27.

27. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573,72; Amerikan Misyonerler İdaresi Genel Sekreteri Dr G. C. Reynolds'dan Olferieff'e (Olferiev) mektup, 25 Mart 1913.

28. AVPRI, fond 180, opis' 517-2, del. 3573, 53- 5; Olferiev'den Girs'e, 18 (31) Mart 1913, i

29. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3851, 7 ve 9, 10 ve arka sayfası, 11, 24; Sazonov'dan Tiflis Komutanlığı'na (Savaş Bakanı Sukhomlinov'a gönderilen kopyayla) 13/26 August 1914; Tiflis'teki Yudeniç'ten Stavka'ya, 22 Ağustos (4 Eylül) 1914; ve ilişikteki 'O snabzhenii oruzhiem" turetskikh' armyan" raporu, 16/29 Ağustos 1914 tarihli.

30. A.g.e., 'O snabzhenii oruzhiem' 'turetskikh armyan', ve Sazonov'dan Tiflis Komutanlığı'na.

31. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3851, 68 ve arka sayfası; Vorontstov-Dashkov'dan Sukhomlinov'a ve tekrar Sazonov'un talebine cevabı, 7/20 Eylül 1914. Vorontsov-Dashkov'a göre Ermeni çeteler Oltu, Sar, Kamişek, Gizman and Iğdır mezralarının sınırlarında toplanıyordu.

32. Reynolds, 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia

and the Caucasus, 1908-1918', s. 261-4, 268; and Erickson, 'The Armenians and Ottoman Military Policy', s. 150- 52.

33. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 3505, 2; Tiflis'teki Stolitsa'dan Stavka'ya, 23 Nisan(6 Mayıs) 1915.

34. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 3505, 4; Tiflis'teki Stolitsa'dan Stavka'ya, 29 Nisan(12 Mayıs) 1915.

35. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 261-4. Van'daki Ermeni asker kaçaklarının rolüne dair bkz., HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 944; Avusturyalı kayak hocasının dağlık bölgelerdeki çatışmalarda kullanılmak üzere Osmanlı 3. Ordu'suna gönderdiği 'Copia pro actis zu Einsichtstück der k.u.k. Marine-Sektion vom 2. VIII. 1915' başlıklı eğitim raporu, Pera'daki elçilikten iletilen. Avusturyalı, Ermenilere sempatiyle yaklaşmış olmasına -Osmanlıların Van'ı tekrar ele geçirmesini 'Aziz Bartholomeo kıyımı' gibi tasvir eder- rağmen, Ermenilerin orada 'düzgün bir Ulusal Ermeni Hükümeti' vücuda getirdiğini ve Rus ordusunun 'yaklaşık 100.000 asker kaçağı tarafından takviye edildiğini, Rusların bu sayıdaki bir asker gücüyle 'tamamen Ermenilerden oluşan bir alay' kurmaya muvaffak olduğunu itiraf eder.

36. Bkz, örneğin, özel bir muhabirin Van ayaklanmasıyla ilgili olarak *Russkoe Slovo,* 20 Haziran 1915 baskısı için kaleme aldığı destansı anlatı, AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 3505, 7-8 içinde görülebilir. Bu yazar, tam anlamıyla tutkulu bir Ermeni yandaşı olmasına rağmen Ermenilerin askere alınmaya direnmesi ve kitleler halinde firar etmesi gerçeğini saklama ihtiyacı hissetmemiştir. Bunun dayandığı fikir şuydu; Hükümet, Ermenilere zarar vermeye niyetli olduğu için onların da böyle davranmaya hakkı vardı.

37. Örneğin bkz, AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 3480, 20; *Mshak,* 30 Eylül 1915 ve çevirisi (Rusça), Tiflis karargahından Sazonov ve Grandük Nikola'ya gönderildiği gibi.

38. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918", s. 261-264, 268. Ayrıca bkz., Erickson, "The Armenian and Ottoman Military Policy", s. 150-52.

39. Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy", s. 166.

40. Dadrian, "The Armenian Question and the Wartime Fate of the Armenians as Documented by Officials of the Ottoman Empire's

World War I Allies: Germany and Austria-Hungary", *International Journal of Middle East Studies,* 34 (2002), s. 69.

41. Alıntılar; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 98, 103.

42. Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy", s. 163.

43. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3851, 82; Vorontsov-Dashkov'dan Stavka'ya ve dışişleri bakanlığına, 7 (20) Şubat 1915

44. Alıntılar; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 104-105.

45. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3851, 93; Neratov'dan (Petersburg) Benckendorff'a (Londra), 28 Mart (10 Nisan) 1915.

46. Bkz., RGVIA, fond 2000, opis' I, del. 3851, 89; Sazonov'dan Vorontsov-Dashkov'a, 27 Şubat 1915.

47. Dörtyol'da çıkarma yapılacağı, bölgedeki birçok Alman konsolosunun Wangenheim'a gönderdikleri raporlarda doğrulanmıştır. Ceyhan yakınlarında ele geçirilen dinamitler ve 4. Ordu'nun arkasından saldırı yapılacağının raporu o orduda bulunan Kurmay Subay Ali Fuad Bey tarafından kaleme alınmıştır. Alıntılar; Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy", s. 156, metin ve dipnotlarıyla 79 ve 80. İngilizlerin karaya çıkmasının yaratacağı tehlikeye ve Dörtyol'daki Ermeni ayaklanmasına dair daha sorgulayıcı bir yaklaşım için bkz, Bloxham, *Great Game of Genocide,* s.81-83.

48. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3851, 94; Stolitsa'nın Stavka'ya gönderdiği gizli telgraf, 3 (16) Nisan 1915.

49. Tehdit algısıyla ilgili en ikna edici yorum Erickson tarafından "Armenians and Ottoman Military Policy", s. 165-6'da dile getirilmiştir. Erickson muhtelif Ermeni ayaklanmalarının 'savaş seferberliğine sadece küçük çaplı zararlar' verdiği kabul etmekle birlikte Osmanlı 3. ve 4. Ordularının muhaberat hatlarının aslında 'son derece savunmasız' olduğunu ve Ermenilerin bu hatlara zarar verecek güçte olduğunu' dile getirir. '3., 4. ve 6. Ordulara gönderilmek üzere depolanan savaş malzemeleri ve tedarikleri yeni sevkiyatlarla desteklenmeksizin yapılan uzun operasyonlar sonucu yetersiz gelmeye başladığı' için tedarik hatları güvenli olmadığı müddetçe harekatlara devam etmek imkansız hale gelmişti.

50. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 270.

51. Aktaran; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 154-5.

52. Erickson, 'The Armenians and Ottoman Military Policy', s. 165.

53. Hem Talat Paşa hem de bölgesel yöneticiler tarafından ilan edilen çeşitli 'askerlik muafiyetleri' ve bunların gelişigüzel uygulamaları için bkz., Bloxham, Great Game of Genocide, s. 89; ve Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 180, 184, 205-206.

54. Bloxham, *Great Game of Genocide,* s. 124-5.

55. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 161.

56. Alıntılayan; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 188-9.

57. PRO, FO 371/2781; İngiliz savaş bakanlığına sunulan 'Information from Two Arab Officers Recently Arrived in England from the Caucasus and Examined by Sir M. Sykes' başlıklı rapor, , 25 Eylül 1916.

58. 1916 senesinin Ocak ve Şubat aylarında bu güzergah boyunca seyahat eden Alman diplomat Wilhelm Litten tarafından tafsilatlı olarak betimlenmiştir. Aktaran; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 212.

59. PAAA, R 13531; BŞK mühendisi Dr Winkler'ın Adana'dan gönderdiği rapor, 16 Eylül 1915.

60. PAAA, R 13531; Gunther'in Şam'daki Alman konsolosluğu vasıtasıyla BŞK'nin Berlin'de bulunan genel merkezine gönderdiği rapor, 1 Eylül 1915.

61. PAAA, R 13531; Adana dışındaki Kuşçular'dan Winkler'in gönderisi, 16 Eylül 1915.

62. Alıntılar; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 184.

63. PAAA, R 13531; Adana dışındaki Kuşçular'dan Winkler'in gönderdiği iki ayrı rapor, 16 Eylül 1915.

64. A.g.e.; ve in PAAA, R 13531; Wangenheim, Gunther'den Gwinner'e iletilen rapor, 30 Ekim 1915.

65. PAAA, R 13531; Falkenhayn'dan Enver Paşa'ya, İstanbul'daki elçilik vasıtasıyla iletilen yazışma, 4 Kasım 1915.

66. Bkz., PAAA, R 1353 1; Falkenhayn'dan Treutler'e, 19 Kasım 1915. Böttrich evrakı hakkında tartışma için bkz., Dadrian, *History of the Armenian Genocide,* s. 261; PAAA, R 13531; Böttrich communiqué 'Au Commissariat de la ligne d'Anatolie', 3 Ekim 1915; ve PAAA, R 13532; Günther'den Berlin'e, 3 Aralık 1915.

67. *Ambassador Morgenthau's Story,* s. 370, 374.

68. A.g.e., s. 381-382.

69. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 947; Pallavicini'den Burian'a, 24 Haziran 1915.

70. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 947; Pallavicini'den Burian'a, 12 Kasım 1915.

15 Gönülsüz Mehdi

1. PAAA, R 14559; Oppenheim'dan Bülow'a, 8 Nisan 1902.

2. John Buchan, *Greenmantle,* s. 27.

3. Alman birliklerinin sayısına dair dipnotta verilen rakamlar için bkz., Keith Neilson ve Roy Arnold Prete (eds), *Coalition Warfare: An Uneasy Accord,* s. 35. Osmanlı-Alman askeri ilişkilerine genel bir bakış için bkz., Muhlmann, *Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege.*

4. *Egyptian Gazette,* 16 Ağustos 1902, el Mehdi'nin ölümünün akabinde. Alıntılayan; Russell McGuirk, *The Sanusi's Little War,* s. 24.

5. PAAA, R 14559; Oppenheim'dan Bülow'a, 19 Nisan1903.

6. PAAA, R 14559; Oppenheim'dan Bülow'a, 20 Nisan1903.

7. PAAA, R 14559; Oppenheim'dan Bülow'a, 23 Nisan1903.

8. PAAA, R 14559; Oppenheim'dan Bülow'a, 21 Haziran 1903.

9. İngiliz istihbarat subayı Wilfred Jennings Bramley'in raporunda belirttiği gibi. Alıntılayan; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 64.

10. Alıntılayan; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 77.

11. Leo Royle tarafından sorgulanan Mısırlı bir subaya göre. Alıntılayan; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 35.

12. Almanlar, İtalyan yönetimine 'aus dem Spiel bleibt' konusundaki ısrarlarını tekrar tekrar dile getirdiler. Bu doğrultudaki yazışmalar için bkz., PAAA, R 21124; Wangenheim, İtalyan Elçi Marquis Garroni ile yaptığı konuşmaları rapor ediyor, 8 Eylül 1914.

13. Mülakatı alıntılayan; McGuirk, *Sanusi's Little-War,* s. 61.

14. Alıntılayan; a.g.e., s. 63.

15. *Teşkilat-ı Mahsûsa*'nın adı, Dadrian tarafından Ermeni kayıplarıyla ilişkilendirildiğinden beri kötü bir şöhret kazanmıştır. Onun eserleri için bkz., "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War", Panikos Panayi (ed.), *Minorities*

in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America and Australia in Two World Wars, s. 58-63. Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey* (s. 82-88) eserinde bu iddiayı tartışır. Bu konuyla ilgili en kapsamlı inceleme için bkz., Erickson, "Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame", *Middle East Quarterly,* 11 (3) Summer 2006, s. 67-75.

Genel olarak teşkilatın rolü hakkında bkz., Stoddard, 'The Ottoman Government and the Arabs'; Zürcher, *Unionist Factor,* s. 58, 85-6; Emin Demirel, *Teşkilat-ı Mahsûsa'dan Günümüze Gizli Servisler,* s. 150-62 ve *devamı*; ve Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)*; ve Atilla Çeliktepe, *Teşkilat-ı Mahsûsa'nın Siyasi Misyonu.* Teşkilatın savaş sırasında Libya'daki etkinlikleri için bkz., Rachel Simon, *Libya between Ottomanism and Nationalism. The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (1911-1918),* s. 125-8.

16. McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 85-6, 92-3. Enver Paşa'nın Sünusîleri kazanmak amacıyla 'Müslüman temsilciler' göndermesine Almanların izin verme kararı hakkında bkz., PAAA, R 21127; Pera'daki Wangenheim'dan, 23 Ocak 1915.

17. McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 108.

18. Pera'daki Wangenheim'ın Enver Paşa ile yapılan görüşmeden sonra raporunda belirttiği üzere, PAAA, R 21131; 13 Nisan1915.

19. McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 111.

20. A.g.e., s. 113.

21. PAAA, R 21134; Pera'daki Wangenheim'dan 4 Temmuz 1915.

22. PAAA, R 21135; Pera'daki Hohenlohe'dan 26 Temmuz 1915.

23. EJP, 1/25; Humann, Enver Paşa ile görüşmesini rapor ediyor, 4 Temmuz 1915. Ayrıca bkz. McKale, *War by Revolution,* s. 148.

24. McGuirk, *Sanusi's Little War*, s. 106.

25. PAAA, R 21134; Nadolny, Mannesmann'ın askeriyeden isteklerini Alman dışişlerine rapor ediyor, 5 Temmuz 1915.

26. PAAA, R 2I1135; Canea'daki Krüger Mannesmann'ın isteklerini Alman dışişlerine iletiyor, 17 Temmuz 1915.

27. PAAA, R 21135; 'Islam and the War', *The Standard,* 31 Ağustos 1915 baskısındaki yazı.

28. Alıntılar; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 143, 145-6.

29. Mannesmann 5 Kasım 1915'teki raporunda belirttiği gibi. Alıntılayan; a.g.e., s. 131.

30. Bkz., PAAA, R 21134; Canea'daki Krüger'den, 17 Temmuz 1915.

31. R21136; Mirbach, Konsolos Kanea'ya Mannesmann'ın yazısını iletiyor, 12 Kasım 1915.

32. Alıntılayan; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 115.

33. Çatışmanın nasıl ortaya çıktığı hakkında bkz., a.g.e., s. 145-8; ve McKale, *War by Revolution,* s. 150-151.

34. Sir John Maxwell Papers'dtn alıntı. Aktaran; McGuirk, *Sanusi's Little War,* s. 151.

35. Bkz., Pinhas Walter Pick, "German Railway Constructions in the Middle East", Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* s. 76-7, 81-2.

36. PAAA, R 21135; Oppenheim'dan Berlin'deki dışişlerine, Pera'daki Hohenlohe aracılığıyla, 9 Ağustos 1915.

37. PAAA, R 21137; Zimmermann'dan Pera'daki sefarete, 26 Kasım 1915.

38. Aktaran; McGuirk, in *Sanusi's Little War,* s. 144-5.

39. Aktaran, a.g.e., s. 217.

40. A.g.e., s. 159-60, 216.

41. A.g.e., s. 151; ve EJP, 1/28; Falkenhayn'ın Enver Paşa'ya çektiği telgraf, 11 Kasım 1915.

16 İran'da Yıkım

1. PAAA, Nachlass Wassmuss, 790-91; Wassmuss'tan Sarre'ye Şiraz üzerinden gönderilen yazışma, 8 Ocak 1916.

2. İngiliz-İran Petrol Şirketi tarafından 1915 mali yılı için hazırlanan raporun (Lührs'ün kopyası) hasar değerlendirme raporuna göre. Lührs tarafından *Gegenspieler,* s. 94'de kopyası verilmiştir.

3. Rauf Bey'in İran'a girmesini stratejik gerekler doğrultusunda nasıl haklı gösterdiği hakkında bkz., PAAA, R 21047; Bağdat'taki Kanitz'den, 20 Ağustos 1915.

4. PAAA, R 21042; Sarre'den Nadolny'e, 20 Nisan1915.

5. PAAA, R 21042; Pera'daki Wangenheim'dan, 10 Mayıs 1915.

6. Lührs, *Gegenspieler,* s. 167,188.

7. McKale, *War by Revolution,* s. 129; ve Seidt, *Berlin, Kabul, Moskau,* s. 71-5.

8. Lührs, *Gegenspieler,* s. 166.

9. PAAA, R 21049; Pera'daki Hohenlohe, Bağdat'taki Sarre'nin raporunu iletiyor, 23 Eylül 1915.

10. McKale, *War by Revolution,* s. 138- 9.

11. Lührs, *Gegenspieler,* s. 166-86 ve *devamı.*

12. PAAA, R 21052; Lossow, Bağdat'tan (Sarre?) gelen raporu iletiyor, 15 Eylül 1915; ve Nadolny Bethmann Hollweg'e yolluyor, 24 Ekim 1915.

13. PAAA, R 21049; İstanbul'daki Hohenlohe'den, 23 Eylül 1915; ve PAAA, R 21051; Lossow/ Wangenheim'dan Nadolny'e, 21 Ekim 1915.

14. McKale, *War by Revolution,* s. 139-40.

15. PAAA, R 21051; Herat ya da Kabil'deki Niedermayer'dan Sarre/ Lossow/Wangenheim'a yönlendirilen, 16 Ekim 1915.

16. Lührs, *Gegenspieler,* s. 192.

17. Bkz., Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. I74.

18. A.g.e., s. 176. Ayrıca bkz. Ulrich Gehrke, 'Germany and Persia up to 1919' in Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835- 1939,* s. 114-15.

19. Lührs, *Gegenspieler,* s. 188.

20. McKale, *War by Revolution,* s. 141.

21. Aktaran; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 175.

22. A.g.e., s. 167-71, 176-7, 221-4.

23. Lührs, *Gegenspieler,* s. 187-200.

24. McKale, *War by Revolution,* s. 142-3; Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 204- 10.

25. PAAA, R 21046; Bağdat'taki Kanitz'den, 17 Temmuz 1915.

26. 'German Plot in Persia. Turkish Invasion Encouraged' in *The Times* (London), 19 Mart 1915.

27. Lührs, *Gegenspieler,* s. 192.

28. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 176.

29. Lührs, *Gegenspieler,* s. 201- 20.

30. Bkz., Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 105-106 ve *devamı.*

31. PAAA, R 21052; Wassmuss, 13 Eylül 1915, Kermanşah, Bağdat vs.üzerinden Berlin'deki Neurath'a aktarılan, 6 Kasım 1915.

32. PAAA, Nachlass Wassmuss, 790- 91;Wassmuss'tan Sarre'ye, Şiraz üzerinden gönderilen, 8 Ocak 1916.

17 Mekke'nin İhaneti

1. Aktaran; Hurgronje, *Revolt in Arabia,* s. 43 ve *devamı.*

2. QO, Guerre 1914-1918, file 1655; Quai d'Orsay 'les affaires musulmanes' üzerine yazı, 8 Aralık 1915.

3. McKale, *War by Revolution,* s. 191.

4. QO, Guerre 1914-1918, file 1658; Projet de loi, açıklamalı ve şerhli vs. kopyası 9 Aralık 1915.

5. PRO, FO 371/2491; Huguet, 'Sending of sacred carpet to Mecca' raporu, 10 Ekim 1915.

6. Erzurum'un düşmesi hakkında bkz., Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields,* s. 355-72; ve Erickson, *Ordered to Die,* s. 120-28 .

7. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 219. Ayrıca bkz. Cemal (Djemal) Pasha, *Memories of a Turkish Statesman,* s. 214.

8. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 196-205.

9. Örneğin bkz., PAAA, R 21139; Loytved-Hardegg'tan Wolff-Metternich'e, 26 Şubat 1916; ve Djemal, *Memories of a Turkish Statesman,* s. 217.

10. A.g.e., s. 215. Oppenheim hatıratında bu telgrafın kopyasına yer verir; MvO, 1/19; 'Personalien... Stammbaum der Sherifen v. Mekka. Fesal. Aufstand im Hedjaz' başlıklı bölüm.

11. Çeşitli Arap komploları ve Cemal Paşa'nın Beyrut ve Şam'da aldığı tedbirler için bkz., Fromkin, *A Peace to End all Peace,* s. 218-19; Antonius, *Arab Awakening,* s. 184-7; Kedourie, *England and the Middle East,* s. 62-64. Stotzingen Misyonu için bkz., McKale, *War by Revolution,* s. 172-5; Lüdke, *Jihad Made in Germany,* s. 177-85; ve aşağıdaki 18. Bölüm.

12. Antonius, *Arab Awakening,* s. 189.

13. PAAA, R 14131; Prüfer'den Cemal Paşa'ya, 5 Aralık 1915.

14. Alıntılar; Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 112, 196-8.

15. A.g.e.; Kress, *Mit den Turken zum Suezkanal,* s. 30; Pomiankowski. *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 199.

16. Cemal Paşa'nın barış teklifi (muhtemel uydurmaca olan) hakkında 29 ve 30 Aralık 1915 tarihlerinde dosyalanan yazışmalar PRO, FO 371/2492 içinde görülebilir.

17. David Fromkin ve Franz Weber, Cemal Paşa'nın gerçekten böyle bir barış önerisi yapmış olabileceğini ihtimal dahilinde değerlendirirler. Weber, *Eagles on the Crescent,* s.153-6; ve Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s.214-215. Ulrich Trumpener ise, 'bu hikayenin gerçekliğini ispatlayacak bir kanıta rastlamadığını' söyler. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 151, n. 29. Türk tarihçiler genel olarak bunun ciddiye alınmayacak kadar akıl dışı bulurlar ve böyle düşünmekte neredeyse tamamen haklıdırlar; Rus dışişleri bakanlığının evrakları üzerine yapılan bir tetkik, Zavriev'in bağımsız bir Ermenistan kurmak için Rusya ile birlikte yıllardır enrikalar çevirmekte olduğunu ve bunun başarıya ulaşacağı konusunda sıklıkla olmasa da cazip sözler vermiş bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Onun Aralık 1915 tarihli 'Cemal' inisiyatifi neredeyse tamamen uydurmacadır.

18. Djemal, *Memories of a Turkish Statesman,* s. 197.

19. İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki pazarlıklar için bkz., Fromkin, *A Peace* to *End All Peace,* s. 214-15. En önemli yazışmaların kopyaları PRO, FO 371/2492 içinde görülebilir.

20. Kress, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 73.

21. Bkz.,Djemal, *Memories of a Turkish Statesman,* s. 214, 222.

22. McKale, *War by Revolution,* s. 175.

23. Djemal, *Memories of a Turkish Statesman,* s. 220-223. Enver Paşa'nın Faysal'ı rehine gibi tuttuğunu Humann'a anlatmasıyla ilgili olarak bkz., EJP, 1/35; Humann'ın raporu, 12 Temmuz 1916.

24. EJP, 1/35; Humann'ın raporu, 12 Temmuz 1916.

25. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 225- 226.

26. Kedourie, 'The Capture of Damascus, 1 Ekim 1918', ve *Chatham House Version,* s. 33-51 içindeki appendix.

27. Kedourie, 'Cairo and Khartoum on the Arab Question' in *Chatham House Version,* s. 18.

28. Bkz., A.g.e., Kedourie, 'Egypt and the Caliphate, 1915-52', s. 182

29. Aktaran; McKale, *War by Revolution,* s. 49. Bu arada, Oppenheim Arap isyanına Prüfer'in tahmin ettiği kadar kırılmamıştır ya da en azından çeyrek asır sonra bu olayı hatıratına yazarken küskün görünmez. Oppenheim bu hadise için Cemal Paşa'nın Şam'da Arapların ihanetini acımazsızlıkla ezmesini suçlu bulur. Osmanlılar bu uygulama yerine Hüseyin'e Hicaz'da babadan oğla geçen bir yönetim vaat etmiş

olsaydı, bu isyanın engellenmiş olacağını iddia eder. Bkz., MvO, 1/19; Oppenheim, 'Zur Angelegenheit des Aufstandes des Hedjaz während des Weltkrieges', MS 23 Ocak 1943 tarihli.

30. BOA, HR.SYS 2318-6; Osmanlı istihbaratınca ele geçirilen İngilizce broşürün Fransızca tercümesi, 1916 civarı.

31. Pick, "German Railway Constructions in the Middle East", Wallach (ed.), *Germany and the Middle East* 1835-1939, s. 84.

32. Daha fazlası için bkz., Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 227- 9; McKale, *War by Revolution,* s. 178, 182-3.

33. Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 220, 223, 226.

34. 'Twenty-Seven Articles by T. E. Lawrence', makale II, ilk olarak *Arab Bulletin,* 20 Ağustos 1917 sayısında yayınlanmıştır.

35. Bkz., PRO, FO 371/3048; Kahire'deki Wingate'ten 29 Ocak 1917.

36. Aktaran; Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 497.

18 Kutsal Savaş Kendi Evlatlarını Yiyor

1. PAAA, R 21139; Pera'daki Lossow'dan, 11 Mart 1916.

2. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3888, 168; İstanbul'daki İngiliz ajanının istihbarat raporları, 3-27 Haziran 1916, 11 Temmuz 1916 tarihinde İskenderiye üzerinden gönderilmiştir.

3. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 944; Pera'daki Pomiankowski'den 18 Aralık 1915. Konunun açıklaması için ayrıca bkz., Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 240-43.

4. Bu konu hakkında özellikle bkz., Neilson ve Prete (eds), *Coalition Warfare,* s. 36.

5. Kress von Kressenstein, *Mit den Türken zum Suezkanal,* s. 35-38.

6. Bağdat'taki Sarre'nin Berlin'deki Nadolny'ye rapor ettiği gibi, 20 Nisan 1915; PAAA, R 21042.

7. PAAA, R 21041; Wangenheim Enver Paşa ile yaptığı konuşmayı rapor ediyor, 16 Nisan 1915.

8. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4073, 103; Rus askeri istihbaratınca ele geçirdiği Kh. Khogopian yazışması, *New York World* gazetesi muhabiri için.

9. Lührs, *Gegenspieler des Obersten Lawrence,* s. 81-2.

10. A.g.e., s. 133-147.

11. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 943; (Halep'teki) Dandini'den, Burian'a, 9 Mart 1915.

12. 'Musil'in raporu', s. 19-21.

13. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 173-174.

14. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople*, s. 219.

15. McGuirk, *Sanusi's Little War*, s. 277.

16. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4073, 99-100; Rus askeri istihbaratınca ele geçirilen Kh. Khogopian yazışması.

17. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3888, 297; İngiliz istihbarat raporu, 24 Ağustos 1916'da iletilen.

18. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4073, 114; Bern'deki Bakherakht'tan Sazonov'a, Rus casusu Mandel'shtam'ın iletilen raporu, 15/28 Haziran 1916. Ayrıca bkz., RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3888, 126; Petrograd'daki Ruslara iletilen İngiliz casus raporu, 19 Nisan 1916.

19. PAAA, R 21139; Pera'daki Lossow'dan 11 Mart 1916.

20. McKale, *War by Revolution,* s. 178. Neufeld'in evlilik töreni için bkz., PAAA, R 21142; el-Ula'daki Stotzingen'den, 5 Mayıs 1916.

21. PAAA, R 21142; Şam'daki Stotzingen'in görev sonu raporu, 16 Temmuz 1918.

22. Buchan, *Greenmantle,* s. 144.

23. PAAA, R 13750; İstanbul'daki Stresemann, Zimmermann aracılığıyla, 14 Mart 1916.

24. PAAA, R 1375; Pera'daki Wolff-Metternich'dan, Bağdat'taki Mecklenburg'un ilettiği, Haziran 1916.

25. Harry Stuermer, *Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel,* s. 134-42. 1916 senesinde göreve atanan Alman danışmanlar için bkz., Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 175-7.

26. Bâb-ı Âli ile (diğer) İttifak devletleri arasındaki savaş dönemi diplomasisi ve Kapitülasyonlar etrafındaki tartışmalar için bkz., Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 122-130.

27. Pera'daki Alman sefaretinin Bâb-ı Âli'ye sunduğu 26 Kasım 1912 tarihli (Fransızca) şikayet için bkz., BOA, HR-H 336.

28. PAAA, R 13750; Pera'daki Wolff-Metternich'den, 17 Ocak 1916. Humann gibi bazı Almanlar Wolff-Metternich'in Alman karşıtlığını büyüttüğünü düşünür. Bkz., EJP, 1/7; Humann'dan Jäckh'a, 28 Ocak 1916.

29. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 271.

30. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 944; Pera'daki Pallavicini'den, 12 Kasım 1915. Dipnottaki Cemal Paşa alıntıları, Sina Akşin, *Jön Türkler ve Ittihat ve Terakki,* s. 415'den aktarılmıştır.

31. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 263.

32. PAAA, R 13750; Pera'daki Matthias Erzberger'dan, Alman Elçiliği vasıtasıyla, 13 Şubat 1916.

33. Weber'in, Tschirschky'nin 15 Ocak 1916 tarihinde Bethmann Hollweg'a gönderdiği rapordan özetlediği gibi; *Eagles on the Crescent,* s. 166-7.

34. PAAA, R 13753; Tarabya'daki Wolff-Metternich'den, 21 Eylül 1916.

35. McMurray, *Distant Ties,* s. 125- 6, 131.

36. Erickson, *Ordered to Die,* s. 127.

37. PAAA, R 21018; Schulenberg'den Nadolny'e, Pera'daki askeri ataşe vasıtasıyla aktarılan, 28 Şubat 1916.

38. Lewy, *Armenian Massacres in Ottoman Turkey,* s. 204-205.

39. Bloxham, *Great Game of Genocide,* s. 98- 9.

40. Reynolds, 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus', s. 293-6 ve devamı. Reynold, Rusların savaş öncesi ve esnasında Ortadoğu'daki Ermeniler, Süryaniler, Kürtler ve Çerkezler gibi etnik azınlıkları nasıl kazanmaya çalıştığını detaylı bir şekilde çalışmış olan az sayıdaki akademisyen biridir.

41. RGVIA, fond 2000, opis' 1, del. 3888,222; İngiliz istihbarat raporu, İskenderiye üzerinden iletilen, 18 Temmuz 1916.

42. AVPRI, fond 151, opis' 482, del. 4073, 105; Bern'deki Bakherakht'tan Sazonov'a, Rus ajan Mandel'shtam'ın iletilen raporu, 4/17 Haziran 1916.

43. Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 195.

44. PAAA, R 13753; Tarabya'daki Wolff-Metternich, Sivas'taki Werth'den, 13 Ağustos 1916.

45. PAAA, R 13753; Sivas'taki Werth'ten, 14 Ağustos 1916.

46. PAAA, R 13750; Pera'daki Wolff-Metternich, Kudüs'teki Schmidt'ten, 9 Ocak 1916.

47. Stuermer, *Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel,* s. 118-24.

48. Bkz., PAAA, R 13753; Tarabya'daki Wolff-Metternich, 15 Eylül 1916.

49. Bkz., PAAA, R 13753; Enver Paşa'nın Lossow ve Radowitz vasıtasıyla Hindenbur'a ilettiği şikayet, 2 Kasım 1916.

50. PAAA, R 13753; Humann'dan Jäckh'a, 15 Kasım 1916. Bu mektup ayrıca EJP, 1/8 içinde de muhafaza edlimiştir.

51. A.g.e., Weber, *Eagles on the Crescent,* s. 196; ve Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 244.

52. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire,* s. 130.

53. PAAA, R 13754; Berlin'deki Zimmermann'dan Kühlmann'a (Bâb-ı Âli'deki yeni Alman elçi), 6 Mart 1917.

54. PAAA, R 13754; Pera'daki Kühlmann'dan, 2 Nisan1917.

55. PAAA, R 13754; Berlin dışişlerindeki Stumm'dan Pera'daki sefaretee, 1 Nisan 1917.

56. Bkz., Kurt Grunwald, 'Pénétration pacifique - the Financial Vehicles of Germany's "Drang nach dem Osten"' in Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* s. 95.

57. Bkz., AVPRI, fond 151, opis' 482, del, 4073, 169; Bern'deki Bibikov'dan Sazonov'a, 5/18 Nisan1917, Mandel'shtam'ın ilettiği.

58. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 945; Trauttmansdorff'dan Czernin'e, 3 Mart 1917.

59. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 945; Pallavicini'den Czernin'e, 17 Mart 1917.

60. PAAA, R 13755; Ludendorff'tan Pera'daki Sefaret'e, 16 Ağustos 1917.

61. PAAA, R 13755; Berlin'deki Nadolny'den Pera'daki Sefaret'e, 29 Ağustos 1917.

62. 28 Ekim 1918 tarihli radyo konuşmasının metni için bkz., PAAA, R 13758; Alman dışişlerinin ekteki dosyası.

63. HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, box 945; Yeniköy'deki Trautsmandorff, 11 Eylül 1917. Ayrıca bkz. Haydarpaşa'daki patlamayla hakkındaki Rus istihbarat raporunu aktaran; Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 306, n. 32.

19 Teselli İkramiyesi? Bakü Yarışı

1. PAAA, R 13755; Bernstorff'tan Kühlmann'a, 17 Aralık 1917.

2. Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917.*

3. Erickson, *Ordered to Die,* s. 160-61. Benzer şekilde, W. E. B. Allen ve Paul Muratoff'un *Caucasian Battlefields* kitabı Rusların 1916'daki başarılı ilerleyişi ile Osmanlıların 1918 ilkbaharında hücuma geçmeleri arasındaki kalan uzun döneme sadece 10 sayfa ayırmıştır. Allan Wildman'ın iki ciltlik çalışması *The End of the Russian Imperial Army*, aynı geleneği devam ettirerek doğu Anadolu'daki gelişmelere kısaca değindikten sonra, ilk cildin 325. sayfasında 1917 Nisan-Mayıs'ında Tiflis'te yapılan askerler kongresinden kısaca bahsettiği bölüme kadar Kafkasya Ordusu'nun ismini zikretmez. Wildman, Bolşeviklerin ajitasyonları ve bununla ilgili olarak Kafkasya Ordusu'ndaki askerlerin moral bozukluğu tartışmasında Çarlık ordusunun dağılışına yer verirken aslında doğu Anadolu cephesine değinmeden geçer. Onun kendi ifadesiyle, 'in most [Russian] armies only one or two major operations resulted in disbanding [i.e. the literal disintegration of one or more military units], and on the Rumanian and Caucasian fronts, none at all', Allan K. Wildman, *The End of the Russian Imperial Army,* vol. 2, s. 141.

4. Michael Reynolds'ın çok iyi hazırlanmış 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918', Princeton University, 2003 tezini istisna tutmak gerekir.

5. Reynolds, 'Buffers, not Brethren: Young Turk Military Policy in World War One and the Myth of Panturanism', yakında basılacak, *Past and Present.* Ayrıca bkz. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 272; ve Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 296.

6. Aktaran; Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia,* s. 61.

7. A.g.e ., s. 43-44.

8. Özellikle de 78., 717. ve 732. Alaylar. Bkz., Wildman, *The End of the Russian Imperial Army,* vol. 2, s. 135.

9. John Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace,* s. 70- 73.

10. Aktaran; Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 362.

11. Bu ifade Allen ve Muratoff'a aittir; *Caucasian Battlefields,* s. 457.

12. Richard Pipes, *Russian Revolution,* s. 410. Almanların Bolşeviklere verdiği maddi destek hakkında bkz., McMeekin, *History's Greatest Heist,* 5. Bölüm.

13. PAAA, R 10085; Gr. Hauptquartier'deki Kurt'tan Berlin'e, dışişlerine çekilen telgraf, 25 Kasım 1917.

14. Pipes, *Russian Revolution,* s. 609- 10.

15. Aktaran; Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields,* s. 457.

16. PAAA, R 2000; Stockholm'deki Riezler'den Berlin'e, dışişlerine çekilen telgraf, 26 Kasım 1917.

17. PAAA, R 21028; Otto von Wesendonck, 'Uberblick über die in der islamitisch-israelischenn Welt eingeleitete Agitationstätigkeit', 16 Ağustos. Bkz., aşağıdaki yukarıdaki 4. Bölüm ve aşağıdaki Sonuç bölümü. 18. Cited in Norman Stone, *World War One,* s. 130. On Wesendonck, ayrıca bkz. Fischer, *Germany's Aims in the First World War,* s. 125.

19. Alıntılar; Bülent Gökay, *Clash of Empires,* s. 17-18.

20. PAAA, R 13755; Bernstorff'tan Kühlmann'a, 17 Aralık 1917.

21. Bakü'nin petrol rezervleriyle ilgili dipnotta bahsedilen raporu PAAA, R 21025 içinde bulabilirsiniz.

22. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanisches Reiches,* s. 336. 19. yüzyıl sonunda ve genel olarak petrol boru hatlarının lojistiği ve gemi, demiryolu vasıtasıyla taşınması hakkında bkz., S. McKay, 'Baku Oil and Transcaucasian Pipelines, 1883-1891: A Study of Tsarist Economic Policy' in *Slavic Review,* 43 (4) (Winter 1984), s. 604-623. Almanların Kafkasya'daki stratejik amaçlarınma genel bir bakış için bkz., Fischer, *Germany's Aims in the First World War,* ess. s. 550-62.

23. Bakü ve Bakü petrollerinin İttihat ve Terakki liderlerinin Kafkasya planları içindeki önemi (Birçok yazılı eserde, Turancılık düşüncesinin etkileri aslında son derece abartılı olarak sunulmuştur) için bkz., Reynolds, "Buffers, not Brethren: Young Turk Military Policy in World War One and the Myth of Panturanism". Brest-Litovsk görüşmelerinde Osmanlı tarafına dair genel bir bakış için bkz., Dr Akdes Nimet Kurat, 'Brest-Litovsk Barışı', *Türkiye ve Rusya,* s. 339- 52 ve devamı.

24. Aktaran; Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace,* s.115.

25. A.g.e., s. 139.

26. Aktaran; a.g.e., s. 165-166.

27. Dipnottaki Kühlmann alıntısı; Reynolds'un 'The Ottoman Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918', s. 314'den.

28. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace,* s. 115.

29. Alıntılar; a.g.e., s. 152, 226-8.

30. Aktaran; Cited in Richard Pipes, *Russian Revolution,* s. 586-7.

31. Aktaran; Reynolds, 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918', s. 345-6.

32. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 335.

33. The ultimatum metninin kopyası için bkz., Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace,* s. 255-6, ve the Brest-Litovsk Treaty on s. 403- 408.

34. Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields,* s. 468.

35. Erickson, *Ordered to Die,* s. 182.

36. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 333.

37. A.g.e., s. 377.

38. Azeri Türklerinin raporunda Bakü'de 12.000 kişinin öldüğüne yer verilse de bu büyük ihtimalle abartılı bir rakamdır; Stepam Shaumian gibi yerel Ermeni liderleri 3.000 kişinin hayatını kaybettiğini ve bunların sadece Müslümanlardan oluşmadığını söyler. Benzer şekilde, Şemkir'de Rus ve Ermenilerden 1.500 kişinin öldüğü tahmini de abartılı olup, gerçek rakam muhtemelen sadece 700 kişidir. Farklı kaynaklar değişik rakamlar veriyor olsa da, şurası muhakkaktır ki, bahsi geçen yerlerde bir takım kıyımlar vuku bulmuştur. Bkz., Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia,* s. 70-73, 83-4; Pipes, *Formation of the Soviet Union,* s. 103; Gökay *Clash of Empires,* s. 23.

39. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 372.

40. Bu şartlarla ilgili olarak bkz., a.g.e., s. 467; ve Gökay, *Clash of Empires,* s. 26.

41. Jehuda Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe,* s. 241. Ayrıca bkz.,Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 336- 7.

42. Aktaran; Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia,* s. 147.

43. Daha detaylı bilgi için bkz., Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 416-19.

44. Alıntılar; Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields,* s. 476-8. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz., Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 361-3; ve Erickson, *Ordered to Die,* s. 186- 7.

45. Pomiankowski, *Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches,* s. 362.

46. A.g.e., s. 363 .

47. A.g.e., s. 368.

48. Hopkirk, *On Secret Service East of Constantinople,* s. 329. Ayrıca bkz., Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia,* s. 138-9; ve Reynolds, 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918', s. 453-4. Nuri Bey'in ordusunun 'İslami karakteri' ile ilgili alıntıların kaynağı; Reynolds, 'Buffers, not Brethren', s. 34-5.

49. 27 Ağustos 1918 tarihli ek anlaşmanın kopyası için bkz., Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace,* s. 427-34. Ayrıca bkz.,Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia,* s. 135, 150.

50. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918", s. 468-469.

Sonsöz

1. Aktaran; Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 230.

2. Aktaran; Zeman (ed.), *Germany and the Revolution in Russia,* s. 1-2.

3. Bkz., yukarıdaki 2. Bölüm.

4. Bunun daha yeni versiyonları için özellikle bkz., Matthias Klintzel, *Jihad and Jew-Hatred: Islamism, Nazism and the Roots of* 9/11, ya da Berman, Christopher Hitchens ve Norman Podhoretz'in çeşitli makaleleri ve kitapları. Bu üç yazar da 'Islamofascism' terimi, yani günümüzdeki İslami terör örgütlerinin Avrupa modeli bir faşizm/Nazilikten filizlendiği düşüncesine varırlar. Konuyla ilgili daha akademik bir yaklaşım için bkz., Martin Cüppers and Klaus-Michael Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz. Das dritte Reich, die Araber und Palästina.*

5. Almanların inşa ettiği Bağdat ve Hicaz demiryollarının bölgedeki izleri üzerine güzel bir toplu bakış için bkz., Pinhas Walter Pick, 'German Railway Constructions in the Middle East' in Wallach (ed.), *Germany and the Middle East* 1835-1939, s.72-85.

6. Walter Laqueur, *A History of Zionism,* s. 143.

7. Aktaran; David Fromkin, in *A Peace to End All Peace,* s. 296.

8. A.g.e., s. 287.

9. PAAA, R 21028; Wesendonck, 'Uberblick üiber die in der islamitisch-israelischen Welt eingelitete Agitationstätigkeit', 16 Ağustos 1914.

10. Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 117-18. Ayrıca bkz.Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 230-31.

11. Fischer, *Germany's Aims in the First World War,* s. 142.

12. Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 118-19.

13. Aktaran; a.g.e., s. 121, ve basılan broşürlerin sayısı için s. 124, n. 46.

14. Aktaran; A.g.e., s. 122.

15. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 232-5.

16. Bu ifadeler Friedman'ın *Germany, Turkey, and Zionism* eserinden alınmıştır; s. 232-233.

17. Eric Lohr, "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages and Violence During World War I" *Russian Review,* 60 (July 2001): 404.

18. Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 124-5.

19. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 253 ve 239, n. 33.

20. Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 136, 142 -143.

21. Fromkin'in güzelce açıkladığı gibi; *A Peace to End All Peace,* s.247-8.

22. Bkz., a.g.e., özellikle 32-34. Bölümler; 'Lloyd George's Zionism', 'Toward the Balfour Declaration' ve 'The Promised Land'. Lenin'in Rusya'ya dönüşü ve Bolşevik propagandanın finansmanı etrafındaki Parvus-Radek-Aschberg bağlantısı ve özellikle de Stockholm ilişkisi için bkz., McMeekin, *History's Greatest Heist* kitabının 'Brest-Litovsk and the Diplomatic Bag' başlıklı 5. Bölümü.

23. Friedman'ın *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 253'de özetlediği gibi.

24. Alıntılar; a.g.e., s. 198-9, 255. Bahaddin Bey'in çağrısı ve Cemal Paşa'nın müdahalesi için bkz., Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s.322-323.

25. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 252-253.

26. Aktaran; David Yisraeli, "Germany and Zionism", Wallach (ed.) *Germany and the Middle East* 1835-1939, s. 142 .

27. Yahudilerin ülkeden sürülmesi, Filistin, Madagaskar ya da uy-

gun başka yerlere göç ettirilmesiyle ilgili Nazi politikalarının zaman içinde nasıl evrildiği hakkında bkz., Philippe Burrin, *Hitler and the Jews.* Konuyla ilgili daha yeni zamanlı bir çalışma için bkz., Christopher Browning, *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution.*

28. Aktaran; Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 255.

29. Bkz., Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 353. Talat Paşa'nın Bernstorff'a söylediği şeyler; a.g.e., s. 371, n. 114'tedir.

30. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 274-5.

31. Aktaran; Yisraeli, 'Germany and Zionism', Wallach (ed.), *Germany and the Middle East* 1838- 1939, s. 148.

32. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 329-30; ve Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 369-70. Ayrıca bkz. Walter Laqueur, *A History of Zionism,* s. 177.

33. Bernstorff'un hatıratından aktaran; Zechlin, *Deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg,* s. 371, n. 116.

34. Friedman, s. 199. Ayrıca bkz. Emin, *Turkey in the World War,* s. 174-177.

35. PAAA, R 14131; Şam'daki Prüfer'in Cemal Paşa için hazırladığı rapor, passed on to Berlin by Wolff-Metternich to Bethmann Hollweg, 30 Aralık 1915.

36. Bkz., Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 328-329.

37. PAAA, R 21131; Kudüs'teki Prüfer, 1 Mart 1915.

38. Aktaran; Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 321.

39. *Independent,* 24 Şubat 2007; Donald Macintyre, 'Lawrence of Arabia was really a Zionist,

40. Aktaran; Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 335.

41. Aktaran; Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s. 297.

42. Alıntılar; A.g.e.

43. Alıntılar; Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 224, 408, 409.

44. Fromkin, *A Peace to End all Peace,* s. 447- 8.

45. Bkz., Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 417.

46. Aktaran; a.g.e., s. 402.

47. Paul Johnson, *A History of the Modern World,* s. 481-482. Ayrıca bkz.J. H. Patterson, *Behind the Palestine Betrayal,* s. 3-9.

48. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism,* s. 416.

49. A.g.e., s. 350-351.

50. Röhl, *The Kaiser and his Court,* s. 14.

51. Aktaran; McKale, *Curt Pritfer,* s. 540-55.

52. Alıntılar; a.g.e., s. 57, 61, 101, 130.

53. Bankaya müdür olarak Yahudi kökenli olmayan Robert Pferdmenges alındı ve banka 1947 senesine (Waldemar ve Carl Friedrich von Oppenheim'ın gözaltına alınmalarından sonra 1944-1945 arasında bankanın işlerinin bitmeye yüz tutması hariç olmak üzere) kadar Robert Pferdmenges & Co. ismi altında faaliyetlerin sürdürdü. Bkz., Michael Stürmer, Gabriele Teichmann ve Wilhelm Treue, *Sal. Oppenheim jr. & Cie. Geschichte einer Bank und einer Familie,* s. 365-411.

54. MvO 1/14; Oppenheim, 'Leben im NS-Staat. 1933-1945', s. 7,12; ve Oppenheim'a Hitler tarafından bahşedilen 'Ehrenkreuz', 29 Ocak 1937; ayrıca MvO 1/14 içinde.

55. Alıntılar; Cüppers ve Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz,* s. 101.

56. MvO 1/14; Oppenheim, 'Der Mufti und Giliani', attachment to 'Leben im NS-Staat. 1933-1945', 28 Haziran 1946 tarihli, s. 8-9.

57. David G. Dalin ve John F. Rothmann, *Icon of Evil,* s. 44.

58. A.g.e., s. 49.

59. Aktaran; Cüppers ve Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz,* s. 106-108. Bunun kaynağı; eskiden Mezopotamya vekili olup o zamanlar Alman dışişlerindeki 'Arap İşlerinden Sorumlu Komisyon'da' görev yapan Dr Fritz Grobba'nın Hitler-Müftü görüşmesiyle ilgili aldığı notlardır. Bu Grobba'nın metnindeki ana noktalarla uyuşan toplantının ikinci metni tarafından da desteklenmiştir. Bu görüşme çok detaylı bir şekilde belgelendirilmiş; ikilinin samimi fotoğrafları *Halbmond und Hakenkreuz* kitabının kapağında yer almıştır.

60. Cüppers ve Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz,* s. 107.

61. Dalin ve Rothmann, *Icon of Evil,* s. 52- 3, 59-60. Ayrıca bkz., Matthias Küntzel, *Jihad and Jew-Hatred,* s. 36.

62. Aktaran; Cüppers and Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz,* s. 227.

63. Dalin ve Rothmann, *Icon of Evil,* s. 57; ve Cüppers ve Mallman, *Halbmond und Hakenkreuz,* s. 227. Dipnotta yer alan Balkan çocuklarıyla ilgili hikaye Klaus Gensicke'nin *Der Mufti von Jerusalem el-Husseini und die Nationalsozialisten,* s. 156'dan alınmıştır.

64. A.g.e., s. 231, 253.

65. Aktaran; MEMRI rapor no. 375, 3 Mayıs 2002, online olarak http://memri.net/binlarticles.cgi?Page=subjects&Area=antisemitism&ID=SF37502 sitesinde mevcuttur. Ayrıca Klintzel tarafından *Jihad and Jew-Hatred,* s. 61'de de alıntılanmıştır.

66. McKale, *Curt Prüfer,* s. 175.

67. MvO 1/14; Oppenheim, 'Leben im NS-Staat. 1933-1945', 28 Haziran 1946 tarihli.

68. Tom Reiss, *The Orientalist. In Search of a Man Caught between East and West.*

69. Bkz., Dalin and Rothmann, *Icon of Evil,* s. 131-134.

70. Bu ifade, örneğin Joachim Fest'in *Hitler* kitabının arka kapağında da yer alır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Birincil Kaynaklar

Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Imperii (AVPRI). Moskova, Rusya.

Fond 135. Osobyi politicheskii otdel.

Fond 138. Sekretnyi arkhiv ministra.

Fond 180. Posol'stvo v Konstantinopole.

Fond 151. Politicheskii arkhiv.

Fond 129. Turetskii stol.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). İstanbul, Türkiye.

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR-H).

328-9, 336. 'Almanya. Muhtelif Yazışmalar.' 1914-1918.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS).

2318. Savaş dönemi yazışmaları, özellikle cihatla ilgili olanlar. 1914- 16.

Dâhiliye Nezareti. Şifre Kalemi (DH-ŞFR).Osmanlı hükümetinin telgrafları.

47-8. Savaş dönemi yazışmaları, özellikle cihatla ilgili olanlar. 1914-16.

Deutsches Bundesarchiv Berlin (DBB), Lichterfelde, Berlin, Almanya.

R 901. Auswartiges Amt.

Ernst Jäckh Papers (EJP), Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut.

Enver Paşa, Yazışma (1911-18). Otobiyografi. Ekler.

Humann, Hans, Yazışma ve Raporlar (I911-16).

Oppenheim, Max A. S., Freiherr von. Yazışma ve Raporlar (1914).

Mehmed Talât Paşa: Yazışma (1914-1919) . Otobiyografi. Ekler.

Geheimes Preussisches Staatsarchiv (GPA). Berlin, Almanya.

BPH. Rep. 53.165/ 1-8. 'Aufzeichnungen Seiner Majestat Kaiser Wilhelm II'.

BPH Rep. 53 Nr.342. *Kaiser Wilhelm II.* personliche Erinnerungen von Oberst

Nicolai.

BPH Rep. 53 F III d. Nr. 2a. Eklerdeki haberler, özellikle de kayserin 1889 ve 1898 yıllarındaki İstanbul ziyaretleriyle ilgili olanlar.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSA), Viyana, Avusturya.

Politisches Archiv I, Liasse Krieg 2Ia. Türkei und Krieg 22-4.

Kartons 942- 8. Osmanlı Devleti ile savaş dönemi yazışmaları, 1914-18.

Karton 841. Deutschland 1918.

Karton 467. Türkei (misc.).

Kriegsarchiv Wien (KW). Viyana, Avusturya.

Generalstab. Militärattachees Konstantinopel.

Evidenzbüro. Türkei.

Max von Oppenheim Stiftung (MvO), Sal. Oppenheim jr. & Cie KGaA, Köln, Almanya.

Nachlass Max von Oppenheim. Lebenserinnerungen (hatıratlar).

I/I. 'Jugendzeit in Köln, Straßburg und Berlin 1860- 83'.

I/2. 'Referandar und Assessor 1883- 92.'

I/3. 'Erste Reisen im Vorderen Orient u. in Afrika 1883- 93.'

I/4. 'Reisen, Leben 1893-6.'

I/5. 'Dienst in Kairo. Europäisches Leben 1896-1909.'

I/6. 'Dienst in Kairo. Eingeborene Welt. 1896- 1909.'

I/7. 'Dienst in Kairo. Politisches etc. 1896- 1909.'

I/12. 'Der Erste Weltkrieg. 1914- 18.'

I/13. 'Bekanntschaft aus dem Auswärtigen Amt,1914- 45.'

I/14. 'Leben im NS-Staat. 1933- 45.'

I/19. 'Erster Weltkrieg. 1914- 18. Politisches.'

- 'Compte rendu d'une séance politique. A Pera Palace Hotel. Constantinople Samedi 24 Avril 1915.'

- 'Mitteilungen des Botschafter Dr. Prüfer über seine Begegnung mit Fe[i]sal im
Jahre 1916.'
- 'Personalien. Nachrichtenstelle in Konstantinopel. Kaiserlampe im Grabmal Sala
Errins 10.8.1916. Stammbaum der Sherifen v, Mekka. Fesal. Aufstand im Hedjaz
1943.'
- 'Zur Angelegenheit des Aufstandes des Hedjaz während des Weltkrieges.'

National Archives of the United Kingdom (PRO). Kew Gardens, Londra, UK, FO 371. Dışişleri Bakanlığı Evrakları.
Boxes 65, 245, II74, 1261. Kahire evrakları, Prüfer ve Oppenheim, vs.., 1906- 11.
Boxes 544- 5. Osmanlı Devleti dosyaları, 1908-09 (Jön Türkler üzerine vs.)
Boxes 2135-41. Osmanlı Devleti dosyaları, 1914 (Osmanlı Devleti savaşa girene kadar)
Boxes 2147, 2482- 92, 2769-72, 2781, 3046-60, 3391-9, Osmanlı Devleti (Savaş), 1914-18.
FO 882/25. Arap Bülteni Nos. 1-36. 1916-18.
WO 33/731. Savaş Bakanlığı evrakları, özellikle 1914-18.

National Archives of the United States (NA). ABD Elçiliği, Ankara, Türkiye.
M 353. Osmanlı Devleti yazışmaları, 1914- 1915 (roll 6).

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), Berlin, Almanya .
Berichte des Freiherrn von Oppenheim über orientalische Verhältnisse.
- R 14555-65. 1896- 1909.
Deutsche wirtschaftliche und industrielle Unternehmungen in der Türkei.
- R 14148. 1899- 1901.
Deutschland 131. Geheime Akten.

- R 2000-I. German financing for Lenin etc.
Eisenbahnen in der asiatischen Tuerkei. (Tuerkei 152).
- R 13456- 13557. 1898-1917.
Die Juden in der Turkei.
- R 14131. 1 August to 31 December 1915.
Die Jungtürken. Vorgänge i.a. Orient.gen.
-R 14155-62. 1898-1920.
Krieg 1914. Unternehmungen und Aufwiegelungen gegen unserer Feinde.
- R 20936-39 (Allgemeine).
- R 21008- 25. (Kaukasus).
- R 21123- 48. (Egypten, Syrien, Arabien) .
- R 21028- 62. (Afghanistan und Persien).
- R 21283 . ('Die Senussi').
Muhamedanismus.
- R 14549. 1 October 1912 to 30 August 1916.
Nachlaß Curt Prüfer.
Nachlaß Schabinger von Schowingen.
Nachlaß Wilhelm Waßmuß (1880- 1931).
Rußland 61. Geheime Akten.
-R 10073-85. German financing for Lenin etc. .
Das Verhaeltnis der Tuerkei zu Deutschland. (Tuerkei 152).
- R 13742- 60. 1898- 1918.

Quai d'Orsay Archives (QO), Paris, Fransa

Guerre 1914-18. Affaires Musulmanes. I. Panislamisme. Guerre Sainte. La Turquie dans la Guerre Européenne. Files 1650,1654,1655,1658,1662.

Guerre 1914-18. Turquie. Files 845-8.

Guerre 1914-18. Turquie. Notes Journaliéres. Files 896-9

Corr. Pol. Nouvelle Série. Turquie. Vol. 334. Chemins de fer. Réseau asiatique Chemin de fer de Bagdad.

Rossiiskii Gosudarstvennyi Voenno-Istoricheskii Arkhiv (RGVIA). Moskova, Rusya.

Fond 2000. Opis' I. Glavnoe upravlenie General'nago Shtaba.

Fond 165. Opis' I. Kuropatkin.

Fond 450. Opis' I. Turtsiia.

Kitaplar, Basılı Makaleler ve Tezler, Hatıratlar

'L'Agent Allemand Oppenheim' in *La Libre Parole,* 25 Aralık 1910.

Ahmad, Feroz, *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics,* Oxford: Clarendon Yayınları, 1969.

___,"The Young Turk Revolution", *Journal of Contemporary History,* vol. 3, no. 3 (July 1968), s. 19-36.

Akçam, Taner, *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility,* çev. Paul Bessemer, New York: Metropolitan Books, 2006.

Aksakal, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War,* Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 2008.

___,"The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad. Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History", yakında yayınlanacak.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987. s. 415.

Allen, W. E. D. ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921,* Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1953.

Anderson, Margaret Lavinia, " 'Down in Turkey, far away': Human Rights the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany", *Journal of Modern History,* 79 (March 2007), s. 80-111.

Antonius, George, *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement,* New York: Capricorn Kitapçılık, 1946.

"Aus der Turkei" *Neue Preussische Zeitung,* 9 Şubat 1900.

"Ausland" *Der Bund,* 14 Ağustos 1900.

"The Baghdad Railway" *The Times* (London), 3 Ocak 1900.

Balfour, Michael, *The Kaiser and His Times,* London: Cresset Yayınları, 1964.

"Baron Max Oppenheim" *the New York Daily Tribune,* 9 Nisan 1906.

Bauer, Karl Johannes, *Alois Musil. Wahrheitssucher in der Wüste,* Viyana: Böhlau, 1989.

Berridge, G. R., *Gerald Fitzmaurice (1865-1939). Chief Dragoman of the British Embassy in Istanbul,* Leiden: Martinus Nijhoff Yayıncılık, 2007.

Bloxham, Donald, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians,* Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2005.

Bobroff, Ronald Park, *Roads to Glory. Late Imperial Russia and the Turkish Straits,* London: I. B. Tauris, 2006.

Browning, Christopher, *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution,* New York: Holmes & Meier, 1991.

Buchan, John, *Greenmantle* (1916), Londra: Penguin, 2001.

Burrin, Philippe, *Hitler and the Jews: The Genesis of the Holocaust,* çev. Patsy Southgate, New York: Edward Arnold/Routledge, 1994.

Bülow, Bernhard, Fürst von, *Memoirs of Prince von Bülow,* 2 vol, çev. F. A. Voigt, Boston: Little, Brown and Company, 1931-32.

"The Caliphate. The Sultan and England" *the Egyptian Gazette,* 24 Mayıs 1906.

Carruthers, Douglas, "Captain Shakespear's Last Journey", *Geographical Journal,* vol. 49, no. 6 (June 1922), s. 321-34.

Çeliktepe, Atilla, *Teşkilat-ı Mahsûsa'nm Siyasi Misyonu,* İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2002.

Chapman, Maybelle Kennedy, *Great Britain and the Baghdad Railway, 1888-1914,* Northampton, Massachusetts, 1948.

"Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey", Harrison & Sons tarafından 'His Majesty's Stationery Office' için basılmıştır, Kasım 1914.

Cüppers, Martin, ve Klaus-Michael Mallmann, *Halbmond und Hakenkreuz. Das dritte Reich, die Araber und Palästina,* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006.

Dadrian, Vanakh N., "The Armenian Question and the Wartime Fate of the Armenians as Documented by Officials of the Ottoman Empire's World War I Allies: Germany and Austria-Hungary" *International Journal of Middle East Studies,* vol. 34 (2002), s. 59-85.

___, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus,* New York: Berghahn Books, 2003.

___, "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide during the First World War"*Minorities in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America and Australia in Two World Wars,* ed. Panikos Panayi, New York: St Martin's Yayınları, 1993.

Dalin, David G. ve John F. Rothmann, *Icon of Evil: Hitler's Mufti and the Rise of Radical Islam,* New York: Random House, 2008.

Demirel, Emin, *Teşkilat-ı Mahsûsa'dan Günümüze Gizli Servisler,* İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2002.

"Deutschland und die Affaire Mahmud Pascha" *Die Post,* 27 Aralık 1899.

"Il divieto alla missione tedesca di recarsi in Abissinia dell'Eritrea", *Corriera della Sera,* 7 March 1915.

Djemal Pasha, Ahmed, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919,* New York: George H. Doran, 1922.

Documents on Ottoman Armenians, 2 vols, Ankara: Başbakanlık Basın, Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1982-3.

Earle, Edward Mead, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway. A Study in Imperialism,* New York: Russell & Russell, 1966.

Emin, Ahmed, *Turkey in the World War,* New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1930.

Erickson, Edward, "Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame", *Middle East Quarterly,* vol. II, no. 3 (Summer 2006), s. 67-75.

___,"The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915", *War in History,* vol. 15, no. 2 (2008), s. 141-67.

___, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War,* Westport, Connecticut: Greenwood Yayıncılık, 2001.

Feis, Herbert, *Europe, the World's Banker 1870-1914. An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy before World War I,* New York: Norton, 1965.

Fest, Joachim, *Hitler,* Londra: Penguin, 2002.

Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World,* New York: Penguin, 2004.

___, *The Pity of War,* New York: Basic Kitapçılık, 1999.

Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War,* New York: Norton, 1967.

Friedman, Isaiah, *Germany, Turkey, and Zionism, 1897-1918,* New Brunswick: Transaction Yayıncılık, 1998.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922,* New York: H. Holt, 1989.

___, 'The Importance of T. E. Lawrence' in the *New Criterion,* vol. 10, no. I (September 1991).

___, *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914 ?*, New York: Alfred A. Knopf, 2004.

Gehrke, Ulrich, "Germany and Persia up to 1919", Jehuda Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* Tel Aviv: Alman Tarihi Enstitüsü, 1975.

___, *Persien in der Deutschen Orientpolitik während des ersten Weltkrieges,* 2 vols, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1960.

Gensicke, Klaus, *Der Mufti von Jerusalem und die Nationalsozialisten,* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007.

"The German Emperor's Visit to Constantinople", *The Levant Herald and Eastern Express* (Özel baskı), 9 Kasım 1889.

"German Plot in Persia. Turkish Invasion Encouraged" *The Times* (Londra), 19 Mart 1915.

Gokay, Bulent, *A Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism,* London: I. B. Tauris & Co. Ltd, 1997.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927.

Grunwald: Kurt, "Penetration pacifique - the Financial Vehicles of

Germany's 'Drang nach Osten' ", Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* Tel Aviv: Tel Aviv Üniversitesi, Alman Tarihi Enstitüsü, 1975.

Guse, Felix, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg,* Leipzig: Koehler & Amelang, 1940.

Haberland, Eike (ed.), *Leo Frobenius* 1873 - 1973. *Eine Anthologie,* Wiesbaden: F. Steiner, 1973.

Hagen, Gottfried, "German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* vol. 24, no. 2 (2004), s. 145-62.

___, *Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch-türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg,* Frankfurt am Main:P. Lang, 1990.

Hanioglu, M. Sükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire,* Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 2008.

___, *Preparation for a Revolution. The Young Turks, 1902-1908,* New York: Oxford University Press, 2001.

___, *The Young Turks in Opposition,* New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1995.

Hopkirk, Peter, *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire,* Londra: John Murray, 1994.

Hovannisian, Richard (ed.), *The Armenian Genocide in Perspective,* New Brunswick, New Jersey: Transaction Kitapçılık, 1986.

Hughes, Thomas L., "The German Mission to Afghanistan 1915-1916", Schwanitz (ed.), *Germany and the Middle East 1871-1945,* Princeton: Markus Wiener Yayıncılık, 2004, s. 25-62.

Hurgronje, C. Snouck, Dr, *The Holy War 'Made in Germany'*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1915.

___, *Revolt in Arabia,* New York: G. P. Putnam's Sons, 1917.

"Intrigues Allemandes au Caire. Comment on joue du Panislamisme", *Les Pyramides,* 15 Şubat 1906.

"Islam and the War", *The Standard,* 30 Ağustos 1915.

Jäckh, Ernst, *Der aufsteigende Halbmond. Auf dem Weg zum deutschtürkischen Bündnis,* Berlin: Deutsche Verlagsanstalt, 1915.

Johnson, Paul, *A History of the Modern World: From 1917 to the 1980's,* Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1983.

Kahn, David, *The Codebreakers: The Story of Secret Writing,* Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1967.

"Kaiser Wilhelm II. Und der Islam", *Berliner Tageblatt,* 23 Ekim 1905.

Kaplan, Robert, *The Arabists: The Romance of an American Elite,* New York: Free Yayıncılık, 1995.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics,* Madison: Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 1985.

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921,* New York: Philosophical Library, 1951.

Kedourie, Elie, *Arabic Political Memoirs and Other Studies,* Londra: Cass, 1974.

___, *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies,* Chicago: Ivan R. Dee, 2004.

___, *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921,* Londra: Mansell, 1987.

Keleşyılmaz, Vahdet, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918),* Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Koloğlu, Orhan, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid,* İstanbul: İletişim, 1998.

Krasnyi Arkhiv. Istoricheskii zhurnal, sayı 6, Moskova, 1924. 'Konstantinopol I prolivyi', s. 48-76.

Kress von Kressenstein, Friedrich, *Mit den Türken zum Suezkanal,* Berlin: Vorhut-Verlag, 1938.

Küntzel, Matthias, *Jihad and Jew-Hatred: Islamism, Nazism, and the Roots of 9/11,* çev. Colin Meade, New York: Telos Yayıncılık, 2007.

Kurat, Akdeş Nimet, Dr, *Türkiye ve Rusya,* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Laqueur, Walter, *A History of Zionism,* New York: Schocken Kitapçılık, 1972.

Larcher, Maurice, *La guerre turque dans la guerre mondiale.,* Paris: E. Chiron, 1926.

Lawrence, Thomas Edward, "Personal Notes on the Sherifian Family", *Arab Bulletin,* 26 Kasım 1916.

___, "Twenty-Seven Articles by T. E. Lawrence", *Arab Bulletin,* 20 Ağustos 1917.

"Lettre d'Egypte", *Journal des Débats,* 4 Şubat 1906.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey,* 3. edisyon, New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2002.

Lewy, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide,* Salt Lake City: Utah Üniversitesi Yayınları, 2005.

Lindow, Erich, *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel,1897-1912,* Danzig: A. W. Kafemann G.m.b.H., 1934.

Lohr, Eric, "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence During World War I", *Russian Review,* 60 (July 2001), s. 404-19.

Lüdke, Tilman, *Jihad Made in Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War,* Lit Verlag, 2006.

Lührs, Hans, *Gegenspieler des Obersten Lawrence,* Berlin: Otto Schlegel, 1936.

Luig, Ute (ed.), *Leo Frobenius. Vom Schreibtisch zum Äquator: afrikanische Reisen,* Frankfurt-am-Main: Societäts-Verlag, 1982.

McCarthy, Justin, *Death and Exile: .The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922,* Princeton: Darwin Yayıncılık, 1995.

McCarthy, Justin ve diğerleri, *The Armenian Rebellion at Van,* Salt Lake City: Utah Üniversitesi Yayınları, 2006.

McGuirk, Russell, *The Sanusi's Little War. The Amazing Story of a Forgotten Conflict in the Western Desert, 1915-1917,* Arabian Yayıncılık (UK), 2007.

Macintyre, Donald, "Lawrence of Arabia was really a Zionist, historian claims", *Independent,* 24 Şubat 2007.

McKale, Donald, *Curt Prüfer. German Diplomat from the Kaiser to Hitler.* Kent: Kent Devlet Üniversitesi Yayınları, 1987.

___, *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I,* Kent: Kent Devlet Üniversitesi Yayınları, I998.

McKay, John P., "Baku Oil and Transcaucasian Pipelines, I883-I89I : A Study of Tsarist Economic Policy", *Slavic Review,* vol. 43, no. 4 (Winter I984), s. 604-23.

McMeekin, Sean, *History's Greatest Heist. The Bolshevik Looting of Russia,* New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 2008.

McMurray, Jonathan S., *Distant Ties. Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway,* Westport, Connecticut: Praeger, 2001.

"Mahmoud Pacha and the Sultan", *The Standard,* 22 Ocak I900

Mango, Andrew, *Ataturk,* Londra: John Murray, 1999.

"Le manovre dei tedeschi in Abissinia. La storia di una missione... che non guinge a Addis Abeba", *Il Popolo,* 7 Mart 1915.

"La Missione militaire tedesca nell' Eritrea. Una interrogazione alle Camera", *La Sera,* 5 Mart 1915.

Moorehead, Alan, *Gallipoli,* Londra: H. Hamilton, 1956.

Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story,* New York: Doubleday, 1918.

___, *Secrets of the Bosphorus*, London: Hutchinson & Co., 1918.

Mühlmann, Carl, *Deutschland und die Turkei, 1913-1914,* Berlin: Dr Walther Rothschild, 1929.

___, *Das Deutsche-Turkische Waffenbündnis im Weltkriege,* Leipzig: Kochler & Amelang, I940.

Müller, Herbert, *Islam, gihad ('Heiliger Krieg') und Deutsches Reich: Ein Nachspiel zur wilhelminischen Weltpolitik im Maghreb, 1914-1918,* Frankfurt-am-Main: P. Lang, 199l.

Neilson, Keith ve Roy Arnold Prete (ed.), *Coalition Warfare: An Uneasy Accord,* Ontario: Wilfrid Laurier Üniversitesi Yayınları, 1983.

Niedermayer, Oskar von, *Krieg in Irans Wüsten. Erlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan,* Hamburg: Hanseatische Verlaganstalt, 1940.

___, *Unter der Glutsonne Irans. Erlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan*, Dachau: Einhornverlag, 1925.

Oppenheim, Max von, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf* (2 cilt, 1899-1900), Berlin: Dietrich Reimer, 1900.

Orel, Şinasi ve Süreyya Yuca, *The Talat Pasha 'Telegrams': Historical Fact or Armenian Fiction?,* Nicosia: K. Rustem & Brother, 1986.

Owen, Roger, *Lord Clomer: Victorian Imperialist, Edwardia Proconsul,* Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2004.

Parfit, Canon J. T., *Twenty Years in Baghdad and Syria: Showing Germany's Bid for Mastery of the East,* Londra: Simpton, Marshall, Hamilton, Kent, 1916.

Patterson, J. H., *Behind the Palestine Betrayal,* New York: American Friends of a Jewish Palestine, 1940.

Pears, Edward, Sir, *Life of Abdul Hamid,* New York: Henry Holt, 1917.

Pick, Pinhas Walter, "German Railway Constructions in the Middle East", Jehuda Wallach (ed.), *Germany and the Middle East* 1835-1939, Tel Aviv: Alman Tarihi Enstitüsü, 1975.

Pipes, Richard, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism,* 1917-1923, Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1954.

___, *The Russian Revolution,* New York: Alfred Knopf, 1990.

Pokrovskii, M. N. (ed.), *Tsarskaia Rossiia v mirovoi voine,* cilt. I, Leningrad, 1926.

Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an die Turkei aus der Zeit des Weltkrieges,* Zürih: Amalthea, 1928.

Rall, Hans, *Wilhelm II. Eine Biographie,* Graz: Styria, 1995.

Reiss, Tom, *The Orientalist: In Search of a Man Caught between East and West,* New York: Random House, 2005.

Reynolds, Michael A., "Buffers, not Brethren: Young Turk Military Policy in World War One and the Myth of Panturanis", *Past and Present,* vol. 203, issue (May 2009), s. 137-79.

___,"The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908- 1918", Princeton Üniversitesi, yayınlanmamış tez, 2003.

Röhl, John C., *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany,* New York: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1994.

Rohrbach, Paul, *Die Bagdadbahn,* Berlin: Wiegandt, 1911.

Sabahaddin, Prince Mehmed, 'Aux Arméniens Ottomans', Paris, Eylül 1905

___, "Mémoire des Libéraux Turcs Relatif à la Question d' Orient. Le Prince Sabehedine Aux Chancelleries", Paris, Aralık 1906.

Sanders, Liman von, *Cinq ans de Turquie,* çev. Commandant Mabille, Paris Payot, 1923.

Schabinger von Schowingen, Karl Friedrich Maximilian, *Weltgeshichtliche Mosaiksplitter,* Baden-Baden: K. F. Schabinger Frhr von Schowingen, 1967.

Schwanitz, Wolfgang, "The Bellicose Birth of Euro-Islam in Berlin" Nathalie Clayer ve Eric Germain (ed.), *Islam in Interwar Europe,* C. Hurst & Co. Ltd, 2008.

___(ed.), *Germany and the Middle East 1871-1945,* Princeton: Markus Wiener Yayınları, 2004.

Seidt, Hans-Ulrich, *Berlin, Kabul, Moskau: Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschlands Ostpolitik,* Münih: Universitas, 2002.

Shaw, Stanford, *The Ottoman Empire in World War I,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Simon, Rachel, *Libya between Ottomanism and Nationalism. The Ottoman Involvement in Libya during the War with Italy (19II- 1918),* Berlin: K. Schwarz, 1987.

Stoddard, Philip H., "The Ottoman Government and the Arabs, 1911 to 1918: A Study of the Teşkilat-ı Mahsusa", Princeton Üniversitesi, Doktora tezi, 1963.

Stone, Norman, *The Eastern Front 1914-1917,* New York: Charles Scribner's Sons, 1975.

___, *Europe Transformed 1878-1919,* Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1984.

___, *World War One. A Short History,* Londra: Allen Lane, 2007.

Stuermer, Harry, *Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel. Skizzen deutsch-jungturkischen Moral und Politik,* Lozan: Payot, 1917.

Stürmer, Michael, Gabriele Teichmann, ve Wilhelm Treue, *Sal. Oppenheim jr. & Cie. Geschichte einer Bank und einer Familie,* Münih: Piper, 1989.

Suny, Ronald, "Empire and Nation: Armenians, Turks and the End of the Ottoman Empire", *Armenian Forum,* vol. I, no. 2 (1998), s. 17-51.

Teichmann, Gabriele ve Gisela Völger, *Faszination Orient: Max von Oppenheim - Forscher, Sammler, Diplomat,* Köln: Dumont, 2003.

Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918,* Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1968.

Tuchman, Barbara, *The Guns of August,* New York: Macmillan, 1962.

___, *The Zimmermann Telegram,* New York: Viking, 1958.

Turfan, M. Naim, *Rise of the Young Turks: Politics, the Military, and the Ottoman Collapse,* New York: I. B. Tauris, 2000.

Wallach, Jehuda, "Bismarck and the 'Eastern Question' – A Re-Assessment", Wallach (ed.), *Germany and the Middle East 1835-1939,* Tel Aviv: Tel Aviv Üniversitesi, Alman Tarihi Enstitüsü, 1975, s. 23-9.

___, *Anatomie einer Militärhilfe. Das preußisch-deutschen Militärmission in der Türkei* 1835-1919, Düsseldorf: Droste, 1976.

Weber, Frank G., *Eagles on the Crescent. Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance,* 1914- 1918, Ithaca: Cornell Üniversitesi Yayınları, 1970.

Wheeler-Bennett, John, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace. March 1918,* Londra: Macmillan, 1938.

Wildman, Allan K., *The End of the Russian Imperial Army,* 2 vols, Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1980/1987.

Wilhelm II (Emperor of Germany), *The Kaiser's Letters to the Tsar,* Isaac Don Levine (ed.), Londra: Hodder & Stoughton, 1920.

___, *Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten, und Trinkprüche,* Ernst, Johann (ed.), Münih: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1966.

Wright, John Kirtland, "Northern Arabia. The Explorations of Alois Musil", *Geographical Review,* vol. 17, no. 2 (April 1927), s. 177-206.

Wynn, Antony, *Persia in the Great Game,* Londra: John Murray, 2004.

Yalman, Ahmet Emin (Ahmed Emin), *Turkey in the World War,* New Haven: Yale Üniversitesi Yayınları, 1930.

Yisraeli, David, "Germany and Zionism", Jehuda Wallach (ed.), *Germany and the Middle East* 1835- 1939, Tel Aviv: Tel Aviv Üniversitesi, Alman Tarihi Enstitüsü, 1975.

Zechlin, Egmont, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg* Gottingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1969.

Zeman, Z. A. B. (ed.), *Germany and the Revolution in Russia, 1915- 1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry*, Londra, Oxford Üniversitesi Yayınları, 1958.

Zürcher, Erik, "The Ottoman Conscription System, 1844-I914", *International Review of Social History,* vol. 43 (I998), s. 437-449.

___, *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905- 1926,* Leiden: E. J. Brill, 1984.

Teşekkür

Her şeyden önce bu kitabı yazmam için bana ilham veren iki yazarın ismini zikretmem gerekir: I. Dünya Savaşı'nın muazzam hikâyesi *Greenmantle* (Türkçesi, Doğudaki Sır: Yeşil Örtü) kitabının yazarı John Buchan ve Osmanlı-Alman cihadıyla ilgili ilk ciddi araştırmayı İngilizceye *On Secret Service East of Constantinople* adlı eseriyle kazandıran Peter Hopkirk. Bazen Hopkirk'in muhakemesinin ve kaynak kullanımının doğrudan konuyla alakalı olmayan kısa bölümlerini aldıysam da, bunun sebebi onun '*Greenmantle*'ın arkasındaki hikâyeye' hayat vermedeki başarısıdır. Hopkirk'in dünya liderliği oyununun Asya sahnesinde çevrilen entrikalar üzerine yazdığı tüm kitaplarını okumaktan keyif aldım. Benim yazdıklarım her ne kadar onun zarif anlatısının çok uzağında kalmış olsa da, bu kitabı hikâye anlatma konusundaki yeteneği bana ilham kaynağı olmuş bu harika yazara saygı gösterisi olarak sunmama izin verin.

Jonathan McMurray'a olan akademik borcumu da itiraf etmem gerekir. Onun Bağdat Demiryolu'yla ilgili yakın tarihli güzel çalışması *Distant Ties* benim çok faydalandığım bir kitap oldu. Mustafa Aksakal, Osmanlı cihat ilanları üzerine yazdığı henüz basılmamış olan ve çığır açıcı makalesi 'The Trained Triumphant Soldiers of the Prophet Muhammad: Holy War and Holy Peace in Modern Ottoman History' metnini okumama izin verme nezaketini gösterdi. Aynı şekilde Princeton Üniversitesi'nden Michael Reynolds yakında çıkacak olan 'Buffers, not Brethren: Young Turk Military Policy in World War One and the Myth of Panturanism' makalesinin yanında 'The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908-1918' üzerine basılmamış tezini benimle cömertçe paylaştı. Çok az bilinen bu alandaki çalışması şimdiye kadar gördüğü ilgiden çok daha fazlasını hak eden Mike Reynolds olağanüstü bir akademisyendir.

Alexander von Humboldt Vakfı'nın cömert maddi desteği olmadan bu kitabın vücuda getirildiği proje sürdürülemezdi. Humboldt'un genel merkezindeki Georg Schütte'ye Stiftung Wissenschaft und Politik'te beni konuk eden Heinz Kramer'e destekleri için şükran borçluyum. Almanya'da bulunduğum zamanı, Anna Kossatz ve Heiko Kosel (Cottbus'da), Tom Grant (Heidelberg'de), Jan Dirk Kemming (Köln'de) ve Gereon Mänzel (Berlin) tarafından bana gösterilen misafirperverlik daha keyifli hale getirdi. International Security Studies ve Brady-Johnson Program in Grand Strategy'nin bana gösterdiği cömertlik sayesinde 2008 senesinden beri Yale'deki muazzam Sterling Kütüphanesi'ni kullanmam mümkün oldu. Bu yüzden Profesör John Gaddis, Paul Kennedy ve Charlie Hill'e beni davet edip çalışmam için böylesine harika bir tesisin yanı sıra, ufuk açıcı sohbetler sundukları için gönülden teşekkür ederim.

Çalışmama yardımcı olan birçok mükemmel arşivci arasında Berlin'deki Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes'te bulunan Mareike Fossenberger hususi bir övgüyü hak eder. Evet Sevgili Mareike, bir 'Aktenfresser' olduğumu iftiharla itiraf ediyorum ve senin yardımın olmadan o kadar dosyayı bir solukta asla okuyamazdım. Aynı şekilde, Viyana'daki Haus-, Hof-, und Staatsarchiv'e vardığım andan itibaren aydınlatıcı yönlendirmeleriyle benim çalışmamı kolaylaştıran arşiv müdürü Dr Leopold Auer ile birlikte kabarık dosya tomarlarının bir çırpıda fotokopisini almama yardımcı olan Joachim Tepperberg'e teşekkür ediyorum. Ankara'da Amerikan Büyükelçiliği Arşivi'ndeki Betil Gürün, Bilkent Üniversitesi'nin servisiyle şehir merkezine gittiğim her seferde bana zarif bir konukseverlik gösterdi.

Köln'deki Oppenheim Bankası Arşivi'ndeki Thorsten Maentel eski dosyaları çıkarmaktan ve benim fotoğraf isteklerimi işleme sokmaktan hiç usanmadı. Gabriele Teichmann, Max von Oppenheim'a dair her konuda muazzam bilgilerini benimle paylaşacak ve bankanın kafeteryasından faydalanmamı sağlayacak kadar lütufkâr oldu. Baron'la ilgili Teichmann'dan daha farklı bir sonuca vardıysam da şunu vurgulamam gerekir ki Oppenheim'ı kişilik olarak ben de onun kadar ilginç buldum ve bu tarihi şahsın itici biri olduğunu asla düşünmedim. Her ne şekilde olursa

olsun, Teichmann'ın yardımları ve Baron'la ilgili kendi çalışması olmasaydı bu kitabı yazamazdım.

Bilkent Üniversitesi'nden Ali Doğramacı, Abdullah Atalar ve Ali Karaosmanoğlu'na devam eden desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Müge Keller ve Nilüfer Genç araştırma seyahatlerim için lojistik destek verme görevinin gerektirdiği şeylerden çok fazlasını yaptılar. James Alexander ve Sandy Berkovski düşüncelerimi sağlamlaştırmama ve disipline etmeme yardımcı oldular. Hasan Ali Karasar benim Türkiye devlet arşivlerinden faydalanabilmemi sağladı: O olmasaydı evrak kayıtlarını okurken kesinlikle yolumu kaybederdim. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden aldığım bir düzineden fazla evrakı benim için cömertçe çeviren ve bir o kadar dokümanı da bakmam için benim önüme koyan Osmanlıca uzmanı Abdürrahim Özer olmasaydı, daha da çok kaybolurdum. Onur Önol, 18. bölümün dipnotlarında yer verilen Cemal Paşa'yla ilgili muazzam alıntıları gün yüzüne çıkardı. Ian Sheerwood her zaman olduğu gibi beni İstanbul'da harikulade ağırladı. Bilge Criss, kitap ambarı gibi olan kişisel kütüphanesi de dâhil olmak üzere Osmanlı tarihiyle ilgili ansiklopedik bilgisini benimle paylaştı. Norman Stone başlangıçtan beri bu projenin içinde oldu. El yazısıyla kaleme alınmış münferit mektupları okumama ve yazma eserleri bütün olarak gözden geçirmeme yardım etti. Elbette ki ortaya çıkan son metindeki hatalardan o sorumlu değildir. Yaptığım her çıkarsamada benimle hemfikir olmasa da, çalışmamın samimi ve dikkatli bir okuyucusu olan Berkeley'deki Peggy Anderson için bunun iki katını söyleyebilirim. Amerika'daki evime gittiğimde, kız kardeşim Michele benim için sonsuz bir neşe kaynağı oldu ve bu çalışma için cesaret verdi. Penguin'den Simon Winder'e bu kitaba inandığı ve ona yer açtığı için ve ayrıca Richard Duguid'e tüm yardımları için şükran borçluyum. Benzer şekilde, yazımı düzeltirken harikalar yaratan Jane Robertson ile Stephen Ryan'a şükranlarımı sunarım.

Son olarak, hayatımın aşkı Nesrin Ersoy var; o olmasaydı bu kitabı yazamazdım. Keskin ve eleştirel bir okuyucu olarak hem çeviride hem de yorumlarda beni sayısız hatadan kurtarırken düzensiz seyahatlerim ve yazma programıma sebatla katlandı. Sevgin ve desteğin için tekrar teşekkür ederim Nesrin.

Dizin

Abadan petrol rafinerisi, 254, 260, 396
Abbas Hilmi II., 42, 212-215, 242, 436
ABD (Amerika Birleşik Devletleri), 41, 123, 156, 160, 166, 169, 316, 388, 396, 401, 424, 427, 429
Abdullah bin el-Hüseyin (sonrasında Ürdün Kralı Abdullah I.), 241, 242, 365
Abdullah Efendi (Şam Şeyhi), 30
Abdülaziz, Sultan, 75,76
Abdülcelil Bey, Teğmen, 191
Abdülhamid II., Sultan, 18, 23-30, 42, 53-59, 61-63, 66, 67, 69, 70, 72-89, 91-100, 104, 105, 107, 133, 136, 240, 242, 294, 304, 307, 323, 339, 356, 363, 416, 432
Adana, 50, 53, 54, 74, 99, 290, 306, 307, 312-314
Afganistan, 17, 116, 118, 120, 126, 128, 162, 231, 253, 255, 259, 260, 261, 264, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 289, 317, 320, 339, 347, 375, 396, 408
Ahmed Rıza Bey, 91, 98
Ahmed Şah (İran Şahı), 340, 345-347
Ahmed Tevfik, Osmanlı Hariciye Nazırı, 30
Akabe, 44, 84, 85, 89, 107, 194, 197, 198, 219, 240, 363
Ali Abdullah Paşa, Mekke Şerifi, 86, 88
Ali el-Irakeyn (Kerbela Müftüsü), Şeyh, 256-259, 318, 444
Ali Haydar Paşa, Mekke Şerifi, 242, 359
Ali Yusuf, Şeyh, 42
Allenby, Edmund Henry Hynman, General, 428, 431
Alman Afrika İçi Araştırma Gezisi (DIAFE) 182
Alman Siyonist Federasyonu 418, 419
Amasya, 382
Anadolu Şimendifer Kumpanyası (Société du Chemin de fer Ottoman d'Anatolie), 58, 60, 62
Ankara, 13, 58, 60, 233, 305, 310, 356, 382, 390, 413
Antakya (Hatay), 310
Antebi, Albert, 430
Anzaklar, 226, 234-237
Ardahan, 395, 402, 403, 411, 412
Arnavutluk, 106, 135, 136, 138
Aschberg, Olof , 422
Asquith, Herbert, İngiltere Başbakanı, 71, 151, 234
Astrahan, 410
Auswärtiges Amt, 38
Avda İbn Tayi, 195, 198
Avusturya-Macaristan, 55, 67, 94, 132, 133, 159, 166, 194, 227, 229, 274, 278, 346, 396, 399, 420, 421

Ayasofya, 15, 86
Aylmer, Fenton John, Sir, General, 349
Azerbaycan, 118, 273, 303, 340, 341, 347, 389, 405, 407-409
Baalbek, 39
Bachmann, Walter , 253, 255
Bağdat Şimendifer Kumpanyası (BŞK), 65-67, 70-74, 98, 295, 296, 297, 312, 314, 381
Bahaddin Bey, 424, 425
Bahaîlik, 267
Bahçe, 290, 297, 312
Bakbak, 333, 336
Balfour Deklarasyonu 415, 423, 425, 427, 428, 429, 430, 432, 434
Balfour, Arthur, 415, 417, 430
Balkan Birliği, 106
Balkan Savaşları (1912-1913), 90, 109, 121, 133, 135, 136, 159, 235, 272, 295, 369, 416
Ballin, Albert, 118, 119, 254,
Baltık Eyaletleri (sonrasında, devletleri), 398, 399, 402, 420
Barrade, Ömer, 35
Basel, 29, 330
Basra Körfezi, 19, 37, 52, 53, 57, 59, 61, 66, 118, 227, 254, 255, 260, 268, 271, 272, 340, 341, 351, 368, 396
Batum, 395, 396, 403, 405-407, 410, 411
Becker, Carl Heinrich, 37
Bedri Bey, Polis Şefi, 164, 171
Bektaşilik, 265, 266, 267
Belçika, 192, 227, 228
Belucistan, 17, 116, 269, 343, 348
Beni Sahr aşireti, 195, 196
Bereketullah, Muhammed, 279
Bergen, Diego von, Kont, 419-421
Berlin Anlaşması (1878), 94
Berliner Tageblatt, 42
Bernstorff, Johann Heinrich von, Alman Elçi, 395, 425
Berthmann Hollweg, Theobald von, Alman Şansölye, 120, 124, 125, 270, 277, 279
Beylerbeyi Sarayı, 23, 133
Beyrut, 30, 36, 39, 41, 167, 170, 171, 194, 216, 240, 294, 358, 428
Bin Ladin, Usama, 88
Birüsseba, 202, 218, 220, 223, 332, 333, 353, 358, 376
Bismarck, Otto von, Alman Şansölye, 23, 24, 26, 27, 38, 50, 53, 56, 95, 382
Bitlis, 299, 300, 301, 305, 308, 382, 391, 395
Bizans, Bizanslılar, 15, 53, 158
Bodenheimer, Max 414-424
Boğaziçi, 15, 76, 88, 125, 128, 136, 155, 185, 213, 228, 269, 333, 383
Bolşevizm ve Bolşevik Rejim, 390, 391, 393, 400
Bolu dağ geçitleri, 58
Bosna, 76, 93, 94, 97, 133, 151, 153, 441

Boutros Ghali, Mısır Başbakanı-Cumhurbaşkanı, 45, 48
Boutros, Boutros-Ghali, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, 45
Boxer Ayaklanması, 61
Böttrich, Sylvester, 296, 315, 316
Breslau (*Midilli* zırhlısı), 142-146, 148, 150, 151, 227
Brest-Litovsk Konferansı ve Anlaşması, 389, 395, 398-403, 405, 407, 409, 432
Bronsart von Schellendorf, Fritz, Alman Askeri Ataşesi, 230, 231, 358
Buchan, John, 7, 101, 117, 151, 169, 172, 178, 239, 305, 318, 356, 378, 434
Bulgaristan, 51, 76, 94, 97, 106, 107, 123, 131, 132, 134, 143, 146, 154, 163, 282, 338, 411
Bulgurlu, 60, 70, 294
Burton, Richard Francis, Sir, 193, 194
Buşehr, 268, 274, 340, 344, 350, 351
Bülow, Bernhard von, Almanya Devlet Bakanı ve Şansölyesi, 27, 30, 31, 73, 81, 82, 83, 88, 92, 93, 95, 191, 192, 318, 323
Büyük İskender, 17, 19, 53, 64, 265
Cafer el-Askeri, 326, 331, 333, 336
Cambon, Paul, Fransa Elçisi, 66
Caprivi, Leo von, Almanya Şansölyesi, 27
Cenin, 332
Ceyhan, 307, 308
Cheetham, Milne, 325, 327
Christie, Agatha, 51, 54
Churchill, Winston, 103, 140, 145, 151, 152, 234, 254
Cidde, 182, 187, 247, 363, 377
Clayton, Gilbert, 240, 428, 430
Clemenceau, Georges, Fransa Başbakanı, 368
Consten, Hermann, 270
Corday, Charlotte, 400
Cromer, Lord, 42, 43, 45, 85
Ctesiphon (Savaşı), 338, 349
Czernin, Ottokar Theobald Maria, Kont, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı, 400
Çanakkale Boğazı, 124, 144, 152, 226-228, 231-233, 236, 239, 394
Çin, 61, 376, 394
Dadrian, Vanakh, 305, 315, 360
'Damat Mahmud Paşa Olayı', 79
Dandini, Alois, Kont, Avusturya Macaristan Konsolosu, 374
Deutsche Bank, 57, 58, 62, 79, 89, 93, 94, 105, 296, 297, 314, 380, 381, 385

Deutscher, Isaac, 129
Dicle Nehri, 52, 338, 341, 349, 386
Disraeli, Benjamin, İngiltere Başbakanı, 53, 71, 382
Diyarbakır, 60, 305
Doğu Ekspresi (Orient Ekspres), 19, 51, 66, 150, 162, 184, 211, 268, 269, 290, 295, 297, 339, 353
Doğu Sorunu, 26, 54, 131, 132, 134, 136, 138
Dolmabahçe Sarayı, 23, 76
Doris, 167, 168
Doughty, Charles, 193, 194
Doumergue, Gaston, 148
Dönme, 100, 101, 103, 417, 422
Dörtyol, 306-308
Dukhonin, Nikola, General, 392, 393
Dunsterville, Liones Charles, General, 409, 410
Dünya Siyonist Örgütü, 119, 417, 419, 420, 421, 423
Eichmann, Adolf, 440, 441
Ekim Devrimi (1918), 392, 394, 395
Ekrem Bey, 211
El Alameyn Muharebesi, 440
El-Ahbar, 441
El-Biruni, Süleyman, 326
El-Hüseyni, Muhammed Emin (Kudüs baş müftüsü), 433, 438, 439, 440, 444
El-İdrisi, Şeyh, 190
El-Liva, 42, 43, 47
El-Mu'ayyad, 42
Elviye-i Selâse, 395
Endonezya, 128
En-Nuri İbn Şaalan, 195-199, 202-204, 206
Enzeli, 344, 345, 346, 409
Eriha (Jericho), 440
Eritre, 179, 187-189, 191, 317
Erzberger, Matthias, 380
Erzincan, 382, 383, 391, 395, 402, 404
Erzurum, 225, 231, 305, 306, 308, 309, 356, 382, 391, 395, 402
Eskişehir, 58, 60, 233
Etiyopya, 127
F.H. Schmidt, 106
Falkenhayn, Erich von, Alman Genelkurmay Başkanı, 229, 233, 296, 297, 314, 315, 336, 350
Fas, 35, 118, 162, 333
Fatih Camii, 158-159
Ferdinand, Franz, Arşidük, 113, 152
Fırat Nehri, 52, 290, 297, 376
Figdor, Karl, 290, 291
Fischer, Fritz, 114
Fitzmaurice, Gerald, 102-104, 139, 435
Frankfurter Allgemeine Zeitung, 80, 426
Franz Josef I., Avusturya-Macaristan İmparatoru, 214
Friedemann, Adolf, 419
Frobenius, Leo, ('Abdülkerim Paşa'), 127, 179, 182, 184-193, 205, 209, 231, 271, 274, 289, 320, 365, 442

Fromkin, David, 115, 139, 157
Galiçya, 153, 213, 338, 390, 396, 420, 421
Gandi, 279
Gâvur Dağı, 290, 294, 298, 312
Gaziantep, 290, 310
Giresun, 403
Girit, 32, 94
Girs, Mikhail Nikolaevich, Rus Elçisi, 134, 151, 156, 301
Gladstone, William, İngiltere Başbakanı, 54, 77
Gloucester, 142
Goeben (*Yavuz* zırhlısı), 142-148, 150, 151, 227, 302
Golos Pravdy, 393
Goltz, Colmar Freiherr von der ('Paşa'), 24, 55, 56, 91, 94, 228, 296, 344, 349, 350, 386
Gordon, Charles George, ('Paşa'), 181, 321, 324, 334
Gorringe, George Frederick, 349
Graham, Ronald, Sir, 417
Greene, Graham, 51
Greenmantle (Doğudaki Sır: Yeşil Örtü), 7, 101, 117, 154, 169, 172, 178, 239, 255, 260, 305, 318, 356, 378, 434
Grey, Edward, Sir, İngiltere Dışişleri Bakanı, 71, 84, 325, 326
Griesinger, Walter, 274, 347, 375
Grigoreviç, I. K., Rus Bahriye Bakanı, 131, 134
Grosvenor, Hugh, Westminster Dükü, 336
Grothe, Hugo, 70
Guizot, François Pierre Guillaume, 23
Gumppenberg, Otto von, 328,
Gülhane Hattı Hümayunu, 77
Günther, Franz, Genel müdür yardımcısı, 312, 314
Gürcistan, 266, 360, 406, 408, 409, 410
Gwinner, Arthur, Deutsche Bank'ın Genel Müdürü, 314, 381
Habeşistan, 127, 181, 182, 184, 185, 188, 190
Hakkı Paşa, Osmanlı diplomatı, 400
Halep, 39, 74, 126, 150, 170, 171, 240, 270, 296, 307, 360, 374
Haliç, 15, 23, 158
Hall, Solomon, 184, 190
Hamadan, 347, 349, 355
Hamburg-Amerika Gemicilik Şirketi, 118, 119, 188, 254
Hanekin, 342
Hantke, Arthur, 419, 426
Hartmann, Martin, Prof., 423
Hasan Bey, Osmanlı Askeri Valisi, 427
Hasan Fehmi Bey, 97
Hasan ibn Ali, 87, 240
Hatzfeld, Hermann, Graf von, 47-49
Hatzfeld, Paul, Graf von, 38
Hayber Geçidi, 339, 345

Haydarpaşa Garı, 15, 16, 19, 50, 74, 126, 232, 271, 387
Hedin, Sven, 118, 264
Helfferich, Karl, 94, 296
Helphand, Alexander Israel ('Parvus'), 244, 414, 420, 422
Herzl, Theodor, 26, 29, 30, 432
Hicaz Demiryolu, 44, 69, 185, 194, 242, 332, 363, 364, 416
Hikmet Bey, Osmanlı subayı, 372
Himmler, Heinrich, 433, 440, 441
Hindenburg, Paul von, Feldmareşal, 384, 437
Hitler, Adolf, 17, 253, 433, 434, 436-445
Hoffmann, Max, General, 400, 401, 402, 407
Hogarth, D. G., 53
Hohenlohe, Chlodwig Carl Victor, Prens, 27
Hohenzollern, 23
Hollanda, 128, 172-174
Holokost, 416, 439, 443
Holstein, Friedrich von, 27
Holzmann, Philip, 70
Hopkirk, Peter, 117, 275,
Horton, George, Amerikan Konsolosu, 169
Huguet, Albert Louis, 355
Humann, Hans, Alman Bahriye Ataşesi, 123, 128, 137, 138, 144, 161, 233, 277, 358, 362, 384, 385
Hunter, George ('Paşa'), 330
Hurgronje, Christiaan Snouck, 128
Hutten-Czapski, Bogdan von, Kont, 419, 421
Huveytâtlar, 195, 198, 204
Irak, 36, 241, 252, 253, 290, 345, 414
Irwin, Robert, 37
İngiliz yönetimindeki Hindistan, 32, 85, 109, 120, 129, 179, 247, 248, 250, 252, 260, 272, 277
İran Arabistan'ı (Kuzistan), 340, 341, 344
İran Azerbaycan'ı, 273, 340, 341, 347, 389
İsfahan, 268, 274, 276, 277, 278, 280, 281, 305, 344, 345, 347, 355
İskenderiye, 122, 126, 167, 181, 327, 333
İskenderun, 60, 150, 167, 168, 271, 294, 306, 307, 334
İsrail, 415, 444, 445
İzzet Paşa, 93, 98, 103
Jabotinsky, Vladimir, 426, 431, 435
Jäckh, Ernst, 105, 106, 212, 296, 384, 423, 444
Jackson, J.B., Amerikan Konsolosu, 168, 171, 172
Jagow, Gottlieb von, 118, 297
Joffe, Adolf, 399, 400, 409
Jön Türk Devrimi (1908), 92, 95, 97, 102, 240, 242, 339, 416, 435
Kaehler, Otto, 24

Kafkasya İslam Ordusu, 408, 410, 411
Kamil, Mustafa, 42, 47
Kanitz, Georg, Kont, Alman Askeri Ataşe, 348, 349
Karadağ, 76, 106
Karadeniz Anlaşması (1900), 55
Karahisar, 310
Karakum Çölü, 343
Kars, 355, 395, 403, 404, 411, 412
Karun Nehri, 340, 341
Kasr-ı Şirin, 274, 342
Kerkük, 345
Kermanşah, 274, 276, 277, 344, 346, 347, 349, 355
Keyes, Roger, Tuğamiral, 234
Kırım Savaşı, 31, 54, 77, 78, 95, 133, 426
Kiderlen-Wächter, Alfred von, 92, 93
Kingsmere, 355
Klee, Adolf, 419
Koch, C.G, 171, 172
Konya, 60, 62, 64, 65, 70, 74, 240, 268, 297
Kölnische Zeitung, 379
Krivoshein, Alexander, Vasileviç, 117
Krüger telgrafı, 28
Kuropatkin, Alexei, Nikolaeviç, 55
Kut'ül Amara, 349, 353, 368, 375, 386
Kühlmann, Richard von, 389, 394, 400, 401, 404, 407, 432
Le Matin, 79
Leo XIII, Papa (Kont Vincenzo Giacchino Raffaele Luigi Pecci), 29
Lichnowsky, Karl Max, Prens, Alman Elçi, 109
Lichtheim, Richard, 426, 429
Lindenfels, 355
Lowther, Gerard, Sir, İngiliz Elçi, 102, 103
Ludendorff, Erich, 387, 400, 404, 406, 407, 432
Ludwig II, Bavyera Kralı, 266
Luristan, 344, 347
Luxburg, Kont, Alman Konsolos, 107, 108,
Lütfullah, 79
Mackensen, Ernst, 74
Mahmud Şevket Paşa, Sadrazam, 99, 106
Mahmud, Fatma Abdullah, 441
Makedonya, 91, 92, 106
Mallet, Louis, Sir, İngiliz Elçi, 147, 150, 153, 157
Maraş, 306, 307, 308, 310
Marat, Jean-Paul, 400
Marmara Denizi, 15, 23, 56, 142, 228
Marx, Karl, 413
Mısır el Fatat, 45
Maxwell, John, Sir, İngiliz-Mısır Ordusu Komutanı, 210, 221, 222, 307, 331, 334, 339
McKale, Donald, 442
Mehmed Zeki Bey, 384

Meissner, Heinrich, August, ('Paşa'), 44, 69, 332, 353, 365
Mersa Matruh, 334
Mersin, 53, 54, 294, 307, 310, 313
Metternich, Klemens Wenzel, Habsburg Devlet Adamı, 78
Metternich, Paul, Graf von, Alman Başkonsolos, 39, 44
Mikusch, Dagobert von, 253
Mithad, Ali Haydar, 83
Moorehead, Alan, 226
Moritz, Bernhard, Prof., 47, 116, 121, 127, 186, 188
Mors, Robert, 122, 126, 157, 180, 209, 210
Motzkin, Leo, 419
Muharrem Kanunnamesi (1881), 57
Muhtar Paşa, 44
Murad V, Sultan, 76, 80
Münir Bey, Osmanlı Elçisi, 81
Nablus, 332
Napolyon Bonaparte, 28, 132
Napolyon III, Fransa İmparatoru, 31, 54
Nasır, Şerif, Mekkeli Hüseyin'in kardeşi, 243
Nasrullah Han, 279
Nazım Paşa, Harbiye Nazırı, 106
Necef, 127, 267, 348
Nehru, Jawarharlal, 279
Nasturîler, 298, 300
Neufeld, Karl, 377,
Nevvaf, Emir, 195, 203
Niedermayer, Fritz, 274
Niedermayer, Oscar von, 126-128, 162, 231, 253, 255, 265, 282, 289, 374, 376, 442
Nikola II, Rus Çarı, 32, 134, 135
Nikola, Nicholaviç (Romanov), Grandük ve Rus Ordusu Kumandanı, 301, 355, 391
Niyazi Bey, Binbaşı, 94, 99
Novoe Vremya, 66
Nöldeke, Theodor, 37
Nürnberg Kanunları, 437, 443
O'Connor, Frederic, Binbaşı, 347
Okopnaia Pravda, 393
Olferiev, Rus Konsolos, 299, 300
Olympia, 328, 329
Omdurman, 321, 322, 377
Ömer Fevzi Bey, 273
Pancermenizm, 33, 41, 42, 67, 107, 424
Panislâmcılık, 40, 69, 85, 238, 416, 434, 435
Papen, Franz Joseph Hermann von, Alman Şansölye, 437
Paschen, Peter, 274
Pears, Edwin, 99
Pera Palas Oteli, 51, 128, 243, 247, 356
Pius X, Papa (Giuseppe Melchiorre Sarto), 82
Polonya, 282, 338, 399, 419, 420, 421, 441
Pomiankowski, Joseph,

Hamsburg Askeri Ataşesi, 214, 230, 232, 233, 310, 358, 360, 396, 407
Poti, 406
Pourtalès, Friendrich, Graf von, Alman Elçisi, 138
Pozantı, 311
Pratap, Mahendra, 279, 283
Prens Sabahaddin, 75, 82- 85, 91, 92, 96
Pressel, Wilhelm von, 286
Radek, Karl, 422
Radowitz, Wilhelm von, Alman Sefareti Müşaviri, 385
Reasürans Anlaşması, 24, 26, 27
Rechnitzer, Ernest, 60, 61, 80
Reiss, Tom, 443
Reşadiye, 140, 145
Reuss, Heinrich, Prens, Elçi, 276, 277, 343, 345, 346, 349
Reynolds, G. C., Doktor, 300
Richthofen, Phillip von ('Baron'), 81
Riezler, Kurt, 113, 394
Robeck, John Michael de, 234
Robespierre, Maximilian de, 400
Robins, Raymond, Albay, 401
Rohrbach, Paul, 67, 423
Roloff-Breslau, Max, 128
Romani, 365
Rommel, Erwin, Johannes Eugen, Alman Feldmareşal, 440
Rothschild, Lionel, Lord, 423
Royle, Leopold, Sünusîler ile görüşmeleri yürüten İngiliz temsilci, 325
Rössler, Walter, Alman Konsolos, 360
Rupprecht, Maria Luitpold, Veliaht Prens, 268-270
Rusya Yahudilerinin Özgürleştirilmesi Davası Alman Komitesi (sonrasında, Doğu Komitesi), 414, 419, 421
Ruvâla Bedevileri,195, 197, 198, 202-204
Sabah, 395
Saddam Hüseyin, 439
Said Halim Paşa, Sadrazam, 135, 143, 146, 147, 153, 154, 156, 213, 215, 310
Said, Edward, 415
Said, Muhammed, 184, 190
Sakarya Nehri, Muharebesi, 369
Salisbury, Robert Arthur Talbot Cecil, Lord, İngiltere Başbakanı, 27, 71
Samsun, 310, 382
Sarıkamış Muharebesi, 225, 231, 234, 239, 297, 298, 305, 318, 353, 355, 391, 402, 404, 411, 426
Sarre, Friedrich, Alman İrtibat Subayı, 342, 351
Sauberzweig, Karl-Gustav, SS Tümeni Komutanı, 441
Saxe, Maurice de, Mareşal, 155

Sazonov, Sergei Dimitrieviç, 135, 137, 151, 156, 301, 302, 307
Schabinger von Schowingen, Karl Emil, Freiherr, 162, 163, 269
Schmidt, Rochus, Albay, 190
Schroeder (Alman Profesör ve ajan), 346
Schultz, Philipp, 387
Seeckt, Hans von, General, 407
Seidt, Hans-Ulrich, 442
Seiler, Eduard, 274, 344, 347, 349, 375
Selahaddin Eyyubi, 30, 39
Selanik, 99-101, 103, 104, 133, 411
Shakespear, William, 194
Sidi Barrani, 331, 336
Siemens, George von, 57, 58, 61, 62
Simmern, Langwerth von, Freiherr (Baron), 123
Sina Çölü, 44, 116, 150, 179, 195, 214, 217, 218, 219, 320, 332
Sirenayka, 325
Sivas, 60, 305, 310, 382, 383, 384
Sohum, 406
Soldatskaia Pravda, 393
Sollum, 328, 330, 331, 333, 336, 354
Somali, 181, 246, 248, 317
Stalin, Joseph, 403
Stalingrad Muharebesi, 440
Standard (Londra gazetesi), 80, 329
Stauffenberg, Klaus Schenk von, Graf, 442
Stemrich, Wilhelm, 64, 65
Stotzingen, Ottmar von, Binbaşı, 359, 362, 365, 377, 382
Struck, Hermann, 419
Stuermer, Harry, 379
Sultan Osman, 140, 145, 146
Sunday Times, 366
Süryaniler, 300, 301
Sykes, Christopher, 350
Sykes, Mark, 417, 428, 430
Sykes, Percy, Sir, 267, 268
Sykes-Picot Anlaşması (1916), 415, 428
Şatt'ül Arab, 341
Şaviş, Abdülaziz, Şeyh, 47
'Şemkir kıyımı', 404
Şiraz, 274, 275, 277, 344, 347, 351
Tahy, Ladislaus von, Avusturya-Macaristan Konsolosu, 375
Talal, İbn el-Fayez, 195
Talfah, Hayrullah, General, 439
Tangistanlı aşiretler, 350, 351
Tannenberg Muharebesi, 122, 150, 190
Tanzimat Reformları, 77, 98
Tasvir-i Efkâr, 395
Tebriz, 273, 274, 340, 344
Tel Aviv, 440
Tel Halaf, 37, 49, 64

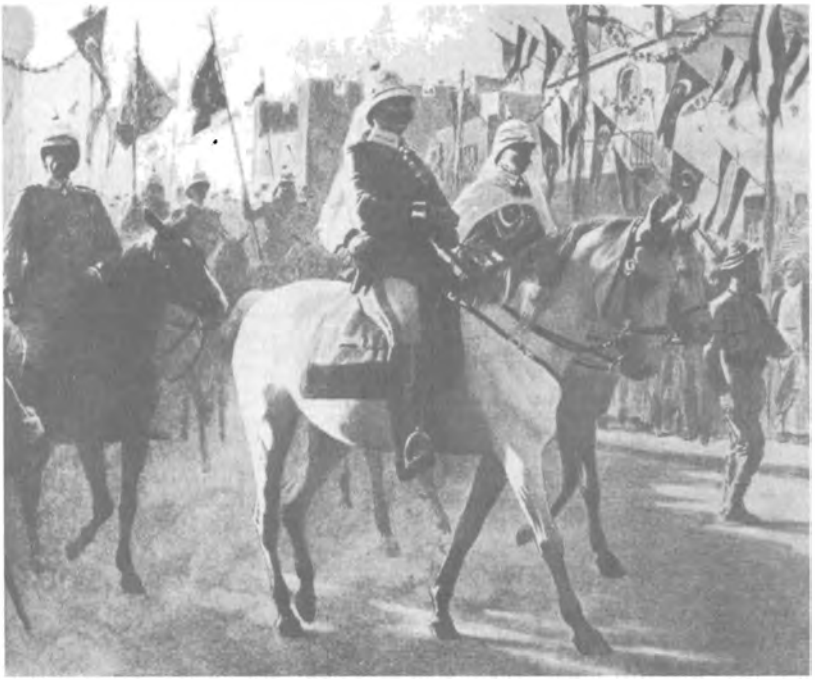
Temmuz Krizi (1914), 113, 114, 120, 213, 253, 301, 412
Teşkilat-ı Mahsûsa, 326
Townshend, Charles, General, 338, 349, 350, 353, 368
Trabzon, 310, 382, 383, 391, 395, 402
Transkafkasya Demiryolu, 405, 408
'Transkafkasya Federal Cumhuriyeti', 405
Trumpener, Ulrich, 115, 116, 139
Tschirschky, Heinrich von, Kont, 199, 381
Tuchman, Barbara, 142, 145, 275
Turancılık, 398, 408, 411
Ukrayna, 266, 398, 399, 402, 410, 420, 442
Ulusal Yahudi Fonu, 419
Ürdün, 195, 415
Üsküp, 105, 106
Vatikan, 82, 83
Vehib Paşa, 404, 406, 407
Victoria, İngiltere Kraliçesi, 24
Vorontsov-Dashkov, Illarion Ivanoviç, Kont, 306, 406, 407
Vorontsovka Olayı, 406, 407
Vossische Zeitung, 290, 429
Warburg, Otto, Profesör, 119, 414, 419, 420
Weber, Frank, 213
Weizmann, Chaim Azriel, 430
Werth, Karl, Alman Konsolos, 383, 384
Wesendonck, Otto-Günther von, 394, 418, 419, 424
Wilson, Woodrow, 300, 429
Wingate, Reginald, 364
Winkler, Dr., Bağdat Demiryolu Mühendisi, 312-314
Wolff Haber Ajansı, 31
Wolff-Meternich, Paul Graf von, Alman Elçi, 375
Wönckhaus, Robert, 118, 119
Yafa, 424, 425, 431, 435
Yahudi Alayı, 426
Yemen, 120, 181, 359, 362, 377
Yenbu, 182, 186, 363, 365, 377
Yıldız Sarayı, 23, 76, 97
Yudeniç, Nikola, Korgeneral, 301, 302, 303, 306, 391
Yunanistan, 94, 106, 107, 131-133, 142, 143, 163, 383
Zavriev, Hakob, Dr., 360, 361
Zechlin, Egmont, 422
Zeki Paşa, Osmanlı 4. Ordu Komutanı, 211
Zeytun, 306, 307, 308, 310
Zihni Paşa, 62
Zimmermann, Arthur, 123, 296, 333, 388, 394, 423, 425
Zugmayer, Erich, Profesör, 269, 274, 277, 344, 347, 375

Fotoğraflar

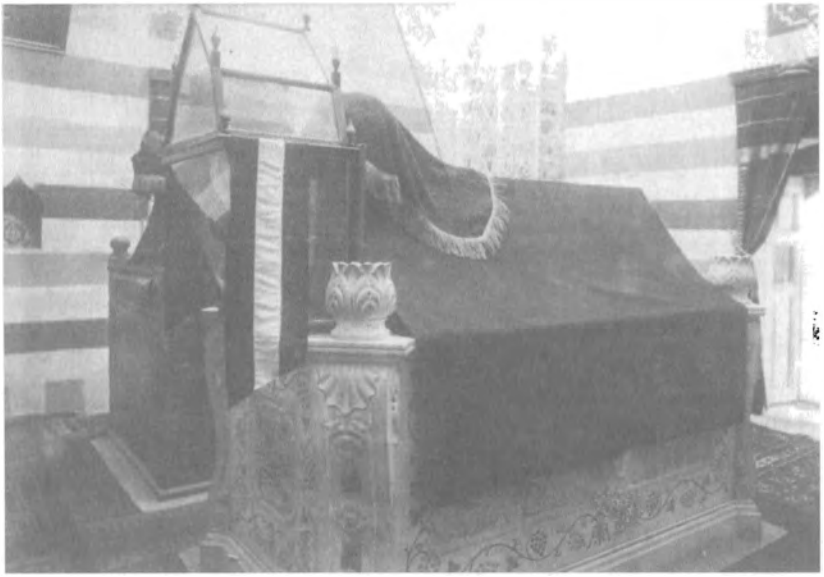
(solda) 1. 'Şarkiyatçılık siyaseti karşıtı' olan Alman Şansölye Otto von Bismarck

(altta) 2. Kayser II. Wilhelm ve Şansölye Bernhard von Bülow, Kudüs'e girerken, 1898

3. Sultan II. Abdülhamid

(üstte) 4. Şam. Kayser II. Wilhelm'in 1898'de ziyareti sırasında ilgi odağı olan Selahaddin Eyyubi Türbesi

(solda) 5. Baalbek. Jüpiter Tapınağı ve Kayser'in ziyareti şerefine asılan Almanca ve Osmanlıca kitabe.

6. Kahire. Max von Oppenheim, Avrupa resmi kıyafetiyle

7. Kahire. Max von Oppenheim, sarık ile

(solda)
8. Şammar aşiretinin Şeyhi Circib ve iki akrabası

(altta) 9. Şammar Bedevîleri, 1913

10. Kahire. Profesör Bernhard Moritz, Max von Oppenheim ve Alman Muavin Konsolos Breiter

11. Colmarr Freiherr von der Goltz 'Paşa'

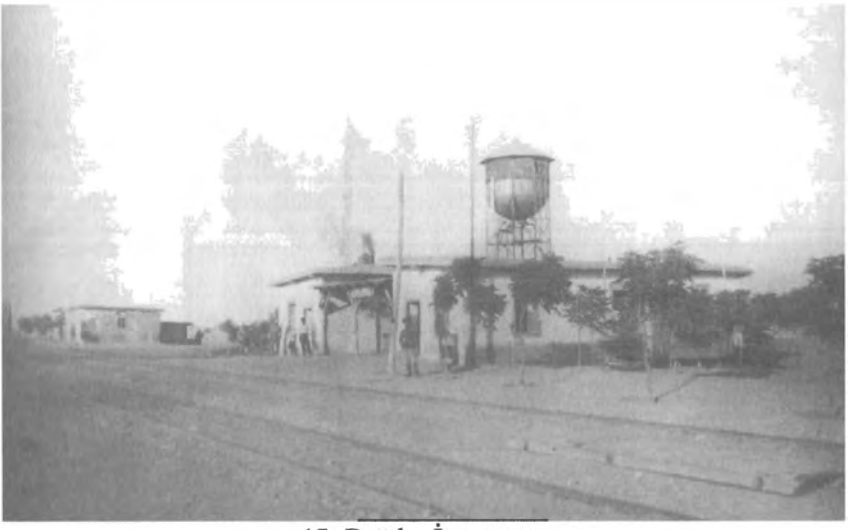
12. Curt Prüfer

13. Haydarpaşa Garı, İstanbul

14. Adana İstasyonu

15. Bağdat İstasyonu

16. Ereğli İstasyonu

17. Heinrich August Meissner 'Paşa'

18. Enver Paşa

19. Ahmed Rıza Bey

20. Cemal Paşa (solda) Şam'a giderken, Temmuz 1917

21. Kayser Wilhelm ve Enver Paşa Goeben'in güvertesinde, İstanbul

22. Leo Frobenius

23. Alois Musil

24. Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein

25. Mustafa Kemal, Ocak 1916

26. İmparatorluk Rusya'sının Dışişleri Bakanı Sergei Sazonov

27. Wilhelm Wassmuss

28. 'Arabistanlı' Lawrence

"Sean McMeekin, I. Dünya Savaşı tarihi alanında bir klasik kaleme almış..."

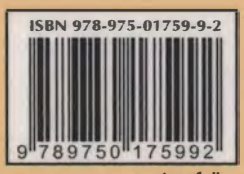
Norman Stone

Berlin-Bağdat Demiryolu, I. Dünya Savaşı'nın en önemli noktalarından birini ele alıyor: Dünya hâkimiyeti mücadelesindeki Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkisi. Trablus'tan Kâbil'e uzanan bir coğrafyada ajanlar, arkeologlar, maceracılar ve askerlerin yer aldığı, savaşın gidişatını belirleyen gelişmeler ufuk açan bir bakış açısıyla değerlendiriliyor. Merkezinde döneminin en büyük projelerinden Berlin-Bağdat Demiryolu olan bu araştırmada, Süveyş Kanalı harekâtı ve Çanakkale cephesi gibi Türkiye tarihinde özel yeri olan konular ayrı bir titizlikle irdeleniyor.

O gün Sarıbayır tepelerinde Mustafa Kemal yetkinliğinde bir kumandanın bulunuyor olması, Osmanlıların ve Almanların başına konmuş bir talih kuşudur. Sonrasında Osmanlı 5. Ordu'sundaki 19. Tümen'i komuta eden Mustafa Kemal, aslında Anzak Koyu'na yaklaşık 8 km uzaklıkta, Boğaz'ın en dar yerinin yukarısında, batı kıyısında yer alan Maydos yakınlarındaki Bigali'deki redif birliği karargâhındaydı. Yarımadanın Saros Körfezi'ne bakan kuzey tarafında karaya çıkma olduğuna dair aldığı duyumlar üzerine Bolayır'a doğru apar topar yola çıkan Liman von Sanders, bir İngiliz yanıltma harekâtının oyununa gelmişti. Liman, İtilaf güçlerinin karaya çıkışını yanlış değerlendirmişti, ama Mustafa Kemal'in Conk Bayırı'nda aldığı inisiyatifin önemini hemen idrak edip, onu demir haç nişanıyla ödüllendirdi. Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915'te albaylık rütbesine yükseltildi. Enver Paşa'nın kıskançlığı, Osmanlı basınının Mustafa Kemal'in kahramanlıklarına yer vermesini engellese de, Atatürk efsanesinin tohumları Gelibolu'da sağlam bir şekilde atılmış oldu.

ISBN 978-975-01759-9-2

online alışveriş: yenisayfa.com.tr